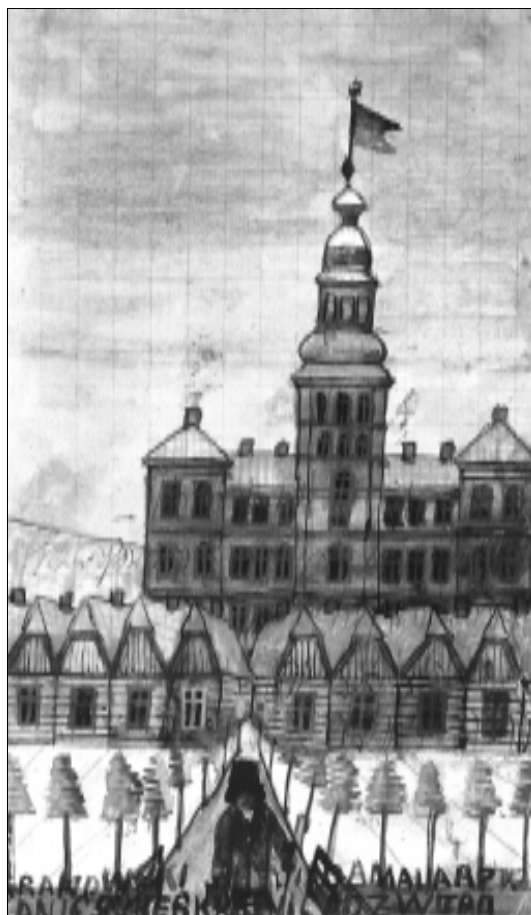


незалежний культурологічний часопис "І"
16 рік видання



є п и ф а н і й д р о в н я к , з и м о в и й п е й з а ж

36

2005

незалежний культурологічний часопис "І"

Проект здійснено за фінансової підтримки Карпатського Фонду

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк (головний редактор)
Ігор Мельник (куратор числа)
Ірина Магдиш
Наталка Римська
Наталка Космолінська
Олесь Пограничний
Олег Рибчинський

У часописі використано редакційну версію українського правопису
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори

Адреса редакції:
e-mail: info@ji.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «ї», 2005
ISBN 966-7790-11-X

Перерахувавши зрозумієш

Перед вами – чергове число журналу ї. Чергове у двох життєвих, якщо дозволено так сказати про часопис, циклах: № 36 за 16 років існування і № 3 у новій серії краєзнавчих випусків журналу. Попередні два, об’єднані назвою «Genius loci», цілком егоїстично, центробіжно і виправдано були присвячені Львову. У них початком, кінцем і центром універсуму був Львів, у ньому зароджувалися інші світи – літератури (з-поміж них Богдан Ігор Антонич, Збігнев Герберт, Іван Франко), музики (знаний Франц Ксавер Вольфганг Моцарт, і не-знаний Станіслав Дунецький), куртуазії (скажімо, Джакомо Казанова і Францішек Яворскі), політики (Юліян Романчук, Францішек Смолька), а також світи матеріальної культури, історичних мітів, філософської есеїстики... Одне слово, не конче захоплюватися Львовом, але нелюбов до цього міста могла б послужити серйозним симптомом душевного розладу.

Однак, віддаючи Львову його левову частку, не варто о-своєння засад урбаністики перетворити на при-своєння дефініції Міста лише Львову – Галичина була цілою Країною Міст. Такою вона залишилась дотепер – тільки у журналі описано майже 300 міст і містечкок. Подекуди ідея рову з водою, що оточує місто, зредукована у них до абсурду безкінечних рівчаків на дорогах, які унеможливають доступ до міста не лише цікавським туристам, але й грошам, послугам, технологіям. Але попри все, ця Країна Міст велична і компактна водночас.

Усі галицькі міста чи містечка чимось схожі на галицький плячок: знизу припечена, а тому стерта-зішкрабана пам’ять про заснування, роди, герби, згори – смішна, розчулююча усесвітність з крамницями «Євробляха» (Івано-Франківськ), «Non shop» (Ужгород), кнайпами «Astoria» (біля Бібрки), «Оазис» (Солонка), гральними автоматами «Брістоль» (та ж Бібрка). Між ними – буденне життя, що триває 24 години 365 днів у році, від Великодня до Різдва і знов до Великодня.

На превеликий жаль, не всі міста і містечка, що закладалися або з Божого знаку, або з Божого благословення, або й випадком проіснували дотепер власне як міста. Хоча й були творіннями людини, її простором, її перемогою над нецивілізованою, небезпечною природою, однак не змогли протистояти іншим справам рук людських — війнам, економічній доцільності, політичним резонам. Деякі з міст болісно потерпають від забуття і занедбаності своїми ж мешканцями і сьогодні.

Звичайно, замість відновлювати втрачене і лагодити розірване, набагато простіше придбати квиток і поїхати туди, де вже все кимсь зроблено — до Перемишля, чи Замостя. І одразу, закопилівши губу, процідити — «Куди нам!» Простіше не плекати свій сад, а користати з чужих.

Ми пішли іншим шляхом (як згодом з'ясувалося — шляхами). Вихідною тезою була аксіома «Галичина — країна міст». Методом обрали закон історії: фактом стає те, що зауважене і описане. Отже, для початку, зібрати, назвати і спробувати бодай пунктирно описати міста і містечка Галичини, трактуючи її не за географічними, історичними, чи адміністративними межами, а

слідуючи тим культурним взаємовпливам, які істотно розширяли територіальні кордони. Тим-то до журналу потрапили і Ужгород, і Чернівці, і Відень з Римом. Окрім банальних шляхів, що всі ведуть до Риму, за останні роки Вічне місто наповнилося галицьким заробітчанацьким жіноцтвом, і тому стало майже нашим.

Перша частина журналу віддана науковим розвідкам, що з різних точок зору описують феномен міста, доповнюючи метафізику заснування ідеологією ратуші, драму занепаду найкрасивішого міста — логікою фортифікаційних споруд, внутрішню специфіку міських будинків — зовнішнім віялом шляхів, що випромінювали з міста.

Друга частина журналу є своєрідним путівником подорожнього, що виїжджає зі Львова (симптоми душевного розладу відсутні — ми любимо Львів) різними шляхами — або як краєзнавча карта ляже, або з ділової чи іншої потреби. Упродовж шляху розповідаються історії міст і містечок, що лежать на ньому, чи трохи обабіч. Історії не підібрані, де все правильно і розумно, а життєві і зовсім не випадкові, бо ж історія в ретроспективі не знає випадковостей. Інколи це

оповідь, інколи — побічні байки, що стосуються засновників, мешканців, чужинців у містах. Це оповіді з накладанням однієї епохи на іншу, з описом випробувань, які випали на долю міст — не тільки стилями, але й режимами. Головні ж козири на користь містечок викладаються у мистецтвах більш довговічних і наочних, ніж виживання — в архітектурі і геральдиці. Міські будинки, церкви, костели, суди і залізничні станції пишаються не героїчним опором часу чи людині, а пасивним протестом. Однак, історична перемога таки за ними, і тому кожна розповідь ілюстрована зображенням міста того чи іншого часу, гербами різних періодів.

Чому шляхи приводять врешті до Риму, зрозуміло. А чим, властиво, має завершитись видання такого своєрідного путівника? Найістотніше — ренесансом почуття власної гідності у краях — мешканців Галичини у її найширшому культурному, а не лише географічному сенсі. Можливо, ідея «перечисливши — зрозумієш», була простодушною, але вона спрацювала, принаймні для тих, хто готував цей журнал. Сподіваємося, що спрацює і для читачів.

Ірина Магдши

Тарас Возняк	6	Феномен міста
Роман Лозинський	28	Урбанізація Галичини у часі і просторі
Олег Рибчинський	42	Міські ратуші
Володимир Січинський	48	Міські будинки
Наталка Космолінська	56	Свідки: <i>Карл Ауер, Олег Введенський</i>
Ольга та Олег Оконченки	64	<i>Жовква</i> . Укріплення
Олег Рибчинський	76	<i>Язлівець</i> – місто ренесансу
Олег Рибчинський	94	<i>Маркопіль</i> – містечко з землі
Степан Шах	106	Львівські шляхи
Ігор Мельник	114	<i>Волинський шлях</i> – Дубляни, Запитів, Кукезів, Кам'янка-Бузька, Добротвір, Холоїв, Новий Витків, Радехів, Лопатин, Щуровичі, Лешнів, Станіславчик, Берестечко, Стоянів, Дружкопіль, Горохів, Луцьк
Ігор Мельник	130	<i>Київський шлях</i> – Знесіння, Новий Яричів, Задвір'я, Куткір, Новосілки, Новий Миятин, Буськ, Красне, Топорів, Соколівка, Олесько, Білий Камінь, Сасів, Підгірці, Пліснеськ, Заболотці, Броди, Підкамінь, Маркопіль, Залізці, Збараж, Вишнівець, Новий Олексинець, Почаїв, Кременець, Білокриниця, Бережці, Радивилів, Дубно, Рівне
Ігор Мельник	166	<i>Глинянський тракт</i> – Чортова Скеля, Вижняни, Глиняни, Погорільці, Унів, Гологори, Золочів, Зборів, Оліїв, Козлів, Озерна, Тернопіль, Микулинці, Струсів, Тербовля, Янів, Будзанів, Сухостав, Хоростків, Гримайлів, Товсте, Вікно, Скалат, Ожигівці, Підволочиськ, Тарноруда, Сатанів, Звенигород, Сидорів, Гусятин
Ігор Мельник	208	<i>Подільський шлях</i> – Винники, Миколаїв, Свірж, Перемишляни, Дунаїв, Поморяни, Урмань, Біще, Нараїв, Бережани, Рай, Козова, Золотники, Зарваниця, Вишнівчик, Підгайці, Вербів, Литвинів, Завалів, Горожанка, Устя Зелене, Коропець, Монастирська, Бариш, Бучач, Язлівець, Золотий Потік, Чортків, Копичинці, Колиндяни, Ягільниця, Товсте, Червоногород, Устечко, Заліщики, Касперівці, Городок, Більче-Золоте, Монастирок, Борщів, Висічка, Королівка, Ланівці, Озеряни, Улашківці, Скала Подільська, Кривче, Устя, Мельниця-Подільська, Збручанське-Чорнокозинці, Кудринці, Дзвенигород, Окопи Святої Трійці, Жванець
Ірина Пустиннікова	258	<i>Кам'янець на Поділлі</i>

- Ігор Мельник 264** *Волоський шлях* – Старе Село, Звенигород, Бібрка, Вибранівка, Городище, Соколівка, Нові Стрілища, Ходорів, Княгининічі, Підкамінь, Фірлеїв, Стратин, Підгороддя, Рогатин, Букачівці, Журів, Бурштин, Мартинів, Більшівці, Кукільники, Галич, Маріямпіль, Єзупіль, Станіславів, Лисець, Черніїв, Тисмениця, Тлумач, Нижнів, Отинія, Коршів, Велика Кам'янка, Обертин, Хотимир, Чортовець, Чернелиця, Городенка, Гвіздець, Кулачківці, Коломия, Печеніжин, Яблунів, Пістинь, Косів, Кути, Рожнів, Заболотів, Снятин, Стецева, Чернівці
- Роксоляна Загайська 324** *Знайомство з Чернівцями*
- Ігор Мельник 330** *Стрийський шлях* – Стільсько, Миколаїв над Дністром, Розділ, Берездівці, Жидачів, Кохавина, Руда, Журавне, Дашава, Стрий, Моршин, Великі Дідушичі, Болехів, Гошів, Бубнище, Долина, Вигода, Рожнятів, Перегінське, Калуш, Войнилів, Богородчани, Солотвин, Манява, Битків, Надвірна, Делятин, Ланчин, Яремче, Ворохта, Жаб'є
- Ігор Мельник 376** *Угорський шлях* – Наварія, Пустомити, Щирець, Велика Горожанна, Меденичі, Грушів, Підбуж, Дрогобич, Стебник, Трускавець, Борислав, Східниця, Урич, Верхнє Синьовидне, Сколе, Славсько, Сможе, Мукачеве
- Ігор Мельник 404** *Турківський шлях* – Великий Любінь, Комарне, Рудки, Калинів, Самбір, Скелівка, Муроване, Стара Сіль, Старий Самбір, Турка, Бориня, Ужгород
- Галина Малик 424** *Мій Ужгород*
- Ігор Мельник 428** *Перемиський шлях* – Левандівка, Рудно, Городок, Судова Вишня, Мостиська, Крукеничі, Гусаків, Перемишль, Красічин, Бірча, Кальварія Пацлавська, Нижанковичі, Нове Місто, Доброміль, Хирів, Устрики Долішні, Криниця, Підгір'я
- Наталка Космолінська 450** *Доброміль – місто Гербуртів*
- Ігор Мельник 458** *Янівський шлях* – Янів, Новояворівськ, Шкло, Яворів, Краковець, Прухник, Ярослав, Синява
- Юрко Прохасько 466** *Viden`*
- Ігор Мельник 472** *Холмський шлях* – Брюховичі, Крехів, Магерів, Рава-Руська, Потелич, Немирів, Замостя, Холм, Дорогичин
- Ігор Мельник 486** *Жовківський шлях* – Куликів, Жовква, Великі Мости, Белз, Угнів, Христинополь, Сокаль, Варяж, Угринів, Тартаків, Порицьк
- Михайло Грушевський 506** *Рут*
- 512** *Алфавітний покажчик*

галуч, галущя

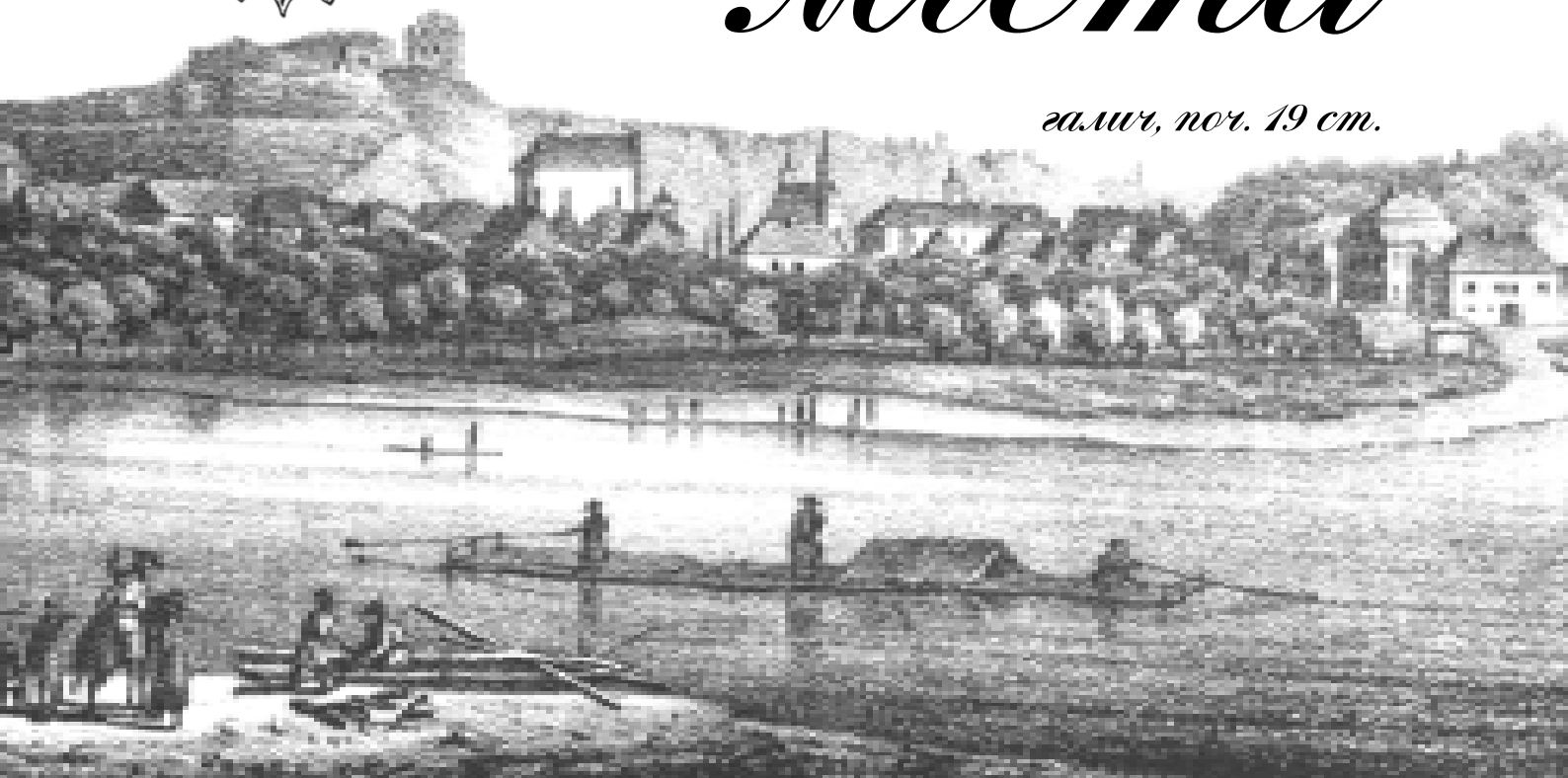


тарас возняк



феномен міста

галуч, пор. 19 ст.



«Дубове листя, терези купців, цигани,
щоденний гамір і щоначі вічні зорі...»

Б.-І. Антонич

Розмову про феномен міста очевидно слід починати з того, як воно народжується, з першопочатків, з акту закладання міста. Щоб акт відбувся, слід визначити, окреслити, а згодом виокремити з терену місце, де закладатиметься майбутнє місто. Тобто перед фундаторами стояла проблема вибору. Обране місце повинно було чимось виділятися з-посеред інших місць, чимось відрізнятись від довколишнього околу. Сучасне раціональне мислення одразу шукатиме якихось матеріальних вигод – вигідної бухти, захищеної місцини, торгового шляху. Мислення ж людини, яка жила у до-історичну епоху, в епоху не лінійного, а циклічного часу, який постійно повторював цикл народження і смерті верховного бога, було іншим. У мітологічному світі, ще при живих богах (Ніцше), вибір гідного місця для міста здійснювався на зовсім інших засадах. Уже іншими, але все ж метафізичними аргументами керувалися великі можновладці вже цілком досяжного для нашої історичної пам'яті минулого. Хоча інколи міста дійсно з'являлися у зручних, з огляду на економічні, військові чи які-небудь інші матеріальні переваги, місцинах.

Отож, міста можна розділити на ті, які за-
сновувались/закладались ще у мітологічному часо-
просторі, на міста, які засновувались вже в істо-

ричну епоху, і міста, які взагалі не засновувались,
а неначе виростали з поселень іншого типу.

Міста, які засновувались/закладались ще у
мітологічному часо-просторі, який ми давно
покинули і який тепер для нас недосяжний, з'
являлися у точках стику/конфлікту трьох космо-
гонічних сфер, на які ділився тогочасний світ –
сфери небесної, земної та інфернальної. Аби їх
поєднати, щось мало ці сфери пронизати – як
правило, це був список мітологічного героя, рятів-
ника світу. Тоді на фізичному рельєфі дійсно
поставали міста у камені чи дереві, і для того-
часних людей вони стояли не стільки на реаль-
ному ґрунті, скільки на мітологічному – тут уже
йдеться радше про *topographia sacra*.

І саме це визначало, що місто буде збудоване
власне у цьому місці, а не якомусь іншому.
Однак, тогочасна генерація богів, як писав
Ніцше, дійсно померла. Час розпрямився і з
циклічного став лінійним – від постання до
завершення часів. Міти втратили свою силу і
стали легендами, перестали бути живою реаль-
ністю. Вже ніхто не закладав міста у метафізич-
ний спосіб, бо мітологічні герої відійшли у
минуле.

До другого типу міст належать міста, які за-
сновувались/закладались у цілком досяжному
нашому розумінню історичному часі та у цілком
реальному фізичному ландшафті. Тогочасні владці
закладали міста вже своєю волею, але віра була
у повному розквіті і вони все ще робили спроби
заручитися охороною небесних патронів. Як
правило, вони шукали патронів для міста, яке
засновували, з-поміж християнських святих.



холм, 17 ст.



До третього типу міст можна зачислити міста, які природним чином повільно та непомітно *виросли з не-міських поселень* — у них не було акту закладання. Вони теж здебільшого з'являлися в історичному часі, часі людей. Більшість з них не такі давні, хоч поселення на їхньому місці могли існувати з праіків. Ті міста могли вирости і з села при дорозі, і при сторожовій вежі (стовпі), чи замку.

Міста з мітологічного часо-простору творилися типологічно так само, як творився світ. Закладення такого міста було насправді *актом творення нового світу*, який є за своєю природою, як і творення універсуму, теж актом космологічним. Закладання такого міста опирається на те саме, на що опертий і акт творення світу — на *божу волю чи благословення*. Без божої волі, поза нею і не через неї такого роду місто

закладатися не може. Як світ є не лише творінням бога/богів, але й їхньою домівкою, так і міста, закладені їхньою волею, ставали *оселею богів чи бога*. Такою оселею Бога був Єрусалим до зруйнування Храму. Бог жив у Храмі на горі Морія у місті Єрусалимі. Місцеві боги мешкали ледь не у кожному такому місті давнього Близького Сходу — чи то у Вавилоні, чи Уруку. Зрештою, маленькі домашні божки мешкали у кожному домі тих часів. У цьому сенсі закладання дому, закладання міста і творення світу є ланками одного ланцюга творення універсумів, які врешті, з торжеством монотеїзму, об'єдналися у наше бачення єдиного Бога та єдиного світу.

Таке, засноване, як і світ, божою волею місто мітологічної епохи неминуче віддзеркалювало структуру локального універсуму, що підпоряд-

перемисль, поч. 17 ст.



ковувався місцевому божеству, яке його заснувало і яке у ньому мешкало. У ньому діяли закони та творилася воля цього верховного божества.

Міти і ритуали, що здійснювалися у головній святині міста, насичували о-креслений простір міста різноманітними сенсами і безліччю семантичних зв'язків, пов'язували простір цього міста з простором сакральним.

Ба більше – міт і ритуал насправді передують появі такого міста. Для того, щоб мітологічний герой заснував місто, здійснивши той чи інший ритуальний акт, міт має вже існувати і бути живою реальністю для тогочасної людини. *«Ритуал надає об'єкту його сенсу, пов'язуючи його з полем значень, які є істотними для даної громади, – і у кінцевому результаті гарантує включення цього об'єкту до сфери того, що є «освоєним» (1).*

Міт і ритуал визначали структурування простору міста, визначали функціональне призначення кожного з елементів його структури.

Таким чином, за матеріальним, фізичним субстратом міста крився його мітологічно-ритуальний субстрат, який і був генератором активного процесу семіотизації міста, надавання його елементам їх власного сенсу, генератором комунікації між ними. І врешті, інспірував на базі всього цього живого семіотичного комунікування, консолідацію тексту культури даного міста. Місто не лише засновувалося і росло, але й отримувало свій неповторний культурний силует, що його дійсно можна розглядати як єдиний *текст культури даного міста.*

Як було визначити, де закладати місто, яке місце є насправді благословенним? Божество мало дати якийсь знак. Як правило, верховне божество здійснювало якийсь героїчний чин. Зазвичай це був двобій, битва, у якій божество горішнє (небесне) боролось і перемагало божество долішнє (хтонічне, інфернальне) задля порятунку світу, людей чи людства. Реконструкцію цього *«первинного міту»*, який передуює такому закладанню міста, здійснили В.В. Іванов та

передовля, поч. 19 ст.



В.Н. Топоров. Цей «первинний міт» може оформитись як двобій Святого Георгія зі Змієм, чи як поєдинок литовського Перкуна зі Змієм на місці закладення Вільнюса. У кожному випадку на місці заснування міста обов'язково повинна відбутися «праподія», яка й відзначить місце для закладення міста. Ці «первинні міти» пов'язували у свідомості людини того часу реальне місто, місто як змінний семіотичний текст, зі сферою сакрального. Міти були свідченнями благодатності місця, на якому можна закласти місто.

І тоді, неначе під омофором первинного зв'язку з сакральною сферою через мітологічну «праподію», яка дала поштовх закладенню нового світу, семіотична тканина міста розгортається у культурний текст.

«Праподії» не відбувалися де-будь, у будь-якому профанічному місці. Як правило, вони ставалися у місцях особливих, близьких до сакральної сфери, у місцях, де світ людей розкривається до горішньої – сакральної сфери. І причиною цього є не тільки присутність божества у первинному пра-акті. Звичайно, вони дійсно відбуваються в особливих місцях фізичного рельєфу. Цими особливими місцями можуть бути гори/гора, де найближче до Неба (приклад Єрусалиму, до якого не можна увійти,

в'їхати, а можна тільки «піднятись», тільки так можна сказати, якщо ти послугуєшся івритом). Або ті місця, де Небо розкривається до світу людей (приклад Вільнюса, коли бог бурі Перкун блискавицею саме у цьому місці єднає Небо і Землю). Можна навести приклади, ближчі до нашого часу, хоча типологічно засновані за найдавнішою схемою та з огляду на реальне Богоявлення. Тому заснування таких міст відбувається за найдавнішим сценарієм. Згадаймо хоча б міста, засновані на місцях явлення Господа чи Божої Матері (Почаїв, Підкамінь, Кохавина), коли явлення відбувається «на горі». З огляду на таку близькість до горішнього, можна стверджувати, що закладені таким чином міста вбудовувались *д'гори*, до «Неба» у сенсі духовному, чи *по вертикалі*, якщо говорити про архітектурну реалізацію ідеї. Зовсім інша стратегема чи орієнтація є в околицях чи села – вони стремлять не д'гори, а до *світу людей*, горизонту, розтікаються і розлягаються у ньому. В архітектурному сенсі село розгортається *по горизонталі*, інколи навіть заглиблюючись у землю (балки, яри, улоговини). Натомість місто околиць не улягає, радше воно виринає на найвищу сакральну та географічну точку у ньому. Воно кристалізується на вістрі сакральної місцини, яка єднає «Землю» та «Небо». Найчастіше центром

узгород, поч. 19 ст.

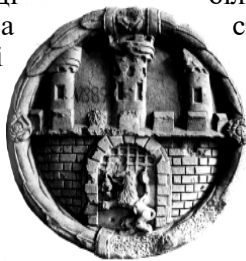


такого спрямованого д'горі міста є дім божества — *святиня, храм*.

Разом з тим, є й міста, що були засновані не у такому недосяжному мітологічному часо-просторі, а у часи цілком досяжні для людської пам'яті, хоча й давні, й у місцях, які не мають такого глибокого мітологічного запліччя. Це міста, які засновані в *історичному просторі на фізичному рельєфі*, отож тут ідеться про *topographia ordinaria*. Як правило, їх засновують владці, які, опираючись на свою помазаність або ж ту чи іншу владу, відважуються на чин заснування міста. Щоправда, розуміючи неординарність події та відчуваючи її типологічну подібність до «сотворіння світу», владці того часу часто теж пробували прив'язатися до благословенного сакральними сферами місця — чи то вигадуючи те благословення, чи насправді віруючи у редуковані до легенд і забобонів міти. Таким чином, як вже зауважувалося, вони пробують перекинути відповідальність за цей креативний акт та благополуччя міста з себе на якогось сакрального патрона. Однак, верховне божество вже не «поселяється» у такому профанічно закладеному домі. У такому місті вже немає дому, де міг би жити живий Бог чи місцеве божество. Центром такого міста стає житло владці — *замок, фортеця, донжон чи палац*. За звичкою (але і з огляду на військові міркування) фортеця і далі домінує над містом, видирається на гору (Високий Замок у Львові, замки у Кременці, Бу-

чачі, Олеську, Тереховлі, Кам'янці на Поділлі та маса інших).

Поступово часи стають все марнотнішими. Більшість новонароджених міст у новітні часи є *парвеню* у цьому світовому «параді місць і міст». Вони виростають з терену, з околу, із землі — виростають при дорозі, замку, палаці. Місця, на яких виростили ці міста, нічим не вирізнялися ні у мітологічному часо-просторі, ні в давню історичну епоху, у них не було первинної «праподії» чи акту заснування якимось можновладцем. Звичайно вони не засновувалися, а непомітно розросталися з сіл, при корчмах, складах, портах. Головними для них були дорога, тракт, ріка, бухта. Вони не стремлять д'горі ні у фізичному, ні у сакральному сенсі. Вже пізніше вони обзавелися філіями справжніх святинь (локальні місця культу), представництвами помазаних світських владців (намісництвами, судами). З часом багато з них створили своє самоврядування (відповідно до магдебургського права чи на сучасних демократичних засадах). Певною секулярною формою стремління д'горі є *феномен міської ратуші* — символу міського самоврядування, що опирається не на сакрум чи помазаність, а на *колективну волю*, більше чи менше розвинену демократичну структуру. У цьому сенсі міська ратуша є далеким родичем святині та замку. Це теж центр влади, однак не верховного божества чи помазаника Божого, а спільної волі мешканців міста. Навіть



львів, пор. 17 ст.

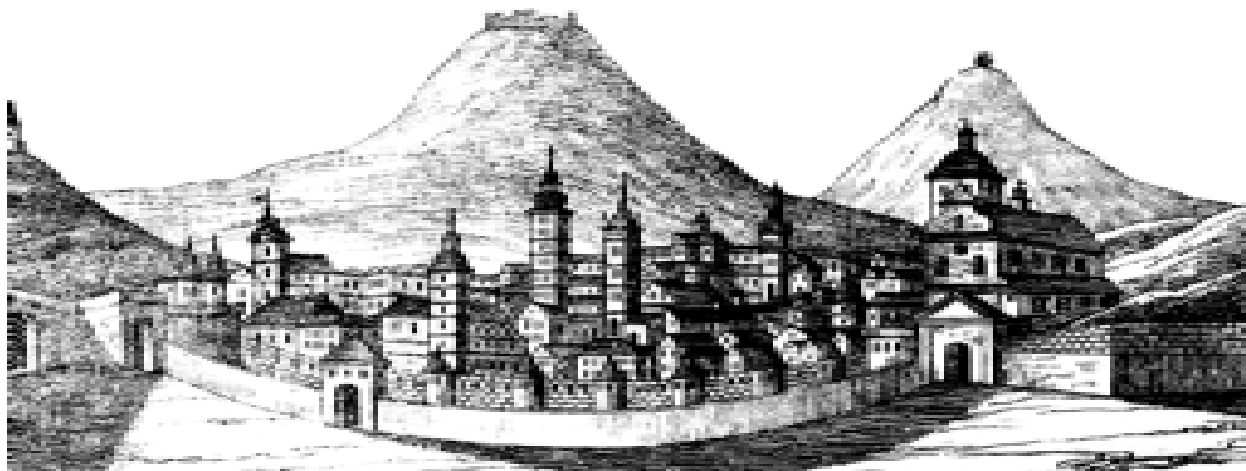
у силуеті міська ратуша наслідує шпиль замку та святині.

Як правило, ці міста не такі давні. Вони почали рости, коли стали затиратися різниці між двома середньовічними світами — *світом села* та *світом міста* (2). Між цими світами у середньовіччі було як ворогування чи конкуренція, так і співпраця. На «полі бою» село зустрічалося з містом раз на тиждень і таким «полем бою» міста та села був *ринок*. Тут йдеться і про ринок як механізм обміну між селом та містом, а про ринкові площі, які, неначе цирки у Давньому Римі, стали аренами змагань між «світом міста» та «світом села». Єдиною твердиною, яку не могло взяти село, були міські ратуші. Для того, щоб у них порядкувати чи просто мати право голосу, потрібно було мати горожанство міста.

У Галичині де-не-де такі стосунки міста і села законсервувалися аж до початку ХХ століття. Ось як це протистояння виглядало на Покутті: *«Те місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина, вонюче, як смітник цілого повіту. У торгові дні воно оживає, малюється селами і веселе. На ринку стоїть комедіантська буда; яксь страшні музики вигравають у ній, страшні бестії вишкірюють зуби з полотен буди і якась панна воскова гримає в брязкучі тарелі. А перед будою стоять сільські люди у*

львів, 18 ст.

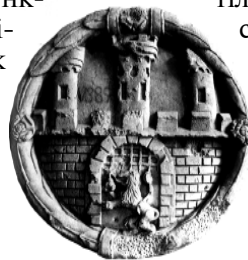
всіляких строях і дивляться. Ціла юрба справляє свої очі на деревляного блазника, що вибігає з даху буди і просить усіх досередини, махаючи руками. Сміх, гамір, сльози зо сміху. До блазника виходить деревляна дівчина і обіймається з ним. А сміху на ринку стільки, що жидам вуха деревіють, що пани в канцеляріях із крісел зіскакують. Увесь сміх із сіл прийшов на ринок. Старі мужики тягнуть маса розлітається і лишає пустий, гидкий ринок, аби мали де бавитися жиденята» (3). Таким є погляд на «світ міста» та ринок зі «світу села». Однак є й погляд на одвічний міський атрибут — ринок, що зберігся на далекому сході Цісарсько-Королівської монархії, і з боку «світу міста» та його вповноваженого представника — інспектора до важків і ваг у Золотогородському (читай Золочівському, Бродівському) повіті айхмістра Ансельма Айбеншютца: *«Була п'ятниця, день, якого інспектор не любить: не з забобону, а тому, що в цілому повіті, взагалі в усій цій місцевості то був базарний день. І тоді було багато роботи, не лише в крамницях, але й на торговицях. Покупці просто втікали, вздрівши жандармів та урядників. Великий переполох вчинився на базарі в Солодкому і цього разу. Коли жовтий возик з'явився на краю базарної*



площі, хтось, якийсь хлопець, якого поставили дозорцем, зарепетував: «Їдуть! Вони їдуть!» Баби покидали рибини, яких щойно хотіли були купити, назад до кадобів. Свіжозарізані, ще скривавлені кури з грюкотом попадали на ляди в ятках. Перепудилася і ще жива птиця. Кури, гуси, качки та індики кинулися врозтіч широким і заболоченим гостинцем, обабіч якого були порозставлювані ятки, метушливо кудахкаючи і телгочучи, важко і швидко лопочучи крильми. В той час, як покупці, що, як-не-як не мали жоднісіньких підстав втікати від урядників, робили це просто з глупоти, ненависти або недовіри, а може ще й з якогось непевного страху, продавці, які не могли полишити своїх місць, не накликавши на себе виправдані підозри, розмірковували, що їм робити. Передусім вони покидали свої важки на середину гостинця, у сріблясто-сіре болото. Це виглядало замалом не як баталія, так наче два боки вулиці обстрілювали один одного важкими тягарцями» (4).

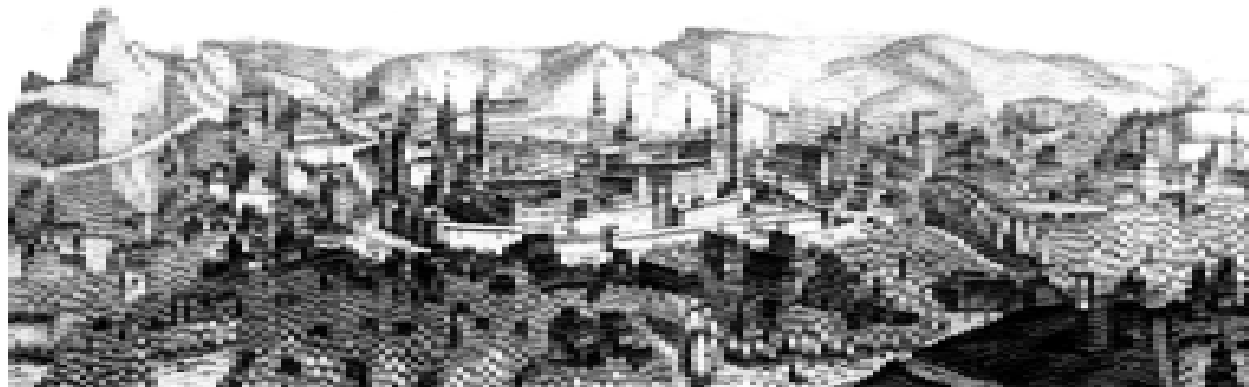
У цих двох поглядах симпатії мало. У ліпшо-му разі — поблажлива іронія.

З огляду на свою комунікативну функцію, ринок став одним з найважливіших елементів усіх міст. Через ринок село кореспондувало не тільки з найближчим містом, але й зі світом. Назагал до XVIII століття «світ села» був замкнутим — люди суціль непись-



львів, 18 ст.

менні, нічого поза своїм селом вони не бачили і не знали. Це була культура усного, переказуваного з покоління у покоління слова. Натомість місто комунікувало з набагато ширшим світом. Причому двома способами — як через читання, писане слово, так і завдяки подорожам купців і університетських професорів. Тому вже тоді міста були машинами комунікації не лише з околom, селом, але й усім знаним на той час світом. Міста урухомлювали товари, гроші, людей, писане слово та ідеї. Міщани покрили всю Європу мережею університетів, бібліотек, пошти, банків та торгових домів — згадаймо українських, вірменських, німецьких, італійських, грецьких та гебрійських вчених, банкірів, аферистів-просвітителів та негоціантів старих торгових галицьких міст Язлівця, Кам'янця на Поділлі, Львова (скажімо, родини Корняктів, Боїмів, Алембеків). Університети, банки та торгові доми проганяли товари, людей та ідеї через всю Європу. Для селян подорож не мала жодного економічного сенсу і була пов'язана тільки з відчуттям небезпеки. Виправа поза своє село була ледь не трагедією. У світі міста вперше з'явився вільний час — у селі його просто не було. Міщани першими почали милуватися овидом, краєвид для них вперше став предметом естетичного задоволення, а не економіч-



ної вигоди, як для селян (5). У місті мешкали не прив'язані до землі люди, *вільні люди*. Можливо, тільки десь у XVIII столітті, коли міста Європи почали скидати з себе корсети міських мурів, які чітко розділяли ці два світи, коли рівень небезпек, що чигали на людину поза міськими мурами у вигляді розбійників, волоцюг, солдатні, мародерів і татар, істотно впав, з'явився шанс на появу і виживання не-освячених і не-захисених ні божественним благословенням, ні владою помазаника, міст. Кілька сотень років раніше таке беззахисне місто зазвичай розграбовувалося або спалювалося.

Багато з таких міст у Галичині заселялося головню гебрайською людністю, яка не була прив'язана до землі, оскільки їй було заборонено займатися рільництвом. Це врешті витворило на теренах Речі Посполитої своєрідний світ *штетлів* – малих гебрайських містечок з їхнім зовсім неповторним культурним текстом. Морфологія таких містечок дещо інша. Вони теж стреміли д'гори, однак у свій, специфічний

і зазвичай прихований, спосіб. З огляду на неможливість зовнішньої демонстрації свого устремління до сакруму, гебрайський світ вивиснується «всередину». Причому не тільки у духовному сенсі, але й у архітектонічному – синагоги не мають права бути вищими, ніж це допустимо, тому вони «вкопуються» у землю. Щось подібне було з православними церквами на Балканах в Османській імперії.

Деякі з позбавлених божественної та владної опіки міст-парвеню зробили велику кар'єру і стали сучасними мегаполісами, щоправда, головню у Новому Світі (як-от Нью-Йорк). Натомість міста, які засновано у місцях сакральних, чи їх заснували великі владці, могли і підупадати, як-от такі давні центри влади – Галич, Холм чи Тереховля, чи такі сакральні центри, як центр хасидського руху Белз (після переїзду цадиків белзької традиції його перенесено до Єрусалиму) чи Язлівець – після зміни конфігурації головних торгових шляхів і перенесення вірменського архієпископства до Львова місто стало приреченим.

Майже всі історії прадавніх міст починаються з оповіді про місто як *о-креслене місце*, як правило, це легенда про *об-ораність* якимось бо-

золочів, поч. 19 ст.

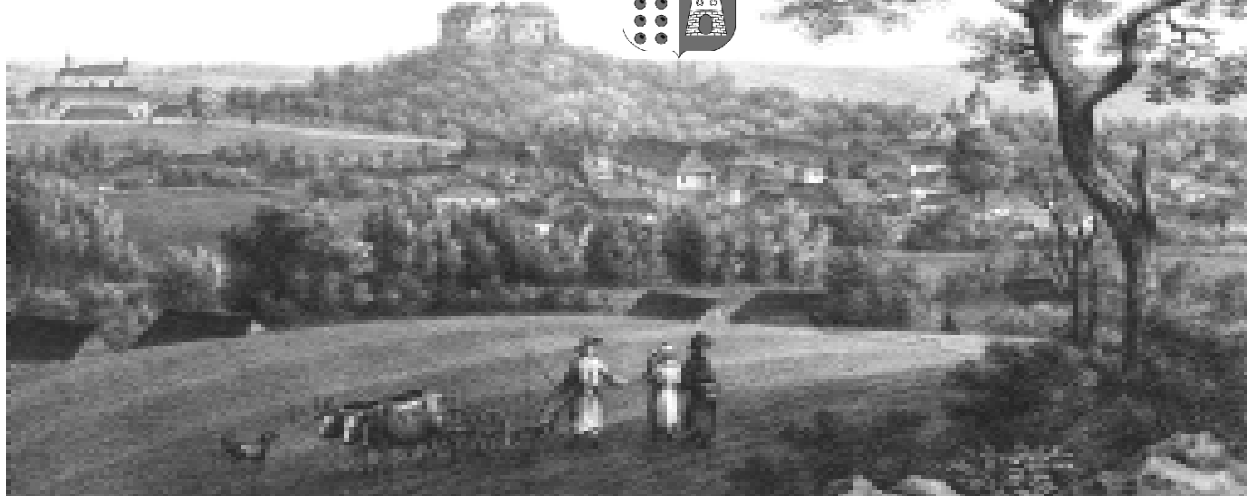


гом чи легендарним героєм-владцею місця під місто. І у цьому сенсі заснування і патрунування міста наближує первинне розуміння, що таке місто, з окресленням держави. Ми бачимо повну аналогію об-орювання території, на якій буде збудоване майбутнє місто, з ритуальним об-орюванням території давніх царств. Давні царі, які були заручниками і посередниками між верховними божествами та народом, щороку ритуально об'їжджали (об-орювали) кордони своєї держави.

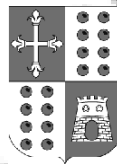
Об-орювали певне місце, щоб виокремити з околу, але водночас і засіяти. Засіяти іншими стосунками – створити якість інше, краще, правильне і засноване на божественному благословенні/захисті чи праві суспільство. А разом з тим – щоб його обороняти від решти «нецивілізованого» дикого світу. Увійти у цей «правильний» світ, стати повноправним горожанином міста було непросто – народитися у місті було замало. У Середні віки потрібно ще було отримати це горожанство, увійти до міського соціуму і бути визнаним за свого.

З архітектонічної точки зору ми бачимо різні за конфігурацією міста. Однак при уважному дослідженні бачимо і певну подібність. Чи мала

олесько, поч. 19 ст.



значення для давніх засновників міст конфігурація ритуально вибраного з околу, об-ораного місця? Безсумнівно. При закладанні міста об-орювалося *ідеально за формою та якістю місце* під «ідеальне суспільство», яке мало б у ньому функціонувати. Тому кожен об-ораний клаптик землі має бути рівноцінним, сакрально та фізично рівно віддаленим від центру (святині, владці). Ідеальною сакральною та геометричною конфігурацією, яка могла б це забезпечити, було *коло*. Тому саме такої форми і були (попри потребу в колівній обороні) одні з найдавніших в історії *трипільські протоміста*. Про те, що колоподібне планування міст було спричинене не стільки потребами оборони, а радше світоглядними уявленнями трипільців, свідчить хоча б те, що між будівлями у найдавніших їхніх поселеннях були проміжки. У поселенні коло



с. Бернашівка, що належить до культури Трипілья А-1 (4700-4300 р. до н.е.) шість будівель розміщено по колу з проміжками через 15-18 метрів, а сьоме розміщене у центрі (6). Це найстарше колове поселення, хоча ще не місто. Врешті, від кількох будинків доходить до поселень, щодо яких можна говорити як про протоміста з населенням у кількадесят тисяч осіб (7). На той час, а це було до розбудови Вавилону та міст Єгипту, це були найбільші протоміста світу. Причому при такій величині міста воно будувалося не одним колом, як у ранньому трипільському періоді, а багатьма – кількість кіл була понад десять (у с. Небилівка та с. Чичиркозівці на Черкащині) (8). Концентричних кіл могло бути 3, 6, 9. Тут спрацьовувала магія цифр. Радяльні вулиці теж були спрямовані за сторонами світу та азимутами сонцестоянь. Таким чином простір міста прив'язувався до космогонічних циклів руху сонця, місяця та зірок. Так само він був стратифікований і щодо функціонального використання внутрішнього, середніх і зовнішнього секторів міста-кола. Внутрішній сектор був сектором сакрального – у ньому і будувалася сакральна будівля, яка кореспондувала з Небом, середні сектори були призначені для

людей і кореспондували зі світом людей, а зовнішній – для тварин, які ще більше були прив'язані до окола, що оточував протомісто (9).

Звичайно, не можна заперечувати й оборонної функції колових поселень трипільців. Цікаво, що точно таке саме функціональне зонування можемо побачити дещо пізніше у мікенську епоху у Давній Греції. Середньоелладське городище Мальті-Доріон у Мессенії теж розміщене на плоскій вершині гори і чітко поділене на три частини. Найвище розміщена центральна тераса з палацом правителя та жертвним вогнищем всередині, вона оточена стіною. Потім йдуть житлові квартали більшості мешканців міста, які туляться під стіною, що оточує палац. І нарешті три великі нижні платформи, які використовувалися як загони для худоби (10). Пізньою, гротескною, хоча цікавою реплікою таких колових поселень на «чужій», не своїй території було поселення німецьких колоністів коло Дрогобича Koenigsaeue (тепер с. Рівне), яке у плані є правильною *пентаграмою* (рис. 1). Це поселення, попри те, що

nigcipui, поч. 19 ст.



воно саме окреслювало себе як село (Dorf), насправді типологічно було окремим світом, що відтинався від околу, а отже мало ознаки міста. Може, найліпшим визначенням була б дійсно назва «колонія». В середині пентаграма був «свій» врегульований німецький світ — назовні був світ чужий. І це йдеться про XVIII-XIX століття!

Такою ж ідеальною фігурою, на якій можна було заснувати місто, яка теж є симетричною і всі чверті якої є симетричними, є і *квадрат*. У містобудівній практиці він появляється як прямокутник, вписаний у коло. Тому квадрат не можна розглядати як певну протипагу сакрального колу протоміст, а як його розвиток. З огляду на те, що житла ще в енеоліті орієнтувалися за сонцем (11), вписуючи квадрат житла у коло, можна передбачити, що і зорієнтований за сонцем квадрат давніх протоміст вписувався у коло. Так, щодо Рима маємо суперечливі свідчення. Плутарх у біографії Ромула пише про коло, яке було об-оране плугом і мало свій центр, у якому і збудували Рим. Натомість інші

перекази, наприклад, Діонісія з Галікарнасу, говорять про квадратну форму «праборони» (12) та про *Roma quadrata*. Українські дослідники трипільської культури і відомий угорський знавець середземноморської мітології Кароль Керенї (Karol Keregyi) погоджують коло і квадрат у *мандалі* — тогочасному сакральному і будівельному модулі. «*Накреслені зі спільного центру кола і квадрати у стародавній Італії і на буддійському Сході є єдиною фундаментальною фігурою, на яку можна оперти будівельну конструкцію, на якій можна щось закласти. Над ними надбудовуються усі мікросвіти — міста і святині, оскільки у них має свою основу і великий космос, всесвіт, і менший космос, людина*» (13).

Разом з тим, квадрат дозволяє вкласти у місто-місце чотири різні, однак рівноцінні елементи — квартали. Структура міста-міст Єрусалима та Львова саме така — по суті це чотирикутники, поділені на чотири квадрати-квартали.

підгірці, поч. 19 ст.



рис. 1



Кожен з них має свій сакральний підцентр, свою святиню. У випадку Єрусалима це гебрайський, вірменський, арабський мусульманський та арабський християнський квартали (рис. 2). Відповідно, Львів був поділений на латинський, гебрайський, руський та вірменський квартали з відповідними святинями Латинським Катедральним собором, синагогою «Золота Роза», Церквою Успення Пресвятої Богородиці, Вірменським Катедральним собором Успення Пресвятої Богородиці (рис. 3). Пізніше ці центри диверсифікувалися, але квартали міста кристалізувалися довкола них.

Таким чином, місто, на відміну від рустикального околу, який стремів до уніфікації, одразу передбачало різноманітність, збережен-

ня і навіть плекання цієї різноманітності. Причому поділ на рівновіддалені від центру міста квартали певним чином ставив різні релігійні та етнічні громади міста в однакову позицію.

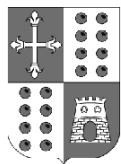
Якщо мешканці села були значною мірою пов'язані родинними зв'язками, то міське населення завжди було строкатим і різноманітним. Місто творило структуровані правом громади, тоді як село – споріднені спільноти.

рис. 2. квартали єрусалима, 1859 р.



Разом з тим, о-креслене під місто місце завжди мало свій *центр*.

У мітологічну епоху центр неодмінно мав бути *сакральним* (як правило, це було місце сакрального дійства, «праподії», яке було до о-креслення території, заснування міста). У Єрусалимі це Храм, потім Храм Тіла Господнього, у Мещі – Кааба. А у Почаєві, Підкамені,



олесою, поч. 19 ст.



Кохавині центром стало місце появи Матері Божої. Для увічнення такої події на цьому місці до неба підносяться бані та шпиль сакральних будівель – Почаївської Лаври, Монастиря у Підкамені чи Костелу у Кохавині.

Центр може бути *духовним* (місцем, де відбуваються обряди, літургії на честь сакральної події, яка була на цьому місці чи деінде). Як правило, це місця розміщення головних храмів, а відповідно і духовних ерархів. Таким місцем є не тільки Рим, але й Львів – з головною Катедрою УГКЦ Собором святого Юра, резиденцією григоріянських архієпископів, головною Катедрою РКЦ. Таким містом був і Язлівець – він був резиденцією вірменських григоріянських архієпископів, та Белз – місто-резиденція однієї з найвпливовіших хасидських династій цадика Шалома Рокеаха (1779-1855), який побудував у ньому свою духовну школу – бетмідраш, що став духовним центром для тисяч галицьких хасидів.

Центр може бути і центром хоча й помазаної на княжіння чи королювання, однак *світської влади*. Такими центрами були княжі стовльні міста Червен, Белз, Перемишль, Звенигород, Галич, Володимир, Луцьк, Тереховля, Львів. У часи Галицько-Волинської держави міста відповідно до того, хто здійснював владу у даному місті та з даного міста, ділилися на великокняжі, церковні та приватні.

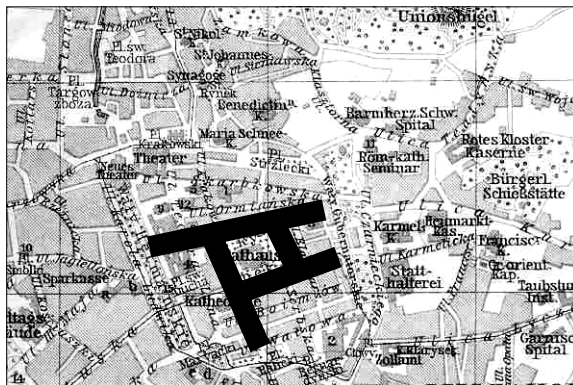
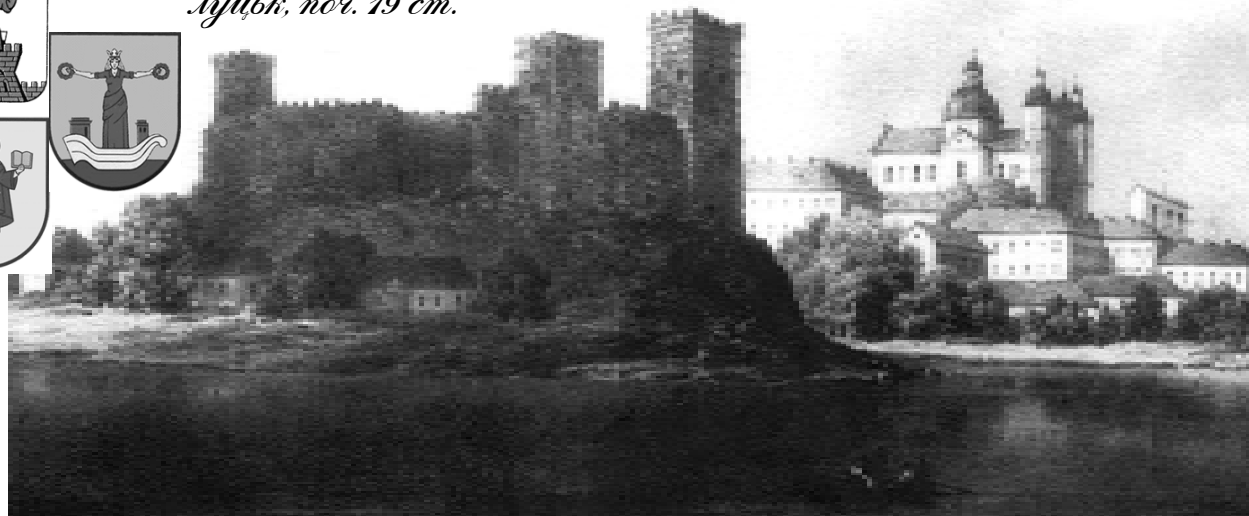


рис. 3. квартали львова

У передчасно обірваній королівській галицько-волинській традиції такими центрами королівської влади були Холм, Дорогичин і знову Львів. Як резиденція чужинських королів знову ж постають Галич і Львів. А на Закарпатті – Мукачеве під час боротьби угорської корони проти династії Габсбургів. Корона Святого Стефана у буквальному сенсі переходила в Мукачівському замку, що одразу зробило його безсумнівним центром для вірних угорської корони.



луцьк, поч. 19 ст.



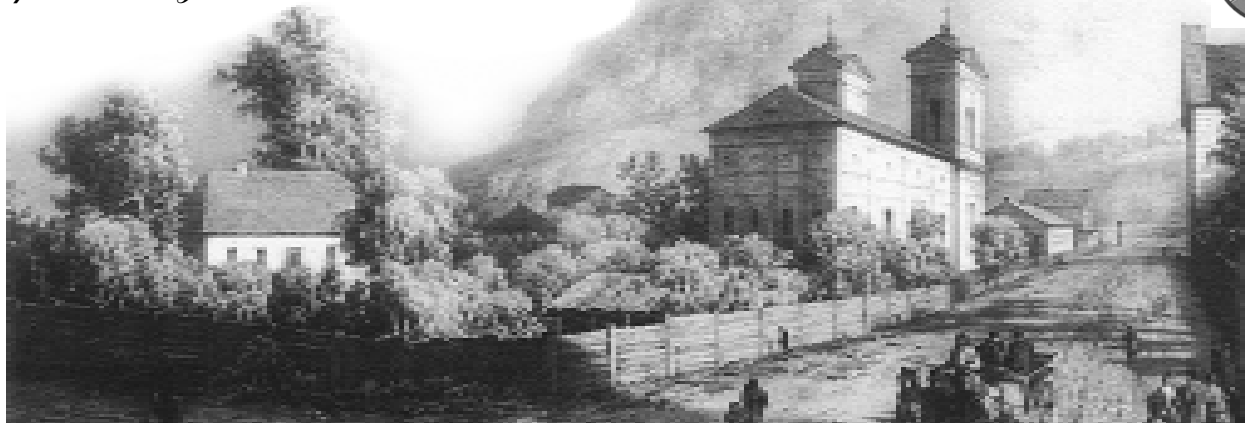
Місто може стати і центром влади меншого можновладця. Бояри Галицько-Волинської Русі та магнати Речі Посполитої не тільки перетворювали свої резиденції у міста, але й робили їх приватними, згадаймо Жовкву. Матеріальним втіленням такого владного центру звичайно є замок, фортеця чи палац, які домінують над містом.

Окрім персоніфікованої влади, була ще й влада, скажімо, судова. Містечко Судова Вишня зробило свою велику кар'єру саме як місце шляхетських сеймів та місце, у якому провадилися суди поміж шляхтою.

У більш демократичні часи центром влади у місті, відповідно до магдебурзького права, стає Сенат міста, Рада, Лава. Матеріальним втіленням такого центру стає Ратуша — з якогось часу вона злетіла у небо і задомінувала над кожним містом. У нашій галицькій традиції: як немає ратуші — то немає й міста.

Окрім цієї доцентрової стратифікації території міста, є ще й вертикальна стратифікація простору міста. Вже було зауважено, що первинно *місто стреміло д'гори*, потім тягнулося до замку, а потім розтягнулося вздовж торгових шляхів і почало нагадувати багатопроменеві зірки. Отже в плані ми маємо перехід від сакрального *кола* до вписаного в нього і зорієнтованого за сонцем *квадрату*, потім перехід до *квадрату, розділеного на квартали*, який після

кріменець, замок, поч. 19 ст.

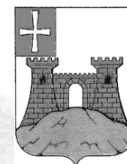


руйнування мурів деградує до багатопроменевої *зірки*.

Цікавим містобудівним феноменом у часи Відродження стала побудова *la citta ideale* «ідеальних міст» — тобто ідеальних машин для проживання та оборони. Такі міста будувалися за планом фахового архітектора практично на порожньому місці. План мав реалізувати бачення ідеально влаштованого міста. Він мав відповідати раціоналістичним та гуманістичним поглядам XVII-XVIII століть, які хотіли поширити лад, гармонію та красу на весь навколишній світ. Як правило, такі амбітні плани виношували та втілювали у життя найбільші магнати того часу. За такими планами «ідеальні міста» були побудовані не лише в Італії, але й у Галичині, як-от Жовква і Замостя.

З часом вихолощення раціоналістичного підходу до містобудування призвело до занадто гіпертрофованої геометризації і врешті «*тиранії прямого кута*» (Збігнев Герберт).

І тільки наприкінці XIX століття маємо перехід до вільної, хаотичної та планової забудови вже на інших містобудівних засадах.



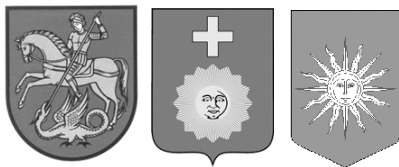
Для міста завжди була важливою вертикальна стратифікація його простору. Завжди були місця більш благодатні, посполиті та упосліджені — *гора, середина та діл*. Вже наводився приклад мікенського поселення Мальті-Доріон, де цей поділ більш ніж очевидний (10). У давньогрецьких поселеннях *акропольного типу* (наприклад, поселення гомерової епохи Емпоріо на Хіосі — VIII ст. до н. е.) завжди в центрі чи на горі розміщений укріплений акрополь, де практично часто немає нічого, окрім храму, натомість житлові квартали та господарські будівлі винесені до підніжжя (14). Територія акрополя священна, вона табуована, як грецький *темен*. Тому в Атенах Акрополь був не тільки фізичною горою, укріпленою фортецею, але й сакральною вершиною/виссю.

У Львові такий поділ можна проілюструвати поділом на Високий Замок (з часом — Ратуша), власне «місто у мурах» та «місто поза мурами». В.Н. Топоров, аналізуючи таку тричленну стратифікацію Вільнюса, навіть бачить таку диференціацію міського простору у прив'язці до кожної з цих окремих сфер своїх «мітологічних» тварин — тура, вовка і змія. Ясно, що ту-

ром/биком є верховне божество Перкун (Баал, Зевс, Юпітер, Перун), а змієм — хтонічне втілення всіх недобрих сил Змій (Смок-Дракон у Кракові, Галиця-Дракон у Галичі). І недаремно Високий Замок на горі, а передмістя — у болотах річки Полтви. Якщо місто всередині, а тим більше на горі, впорядковується законами верховного божества чи владці, то поза мурами воно впадає у безлад чи потрапляє під владу Змія. Винесення чи вигнання людини поза мури міста означає не тільки те, що вона вже не є під охороною сакрального чи помазаного патрона міста, понижується у своєму статусі, але й потрапляє у неврегульований світ, у світ, законів якого вона не знає. Саме у цьому й полягав сенс «вигнання з міста», яке було однією з найбільших кар середньовіччя. Зрештою згадаймо безліч мітів про Зміїв, які жили коло/під містом, і які щороку брали з нього криваву данину юнаками та дівчатами. Жах завжди чигав на людину за межею врегульованого «світу у мурах».

Однією з форм «міста поза мурами» є й місто інфернальне — місто катакомб, каналізації, міських нетрів, підземне місто. Воно кореспондує з наземним містом, однак має однозначно нижчий статус. Мітологічний Змій з часом

на м'янець на поділлі, замок, поч. 19 ст.



трансформується у Левіятана Б.-І. Антонича, а врешті підміського злидаря та хулігана – батяра.

*«Живуть під містом, наче у казках,
кити, дельфіни і тритони
в густій і чорній, мов смола воді,
в страшних пивницях сто,
примарні папороті, грифи і затоплені
комети й дзвони» (15).*

Діл у Антонича став міською каналізацією.

Натомість у Бруно Шульца горішній санктурій стає запилюженим містечковим стрихом, верховний священик – еретичним дослідником Книги Закону – його батьком, а верховні божества деградують до дивних вироджених птахів, що мешкають на горищі будинку у Дрогобичі: *«І ми почули, як вступив у нього дух, як він підводився з ліжка, довшав і ріс пророчим гнівом, давлячись галасливими словами, котрі викидав, як мітральєза. Ми чули гуркіт боротьби і батьків зойк, зойк титана із зламаним стегаком, який іще гарикає... Часом він видряпувався на карниз і прибирав нерухому позу симетрично до великого опудала шуліки, яке було підвішене на другому боці вікна на стіні. В тій нерухомій, причаплій позі з затуманеним зором та з хитро усміхнутою міною він тривав годинами, щоб знагла, коли хтось увійде, затріпотіти руками, як крилами, і зап'яти, як півень. Ми перестали звертати увагу на ті дивацтва...» (16).* Натомість

«містом поза мурами» – і водночас інфернальним «долом» була – криптодрогобицька вулиця Крокодила у його однойменній новелі: *«У шухляді, насподі глибокого бюрка мій батько зберігав гарну стару карту нашого міста... На цьому плані, виконаному у стилі барокових проектів, околиця вулиці Крокодила світилася порожньою білиною, якою на географічних картах звикло позначають околиці полюсів і невивчені та сумнівні країни... Очевидно, картограф заперечував належність цієї дільниці до ансамблю міста і своє застереження висловив інакшим і зневажливим виконанням. Аби зрозуміти цю погорду, одразу мусимо звернути увагу на двозначний та сумнівний характер дільниці, так дуже розбіжний з основним тоном міста... Корінні мешканці міста трималися здаля від цієї околиці, заселеної наволоччю, юрбою, безхарактерними та хирними істотами, справжнім моральним убозтвом, нікчемною відміною людини, яка родиться в таких ефемерних оточеннях. Але в дні падіння, в години низької спокуси траплялося, що той чи инший мешканець міста забрідав напіввипадково до сумнівної дільниці. Найліпші не були позбавлені часом спокуси добровільної деградації, знівлювання меж та ієрархії, розчинення у плиткому*

підкамінь, монастир, поч. 18 ст.



болоті спільноти, легкої інтимності, брудного замішання. Дільниця ця була ельдорадо таких моральних дезертирів, таких втікачів з-під знамена власної гідності» (17).

Натомість середмістя набуло класичної галицької форми *ринку з ратушею*, якою мели всі віхоли історії, до сьогодення вони є головною ознакою галицьких міст. І знову Бруно Шульц:

«Віхола... оголювала площі, залишала за собою на вулицях білу пустку й доценту вимітала цілі ряди ринку. І лиш де-не-де вгиналася і тріпотіла, вчепившись за ріг будинку, поодинокі людина. Під могутніми подихами віхоли вся ринкова площа випиналася і виблискувала порожньою лисиною... Чорні й криві дахи стояли під небесами повні нетерпіння та очікування. Ті, що спізнались з виром, в натхненні підіймалися під розвихреним небом, переростали сусідні будинки і починали віщувати. Потім опадали, гасли, не в силі витримати могутнього подиху, який летів далі і сповнював весь простір тремтінням і жахом» (18).

Якщо подивитися на місто як на семантичний текст (Топоров В.Н.), то ми бачимо, що кожен з рівнів і кварталів міста має свою окрему семантику, свою функцію. Для Львова королівських часів Високий Замок виконував *магічно-*

юридичну функцію, середмістя – релігійно-магічну, а прилеглі до мурів квартали і передмістя – економічну. Цей троякий поділ міського простору звичайно був не таким чітким, але вже тоді відображав давню стратифікацію суспільств на жерців, воїнів і посполитих.

23

Не менш важливим актом, ніж акт вибору місця під місто, о-креслення його території, горизонтальної та вертикальної стратифікації простору міста є і його *називання*. Як і дитина, не будучи названою, є неначе не до кінця народженою. Однак, як і дитині вибирають ім'я з огляду на її минуле, сьогодення і майбутнє, так і в імені міста ми маємо і посилання на «першоподію», «первинний міт», обставини закладання міста, мету, задля якої воно закладається, та майбутнє, що йому бажається.

Найдавнішу семантику має назва Галича. Тут безсумнівно маємо посилання на «засновницький міт» – Дракон-Галиця зберігся і досі, як і слабкі натяки на мітологічного чи вже напівісторичного пра-героя, який його подолав. З часом летюча змія – дракон, можливо, трансформувалася у галку – герб землі та міста Галич. Донині галка в українському бестярії є знаком лихим, передвісником біди та нещастя. Можливо, дається взнаки генеалогія цього символу.

Цікава семантика назви Львова. Тут щонайперше ми маємо посилання на засновника міста Короля Данила, ім'я якого відсилає нас до пророка Даниїла та його чудесного, завдяки вірі,

піднамінь, монастир, поч. 19 ст.



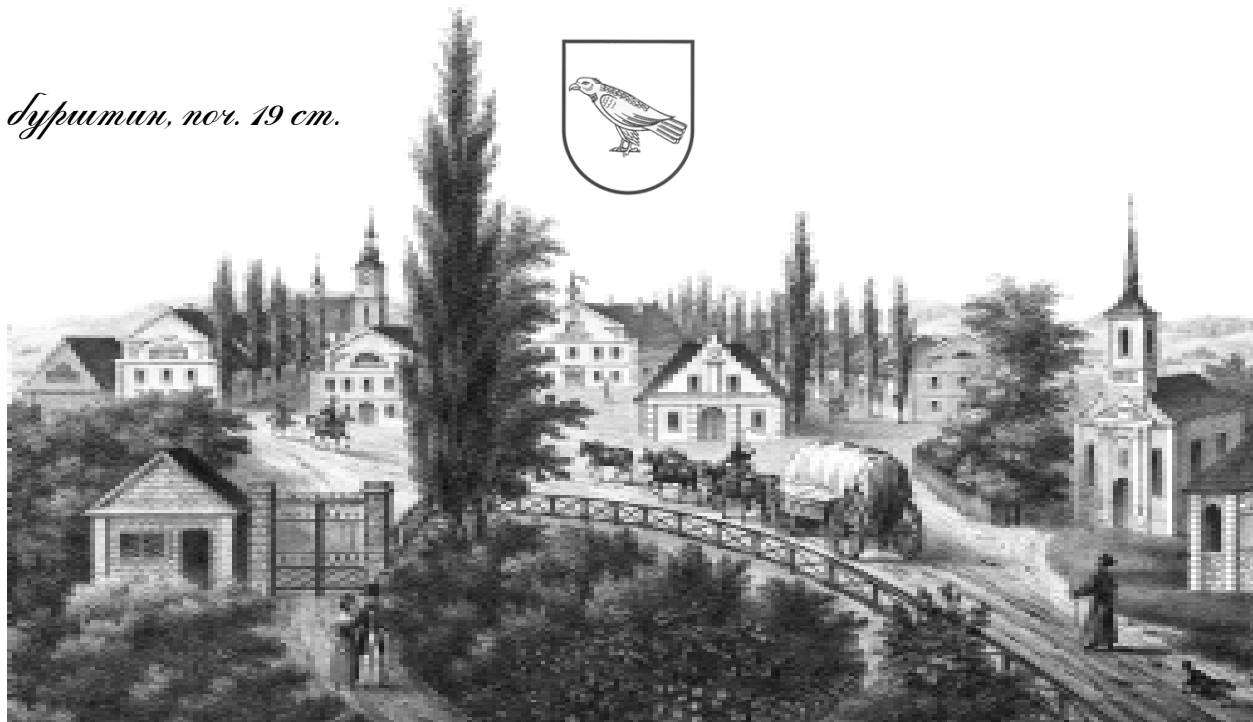
порятунку із ями з левами (Дан. 6). Таким чином леви є ніби тлом Даниїла, супроводжують його іконографію. Разом з тим, християнська література, зокрема «Фізіолог», розуміє образ лева як уособлення Ісуса Христа (16). А у часи, ще повні поганства, релігійних суперечок, утвердження цього семантичного знаку було більш ніж актуальним. Особливо якщо взяти до уваги контакти Короля Даниїла зі Святим Престолом. Наступним семантичним шаром є семантика лева як герба і Русі, і нового міста. У цьому сенсі ім'я сина Короля Даниїла – Лев є неначе на перетині семантичних зв'язків. Як герб Русі лев витісняє іншу символіку краю – Дракона-Галицю. Але мітологічний Змій (а отже, і «первинний міт») присутній і у львівській міській семантиці – патроном міста та греко-католицького собору є Святий Юр (Георгій), який долає Змія. Разом з тим, годі не побачити, що лев посів одне з чільних місць у геральдиці краю – він присутній і в гербах Печеніжина, Нових Стрілищ, Заболотова, Берегова, Войнилова, Гримайлова, Болехова, Отинії, Сухостоку,

Глинян, Товстого та багатьох інших – тобто був визнаним як свій. Принаймні у битві під Грюнвальдом 1410 р. на синьому знамені львівського ополчення вже був золотий лев, що опирається на скелю.

У випадках Галича та Львова ми бачимо поєднання двох знаків – вербального та візуального (емблеми). Вони семантично перетинаються – назва Галич та герб Дракон-Галиця (пізніше, як версія, – галка), назва Львів та лев на гербі землі та міста. З огляду на ці семантичні шари ми можемо припустити, що *засновуючи і називаючи* нове місто та сина-наслідника іменем Лева, Данило опонував старій та підкореній ним столиці Галичу (Змію-Галиці), старій релігії, яка на той час ще не зовсім відійшла (Лев-Христос *contra* Змія-Галиці), при якій славним був саме Галич, утверджував свою владу (геральдичного Лева) та свою династію (Лева Даниловича), свого патрона (Даниїла, що подолав левів).

У більш пізній період назву місту його засновники давали вже виходячи з інших міркувань. Часто пробуючи закріпити своє ім'я чи

буриштин, поч. 19 ст.



ім'я близьких (Станіславів, Христинополь). Разом з тим вони дарували місту не лише своє ім'я, але й герб – Станіславів, Христинополь, Броди, Соколівка, Яблунів, Городенка, Тисмениця, Печеніжин, Сухостав, Будзанів, Золотники та ин. у певний період мали за герб родовий герб Потоцьких *Пиляву*, Тернопіль, Завалів, Товсте – родовий герб Тарнавських *Леліву*, Рожнятів і Обертин – герб Скарбків *Абданк*, Великі Мости, Топорів – герб Тенчинських *Топор* тощо.

Инколи назва отримувала своє пояснення ретроспективно, як напевне було з Мар'ямполем та Єзуполем під Станіславовом, коли популярним поясненням назви містечок стало посилання на чудесний порятунок одного з міщан чи засновників з вод Дністра, коли він з відчаєм вигукнув – *Jezus Marja*. І тоді на гербах міст, які відрізняли їх від інших, появлялися патрони – *Ісус, Марія*. Таким чином міста отримують ще один свій атрибут – патрона. Найчастіше, звичайно, *Марія* – вона присутня у гербах Мар'ямполя, Букачівців, Золочева, Лопатина,

Почаєва, Куткора. Рідше *Архистратиг Михаїл* – у Завалові, Янові (з всюдисущим Змієм), Сколе. Ну і *Змієборець Георгій* та всюдисущий прадавній Змій – вони пишаються на гербах Збаража, Білого Каменя, Кам'янця на Поділлі.

Таким чином, місто не тільки творилося як живий, своєрідний світ, але й персоніфікувалося – воно отримувало ім'я, герб, патрона. Мало того – міста отримували свою стать. Є назви міст чоловічого, жіночого і середнього роду. Не кожне з міст заслуговує на назву *tata Roma*, але майже у кожному був характер, душа чи дух, і щось майже невловиме, що називаємо *genius loci*.

1. Bajburin A.K., *W sprawie opisu struktury słowjanskiego rytuału budowniczego*. – *Konteksty. Polska sztuka ludowa*, 1990, №3. – С. 62).

2. Rietbergen Peter. *Europa: Dzieje kultury*. Warszawa. *Książka i Wiedza*. 2001. – С. 168.

3. Стефанік В. *Такий панок*. – Київ, Дніпро, 1971 – С. 254.



Среди руин, поч. 19 ст.



4. Рот Йозеф. Фальшива вага. Історія одного айхмістра. Пер. Прохасько Ю. — Львів, ВНТЛ-Класика, 2005. — С. 45-46.

5. Герхард Штромаєр. Простір. Територія. Новий час. Історія європейської ментальності. — Львів, Літопис, 2004. — С. 671.

6. Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — Киев, Наукова думка, 1989. — С. 20.

7. Круц Володимир. Поселення-гіганти трипільської культури в межиріччі Південного Бугу й Дніпра. Трипільська цивілізація у спадщині України. — Київ, Видавничий центр «Просвіта», 2003. — С. 176-181.

8. Мицик В. Ф. Священне коло. Трипільська цивілізація у спадщині України. — Київ, Видавничий центр «Просвіта», 2003. — С. 147.

9. Мицик В.Ф. Міста Сонця. — Тальне, 1993. — С. 24.

10. Андреев Ю.В. Раннегреческий полис (гомеровский период). — Санкт-Петербург, Издательский центр «Гуманитарная Академия», 2003. — С. 62.

11. Мицик В. Ф. Священне коло. Трипільська цивілізація у спадщині України. — Київ, Видавничий центр «Просвіта», 2003. — С. 147.

12. Zylko Boguslaw. Miasto jak przedmiot badan semiotyki kultury. — Toporow Wladimir. Miasto i mit. — Gdansk. Slowo/obraz terytoria, 2000. — С. 7.

13. Kerenyi Karol. Czum jest mitologia. — Tworczość, 1973, №2. — С. 95.

14. Андреев Ю.В. Раннегреческий полис (гомеровский период). — Санкт-Петербург, Издательский центр «Гуманитарная Академия», 2003. — С. 60.

15. Антонич Б.-І. Сурми останнього дня. — Київ. Поезії. 1989. — С. 247.

16. Шульц Бруно. Навіженство — Цинамонові крамниці. Санаторій під клепсидрою. Пер. Шкраб'юк А. — Львів, Форум видавців, 2004. — С. 31-33.

17. Шульц Бруно. Вулиця Крокодила — Цинамонові крамниці. Санаторій під клепсидрою. Пер. Яковина М. — Львів, Форум видавців, 2004. — С. 75-76.

18. Шульц Бруно. Віхола — Цинамонові крамниці. Санаторій під клепсидрою. Пер. Возняк Т. — Львів. Форум видавців, 2004. — С. 31-33.

19. Физиолог // Памятники литературы Древней Руси: XIII век. — Москва, 1981. — С. 128-136.



жовтєва, ринок, поч. 19 ст.





ковчівка, за.мост, вис. 19 см.



роман лозинський
урбанізація
галмшні
у часі і просторі

самдїр, ноч. 19 см.



Мережа міських поселень Галичини, яка на даний час охоплює близько півтори сотні міст та селищ міського типу, сформувалася внаслідок тривалого історичного розвитку регіону, пройшовши у процесі свого становлення декілька етапів. Перші міські поселення у Галичині (як і у сусідній Волині) виникли в процесі розвитку місцевих суспільних відносин ще до поширення на цю територію влади київських князів. Це значно вплинуло на розвиток галицьких міст у пізніші періоди, а також багато у чому пояснює специфічні риси галицької урбанізації, порівняно з більшістю інших регіонів України.

У X–XIII ст. на території Галичини вже існувала доволі розвинена мережа міських поселень, суспільне життя яких було організовано на засадах давнього українського права. Відомості про міста Галичини в цей період наводять літописи. Їх аналіз засвідчує, що найдавніші міста

виникали переважно на берегах судноплавних рік або на сухопутних торгових шляхах у зручних для оборони місцях. Першим у літописах на території Галичини згадано місто Перемишль – у 981 р. Генезу Перемишля остаточно не з'ясовано. Ймовірно, що спочатку це був племінний центр білих хорватів, який певний період був у сфері впливу давніх Чеської та Польської держав, а вже потім відійшов до київських князів.

У XI ст. з'являються відомості ще про два міста – Звенигород (1087 р.) і Тереховль (1097 р.), в XII ст. – про Галич, Тисменицю, Микулин, Голі Гори, Удеч, Сянок, Ярослав, Пліснеськ. В XIII ст. постають ще близько десяти населених пунктів, які в літописах названо містами: Любачів, Городок, Вишня, Товмач, Коломия, Львів та інші. Крім цього, у північній частині сучасної Галичини, яка в давньоукраїнський період була частиною Волинського князівства, ще у 1030 р. вперше згадано м. Белз,

Фронт, вул. Золота, поч. 20 ст.



а у 1097 р. — Буськ. Усього ж до 1350 р. на території, що згодом ввійшла до складу Руського та Белзького воєводства Речі Посполитої, виникло понад 20 поселень міського типу. Важливою причиною формування та розвитку багатьох міст була інтенсивна зовнішня торгівля, адже через територію Галичини йшли торгові шляхи із Західної Європи у причорноморські й прикаспійські країни, в Середню Азію, на Близький та Середній Схід. Найбільшими містами давньоукраїнського періоду були Галич та Перемишль, в яких проживало декілька тисяч осіб.

Літописні відомості майже про всі міста, що виникли на території Галицького князівства до середини XIII ст., підтверджено археологічними дослідженнями. Незважаючи на спустошливу монголо-татарську навалу в середині XIII ст., більшість галицьких міст не зупинилися у своєму розвитку, що свідчить про активне соціально-економічне життя Галицького князівства у цей період. Втратили своє колишнє значення важливих суспільних центрів лише Звенигород

та, меншою мірою, Галич. Причому, в остаточному занепаді Звенигорода суттєву роль відіграв швидкий розвиток Львова, перша літописна згадка про який, як відомо, датована 1256 р.

З XIV ст. у містах Галичини поширюється магдебурзьке право. Магдебурзьке право — це особлива форма німецького феодального міського права, яка виникла в XIII ст. у Східній Німеччині, в Магдебурзі. Воно сформувалося на засадах правових норм романо-германського права, які панували в цей період у Західній Європі. У XIII-XVIII ст. на магдебурзькому праві ґрунтувалося самоврядування багатьох міст Центральної та Східної Європи. Магдебурзьке право як організаційна модель міської громади передбачало такі головні елементи: особисту свободу для міщан (зокрема, спадкове і відчужувальне право на землю); регулювання їхніх повинностей (постійний чинш як феодальну ренту); просторову перебудову міста (закладання нового міського центру); правову автономію міст (міське самоврядування з власним судочинством). На території Галичини

старий самбір, ринок, поч. 20 ст.



магдебурзьке право вперше було надано ще в період існування Галицького-Волинського князівства. У 1339 р. його отримав Сянок. Однак деякі історики припускають, що ще у 20-х роках XIV ст. його могли мати Львів та Перемишль.

У Центральній та Східній Європі організаційна модель міської громади на засадах магдебурзького права виявилася найоптимальнішою для освоєння нових земель. Тому після переходу галицьких земель до складу Польщі почалася організаційна, соціально-економічна та просторова перебудова всіх давньоукраїнських поселень, які виконували (або могли виконувати) функції міст. Перебудова конкретного поселення відповідно до нових вимог отримала назву локації («lokatio») міста, а загалом процес соціально-економічної та просторової перебудови міст – локаційний рух.

До початку XV ст. на магдебурзьке право перейшли (тобто відбулася локація) ще близько десяти галицьких міст: Галич (1367), Ярослав (1375), Городок (1389), Терехівля (1389), Самбір (1390), Жидачів (1393), Щирець (1397),

Глиняни (1397) та деякі інші. До середини XV ст. магдебурзьке право остаточно утвердилося в містах Белзького та Руського воєводств. Його отримання стало необхідною умовою існування міста.

У період перебування Галичини у складі Речі Посполитої за формою підпорядкування усі галицькі міста поділялися на королівські (до цієї групи належали головню найдавніші міста), шляхетські (найчисельніша група міст) та церковні. За правовим статусом існував поділ на міста (civitas) і містечка (oppidum), проте в зарахуванні міст до тієї чи іншої групи не було чіткої визначеності.

До 1400 р. на території, що увійшла до складу Руського та Белзького воєводств, історичні джерела фіксують близько 40 міських поселень, до 1450 р. – до 90, а до 1500 р. – 110 міст і містечок. Найважливіші галицькі міста того часу нам перелічує «Список руських градів дальніх та ближніх» – важлива пам'ятка східнослов'янської історичної географії кінця XIV ст. Серед галицьких міст «Список...» згадує такі: Львів Великий, Коломия, Галич, Зудечів (Жидачів),



Самбір, Дрогобич, Перемишль, Тереховля. Цікаво, що з усіх 358 східнослов'янських міст, які є у списку, крім Львова Великим було названо ще тільки одне – Новгород Великий.

У XVI ст. кількість міських поселень на території Галичини далі зростала, хоча й не такими швидкими темпами, як раніше. Український історик Іван Крип'якевич обчислив, що в 40-х роках XVII ст. на території Руського воєводства всього було 177 міст і містечок, Белзького – 32, Холмської землі – 23.

Найбільше міських поселень було в Галицькій землі Руського воєводства. Специфіка міст цієї землі полягала в тому, що багато з них мали чітко виражений оборонний характер. Адже саме Галицька земля найбільше потерпала від набігів кримсько-татарських орд, які (разом із пожежами та епідеміями) були найбільшим лихом для міст України тих часів. Серед міст, що виникли навколо побудованих задля оборони замків, можна назвати Скалат, Надвірну, Гримайлів, Богородчани, Струсів,

Лисець та інші. Найбільшими містами Галицької землі в першій половині XVII ст. були Коломия, Тереховля, Рогатин, Галич.

Друге місце за кількістю міських поселень займала Львівська земля. Центр землі й одночасно столиця Львівського воєводства – Львів – був одним із найбільших міст та найважливіших торгових центрів Речі Посполитої. Населення Львова на початку XVII ст. становило близько 17–20 тис. осіб (із них 5 тис. жило у середмісті, тобто на обведеній мурами території), а в середині століття зросло до 25–30 тис. Іншими великими містами Львівської землі були Броди, Городок, Яворів та Жовква.

У Перемиській землі найбільшими містами були Перемишль, Самбір, Ярослав, Стрий. У найменшій за площею Сяноцькій землі – Коросно, Сянок та Ліско.

тернопіль, поч. 20 ст.



Більшість міст Руського воєводства за кількістю жителів були зовсім невеликими — до 1 тис. мешканців, а в багатьох випадках — і до 500. Однак незначна кількість жителів та аграрний характер господарства багатьох міських поселень зовсім не свідчили про їх слабкість чи неповноцінність. Малі міста були характерною рисою європейської середньовічної урбанізації. Хоча й маючи за економічну базу землеробство, вони якісно відрізнялися своєю принциповою орієнтацією на грошовий обмін і часто яскраво вираженою спеціалізацією. Будучи посередниками між великими містами й сільською місцевістю, малі міста забезпечували стабільний товарообмін і відігравали важливу роль у формуванні внутрішнього ринку регіону.

Подібно до більшості європейських міст, міста Галичини найчастіше розвивалися із сільських поселень, що знаходилися в густозаселених районах з розвиненим сільським господарством. Однак, розвиток міської мережі на території Руського та Белзького воєводств мав деякі суттєві відмінності порівняно з іншими регіонами України. Зокрема, в центральних

українських воєводствах значну частину міст становили козацькі поселення, яких на заході України не було.

З другої половини XVII ст. більшість галицьких міст занепадає. Це було зумовлено тривалими війнами на території Польщі та зміною напрямків головних торгових шляхів. У цей період виникло дуже мало нових міст, а в багатьох із тих, що існували раніше, різко зменшилася кількість населення. В окремих найменших містах залишилося всього декілька десятків осіб. Лише в 40-х роках XVIII ст. політична ситуація у Польщі поліпшується й розпочинається певний підйом в економіці краю. Міста поступово переорієнтовуються на обслуговування потреб внутрішнього ринку, крім того, зростає значення торгівлі з Росією. Суттєво змінюється роль різних міст у господарстві Галичини. Дещо сповільнюється розвиток Львова та

33



деяких інших найбільших міст: Дрогобича, Коломиї, Перемишля. А до міст, що у другій половині XVIII ст. зростали найшвидше, належали Станіславів, Тернопіль і, особливо, Броди, які у другій половині XVIII ст. стали найбільшим торговим містом краю, й другим за кількістю населення після Львова.

Після входження Галичини до складу Австрії перед новою владою постало завдання впорядкувати чинну на території нової провінції мережу міст і містечок. У процесі цієї роботи австрійська адміністрація зіткнулася із значними труднощами, адже в Галичині напередодні запровадження австрійської влади навіть загальна кількість міських поселень не була точно відомою. Чимало міських поселень насправді не виконували жодних міських функцій, а вже

давно стали звичайними селами. Наприклад, на думку одного з польських дослідників Галичини раннього австрійського періоду, В. Токаржа, із 311 міських поселень, які були на території провінції в 1776 р., тільки 13 за функціями та зовнішнім виглядом можна було назвати справжніми містами, з них дев'ять – на українській етнічній території: Львів, Перемишль, Ярослав, Самбір, Дрогобич, Броди, Тернопіль, Збараж, Бучач.

З переходом Галичини до складу Австрії не лише було впорядковано мережу міських поселень, але й дещо поживався економічний розвиток міст. Відбулося це головно за рахунок активізації прикордонної торгівлі з Росією, тоді як дрібне ремісниче виробництво через конкуренцію з боку промислово більш розвинених

Броди, празький банк, поч. 19 ст.

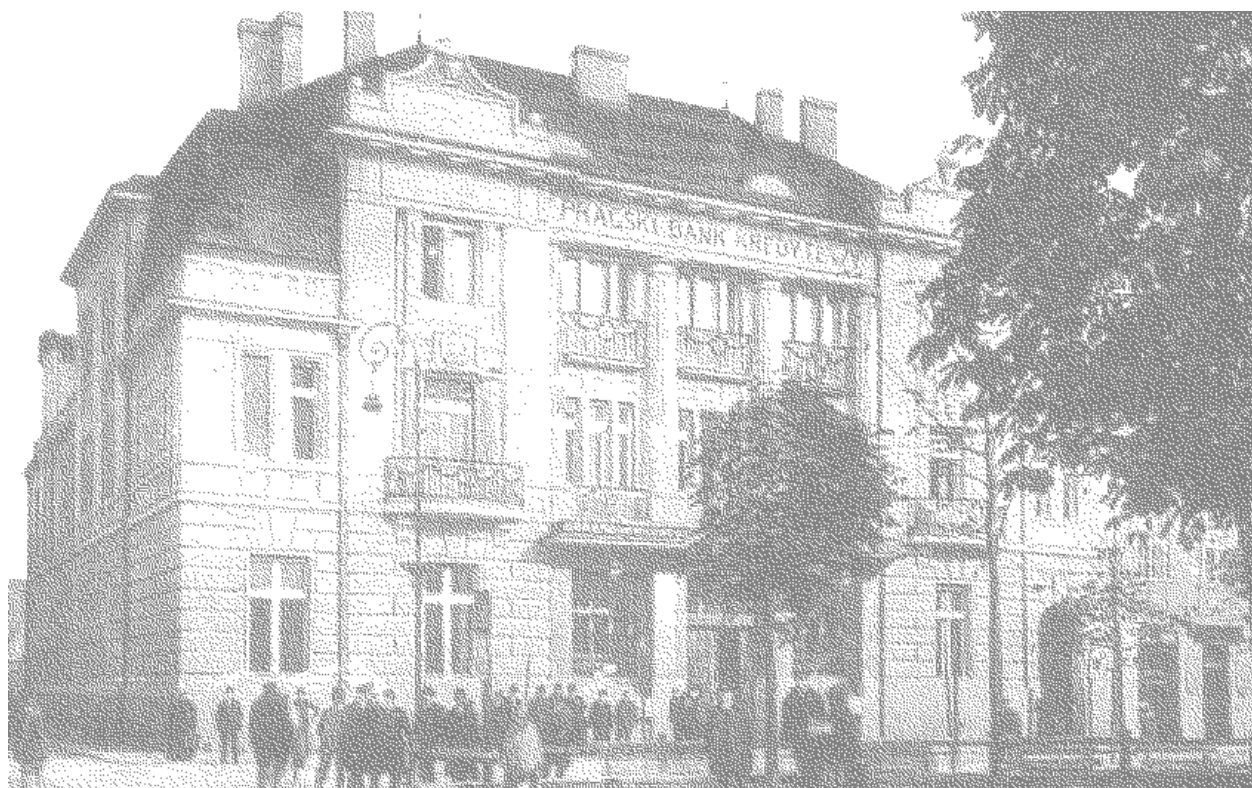


регіонів Австрії зовсім занепало. Тому до середини XIX ст. швидко зростала кількість населення лише у найважливіших адміністративних центрах краю (Львів, Коломия, Перемишль, Тернопіль, Ярослав) та окремих торгових містах (Броди, Бучач).

В останній чверті XIX ст. питання віднесення населених пунктів до розряду міст було вирішено на законодавчому рівні. Це відбулося шляхом надання окремим населеним пунктам так званих «міських статутів», за якими організувалося міське самоуправління. 1889 року у Східній Галичині статути міст офіційно отримали 19 найважливіших населених пунктів: Броди, Бережани, Бучач, Дрогобич, Городок, Жовква, Золочів, Коломия, Перемишль, Самбір, Снятин, Станіславів, Сокаль, Стрий, Сянок, Тернопіль, Тереховля, Яворів, Ярослав.

У 1896 р. статути міст (дещо інші за змістом порівняно із статутами 1889 р.) отримали ще 82 населених пункти краю. Отже, якщо додати Львів, який ще з 1870 р. користувався власним статутом, наприкінці XIX ст. загальна кількість міст на території Східної Галичини становила 102.

Доволі інтенсивний розвиток промисловості в Галичині розпочався лише у другій половині XIX ст. Наслідком його стало підвищення темпів урбанізації краю. Передовсім розвивалися великі міста, в яких виникала більшість нових промислових підприємств: Львів, Дрогобич, Станіславів, Коломия. Масова міграція жителів із навколишніх сіл зумовила різке збільшення населення не лише у перелічених містах, але й у приміських гмінах, які за темпами



приросту могли навіть випереджати відповідні міста.

36

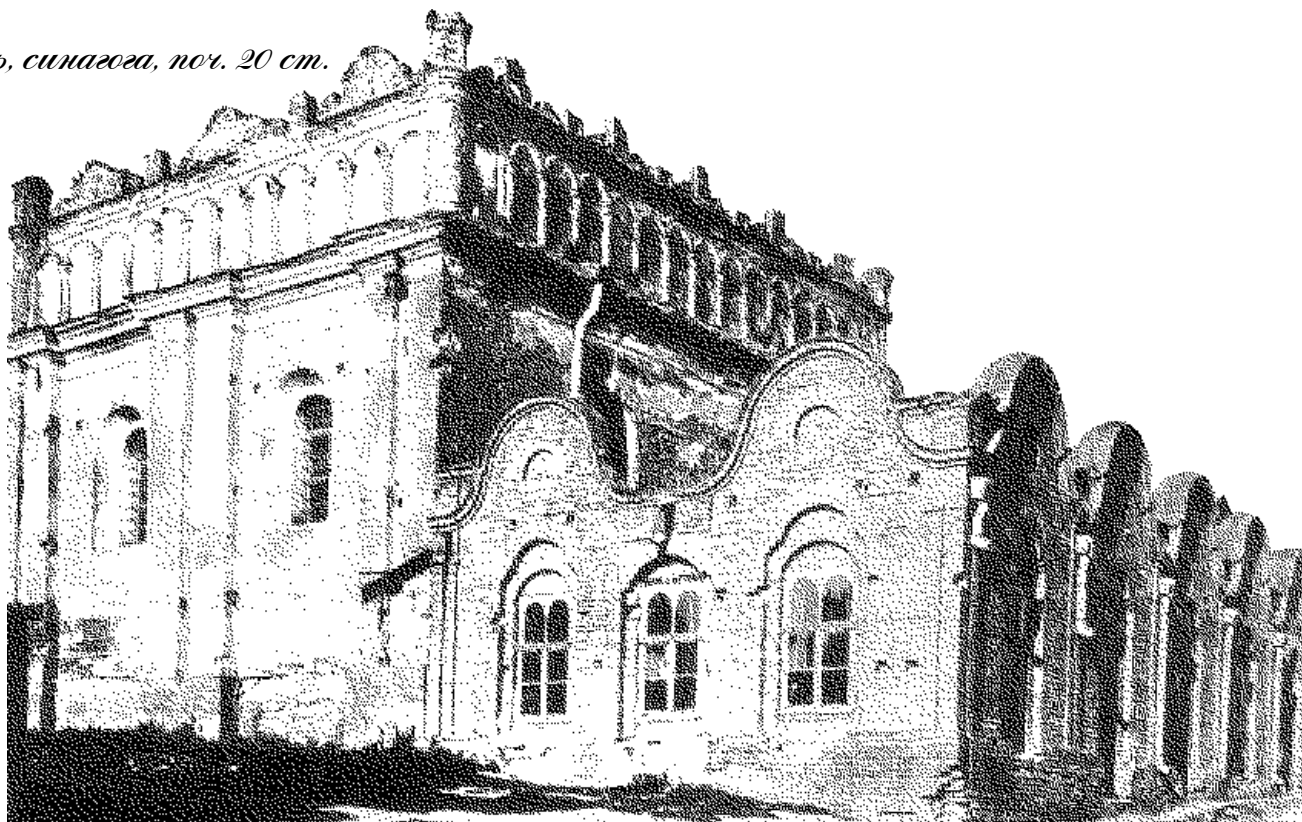
У Прикарпатті швидке зростання темпів урбанізації населення було спричинене розвитком нафтової й лісової галузей промисловости. Завдяки першій галузі за короткий час із сільських поселень перетворилися в доволі великі міста Борислав і Тустановичі, друга зумовила помітне збільшення числа жителів у Турці, Скольому. Ще одним фактором, що суттєво вплинув на розвиток багатьох міст, стало будівництво залізниць. Його вплив, підсилений фактором прикордонного положення, обумовив зростання Рави-Руської, Сокаля, Підволочиська.

Необхідно зазначити, що в цей період процес урбанізації населення Галичини відбувався дуже нерівномірно. Поряд із районами, в яких

міста розвивалися швидко, існували місцевості, де кількість міського населення майже не збільшувалася, а в багатьох містах число мешканців навіть зменшувалося. Найповільніше розвивалися міста східних повітів краю (територія сучасної Тернопільської області). Суттєво затримувався також ріст більшості міст, що знаходилися в 50-60-ти кілометровій зоні навколо Львова.

Напередодні Першої світової війни найбільшими містами Східної Галичини були Львів (206 тис. осіб у 1910 р.), Перемишль (54 тис.), Коломия (43 тис.), Дрогобич (35 тис.), Тернопіль (34 тис.), Станіславів (33 тис.) та Стрий (31 тис.). Водночас майже половина міських поселень краю не налічувала навіть 5 тис. мешканців.

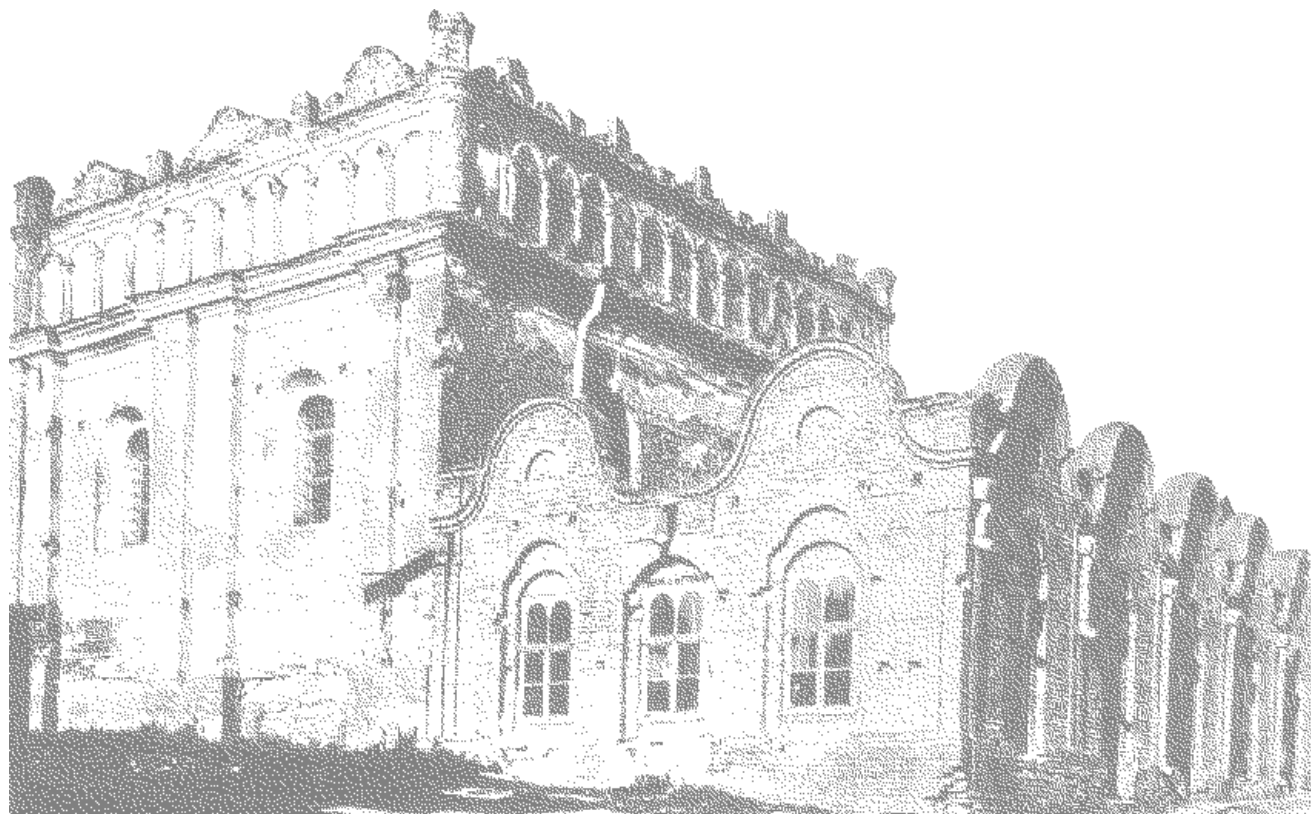
сокаль, синагога, поч. 20 ст.



В роки Першої світової війни практично на всій території Галичини відбувалися активні військові дії, від яких більшою чи меншою мірою постраждали майже всі міста. Найбільше постраждали міста деяких центральних повітів, через територію яких лінія фронту проходила два-три, а то й більше разів. Порівняно незначних втрат у кількості населення зазнали великі міста, оскільки в роки війни, рятуючись від військових дій, туди переселялися жителі навколишніх сіл та невеликих міст. Значно більше постраждали малі міські поселення.

Після закінчення Першої світової війни повоєнна польська влада зберегла (із незначними змінами) встановлені в австрійський час повітовий поділ і систему міського самоврядування. Тільки 1933 р. у Польщі введено в дію новий закон про міське самоврядування.

У міжвоєнний період промисловість Галичини перебувала в занепаді, і тому ріст більшості міст був дуже повільним. Чи не найпоширенішим шляхом збільшення кількості населення у містах стали адміністративні перетворення, тобто прилучення до міст навколишніх сільських гмін. Наприклад, до Львова в 1930 р. було приєднано Клепарів, Голоско Мале, Замарстинів, Знесіння, Сигнівку, Кульпарків та частини інших громад, за рахунок яких населення міста зросло майже на 30 тис. осіб й перевищило 300 тис. осіб. З приєднанням одного лише Княгинина кількість жителів Станіслава одразу ж збільшилася на 17 тис. осіб. Подібним шляхом помітно зросла кількість населення у Болехові, Бориславі, Калуші, Чорткові. Кількість населення міст, адміністративні межі яких не змінилися, здебільшого зросла лише на



декілька відсотків. У багатьох малих містах кількість жителів так і не досягла довоєнного рівня, а в деяких — рівня кінця XIX ст.

38 На структурний розвиток міської мережі у міжвоєнний період значно вплинуло створення на території краю трьох воєводств: Львівсько-го, Тернопільського і Станіславівського. Це стимулювало розвиток Тернополя та Станіславова, які доволі швидко відсунули на другий план давні українські галицькі міста Перемишль, Коломию та Дрогобич. Саме тоді в Галичині територіяльна структура міських поселень почала набувати сучасних обрисів.

Чергові зміни в міській мережі відбулися після включення Галичини до складу ССРСР. На території тієї частини Галичини, що в 1939 р. увійшла до складу Української ССР, за довоєнною польською адміністративною схемою до розряду міських поселень відносилось 95 поселень: 50 — у межах сучасної Львівської області, 22 — Івано-Франківської. 23 — Терно-

пільської. Статус цих населених пунктів було переглянуто й узгоджено з існуючими у ССРСР нормативами, проте з врахуванням історичних особливостей розвитку міст на території краю. Тому більша частина довоєнних міст зберегла свій статус міст або стали селищами міського типу, хоча багато з них за кількістю населення чи іншими критеріями не відповідало встановленим у Советському Союзі вимогам.

Надалі кількість міських поселень постійно зростала. Відбувалося це переважно за рахунок нових промислових міст й селищ, що виникали у процесі індустріалізації регіону. Так, наприклад, якщо в 1950 р. на території трьох досліджуваних областей було 61 місто й 67 селищ міського типу, то в 1970 р. — відповідно 64 і 79, а в 1989 р. — 71 і 82.

Як і все населення Галичини, міське населення зазнало величезних втрат у роки Другої світової війни. Порівняно з довоєнним періодом, кількість населення в багатьох містах

чортків, поч. 20 ст.

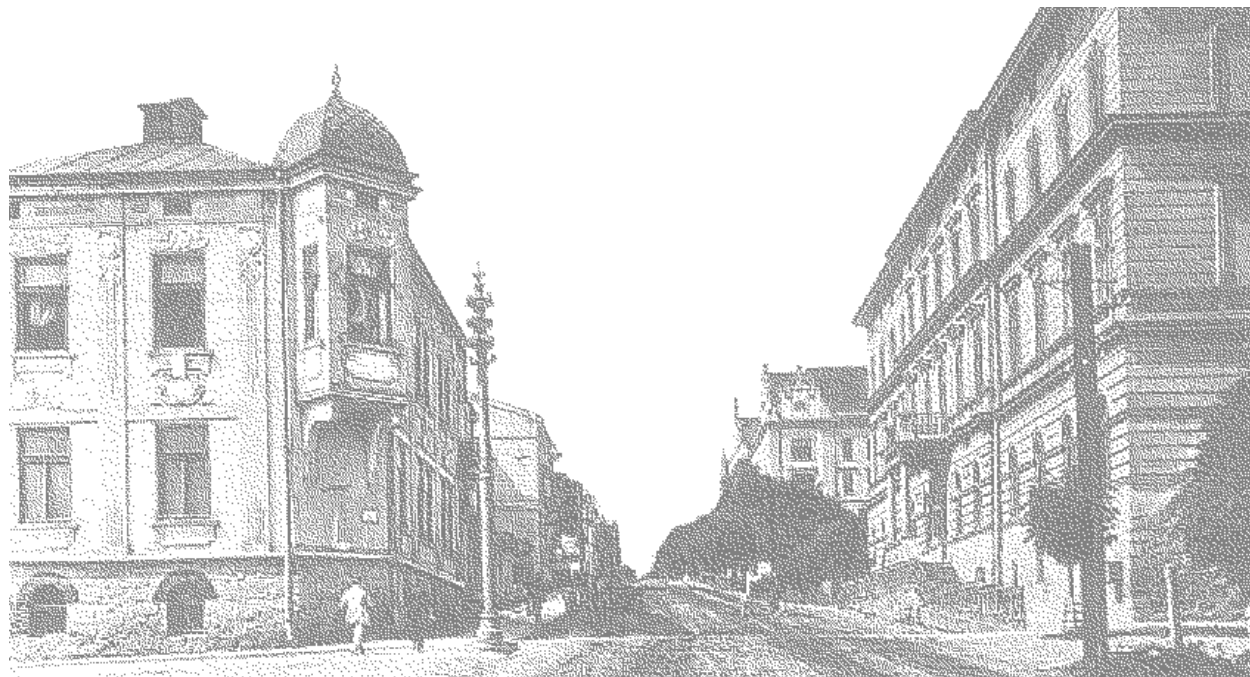


зменшилася в декілька разів. Особливо сильно постраждали міста, основу населення яких становили євреї, — їх майже повністю винищили фашисти. Проте, незважаючи на те, що після закінчення війни населення міст Галичини по суті формувалося наново, воно відновлювалося доволі швидко за рахунок мігрантів із різних регіонів колишнього СРСР. Для прикладу, населення Львова в 1945 р. складало 185,9 тис. осіб, а в 1948 р. — вже 355,7 тис. осіб.

У наступні десятиліття кількість міського населення Галичини доволі швидко зростала і, відповідно, зростав рівень урбанізації. Зумовлене це було індустріалізацією галицьких областей. Хоча загальні темпи індустріалізації населення Галичини в повоєнний період були набагато швидшими порівняно з усіма попередніми періодами, проте цей процес, знову-таки, був нерівномірним. Найвищі темпи зростання кількості населення простежувалися у нових промислових містах: Червонограді, Калуші,

Новому Роздолі, Новояворівську, Стебнику та інших. Кількість жителів у цих містах за повоєнні десятиліття збільшилася в декілька разів. Інтенсивно розвивалися також усі обласні центри та більшість інших великих міст регіону (Дрогобич, Коломия, Самбір, Стрий). Значно повільніше зростала кількість населення малих міст, а в багатьох селищах міського типу простежувалося навіть зменшення кількості населення.

Сучасний характер міської мережі в Галичині має суттєві відмінності порівняно з іншими регіонами України. Майже половина всіх міст краю — малі, із кількістю населення до 10 тис. жителів, а справді великих міст із населенням понад 100 тис. осіб є лише три, і це виключно обласні центри. Невелика кількість населення в більшості міст регіону пояснюється незначним рівнем концентрації у них промислового виробництва.



На даний час мережа міських поселень в Галичині по суті становить мережу центральних місць, тісно пов'язаних із сільською місцевістю. Адже абсолютна більшість міських поселень тут виникали як місцеві центри обслуговування навколишніх сіл, а не як промислові міста. Така структура міської мережі значно полегшує демографічні зв'язки між містом та сільською місцевістю. Натомість, для регіонів, міська мережа яких сформована здебільшого промисловими містами, що виростили з робітничих поселень навколо родовищ корисних копалин (наприклад, на Донбасі), характерні швидше демографічні зв'язки поміж містами, які можуть розміщуватися навіть далеко за межами регіону, натомість відносини із сільською місцевістю послаблені.

У віднесенні багатьох галицьких поселень до категорії міст важливу роль відіграло їх давнє історичне минуле, впродовж якого вони незмінно мали статус міста. Саме тому до категорії міст у Галичині належать такі невеликі поселення як Угнів (менше ніж 1 тис. жителів

2001 р., найменше місто України), Белз (2,5 тис.), Бібрка (3,9 тис.) та деякі інші.

На початку ХХ ст. тільки половина населення Галичини жила в міських поселеннях. У 2001 році лише у Львівській області рівень урбанізації населення становив 59%, тобто більшість населення мешкала у міських поселеннях, натомість у Тернопільській області цей показник становив 43%, Івано-Франківській – 42%. Тобто процес урбанізації Галичини ще далекий від завершення. Адже за дослідженнями геоурбаністів зростання кількості населення міських поселень припиняється тільки тоді, коли частка міських жителів у всьому населенні регіону наблизиться до 75-80%. Отже, хоча наразі внаслідок демографічної кризи процес урбанізації населення Галичини припинився, а деякі демографічні показники свідчать, що відбувається зворотнє явище, тобто аграризація населення, з остаточною стабілізацією економічної ситуації потрібно чекати подальшого зростання міських поселень, насамперед завдяки міграціям містосело.



городок, вул. лівівська, поч. 20 ст.





олег рибчинський

львів, ратуша

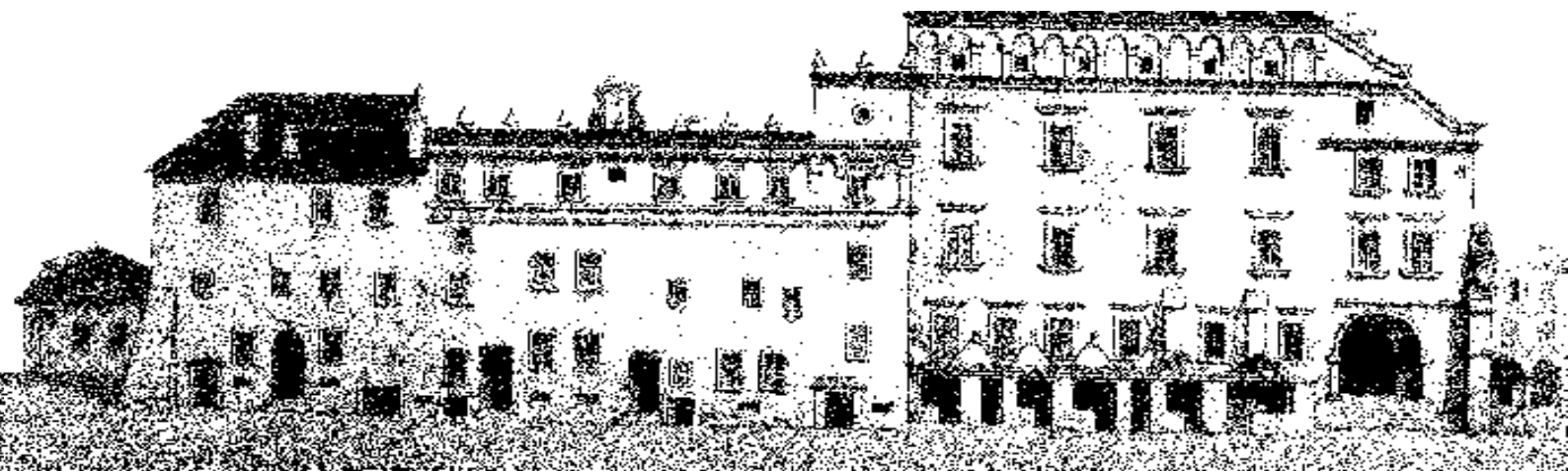
*міські
ратуши*

Невід’ємним атрибутом галицьких міст, які мали привілеї магдебурзького права, були ратуші. На об’ємно-просторове формування цих споруд впливали архітектурні стилі, будівельний матеріал, середовищний контекст, символічні та ідеологічні параметри міста і держави загалом. Архітектурні стилі в історії співвідносяться з періодичною послідовністю якісних змін, більшість із яких виникла все-таки внаслідок революцій, війн та зовнішньодержавної експансії. Вибір будівельного матеріалу, з якого зводилися ратуші, залежав від адміністративно-політичного статусу міста, його економічного і стратегічного потенціалу. Середовищний контекст був комплікативним продуктом двох вимірів – простору і часу.

Ратуші вирізнялися з-посеред іншої забудови міста, адже в них розташовувалася міська влада – один із основних чинників впливу на формування цілого образу споруди. Потреба у таких будівлях має глибоке коріння, ще у античній Греції зводили – *buletorion*, а у Римі – *curia*. В Європі найстарші середньовічні ратуші починають будувати у XII ст. і для цього вибирають символічні місця – переважно у центрі міста, посередині ринкової площі, інколи в одній з її сторін. Ратуші були переважно прямокутні у плані. Архітектурне вирішення фасадів було монументальним, майже завжди з вежею і годинником. Вежа була вбудована в об’єм

будівлі або вільно розташовувалася поруч. Набір приміщень складався з зали нарад міської влади, судової палати, вартівні міської сторожі, в’язниці в пивницях, купецьких крамниць тощо. Поруч із ратушею зводили різні споруди торговельного призначення: сукенниці, купецькі крамниці тощо. Архітектурні форми ратуші змінювалися упродовж століть відповідно до розвитку мистецтва – від суворих середньовічних оборонних будівель до репрезентативних багато оздоблених фасадів, взорованих на шляхетні палаццо.

Моделювання функціонального простору ратуші і її зовнішнього образу визначалося ідеологічним скеруванням. Зміни ідеології або її модифікація прямо пропорційно впливали на головну адміністративну споруду міста. Первинно, на початках локації міста, місце під споруду ратуші вибиралося посеред ринкової площі, зі зручними комунікаційними сполученнями. Горизонтальні габарити визначалися розміром площі, статусом міста і його впливом на політику в регіоні. Архітектурне вирішення фасадів залежало від часу будівництва, а їхня зміна – від політичного устрою або належності до певної держави. Отже, споруда ратуші була у просторі міста, регіону та окремої держави певним символом. Цей символ мав важливе значення для формування міщанської та національної



ідентичности, отож втручання в образ ратуші могло спричинити зміну суспільних настроїв.

Для Галичини і зокрема процесу формування її міської культури значення ратуш до сьогодні не повністю осмислене й оцінене. Архітектурний образ ратуш мав вплив не лише на формування ідентичности, але й на мистецьку цінність цілого ансамблю міста.

Про ідеологічне підґрунтя архітектурного образу ратуш свідчить той факт, що під час заснування міста Станіславова (сучасний Івано-Франківськ), у центрі ринкової площі було зведено будинок ратуші. Засновник міста Андрій Потоцький вже у 1662 році засвідчив про свій намір побудувати ратушу, а у 1666 році вона стояла збудована з дерева [1]. Формування оборонних укріплень міста, сакральних та палацових об'єктів, житлової забудови ще не було завершеним, а споруда ратуші вже стояла. У ній містився міський суд та маленькі крамниці. Перша дерев'яна ратуша була, ймовірно, тимчасовою спорудою, оскільки вже у 1672 р. Ульріх фон Вердум зазначає, що вона зведена з дерева та камення [2]. Очевидно, йдеться про укріплення ненадійної, нашвидкуруч збудованої дерев'яної будівлі або зведення цілком нової. Зрештою, вже у кінці XVII ст. за проектом К. Бенуа, зводиться нова

ратуша, взорована на трактаті Себастьяно Серліо [3]. Такий підхід до створення образу свідчить, що будівля ратуші в Станіславові була потрібна не лише для того, щоб слугувати для розташування міської влади, але й презентувати його європейськість, аристократизм і взірць для міської забудови взагалі. Відхід Галичини до Австрії визначив нову епоху в еволюції ратуші у Станіславові, яка у XIX ст. змінюється з хрестової у плані на видовжену прямокутну, з двома наріжними резалітами та портиком головного входу. Архітектурне вирішення цієї ратуші констатувало прихід ідеології нової держави і нового управління містом. Стара ратуша XVII ст. через політичні і культурні чинники могла негативно вплинути на формування ідентичности міщан Станіславова. Нову ж споруду було вирішено так, щоб її архітектура перевершила попередню і довела свою більшу мистецьку вартість. Ідеологічне «конструювання» ратуші у Станіславові продовжилося після Першої Світової війни.

emanic.rabib



Відхід Галичини до Польської Республіки зумовлює наступну зміну архітектури ратуші. Було повернуто ідею хрестового плану і модернізовано фасадний вистрій з метою засвідчення нової ідеології.

Тепер варто зазначити, що стара ратуша у Станіславові була другою за часом спорудженням після ратуші у Гусятині, зведеної у першій половині XVII ст. [4]. Власне інтенсивний економічний розвиток міста визначив зведення ратуші, яка на той час своїм новаторським планувальним рішенням перевершувала такі самі споруди у сусідніх містах. Гусятинська ратуша була збудована з тесаного каменю, а в ідейну концепцію плану закладено форму чотирираменної зірки. Кожне з рамен зірки було шестибічним будинком. Рамена примикали до восьмигранної центральної частини з чотирма брамами. Ратуша мала широкі перекриті склепінням пивниці, які у період розквіту міста слугували за склади товарів, привезених з інших країв [5]. Незважаючи на турецьку окупацію у 1672-1683 рр., ратуша збереглася до середини XX ст., після бойових дій Першої світової війни вона була пошкоджена й у 20-х роках XX ст. частково відбудована [5]. На теренах Східної Європи було лише дві ратуші з центричною композицією планів – у Гусятині й в Станіславові. Поки що не встановлено автора гусятинської ратуші, яка була споруджена раніше й архітектурна ідея якої, очевидно, вплинула на принципи розв'язання Станіславівської ратуші.

гусятин



Такий взаємозв'язок презентує рівень політичної і суспільної свідомості, яка ґрунтується на сукупності образу та ідеї, а також єдиної європейської просторової ойкумени. У XVII ст. ратуші центрично-композиційної форми відображали світогляд та ідеологію доби Ренесансу. На жаль, ці об'єкти не існують, а дослідження їхньої архітектури пояснює формування політичної програми міської влади.

Комплекс ідеологічних чинників вплинув на виникнення феномену ратуші у Бучачі. Її будівництво свідчить про появу нового етапу у розвитку міста, а також про міцний творчий зв'язок між скульптором та архітектором. Ратуша в Бучачі зведена вже у новому місті, незважаючи на те, що на старому ринку було досить місця. Лише нова локалізація могла сприяти її інформативно-символічному впливові на свідомість бучацьких міщан. Миколай Потоцький, канівський староста і фундатор ратуші, бажаючи прославити своє ім'я, також вплинув на орієнтацію головного фасаду цієї споруди. Головний фасад звернутий до заходу, тильний до старого міста. Зухвальство нового Бучача неабияке, але саме це показує, наскільки важливою спорудою у місті була ратуша та наскільки принциповим було її значення для задоволення амбіційности аристократів.

Вимоги Потоцького також торкалися архітектурного вирішення фасадів, які естетично перевершували ратушу у Львові.

Для реалізації своєї мети Микола Потоцький залучає архітекта Бернарда Меретина та скульптора Івана Георгія Пінзеля. Власне цей тандем став основою успіху. Біографія Пінзеля пов'язана з будівництвом ратуші у Бучачі. Лише після завершення будівельних робіт скульптор зміг одружитися [6]. У цей час йому було близько тридцяти років. Декораційні роботи на ратуші довели його майстерність, а шлюб відкрив дорогу до отримання права майстра і заснування майстерні [7]. Спільна робота на будівництві з Меретином також завершилася тим, що хресним батьком першого сина Пінзеля (якого назвали Бернардом) став саме Меретин [8]. Отже час спорудження ратуші у Бучачі став для Меретина і Пінзеля періодом самовираження і початком спільної творчої діяльності. Також варто зазначити, що Бернард Меретин переважно розробляв проекти, а їхню реалізацію провадили будівничі. В Бучачі відповідальність за дотримання ідеї проєкту лежала на Іванові Георгієві Пінзелі, який з родиною мешкав у місті і добре знав його середовище.

Власне знання і розуміння простору міста, його соціальної та професійної стратифікації, присутності аристократичної культури та

Бучач



сформованої інституції міського управління мали вирішальне значення в процесі формування будівель ратуш. Наповнення ратуш прозорим смислом та значенням свідчить про їхню символічну знаковість. Приклади досліджуваних будівель із таких міст як Львів, Самбір, Рава-Руська, Жовква, Дрогобич, Янів, Сокаль, Белз, Судова Вишня, Городок та ін., свідчать не так про «презентацію предмету або подій, як про свідомі посилення і результати свідомості» [9]. Тому можна сказати, що ратуші є знаками культури та посередниками, в основі яких лежить «ідея долучення людини до світової вистави, яку вона оглядає» [10]. Якщо пригадати зміни політичних режимів у містах Галичини, то одним із найперших актів нової влади було підняття прапора власне на ратуші та проголошення нових декларацій, публічні страсти перед ратушами або ув'язнення міщан у її пивницях. Функціональне розв'язання цих споруд у своїй основі зосереджує також ідею авторитарного правління містом.

Описуючи невелику кількість ратуш, але визначаючи їхню теоретичну систему, можемо говорити про те, що вони є «у стосунку до ідеології способами (або можливостями) її вираження» [11].

За межі цього короткого огляду ратуш винесено принципи і закономірності архітектурно-планувальних типів, як також стилістичні характеристики архітектурного вирішення фасадів. Окреме дослідження в майбутньому планується провести у ратуші Львова, яка є вираженням ідеології метрополій. Поза увагою залишилися дерев'яні ратуші, а також ратуші міст центральної України, у яких виявилися риси синтезу ідеології двох пограничних імперій – Австро-Угорської та Російської [12].

1. Рычков П.А. *Градостроительная эволюция Станислава в XVII-XIX вв. // Архитектурное наследие.* – Москва. 1996, № 41. – С. 83.
2. Liske X. *Cudzoziemcy w Polsce.* – Lwow, 1876. – С. 172.
3. Kowalczyk J. *Sebastiano Serlio a sztuka polska.* – Wroclaw, 1973. – С. 214.

4. Czolowski A. Janusz B. *Przeszlosc i zabytki wojewodstwa Tarnopolskiego.* – Tarnopol, 1926. – С. 183.
5. *Wojewodztwo Tarnopolskie.* – Tarnopol, 1931. – С. 443-444.
6. Ostrowski J. *Jan Jerzy Pinzel – zamiast biografii. // Sztuka kresow wschodnich.* – Krakow, 1996, t. 2. – С. 363.
7. *Ibid.* – С. 364.
8. *Ibid.* – С. 367.
9. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. *Символ и сознание. Метафизическое рассуждение о сознании, символикe и языке.* – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1999. – С. 99.
10. *Ibid.* – С. 116.
11. *Ibid.* – С. 122.
12. *Зображення будівель ратуш на зарисовках Наполеона Орди у містах Павлоч і Умань (1870-ті роки).* – Muzeum Narodowe. Krakow. – III-г. а. 2862 (Тека Ukraina).

У статті використані рисунки автора



grodow



Володимир січинський
Львів, ратуша **Міські**
Судинки

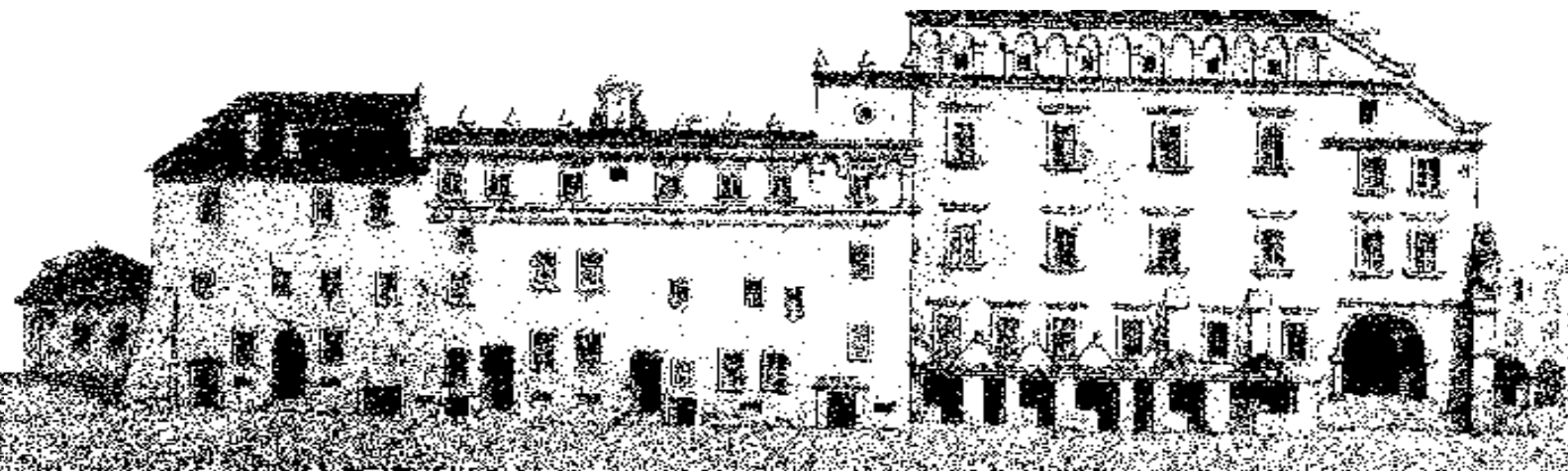
Інтересною галуззю дерев'яного будівництва були мешкальні та інші будинки по містах і менших містечках. Тепер це будівництво не існує. Деякі пам'ятки ще зберігалися перед першою світовою війною, але і ті майже цілковито були знищені в часі двох світових війн, революцій та недбальством адміністрації. Між тим, не тільки в XVII-XVIII століттях, але ще в XIX столітті були цілі міста (невеликі), будовані з дерева в оригінальних формах та інтересних деталей. Ще в 1923 р. автор цих рядків мав можливість зарисувати площу містечка Потилича в Галичині, що складалася з дерев'яних будов — мешкальних домів, заїзду, міського дому, двох веж і кількох церков. Знаємо також з історичних джерел, що на Україні була велика кількість дерев'яних будов громадського призначення, як школи, сільські уряди, шпиталі, корчми, а також будови шляхти — віллі, палати, замки.

Збереглися також описи і спогади подорожників XVII-XVIII ст. про дерев'яні, міські будинки.

Посол Венецької республіки А. Віміна, відвідавши Україну і гетьм. Б. Хмельницького в 1650 році, відмітив, що українці великі мистці до дерев'яних будов. Більш докладно описує дерев'яну архітектуру Павло з Алепо (з Сирії), особливо церковне. Про міста на Україні

1654 р. пише, що вони добре упорядковані з прекрасними дерев'яними будинками, шпиталями і лазнями. Скрізь по містах бачив він також вежі з годинниками і водограї на площах. Про палату на цитаделі в Прилуках на Полтавщині, побудовану в 1647 р., пише, що вона «величава, висока, незвичайно простора, побудована з величезних бальок, з вигладжених всередині і назовні дощок, що щільно пристають до себе, та з величезними і високими печами, що перевищують кипариси. З дива зійти не можна!» Також про київські дерев'яні будинки пише, що вони «чудові, високі і побудовані з брусів». Й. В. Меллер у своїй подорожі по Україні 1780-1781 р., відмічає, що українці добрі ремісники, зокрема теслярі. Про міський дерев'яний будинок (ратушу) м. Кременчуга пише, що він «вибудований зі смаком, прикрашений колонадою».

Збережений графічний матеріал дає дуже цінні зразки цього будівництва, з інтересними деталями, як обробка фасадів, фронтонів, колон, дверей, вікон і т. д., створені тими самими народними майстрами, котрі будували сільські хати, церкви і більші панські двори. Громадські будинки по селах, в своїх загальних рисах були схожі на звичайні мешкальні хати трьохдільного типу (дві світлиці і сіни), але



в більшому розмірі і з поділом кожної камери на додаткові кімнати. Назовні такі доми мали дещо складніші дахи, мансарди, а при вході більш розвинені і оброблені ганки.

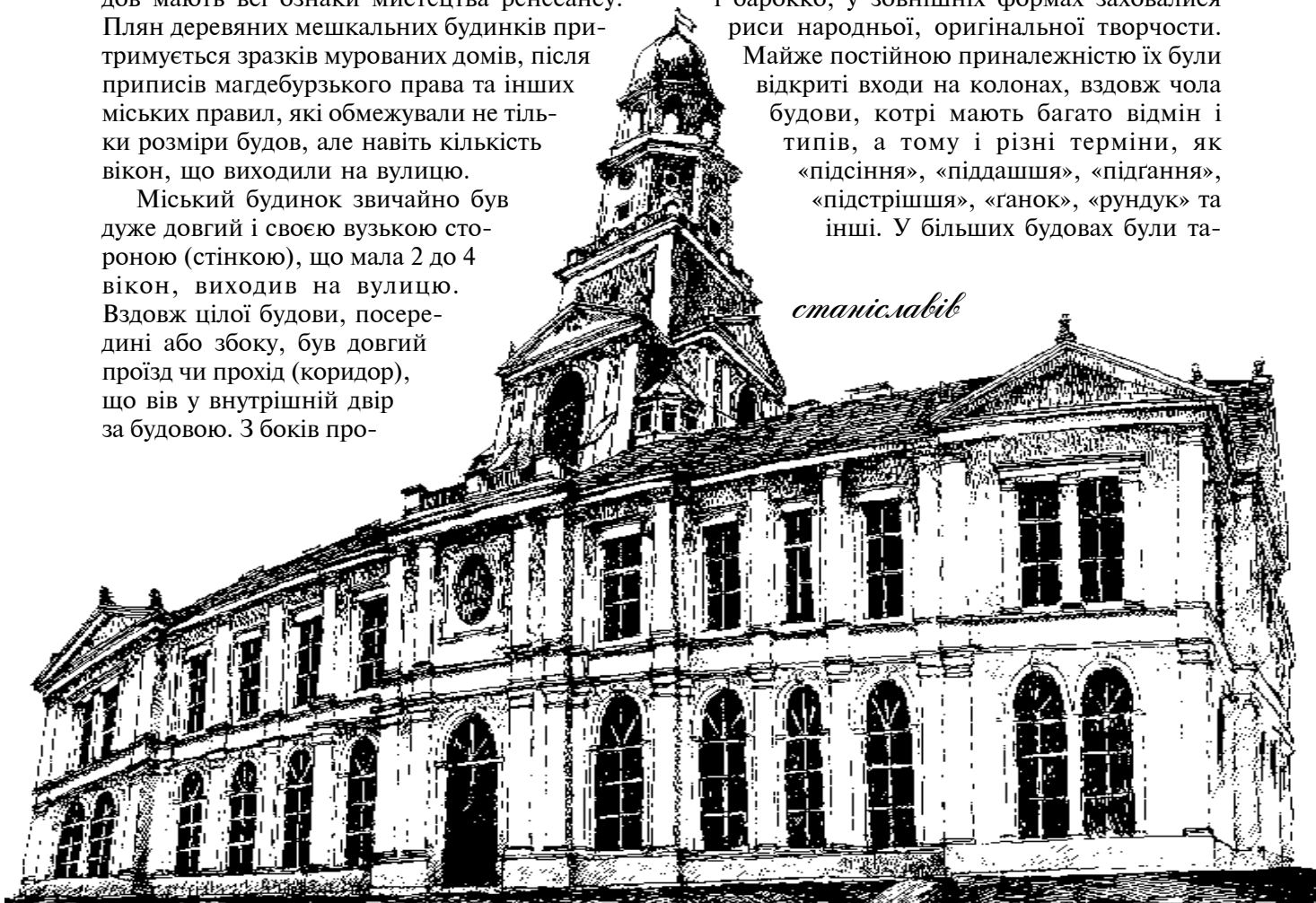
У містах і містечках, котрі розвивалися на основі самоуправи і т. зв. магдебурзького права (статуту), було будівництво домів уже значно відмінне від сільського. Спеціально обставини соціальні і господарські по містах, котрі найбільше виявилися в XVI стол., витворювали також вироблений і усталений тип будов, особливо мешкальних. Тому можемо помітити, що загальний розподіл, плян і форми міських будов мають всі ознаки мистецтва ренесансу. Плян дерев'яних мешкальних будинків приримується зразків мурованих домів, після приписів магдебурзького права та інших міських правил, які обмежували не тільки розміри будов, але навіть кількість вікон, що виходили на вулицю.

Міський будинок звичайно був дуже довгий і своєю вузькою стороною (стілкою), що мала 2 до 4 вікон, виходив на вулицю. Вздовж цілої будови, посередині або збоку, був довгий проїзд чи прохід (коридор), що вів у внутрішній двір за будовою. З боків про-

ходу (коридору) були уміщені приміщення житлові і господарські. До вулиці виходили приміщення найбільші і парадні (галя), в глибині дому були розміщені приміщення, де родина справді мешкала, ще далі були кухня, комора та ин., на кінці будови, збоку двора були спеціальні господарські приміщення, якщо власник мав коні чи інші домашні тварини. Ще донедавна, до початку XX стол., такі міські будинки були загально відомі в західній частині України, зокрема в Галичині, Волині і Поділлі.

Хоч плян таких будинків, повстав під впливом мурованого будівництва доби ренесансу і барокко, у зовнішніх формах заховалися риси народньої, оригінальної творчості. Майже постійною приналежністю їх були відкриті входи на колонах, вздовж чола будови, котрі мають багато відмін і типів, а тому і різні терміни, як «підсіння», «піддашшя», «підгання», «підстрішшя», «ганок», «рундук» та інші. У більших будовах були та-

stanic.rabiv



кож мансарди з вікнами або з поверхом, теж на колонах і з бальконами та вікнами різноманітної форми і вигляду, як на дзвіницях і церковних будовах. Дахи звичайно більш розвинені, часто в двох кондігнаціях і «заломлені», з досить розвиненим фронтоном. Подібно як і в гуцульських хатах, фронтони мають велике багатство мотивів, поділу поодиноких площ, декоративно уложених дощок, гарно вирізьблених вікон, різних оздоб, розеток, зізд тощо.

Найкращі зразки дерев'яної архітектури зберегалися, ще на початку нашого століття, по менших містечках Гуцульщини, де були знані майстри дерев'яних виробів. Можемо мати уяву про їх вигляд, головню завдяки праці К. Мокловського, який, як архітект і добрий рисівник, увіковічнив на папері ті прекрасні зразки теслярського мистецтва. Головними осередками того майстерства були такі містечка, як Косів, Гвоздець, Яблонів, Печеніжин. Впливи міського мурованого будівництва, зокрема бароккові мотиви, в більшій мірі помітні в містечках коло Коломиї, як напр. Гвоздець і Печеніжин і в місцевостях положених далі на захід, як Делятин, Надвірна. Особливе місце займають також Дрогобич (центр добування нафти) і Старий Самбір, а колись передмістя Львова і Кам'яця.

Багато творчости, майстерства і мистецького чуття вкладали теслярі до таких частин будови, як підсіння і фронтони.

В підсіннях помічаємо дотепні конструкції сплювання стовбів (колон) з горішніми бальками (перекриттям), де часто уживається шостикунної форми отворів.

Таке сплювання поземного перекриття з повненими стовбами відбувається звичайно за помічку скісних «обрусів» чи «луток», що мають дуже дотепну конструкцію і форми, що рівночасно служать і за мистецьку оздобу. У фронтонах, різноманітний поділ площ, декоративно уложених дощок і прикраси різьбою, становили особливу амбіцію майстрів, що конкурували поміж собою в помислах і майстерстві. Окремі елементи, як зізди, «рожі», «с'яйва» мали тут символічне значення, зв'язане ще з культом сонця. Світові стилі ренесансу і барокко найбільше відбивалися в таких деталях як форми вікон, дверей, профілі стовбів, гзимсів, оздоби дверей, тощо.

Дуже інтересні будови з підсіннями були колись на крайньому південному заході України, т. зв. Лемківщині, що своїм типом наближались до будов середньої Європи, зокрема Шлеська, Словаччини і Моравії. Один рідкий рисунок дає нам поняття про таку будову в містечку Мушині над Попрадом.

Дерев'яні будови по невеликих містах і містечках були всюди поширені ще в початку ХХ стол., особливо в Галичині. Хоч вони були дуже занед-

гусятин



бані, одначе інтересні своєю розв'язкою верхнього поверху (під дахом) та інш. особливостями. Ще під час першої світової війни були знані гарні будинки з колонками, підсіннями і різьбамми в таких місцевостях Поділля, як Чортків, Бучач, Глусте, Язлівці, Кам'янець, Ярмолинці, Скала, Яришів, Зінків і багато інших.

Своєрідні типи більших мешкальневих домів були колись відомі в Кам'янці (зовсім зруйноване місто під час війни 1941 р.) та інших містах Поділля. Не менше інтересні вілли і більші двори були також на Волині, з розвиненими ганками і мезанінами (Кремінець, Луцьк, Рівно).

Донедавна зберігалися також більші дерев'яні будинки кол. української старшини, особливо в окрузі Чернігів, Київ, Полтава. Найкраще була збережена і почасти досліджена будова в Лебединцях, пов. Прилуки. Це одна з найбільш вдалих спроб половини XIX ст. відродити український архітектурний стиль. Власник його Г. Галаган найперше

доручив архітекторові Є. Червінському зібрати архітектурний матеріал з різних пам'яток старовини, а вже на основі зібраного *матеріалу* запроєктувати нову будову. Будинок Галагана було побудовано в 1854 році. Особливістю будови є засаднича симетричність, але без пунктуального його дотримання. В дійсності розподіл приміщень з різними ганками, верандами і галереями, дає цінний зразок вільної композиції і особливої мальовничості в характері старого українського мистецтва. Не менше інтересні тут деталі — за-сувні, злучені (подвійні) вікна, ковані двері, різьблені колонки і мебля; взагалі внутрішнє урядження типове для української архітектури старих часів.

Надпис на сволоку будинку яскраво свідчив про намір будівничих: «Сей дім збудований для оживлення переказів про життя предків і памяти нащадків».

До міського дерев'яного будівництва належать також старі жидівські мо-



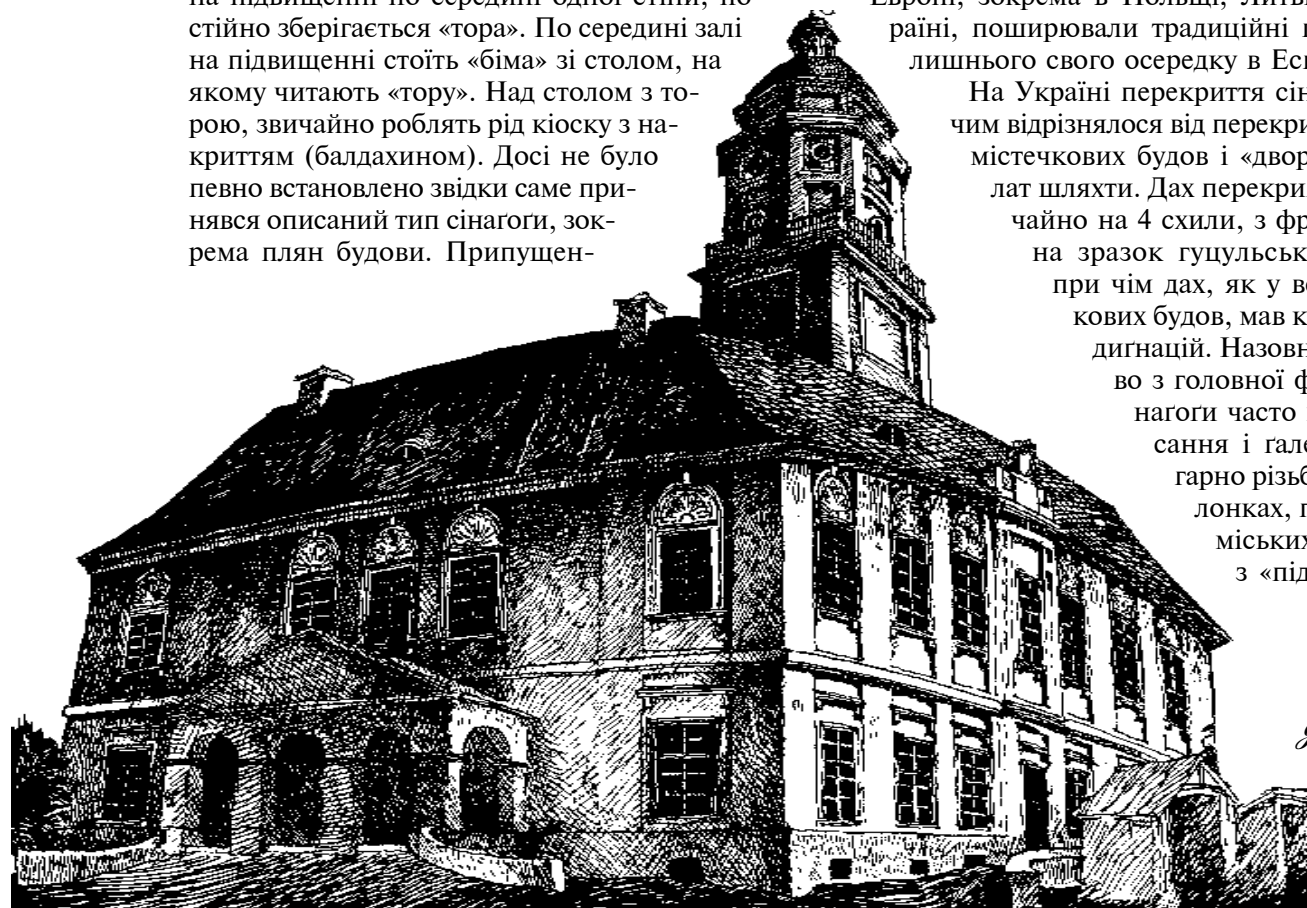
литовні доми чи звані синагоги. Вони в загальних рисах мають форми більших міських будинків і дворів. Заложення синагог на Україні, подібно як на Литві і Польщі, одного типу. Плян складається з головної залі для молитви, звичайно квадратної форми, до якої примикає одно або два вузьких приміщення для жінок, найчастіше як балькон (на поверсі). Крім того, є сіни, заля зібрань (кагальних провідників) і часами школа релігійної громади («хедери»). Головна заля для молитви звичайно вища від інших приміщень, буває розмальована орнаментом і символічними виображеннями рослин і тварин: леви, олені, зайці, слони, однороги, бики, птахи, риби тощо. В залі, в особливій різьбленій шафі, т. зв. «уреккойдеш», що стоїть на підвищенні по середині одної стіни, постійно зберігається «тора». По середині залі на підвищенні стоїть «біма» зі столом, на якому читають «тору». Над столом з торою, звичайно роблять рід кіюску з накриттям (балдахином). Досі не було певно встановлено звідки саме прийнявся описаний тип синагоги, зокрема плян будови. Припушен-

ня Берсона, що цей плян могли принести на Україну і Польщу зі Шлеська з католицьких костелів, зовсім не пересвідчує.

Автор порівнюючи синагоги Східної Європи з іншими будовами релігійних культів, прийшов до висновку, про їх велику подібність з арабськими, магометанськими мечетами в Іспанії. Ця подібність виявляється головню в розміщенні, коли через вузькі сіни (галю) входить до продовгастого приміщення, а вже з нього ведуть двері до головної залі молитви. Що цей плян будови прийшов саме з Іспанії, можна пояснити тим, що жиди в добі арабської влади в Іспанії, як відомо, користувалися не тільки повною релігійною свободою, але мали і привілеї. Тому при їх пізнішому розселенні по Європі, зокрема в Польщі, Литві і на Україні, поширювали традиційні пляни колишнього свого осередку в Іспанії.

На Україні перекриття синагог мало чим відрізнялося від перекриття інших містечкових будов і «дворів» та палат шляхти. Дах перекривався звичайно на 4 схили, з фронтонами на зразок гуцульських будов, при чім дах, як у всіх барокових будов, мав кілька кондигнацій. Назовні, особливо з головної фасади, синагоги часто мали опанання і галерейки на гарно різьблених колонках, подібно до міських будинків з «підсіннями».

53



gprogodur

Головна заля синагоги часами мала баню на вісімці з шатровим накриттям, зовсім подібну до бань українських церков, але ця баня ховалася в даху і назовні її зовсім не було видно. Також і окремі деталі, як вікна та ін. в характері церковного будівництва. Все це промовляє за тим, що будівничими синагог були ті самі українські майстри, що будували церкви та міські будинки. Відомий дослідник архітектури синагог М. Берсон, просто говорить, що не знає такого випадку, щоб будівничим синагог була особа гебрійського віроісповідання.

Одна з найстарших і найкращих дерев'яних синагог на Сході Європи була в містечкові Заблудові на українсько-білоруському пограниччю, побудована, правдоподібно, в другій половині XVI ст. і реставрована в роках 1646 і 1712. Ціла побудована з кедрового дерева, лише в деяких місцях дуб і сосна, як сліди пізнішої реставрації. Головну фасадну частину тут поділено на три частини. Середня частина має гарну верхню галерею з цікавою «вісячою» конструкцією арок на різьблених колонках. Дві бічні поверхові будови (крила) у вигляді замкових веж,

мають самостійне пірамідальне накриття з ломаною лінією даху і фронтончиками. Усі фронтони, також даху середньої частини, незвичайно гарно виложені шальовками (вузькими дошками) «під паркет», що надає будові ще більшої конструктивної і композиційної витриманості.

Інтересні синагоги були донедавна в області Коломия, де взагалі процвітало гуцульське дерев'яне будівництво. Божниця в Яблоніві побудована коло 1650-1670 р., з датами на стінах 1674 і 1727 (очевидно направи), цікава своїм підсінням, Галереєю і деталями та ручно мальованими настінними орнаментами. Божниця в Печеніжині зовсім таких самих форм і деталей, як один з цивільних будинків у Яблоніві, в тій самій Коломийщині. Найбільш поширений тип божниць у Галичині, звичайно простого вигляду без підсіння і галерейок, які ще донедавна були відомі в містечках: Гвоздець, Розділ, Жидачів, Фельштин під Хировом, Ходорів, Камінка Струмілова та ін. Прекрасним зразком будови з ганками і бальконами, були божниці на Поділлі в м. Яришеві XVIII ст. і давно знищена в Острополі. Інші численні



мартиніло

сінагоги, що були на цілому Поділлі і Волині, походили переважно з XVIII стол., звичайно елементарної кубічної маси, без ганків та з типовими високими «заломленими» дахами. До таких належали сінагоги в Луцьку на Волині і Михалкові на Поділлі. Дещо відмінного характеру сінагога в Хиріві в Галичині.

Збережено стиль і правопис оригіналу



наталка космолінська

свідки

графіка 19 ст. - карл ауер

фото 20 ст. - олег введенський

буриштин, 19 ст.



Від того дня 1796 року, коли Алоїзій Сенефельдер винайшов новий спосіб тиражувати графіку – літографію, пройшло лише років двадцять-тридцять, а по цілій Європі вже було важко відшукати шляхетське чи міщанське помешкання, де би гостей не бавили розгляданням альбомів літографій з мітологічними героями, історичними портретами чи романтичними руїнами. Замки і собори, стрімкі водограї і фантастичні скелі під тихий супровід шелесту колоди карт і аматорського музикування розважали око завсідників салонів, що в такий спосіб, через зарисований краєвид, осягали шарм краєвиду правдивого. Упродовж більшої частини ХІХ століття, не зважаючи на появу фотографії, літографія залишалась найбільш доступним джерелом візуальної інформації, і, відповідно, найбільш популярним. Суспільство дуже швидко зорієнтувалось у популяризаторському по-

тенціялі нової техніки, і, окрім естетичної функції, поклато на літографію ще й відповідальність за виховну місію. Портрети ушавлених предків і альбоми величних ведут і романтичних краєвидів стали настільними виданнями, отож у Варшаві, Кракові, Познані, Львові почали масово з'являться архітектурні, географічні та історичні серії літографій. Якраз у цей час, у 1830-х роках, до Львова на запрошення власника друкарні Піллера після навчання у Віденській академії мистецтв прибув молодий, завзятий і працьовитий чеський літограф Карл Ауер.

Перші відомі літографічні роботи Ауера у Львові датовані 1837 роком. Він працює у літографічному закладі при друкарні відомих львівських видавців Йозефа і Петра Піллерів. Вже від початку 1840-х років сторінки «Львів'янина» прикрасили виконані Ауером літографічні



Буришки, 20 ст.

портрети Болеслава Хороброго й Адама Чайковського, а в друкарні П. Піллера вийшли портрети Казімежа Ягеллончика, графа Олександра Фредра, митрополита Атаназія Шептицького, генерала Дверницького та інших достойних громадян Австро-Угорської імперії, переважно польського походження. Там же, у Піллера, побачили світ і Ауреові види львівської Ратуші, монастиря і костела Бенедиктинок, львівської Стрільниці – садиби львівського Куркового братства, ярмарку під Св. Юром, Піскової гори з рештками Високого Замку, змальовані автором з вежі ратуші й інших ключових в структурі міста споруд. На той час мистецьку нішу галицьких краєвидів займала досить чисельна група більш-менш відомих митців і аматорів, серед яких були графині Сабіна Карницька, Гортензія Малаховська і навіть Йозеф Бем, тоді ще капітан польської артилерії. Чільне місце у жанрі львівських та галицьких ведут посідали твори метра пера і пензля Антонія

Лянге, що, за оцінкою Вінсента Пола, був рідкісним прикладом художника, «який настільки симпатизував природі нашого краю і так глибоко зрозумів таємницю його духу». (W. Pol, Uwagi z powodu «Widokow Galizji»: Lwow, 1847.) Саме з малюнків Лянге Йозеф Піллер видав дві свої перші збірки краєвидів, які мали великий успіх: «Збірку найгарніших околиць Галиції» (1823 р.) і «Збірку видів найвідоміших польських парків» (1825-1827 рр.). Наступним успішним видавничим проектом Піллерів став альбом літографій «Галиція в картинах» (1837-1838 рр.), в якому вже взяв участь і Ауер. У рекламному проспекті до альбому Піллер, обгрунтовуючи його актуальність, писав: «Сьогодні навряд чи знайдеться в Європі чи в іншій частині світу така місцина, яка не була б хоч раз зарисована, чи то як історична пам'ятка, чи то під якимсь іншим кутом зору. У цій ситуації ми, навіть не подорожуючи, можемо для себе ясно і виразно уявити в деталях ці міста, палаци, пам'ятки



Золочів, 19 ст.

і т. ін. Тільки в нашій Галіції, яка не менш багата на романтичні і мальовничі околиці, а також на історичні пам'ятки, відомості про які є дуже важливими кожному шанувальнику мистецтва і старовини, ми не знаходимо в цій сфері жодного сліду, хоча будь-яка інша вповоловину менше багата на пам'ятки провінція вже давно привернула б до себе увагу. Виходячи з такого стану речей, для кожного шанувальника історичних пам'яток, славних місць, прекрасної природи і чарівних околиць, а також кожному, кому не байдужа ідея пізнання власного краю, варто мати збірку відбірних видів з усіх регіонів Галичини і Буковини».

Хоча альбом «Галіція в картинах» містив сімдесят три сторінки тексту і сорок вісім рисунків, це була крапля в морі тих об'єктів, які заслуговували на те, аби бути зафіксованими для сучасників і спадкоємців. Поза щедрим на

старожитності Львовом кожне галицьке містечко могло похвалитися як мінімум охайною ринковою площею зі зграбною ратушею, кожне село – доброю, часто архаїчною церквою, кожний маєток – палацом та мальовничим, продуманим в усіх деталях парком. Рівень пишності кожного об'єкту залежав від фінансових можливостей громади чи господаря, але всі вони мали одну спільну рису – усюди архітектура гармонійно співіснувала з природою. Мешканцям міст і сіл ця гармонія дісталась у спадок від пращурів, які тоді ще чулись з природою одним цілим, і вони в умовах відсутності якихось потужних руйнівних зовнішніх впливів підтримували status quo за інерцією традиції. Поселення росли поступово і природно, як дерева – кільцями. Будь-яка приватна ініціатива, однак, залишалася у системі органічних координат середовища, тому будь-який сміливий

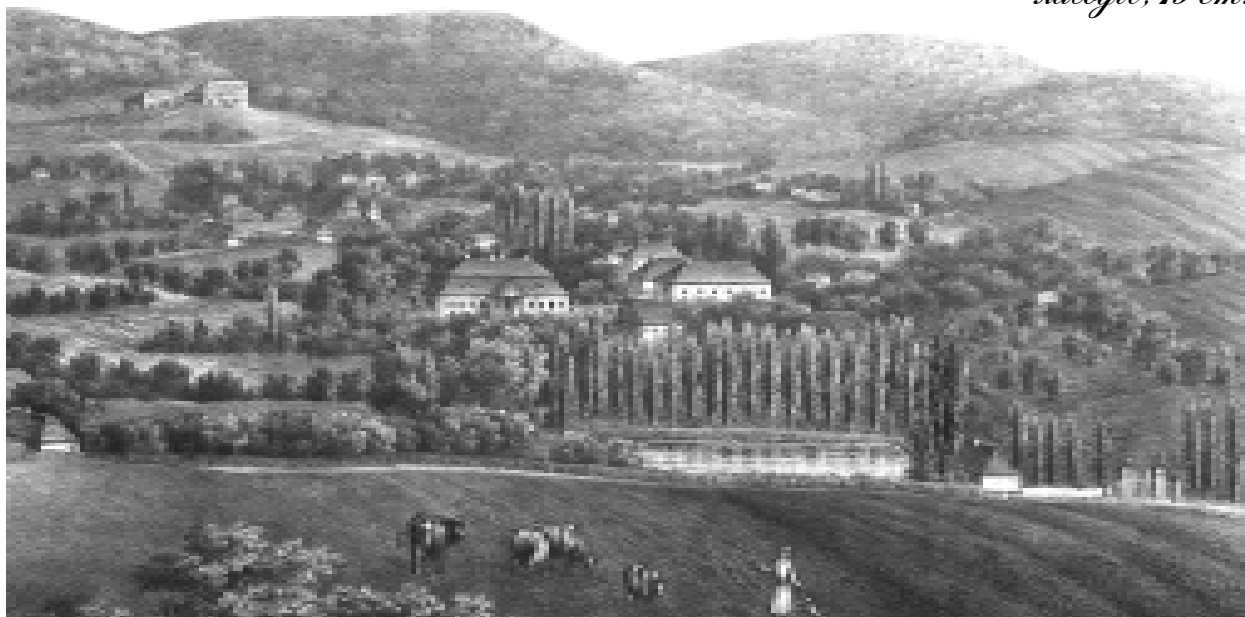


урбаністичний проєкт без особливих зусиль можна було адаптувати до природного контексту. Маєток же формувався програмно, за ідеальною моделлю саду небесного – hortus'у. Його власник в межах одного, окремо взятого приватного шматка земної тверді чувся творцем, рівним Господу. Він замовляв краєвиди, і вони слухняно поставали у проєктах ландшафтних архітекторів чи просто досвідчених садівників, часто на радість вже не йому, а спадкоємцям. Тому кожний маєток, навіть не обтяжений історичною спадщиною родового замку чи палацу, виглядав буколічно. Історія залишила нам у спадок жменьку пазлів-літографій, яких хоч і замало, аби скласти полотно Галіції першої половини ХІХ століття без лакун, але шарм часу, якому ми не були свідками, відчутти можна.

Підбірка літографій Ауера з видами галицьких сіл і містечок, які він наприкінці першої половини ХІХ століття зробив для альбому «Збірка найпрекрасніших околиць в Галичині», «намовила» фотографа Олега Введенського поставити на початках століття ХХІ в певному

сенсі жорстокий краєзнавчий експеримент – перевірити через об'єктив фотоапарату, над якими з романтичних панорам Ауера зглянувся час. Результат, на жаль, передбачувано невтішний. Потужні революційні, а також глобальні державні пертурбації, у процесі яких Галичина упродовж першої половини ХХ століття сім разів змінювала свою державну юрисдикцію, плюс дві світових війни і шалений індустріально-урбаністичний поступ, щедро приправлений советською авторитарністю, спричинились до кардинальних зрушень балансу штучного і природного на цих землях. Незайманими прогресом і урбаністичними потугами сучасності залишились хіба тільки скелі Урича (Тустань) і водоспади у Яремче і Маняві. Але наших заслуг тут мало – на шляху людських ініціатив просто трапились ну дуже вже монументальні об'єкти. Більш-менш поблажливо час поставився до Бродів, Жовкви, Золочева, Олеська та Підгірців – тут збереглись основні параметри забудови і ключові пам'ятки, які і склали славу цих населених пунктів. Вціліли і славні обителі: Добро-

лагодів, 19 ст.



мильський монастир оо. Василян і Скит Манявський. Колишня ж історична забудова Бурштина, Винників, Мостиськ практично розчинилась в убогому контексті советських новобудов і перепрофілювань. Так, не маючи перед очима літографії Ауера, навіть за наявності вежі важко здогадатись про пишне минуле теперішньої мостиської середньої школи №1, яка колись була палацом маєтку Рудники. Найбільше ж постраждали шляхетські маєтки по селах. Залишені без постійної опіки дбайливих власників, вони зникли як сніг під весняним сонцем, у нетрях тотальної експропріації та колективізації. Так, нічого, крім руїн костелу, не залишилось від маєтку в селі Колтів поблизу Золочева, де провів своє дитинство видатний львівський скрипаль Кароль Липинський. На жаль, саме тут відбувались запеклі бої під час II Світової війни — знаменитий Колтівський

прорив під час битви під Бродами. Від маєтку в Лагодові, що лежить на півдорозі між Львовом і Золочевом, сьогодні не залишилось навіть руїн, отож встановити місце його будови можна хіба за абрисами навколишніх пагорбів — вони залишились такими ж, як і на літографії Ауера. У селі Стронібаби поблизу Буська зі стародавнього краєвиду зберігся тільки старий ставок. А от Ляшки Королівські поблизу Глинян й поготів перевтілились у село Заставне. Там теж є руїни... велетенських колгоспних корівників. Місце ж колишніх споруд маєтку і залишки саду цілком поглинув ліс.

Але літографії Ауера — це не тільки історичне каміння, перспективи вулиць і настроєві провулки, не тільки смарагдова оправа природи Львова і околиць, не тільки пасторальні віньетки сільських ідилій — це ще люди. Ауер, як ніхто інший, напрочуд настроєво «населив»

лагодів, 20 ст.



свої краєвиди шляхтянами, міщанами і селянами бідермаєрівської доби, доби, за якої, після катаклізмів Французької революції і наполеонівських воєн, знову набуло ваги замилювання тихим розміреним життям з його класичними родинними цінностями. З легкої руки поета Ейхродта смачне прізвисько «Бідермаєр» – дослівно: «бравий добродій Маєр» уже друге століття для ширшого загалу є не стільки шаблункою стильової класифікації, скільки символом міщанства в позитивному сенсі цього слова. Літографії Ауера стилістично абсолютно відповідні тогочасній моді – вони пристойно сентиментальні, охайні, наївні, їх хочеться розглядати під акомпанемент спінетів та зворушливих пісеньок Шуберта. Якраз цей ніжно-замріяний сито-пасторальний настрій без сліду зник із контексту сучасного життя. За пів советського століття ми відучилися жити красиво, смакуючи деталі, нюанси і доторки, плекаючи такі ефемерні субстанції, як відчуття, враження, ауру. Отож навіть свіжо відреставровані нашими руками пам'ятки виглядають як новобудови, а новобудови ліпше взагалі б очі не бачили – серце б не боліло. Галиція – країна hortus'ів – стала нашим втраченим раєм. Хоча з п'яти тисяч

пам'яток історії та архітектури України три тисячі de facto існують в Галичині, і сьогодні тут трудно знайти місце, де б пильне око краєзнавця і чуйне серце романтика не знайшли б собі на потіху якоїсь старовини, казку цих старих каменів, на жаль, вже розказано. Нам же у спадок залишилися тільки ілюстрації до неї, без малого двісті років тому зроблені на літографському камені сентиментальним майстром на ім'я Карл Ауер.

мовіва, 19 ст.





*жовква
укріплення*

*ольга ошонченко
ігор ошонченко*

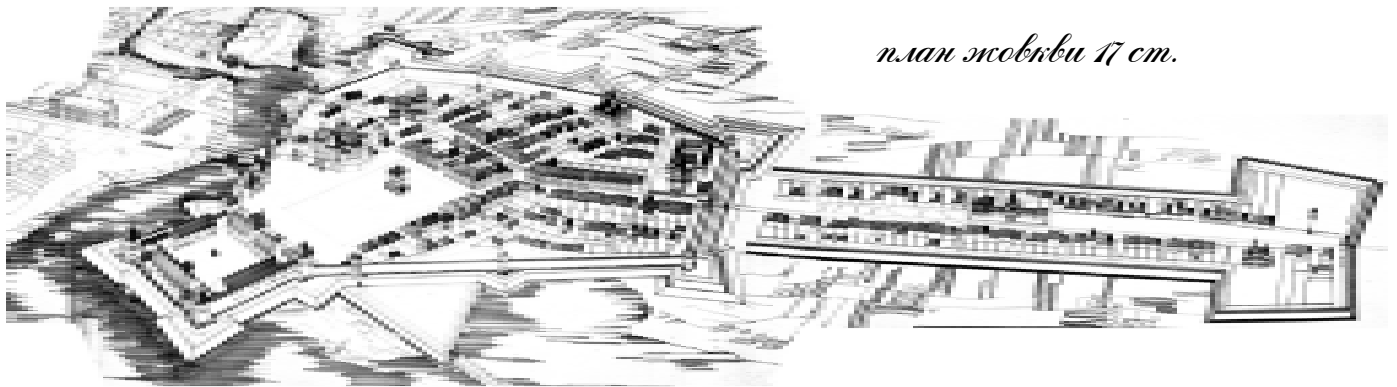


У кінці XVI ст. на західноукраїнських землях, загарбаних Польською Короною, на території поселення Винники постала чудова перлина європейського ренесансу – укріплене місто-резиденція Жовква.

Один із наймогутніших польських шляхтичів, канцлер, гетьман військ коронних Станіслав Жолкевський (1547-1620 рр.) – апологет католицизму, успішний полководець і далекоглядний політик, вихований у традиціях ренесансу, у листі до дружини писав: «Наступають щоразу страхітливіші небезпеки. Це і спонукало мене, насамперед, збудувати свій замок і закласти містечко...» [1, с. 13].

перемоги С. Жолкевського над шведами (під Ревелем) польський король Сигізмунд III надав привілей на підтвердження назви м. Жовкви. Хоча ще довго побутували назви «Місто Винники» та «Нова Жовква» [1, с. 12]. Цим же привілеєм Жовкві було надано магдебурзьке право з дозволом проводити чотири ярмарки на рік.

Важливо висвітлити ще одну передумову виникнення Жовкви – стан розвитку містобудівельної науки у переддень закладення фундаментів міста. Серед теоретичних праць архітекторів, які опрацьовували засади планувального укладу «ідеального міста», можна виділити саме ті трактати, які за часом появи передували будів-



план жовкви 17 ст.

На думку С. Баронча, яку підтримує офіційна польська історіографія, татарське нашествя 1594 року врешті-решт і спонукало С. Жолкевського до активних дій «...для безпеки своїх підданих гетьман постановив певне місце уфортифікувати, щоб усі могли схоронитись у часи тривоги. Село Винники найкраще підходило для його задумів. Саме тут Станіслав Жолкевський розпочав будувати над озером оборонний замок, а навпроти замку – костел у волоському стилі...» [1, с. 8]. 22 лютого 1603 року – в честь

ництву Жовкви. Це трактати Франческо ді Джордто Мартіні (1501 р.), П'єтро Катанео (1550 р., друге видання 1567 р.), Даніеле Барбаро (1567 р.) та Л. Амманаті (1570 р.). Саме праці цих авторів, найвірогідніше, могли бути взірцем при роботах із планування Жовкви, оскільки були видані та поширені серед архітекторів ще до 1590-х років. Слід звернути увагу на той факт, що у працях цих авторів знаходимо пропозиції щодо використання для укріплень міст системи стін і бастей. Якщо уважно проаналізувати

плани міст, які пропонували згадані італійські теоретики, то неважко помітити велику схожість планувального укладу Жовкви до одного з теоретичних проєктів «ідеального міста» з нерегулярним обрисом плану, опрацьованого П'єтро Катанео [2, с. 36].

Жовква належить до міст, у яких замок-резиденція і місто мають окремі власні укріплення, поєднані в єдиний оборонний комплекс. На прикладі Жовкви проілюстровано поєднання і взаємодію чотирьох різних оборонних систем (споруджених протягом відносно короткого відтинку часу (XVI-XVII ст.) в одній містобудівельній одиниці.

Укріплення ренесансної Жовкви зводились поетапно. Перший етап (1594-1621 рр.) – спорудження замку та укріплення міста мурами і бойовими баштами. За згадкою, датованою 1595 роком, «...сотні робітників звозять будівельні матеріали, зводять мури з тесаного каменю, випалюють цеглу» [3, с. 9].

Для замку С. Жолкевський вибрав найбільш захищену територію, підхід до якої з південного сходу, південного заходу і північного заходу закритий озером з болотистими берегами. Північно-східну сторону замку, яка не була захищена природними чинниками, захищено новоствореним середмістям. На випадок можливої небезпеки з боку середмістя – північно-східна сторона замку укріплена широкою заводненою фосою і земляними фортифікаціями,

на яких (біля замкової брами) знаходились муртири [4, с. 46], що створювало загрозу для міста, оскільки ринкова площа і прилегла до неї забудова повністю прострілювалися із замкових укріплень. Розміщення артилерії жерлами у бік міста не тільки давало захист від ворога, який увірвався в місто, а й забезпечувало контроль над мешканцями у разі заворушень, що спростовує позицію офіційної польської історіографії про «велику любов і прихильність» С. Жолкевського до своїх підданих.

Замок, що виконував функції резиденції і цитаделі, був автономною оборонною системою. Спорудження замку завершено у 1606 році. Автор проєкту (ймовірно) Павло Щасний [5, с. 565]. Замок отримав регулярний чотирикутний нарис з чотирма триярусними п'ятикутними баштами (пунтоне) на наріжниках і триярусною вежею над в'їзною брамою посередині північно-східного прясла замкових укріплень. За обмірами М. Осінського, станом на 1930-і роки габаритні розміри замку по наріжниках пунтоне $\approx 112 \times 119$ м [4]. Оборонні прясла замку творять чотири корпуси, з'єднані з баштами галереями, які примикають до граничних мурів. У галереях влаштовані стрільниці. Південно-західний замковий корпус – репрезентативний. Він – двоярусний (з підвалами).

У плануванні цього корпусу використано двохрядну систему анфілад. Тут розміщувались апартаменти власника, скарбниця, кабінети та



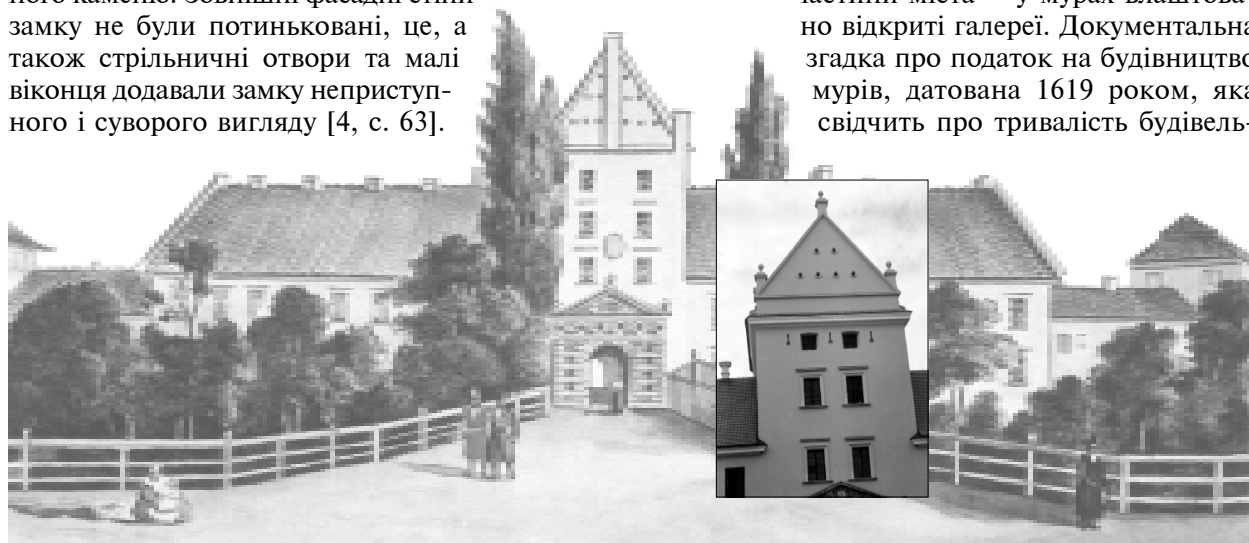
бенкетні зали. На внутрішньому фасаді південно-західного корпусу замку було споруджено двоярусну відкриту галерею з аркадами, у першому ярусі використано колони тосканського ордеру, у другому – йонічного. Фасади північно-західного та південно-східного корпусів простіші (площинні), з мінімальним використанням декору. За часів С. Жолкевського ці корпуси були одноярусними, у них розміщувалась служба, гостинні покої та господарські приміщення (є згадка про існування підвалів у північно-західному корпусі). У північно-східному корпусі замку в першому ярусі було влаштовано стайні й арсенал, між ними розташовано в'їзну браму, вона відділена від міста багато декорованим порталом, який від подвір'я має вигляд арки, опертої на колони. У другому ярусі північно-східного корпусу знаходились житлові приміщення й архів. Надбрамна вежа завершена трикутним фронтоном із двома рядами стрільниць. З боку міста через фосу було влаштовано міст із призматковою звідною частиною [4, с. 46]. При потребі, у час небезпеки, стаціонарна (нерухома) частина мосту легко демонтувалась. Слід заважити, що замок виконано з добре випаленої цегли і тесаного каменю. Зовнішні фасадні стіни замку не були потиньковані, це, а також стрільничні отвори та малі віконця додавали замку неприступного і суворого вигляду [4, с. 63].



Внутрішні фасади замку були потиньковані, двозаломні дахи корпусів були покриті черепицею.

У 1606 році на південний схід від замку було закладено звіринець [1, с. 12]. Французький мандрівник, відвідавши Жовкву у 1688 році, писав, що величезний замковий звіринець, оточений дерев'яним парканом, простягався далеко за місто. Одну половину звіринця займав ліс, другу – луки на яких паслося безліч сарн і оленів.

Одночасно зі спорудженням замку, ведуться роботи по зведенню міських мурів і башт та влаштуванню фос. Слід зазначити, що територія середмістя Жовкви, окрім збудованих укріплень, мала потужний природний захист: з півночі від новозакладеного міста був великий яр, у якому після дощів довго стояла вода; з південного боку природним захистом слугувало велике озеро й узгір'я з лісом; із заходу місто омивала річка Свиня. Отже, нерегулярний нарис оборонного периметру міста, окрім іншого, зумовлений природними особливостями території. У 1600 році Жовква вже була оточена мурами. У мурах розміщено кілька ярусів стрільниць різної конфігурації, з внутрішньої частини міста – у мурах влаштовано відкриту галереї. Документальна згадка про податок на будівництво мурів, датована 1619 роком, яка свідчить про тривалість будівель-



них робіт над укріпленнями, доносить до нас цікаву інформацію: «...Регіна Жолкевська наказала, що як хтось із приїжджих жидів схоче оселитись у Жовкві – повинен буде заплатити 50 гривень на спорудження міських укріплень...» [1, с. 17]. У 1621 році спорудження міських стін та башт завершено. Жовква стала «грунтовою фортецею».

Усі башти, окрім збереженої до нашого часу восьмигранної башти-дзвіниці парафіяльного костелу, були однотипними – круглими у плані (зовнішній діаметр у рівні першого ярусу $\approx 11.4 \div 11.5$ м) і мали подібне об'ємно-просторове і функціональне розв'язання. Як правило, в нижньому ярусі знаходився склад пороху і допоміжної військової амуніції, інші яруси були пристосовані для ведення вогню у різних рівнях. З семи круглих башт (зображених на карті Мігга (1779-1782 рр.)) до нашого часу з різним ступенем збереження дійшли лише три: наріжна башта домініканського комплексу, фрагмент башти у цокольній частині будинку №13 по вул. Василянській та залишки першого ярусу центральної башти південно-східного прясла міських укріплень.

У міських мурах було влаштовано чотири потужні в'їзні оборонні брами: з півночі – Туринецька (Жидівська), зі сходу – Львівська, з південного сходу – Звіринецька, із заходу – Глинська (Краківська). Туринецька брама була розміщена на зламі північного та північно-східного прясел міських укріплень на шляху у напрямі до міста Белза (найближчий населений пункт на цьому шляху – село Туринка). Інша назва Туринецької брами – Жидівська – пояснюється розміщенням брами по сусідству із єврейським кварталом. Львівська брама була розміщена по центру східного прясла міських укріплень на шляху до Львова. Звіринецька брама розміщувалась на дорозі, яка вела до замкового звіринця, парку та озер. Станом на 1628 рік над проходом (у другому ярусі) Звіринецької брами функціонувала катівня [1, с. 122]. Глинська брама була розміщена у південно-західному пряслі міських укріплень на шляху до Замостя і Кракова (інша назва – Краківська брама. Саме через цю браму у 1611 році урочисто в'їжджав у місто гетьман С. Жолкевський, повертаючись додому після погрому Москви) [3, с. 15]. Всі в'їзні брами були забезпечені звідними мостами і, частково, вартівнями у рівні верхніх ярусів над проходом [1, с. 121].



Варто пам'ятати, що зведені всі згадані мілітарні об'єкти руками полонених татар і козаків.

На прикладі Жовкви ми бачимо пізню реалізацію в терені оборонної системи башт і стін, яка, як і замок, призначалась для захисту від татар та малочисельних козацьких загонів. Татари не мали артилерії, основою татарського війська була легка кіннота, яка діяла наскоками [6, с. 70]. Проти такої тактики ведення бою ефективно працювало поєднання високих оборонних стін з баштами. Перед цим комплексом, як правило, йшла заводнена фоса, або була природна перешкода, така, як, скажімо, болото чи озеро. Як уже згадувалось, замок, оборонні стіни, башти та в'їзні брами Жовкви були викладені з добре випаленої цегли і каменю, підпалити їх ззовні (або зруйнувати) без артилерії — просто неможливо. Водночас, станом на XVI-XVII ст., оборонна система мур-вежа-фоса була майже безпорадна перед використанням важкої артилерії (мортир, гуфниць, картаунів і под.).

У 1621 році татарські загони оточили місто. Малочисельна залога не могла ефективно протидіяти нападникам, які вже дерлись на мури. У цю скрутну хвилину маршалок Ступницький, який керував обороною, наказав кидати на татар вулики з бджолами. Татарські загони, вимазані медом, сильно покусані і здеморалізовані, зняли облогу і

спішно відступили від міста з великою ганьбою [3, с. 21].

Восени 1628 року міські укріплення успішно витримали черговий татарський напад [3, с. 21].

Другий етап укріплення Жовкви охоплює 1626-1662 роки. Місто уфортифіковується бастионовими укріпленнями староголандської школи фортифікаційної архітектури. Відразу після зведення мурованих укріплень розпочинається спорудження бастионного поясу. У липні 1626 року розпочали насипати вал [1, с. 26], а 1662 роком датується згадка про те, що місто Жовку вже повністю уфортифіковано [7, с. 14].

Бастионний пояс складався з трикутних і п'ятикутних бастионів та барканів, які були взаємопов'язані куртинами, перед укріпленнями бастионного поясу були влаштовані регулярні фоси. З метою укріплення під'їздів до брам — перед ними були влаштовані рavelіни.

Бастионові укріплення у поєднанні з попередніми оборонними системами (органічно їх доповнюючи) творили універсальний глибоко-ешелонований потужний оборонний комплекс, який, при потребі, міг протидіяти регулярній, добре озброєній армії.

До нашого часу у Жовкві повністю не збе-



режено жодного об'єкта бастионової архітектури, але залишки деяких із них ще можна відчитати у рельєфі. Отже, відчитуються сліди наріжного п'ятикутного бастиону, розміщеного на перетині північно-західного і північного прясел міських укріплень; фрагмент п'ятикутного наріжного бастиону, розміщеного на перетині східного і південно-східного прясел міських укріплень; залишки баркану у південно-східному пряслі міських укріплень та фрагмент рavelіну Звіринецької брами. Із замкових бастионових укріплень у рельєфі прослідковуються залишки трикутного північного бастиону.

У 1648 році замок і міські укріплення Жовкви пережили пасивну короточасну облогу об'єднаного козацько-татарського війська під керівництвом Б. Хмельницького. Штурму не було. Взнявши великий викуп, військо рушило на Замостя, не завдавши Жовкві шкоди [8, с. 95].

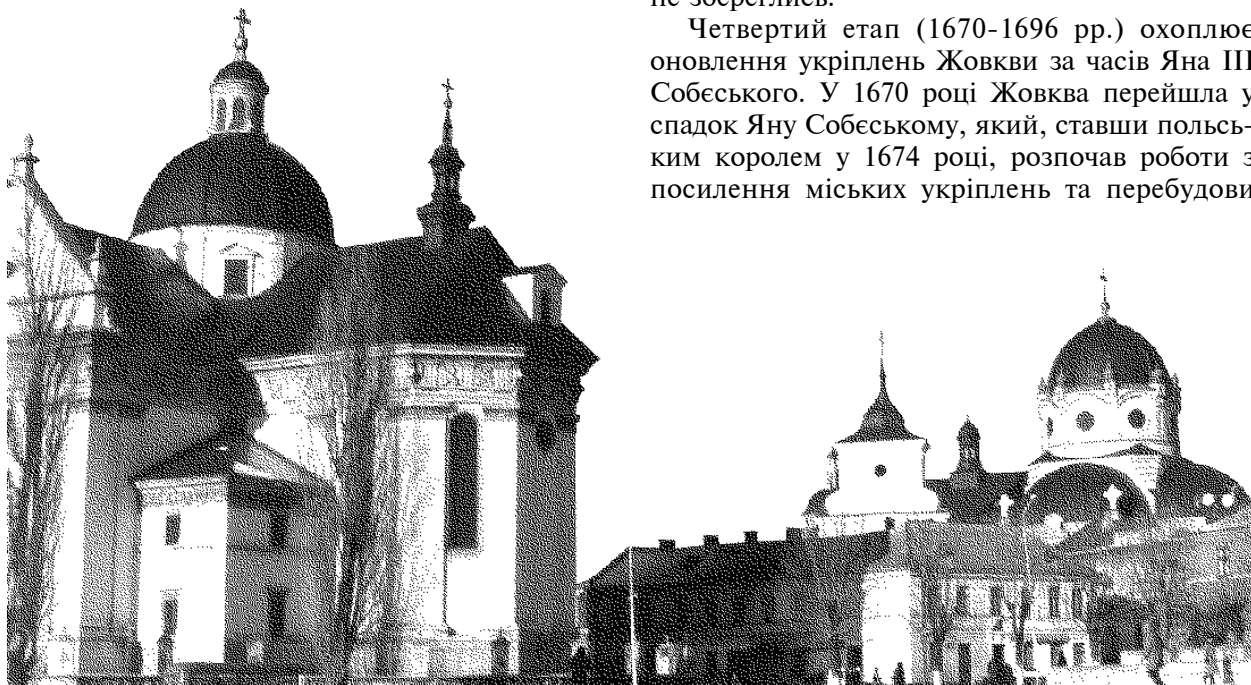
26 вересня 1655 року козацькі загони після короточасного штурму зайняли і добряче пограбували Жовкву [1, с. 39].

Третій етап укріплення Жовкви належить до середини XVII ст. Львівське передмістя Жовкви уфортифіковується регулярним земляним валом з дубовим парканом, у результаті чого існування рavelіну при Львівській брамі втрачає зміст, отож його нівелюють.

Ульріх фон Вердум – секретар французького дипломата-шпигуна Жана де Куртена, абата де Польм'є, відвідавши Жовкву 5 грудня 1670 р., писав: «...дісталися через болота до Жовкви. Це середнє місто, яке разом із замком має досить товстий і високий мур навколо. Передмістя оточують дерев'яні поперечні частоколи (паркани)» [9, с. 91].

Укріплення Львівського передмістя Жовкви становили собою спрощений фортифікаційний контур, який давав змогу мешканцям Львівського передмістя (протягом обмеженого часу) протидіяти малочисельним і не надто добре озброєним загонам. Реального функційного захисту від дії артилерії (будь-яких видів і калібрів) передміські укріплення не забезпечували. До нашого часу укріплення Львівського передмістя не збереглися.

Четвертий етап (1670-1696 рр.) охоплює оновлення укріплень Жовкви за часів Яна III Собеського. У 1670 році Жовква перейшла у спадок Яну Собеському, який, ставши польським королем у 1674 році, розпочав роботи з посилення міських укріплень та перебудови



жовківського замку, перетворивши його з неприступної твердині на пишну королівську резиденцію [4, с. 19].

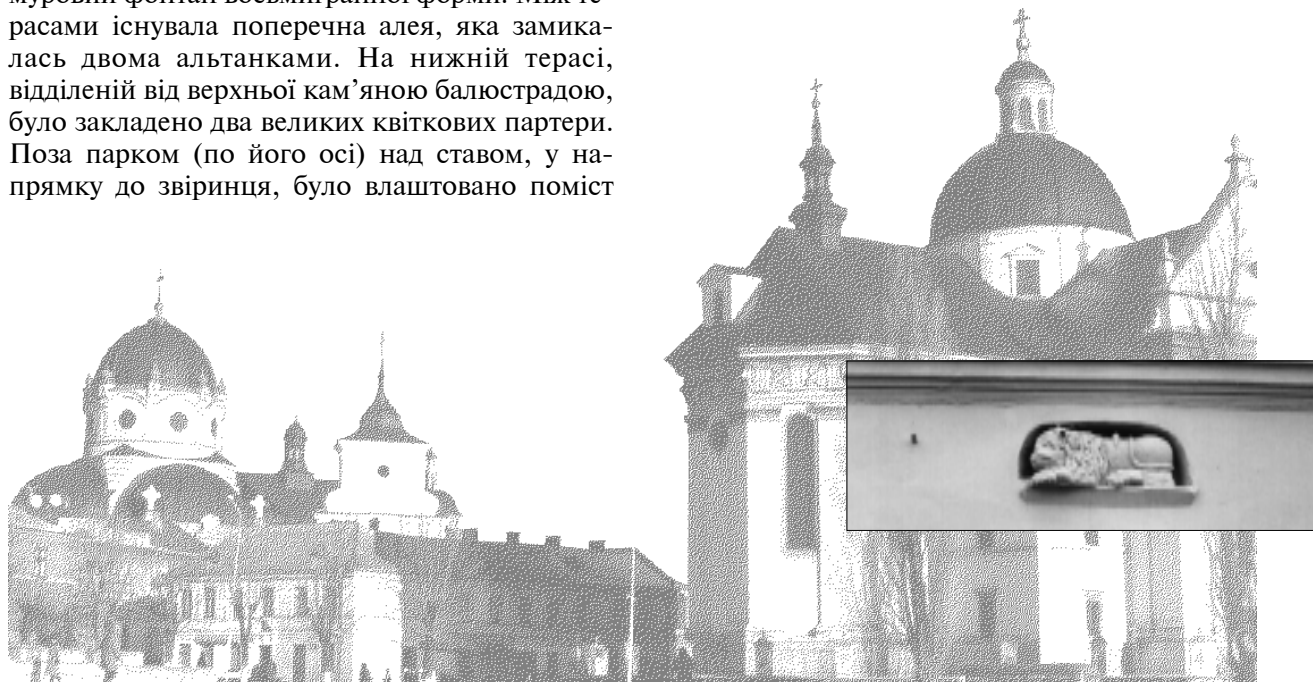
За Я. Собеського, під керівництвом будівничих Петра Бебера та Августина Лоцці, у замку здійснено низку змін та добудов [5, с. 567]. Шатрові дахи башт, які були покриті дахівкою, замінені на банеподібні, покриті позолоченою мідною бляхою. У замку збільшено габарити більшості віконних проїм, внаслідок чого встановлено нові білокам'яні різьблені обрамлення. У південно-західному корпусі змінено форму щипців, а над боковими корпусами добудовано по ярусу. З південного заходу від замку закладено регулярний парк, входами в який служили одноповерхові відкриті підсіння, прибудовані до замку.

Парк, замкнений із трьох сторін високими шпалерами, було закладено на двох терасах. На верхній терасі влаштовано чотири клумби, у кожній з яких викладено квітами герб Яніна. Між ними, по центру, було споруджено мармуровий фонтан восьмигранної форми. Між терасами існувала поперечна алея, яка замикалась двома альтанками. На нижній терасі, відділеній від верхньої кам'яною балюстрадою, було закладено два великих квіткових партери. Поза парком (по його осі) над ставом, у напрямку до звіринця, було влаштовано поміст

на дерев'яних палях, на якому (посередині ставу) було споруджено два павільйони лазень з фонтаном між ними.

У 1672 році, за повелінням турецького султана Мухамеда IV, об'єднані 340-тисячні турецько-козацько-татарські війська під командуванням татарського вождя Нуреддіна захопили неприступну прикордонну польську фортецю

Кам'янець-Подільський, яку турки відразу перетворили на важливий і зручний плацдарм для подальших нападів на європейські держави. Як наслідок – у всіх містах Речі Посполитої терміново проводяться роботи з посилення міських фортифікацій. Відлуння цих подій маємо у згадці про насипання валів побіля міських мурів Жовкви, датованій 23 червня 1677 року: за це робітникам щоденно виплачували по 18 грошів з королівської казни [1, с. 46]. У цей період жовківські брами втратили своє військове призначення і після перебудови набули репрезентативного характеру. До нашого часу в автентичному стані дійшла лише Звіри-



нецька брама. (У 1960-х роках Глинську браму було розібрано у зв'язку з тим, що вона заважала руху советської бронетехніки. Пізніше, старанням Товариства охорони пам'яток історії та культури, Глинську браму відбудували за проектом інституту «Укрзахідпроектреставрація») [10, с. 54].

З 1692 до 1699 року на південь від Туринецької брами споруджено оборонну синагогу, квадратну у плані, з бійничками, розміщеними у рівні аттикового поясу. Синагога не мала серйозного мілітарного значення, а була лише локальним укріпленням осередком єврейської общини. До нашого часу синагога дійшла з невеликою двоповерховою прибудовою у західній частині.

З грудня 1706 до квітня 1707 року жовківський замок був тимчасовою резиденцією російського царя Петра I [11, с. 25].

У 1740 році Жовква перейшла у власність Міхала Казимира Радзивіла. За його безпосереднім розпорядженням, у 1741-1742 роках під керівництвом будівничого Антоніо Кастеллі у південно-західному корпусі замку було продов-

жено двоюрисну галерею з обох сторін, перебудовано центральний вхід та влаштовано величні зовнішні сходи з восьмиколонним портиком йонічного ордеру, завершеним багато декорованим фронтоном. Пізніше портик і сходові марші було прикрашено скульптурами литовських і польських коронних гетьманів [12, с. 108].

Хоча за Міхала Казимира Радзивіла активних робіт при міських укріпленнях не зафіксовано, згадка 1753 року дає інформацію про купівлю у Львові великої кількості артилерії для власних потреб [13, с. 136]. Ймовірно, львівські гармати були використані для посилення артилерійського парку Жовкви.

Далі жовківські укріплення не зазнають прогресивних змін. Здійснюються лише поодинокі ремонти, добудови та руйнація. У 1787 році — Жовкву частково продано, але міські мури визнано власністю магістрату. Жовківський замок купив Адам Юзефович (з того часу розпочалась руйнація замку), цього-таки року стали розбирати міські мури [1, с. 80].

У кінці XVIII ст. кардинально змінилась політично-територіальна карта Європи; після пер-



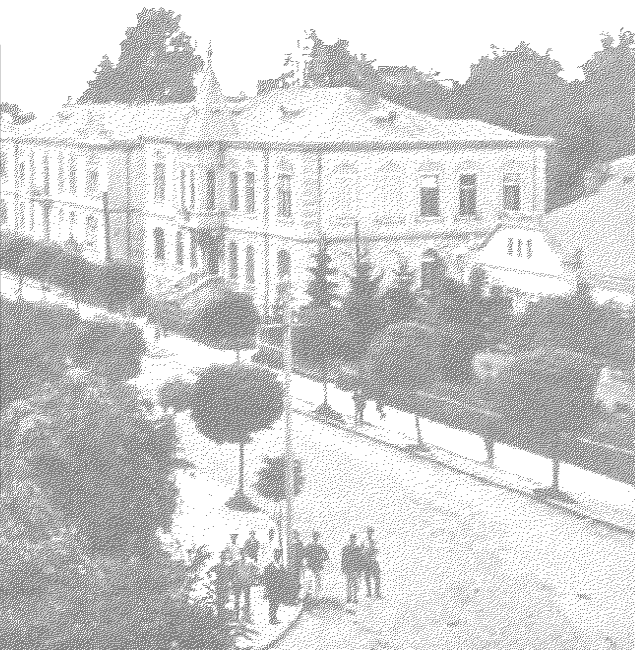
шого поділу Польщі у 1772 році низка територій, раніше загарбаних Польською Коронаю (а серед них – і частина Східної Галичини) потрапили під владу Австро-Угорщини. У результаті третього розподілу Польщі 1794 року Австрійська Імперія приєднала до своїх територій Західну Галичину. Пізніше, згідно з «Заключним актом» Віденського конгресу 1815 року, територія Галичини «назавжди» залишилась за Австрією [14, с. 499-500].

Слід завважити, що в кінці XVIII ст. нова стратегія повного розгрому противника на його території, захоплення не окремих міст-фортець, а всієї держави, спричинила розробку нових тактичних основ ведення воєнних дій. Окрема фортеця, з її ускладненим бойовим полем, розрахованим на дальність ураження артилерійським вогнем, стає анахронізмом. Як приклад – твердині в Антверпені та Мобежі, які мали більші гарнізони і більше гармат, ніж армії, що на них наступали, було захоплено без особливих зусиль [15, с. 24]. Тому в кінці XVIII ст.

оборонні укріплення Жовкви (та Львівського передмістя м. Жовкви) втратили своє оборонне значення. Спочатку руйнуються бастионові укріплення середмістя та передміські вали з парканами. Звільнена територія інтенсивно використовується [1, с. 88]. Пізніше, у 1787 році, розпочали тотальний демонтаж стін та башт [4, с. 148], хоча деякі фрагменти цих укріплень збереглись до нашого часу. У 1834 році розібрано Львівську браму (сильно пошкоджену пожежею 1833 року), а до оборонних мурів побудовано нові будинки [1, с. 51].

У замку станом на 1847 рік зафіксовано зміну фронтона над портиком на похилий дах, а дахове покриття з мідної бляхи замінено на гонт. У 1887 році власником замку став Артур Глодовський. Спочатку він продав усе, що було в замку, пізніше (1858 року) з метою розпродажу будівельного матеріялу за його наказом було розібрано замкову каплицю, аркади, головні сходи, портик зі скульптурами і південно-західну наріжну башту (до першого ярусу). Загальну картину руйнації Жовківського замку доповнила пожежа 1915 року [4, с. 25]. На жаль, до нашого

портал жовківської синагоги



часу замок не зберіг свого первісного неприступного вигляду через зміни і перебудови, які вносив кожен із власників, як також своєї краси і багатства – внаслідок численних пограбувань і руйнацій.

Відтоді минуло багато часу. У ХХ ст. декілька разів змінювалось підданство Жовкви, місто пережило дві світових війни. До нашого часу дивом зберігся замок та невеличкі фрагменти потужних міських укріплень Жовкви, які, будучи свідками славетних подій історії нашого краю, є важливим аспектом національної спадщини України.

1. Baroncz S. *Pamiętki miasta Zolkwi*. – Lwow 1852. – 139 s.

2. Бевз М. *Жовква – ренесансне ідеальне місто. Українська реалізація концептуальної схеми П'єтро Катанео* // Історична, мистецька, архітектурна спадщина Жовкви. Проблеми охорони, реставрації, використання / Збірник матеріалів українсько-польського науково-практичного семінару. – Жовква, Львів, 1998. – С. 36-43.

3. Niedzwiecki Nikolaj. *Z Przeszłości Zolkwi*. – Lwow 1908. – 73 s.

4. Osinski M. *Zamek w Zolkwi*. – Lwow 1933. – 143 s.
5. Aftanazi R. *Materialy do dziejow rezydencji*. – Warszawa 1990. – Т. VIIa. – 696 s.

6. Шевальє П'єр. *Історія війни козаків проти Польщі*. – Київ 1993. – 222 с.

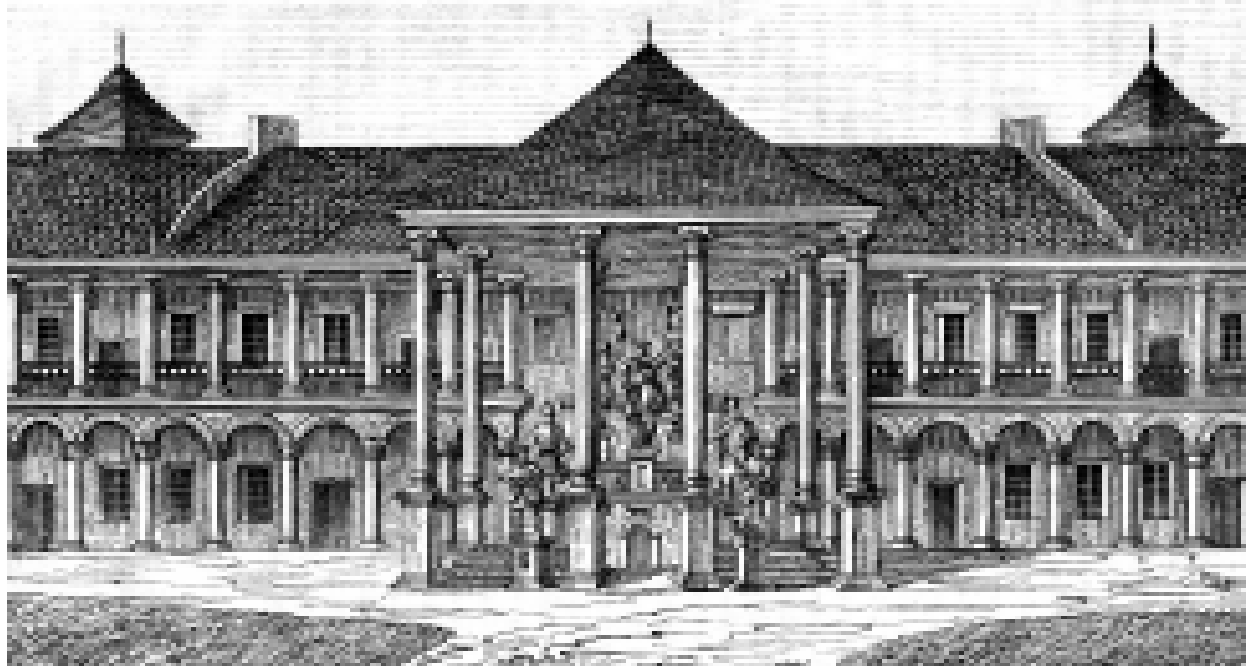
7. В. Великий, В. Голяк, М. Ковальчук, М. Литвин, К. Науменко. *Жовківщина: Історичний нарис*. – Жовква-Львів-Балтимор: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Земляцьке об'єднання «Жовківщина», 1994. – Т. 1. – 326 с.

8. Грушевський М. *Історія України-Руси. Хмельниччина в розцівті (1648-1650)*. – Київ 1995. – Т. VIII. ч. 3. – 288 с.

9. Сварник І. *Україна очима іноземця. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672 ... через королівство польське ...* // Жовтень. – 1983. – №9 (467) – С. 84-100.

10. *Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР*. – Київ, 1985. – Т.3. – Львовская область.

11. Каліка Я. Ф., Яремич Г. Р. *Нестеров: Путівник*. – Львів 1990. – 125 с.



12. Ковальчик Є. *Святиня слави роду Радзивиллів у замку в Жовкві*. // Історична, мистецька, архітектурна спадщина Жовкві. Проблеми охорони, реставрації, використання / Збірник матеріалів українсько-польського науково-практичного семінару. – Жовква, Львів, 1998. – С. 106-113.

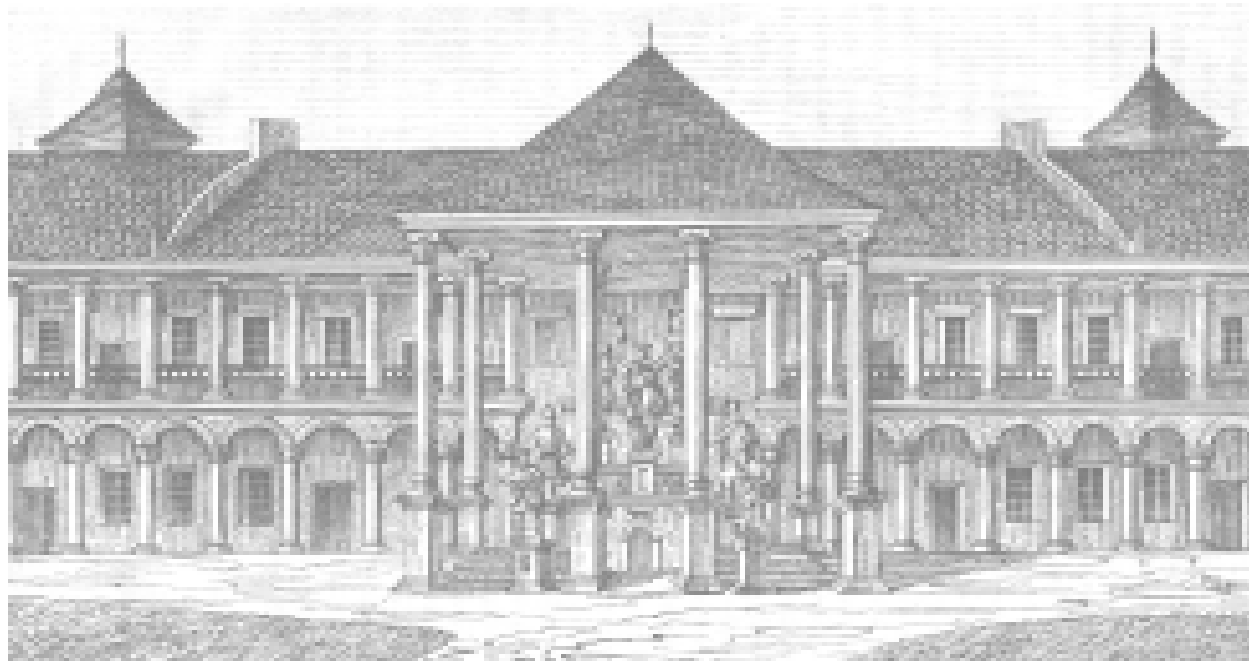
13. Tomkiewicz W. *Dzieje obwarowan miejskich Lwowa*. // Kwartalnik architektury i urbanistyki. Tom XVI. – PWN, Warszawa 1971.

14. Історія дипломатії. Ред. Зорин В.А. и др., ГНПЛ, Том I. – Москва 1959.– 896 с.

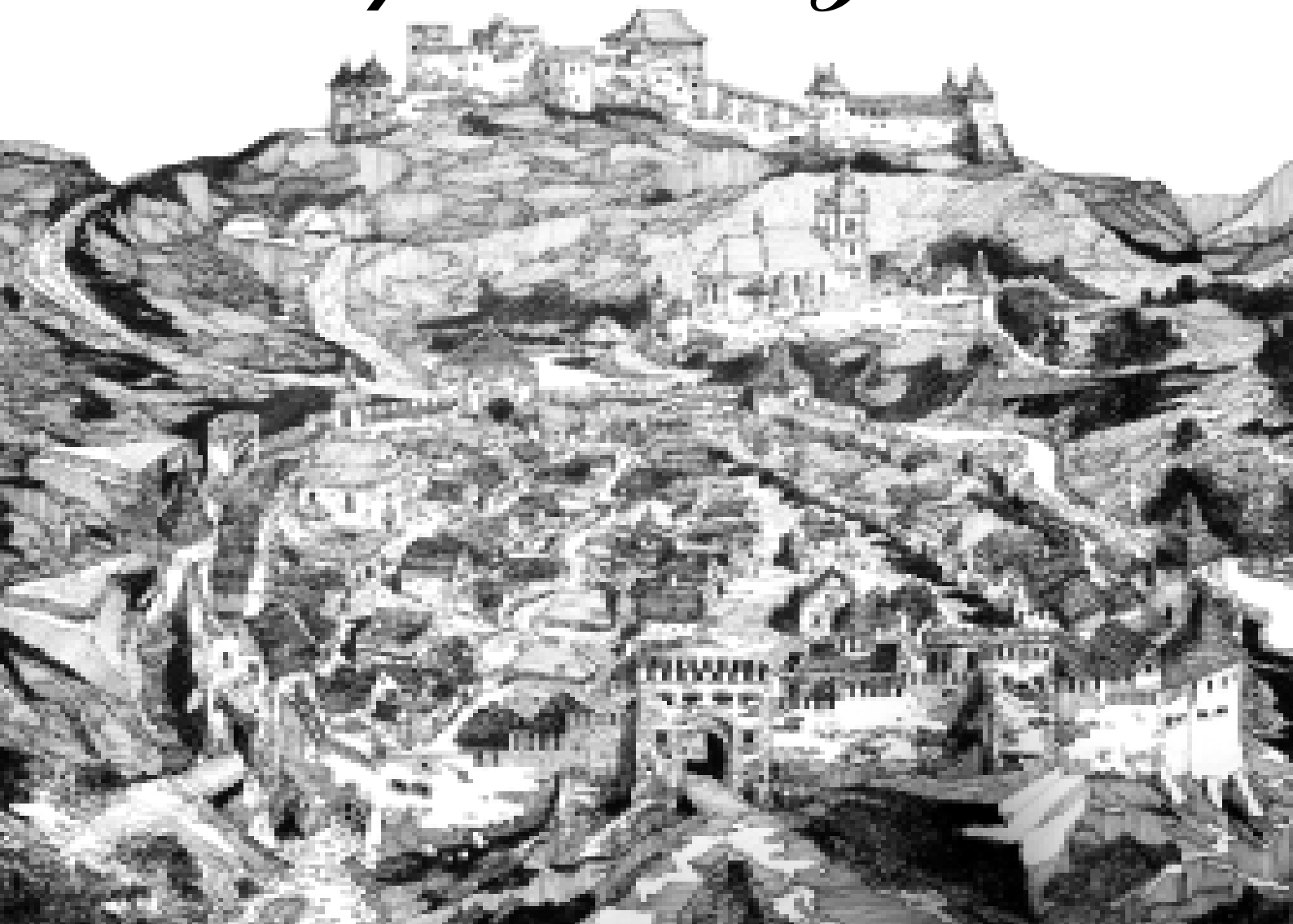
15. Юрчакевич М. *Доісторія Львівської 1* / Галицька брама: Фортифікації Львова. – №3(39) – С. 24-26.



двір жовківського замку, 1847



язмівець
олегрибчинський
місто ренесансу



Історичне місто – це просторове втілення часових нашарувань здобутків міської спільноти, різних етнічних громад у всій сукупності впливу різноманітних чинників. Долі міст різняться: одним – уславлення, іншим – забуття. Уславлені – постійно перед очима, забуті – у тіні. Натомість у забутих є те, що уможливило возвеличення інших. Пошуки і реконструкція забутого і вже, на жаль, назавжди втраченого зумовили язлівецькі студії.

Язлівецьві присвячено понад п'ятдесят публікацій, з яких виділяються дві найголовніші – «Язлівецькі пам'ятки» Садока Баронча та «Язлівецький замок» Богдана Гверкена. Незважаючи на число публікацій, ренесансовий феномен цього міста ще не описано як належить.

Досі не встановлено, коли виникло місто. На цьому вперше у XIX столітті зосереджує увагу С. Баронч – у 1820 році від міста до міста мандрував о. Мінас Пезешганц Мехітарист і збирав відомості про вірмен, які видав у вірменописемній книзі «Подорож до Лехістану», опублікованій у Венеції у 1830 році. Тут на 129 сторінці міститься опис Язлівця: «...старовинне місто на Поділлі, особливо прославлене тим, що в ньому мешкали різні народи. У цьому місті вірмени піднялися так високо, що отримали від польського короля різноманітні вільності та права. Мали тоді свій власний суд, війта, суддів і навіть свого єпископа. У тих часах найзнаменитішими мешканцями міста були вірмени, які тут заклали фортецю і збудували багато будинків з вірменськими написами і криницями. Вірменська церква гарна і велична, збудована з каменю на узгір'ї

на честь Богородиці, поруч із якою пливе мала річка. Тепер немає вірмен, деякі переїхали до Львова, інші до Кам'янця Подільського і Снятина. Старці розповідали нам, що за легендою, вірмени з Кафи або Теодозії, залишивши село Вірмени над Смотричем, переїхали до Язлівця¹. Згодом у своїй розвідці С. Баронч зробить примітку: «...мені говорили також, що вірмени приблизно у 1060 році, вийшовши з міста Ані, прибули на Поділля. Відпочиваючи в улоговині, оточеній трьома узгір'ями, яка була подібна до східних країв і надавалася для випасу отар овець, збудували там замок і заклали місто під назвою Ясло-Овець». З тексту привілею 1615 року можна робити висновок, що вірмени прибули до Язлівця наприкінці XVI століття². Вірменський науковець В. Григорян вважає, що найімовірніше Язлівець виник у першій половині XIV століття³. З цією версією узгоджуються результати досліджень Б. Гверкена у замку.

Економічний розвиток міста зумовлювався зручним географічним розташуванням, а цьому сприяв торгівельний тракт «Вія Регія», який сполучав Львів з Молдавією⁴. На високий економічний рівень впливали власники міста та даровані ярмаркові дні. З королівських привілеїв відомо, що тимчасовими власниками була родина Сенявців, з них Миколай, дідич нового і старого Язлівця, отримав 1519 року звільнення від чопового на два квартали і на ярмарок у день св. Катерини. Той самий Микола, вже галицький хорунжий, додав у 1523 році для свого міста у Червогородському повіті поновлення давнього ярмарку на св. Магдалени⁵.

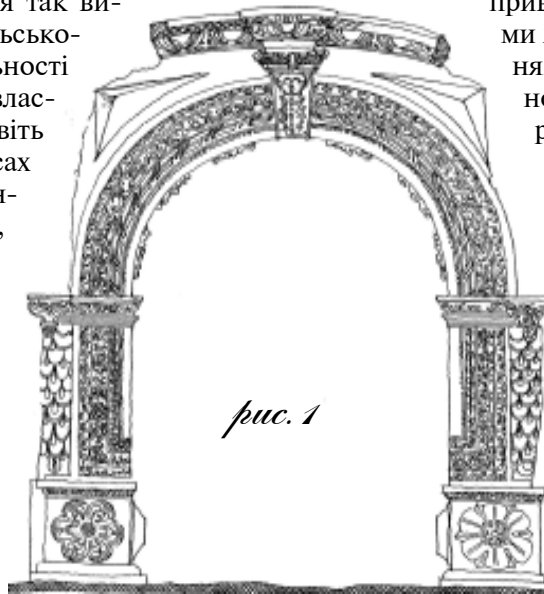


рис. 1

У XVII столітті Язлівець стає серйозним торговельним конкурентом Львова, тому львівські купці зверталися до польського короля з проханням, щоб він заборонив проведення язлівецьких ярмарків⁶. Зацікавлення торговельним та промисловим потенціалом Язлівця настільки зросло, що 12 червня 1659 року король видає особний привілей Якубові Боїмові, львівському міщанинові, для податкових зборів⁷.

Першого серйозного знищення Язлівець зазнав у часі турецької окупації. З турецьким завоюванням пов'язаний також порятунок святих цінностей: «У 1672 році настала Туреччина, після якої велика руїна, справжнім вогнем і мечем спустошила добра пограниччя, відібравши спершу фортецю Кам'янець і потім ціле подільське воеводство, вже й Язлівець змушений був піддатися. Після чого з образом Найсвятішої Марії Панни виїхали деякі вірмени. Вони оселилися в Бродях на Волині, в добрах Конецпольських коло фари за тогочасного пробовства ксьондза Чешика. За короткий час зайнялося місто, а потім дзвіниця, фундований костел згорів, лише образ та кілька речей врятовано, той образ врятував від вогню Шимон Пірсада. Образ принесли до склепу кам'яниці св. п. Марка Никоровича, там його доглядали, лампа день і ніч горіла, аж потім після впорядкування костелу образ знову спроваджено до єпископа до костелу, в якому був вірменським пробощем ксьондз Ян Мелконович. У 1692 році за часів львівського вірменського архієпископа Варгана Гунаняна і єпископа Деодата Нерсесовича образ привезли до Львова і розташували у капелі»⁸.

рис. 2



Після спустошення місто впродовж ста років не могло вже розвинутися. Дані щодо економічного та промислового стану в актових записках свідчать: 1765 року у місті було 20 шинкарів, 4 крамарі, 6 кравців католиків, 9 кравців жидів, 22 ткачів⁹; 1775 року – 22 кушніри, 24 шевці, 31 ткач, 4 мельники¹⁰. Тут для порівняння необхідно уявити стан міста перед турецькою окупацією: за інвентарним описом 1672 року місто було огорожене земляним валом з кам'яними брамами – Вірменською, Броварною та Польською. Зразу ж за Польською брамою, через яку місто поєднувалося з замком, розташовувалися квартали міських ремісників – українців та поляків. Поруч був Польський ринок, оточений кам'яними будинками, в яких мешкали вірмени. Далі розташовувалися квартали, заселені членами двох вірменських громад (одна з них об'єднувала вихідців з сусідньої Волохії). Площу центрального ринку оточували будинки євреїв, серед яких були купці, орендарі, ремісники, власники яток та крамниць. У єврейській громаді були переселенці з Володимира-Волинського, Коломиї, Меджибожа, Могилева, Ряшева, Червоногоrodu, Шаргорода, Яришева та з Турки. Загалом у місті мешкало 65 єврейських родин, а також близько 400 родин українського та польського міщанства, 120 вірменських родин та 15 родин польської шляхти. Назагал гараздовитий Язлівець вигідно відрізнявся від розорених міст Летичівського повіту¹¹.

Другого спустошення Язлівець зазнав під час

Першої світової війни. Після артилерійських обстрілів та авіаційних бомбардувань російської армії 1916 року місто перетворилося на

суцільну руїну. Міжвоєнний період не став часом відбудови, а у другій половині ХХ століття Язлівець геть маргіналізується. Доля міста склалася не найліпше: конкурент Львова через воєнні руйнації занепав. Язлівець став пам'ятковим мітом.

Насправді місто було не лише естетично вишуканим, але й природно-гармонійним. Ландшафт території зумовив пластичне формування образу Язлівця. Така органічна унікальність міста привертала увагу тих, хто описував його в минулому. Француз Делерак у 1685 році описує Язлівець: «Був тоді Язлівець доволі показним містом. Широкі вулиці проходили між подвійними рядами мурованих кам'яниць, оздоблених ліпними прикрасами і написами руською і польською мовами. На найвищих місцях височили муровані костели і церкви, завдяки чому вже здалеку місто вражало дуже привабливим силуетом. Неподалік латинських костелів знаходилася також гарна жидівська синагога. Коло підніжжя пагорба, в головній частині міста, стоять грецькі церкви з цвинтарем, із пірамідальними пам'ятниками, з написами слов'янською мовою, подібними до написів на деяких міських кам'яницях»¹².

У 30-х роках ХХ століття на території язлівецького замку проводить дослідження архітектор Б. Гверкен. Згодом виходить його монографія з докладним аналітичним матерія-

лом, з визначеними етапами розвитку, з порівняльним аналізом у контексті Європи та регіону¹³. «Місце розташування язлівецького замку унікальне – гора на південній стороні є досить висока, стрімка і скеляста з трьох сторін,

дозволяє приступитися лише зі сторони міста. На цій горі стоїть замок, міцно збудований з каменю і цегли, нерегулярної форми, перед брамою замку простягнувся широкий дитинець для військових тренувань, на якому може вишикуватися три

тисячі жовнірів. Будівля замку, неправильної форми, не має ознак старожитности. Вежі, окопи, наріжники на гармати, склепіння, крила, вали, підземні льохи вражали розкішшю і могутністю. Проте вражала понурість помешкань, які нагадували паризьку бастилію»¹⁴. У ХVІІІ столітті замок занедбано настільки, що «у 1783 році міський язлівецький уряд вийшов на обстеження старого замку, у якому є каплиця, де був образ Найсвятішої Матері Божої Ченстоховської, а тепер той образ до міської фари перенесли, бачили що у тій каплиці мури вивалені і підлога вивалена і там знаходиться гріб, де тіла померлих лежать, і до тієї могили діра вивалена в склепінні на три лікті, а у тій могилі погнилі труни»¹⁵. У 30-их роках ХХ століття управління консервації

Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств заводить облікову картку пам'ятки, в якій пишеться: «Язлівець, руїни замку, епоха –

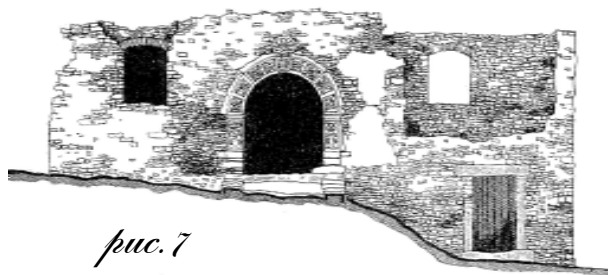


рис. 7



рис. 3

XV/XVI ст., власник монастир сс. Непорочного зачаття. Обміри – план М 1:100. Цей замок існував тут вже у XV ст. заснований Язловецькими, відгалуженням заможної родини на Русі Абданків-Бучацьких. Сьогоднішні руїни походять з часів перебудови замку, яку здійснив гетьман великий коронний Юрій Язловецький (1575 р.) Після Язловецьких він перейшов у руки Чурилів, Вольських, Белжеських, Одривольських, а потім по викупі до Конєцпольських. У 1672 р. піддався без обстрілу туркам, але скоро знову повернувся до Польщі. Вдруге Язлівець здобуло військо Ібрагіма Шайтана-паші в 1676 р. і він пробув під турецьким пануванням до 1684 р. Лише переможний похід Короля Яна III звільнив його.

У XVIII ст. Язлівець деякий час належав Любомирським, а в 1746 р. його купив Ст. Понятовський, батько короля Ст. Августа. Він, проте, не дуже дбав про стару фортецю. Поруч вибудував палац, у якому тепер розташовано монастир сс. Непокалянок, через це замок перетворився у руїни. Розташовані вони на хребті досить високого узгір'я, оточеного з трьох сторін рікою Вільхівцем. До старого замкового дитинця дістаємося через квадратну вежу, в середині виразні сліди більших та менших житлових будинків, в глибині широкі півниці. Замок збудовано на кількох рівнях, він має добре збережені оборонні мури двометрової ширини зі стрільницями. Головний оборонний басті-

он знаходився від сторони колишнього палацу Понятовських¹⁶.

У Язлівець можна було потрапити через Вірменську, Жидівську і Русько-Польську брами¹⁷. Будівництво вірменської брами почав знаменитий язлівецький купець Мінас Сиринович. З його заповіту, складеного 15 березня 1672 року, дізнаємося, що завершення будівництва він доручив своїм синам. Вірменська брама була зруйнована у 1800 році¹⁸. Найстаршими брамами міста були Русько-Польська та Жидівська (вживано назву Броварна). Їх збудували у другій половині XVI століття, Вірменську – у другій половині XVII століття. Окрім брам було зведено кілька веж та бастей. Вежі, бастей, брами та мури будувалися з каменю.

Функціонування та розвиток міста неможливі без низки господарських та інженерних споруд. Суттєву роль в економіці Язлівця відіграли вірменські великі склади закордонних товарів зведені у першій половині XVII століття¹⁹. Це були великі і надійні споруди з дерева та каменю. Їхнє архітектурне вирішення без сумніву підпорядковувалося ренесансовій стилістиці Язлівця. Значні прибутки приносили місту млини. Наприклад, у 1741 році за вірменською брамою був млин, який змила повінь²⁰. У 1747 році 27 липня сталася велика повінь:

«Знесло броварну винницю, зірвано старий мурований міст на шляху до міста від Броварів, зруйновано будинок Яна Римара, знесло будинок кравця Яна Гнядкевича, зруйновано будинок Мартина Адамовича, мур, який був на-



вколо міста, вивалило великими частинами, лазню жидівську зруйновано (...) загальний шпиталь знесло, всі млини під замковою брамою знесло і загородило дорогу»²¹. Повені завдавали містові найбільше збитків. Так «10-го травня 1828 року сталася страшна буря, було зруйновано запори на річках, будинки, більшу частину міста залило водою, навіть цвинтар, оточений муром коло парафіяльного костелу, знищило»²².

Більшість занотованих у язлівецьких актах збитків хронологічно пов'язані із економічним занепадом міста. В часі ренесансового розквіту міське управління виділяло кошти на направу гребель, мостів, доріг та впорядкування берегів річок Язлівчика та Вільхівця. У місті існували також лазні громадського використання, одна з яких належала вірменинові Шайнові Кіркоровичеві та була дарована у власність містові²³.

Язлівецькі вірмени побудували для міста криницю з вірменським написом. Переклад тексту свідчить, що побудували криницю пан Акоп та його брат Степан у 1611 році, орнаменти виконав майстер по каменю Абрам²⁴. Дослідник вірменської культури О. Халпахчян зазначив, що «об'ємна стела

з вірменської криниці відома з давніх часів на території Вірменії. Подібними були урартські стели IX-VII ст. до

нашої ери, а також вірменські хачкари IX-X ст. у Мец Мазра та Таліні. Одначе за художнім змістом стела Язлівця (розмір 83x121 см) значно відрізняється від вірменських хачкарів, домінуючим елементом упорядження яких є хрест, тут його немає»²⁵.

Тепер можна лише уявляти, якими вишуканими були мости та дороги, млини та греблі. Недаремно дослідник Я. Федер звернув увагу на «оригінально бруковану вірменську вулицю»²⁶ і заохочував читача до її обстеження. Окрім звичайних вулиць, вражали мальовничістю маленькі провулки з кам'яними сходами, зокрема їхні конструкції.

Національні культури суттєво впливали на становлення архітектурного образу міста. Так, русинська громада в Язлівці залишила надзвичайно цікаві сакральні споруди. У більшості літературних джерел руським сакральним об'єктам присвячували лише скромні згадки. Так згадано, що у 1672 році були в Язлівці вірменський монастир і церква, костел польський домініканський, парафіяльний польський костел, церква руська міська, друга церква міська, три передміські церкви²⁷.

В актах язлівецьких згадується господин Миколай церкви св. Іллі Пророка²⁸. В актах язлівецьких 1724 року згадано церкву св. Миколая при вулиці Вірменській²⁹. Опосередковано згадано передміську церкву Успення в Бровах³⁰.



рис. 5

На жаль, докладного архітектурного опису язлівецьких церков не виявлено. У кінці XVIII – на початку XIX століть язлівецькі церкви продаються та розбираються. У 1803 році церква Миколая мурована (бідна) стояла біля ґрунту Мартинковського³¹. Церква Різдва Богородиці розміщена на давньому місці і поряд з нею плебанія у 1803 році виставлена на продаж³². Церква пророка Іллі у 1803 році вже продана – збереглося місце, де давніше стояв храм, та цвинтар поряд із ним, знищений і запущений³³. Передміська філіяльна церква Успення стояла у Броварах, дерев'яна, крита гонтом, виставлена на мурованому фундаменті, приєднана до церкви св. Миколи³⁴. Церква Св. Арх. Михаїла на передмісті – дерев'яна, крита гонтом, приєднана до церкви св. Миколи; парохіяльний будинок – занедбаний, ґрунт подарований мешканцям міста³⁵. Ліквідація руських церков, розпочата у кінці XVIII століття, спричинила розробку кошторисної документації на реставрацію та пристосування колишнього костелу оо. Домінікан під греко-католицький храм. Склали її у грудні 1879 року заліщицький інженер Йоган Ланфельд³⁶.

Місця розташування церков вдалося визначити за допомогою карти фон Міга. У найстаршій частині середмістя Язлівця, по осі ринку, стояла церква пророка Іллі, трішки нижче церква св. Миколи. Передміські церкви стояли при головних дорогах.

Вірменська церква в Язлівці розташована у східній частині міста за потоком Язлівчик. Вірменська парафія існувала тут до

рис. 6



середини XVIII століття, після чого вірмени переїхали до інших місцевостей. Залишену святиню отримують у 1809 році русини для організації парафіяльної церкви. У 1914 році під час Першої світової війни вона була сильно пошкоджена, тож п'ятнадцять років стояла руїною, лише пізно восени 1929-го та впродовж наступного року її відремонтовано. В інтер'єрі святині немає жодних гідних уваги пам'яток, лише у переході, який сполучає церковну наву з квадратним приміщенням у долішньому рівні вежі знаходиться пошкоджений пізньоренесансовий портал, з таблицею з вірменським написом³⁷.

Вірменський дослідник В. Григорян відчитав дату спорудження пам'ятки: збережений до сьогодні напис вирізьблений на фасаді вірменської церкви в Язлівці свідчить, що церква була збудована у 1551 році, і якщо за кілька десятків років до цього повинна була існувати скромна дерев'яна церква, то вірмени мешкали у містечку набагато раніше³⁸. Також вдалося встановити ім'я різьбяря напису на вірменській церкві – священик Ованнес³⁹. Необхідно також зазначити, що «при вірменській церкві діяла загальноосвітня парафіяльна школа, у якій викладали вчителі та письменники з вищою освітою, отриманою у львівській вірменській колегії»⁴⁰.

Пам'ятка зберегла унікальний приклад давнього покриття даху кам'яними плитами, який у 1970-их роках виявлено на захристі⁴¹. Перекриття даху кам'яними плитами – древня традиція, властива для будівель, споруджених у південних краях. Імовірно, що вірменські

будівничі в такий спосіб намагалися відобразити своє південне походження та показати свою инакшість.

Подібно до Львівського монастиря оо. Бернардинів, у Язлівці вірмени збудували за межею міста «каплицю Благовіщення та монастир св. Григорія Просвітителя. У 1657 вірмени реконструювали монастир, а каплиця була відремонтована за кошти язлівецького вірменського віята Богдана Спендовського»⁴².

Польська громада міста відобразила свою культуру в архітектурі сакральних споруд. Первинно парафіяльний костел Марії Магдалени стояв за межами міста на узгір'ї. Приблизно 1548 року у Язлівці став пробощем кс. Хшановський, який відправляє літургію у дерев'яному костелі Марії Магдалени⁴³. Вже у 1642 році віддано площу з цвинтарем мурованому костелові, аби лише костел Марії Магдалени з узгір'я був перенесений до міста⁴⁴. У 1770 році пробощ Станіслав Годуровський укріпив скарпами парафіяльний костел, обвів цвинтар муром, а пробощтво повністю реставрував⁴⁵. В описі нерухомого майна костела Марії Магдалени 1805 року зазначено його архітектурні особливості: «З чотирма стінами, фундамент з твердого каменю, відфаціяти підпертий двома контрфорсами. Він

має стелю з ялинкових дошок, які прибиті до густих грубих балок тепер вже струхлявілих. Під гонтовим дахом і ще в доброму стані. По середині вежечка, яка в завершенні має залізний хрест, вона покрита білою залізною бляхою, з причин старого вжиття може завалитися. Усередині має дерев'яні віктарі досить пристойно намальовані. Цей костел, як за-

раз вважаємо, оцінений з захристією мурованою, доброю зі склепінням, із одним вікном з залізними ґратами. Будинок і мешкання ксьондза пароха, мурований на два поверхи, з костелом поперечною стіною об'єднаний, з твердого каменю, під гонтовим дахом ще досить добрим. У цій резиденції знаходиться внизу житлова

кімната зі сходу з підлогою новою дошками двоцалівками, залізними цвяхами прибита, двома вікнами новими фаскованими з дерев'яними віконницями на залізнних завісах. Тут же двоє фаскованих нових дверей, на залізнних завісах, з французьким замком простим, у цьому покої є нагрівний п'єц новопоставлений на кошти нового пароха, при цьому покої є гардеробка, з якої вихід має нові двері з ялинкових дошок, на залізнних завісах з гаками залізнними для замикання. Всередині кімната має повалу з добре покладе-



рис. 8



рис. 9

них дошок, тепер полотняною новою стелею. В гардеробці лише стеля дерев'яна. Сіни до цього помешкання мають муроване склепіння, з них кухонька з мурованим комином, з цієї кухоньки мурована пекаренька з єдиним вікном, всередині має пекарський п'єц новопоставлений, на продовженні кімнатка для ксьондза вікарія з новим п'єцом кам'яним, з одним тафльованим вікном від вулиці Вірменської. На другий поверх сходи з тесаного каменю за кошт теперішнього пробоща, на тому поверсі одна кімната для мешкання з добрим кам'яним п'єцом, з вікнами двома великими тафльованими добрими з віконницями на завісах залізних, за кошт теперішнього пробоща. Гардеробка до цієї кімнати, нагорі лише під дахом, зі стіною до стріхи приліпленою. На проході кімната, що приготована для тинькування, з тої кімнати спіжарка з тафльованими дверима на залізних завісах, з клямкою і лядою для замикання, вікно одне, тафльоване, добре поділене. (...) Ця вся резиденція, костел, і стайня є обведені муром, аж до півночі вулиці Вірменської»⁴⁶.

Місце розташування ренесансового костелу на початку вулиці Вірменської вдалося визначити за картою фон Міга та кадастровою картою. Навіть після занепаду костелу та його розбору понині територія храму і цвинтаря залишаються не забудованими.

У кінці XVI століття на тому самому узгір'ї коло дерев'яного костелу Марії Магдалени, вимуровано величний костел, який був консекрований під назвою Вознесіння Найсвятішої Панни Марії⁴⁷. У 30-х роках



рис. 10

XX століття Управління консервації Львівського, Тернопільського та Станіславівського воеводств заводить облікову картку пам'ятки, де зазначено: «Язлівець, парафіяльний костел під назвою Вознесіння Н.П.Марії, епоха – 1590 р., стиль – пізня готика, ренесанс, власник – парафія латинського віросповідування. Обміри – план, поздовжній розріз, головний фасад М 1:100. Цей костел збудував у 1590 р. Микола Язлівецький, снятинський староста для оо. Домініканів. Унаслідок певних непорозумінь у фундаційному акті став він предметом гарячих суперечок поміж законом і кам'янецькими єпископами, які намагалися поставити тут пробощів зі світського кліру. У кінці після кількох разових переходів від рук до рук і лічених вироків костельних судів, перейшов у 1639 р. до Домініканів, які проіснували тут до 1788 р. до часу ліквідації австрійського уряду. Монахи переїхали до Чорткова, їхній маєток продано, монастир і костел перетворено на військовий склад. Лише у 1824 р. вибив дозвіл львівський архієпископ Анкович на перехід костелу до парафії, що сталося лише у 1830 р. У своїй основі костел є величною однонавною будівлею, накритим всередині плоским дерев'яним стропом з XIX ст. Багатобічне закінчення апсиди має пізньоготичне склепіння. Від фронту стоїть потужна чотирибічна вежа, яка нагадує у верхньому ярусі дзвіницю вірменської катедрі у Львові. Оборонний характер надають костелові дві півколісті вежі, які прилягають до нави, створюючи ніби трансепт святині. До апсиди дотикається з північної сторони

засклеплена захристия. На фасадах привертають увагу бічний чудовий пізньоренесансовий портал та скромніший при головному вході. Зовнішнє упорядкування з XIX ст. У передсінку є скромний надгробок Миколая Гомулки, перенесений сюди з цвинтаря. Костел оточує довкола мурована огорожа»⁴⁸. На жаль, мистецькі твори подомініканського костелу до сьогодні невідомі. Про них збереглися лише окремі нотатки – у 1931 році зроблено запис про знищеність пам'яткових кам'яних скульптур у Язлівці⁴⁹; у 1931 році були зняті та відіслані пам'яткові скульптури з костелів у Жидачеві, Бережанах та Язлівці до Дієцезального музею у Львові⁵⁰.

Споруда монастиря – втрачена, однак відомо, що у 1642 році домінікани почали будувати новий монастир на два поверхи⁵¹. З огляду на датування можемо вважати, що це була унікальна ренесансова пам'ятка.

Єврейська громада впливала на торговельний розвиток міста та була настільки багатою, що вибудувала для себе величний «будинок зборів». Синагога в Язлівці розташовувалася у північній частині міста. Відомості про її архітектуру занотовані в реєстраційній картці пам'ятки, яку заповнили в 1935 році. У цей час облік пам'яток розпочало Управління консервації Львівського, Тернопільського та Станіславського воеводств. У картці було записано: «Язлівець,



рис. 11

божниця, XVI/XVII ст., стиль ренесанс, власник – гміна єврейського віросповідання, реєстраційний номер 42. Обміри – план, 4 розриси, 2 фасади 1:100»⁵². Також подано лаконічну



рис. 15

довідку про об'ємно-просторову структуру споруди: типовий уклад польської ренесансової божниці, яка складається з чотиристороннього приміщення призначеного для чоловіків, що моляться, а також збоку прибудованої галереї для жінок. Витриманий у гладких і широких площинах фасад має суворі та монументальні риси. Варто підкреслити чудовий, трішки пошкоджений портал, в орнаменті якого, без сумніву, відчутні впливи сходу. Під час Першої світової війни божниця горіла. У 1929 році її покрили новим бляшаним дахом, закриваючи первинний гонтовий дах. Рівночасно були трохи підвищені стіни синагоги, із збереженням первинної межі мурів відповідним відступом. У наступні роки відбудовано склепіння за системою Рабіца. Інтер'єр разом з цінним кам'яним вітварем залишається до сьогодні в руїні⁵³.

Дивовижним акцентом пам'ятки був ренесансовий портал головного входу (рис. 1). Багата декорація, майстерна пропорційна композиція та подібність із низкою інших порталів у Язлівці свідчать, що майстри-різьбярі пройшли навчання у високоякісній школі, створили неповторну язлівецьку школу ренесансової різьби. Скромні-

ший і також майстерно різьблений Арон Гакодеш відрізняється стилістикою від вхідного порталу. Під час Другої світової війни пам'ятка була зруйнована. Сьогодні на її місці пустка. Єврейський цвинтар розташовувався за містом і зберіг кілька прикладів унікальних різьблених ренесансових мацеб.

Адміністративне управління також долучилося до формування образу міста. Архітектура язлівецької ратуші, збудованої у XVII столітті, до сьогодні лишається не визначеною. Вперше ратуша згадується при поділі язлівецької власності між спадкоємцями Анни з Язлівецьких Чурилової. У 1641 році були заакцентовані справи, пов'язані з ремонтом мурів міста: «міщанам на ремонт мурів брам та башт потрібно дати матеріали з податків ратуші»⁵⁴. Враховуючи торговельне значення міста та його економічний потенціал, можна стверджувати, що ренесансова ратуша в Язлівці мала унікальне архітектурне вирішення – була складною у плануванні, двоповерховою, зі склепінчатим перекриттям, фасади оздоблювалися кам'яними різьбленими карнизами, віконними та дверними обрамленнями. Певна частина ренесансової ратуші наповнювалася вагами та іншими дрібними еталономіри, що було пов'язано з торговельною специфікою Язлівця. Під час турецької окупації ратуша перетворюється в руїну і, можливо, повністю розбирається. Місто перебуває без адміністративної будівлі аж до 1712 року, коли Ян Александр Конєцьпольські видає привілей місту і вказує, що «будинок ратуші на проведення судів, якщо дасть Бог, місто поставе, він буде вільним від будь-якого замкового податку»⁵⁵.

Традиція еталонів міри, втраче-

рис. 12



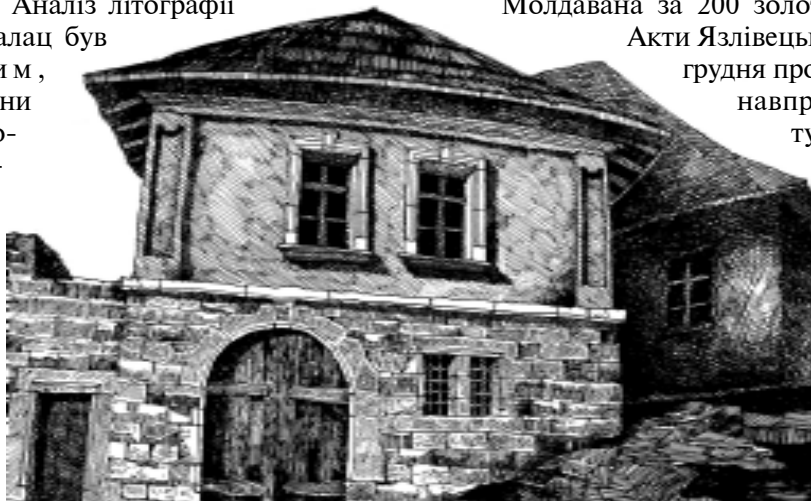
на під час турецької окупації, була відроджена в 1730-их роках, коли запровадили однакову міру і вагу відповідно до міської устави⁵⁶ (рис. 2). Про містобудівельне розташування ратуші згадано в Актах Язлівецьких 1765 року: «Ратуша була на жидівському місці»⁵⁷. Користуючись кадастровою картою Язлівця, панорамою міста 1900 року, виконаною Михайлом Созанським, та згадкою про розташування ратуші вдалося ідентифікувати не лише її місце, але й архітектурний образ станом на початок XX століття (рис. 3). Віднайдений образ ратуші свідчить, що вона мала два етапи будівництва: перший етап – початок XVII століття, другий етап (відбудова після турецької окупації) – середина XVIII століття. Головним архітектурним акцентом будівлі був бароковий фронтон, імовірно з оздобленнями. Велика кількість вікон вказувала, що в минулому пам'ятка відіграла важливу адміністративну роль у житті Язлівця. Кутова брама типологічно уподібнювалася з житловою забудовою містечка.

Необхідно також звернути увагу на припущення дослідника О. Х. Халпахчяна, який «не виключає можливість розташування вірменського старости з помічниками, суду та адміністрації «Братства завязців» в одній споруді, яка мала обмежені в площі службові приміщення, велику залу для проведення зібрань»⁵⁸. Про існування у першій половині XVII століття окремого вірменського магістрату, який складався з дванадцяти суддів під керівництвом в'їта Багдазара, згадує С. Баронч⁵⁹. Цей об'єкт

розташовувався при вулиці Вірменській та визначався ренесансовими принципами

характерними для Язлівця. Враховуючи відомості з окремих письмових джерел про те, що «перші житлові, громадські та виробничі споруди вірмен були дерев'яними»⁶⁰, необхідно зауважити, що й перші адміністративні споруди Язлівця були також дерев'яні. Зокрема, перша ратуша XIV – XV століть була дерев'яною.

Неодноразово поруч із згадками про місто писалося про садибу вірменського архієпископа. Вперше про єпископську резиденцію згадує С. Баронч: «У першій половині XVII ст. навіть архієпископ Юрій всередині знаменитого поселення заснував свою садибу»⁶¹. Дослідник Григорян в історичних розвідках вірменських колоній робить посилання на те, що свідчення про вірменську церкву Язлівця, а також про побудований коло неї «архієпископський будинок» З. Обертинський отримав від З. Горнунга, який, однак, «вже не в стані був довести це, оскільки результати його досліджень були знищені в Варшаві під час Другої світової війни»⁶². У першій половині XIX століття французький художник, мандрівник Ніколя Геркуле, подорожуючи територією Поділля, зафіксував палац вірменського архієпископа і у 1840–1843 роках опублікував це зображення у Парижі⁶³. На жаль, у XIX столітті палац перебував у стані руїни. Збереглася лише різьблена в'їзна брама та портал з вірменським написом у площині світлового сандрика. Аналіз літографії встановив, що палац був двоповерховим, складався з офіщини та тильного двоповерхового будинку. Його будував талановитий архітектор, а декорацію виконували майстерні



різьбярі по каменю, імовірно вірменського походження. Одним із аргументів на користь вірменських майстрів є те, що для вирізьблення написів вірменською мовою необхідно щонайменше знати її літери. Ця втрачена пам'ятка не мала аналогів, оскільки пошуки подібних споруд XVII століття в Кам'янці-Подільському та Львові не дали результатів. На жаль, не встановлено прізвища автора та різьбярів. Невідомо, що сталося з декоративними кам'яними фрагментами!

Суттєва роль у формуванні унікального образу Язлівця припадає на житлову архітектуру (рис. 4-6). У період XVI-XVII століть в місті утворився неповторний стиль ренесансової кам'яниці. Подібних пам'яток не можна зустріти ані у Львові, ані в Кам'янці-Подільському, Кракові, Любліні, Жовкві, Бродях та інших містах. Подібно до Львова, кам'яниці отримували свої назви від власників або особливостей архітектурного вирішення. Серед кам'яниць варто згадати: Сеферівську кам'яницю⁶⁴, в актах Язлівецьких 1736 року згадується Червона кам'яниця⁶⁵, знищена Золота кам'яниця на вул. Вірменській⁶⁶. На архітектурну цінність пам'яток вказують їхні ціни: в актах Язлівецьких з 1715 року вказано, що 25 листопада продано будинок у самому ринку, з однієї сторони кам'яниця Павла Богдановича, з другої – жида Маєра Молдавана за 200 золотих польських⁶⁷.

Акти Язлівецькі 1718 року: «...6 грудня продано кам'яницю навпроти міської ратуші за 30 талярів»⁶⁸; акти Язлівецькі 1734 року: «...23 січня продано будинок Себастьянові

Крицькому за 5 битих талярів і 7 золотих за вірменською брамою над рікою Язлівчиком нижче дороги»⁶⁹. Крім мурованих будинків в місті були й дерев'яні: у актах Язлівецьких, 1736 року 20 червня є запис про «продаж халупи небіжчика Кельмана у місті коло брами жидівської ідучи до Бучача»⁷⁰. У XVIII та XIX століттях в Язлівці майже не ведеться будівельних робіт, про що свідчать записи: у 1717 році у місті було збудовано муровані крамниці в ринку і два млини⁷¹, а в середині XIX століття барон Блажовський прикрасив місто «виставленням у середині міста на відкритій площі порядного і гарного готелю двоповерхового, також крамниці, на цвинтарі каплиці»⁷². Значної шкоди місту завдавали повені та пожежі: 4-го квітня 1781 року сталася велика пожежа, яка знищила п'ятнадцять будинків разом з господарськими спорудами⁷³.

На відміну від Львова, де міська влада забороняла будувати великі будинки, в Язлівці такої заборони не існувало, тому міщани і разом з ними вірмени, будували великі будинки і з великим смаком оформлювали подвір'я. Я. Болоз-Антоневич із захопленням зауважує, що небагаті люди мали великі покої, а під ними склепінчасті пивниці. Входи прикрашалися вишуканим орнаментом⁷⁴ (рис. 7-8).

Ренесансова забудова Язлівця була неоднорідною – поруч з багато оздобленими кам'яницями розташовувалися скромні і неяскаві об'єкти. Навіть за умов невисокого економічного стану власник намагався підпорядкувати будинок загальній ар-

хітектурній стилістиці міського простору. Такі приклади проявилися у скромному вирішенні фасадних площин, порталів, брам, віконних обрамлень (рис. 9-14). Принциповим для будівництва кам'яниць став складний рельєф території Язлівця. Ухили території спричинили зведення високих цокольних платформ, конусоподібних фундаментів та контрфорсів. Ці будівельно-конструктивні основи стали визначальними у житловій забудові міста.

На жаль, в описах не виявлено згадки про аттикове завершення кам'яниць. Попри це, можна припустити, що у Язлівці були ренесансові будинки з аттиком. Політико-економічна роль міста у східній частині Європи свідчить, що найяскравіші здобутки доби Ренесансу повинні були знайти своє відображення у просторі поселення.

Мистецька школа обробки каменю вирізняла язлівецьку архітектуру з-посеред низки міст Східної Європи. Вперше на унікальність різьблених кам'яних порталів звертає увагу Ю. Глоговський, який зображує заможного язлівецького міщанина на тлі будинку з заакцентованим вхідним порталом⁷⁵. У кінці XIX століття активізується зацікавлення архітектурною та мистецькою спадщиною Язлівця. Бомбардувальна троща 1916 року знищила 90 відсотків пам'яткових об'єктів. Після I

Світової війни місто майже не відбудується.

Через аварійний стан житлової забудови Язлівця старі кам'яниці частково розбирали.



рис. 14

Різьблені кам'яні портали сьогодні збереглися у повірменській церкві св. Миколи, у парафіяльному костелі, який стоїть руїною, та у язлівецькому замку.

Аналіз зібраного матеріалу дозволив встановити, що в язлівецьких різьблених кам'яних порталах присутні два композиційні варіанти. Перший – вишуканий, складний, заповнений величезною кількістю орнаментики, з використанням ордерної системи. Такого типу вирішення порталів були в замку, вірменській церкві та монастирській каплиці, у синагозі та кам'яниці Сеферовича, можливо, у втрачених пам'ятках – церкві пр. Іллі, парафіяльному костелі Марії Магдалени, Золотій кам'яниці. З-посеред наведених прикладів першого варіанту необхідно зазначити, що портали входу у синагогу та Сеферівської кам'яниці належали одному авторові. Портали вірменської церкви та каплиці – іншому. Ймовірно, в Язлівці було кілька майстрів, які мали свої майстерні та, відповідно, різнилися у стилі кам'яної різьби. Другий варіант композиційного вирішення найбільш типовий для Язлівця. Його основні ознаки – периметральне використання стилізованої квітки в дзеркалі.

Найбільш оздобленим акцентом споруди був портал входу. Композиція portalу складалася не лише з орнаментальної частини, але й із текстових написів. На жаль, не відомо про їхній зміст – можливо, це були цитати зі Святого письма (такі написи досі збереглися у Львові: вул. Руська, 4 та 10, вул. Лесі Українки, 16).



Внутрішньо-будинкові портали мали профілювання, акцентовані вушками кути, з розвинутим антаблементом. У такий самий спосіб формувалися віконні обрамлення (рис. 15). Імовірно, одне із віконних обрамлень було перенесене до сусіднього Бучача і вмонтоване в так зване джерело Яна III Собеського. Щільно декорувалися фантастичними персонажами кронштейни балконів (рис. 16-17). Вишукана кам'яна різьба, напевно, прикрашала також інтер'єри, міжвіконні колони, фасадні фронтони та аттики.

Язлівецькі різьбярі проявили свою майстерність не тільки у декоруванні споруд, але й у прикрашанні надмогильних пам'ятників. До сьогодні збереглося кілька мацеб XVII століття на єврейському цвинтарі. Також з впевненістю можна стверджувати, що естетично унікальними були втрачені вірменські «пірамідальні пам'ятники», українські та польські надмогильні хрести.

Отже, з середини XVI до кінця XVII століття в місті існувала унікальна різьбярська школа, яка мала величезний вплив на формування феномену архітектурного середовища Язлівця.

Функціонування Язлівця як ренесансового міста є феноменом для простору Східної Європи. Після завершення економічного та промислового панування Язлівецька «метрополія» ще протягом багатьох років показувала зразок архітектурної довершеності навколишнім містам. Спроби короткого визначення урбаністично-ар-

хітектурного феномену Язлівця, викладені у статті, потребують більшої деталізації. Саме тому актуальним є продовження язлі-

вещьких студій і не лише з архітектурних, але й із мистецтвознавчих, культурологічних, антропологічних та соціологічних аспектів, оскільки завдяки цьому місту сформувалися інші історичні поселення.

¹ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862. — S. 18.

² *Ibid.* — S. 77.

³ Григорян В. Р. *История армянских колоний Украины и Польши*. — Ереван, 1980 — С. 100.

⁴ *Ibid.*

⁵ Balinski M., Lipinski T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*. Warszawa, 1844. — S. 980.

⁶ Григорян В. Р. *История армянских колоний Украины и Польши*. — Ереван, 1980 — С. 101.

⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Том III, Warszawa, 1882.

⁸ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862 — S. 17.

⁹ *Ibid.* — S. 200

¹⁰ *Ibid.* — S. 205

¹¹ *100 еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель*. — Санкт-Петербург, 2000. Вып. 2. — С. 30.

¹² Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862 — С. 127.

¹³ Bohdan Guerquin. *Zamek Jazłowiecki*. — Warszawa, 1967. — 152 s.

¹⁴ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862 — S. 128

¹⁵ *Ibid.* — S. 209.

¹⁶ БАНУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, УК-46/19. — Арк. 589 - 590.

¹⁷ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862 — S. 115.

¹⁸ *Ibid.* — S. 105.

¹⁹ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862. — S. 97.

²⁰ *Ibid.* — С.166.

²¹ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862 — S. 177.

²² *Ibid.* — S. 224.

²³ Халпахчян О. Х. *Сооружения армян в Язловце / Архитектурное наследство*. — № 34. — Москва, 1986. — С. 169.

²⁴ Григорян В. Р. *История армянских колоний Украины и Польши*. — Ереван, 1980 — С. 105.



рис. 4

- ²⁵ Халпахчян О. Х. *Сооружения армян в Язловце*. // Архитектурное наследство. — № 34. — Москва, 1986. — С. 170.
- ²⁶ Feder J. *Jazlowiec* // *Nasz Kraj*. — R.1. — . — Т. 1. — Nr. 6. — S. 14.
- ²⁷ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862. — S. 116.
- ²⁸ *Ibid.* — S. 142.
- ²⁹ *Ibid.* — S. 149.
- ³⁰ *Ibid.* — S. 161.
- ³¹ ЦДІАУ у Львові, ф. 159, оп. 9, спр. 897, арк. 5.
- ³² *Ibid.*, арк.16.
- ³³ *Ibid.*, арк. 26.
- ³⁴ *Ibid.*, арк. 38.
- ³⁵ *Ibid.*, арк. 52.
- ³⁶ *Ibid.*, ф. 146, оп. 13, спр. 8660, арк. 21.
- ³⁷ БАНУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, УК-46/19, арк. 588.
- ³⁸ Григорян В. Р. *История армянских колоний Ук-раины и Польши*. — Ереван, 1980 — С. 100.
- ³⁹ *Ibid.* — С. 104.
- ⁴⁰ Халпахчян О. Х. *Сооружения армян в Язловце* / Архитектурное наследство. — № 34. — Москва, 1986. — С. 167.
- ⁴¹ Автор вдячний за подану інформацію архітектору-реставратору К. В. Присяжному.
- ⁴² Григорян В. Р. *История армянских колоний Ук-раины и Польши*. — Ереван, 1980. — С.104.
- ⁴³ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862. — S. 41.
- ⁴⁴ *Ibid.* — S. 92.
- ⁴⁵ *Ibid.* — S. 204.
- ⁴⁶ ЦДІАУ у Львові, ф. 159, оп. 9, спр. 915, арк. 3.
- ⁴⁷ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862. — S. 50.
- ⁴⁸ БАНУ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. УК-46/19, арк. 591-592.
- ⁴⁹ *Ibid.* УК-4. — С. 42 (зворот).
- ⁵⁰ *Ibid.* УК-4.— С. 29 (зворот).
- ⁵¹ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862 — S. 93.
- ⁵² БАНУ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів. УК-46/19, арк. 585.
- ⁵³ *Ibid.*, арк. 586.
- ⁵⁴ Guercin B. *Zamek Jazłowiecki*. Warszawa, 1967 — S. 156.
- ⁵⁵ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862. — S. 137.
- ⁵⁶ *Ibid.* — S.154.
- ⁵⁷ *Ibid.* — S. 200.
- ⁵⁸ Халпахчян О. Х. *Сооружения армян в Язловце* / Архитектурное наследство. — № 34. — Москва, 1986, — С. 169.
- ⁵⁹ Baracz S. *Pamiętki Jazłowieckie*. Lwow, 1862 — S. 97.
- ⁶⁰ Халпахчян О. Х. *Сооружения армян в Язловце* / Архитектурное наследство. — № 34. — Москва, 1986, — С. 168.



рис. 5



рис. 16

⁷⁴ Григорян В. Р. *История армянских колоний Украины и Польши.* – Ереван, 1980. – С. 106.

⁷⁵ Кравич Д. П., Стельмашук Г. Г. *Український народний одяг XVII – початку XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського.* – Київ, 1988. – С. 258.

У статті використані рисунки автора

⁶¹ Varacz S. *Pamiętki Jazłowieckie.* Lwow, 1862 – S. 97.

⁶² Григорян В. Р. *История армянских колоний Украины и Польши.* – Ереван, 1980. – С.100.

⁶³ Літографія зберігається в Національному музеї в Кракові, інв. № III. Рис. 580/1-200. Повна назва альбому: *Nikolet Hercule, Voyage au Caucase chez les Tcherkesses & les Abkhases en Colchide, en Georgie, en Armenie et en Crimee, Serie I-V.*

⁶⁴ Varacz S. *Pamiętki Jazłowieckie.* Lwow, 1862 – S. 131.

⁶⁵ *Ibid.* – S. 159

⁶⁶ БАНУ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів. Фонд Шнайдера. П. Шн. 13. – С. 80.

⁶⁷ Varacz S. *Pamiętki Jazłowieckie.* Lwow, 1862 – S. 140.

⁶⁸ *Ibid.* – S. 142.

⁶⁹ *Ibid.* – S. 158.

⁷⁰ *Ibid.* – S. 159.

⁷¹ *Ibid.* – S. 141.

⁷² *Ibid.* – S. 229.

⁷³ *Ibid.* – S. 207.



93

рис. 17

маркопіль
містечко
олег рибчинський
з землі

маркопіль, ратуша



У поле спостережень і досліджень науковців потрапляють переважно такі середовища, у яких якісно та кількісно відображено досягнення цивілізації. У ній людина є творцем рукотворної геометрії простору, натомість природа – нерукотворна. При спогляданні і дослідженні рукотворного і нерукотворного постає питання визначення поля та правил гри, як культурного та геометричного пласту землі. З культурних позицій земля є місцем для вдосконалення людини, яка «примушує виникати якусь форму в матеріалі речі, де парадоксальним чином для чистого знання думка впізнає свою модель, з якою аж досі ніколи не стикалась! Із знаннями чи без нього, але мистецький рух інакше, ніж знання, здобуває *сене буття*, художній вимір культурі...» [10, с. 199]. Геометричний пласт не можна умовно сприймати як рівну поверхню, ба навпаки: він горбистий, пластично невідважений, такий, який є місцем для закладення людських зусиль і формування культури як житла світу, «що не є простою просторовою прикметою, але створенням виразних відчуттєвих форм буття, здійснюваних нетематизовано мудрістю тіла, яка є мистецтвом або поезією» [10, с. 201].

Постає проблема: людина не намагається вести діалог з землею, а лише монолог, який полягає у використанні землі, що є обмеженою і необмеженою у векторі архітектурного розвитку середовища. Будучи базовою поверхнею для самостійного середовища, вона водночас *рекомендує* пропорції та засоби вираження такого середовища, яке твориться людським розумом і руками (культура великого міста і традиція).

Геометричні *рекомендації* землі – це обмеження розлеглості поселень, розташування вулиць та площ, визначення якості та кількості будинків, а також їхньої вертикальної величини. Тут ми можемо згадати практично всі міста земної кулі, тобто взаємодія рукотворного і нерукотворного є у будь-якому поселенні, але в кожному місті існує своя неповторна форма вираження гри. Найпоказовішою є така гра, коли не загострюється конфлікт між рукотворним і нерукотворним. Для того, щоб «місто з землі» називалося саме так, необхідно, щоб воно у повноті обгрунтовувало певний перелік критеріїв – це форма рельєфу, наявність водної артерії, характеристика природнього озеленення, характеристика складу ґрунту, сонце (орієнта-



північно-західний кут валив

ція), дощ (водовідведення), вітер (орієнтація вулиць, будинків, вікон у будинках), якості форми міста, а саме: чистота співвідношень «об'єкт – тло»; простота і чіткість форми (читабельність архітектурної геометрії); безперервність границь міста; домінанта міста; поле бачення (мальовничість).

В Європі існує багато країв, які утвердилися і довели свої правила гри з землею, натомість поза увагою лишилася Галичина: «самотня, забута світом, але не ізольована; вона – заслана, проте не відрізана; в ній більше культури, ніж можна припустити, зваживши на брак каналізацій; багато безладдя і ще більше дивного» [9, с. 155]. У цьому краю пограниччя перехрещувалися сліди різних культур, які резервували собі простір містечок, у яких «людина почувається інакше, ніж де-небудь у Західній Європі. Там вона вростає в затишок, задовольняючись кухлем пива вранці і столиком у кав'ярні ввечері. Маленьке ж містечко в Галичині незатишне. Воно саме перетворює своїх жителів на якісь дивовижі. Воно спонукає до химерного розвитку. В невеликій галицькій містечка квапиться навіженство великих європейських міст. Це рух без видимої мети і з загадкової причини» [9, с. 154-155]. У середовищі міст та містечок нашаровано і заплутано сліди різних культур, які мають предметно-текстуальний характер.

Проте досі не досліджено такі поселення, де сховався від цивілізації та пишнот монокультурний простір.

Одне з небагатьох схованих від цивілізації галицьких містечок є Маркопіль – дивно народжене, загублене в горах і в людській пам'яті. І власне: «дванадцять миль від Львова, між Підкаменем і Залозцями, лежить маленьке, більше до села подібне містечко, яке називається Маркопіль. Звідки пішла така назва, того добре знати не можна. Кажуть, що в ньому котрась польська воеводина породила сина і дала йому ім'я Марко, і в честь свого сина Марка назвала тодішнє село Маркополем, виробивши для села привілей міста» [8, с. 125]. Пошуки знаменитої жінки та її сина приводять у родину Собеських до Теофіли та Марка, який народився у 1628 і помер у 1652 р., проживши всього 24 роки [12]. Після смерти Марка спадок роду Собеських перейшов до Яна (1629-1696). Культура назви містечка, пов'язаність двох доль – людської та просторової, їх внутрішня часова замкненість покладені на верхній пласт одинокого кряжу гори. Маркопіль був побудований із землі як родючого джерела культури, де міщани обробляють землю, займаються рибальством, садівництвом і менше веденням торгівлі, яка є винаходом психології збагачення. Саме за таких обставин виник діалог між геометрією простору

західна сторона площі ринку



і землю, що призвело до герметичного способу розвитку. Це розвиток закритого типу, де все, що може бути візуально відкрите, є візуально замкнене і не потребує політичних та економічних дій. Місто як геометричний простір розбудоване на південному схилі гори, з цього боку воно захищене ставом і невидиме. Там, де у 1755 році стояла халупа і четверті поля за *шляхом від Підкаменя*, було небезпечно [7, арк. 36]. Там, де гребля і став – це свій простір [7, арк. 42]. Просторова гра між рукотворним і нерукотворним у Маркополі закрила простір містечка для того, щоб зберегти його (він збережений по сьогодні, що для галицьких містечок рідкість). Міщани володіли ґрунтами, розпорощеними по околицях, під містечком лише сади. Недаремно Андрій Вальків у 1785 році реєструє в актовій книзі Маркополя власні ґрунти: від Підкаменя; на Яновій долині; від Гнідави за греблею на горбі; під Війтівським гаєм; сад за церквою; другий сад коло церкви; сіножаті на болоті [7, арк. 44].

Недаремно Йозеф Рот завважував взаємозв'язок між рукотворним і нерукотворним у галицьких містечках – «як річка в горах утворює

озеро, так вулиця поволі розповзається в село. В цьому я бачаю народження міста. Місто – дитя вулиці. Незбагнені закони, за якими тут постає містечко, а деінде – село. Містечко – широке і кругле, село – мале й видовжене. Щопонеділка – ярмарок. Ярмарок породжує село, а те своєю чергою – містечко. Містом містечкові ніколи не бути. Кар'єри поселень, як і кар'єри людей, фатально обмежені» [9, с. 154].

Маркопіль не широкий, не круглий і не видовжений, а лише малий. Одне слово, не містечко і не село, а гра у просторі. Для гри у просторі було вибрано територію ринкової площі, яка стала координатним центром розвитку містечка.

Ринкова площа Маркополя розташована у середині містечка, яке обмежене з півдня Маркопільським ставом, а із заходу, півночі та сходу валами. Північна сторона площі, розпланована на кряжі гори, зв'язує західний та східний в'їзд у місто. Таке її розпланування зумовлене інженерною стороною справи, відведенням води з поверхні, розташуванням житлової забудови, вентиляцією поселення та освітленням поверхні землі. Аналізуючи Маркопіль



західний вихід з міста і фрагмент забудови площі ринку



як містечко з землі, було виявлено, що геологічна структура гори в своїй масі складається з каменю пісковика, придатний для ведення господарства шар землі незначний, тому міщани для садибних ділянок привозили землю. З привізної землі також формувалися вали містечка, які від XVII століття по сьогодні укріплюються стінками викладеними з гірського пісковика.

Для Галицьких містечок властиве нецифрове вираження геометрії простору, бо «тутешні вулиці не мали назви, а будинки — номерів, і коли хто запитував тут, як потрапити до певного об'єкта, він мусив орієнтуватися приблизно — на той предмет, який йому описували. Мовляв, той, про кого запитують, живе за церквою, чи навпроти міської в'язниці, чи праворуч від окружного суду. Можна сказати, жили тут, як у селі, і таємниці людей, що мешкали в низеньких будиночках під темно-сірими гонтовими дахами, за невеличкими квадратними вікнами й дерев'яними дверима, просочувалися крізь щілини й шпаринки на багнисті вулиці й навіть за вічно замкнену браму казарми» [11, с. 142-143]. Така екзистенція містечка визначила композицію та геометрію площі у Маркополі.

Через ринкову площу Маркополя проходить єдиний шлях, який є водночас важливою внут-

рішньоміською та зовнішньоміською комунікацією. Поруч з цим існують маленькі проходи до валів у західному, північному та східному приринковому кварталах. На кадастровій карті містечка 1830 року зазначено існування двох маленьких кварталів на території площі, які спричинили виникнення двох маленьких вулицок [14]. Нове будівництво на території площі стало наслідком того, що містечко не мало земельної площі для розбудови, а поверхня ринку якраз була для цього найбільш придатна. Вулиці містечка та передмістя мали природну кам'яну поверхню, яка утворювалася внаслідок розмивання корпусу гори. Для спрощення сприйняття геометрії простору лише у XIX столітті (1840 рік) в актовій книзі Маркополя згадано вулицю *Міську* [7, арк. 116].

Поза валами містечка розташовано передмістя, сформоване садибною забудовою. Основна маса забудови зосереджувалася на захід від валів містечка. Північна та східна частини за межами поселення є менш забудовані. Адміністративна територія Маркополя окреслюється так: «На півночі лежать Шишківці, на сході Вербівчик і Ратичі, на півдні Великий Тростянець, Гнідава і Батьків, на заході Звижинь і Шишківці. Вода з цілої території вливається у Серет. В південній

Ратуша



частині з заходу на схід є потік Серету, який на початку зветься В'ятина і творить в північно-східній частині містечка широкий став. На північ від цього потоку пливе другий потік Грабарка, також із заходу на схід, він творить менший став у середині території, а далі пливе у напрямку на південний схід до Ратичів» [15, с. 124].

Мешканці передмість у галицьких містах та містечках становили верству, яка «перебивалася, обробляючи злиденні клаптики землі. Решта провадила сяку-таку торгівлю. Ми кажемо «сяку-таку торгівлю», бо ні тутешні товари, ані комерційні звичаї не відповідали уявленням, що їх має про торгівлю цивілізований світ. Торгівці в цій місцевості жили радше випадковістю, ніж перспективами, радше інтуїтивним здогадом, аніж діловим розрахунком» [11, с. 138-139].

У Маркополі була одна церква Різдва Пресвятої Богородиці. Вона збудована у центрі містечка, в північній стороні ринкової площі. Вибране місце під подвір'я, церкву та дзвіницю композиційно пов'язане із цілою урбаністичною структурою містечка та його передмість. Натурні дослідження історичної території Маркополя констатують, що сакральна споруда не

лише домінує над забудованим ландшафтом, але й візуально ідентифікує місце ринкової площі і разом з нею об'єм мікромістечка. На розташування маркопільської церкви вплинули ошадливість використання площі поселення і кряж гори, адже саме форма землі продиктувала локалізацію і сакральні пропорції святині. У прикладі комплексу маркопільської церкви прочитуються принципи органічного зв'язку рукотворного і нерукотворного, що можна сміливо назвати найвищим порядком речей, тобто архітектурою. Геометричні параметри маркопільської церкви визначені традицією сакрального будівництва для цього району [16].

Ще XIX столітті «пів четверті милі від Маркополя, за ставом, на горі під Гаями, є друга, дуже убога, стара, спорохніла, по давньому вкусу вибудована церква Вознесіння, з чудотворною іконою Пресвятої Богородиці, в церкві немає іконостасу, царських воріт. Коло неї колись було село «Ретвяни» зруйноване татарами» [8].

Сакрального значення набуває відрізок дороги в межах валів, у середині містечка, означений на заході Розп'яттям (чавунний литий хрест на кам'яному стовпі), і на сході Богородицею з малим Ісусом (різьблені в камені фігури на кла-



маркопіль з півдня

сичній базі). Христос Яннарас недаремно завважив, що «за своєю природою людина є «тварина суспільна». Але найпершою ознакою, що відрізняє суспільне життя людей від стадного співіснування тварин, є поселення: організація простору, зв'язок з природним середовищем – саме завдяки цьому зв'язку виникає людське поселення. Для того щоб людське поселення існувало, у просторі має визначитися священний знак, вісь або центр поселення. На базі священного центру визначаються у просторі чотири постійні точки: Схід, Захід, Північ, Південь» [17, с. 10]. У Маркополі священний знак – це церква, священна вісь – це відрізок дороги від Христа до Богородиці, священний центр – ринкова площа.

Ринкова площа у Маркополі розпланована у формі близькій до квадрату, розміром 120x115 м. Розміри міста, обмежені валами, становлять 190x230 м. Внаслідок обрахунку співвідношення площі міста та властивої для ринку площі виявлено, що ринок менший за площу міста утричі.

В архітектурний комплекс ринкової площі Маркополя входили церква, ратуша, житлова

збудова. Ратуша Т-подібної форми планування, розташована на вертикальній осі ринку і фланкує головний проїзд містечка зі сходу на захід. Вона збудована з дерева, одноповерхова, крита гонтом, чільним фасадом повернута на захід. Прототипом ратуші у Маркополі була хата, збільшена у розмірах, тому її годі порівняти з такого типу спорудами у Львові, Самборі, Дрогобичі або Нижанковичах: маркопільська ратуша була демократичніша, аніж того вимагало поняття адміністративної споруди міста [2, с. 18].

Загадкою ринкової площі у Маркополі є затирання пишноти цього містечка – замку, двору або палацику. Відповідь захована в актовій книзі Маркополя й у традиції будівництва такого типу споруд у Галичині. Перша згадка про замок в актовій книзі датується 1688 роком, а саме: «згадується, що Іван Остапейко продав свій батьківський дім Янові Ікачові навпроти замку, тобто дім у плані із зрубленою світлицею, пекарнею, стрихом і сіньми, без ґрунту та без саду» [7, арк. 3]. У 1695 році наказано дати 10 гривень на замок і 10 гривень на ремонт міста [7, арк. 63]. У 1696 р. наказ сплатити 20 гривень на замок і воску на церкву [7, арк. 10].

утеплення будинків кугурудзою, загата



У 1699 р. виплата на замок становила 50 гривень, а на уряд – 12 [7, арк. 14]. У 1700 р. замкові треба було сплатити 12 гривень [7, арк. 17]. У цьому році замок згадано востаннє.

Вартим уваги є й те, що 1698 року вимагалося 12 гривень на Золочівський замок, а 20 гривень на місто Маркопіль [7, арк. 62]. З 1717 року ведеться мова про двір: «Григорій Попович повинен дати на двір 12 гривень, на Маркопільську церкву 12, на Звиженську церкву 12 гривень» [7, арк. 20]. У 1722 році 10 гривень на двір і 10 фунтів воску на церкву у Маркополі [7, арк. 24].

Від 1736 року замок або двір не згадується: «Лушиків Василь дав 10 золотих на Маркопільську церкву» [7, арк. 28]. 1744 року міщани дають гроші на церкву [7, арк. 30]. У 1752 році міщани дають гроші на церкву, натомість замок або двір не згадується [7, арк. 34].

У 1790 році згадується фільварок внизу у місті за валом [7, арк. 49]. У наступних роках пишеться про четверті поля за греблею, над ставом нижче церкви (1794 р.) [7, арк. 55] або про поля, які простягаються від міського валу (1820 р.) [7, арк. 98].

У першій половині ХІХ століття територія ринкової площі деформується внаслідок побудови двох кварталів у південно-східній частині

та однієї садиби на північному заході. Західну частину ринку творять п'ять садиб, північну п'ять, східну п'ять, південну чотири. Загальна кількість будинків у сторонах ринку 19, а у цілому містечку в межах валів 27, з них 5 у новостворених кварталах. Обрахунки кількості житлових будинків дозволяють зробити висновок, що незабудована частина ринкової площі і вали містечка визначили координати рукотворної геометрії простору (рис. 8, 9).

Упродовж століть зростала кількість жителів та будинків, які були внутрішньою культурною топографією містечка. У 1785 році дворів – 115, жителів 337 [6]. Невідомий І. Л. у 1871 році пише про містечко: «Маркопіль був колись більшим ніж тепер; панщини у ньому люди не робили. У 1717 році вогонь знищив його, з цієї причини тільки три гебрейські родини залишилися в ньому і до сьогодні з міщан утрималися, а інші були вимушені залишити Маркопіль. Маркопіль разом з Межигорами, що числили до 12 номерів, та Гаївцями містить в собі 100 руських родин. Посеред Маркополя вноситься досить добра церква Різдва Пресвятої Богородиці. Є нова школа. Є також ратуш, з широким ринком, та всього 12 міщан» [8, с. 125]. 1880 року – 1047 мешканців, 43 римокатолики, 942 греко-католики [15, с. 125]. У 1931



східна сторона площі ринков

році Маркопіль займає 34 місце у реєстрі містечок за кількістю мешканців у Тернопільському воєводстві – 1111 мешканців [13, с. 61].

Розміри парцелі у Маркополі відрізняються від розмірів парцелі в інших містечках Галичини (там вони видовжені у глибину ділянки). У Маркополі середній розмір парцелі становить 26x23 м. Геометрія парцелі і ринкової площі формально наближалися до квадрату. Співвідношення площі парцелі до площі ринку – 1/23. Співвідношення площі парцелі до площі міста – 1/73. В інших містечках Галичини такі співвідношення значно більші.

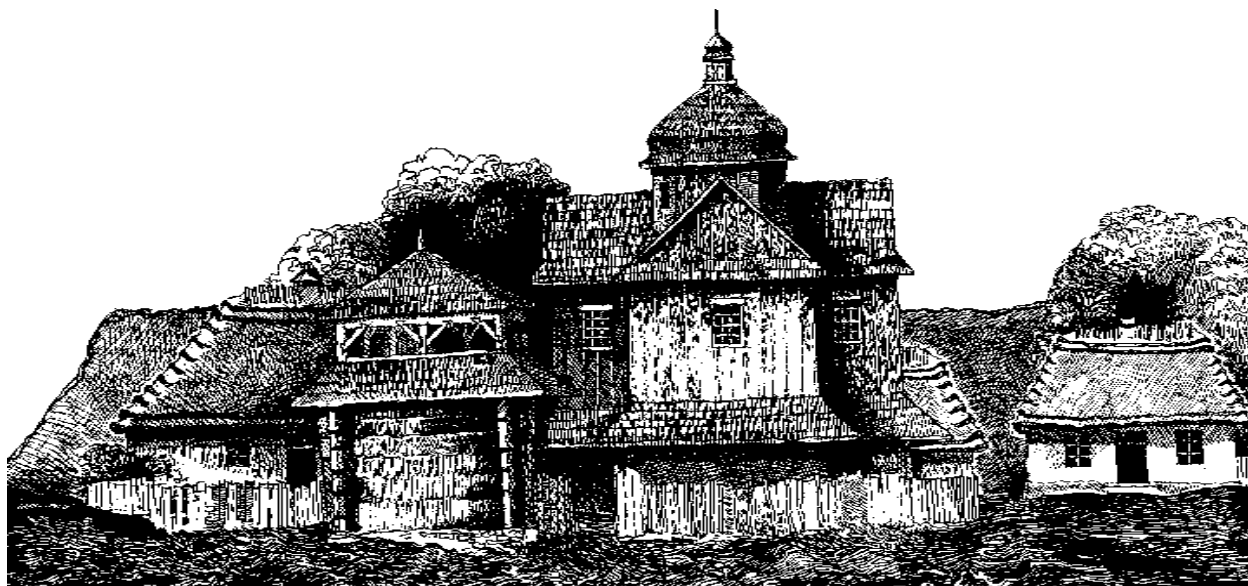
Більшість маркопільчан працювали з землею, яка визначила характеристики житла. Забудова мала такі планувальні характеристики: світлиця, сіни, комора або ще одна світлиця. У західній та східній стороні ринкової площі будинки сильно видовжені у глибину ділянки, з півдня до них прибудовували господарські будівлі, таким чином форма будинку визначала границю приватної ділянки. Складовою частиною майже всіх парцелі були сади, натомість земля для виро-

щування городини була за валами містечка. Йозеф Рот так писав про дрібне галицьке міщанство: «Вони жили так убого, наче жили з праці власних рук. Але то була праця інших. Завжди в русі, завжди в дорозі, з меткими язиками і ясними мізками, вони могли б здобути півсвіту, якби знали, що то є – світ. Та вони того не знали. Бо вони жили осторонь від світу, далеко від нього, затиснуті між Сходом і Заходом, між ніччю і днем, самі подібні до таких собі живих примар, що їх сплоджує ніч задля появи вдень» [11, с. 138].

Від часу надання магдебурзького права [5], передачі на відкуп Жечиському Миколі [3], пожежі 1648 року [4] у будівництві застосовували дерево, яке згладжувало конфлікт між рукотворним і нерукотворним. У системі конструктивних розв'язків використовували зруб та каркас з ділями.

Фасадна площина будинків повернута на південь. Чільні фасади широкі, три або п'яти-осеві (характерні для цілої місцевості [1]). Фасадні площини змінювалися з приходом холодів

північна сторона площі ринку, стара дерев'яна церква



— стіни утеплювалися в'язаними стеблами кукурудзи, що отримало назву *загата*. На неї звернув увагу Йозеф Рот, який писав: «Кукурудзою називаються качани маїсу. Коли вони досягають, ними, мов великими жовтими китицями, схожими на довге пишне волосся, встеляють стріхи селянських хат» [9, с. 151]. Вікна прості, із двох частин, на чотири або шість секцій. Фасадні стіни побілені вапном, стріхи золотисто-зеленкуватого кольору.

Внутрішньоміські архітектурні впливи не були активізовані у геометричному просторі Маркополя. Значне місце формуванню Маркополя посідають регіональні впливи. Саме тут постає проблема розмежування внутрішньоміських та регіональних впливів, оскільки образне вираження архітектури Маркополя й було власне регіональним, такою «нерухомою межею, яка «містить у собі» об'єкт, тобто яка об'єктивує явище в нерухомій величині» [17, с. 222]. Нерухомість величини властива для традицій, які потребують відповідного простору. У Маркополі він був, бо до сьогодні збереглася традиція «посипання підлоги зеленню або квітами. Влітку по неділях і у свята, а саме на зелені свята і на Божого тіла, у цілому краї розповсюджений звичай посипати підлогу татарським зіллям або аїром. У Литві люблять додавати

пелюстки квіточок, найчастіше троянду, волошку, півонії, або присипати ялівцем. У скромних будинках шляхти або селянських садибах можна помітити цей давній звичай, даремно б його було шукати на воскованих підлогах» [18, с. 156]. Геометрична межа валів і геометрія міської забудови органічно взаємно доповнювалися.

Галицькі містечка — це простір, у якому матеріялізувалася культура різних народів. Маркопіль — вийняток. Під зовнішніми впливами вбачається вплив культури метрополій або культури Європи. Якщо дивитися на проблему з архітектурних позицій, то зовнішні впливи у Маркополі — це наявність поняття ринкової площі та ратуші. Урбаністика Маркополя мала просту і чітку форму, яка визначалася границями валів і домінантою-церквою. Церква стала зв'язком між зовнішнім і внутрішнім світами. Від XVII до кінця XIX ст. вона дерев'яна, одноверха, а з 1898 року — нова, мурована. Автор проєкту мурованої маркопільської церкви Юліян Захаревич [19].

Сучасний стан містечка — критичний: вали розсіпаються, ведеться нова неконтрольована забудова, сакральна ідея Маркополя затирається, церква не зареєстрована як пам'ятка архітектури.



1. Aftanazy R. *Materialy do dziejow rezydencji*. T. VII B. Warszawa 1990. — S. 243, Fig. 424. Pieniaki, widok z dworu na okolice ok. 1914 г.

2. Kratochwil Z. *Zloczow. Ulica Glinianska*. Krakow 1996.

3. ЦДІА у м. Львові. Ф. №9; Оп. №1; Од. зб. №65. *Акт передачі на відкуп руським воєводою Собеським Яковом Жечиському Миколі м. Маркопіль*. — Арк. 1255-1258.

4. ЦДІА у м. Львові. Ф. №9; Оп. №1; Од. зб. №399. *Заява міщан із Золочева, Зборова, Озерни і Маркополя про шкоди причинені цим містам, 1648 р.* — Арк. 352-353.

5. ЦДІА у м. Львові. Ф. №146; Оп. №88; Од. зб. №188. *Про надання Магдебурського права містечкові Маркопіль Королевичем Якубом Людвіком Собеським власником цього містечка*. — Арк. 46.

6. ЦДІА у м. Львові. Ф. №146; Оп. №88; Од. зб. №188. — Арк. 46.

7. ЦДІА у м. Львові. Ф. №9; Оп. №1; Спр. №1. *Актова книга бургомістерського, расцького і лавничого урядів м. Маркопіль*. — 120 арк.

8. І. Л. *Городок Маркопіль //* *Временник* інститута ставропигийського. Львов: Ставропигийский институт, 1871.

9. Рот Й. *Білі міста. Вибране*. — Київ: Смолоскип, 1998.

10. Левінас Е. *Між нами. Дослідження думки-принципу*. — Київ: Дух і Літера, 1999.

11. Рот Й. *Марш Радецького*. — Київ: Юніверс, 2000.

12. Aftanazy R. *Materialy do dziejow rezydencji*. Tom VII A: Warszawa 1990, s. 563.

13. *Wojewodztwo Tarnopolskie*. Nakladem komitetu wojewodzkiej wystawy rolniczej i regionalnej w Tarnopolu, 1931.

14. ЦДІА у м. Львові. Ф. №186; Оп. №6; Спр. №676. Кадастрова карта м. Маркопіль, 1830 р., лист 6.

15. *Słownik geograficzny Krolestwa polskiego i innych krajow siowianskich*, Tom 6, Warszawa 1885.

16. Патріарх Димитрій. *Церковне будівництво Західної України*. — Львів, 1998. — С. 41.

17. Янарас Х. *Нерозривна філософія*. Київ: Основи, 2000. 314 с.

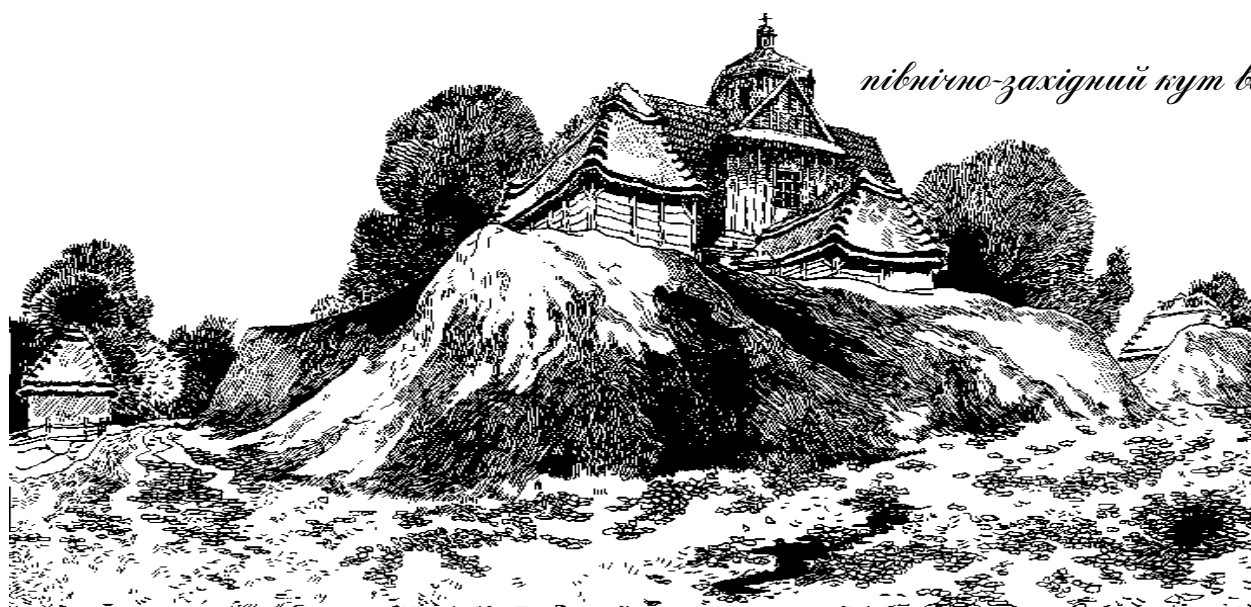
18. Golebiowski L. *Domy i dwory*. Warszawa 1830.

19. Автор вдячний С. Костюку за допомогу в отриманні проектних креслень церкви у Маркополі. Креслення зберігаються у відділі мистецтв БАНУ ім. В. Стефаніка. У лівому нижньому кутку листа з кресленнями, під написом «Проект церкви у Маркополі», є підпис J/Z, характерний для архітектора Юліяна Захаревича. Автор також вдячний за встановлення авторства проєкту і датування церкви В. Вуйцику та В. Слободяну.

У статті використані рисунки автора

північно-східний кут валив міста





нівнино-засигнуї ным басіб

*львівські
шляхи*

львів, ратуша

стенах шаш



Гарне є місто Львів, але воно було б ще краще, якби через Львів поміж його романтично оформлені горби перепливали якась більша, до того сплавна ріка, як наприклад у Києві в підніжжі Печерської Лаври і Володимирської гірки широкий Дніпро, або біля Замкової гори в Галичі бистро плувчий Дністер. Але ріки не лише додають містам краси та свіжости. Вони є природними, найдохіднішими і найдешевшими торговельними шляхами. Недостача такої ріки є без сумніву від'ємною сторінкою положення Львова. Але наше місто все таки заняло від непам'ятних часів комунікаційне ключеве становище, хоча чисто сухопутне.

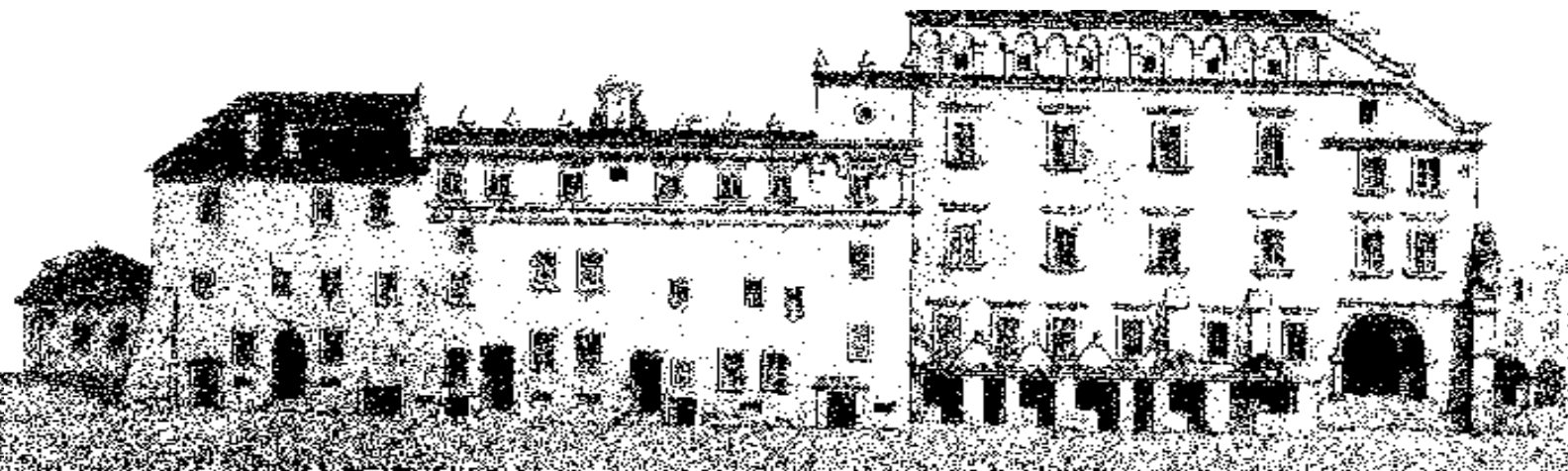
Через Львів проходили і перехрещувались вже у старовині головні шляхи: із заходу через Краків і Перемишль на схід до Києва т. зв. «Чорний шлях», а з півдня через Карпати шляхи з Угорщини і Волощини на північ до янтарської Балтики. Історична дорога із заходу через Львів на схід є просліджена; вела вона через Перемишль, Мостиська, Вишню, Городок, Рудно і так званім краківським шляхом переходила попри львівську Святоюрську Гору і кінчалась у стін костела св.Марії Сніжної, або через краківську браму і краківською кулицею на «квадратовий» ринок нового Львова.

Звідсіля виходив шлях у східньому напрямі через дільницю Личаків, Винники, Глиняни, Золочів, Зборів на Поділля. З півдня вели до

Львова два шляхи, які також просліджені, один т. зв. волоський шлях, що вів через Ясси, Коломию, Галич на Львів і тут Зеленою вулицею входив до середини міста, і другий так званий угорський шлях, що вів через Лавочне, Славсько, Стрий на стрийську рогачку до міста; оба ці шляхи вели до старого Львова через галицьку браму.

Натомість північний шлях насуває багато неясностей. А дорога ця була ж для Галицько-Волинської Держави дуже важна, бо ж туди вів шлях із Галича і Львова до улюбленого Данилом Холма й до Дорогичина, де Данило в грудні 1253 р. коронувався на короля. Куди вона вела?

Завернім до згадуваного вже Львівсько-Томашівського Розточчя. Львів, як відомо, оснований в XIII ст.; отже історично взявши, місцевість та є пізнішого походження, як усі інші в тій околиці місцевості, яких назви кінчаються на *-ів*. На терені гористого Розточчя між Львовом а Глинськом згл. Жовквою (ця заложена щойно в XVIII ст. польським гетьманом Жовкевським, над рікою Свинею біля первісної оселі Винники) є виразні сліди трьох щодо часу по собі наступаючих на верствувань заселення цих околиць. І так, якщо Голосько, первісна назва Головсько (тобто головне місто), є справді назвою попередника історичного Львова ще з V-VI ст. по Христі з часів т. зв. слов'яно-

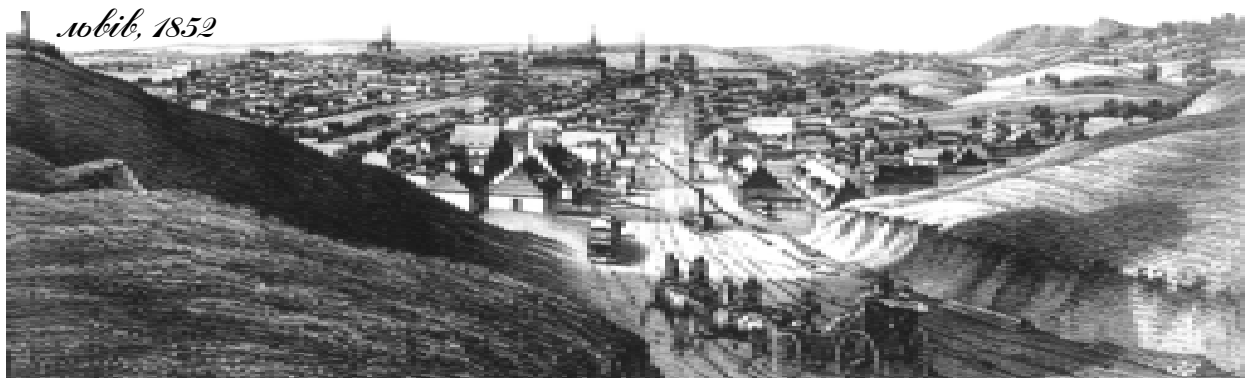


антської держави), то інші місцевості на тім терені, яких назви закінчені на *-о, -е, -тин, -а* як Рокитно, Яснище, Мокротин, Сварява, Глинсько належать до тої самої категорії поселень і того ж часу. Ці вище вчислені місцевості лежать вправді на гористому, але між двома головними ланцюгами «розточьких» гір втиненому, сухому шляху, який до нині веде від Голоська прямо на північ до Глинська. І тією саме дорогою, а не іншою міг провадити торговельний шлях із Львова до Холма і далше на Волинь. У Глинську мабуть розщиплявся він на два шляхи: один із Глинська на Замостя, а другий згинався з Глинська на Боянець і вів через Мости над Ратою, через Белз, Сокаль до Києва. Це був би отже найстарший шлях зі Львова на північ.

По обох розгалужених узбіччях «Розточчя» не було догідного місця на переведення із Львова вигіднішого торговельного і комунікаційного шляху на північ, бо по західній стороні «Розточчя» був болотнистий терен допливів ріки Верещиці, а по східній стороні тягнувся хвилясто розчленований терен, перерізаний у східньому напрямі горбами і долинами, якими спливали у східнім напрямі обильні води із скелистого і лісистого «Розточчя» і вливалися опісля до Полтви. На тих горбах, але тісно у стіп східнього пасма «Розточчя», слідна друга поселенча полоса, де можна було управляти рілю і жититися ще з ловецтва; ті оселі носять назви закінчені на: *-ичі, -їчі, -ці, -ки, -хи*, а саме Брю-

ховичі, Грибовичі, Зарудці, Мервичі, Надіїчі, Зіболки, Передриміхи, Перемивки і назви цих місцевостей вказують на 9-10 вік по Христі. Через ці села не міг провадити із-за недогідности терену який небудь одноцілий шлях з півдня на північ, лише, щонайбільше можна було їх в'язати поодинокі окремими дорогами, так би мовити поперечними, зі сходу на захід з головним шляхом Головсько-Рокитно-Мокротин-Глинсько.

Але є ще третя посесенча полоса по східній стороні «Розточчя», що тягнеться паралельно до попередньої – але далше висунена на схід від «Розточчя» з оселями Малехів (стара назва Малешків), Зашків, Дорошів Великий і Малий (стара назва Дорогошів), Куликів, Сулимів, Звертів, Артасів, отже всіх їх назви закінчені на *-ів* і свідчать про XIII вік постання цих місцевин, як і Львів. І якщо Львів був оборонним городом князя Лева Даниловича, так і ці вище вчислені місцевості мусіли бути подібними укріпленими оселями якогось боярина Мелешка, Зашка, Дорогоша, Кулика, Сулими і т. п. Оборонні т. зв. «стовпи» побудовані на язиковато закінчених горбах схінього підніжжя Львівсько-Томашівського Розточчя могли бути оборонними станицями старого торговельного і військово-стратегічного воєнного шляху із Львова до Холма та ще далше на північ; їх завданням було боронити цього воєнного шляху перед східніми кочовиками, татарськими ордами та всякого роду «ізгоями»; із тих кріпостей



найсильніший, без сумніву, був «стовп» Кулика, бо він був з трьох сторін облитий широкими ставами, а шийка його зі заходу, була перекопана, наповнена водою і через це цілий Куликів город був островом, його замок був побудований на окремо стоячій острові). Куликів мав догідний обсерваційний пункт на своїй 353 м високій горі «Червоний Камінь», який ще і в Першій світовій війні в серпні 1914 р. служив австрійцям за обсерваційний пункт в сторону північного низу (120 м понад поземом моря) і і східню хвилясту рівнину, звідкіля надходила російська армія. Попри «Червоний Камінь» вів через Мервичі прямий шлях до Мокротина, де якраз була головна станиця на шляху Львів (головсько) до Глинська і до Холму.

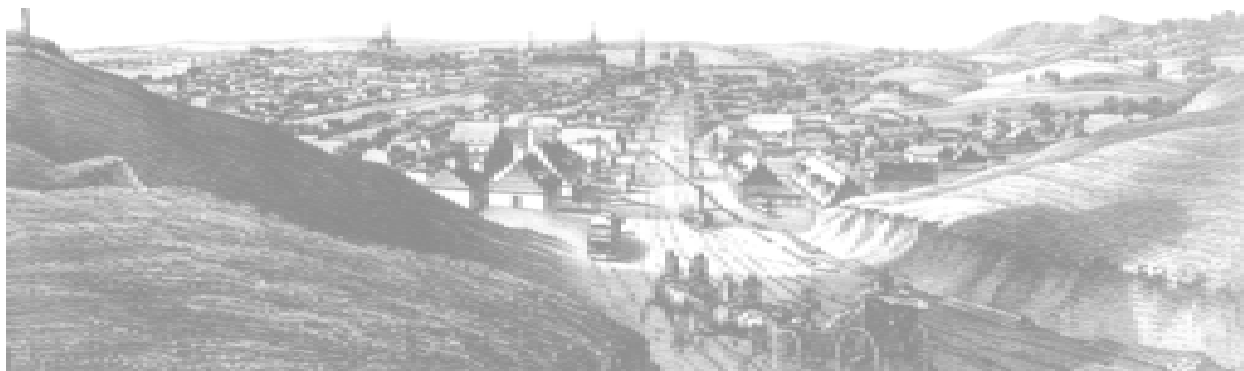
Коли взяти під увагу теперішній головний шлях зі Львова на північ, який веде із Старого Ринку, через Жовківську вулицю, а далі горбковатим тереном по східній стороні Розточчя, якраз через місцевості Малехів, Дорошів, Куликів, Смереків, Жовкву, де він розділюється на два шляхи: а) Жовква-Рава-Белзець і на б) Жовква-Мости-Сокаль-Володимир то можна припускати, що цей, за австрійських уже часів побудований, так зв. цісарський гостинець, був положений на якомсь давнішнім, може й Даниловім шляху. Коли Лев Данилович зробив Львів своєю столицею, то подбати мусів і про догіднішу дорогу на північ. Щоб таку дорогу провести, треба було спускати води, сушити болота, гатити греблі, будувати мости і так злучити всі

свої, на північ від Львова побудовані, «товпи» однією догідною дорогою, яка вела паралельно до старого шляху Голосько-Глинсько. Це був би отже львівсько-холмсько-волинський шлях.

До княжого Львова вели дві брами: з півдня на торговий базар, нині Старий Ринок, куди в'їжджалось з галицького, з краківського, з глинянського і покутського шляхів; де була друга брама, по північній стороні города, трудно окреслити; можливо там, де до війни були вулиця і костел св.Мартина, отже за цервкою св.П'ятниць. Також отверте є питання, куди вів шлях з міста далі, чи через татарську дільницю в напрямі пізнішої жовківської рогацьки, фабрики горівок Бачевського і через Полтву на Збоїська, чи через вірменську дільницю, тобто пізніше Замарстинівську вулицю, прямо на Голосько, а звідтяля або на північ на давній шлях у напрямі на Рокитно, або на схід через Збойська на Малехів і Куликів.

Пізніший Львів, що постав під польською окупацією після упадку Галицько-Волинської Держави, цей укріплений «*urbs quadrata*», мав дві брами і дві фіртки. «Краківська» брама була з північної, а «галицька» брама з південної сторони, а фіртки були одна біля костела Єзуїтів із західньої сторони і друга біля Успенської (Волоської) церкви зі східньої сторони.

Львів, що розрісся за австрійських часів і в першій половині XIX віку розвалив в середмісті свої вали й укріплення, мав до Першої світової війни шість рогацьок, тобто в'їздових брам, і дві

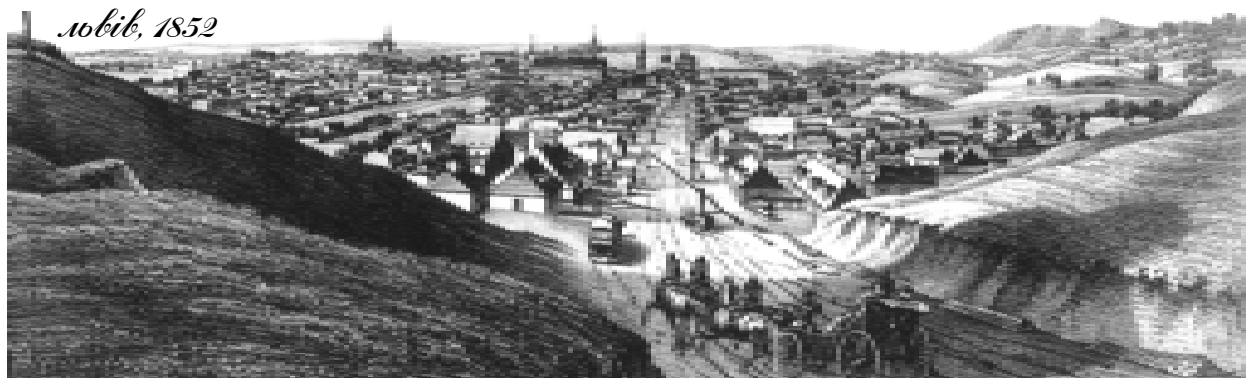


акцизові фіртки; через ці брами вели з різних напрямків до міста 10 краєвих доріг, що стояли під зарядом комунікаційного відділу Краєвого Виділу. А рогачками цими були: городецька, стрийська, зелена, личаківська, жовківська і янівська, а акцизові фіртки, тобто менші в'їздові брами, які не мали сполучення з краєвими шляхами, були при кінці вул.Софії і Замарстинівської вул.

З міста розходилися тими брамами 10 краєвих доріг, що або доходили до границь краю, або були т. зв. сліпими дорогами, що десь-там збігалися з іншими краєвими дорогами. І так, з городецької рогачки вели дві дороги: одна головна комунікаційна артерія Львова вела на Городок, Перемишль, Ярослав, Краків до Відня або до Праги, а друга через Великий Люблін, Самбір, Турку, Сянки і через карпатський просмик Ужок до Ужгороду й далі на Угорщину до Будапешту. Зі стрийської рогачки вів шлях через Миколаїв, Стрий, Сколе, карпатський просмик Лавочне і на Мукачів до угорського Дебречина. З зеленої рогачки вів шлях на Бірку, Галич, Станиславів, Коломию, Снятин, Чернівці, Берладь до Букарешті (в Румунії). З личаківської рогачки вів один шлях на Перемишляни, Бережани, Підгайці до Бучача і Гусятину над Збручем, а другий через Глиняни, Золочів, Тернопіль до Підволочиськ над Збручем (даліше на Одесу), а третій через Глиняни, Олесько до Бродів, а звідси через Староконстантинів до Києва. Із жовківської рогачки вів

гостинець через Куликів, Жовкву, а відсиля через Раву до Белзця (даліше в напрямі Томашева і Замостя), другий шлях із Жовкви на Мости, Белз, Сокаль над Бугом аж до Володимира Волинського, Ковля і Берестя. Крім цього із жовківської рогачки виходив шлях в північносхіднім напрямі на Малехів-Жовтанці, Камінка Струмилова-Радехів до Стоянова, і даліше на волинське Берестечко. Через янівську рогачку вів шлях на Янів, Яворів, Радимно над Сяном і до Ярослава, а також і найдавніший «холмський» шлях через Рясну, Рокитно, Мокротин, Фійну, Глинсько.

В тих самих напрямках розходилися також залізничні шляхи зі Львова, всі побудовані ще перед першою світовою війною, отже за Австрії. Були там міждержавні європейські шляхи, міжкраєві шляхи австрійсько-угорської монархії і чисто краєві. Льокальних підміських залізничних ліній Львів тоді ще не мав. До міжнародних зачислялись: магістралі Париж – Відень – Краків – Львів – Снятин – Чернівці – Букарешт – Константинополь і лінія Львів – Красне – Броди – Бердичів – Київ – Курськ – Орел – Москва та Львів – Красне – Тернопіль – Підволочиськ – Вінниця – Одеса. До внутрішніх міжкраєвих ліній Австро-Угорщини належали лінія Львів – Самбір – Турка – Сянки – Ужгород – Будапешт – Загреб (у Хорватії) і Львів – Стрий – Лавочне – Мукачів – Берегів – Дебречин і аж до Семигороду. До чисто краєвих ліній зачислялись: лінія Львів – Куликів –



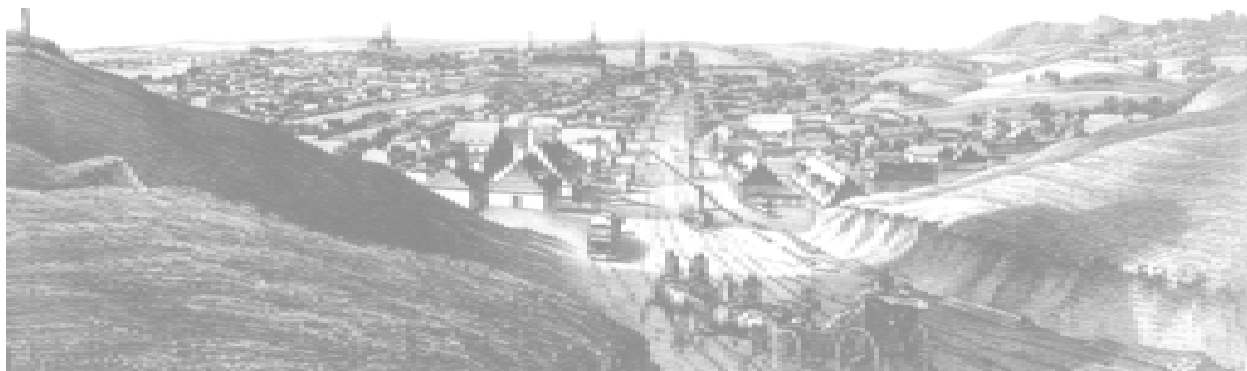
Жовква – Рава – Белзень (під Томашевом), яка в Раві перетинала підграничну залізничну лінію Ярослав – Радимо – Рава – Белз – Сокаль і лінія Львів – Руданці – Сапіжанка (станція Камінки Струмислової) – Радехів – Стоянів.

Крім цих краєвих ліній, які доходили аж до австро-російської границі, були ще дві, так звані сліпі, залізничні лінії, що перед I світовою війною ще були не викінчені, а саме залізничний шлях Львів – Янів – Яворів, який мав бути продовжений до Радима над Сяном і так бодай в частині відтяжати лінію Львів – Перемишль, і лінія Львів – Перемишляни – Бережани – Підгайці, яка мала бути продовжена через Бучач до Заліщик над Дністром і яка відіграла так важну роль в часі війни в рр. 1916/17 в часі офензивив російського генерала Брусілова. Коли москалі заняли у вересні 1914 р. Львів, приступили зараз до продовження залізничної лінії Львів – Сапіжанка через Камінку Струмислову і Кристинопіль з лінією Рава – Белз – Сокаль і злучили в той спосіб безпосередньо Львів з Сокалем, а в дальшій продовженні з Володимиром Волинським, Ковлем і Берестям. По скінченні війни Львів не дістав уже за Польщі ніякої нової залізничної лінії, за виїмком продовження лінії Львів – Замостя – Люблин, через що Львів дістав безпосередню найкоротшу сполуку з Варшавою й Гданському, бо перед тим треба було їхати до Варшави окружною дорогою Львів – Перемишль – Ярослав – Казимир над Вислою і далі.

Із вище сказаного видно, що залізничні лінії збігалися променисто в однім вузловім центрі у Львові, а цим вузлом був величезний головний залізничний двірець, що творив для себе у Львові окрему дільницю Левандівку. Дворець був модерний, побудований на місці давнього в рр. 1901 – 1903 на взір віденських дворців, а будував його українець, проф. інж. І. Левинський. Крім головного двірця, Львів мав ще чотири менші двірці – на Підзамчу, Личакові, Персенківці і Клепарові. Але ці двірці були в дійсності лиш підміськими станціями і до них був доїзд або з головного двірця поїздами або з міста трамваями.

Така концентрація залізничних шляхів в однім вузлі мала свої додатні і від’ємні сторінки. Додатня сторінка була в тім, що весь особовий і товаровий рух у краю переходив через Львів і через це давав заробітки населенню Львова, і збільшав торгівлю. Від’ємна сторінка такої концентрації показалася наявно в часі війни, на східнім фронті, коли всі транспорти мусіли переходити через головний двірець Львова, бо побічних ліній, які відтяжили б головний двірець, не було. Були величезні труднощі при офензиві, але підчас відступу спричинила така концентрація залізничного руху катастрофу.

Коли 30 серпня 1914 р. зударилась підчас евакуації Львова два поїзди і на них евакуоване добро на лінії Львів – Красне – Золочів – Тернопіль, Львів – Красне – Броди, Львів – Перемишляни – Бережани і Львів – Камінка Стру-



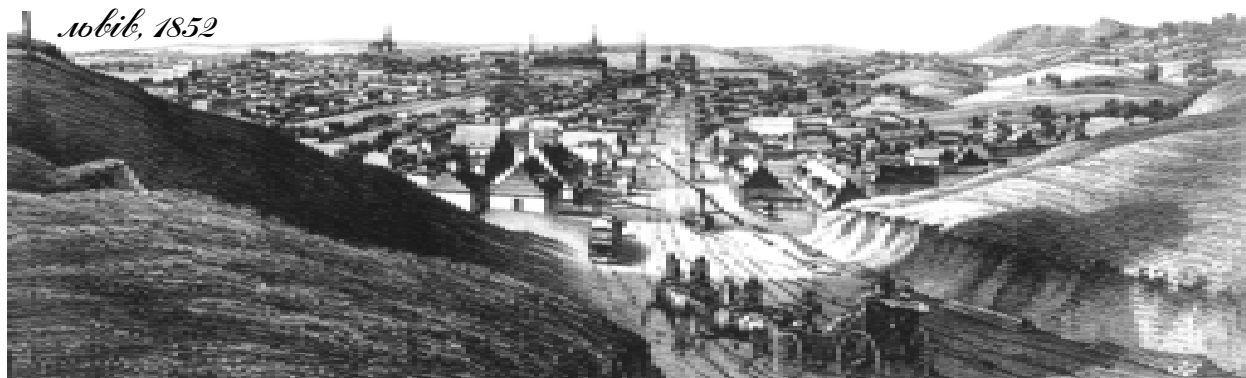
милова — Радехів залишити без вистрілу москалям, як воєнну добычу. Так пімстилась на Австрії стратегічна помилка її генерального штабу, який думав лише про офензиву, про наступ і перемогу над Росією, а ніколи не брав під увагу можливості відступу.

Така сконцетрована комунікаційна сітка залізниць у Львові, з якої всі шляхи розходились як промені від сонця, а не було поперечних доріг навколо Львова, була шкідлива також для облягаючих Львів зимою 1918/19 р. частин Української Галицької Армії. Щоб, наприклад, перекинути якусь військову частину з півдня Львова на північний фронт, не було дослівно ні одної битої дороги, чи залізничного шляху, бо всі залізничні лінії через головний двірець; хто мав у своїх руках Львів, той контролював і паралізував увесь комунікаційний рух в цілій східній Галичині.

Для ілюстрації хай буде вільно навести такий історичної вартости факт. В кінці грудня 1918 р. стояв наш курінь під командою стн. Михайла Климкевича на південнім фронті Львова, держачи лінію Персенківка — Зубря — Давидів. Дня 3 січня 1919 р. дістав курінь приказ, який привіз нам з Начальної Команди в Бережанах сотник Юно Навроцький, негайно перекинутись на північ від Львова, бо з Варшави наступає з півночі обрuch облоги. Приказ приказом. Але виконати його «негайно»?! Сніги, доріг довкола Львова на північ нема, терен околиці незнаний, а якоїбудь мапи околиці Львова

нема, не говорячи вже про карту генерального штабу. Тому виведення куреня поручено мені, як льокальному теренознавцеві. Отже з пам'яті нарисовав я шкіц, як нам з Давидова дістатися погід східню полосу Львова, через долину Полтви на північ і згідно з приказом скріпити військові частини на догідній оборонній лінії Куликів — Мервичі — Перемишки. А що ми не знали, де «стоїть на сході фронт», тобто, в яким селі є польські «боюфкі», а де наші частини, переходили ми крізь ліси і села в поготів'ю, я з моїм відділом машинових крісів у переді. Поки ми дісталися на призначене місце, зужили ми два дні і три ночі, що, при нормальних дорогах, можна було пройти в однім дні.

Але ще некориснішою виявилася проміяста концентрація комунікаційних шляхів до Львова для українських військових частин, які діяли на північно-західнім фронті від Львова, отже між Куликовом — Мокротином — Лозиною — Яневом — Лелехівкою — Великоподем — Волею Добростанською і між Яворовом, яких корпусна команда перебувала в Камінці Струмиловій. Щоб з Янова дістатися до Камінки Струмилової поперечними доріжками через Львівсько-Томашівське Розточчя, через Мокротин — Куликів — Звертів — Жовтанці, або через Фійну — Жовкву — Зіболки — Батячі, треба було зужити два дні. Тому ці частини були здані лиш на себе самих, відтяти від всякої комунікації, без пошти, без телеграфу і телефонів, а команда I-го Корпусу знала стільки, що на



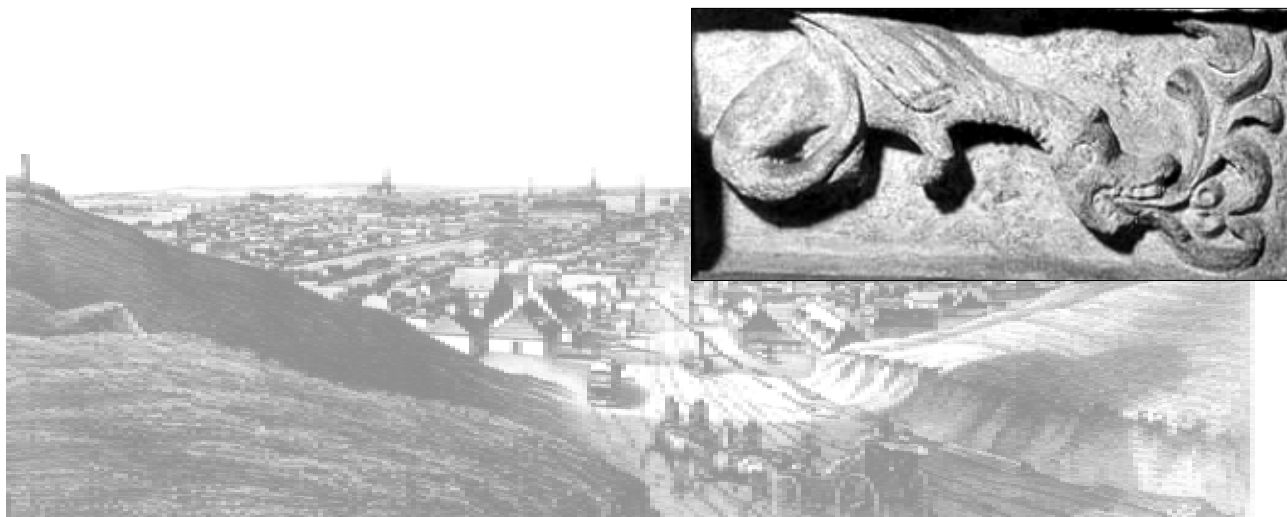
фронті діється або чи вояки мають муніцію, чоботи і як вони харчуються, оскільки ми їй звідомлення післали післанцем.

По I-й Світовій війні прибув новий рід комунікації – повітряний. Львів зайняв за польських часів знову важне в тім авіційнім русі становище. Через Львів провадила важна цивільна летунська лінія з Гданська і з Варшави на Букарешт. Львівське цивільне і військове летовище було в Скнилові під Львовом, яке німці з вибухом другої світової війни вже 1 вересня 1939 р. о год. 11 збомбардували своїми бомбоносними літаками «Штука» і знерухомили цю найбільшу польську летунську базу в Галичині. Це був теж кінець воюючої Польщі.

З книги: Степан Шах «Львів – місто моєї молодости. (Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян)» — Мюнхен, 1955.

Збережено стиль і правопис оригіналу

галич, дракон



Волинський шлях

ігор мельник

львів, ратуша



Починається він від того місця, де колись стояла Краківська брама (на нинішній вулиці Краківській між вулицями Яна Жижки і Лесі Українки) і веде спочатку через Середмістя до локаційного Львова княжих часів. Головною його вулицею і був Волинський шлях (тепер вулиця Богдана Хмельницького).

Дубляни

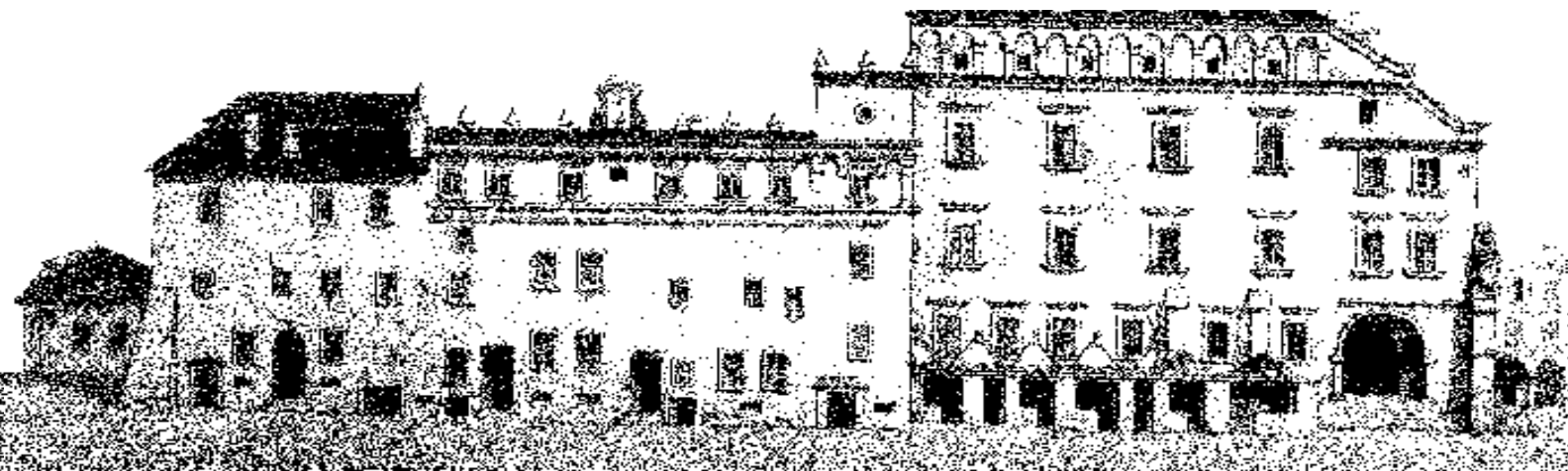
Практично зливається своєю забудовою зі Львовом село Мелехів, в якому збереглась пам'ятка архітектури – костел св. Михаїла Архангела. Кілька кілометрів далі вздовж нинішньої київської траси – місто Дубляни. До центра містечка треба проїхати ліворуч від траси через невеликий ліс. Перша історична згадка про село Дубляни датується 1468 роком. Хоча статус міста Дубляни отримали лише у 1978 році. Зараз в Дублянах живе 8 тисяч мешканців.

Наявність на околицях Дублян різних видів ґрунтів, цікавий гідрологічний режим місцевості, її рослинність стали поштовхом до створення у 1856 році Вищої рільничої школи, яка в 1901 році набула статусу академії. Потім це був факультет Львівської політехніки, на якому студіював зокрема Степан Бандера. Тепер ці рільничі студії мають статус Львівського державного аграрного університету.

Запитів

Далі починається Мале Полісся – це територія з поліською природою посеред Галичини. Рівнинний рельєф Малого Полісся розкинувся поміж Волинської височини на півночі, Подільської височини на південному сході та Розточчя на південному заході. Територія Малого Полісся колись була покрита чисельними річками та болотами.

Село Запитів раніше не було містечком. Статус селища міського типу воно отримало у 1989 році, і за своїм виглядом та забудовою мало відрізняється від села. При в'їзді до Запитова зі сторони Львова праворуч можна побачити греко-католицьку церкву Архистратига Михаїла. До 20-х років ХХ ст. в Запитові була дерев'яна трибанна церква, збудована ще у 1678 році. Замість неї перед війною збудували велику муровану церкву з 5-ма банями. Освятив нову церкву у 1941 році о. Лев Курманович. У 1953-1980 рр. місцевим парохом був о. Йосиф Будзан. При ньому було прикрашено та облаштовано церкву. Образи до іконостасу малював Карло Звіринський, який багато працював у царині церковного малярства. Багато його робіт ще чекають мистецтвознавців у галицьких селах та містечках.



Кукезів

За Запитовом варто звернути з київської тра- си ліворуч, до Кукезова. Археологи вважають, що саме тут було розташоване найстаріше місто і торговий центр Львівської області. Це Крас- ний Город на місці сьогоднішнього села Кукезо- ва. Давнє місто було зруйноване татарською ор- дою у 1240 році. Згодом на його місці, на берегах річки Думниці (Думний Потік), було заснова- не поселення Кукезів (Кукизів, Кукізув).

Як пише дослідник планувальних укладів галицьких міст та містечок, Микола Бевз, пер- ша згадка про нове поселення відноситься до 1440 року. Деякий час Кукезів, який у 1502 році отримав вперше магдебурзьке право, належав родині Гербуртів. На гербі містечка зображе- ний золотий ключ на червоному тлі. Це симво- ліка Апостола Петра, святого покровителя містечка.

У XVII ст. місто називалося Красний Острів. У тому ж сторіччі власниками Кукезова стають Жолкевські, а потім Собеські. Король Ян III

Собеський реконструює містечко, перетворив- ши його у свою літню резиденцію з великим палацово-парковим комплексом, який було за- кладено на захід від середмістя. Він складався з палацу, великого регулярного парку, будинку канцелярії, господарських споруд, і навіть при- стані на березі ставу. Над проектом працювали архітектори Тильман з Гамерену, Петро Бебер, Антоніо Корасіні. Більшість споруд, зокрема і палац, були дерев'яними. Однак, до початку XIX сторіччя від комплексу нічого не залишилось окрім паркових дерев.

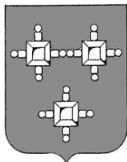
Кукезів відрізнявся від інших міст, ще й тим, що мав невелику караїмську громаду. Тепер це звичайне село, в якому від колишнього міста дійшли до нас лише залишки планувальної структури.

на м'янка Бузона, церква св. миколая



Кам'янка-Бузька

Кам'янка-Бузька, колись центр повіту, тепер є районним центром. До 1944 року місто називалося Кам'янка-Струмилова. У давнину місто було розташоване між річкою Буг та її притокою Кам'янкою. Після завоювання Галичини польським королем Казимиром Великим у 1340 році Кам'янка вже була укріпленим містом, що було оточене ровами з водою і високими валами з частоколами. У 1448 р. на чолі міста стояв орендатор королівських земель, староста Юрій Струмило, який керував роботами з укріплення міста.



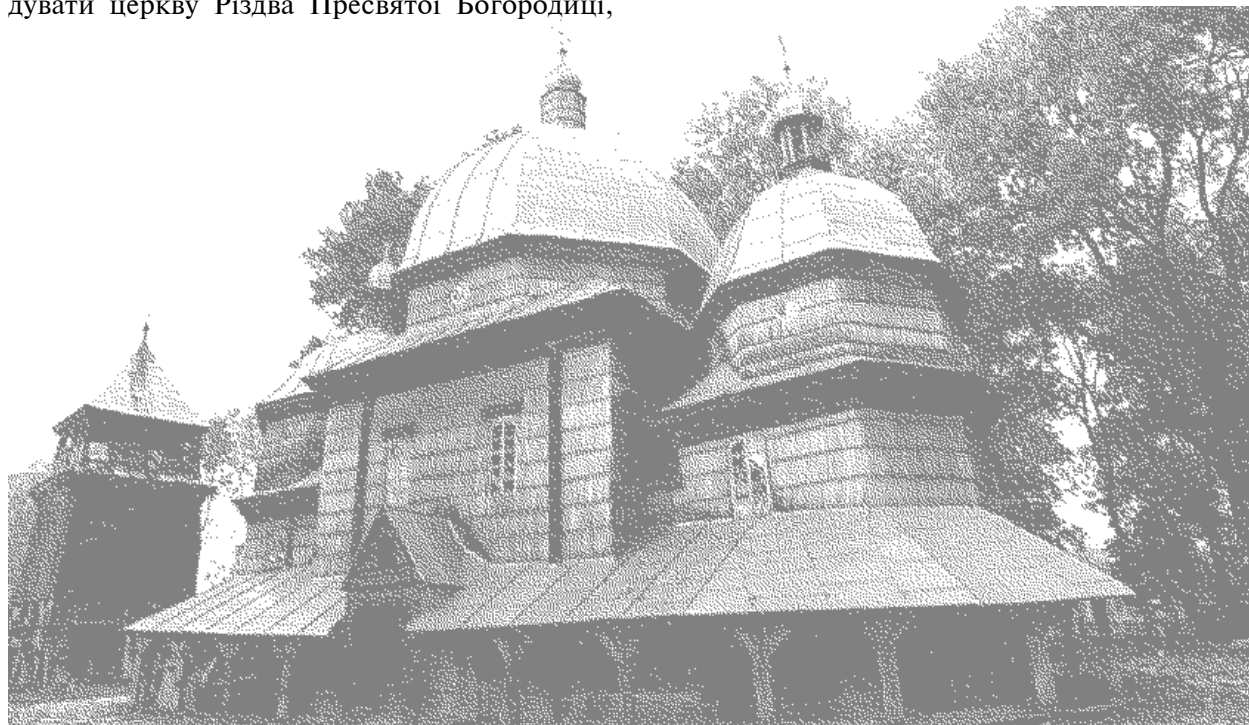
Легенда про заснування міста говорить, що коли пан Струмило їхав лісом, раптом його коні впали навколішки перед світлом на липі, в якому він побачив образ Матері Божої (подібні сюжети часто повторювались у галицькій мітології). На місці чудесної появи збудували капличку і згодом образ перенесли до неї. Згодом дідич Струмило наказав на місці каплички збудувати церкву Різдва Пресвятої Богородиці,

а навколо неї заснувати місто Кам'янку. Чудотворний образ Кам'янка-Струмилової Божої Матері був потім прославлений багатьма чудами та зціленнями.

Укріплене частоколом місто отримало дві брами – Таданську (до недалекого села Тадані) та Белзьку. У 1471 році місто отримало магдебурзьке право. На старому гербі, що символізує назву міста, на лазуровому (блакитному) полі три червоні геральдичні камені в золотих оправах.

У 1509 році на Кам'янку напали татари, і після дводенних жорстоких боїв зламали оборонні укріплення, зруйнували місто, спалили церкви і костели.

У 1564 році згадуються уже дві церкви – Миколаївська і П'ятницька. А в наступних століттях їх було вже три: дві парафіяльні (Різдва Богородиці і св. Миколая) та монастирська Благовіщення Марії. Церква св. Миколая, що на Белзькому передмісті, збудована у 1667 році.



Церква тризрубна, трибанна, збудована із со-
снових брусів на дубових підвалинах. Церква з
дзвіницею є цінною пам'яткою народної архі-
тектури.

Церква Різдва Богородиці, розташована у
центральної частині міста, збудована у 1605 році.
У 1862 році стару дерев'яну церкву Богородиці
розібрали, чудотворну ікону Богоматері пере-
несли до церкви Миколая. Через 16 років ста-
ранням о. Михайла Цегельського розпочато
будову нової мурованої церкви. 20 вересня 1882
року відбулось урочисте посвячення новозбу-
дованого храму митрополитом Сильвестром
Сембратовичем.

У місті є також великий костел-санктуарій
Успіння Пресвятої Диви Марії, збудований у
стилі модерної готики у 1908 - 1914 рр. за проєк-
том Теодора-Маріана Тальовського (1857-1910)

1619 року засновником української драма-
тургії Якубом Гаватовичем на міському ринку
були поставлені перші інтермедії українською
мовою: «Продав kota у мішку» та «Найкращий

сон». Гаватович на той час учителював у Кам'-
янці-Струмиловій.

З Кам'янкою пов'язаний рід Цегельських,
представники якого були відомими особами
Галичини. Троє з них були в парламенті ЗУНР
– Українській Національній Раді. Згаданий
о. Михайло Цегельський (1848-1944) з 1875 року
був священиком, парохом, а потім деканом у
Кам'янці-Струмиловій. Він також був членом-
засновником матірнього товариства «Просвіта»
у 1868 році, засновником філії «Просвіти» в
Кам'янці-Струмиловій (1892), одним із засно-
вників «Руського педагогічного товариства». У
1915 році о. Михайло був вивезений російськи-
ми окупаційними властями до Києва. У 1917-
1918 рр. о. Михайло Цегельський був генераль-
ним вікарієм митрополита Андрея Шептицького
у центральних землях України. У листопаді
1918 р. він був одним із організаторів встанов-
лення української влади в Кам'янці-Струмило-
вій, також його обирали до Української Націо-

Кам'янка Бузька, церква св. миколая



нальної Ради. У 1931 р. о. Михайло був членом-засновником Українського католицького союзу.

Його син Льонгин Цегельський (1875-1950) народився у Кам'янці-Струмиловій. Він був одним із активних учасників українського студентського руху, організатором з'їзду українських студентів у Львові (1899), одним з ініціаторів студентських виступів у Львівському університеті (1901) та селянських страйків у Галичині (1902). Належав до провідних діячів Української національно-демократичної партії, входив до її керівних органів. У 1907-1908 рр. працював видавцем і відповідальним редактором газети «Діло», редагував газету «Свобода», у 1915-1918 рр. — газету «Українське слово», також був відповідальним редактором «Літературно-наукового вісника». У 1911-1918 рр. від УНДП його обирали депутатом до австрійської Державної Ради, у 1913 році — послом до Галицького сейму. Під час I Світової війни Льонгин Цегельський був членом усіх провідних українських організацій у Галичині — Головної української ради, Загальної української ради,

Бойової управи УСС, Союзу визволення України. 18 жовтня 1918 року він увійшов до складу Української Національної Ради. Був першим міністром (секретарем) внутрішніх справ ЗУНР, учасником переговорів з гетьманом Скоропадським та Директорією УНР. Брав участь у підготовці Акту злуки УНР та ЗУНР. Працював на дипломатичній роботі, зокрема у 20-х роках був представником уряду ЗУНР у США, де згодом залишився. Автор спогадів «Від легенди до правди», які нещодавно перевидані у Львові.

Молодший син о. Михайла, Роман Цегельський (1882-1956), відомий вчений-фізик, педагог, громадсько-політичний діяч Галичини та Буковини. У жовтні 1918 року як делегат від Народної партії брав участь у засіданні Української Національної Ради у Львові. Після окупації території Буковини румунськими військами переїхав до Галичини. Викладав у навчальних закладах Тернополя, Львова. Був дійсним членом НТШ, секретарем НТШ (1926-1936). Також був



одним із засновників Українського католицького союзу. Навесні 1953 р. Роман Цегельський був заарештований советськими органами та вивезений до Казахстану. У 1954 р. реабілітований повернувся до Львова, де продовжив викладацьку працю у Львівському педагогічному інституті. Автор численних наукових статей у галузі атомної фізики.

До роду Цегельських належить і Слуга Божий отець Микола Цегельський (1896-1951), який загинув у сталінських таборах і був беатифікований Папою Іваном Павлом II у 2001 році.

З містом пов'язана творчість відомого українського письменника повоєнного часу Григорія Тютюнника, родом з Полтавщини, який тут учителював з 1947 року. У Кам'янці Тютюнник написав роман «Вир», за який отримав Шевченківську премію.

Великий вплив на розвиток деяких галицьких міст мало військово. За часів Австрії, коли на заміну нерегулярним хоругвам прийшли постійні полки-регіменти, військові частини постійно перебували в окремих містах. Військові залоги збільшували людність, давали додаткове заняття купцям, ремісникам, постачальникам провіанту та шинкарям. За советських часів військові гарнізони ставали додатковим фактором русифікації місцевого населення.

радехів, церква св. миколая



У Кам'янці-Струмиловій перебувала частина 9-го полку драгунів, який формувався з рекрутів з Буковини (50% румунів, 29% русинів).

Добротвір

Нижче Кам'янки, за річкою Західний Буг, розташоване селище Добротвір, відоме як містечко ще у 1485 році. «Як взірець зовсім скромного місточка візьмемо Добротвір, тут з ремісників бачимо чотирох пекарів, по трох шевців і колодіїв, по двох ковалів і бондарів, одного кравця», – писав Михайло Грушевський в «Історії України-Руси». На гербі Добротвора зображений на блакитному тлі золотий двоарамений хрест, верх якого має кшталт цифри 4. У Старому Добротворі збереглась дерев'яна каплиця св. Дмитрія з 1750 р.



Холоїв

Між Кам'янкою-Бузькою та Радеховом при трасі лежить село Вузлове (колишнє містечко Холоїв). Оригінальним є герб Холоєва – на блакитному тлі золота борона, під якою навхрест покладені коса і граблі. У Холоєві є дерев'яна церква Покрови Богородиці, збудована у 1724 р. На початку ХХ ст. її оздоблював відомий художник Петро Холодний.

Кілька кілометрів північніше, на захід від райцентру, колись було містечко Станин, у якому колись був замок.



Новий Витків

Далі на захід лежить колишнє містечко Новий Витків, батьківщина знаменитого співака Олександра Мишуги (псевдонім Філіппі Мишуга), який народився 20 травня 1853 р. в родині простого шевця Пилипа Мишуги. У 1868 р. батько взяв сина із собою до Львова на храмове свято до собору святого Юра. Там хлопець підспівував церковному хору і на нього звернув увагу регент Микита Гатман, котрий влаштував Мишугу до дяківської бурси. Потім Олександр став вчителем, але пішов на науку до Валерія Висоцького, професора консерваторії при Галицькому музичному товаристві у Львові. 14 вересня 1880 року Мишуга дебютував на львівській сцені в опері Монюшка «Страшний двір». Шанувальники його таланту зібрали 1200 золотих ринських, і у 1881 р. він вирушає для вдосконалення свого співочого таланту до Мілану. У 1883 році його спів підкорив Італію. Він співає в Мілані, Турині, Варшаві, Кракові, Києві, Санкт-Петербурзі, Берліні, Лондоні, Відні, Парижі... Він був блискучим Герцогом у «Ріголетто» Верді та Фаустом в опері Гуно. Не забував Мишуга про рідну

Галичину, часто відвідував Львів з концертами, до яких включав солоспіви Миколи Лисенка, Віктора Матюка, арії з опери С. Гулака-Артемовського. Помер Мишуга у 1922 році і похований у рідному містечку.

«Мишуга був співаком з Божої ласки. Коли Карузо заливав блиском сили й металю, то Мишуга чарував, а вражіння, яке викликала його гра, то була тайна експресії, настрою, переконуючої сили, гіпнози і дечого, що виривалося з-під всякої аналізи», – писав про нього поет та театральний діяч Степан Чарнецький.

Збереглась у Новому Виткові пам'ятка архітектури – дерев'яна церква Преображення Господнього, збудована в 1738 р.

Радехів

Поселення Радехів згадується у 1493 році. Довколишні землі були сприятливі для рільництва і Радехів був містечком-центром великих поміщицьких володінь. У XVIII ст. Радехів стає центром великої латифундії графа Мієра.

Після скасування панщини радехівські землі переходять до графа С. Бадені, котрий був маршалком Галицького сейму. За Бадені містечко почало розвиватись, як



торговий та ремісничий центр. У 1880 році був прокладений брукований гостинець до Львова. А у 1909 році акціонерним «Товариством побудови локальних залізниць», яким керувала родина Бадені, було прокладено залізницю зі Львова (Сапіжанка-Радехів-Стоянів).

У 1912 році значно зріс адміністративний статус міста – воно стало повітовим центром. На гербі міста зображене Око Провидіння в трикутнику на срібному (тепер блакитному) тлі.

Лопатин

На схід від Радехова лежить селище Лопатин, колишнє містечко, яке до 1963 року було райцентром. Перші згадки про Лопатин належать до 1366 року, коли він був волосним центром Белзького князівства. На захід від нинішнього Лопатина є земляні вали, залишки колишнього укріплення Замчисько. За переказами воно було з'єднане з Лопатином підземним ходом. Містечко було власністю Владислава Опольського, потім луцького князя Любарта Гедиміновича, далі мазовецьких князів Земовітів.



У містечку збереглась одна з небагатьох на Радехівщині пам'яток архітектури, – мурований костел Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, збудований у 1772 році. Матір Божа була покровителькою

Лопатина і зображена на міському гербі. Палац місцевих дідичів Лопатинських був зруйнований ще за часів I Світової війни.

Щуровичі

На самому сході Радехівського району на правому березі річки Стир лежить село Щуровичі. Нині воно навіть не має сільради, а колись було важливим адміністративним центром. До XVIII ст. Щуровичі були повітовим містом Белзького воєводства. За австрійських часів воно втратило своє адміністративне значення, однак залишалось важливим торговим центром біля кордону з Російською імперією. Містечко мало оригінальний герб – на червоному тлі бубок тримає в дзьобі змію. Це традиційний символ пильності.

Під час I Світової війни, в 1916-1917 роках, містечко опинилось в центрі кривавих боїв і зазнало тяжких руйнувань. У руїнах опинилась церква, костел, та гарний палац в Романівці. Знищено було також документи та свідоцтва про історію Щурович. Від давнього міста та замку Вишневецьких залишилися лише перекази. Ще у 1920-х роках у містечку відбувались торги по вівторках та ярмарки тричі на рік.



Луцьк, замок, 18 ст.



Лешнів

За Стиром лежить колишнє містечко Лешнів, тепер село Бродівського району. Перша згадка про поселення датується 1471 роком. Гербом міста був родовий знак Потоцьких «Пилява». Ще до війни в містечку була старовинна ренесансна синагога та залишки міських оборонних мурів. На високому горбі біля Лешнева був монастир домініканців з Чудотворною іконою Божої Матері – місце відпустів і прощ. У 1906 році була збудована церква св. Миколая за проектом Василя Нагірного. Лешнів дуже постраждав під час Світових воєн, перебуваючи у 1916-1917 та 1944 роках у прифронтовій смузі.

Станіславчик

Вище за рікою Стир містечко Станіславчик, відоме з XIV ст., тепер село. З тих часів відомий герб містечка – на блакитному тлі Всевидяще Око Господнє в золотому сьйві. Пожежа 1912 року дуже знищила містечко. У передмісті Монастирок у XIX сторіччі була одна з найбільших в Галичині паперових мануфактур. У Монастирку похований письменник Лесь Мартович (1871-1936). А в сусідньому селі Бордуляки народився письменник Тимотей (Тимофій) Бордуляк (1863-1936). До Станіславчика ходив він до



школи. Мав би бувати і в дерев'яній церкві Архангела Михаїла, збудованій у 1799, яка збереглась донині.

Берестечко

Місто районного значення Берестечко – це вже Волинська область, Горохівський район. Містечко належало колись до князів Пронських, котрі спорудили замок на острові на ріці Стир. Один з них, каштелян троцький, Олександр Пронський, зробив місто осередком протестантів-аріанів. На гербі міста зображений Іван Хреститель – святий покровитель Берестечка.

У місті зберігся мурований бароковий Троїцький костел (з 1765 р.). За переказами тут зберігалась шабля Яреми Вишневецького, яку у 1920 році забрали большевики.

Ще на початку XX ст. окрасою міста був палац Раціборовських з парком. Однак війни не змилювалися над ним.

На околиці міста на невисокому кургані є каплиця св. Теклі. За переказами її спорудили на початку XVII ст. на місці, де татари вирізали п'ять тисяч дівчат.

Берестечко славилось своїми ярмарками. Донині їздять ще галичани на тутешні базари за волинськими свинями.



Але найбільше відоме Берестечко битвою, яка відбулась під містом у 1651 році. Кілька кілометрів на схід біля села Пляшева (це вже Рівненська область) у 1910-1914 роках був споруджений меморіальний комплекс «Козацькі могили». Центром меморіального комплексу «Козацькі могили» є п'ятибанна церква св. Юрія (Георгія), збудована у стилі українського модерну. В архітектурному вирішенні церкви використано мотиви української архітектури XVII- XVIII сторіч. Церква має кілька рівнів. У підземному рівні за склом зберігаються черепи козаків. Храм призначався для урочистих відправ, які мали щороку відбуватися у дев'яту п'ятницю після Великодня. Тому сама церква стала фактично вівтарем, з винесеним назовні іконостасом, який виготовлений з червоного й чорного граніту з георгіївськими хрестами й чудовими іконами пензля Івана Іжакевича.

Поряд встановлено перенесену з села Острів дерев'яну церкву св. Михаїла, яка з'єднана підземним ходом з підземним ярусом основної церкви. Окремий підземний хід веде з підземної церкви до заплави річки Пляшівки, до тих місць, де відбувалися найтрагічніші події відступу козаків. Існує легенда, що саме в цій церкві св. Михаїла молився Богдан Хмельницький

перед битвою. Весь ансамбль «Козацьких могил» огорожений мурами та штучними ровами.

У червні 1941 року в цих околицях, у трикутнику Броди – Дубно – Берестечко, відбулась танкова битва II Світової війни.

Містечка біля Берестечка

Шість кілометрів на північ біля Берестечка, над річкою Стир, лежить село *Перемиль*. Колись тут було місто, зруйноване татарами у 1240 році, залишились лише фрагменти валів. Щоправда, місто Перемиль згадується ще за часів князя Любарта Волинського.

Кілька кілометрів на захід, колись було містечко *Звенигород* із замком (тепер село Горішне, колишнє Голятин), яким володіли князі Сангушки, Заславські, Четвертинські. У 1648 році козаки знищили містечко. Зі 121 будинку залишилось 21.

Недалеко село *Галичани*, назва якого говорить сама за себе. Село мало дуже врожайні землі, щодо цього збереглась приповідка «Хто посідає Галичани, того шанують пани». А вісім кілометрів на схід, при дорозі на Горохів було колись містечко *Любачівка*. Тепер звичайне село.

Муцінь, замок, 18 ст.



Стоянів

Та повернемося на Радехівщину. Колишне містечко Стоянів лежить на північній межі Львівської області та всієї Галичини. Перша згадка про Стоянів датується 1501 роком.

Містечко це старе. «До Белзької землі належали в XVI в.: Любачів, Потилич, Тішанів, Добротвір, Бужськ, Витків, Стоянів, Радехів, Лопатин», – писав Михайло Грушевський в «Історії України-Руси».

Привілеєм короля Сигізмунда II Августа у 1547 році Стоянову було надано магдебурзьке право. За часів Хмельниччини місто дуже потерпіло. Не стільки від боїв, як від постоїв та переходів військ. Так було у 1651 році перед битвою під Берестечком.

А наступного року, пише М. Грушевський: «Задніпрянське військо, довідавшись в Києві на переправі про Батозький погром, пустилося під проводом старости житомирського Тишкевича на Фастов і Гончариху під Константинів, в надії зійтися в останками головного війська, але не стрічаючи нікого впало в такий страх, що рішило знищити весь обоз, всі тягарі: «напав на них в полі страх, оден на другого глядячи, почали кидати й палити вози і хто що мав: навіть поживу, сукні і зброю – потім сердечно жалува-

ли, що при нічим зістали». Як найскорше втікли під Стоянів, і там чекали дальшого наказу».

Після таких «стоянь» Стоянів занепав надовго. У 1772 році містечко стало прикордонним між Австрією та Річчю Посполитою, а потім Росією. Хоч місто опинилось у глухому куті, зате процвітала прикордонна торгівля, особливо контрабанда. У 1910 році до містечка дійшла залізниця. Під час I Світової війни її намагались продовжити до Луцька, однак це вже було зроблено лише за Польщі.

Дружкопіль

З другого боку кордону, за кілька кілометрів від Стоянова було містечко Дружкопіль, як годиться з костелом, церквою, синагогою (тепер село Журавники Горохівського району Волинської області)

Завдяки місцевій діличці, Олені Копоть-Журавницькій, була започаткована світська поезія на Волині в другій половині XVI століття. Брат її чоловіка, Олександр Журавницький був городничим і ключником Луцьким, а її тесть – Марко Журавницький – до 1570 року Луцьким єпископом. Про жінку Олександра – Ганну, Олена написала вірш, який починався словами:

«Хто йдеш мимо, стань годину,
прочитай сюю новину.



Чи є в Луцьку білоглова,
як та пані ключникова?
Хоча й вік подойшлий має,
а розпусти не встидає...»

Вірш спровокував судову справу, зафіксовану в Луцькій гродській книзі за 1576 рік. Перу Олени Копоть-Журавницької приписують також пісню «Сховали Петруся в Журавській границі, плакали дівчата, а ще й молодиці» та інші поезії. Тож вона вважається зачинателькою української жіночої поезії.

Горохів

Перша письмова згадка про Горохів датується 1450 роком. У 1601 році місто отримало магдебурзьке право. Колись у місті був палац Стройновських зі збіркою творів мистецтв, перевезених потім до Дикова над Віслою.

Недалеко від обласного центру, зліва від траси Львів-Луцьк лежить село *Несвіч*. Колись тут був родовий замок князів Несвічських, котрі

походили від турівських Рюриковичів. А вже від Несвічських виводили свої родоводи князі Вишневецькі та Збарзькі.

Луцьк

Над рікою Стиром розкинулось (бо ріка справді ділить місто на кілька частин) місто Луцьк – центр Волинської області. Щодо його назви є багато переказів. Одні твердять, що Луцьк заложив якийсь Лука; інші назву Луцьк виводять від ріки Стир, що біля міста окреслює лук; найвірогідніше походження назви від слов'янського племені лучан, що колись замешкувало цю околицю. За княжих часів Луцьк називали Лучськ або Лучеськ і щойно за литовських часів назва його одержала теперішню свою форму.

Початки Луцька губляться в далекій темряві віків. Польський історик з XV ст. Ян Длугош каже, що в 1000 р. Володимир Великий заложив у Луцьку замок. На сторінках наших літописів



вперше виступає Луцьк у 1085 р., коли Ярополк, князь Володимиро-Волинський, воюючи з Всеволодом київським, утік до Польщі, залишаючи свою родину в Луцьку.

Княжий Луцьк, як столиця удільних князів, був великим і багатим. Сама назва Луцька в літописах «Лучеськ Великий на Стирі» вказує на великі розміри міста. Щодо значення, то був він тоді другим по Володимирі містом на Волині.



Після смерті біля 1323 року останнього князя Луцька з галицько-волинського роду Льва Юрієвича, місто переходить до литовського князя Любарта, який прийняв православну віру, і був одружений з донькою Льва. Любарт розбудовує місто і будує сильний замок, який частково зберігся до наших днів. У 1349 році Казимир, король польський, після захоплення Галичини вирушає на Волинь і несподіваним нападом займає її. Один тільки Луцьк, завдяки укріпленому замкові, на піддав-

ся. Звідси Любарт починає протинаступ, наслідком якого Волинь знову опинилася під його владою. Любарт пристосувався до волинських обставин та ціле життя боронив цей край. Тому на Волині дивилися на нього, як на свого князя, й підтримували його.

127

Любарт помер коло 1384 року, а його місце заступив син його Федір, якого у 1387 році на підставі польсько-литовської унії король Ягайло усунув з Волині, даючи її згодом Вітовтові великому князеві литовському. Луцьк за Вітовта (1388-1430) був другою Після Вільна столицею Литви. Вітовт добудовує замок Любарта та опікується містом і розбудовує його. Цей князь спрваджує до Луцька жидів, караїмів і татарів і надає їм широкі права. У 1432 році Ягайло надав Луцьку магдебурське право.



А перед тим в Луцьку відбувся знаменитий з'їзд монархів. Він почався у січні 1429 року й тривав сім тижнів. Присутні були на ньому цісар



Сигізмунд, король Ягайло та Вітовт, Василій, князь московський, Ерік, король данський, послы від Іоанна Палеолога з Константинополя, представники хрестоносців, хани перекопський, татарський й інші. Усі передмістя Луцька були зайняті гостями, що насправді більше бавилися, ніж радилися. Наради в пруській, гуситській та волоській справі не дали майже жадних наслідків. Дещо більше зроблено в справі коронації Вітовта на литовського короля. Та несподівана смерть Вітовта в 1430 році перекреслила ці плани.

Навесні 1453 р. татари знищили частину міста й вивели звідси в ясир кілька тисяч осіб. У 1494 році пожежа й татари майже цілковито знищили місто. З тої причини у 1497 році Луцьк вдруге дістає магдебурське право від великого князя Олександра. У 1540 році Луцьк знову нищить пожежа, в часі якої в замку згоріли всі старі акти й документи. З огляду на зубожіння міста, король Сигізмунд II Август в 1552 році звільняє луцьких міщан майже від усіх оплат. У другій поло-

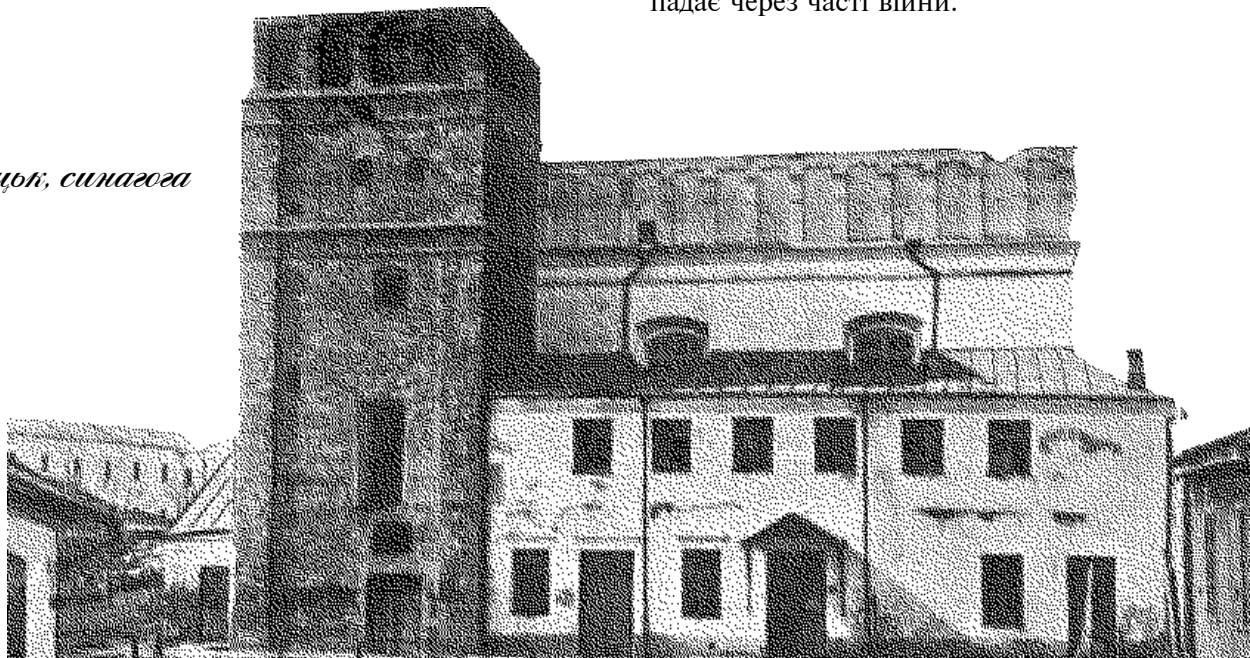
вині XVI ст. Луцьк, завдяки спокійнішим часам, знову підноситься. Крім звичайних ремісників були тут: золотарі, шаблярі, слюсарі, кушнірі, мулярі. У Луцьку відбувалися тоді великі ярмарки на сукно, шкіри, золотарні вироби й вино. Населення міста складалося переважно з русинів. За литовських часів жили тут і вірмени, литвини, жида, караїми, татари, поляки. Цілий Луцьк був обведений тоді валом і частоколом та мав кілька оборонних веж.

Після Люблінської унії 1569 року, коли цілу Волинь прилучено до Польщі, Луцьк стає столицею новоутвореного Волинського воєводства. У Луцьку також відбуваються волинські соймки й всякі з'їзди шляхти. Під час одного з'їзду восени 1595 року прийшов під Луцьк Наливайко. Шляхта не думала про оборону, виїхала на чолі з біскупом і згодилася заплатити Наливайкові контрибуцію; але Наливайко не вдовольняв нею і пограбував передмістя.

За часів Хмельниччини у 1648 полковник Колодка займає місто, що його без бою залишило польське військо, й вирізує тут багато шляхти та жидів. До кінця XVII ст. місто занепадає через часті війни.



луцьк, синагога

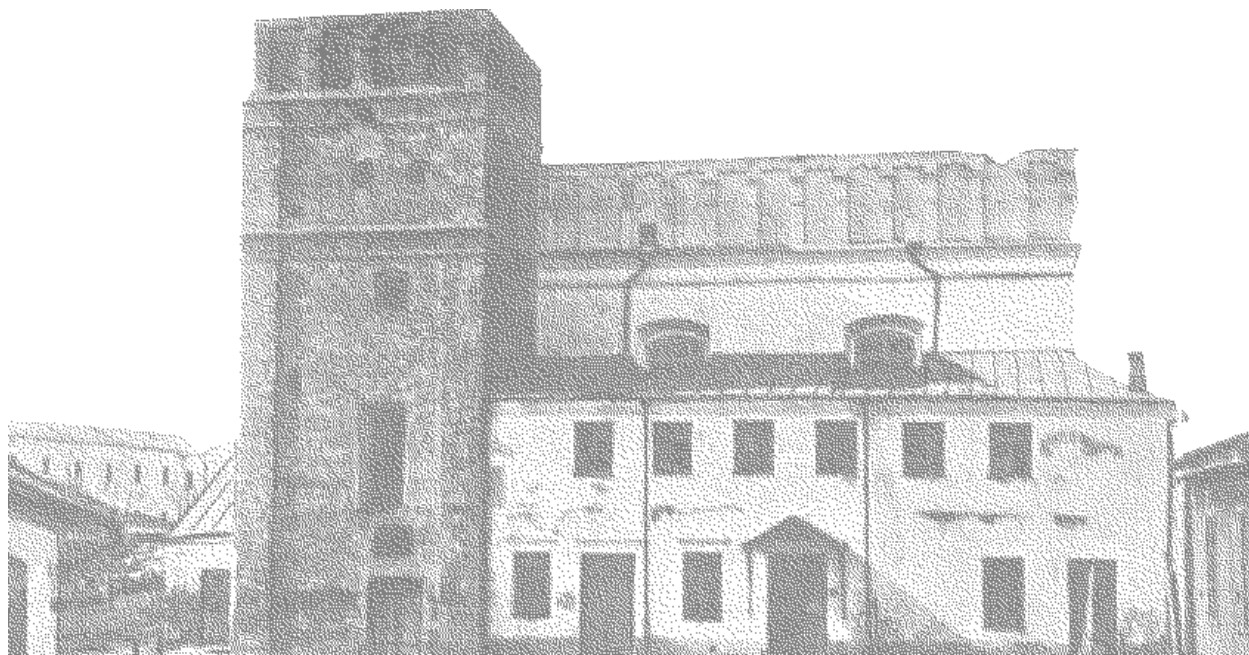


XVII і XVIII ст. — це час повільного упадку міста Луцька. До цього найбільш спричинюються пожежі й часті епідемії, коли люди тисячами вмирили на різні хвороби. Від другої половини XVII століття волинська шляхта полонізується. В урядах руську мову та українців-урядовців замінюють мова польська й урядовці-поляки. Наприкінці XVIII ст. було в Луцьку тільки чотири церкви: катедральна св. Івана в замку, Василянська (братська, вул. Кондзелевича), св. Димитрія і Покровська (вул. Данила Галицького); але вже аж вісім костелів: Домініканів (вул. Драгоманова), Єзуїтів (тепер католицька катедра на вул. Кафедральній), св. Трійці (напроти костелу Єзуїтів), Боніфратрів (на вул. Караїмській), Тринітарів (вул. Медведєва), Бригідок (на вул. Кафедральній, потім перетворений на в'язницю, як у Львові та Дрогобичі), Кармелитів (де тепер кірха) і Бернардинів (теперішній Троїцький кафедральний собор на вул. Лесі Українки).

У 1781 році Луцьк впав жертвою страшної пожежі. Згоріли тоді греко-католицька катедра

в замку й римо-католицька, понад 400 домів. Кінець цього віку в історії Луцька найліпше характеризує прислів'я: «У тому Луцьку все не по людську: навколо вода, а в середині біда».

Після III поділу Речі Посполитої перебував Луцьк від 1795 до 1917 року під російською владою. За цей час він був повітовим містом волинської губернії. Протягом XIX віку остаточно зникають руїни старого міста. У 1827 році зліквідовано Луцьке греко-католицьке єпископство й церкви замінено на православні.



*київський
шлях*

ігор мельник

львів, ратуша



У листопаді 2004 року шлях від Королівського столичного міста Львова до столиці України Києва став головною артерією нації, яка отримала чи не останній шанс творити свою долю і власну державу. Всього маємо по два головних шляхи до Києва – автомобільні через Рівне-Житомир (коротший) та Тернопіль-Вінницю (мальовничіший), залізничні – через Здолбунів та Жмеринку. Подорож до Києва зараз триває автом чи автобусом 6-12 годин, потягом 8-12.

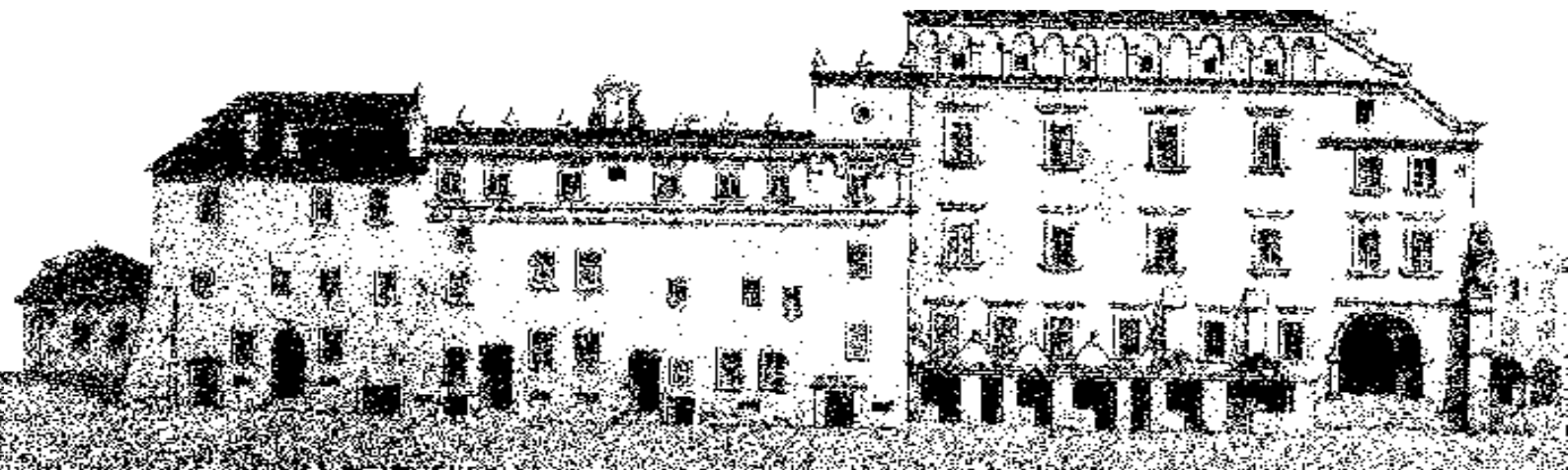
Однак ми рухатимемось на Київ дещо іншим шляхом. Вирушимо від того місця, де колись у львівських оборонних мурах була пробита Кармелітська або Босацька хвіртка. Цей східний відтинок львівських фортифікацій завжди вважався найслабшим. Хоча його у 1678-1682 році було значно укріплено завдяки коронному гетьману Станіславу Яблоновському та інженеру-фортифікатору Янові Бернсу, саме звідси увірвались у 1704 році до середмістя війська шведського короля Карла XII.

Від старих укріплень залишилась Порохова вежа, перед якою лежать два мармурові леви. Вони походять з Відня, звідки були привезені до Львова після II Світової війни як військові трофеї. Спочатку вони лежали перед входом до військового манежу на вулиці Транспортній (тепер Генерала Грекова), а у 1956 році перемістились під Порохову вежу.

За Пороховою вежею, на горі стоїть церква Архистратига Михаїла, одного з покровителів Галичини, колишній монастир Кармелітів босих. Споруджена у 1638-1642 роках святиня стала справжньою окрасою міста. У 1648 році монастир разом із костелом спалили козаки Хмельницького.

З атаки шведських військ під командуванням Карла XII на монастир Кармелітів босих у 1704 р. розпочався штурм Львова, після якого місто впало. Будівлі кармелітського монастиря у той час оточував міцний мур. Тільки в одному місці замість муру був палисад із дубових колод. Саме на це місце шведи й спрямували атаку. Згодом у Львові поширилася чутка, що слабе місце оборони показав Карлові хтось із зрадників.

Бій розпочався о четвертій годині ранку 6 вересня 1704 р. Шведський король дав сигнал до штурму, власноруч пожбуривши в подвір'я монастиря першу ручну гранату. У той момент, коли драгуни метали через мур гранати, військові теслі велетенськими сокирами за кілька хвилин зрубали частину частоколу. Увірвавшись на монастирське подвір'я, шведи вишикувались в невелике каре й пішли в багнетну атаку. Залогою костелу – 200 осіб – чинила опір недовго. Відважний поручник Генінг, який



керував обороною, загинув, проколотий аж шістьма шпагами. Одразу після смерті свого командира та його заступника поручника Вонсовича, вцілілі вояки кинулися тікати до міста. Переслідуючи їх, шведи увірвалися до середмістя. За годину Львів капітулював.

Довкола середмістя існує дуже цікавий з містобудівного погляду пояс оборонних монастирів та храмів, закладених з невеликими часовими проміжками упродовж XVII століття. Це дуже цікавий урбаністичний комплекс із дев'яти об'єктів, який півкільцем оточує середмістя: монастирі Бернардинів (сьогодні монастир оо. Василіян та церква Св. Андрія), Кармелітів босих (сьогодні церква Св. Михайла та монастир оо. Студитів), колишній костел Стрітєння жіночого монастиря Кармеліток босих та вірменський костел Св. Хреста, костел та монастир Бенедиктинок, колишній костел та монастир Св. Казимира, монастир оо. Василіян та церква Св. Онуфрія, костел та монастир Кларисок та костел і монастир Францисканців. Кілька комплексів розташовані трохи далі від середмістя – це колишній костел Св. Урсули,

костел і монастир Сакраменток, монастир тринітаріїв з костелом Св. Миколая, костел і монастир Св. Лазаря, колишній монастир Кармеліток Черевичкових (нині бібліотека НАНУ ім. В. Стефаніка), колишній костел Марії Магдалини, монастир Бригідок.

Можна без кінця блукати львівськими вулицями та, щоб вийти на шлях до Києва, треба перейти через перевал між Високим Замок та горою Лева (389 м над рівнем моря), яку часто називають ще Піськовою або Лисою. Біля неї є ще одна гора, трохи нижча (377 м). Виявляється, вона має назву – Змієва гора. А ще нижче від неї, над стрільницею та палацом Дідушицьких на вулиці Курковій (Лисенка) маємо ще одне підвищення – гора Стефана.

Вперше замок на горі збудував король Данило, та вже у 1261 році його син Лев мусив «розметати» львівські укріплення за наказом татарського хана Бурундая. Але незабаром замок відбудували і він був резиденцією галицьких князів та королів до 1340 року, коли після смерті Юрія Болеслава II Тройденевича Львівгород здобув польський король Казимир. Як писав Іван Кри-

львів, поч. 19 ст.



п'якевич, той давній замок мав бути на Княжій горі, десь в районі штучної печери з двома левами у нинішньому парку Високий Замок.

У 1362 році за наказом польського короля почали будувати замок на вищій горі (спочатку її звали Бідель, а потім Замковою), де тепер стоїть телевежа та копець Люблінської унії. Той замок простояв до кінця XVIII сторіччя, коли його розібрали на каміння для львівських кам'яниць. Лишився тільки кавалок мурів.

Знесіння

З північного боку під Високим Заком маємо Підзамче, а ще трішки на схід – Знесіння. Давнє село Знесіння згадують в архівних записах з XV ст. Хоча деякі історики вважають, що поселення тут існувало ще біля 1250 року. За даними Івана Василевича, Львів постав на Знесінні, а внук Данила Лев Мстиславович переніс місто на початку XIV ст. на Високий Замок. Дехто з істориків вважає, що на Кайзервальді та на горі Баба (294 м, яку ще називають горою Рот або Род) ще тисячу років тому були городища і капища, навіть вказують на їх сліди.

Пізніше, у XVIII-XX ст., тут були популярні місця відпочинку городян – Кайзервальд і водолікувальні озера Кісельки, які нині лежать на території ВАТ «Галичфарм». Знесіння було приєднане до Львова у 1931 році.

Під час I та II Світових воєн, коли бракувало палива, городяни повирубували всі дерева на Кайзервальді. У 1956-1965 роках на горі було створено лісопарк Шевченківський гай, а пізніше скансен – Музей народної архітектури та побуту.

За Кайзервальдом звивається серпантинном залізниця від Підзамча до станції Личаків. За колією височіє гора Хоμεць – унікальна пам'ятка природи з залишками реліктового лугостепу. Вона є одним із найцінніших ботанічних об'єктів Знесіння і цікава тим, що існувала ще в льодовиковий період. На південь і на схід від г. Хоμεць лежить село Кривчиці з церквою Св. Іллі (XVII ст.), яка була раніше дочірньою церквою парафіяльної церкви Вознесіння Господнього на Старому Знесінні, збудованої за проектом В. Галицького.



Новий Яричів

Однак час вибиратися вже за межі Королівського столичного міста, і через Нове Знесіння, Муроване (Ляшки Муровані), Сороки-Львівські, Ямпіль (Пруси), Пикуловичі, Борщовичі добиратись до Нового Яричева. Колись це містечко було районним центром, тепер це тихе селище міського типу осторонь київської траси. Перша згадка про Яричів (тепер це сусіднє село Старий Яричів) належить до 1370 року. У 1563 році було закладене місто Новий Яричів. Хоча місто отримало магдебурзьке право, у 1618 році король Сигізмунд III подарував його коронному гетьманові Станіславові Жолкевському. Місто мало дуже гарний герб: на блакитному тлі покровителька Яричева, Божа Матір з дитятком Ісусом, сидить на срібній хмарі, оточена довкола золотим промінням.



олесько, замок, 18 ст.



Богородиця на гербі має корону та тримає в правій руці берло, увінчане лілією.

Новий Яричів славився своїми ярмарками, тканинами та броварнею. Зберігся в містечку костел Усіх Святих.

Задвір'я

Кілька кілометрів на схід розташовані село та залізнична станція Задвір'я. У 1920 році тут відбулась битва, подібна до Крут. Влітку 1920 року після невдалого походу на Київ польське військо та частини армії УНР відступали на захід. 17-18 серпня станцію Задвір'я обороняв батальйон під команду капітана Болеслава Зайончковського, сформований переважно з львівських студентів та молоді. Окрім поляків, у його складі були українці і євреї. Батальйон був оточений силами красноармійців, але завзято боронився до останнього набою. Розлючені будьоннівці з 6 кавалерійської дивізії не пощадили нікого. Під Задвір'ям полягло 318 молодих львів'ян. Але їх жертва не була марною. Вони зупинили на два дні наступ большевиків на Львів саме тоді, коли точились вирішальні бої під Варшавою. За той час до оборони Львова підтягли польські резерви і большевицький наступ було зупинено.

Куткір

Далі при залізниці розташоване колишнє містечко, а нині село Куткір, яке вперше згадується у 1475 році. Колись у Куткорі був гарний замок з парком, а на високому березі Полтви – монастир капуцинів, оточений мурами.



На старому гербі містечка зображено Матір Божу з дитячком Ісусом на золотому фоні та родовий знак дідичів – Наленч.

У 1777 році в містечку народився Ян Непомуцен Камінські, славетний актор та режисер львівського театру першої половини ХІХ ст.

З Куткора походить відома мисткиня-графік Софія Караффа-Корбут (1924-1996). Хоча майбутня художниця народилась у Львові і була охрещена Софією Роксолянкою Романовою у церкві Петра і Павла, виростала вона у Куткорі.

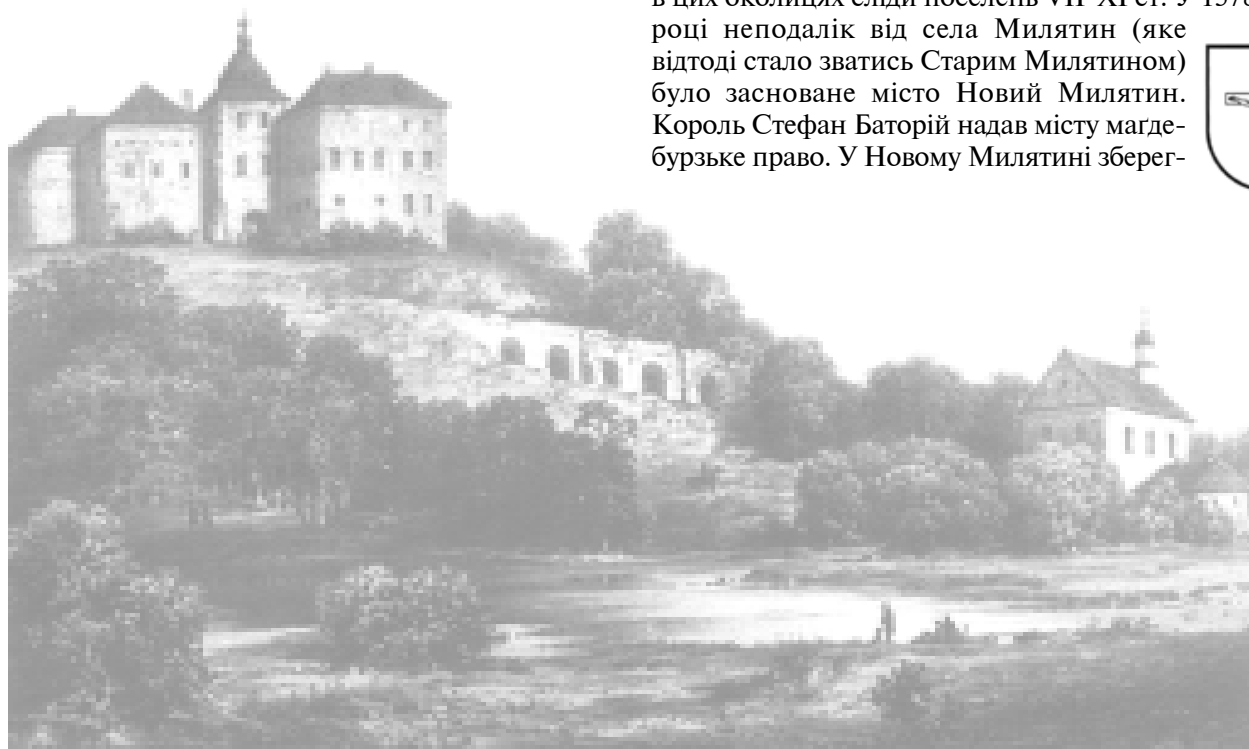
Новосілки

На північ від Задвір'я лежить село Новосілки (Новосілки Ліські) – остання парохія Маркіяна Шашкевича. Тут хворий на сухоти поет помер у забутті у 1843 році і був похований на місцевому цвинтарі. Вперше про Маркіяна Шашкевича, що «був першим просвітителем Руси в рідній мові», згадали на Головній Руській Раді в 1848 році. У 1880 році гурт львівських студентів з великим труднощами віднайшов в Новосілках могилу Маркіяна. У 1893 році, коли на 50-річницю смерті поета та 25-річницю «Просвіти» відбулось перенесення тлінних останків Шашкевича з Новосілок на Личаківський цвинтар у Львові, у ньому брали участь до 10 тисяч людей.

135

Новий Милятин

Новий Милятин тепер село, колишній райцентр та містечко. Перша згадка про Милятин датується 1476 роком, хоча археологи знайшли в цих околицях сліди поселень VII-XI ст. У 1578 році неподалік від села Милятин (яке відтоді стало зватись Старим Милятином) було засноване місто Новий Милятин. Король Стефан Баторій надав місту магдебурзьке право. У Новому Милятині зберег-



лось кілька пам'яток архітектури: мурований костел Воздвиження Чесного Хреста 1740-1790 років, каплиця на честь перемоги під Хотиним (1621 р.), корчма XVIII ст. У костелі був чудотворний образ Христа і кілька разів на рік тут відбувались великі прощі за участі вірних візантійського та латинського обрядів. Розп'ятий Христос був також на гербі містечка.

Буськ

Вперше Божеськ (Буськ) згадується у літописній «Повісті временних літ» під 1097 роком. Тоді тут перебував в облозі володимиро-волинський князь Давид Ігоревич. Хоча Буськ, як центр племені бужан, мав виникнути значно раніше. У XIII ст. добре укріплене місто-фортеця Буськ відіграло роль форпосту на рубежах Волинського, а згодом і Галицько-Волинського князівства.



На початку XV ст. місто стало важливим торговим і ремісничим центром. Уже в 1411 році Буськ одним із перших в Галичині отримав магдебурзьке право від князя мазовецького та белзького Земовіта. На гербі міста зображено бузька (лелеку). Цей птах був тут найпопулярніший і тому став символізувати цей край.

олесько, замок, поч. 19 ст.



Вигідне розташування міста сприяло швидкому його розвитку. У 1539-1641 роках в місті працювала перша папірня, на папері якої надруковано «Острозьку Біблію» (1581 р.) Івана Федоровича (Федорова). У 1746 р. вже діяв цех різників, засновано цех ткачів. У наступному столітті – цехи кушнірський, кравецький, броварний. Культурно-національному відродженню сприяло Буське Миколаївське братство.

Буськ розташований у місці злиття рік Західний Буг та Полтва. Ще через місто протікають річки та потоки Солотвина, Рокитна, Рудна, Модова, які здавна поділяли місто на кілька частин – Старе Місто, Середнє Місто, Нове Місто, Липобоки, Довга Сторона, Німецький Бік, Підзамче, Воляни. Тоді місто здобуло славу «Галицької Венеції». Ще до 60-х років XIX ст.

сполучення різних частин Буська відбувалось через греблі та 68 великих і малих мостів. Однак у 1866 році Австрія програла війну Пруссії та Італії, останній змушена була віддати Венецію. Тож після втрати Венеції над Адріатичним морем, стала занепадати і Галицька Венеція.

Хоча поважнішими причинами «висихання» буських каналів стали залізниці, які прийшли на зміну водним шляхам, а також меліорація та осушення боліт, що призвело до обміління рік. Дотепер у Буську ще збереглося кілька висушених русел рік та проток і залишків гребель та мостів.

У 1870 році залізниця оминула Буськ, проходячи через Красне, яке стало станцією для міста.

У місті збереглися дві старовинні дерев'яні церкви з дзвіницями – Св. Параскеви (1708 р.) та Св. Онуфрія (1758 р.).

З Буська походить Євген Петрушевич (1863-1940), депутат австрійського парламенту та Галицького сейму, президент і диктатор Західної області Української Народної Республіки.

Красне

Нинішнє селище міського типу Красне теж колись було районним центром. А вперше село

під назвою Красне згадується у 1476 році. Поштовх для свого розвитку поселення отримало у 1870 році, коли Красне стало вузловою станцією на шляху зі Львова на Броди та Підволочиськ. У Красному зберігся з австрійських часів гарний залізничний двірць. За часів українсько-польської війни у 1919 році летовище біля Красного було головною базою авіації УГА.

Топорів

На північ від Буська, при дорозі на Лопатин, лежить колишнє містечко Топорів. Поселення виникло на початку XVII ст., коли вісліцький каштелян Андрій Тенчинський видав указ про локацію містечка, названого Топоровим (від родового



гербу Тенчинських – «Топір»). 24 лютого 1605 р. король Сигізмунд III надав Топорову маґдебурзьке право.

138 Щочетверга в Топорові відбувались торговиці. Однак пізніше містечко занепало і тепер це звичайне село.

Соколівка

На південний схід від Топорова лежить село Соколівка – колишнє містечко, що у 1644 році отримало маґдебурзьке право. Гербом містечка стала Пилява – родовий герб власників містечка родини Потоцьких.

Тут 16 лютого 1664 року помер коронний гетьман Стефан Чарнецький, ушавлений перемогами над шведами та жорстокістю щодо придушення українського козацтва. Неподалік біля села Тур'я, за переказами, був священний дохристиянський гай, вирубаний у 1420 році.



Олесько

З другого боку залізниці Львів-Броди височіє над рівниною гора з Олеським замком. Вперше замок в Олеську згадується в історичних хроніках за 1327 рік. Тоді цей замок переходить у володіння князя Юрія Болеслава, а після його смерті – у володіння литовського князя Любарта. Тут розгортається запекла боротьба за замок між Польщею та Литвою. 1382 року після цілої низки кровопролитних чвар, змов і битв, замком знову володіє Любарт.

Після Кревської унії, ці землі переходять до литовського князя Свидригайла. Під час його протистояння з рідним братом Владиславом II Ягайлом – королем Польським і Великим Князем Литовським спалахує антипольське повстання в Галичині, яким керує Івашко-Богдан Преслужич з Рогатина. Тоді гарнізон повстанців в Олеській фортеці протистояв

підгірці, замок, поч. 19 ст.



військам польського короля Ягайла. У 1432 році Олеський замок після довгої облоги здобули війська короля. Замок надається у вічне володіння Янові з Сенна. Його нащадки стали вже називатися Олеськими.

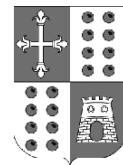
У 1442 і 1453 роках замок витримав турецько-татарську облогу. Та в 1512 році татари здобули Олесько й сильно поруйнували його. Але замок знову швидко відновлюється. Біля нього виростає місто.

1545 року володарі Олеська зводять у місті костел Святої Трійці з дзвіницею. Крім релігійного, костел мав також оборонне призначення. Зараз ця споруда належить УАПЦ.

Після зміцнення Польсько-Литовської держави й розширення її кордонів в південно-східному напрямку Олеська вже не має суттєвого стратегічного значення. Місто й замок перетворюються на шляхетську резиденцію. Оборонні укріплення виносяться за мури замку, вдосконалюються вали, будуються бастіони, сліди яких помітні і зараз.

У 1605 році Олеський замок з усіма навколишніми землями переходить у володіння магната Івана Даниловича. Новий володар замку надає замку характеру житлової споруди з ознаками італійського відродження. Замок стає майже таким, який він є зараз.

Іван Данилович був освіченою людиною. Вперше він одружився з багатою нареченою Катериною Красицькою (за її придане починає розбудову замку). Другою дружиною його стала донька коронного гетьмана Жолкевського – Софія, за якою він отримав землі на Чигиринщині. З 1614 року Данилович стає воєводою руським. Намагається знайти вигідні партії для своїх дочок. Сваюля у виборі наречених привела до трагічної події в замку: Адам Жолкевський, закоханий у його доньку Марціяну, привселюдно чинить самогубство. Другу дочку, Теофілію,



Данилович віддає за старосту красноставського Якуба Собешина (Собеського).

140

1629 року народжується син, названий ім'ям діда, майбутній переможець турків під Віднем, польський король Ян III Собеські. Існує легенда про його народження. Ян III Собеські народився під час грози, на замок тоді ще й напали татари... Коли бабка-повитуха поклала немовля на чорний мармуровий стіл, вдарив дуже сильний грім, стіл тріснув, і бабка оглухла. Відразу ж з'явилося пророцтво про те, що новонароджений буде незвичайною людиною... Пророцтва переслідували Собеського все життя.

А 1639 року тут народився інший польський король – Міхал Корибут Вишневецький.



На службі у Даниловича в Олеську був Михайло Хмель, батько Богдана Хмельницького. За деякими версіями майбутній гетьман народився в Олеську. А коли Данилович став чигиринським старостою, то своїм підстаростою зробив Михайла Хмельницького, і тоді родина Хмельницького переселилася на хутір Суботів.

Своїм спадкоємцем Данилович збирався зробити сина Станіслава, вчив його за кордоном. Повернувшись, юнак деякий час перебував при

королівському дворі, але після поединку з вінницьким старостою Калиновським утік з Кракера на Україну. В одній із сутичок з татарами він потрапив у полон і був убитий в наметі мурзи Кантеміра. Другий син, Ян, помер ще дитиною.

Отже, прямих спадкоємців не лишилося, і замок як посаг Марціяни переходить до Конецьпольських. Однак родина залізла в борги, які виплачує король Ян III Собеські. Тож Олесько 1681 року переходить у його володіння. У 1684-1687 роках Собеські надає замку нового життя. Там він часто гостював зі своєю коханою – дружиною Марією-Казимірою (Марисенькою), під наглядом якої 1684 року було проведено реставраційні роботи в замку і в парку. Вона ж успадкувала маєтність після смерті Яна III в 1696 році, а після її смерті тут володарював її син – Якуб.

У 1719 році Собеські продають замок Станіславу Жевуському. А вже його син, волинський воєвода Северин Жевуський, перетворює замок на розкішну резиденцію.

підгірці, замок, поч. 19 ст.



Северин Жевуський закладає в Олеську 1739 року біля підніжжя замку монастир капуцинів. Був побудований костел Св. Йосифа, просторі монастирські келії, трапезна та кухня. Керував будівельними роботами архітектор Мартин Домбровський, скульптури виконував Леблан. Зараз тут фондосховище Львівської галереї мистецтв.

У 1796 році Олесько купують магнати Зелінські, а трохи згодом – Латинські. На замок валяться нещастя у 1806 та 1836 роках – знову пожежі, 1838 рік – землетрус, внаслідок якого ліве крило замку відвалилося. У 1882 році, коли замок викупив уряд Австро-Угорщини, це була вже суцільна руїна. Патріотично настроєна польська громада намагалася створити в замку музей Яна III Собеського. Та до 1939 року він використовувався під сільськогосподарську жіночу школу.

Під час II Світової війни на території замку були влаштовані військові склади, а на території монастиря капуцинів – концтабір і гето.

Зараз у відреставрованому замку зібрані колекції старовинної дерев'яної скульптури, меблів, дивовижної краси gobelenів і живопису.

А саме Олесько жило не лише своїм замком. У кінці XVII ст. місто було оточене валом з трьома брамами – Бродівською, Львівською та Крем'янецькою. Поза валами було два передмістя – Миколаївська та Гончарі або За брамою.

Місто мало в різний час два герби. Давня символіка Олеська містить складний герб у чотиридільному щиті, увінчаному короною. У першому його полі золотий хрест, у четвертому – фортечна вежа з брамою і двома бійницями, у другому й третьому – по вісім ядер. Це зображення місто подало для затвердження його як міський герб за австрійських часів у 1787 році.

Вісімдесят років по тому на печатках з'являється нове, найскладніше зображення у вигляді чотиридільного щита, увінчаного короною, з чотирма шляхетськими гербами – «Сасом», «Гербуртом», «Корчаком» і «Топором». Композиція відтворює герби власників міста Даниловичів та поріднених з ними родів Фредрів, Жораванських і Тарлів.

підгірці, костел, поч. 19 ст.



Білий Камінь

На південь від Олеська серед горбів та лісів розташоване село Гавареччина – центр виробництва відомої далеко за межами Галичини гаварецької чорної кераміки. А над рівниною, на Білій горі, здалека видно ажуровий металевий хрест встановлений у 1911 році до сторічного ювілею Маркіяна Шашкевича, який народився у сусідньому селі Підлісся. У селі є музей «Меморіяльна садиба Маркіяна Шашкевича» та старовинна дерев'яна церква Преображення Господнього (1735).



Кілька кілометрів на південь розташоване село Білий Камінь, яке було колись містечком. У 1493 році Білий камінь отримав магдебурзьке право. На гербі містечка Св. Юрій у золотих латах на чорному коні б'є зеленого змія. В селі є гарно збережена пам'ятка – мурований костел Успіння Богородиці (1613).

Сасів

Вище за рікою Західний Буг лежить містечко Сасів, розташоване лише за вісім кілометрів на північ від Золочева при дорозі на Підгірці і Броди. Околиці колишнього містечка дуже мальовничі – південні схили Вороняків, гарні ліси

і ще маленька тут, чистенька річка Буг, джерела якої розташовані неподалік від села Верхобуж. Звідси Львів бере питну воду. Колись Сасів був відомий також як курортне містечко, де ще в XIX сторіччі була водолікарня, яка обслуговувала за сезон до 400 курортників.

А раніше це було село Комарів, яке належало до маєтків Олеського замку, і в 1511 році внаслідок їх поділу стало власністю Анни Сеннінської. Про значно давніше існування Комарова свідчить давньоруське городище XI-XIII ст., розташоване в урочищі «Городисько» за два кілометри на південь від села. Пізніше село Комарів перейшло у власність Івана Даниловича, який на основі привілею короля Сигізмунда III від 1615 року на місці села Комарів заснував містечко Сасів, назвавши його від свого герба «Сас» спочатку Сасом, а пізніше Сасовим. Тоді ж, у 1615 році, містечко отримало магдебурзьке право. Родовий знак Даниловичів – «Сас» – став гербом міста: на блакитному фоні перекинутий золотий півмісяць з двома шестикутними зірками на вінцях, а на півмісяці догори стоїть стріла.



Сасів був також відомий у минулому як містечко-фортеця: залишилися сліди валів, які оточували його, а неподалік на горі Городисько був замок.

підгірці, за.мск, поч. 20 ст.



Ще від 1638 року тут існувала папірня, на базі якої в 60-х роках XIX століття було збудовано одну з найбільших в Європі паперових фабрик, яка проіснувала до 1915 року і яку під час I Світової війни знищили російські війська. Її рештки ще й нині видно зліва обабіч дороги при виїзді з села у напрямку Підгірців. Донині збереглась і назва колишнього передмістя – Папірня.

У Сасові є дерев'яна церква Св. Миколи з XVIII сторіччя. Її бані видно з траси, вона розташована праворуч від дороги, недалеко від костелу Різдва Св. Івана Хрестителя.

Підгірці

На північ за невисоким перевалом Вороняків починається Бродівщина. Справжньою перлиною Бродівського краю мало би стати містечко Підгірці, коли буде відбудовано знаменитий замок та впорядковано парк з костелом.

Палац у Підгірцях був збудований за повелінням великого коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Конецпольського в стилі пізнього ренесансу. Історія Підгірців починається з декрету короля Владислава Варненчика, котрий надав їм у користування Янушеві Подгорецькому. Це місце надзвичайно сподобалось великому коронному гетьманові Станіславу

Конецпольському, і він викупив його у Подгорецьких разом з багатьма навколишніми селами. 1637 року гетьман розпочав будівництво своєї резиденції «для утіх відпочинку після ратних трудів». Три покоління Конецпольських працювали над своєю монументальною родовою садибою. Припускають, що великий мурований замок у Підгірцях збудував протягом XVII століття французький інженер Боплан. А триповерховий палац спорудив італієць дель Аква.

За часів Хмельниччини замок був частково знищений. Наприкінці XVII ст. замок відремонтували, провели реконструкцію приміщення палацу. 1682 року молодший Станіслав Конецпольський записав усі свої бродівські землі разом з Підгірцями королевічугу Якубові Собеському, але, врешті-решт, вони потрапили до Константина Собеського – молодшого сина короля Яна III. 1720 року палац у Собеських купили магнати Жевуські. Вацлав Жевуський зібрав у замку велику колекцію цінних картин, книг, зброї, меблів, а також переніс сюди все найцінніше з Олеського замку. Перед замком завжди стояла парадна військова варта, декілька гармат. У палаці відбувались гучні забави, що тривали тижнями, на які з'їжджалася навколишня шляхта. Їх прикрашали феєрверки, військові паради



та гарматні залпи. У замковому парку жили рідкісні птахи.

Потрібно відзначити, що палац хоч і був оточений валами та ровами, мав bastionні укріплення та власний арсенал, серйозного оборонного значення не мав. Це була парадна резиденція магнатів, а фортифікації мали радше декоративне значення. Бо якщо північна сторона замку панувала над навколишньою місцевістю, то з трьох інших боків замок можна було легко здобути навіть без регулярної облоги та артилерії. Крім палацу, ця резиденція включала в себе в'їзну браму, костел, прекрасний парк, з фонтаном та господарські споруди.

Для численних гостей та їх слуг у XVIII ст. біля замку збудували корчму-заїзд, яка збереглася й дотепер. Підгорецький заїжджий двір має старий сонячний годинник. Жевуські влаштували для численних гостей розваги, організували для цього оркестр і театр. Працювала тут і друкарня.

Реставрація Підгорецького замку, побудова у 1752-1763 роках гарно оздобленого костелу Святого Йосифа, гучні бали і бенкети, численна військова залога вимагали від родини магнатів Жевуских величезних коштів.

У замку була величезна бібліотека та архів. Окремо зберігалися особисті речі короля Яна III Собеського і трофеї, що їх у битвах здобули Вацлав і Северин Жевуський.

Останніми власниками Підгірців до II Світової війни була родина Сангушків. Князь Роман Сангушко, маючи сумний досвід часів I Світо-

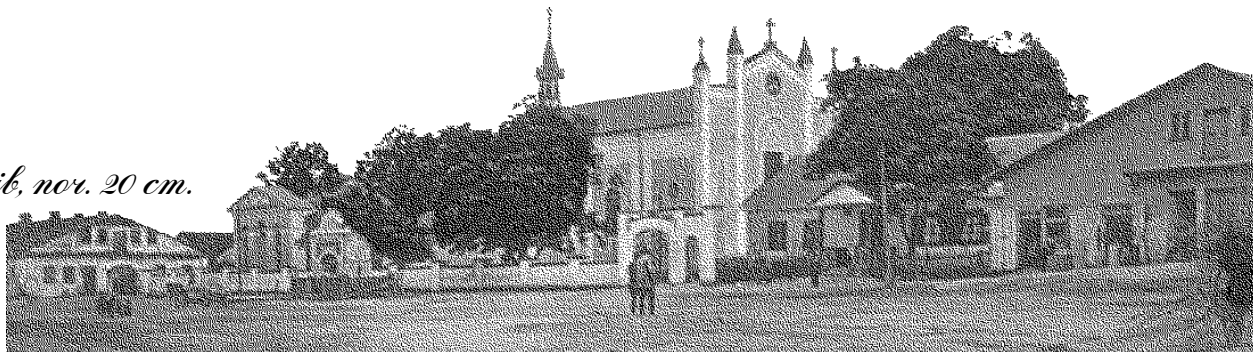
вої війни, перед загрозою нової війни поспішно евакуював найцінніші твори мистецтва. Караван вантажівок в останній момент перед нападом німців добрався до Румунії і після подорожі через усю Європу опинився у Бразилії. З частини підгорецьких творів мистецтва в Сан-Пауло заснували мистецьку фундацію, котра існує там і до сьогодні.

Коли у вересні 1939 року прийшла советська влада, музей закрили, статуї перевезли у Ленінград до Літнього саду. Палац дуже постраждав під час війни спочатку від німецьких, а потім від советських військових гарнізонів. Донишла інтер'єр палацу пожежа 1956 року. Потім його все-таки відремонтували, проте ні плафонів, ні мармурових підлог відновити не вдалось. А згодом відкрили в замку обласний санаторій для хворих на туберкульоз.

З 1997 року замок передано Львівській галереї мистецтв.

Замок оточував прекрасний парк, один із перших в Україні зразків «італійського» парку з терасами. Розташовані на одній осі три паркові тераси були основою архітектурної композиції його північної частини. На першій терасі розміщено власне замок, а в північній частині вона закінчувалася кам'яною балюстрадою. Відразу ж за замком на терасі – квітковий партер, фонтан і скульптури. Середня тераса становила центральну частину парку: правильний прямокутник завбільшки з футбольне поле. Тут був обов'язковий атрибут «італійського» парку – партер: композиція з восьми однорідних квад-

сacib, nov. 20 cm.



ратних квітників, розділених доріжками. І досі помітними є сліди цього планування.

Пліснеськ

На південь від Підгірців є присілок Гутисько, де в давні часи період видобували руду і виплавляли залізо. Поруч залишки валів давньоруського міста Пліснеська, яке згадується у Галицько-Волинському літописі під 1188 та 1232 роками. Сліди городища добре помітні ще й дотепер. Пліснеськ був великим містом, але у 1241 році його зруйнували орди Батия.

У XVIII столітті поруч з літописним Пліснеськом було розбудовано монастир, який, за легендою, засновано тут іще у 1180 році дочкою белзького князя Всеволода – Оленою. Про це свідчить напис на кам'яній плиті в монастирській церкві. У записі, який зроблено латинкою, говориться, що монастир заснувала 1180 р. княжна Олена. З переказів також відомо, що княжна загинула героїчною смертю під час нападу половецької орди. Відтоді частину Пліснеська і називають – «Оленин парк».

Церква Св. Онуфрія, з характерним для барокового будівництва фасадом з волютами, постала у 1726-1750 роках старанням ігумена Парфенія Ломиковського. З північного боку до церкви прилягає двоповерховий монастирський будинок 1771-1786 років. Цінною мистецькою пам'яткою є оригінальної форми іконостас, виготовлений за проектом архітектора Павла Гіжицького.

Заболотці

Біля виїзду з Підгірців на київську трасу лежить село Ясенів. На горі біля нього варто звернути увагу на пам'ятник воякам Галицької дивізії, які полягли під Бродами в липні 1944 року. Цей пам'ятник, разом з пам'ятниками Бандери та Коновальця, знищили советські спецназівці влітку 1991 року, перед заколотом ГКЧП. До 1958 року біля Ясенова працювали дві шахти, де видобували буре вугілля (до 60 тисяч тон на рік).

Кілька кілометрів на північ село Висоцько, де народився знаменитий художник Іван Труш. У Висоцькому був створений меморіальний музей художника. Біля села археологи знайшли курган бронзової доби (II тисячоліття до Р. Хр.). Існує навіть термін періодизації археологічних знахідок – висоцька культура.

А неподалік при залізничній колії село Заболотці. Перша письмова згадка про Заболотці датована 1494 роком, хоча археологи знаходять тут сліди поселення XII-XIII ст. До 60-х років Заболотці були райцентром. У селі збереглась дерев'яна церква Собору Пресвятої Богородиці, збудована у 1746 році. Неподалік, на горі Городище був замок, відомий ще з давньоруських часів, який існував до XVIII ст.

Броди

Місто Броди лежить на північному сході Львівщини, за кілька кілометрів від межі між Львівською та Рівненською областю – фактичної межі між Галичиною і Волиню. До 1569



року тут проходив кордон між Польською короною та Великим князівством Литовським, у 1772-1918 роках – кордон між Австрійською та Російською імперіями.

Давнє поселення Броди лежало на важливому шляху, що проходив через Галич, Звенигород, Пліснеськ (велике місто Галицько-Волинського князівства), і далі на Володимир та Київ. Неподалік від міста були дві річки та заболочена місцевість, через які переправлялися вброд. Звідси походить і назва міста.

У період Київської Русі на території Старих Бродів існувало поселення, яке вперше згадується у «Повчанні Володимира Мономаха своїм дітям». Тут відбулися дві великі зустрічі між Володимиром Мономахом та волинським князем Ярополком Ізяславовичем (1084 та 1085 рр.). Літочислення Бродів ведеться від 1084 року.

У 1241 році Броди і його околиці сплюндрували монголо-татарські орди хана Батия. З XV століття село Броди стає власністю польських магнатів Каменецьких. З 1580 року належить

родині Жолкевських, з 1629 – Конецпольських, з 1682 – Собеських, 1704 – Потоцьких, родовий символ яких був гербом міста – в лазуровому полі срібний п'ятираменний хрест. Цей же знак був гербом австрійського періоду.

У 1584 році Броди отримали магдебурзьке право й статус міста. Ними управляла місцева рада. Один із членів ради призначався магнатом, інші вибиралися населенням міста. Місто раніше (з 1584 по 1629 роки) називалося Любич. Перейменував його Станіслав Жолкевський – від назви родинного гербу «Любич». Однак ця назва не прижилася і Конецпольські повернулись до попередньої назви – Броди.

У 1630-1635 роках Броди були фортецею, збудованою за зразками нового голандського фортифікаційного мистецтва. Не виключено, що у її проектуванні брав участь Гійом де Боплан. Фортеця постала в західному кінці міста, з іншого боку її захищали болота і ставки. У плані це був п'ятикутник, оточений глибоким земляним ровом. Укріплення склались з п'яти



Броди, поч. 19 ст.



бастіонів і куртин з казематами, спорудженими з цегли та каміння. В'їзд до замку здійснювався через підйомний міст з боку міста.

У вересні 1648 року при підтримці українського населення міста частина військ Богдана Хмельницького на чолі з полковниками Небабою, Нечаєм, Головачем вісім тижнів утримувала в облозі Бродівську фортецю.

Онук гетьмана Конєцпольського відписав Броди Якубу Собеському, який, своєю чергою, продав цю маєтність 1704 р. Потоцьким. У середині XVIII століття Станіслав Потоцький перебудував її на барокову резиденцію. У 1812 році Вінцент Потоцький за наказом австрійського уряду розібрав фортифікації з боку міста – разом з надбрамною вежею, двома бастіонами і рavelіном. Приблизно в 1833 р. Броди купив Ян Казімір Молодецький – у володінні його внучки Ядвіги, дружини Адама Рижшевського, палац залишався до 1939 р.

У центрі замкового подвір'я і дотепер зберігся палац. Фортеця розташована на вулиці

Шкільній і прилягає до міського базару, тож не дивно, що є в занедбаному стані.

Серед інших пам'яток можна відзначити церкву Пресвятої Богородиці з XVIII століття, костел Святого Духа, церкву Св. Юра, залишки оборонної синагоги 1742 р. Залишилось кілька еkleктичних та сецесійних будинків з австрійських часів – періоду найбільшого розвитку міста.

У 1772 році, після першого поділу Польщі, Бродівщина увійшла до складу Австрії. Броди опинилися на кордоні з Російською імперією й отримали статус «вільного торгового міста». Його називали складом товарів країн Європи та Азії. Місто жило з прикордонної торгівлі і у першій половині XIX сторіччя налічувало вже 20 тисяч мешканців, переважно жидів. Броди на той час були третім за величиною містом Галичини (після Львова та Кракова). Після побудови у 1872 році залізниці, яка згодом через Радивилів була з'єднана з мережею залізниць Російської імперії, Броди поступово втрачають



значення прикордонного торгового центру. А після I Світової війни, коли новий кордон перейшов на схід, Броди стали занепадати.

З Бродівською гімназією пов'язані імена Івана Труша, Василя Шурата, Мирона Тарнавського, класика австрійської літератури Йозефа Рота.

Підкамінь

На шляху від Бродів до Тернополя лежить містечко Підкамінь, із залишками католицького монастиря, який зараз належить отцям Студитам.

Містечко розміщене під так званим Чортювим каменем, що височить поруч із монастирською горою. Переказують легенди, що невідомий велетень приніс з гір скелю та поставив її на місці, де була заснована фортеця. Недалеко від каменя є печери, які у легендах пов'язані з опришками та козаками і навіть Олексою Довбушем. Сам камінь має висоту 17 метрів й ширину 8-10 метрів. Навкруги нього збереглося

багато козацьких хрестів. Датуються вони XVII століттям.

Існують версії, що камінь використовувався як основа для будівництва на ньому старовинної дерев'яної фортеці. Деякі історики вважають, що камінь використовувався як поганське капище.

За переказами, монастир заклали ченці, яких вигнали з Києва в 1234 році. Перша задокументована згадка про монастир належить до 1464 року. Монастир мав багату бібліотеку й архів. У монастирі у 1727 році відбувалась коронація ікони Матері Божої. Костел Вознесіння був збудований на території кляштору в XVII столітті. В центрі подвір'я збереглась коринтійська колона з 1719 року на багатоступеневому постаменті з мідною позолоченою фігурою, подібна до львівської колони Яна з Дуклі під Бернардинами.

По дорозі від монастиря до каменя стоїть напівзруйнована барокова капличка Параскеви П'ятниці 1739-1741 років.



Броди, вул. золота, поч. 20 ст.

Колись містечко Підкамінь було райцентром. Зараз це селище міського типу. Перші згадки про поселення датуються 1441 роком. У 1569 році Підкаменю було надано магдебурзьке право. На міському гербі на блакитному тлі були зображені дві срібні скелі, між якими було Всевидяче Боже Око в золотому сяйві.

Маркопіль

Південніше біля ставу над річкою Грабарка, з якої витікає потім ріка Серет, лежить колишнє містечко Маркопіль.



Колись тут був замок, від якого донині залишились вали. У Маркополі є оригінальна мурована церква Різдва Пресвятої Богородиці. Старанням місцевого пароха о. Івана Кулицького її спорудив у 1892-1896 роках будівничий Ставарський із Синяви. Церква нагадує проекти Юліяна Захарієвича, а вінчає її пірамідальний купол у «волинському стилі». Храм розписував Антін Манастирський.

Маркопіль унікальний тим, що упродовж сторіч усю громаду самоврядного містечка склали всього кільканадцять родин. Натомість були всі необхідні атрибути самоврядування разом з ратушею та гербом – «Яніна» (срібний щит на червоному фоні).

Залізці

Нижче за течією, вже на території Зборівського району Тернопільської області, поміж великими ставами знаходиться смт. Залізці (Заложці). Містечко колись було райцентром. Перша згадка про Заложці належить до 1483 р. У 1520 році місту надано магдебурзьке право. На гербі зображена покровителька містечка – Матір Божа з дитиною на руках.

У містечку збереглися залишки замку. Мурована твердиня в Залізцях відома з початку XVI ст. Заклав фортецю Мартин Кам'янецький. За панування наступних господарів, Вишневецьких та Потоцьких, замок перетворюється на магнатську резиденцію.



У плані фортеця чотирибчна. Були тут свого часу кутові чотирирусні вежі та брама з підйомним мостом, перекинутим через рів з водою. Залишки рову теж ще можна де-не-де побачити. Житлові корпуси в замку розташовувались по периметру оборонних стін – північної і південної. У північно-західній частині комплексу з арковою в'їзною брамою, що збереглася найліпше, розташовані двоярусні будинки-каземати. У північній частині був дво-



поверховий палац. За легендою, у 1675 році замок обложили турки з татарами. Двічі вони пробували штурмувати замок та зазнавали невдачі. Тоді вирішили поворожити з допомогою чорної курки, яка мала вказати на волю Аллаха. Курка, звичайно, була дуже налякана, і побігла туди, звідки її принесли –

в турецький табір. Це сприйняли як знак до відступу і зняли облогу.

Перебудовували фортецю кілька разів у XVII-XVIII ст. Після того, як Потоцькі залишили Залозці, нові власники замку перетворили фортецю на фабрику сукна, потім влаштували в старовинних стінах бровар. Під час Першої світової споруда зазнала сильних пошкоджень від російської артилерії. Зараз замок – це лише фрагменти стін та башт серед кущів.

Неподалік замку руїни костелу Св. Антонія. Храм зводиться тут, за деякими даними, ще в XV столітті, у 1730 р. його перебудовує Юзеф Потоцький. Тут у криптах знайшли свій спочинок князі Костянтин та Януш Вишневецькі.

Є ще в Залізцях мурована Покровська церква (1740 р.).

Фреді, празоний дані, нор. 20 ст.



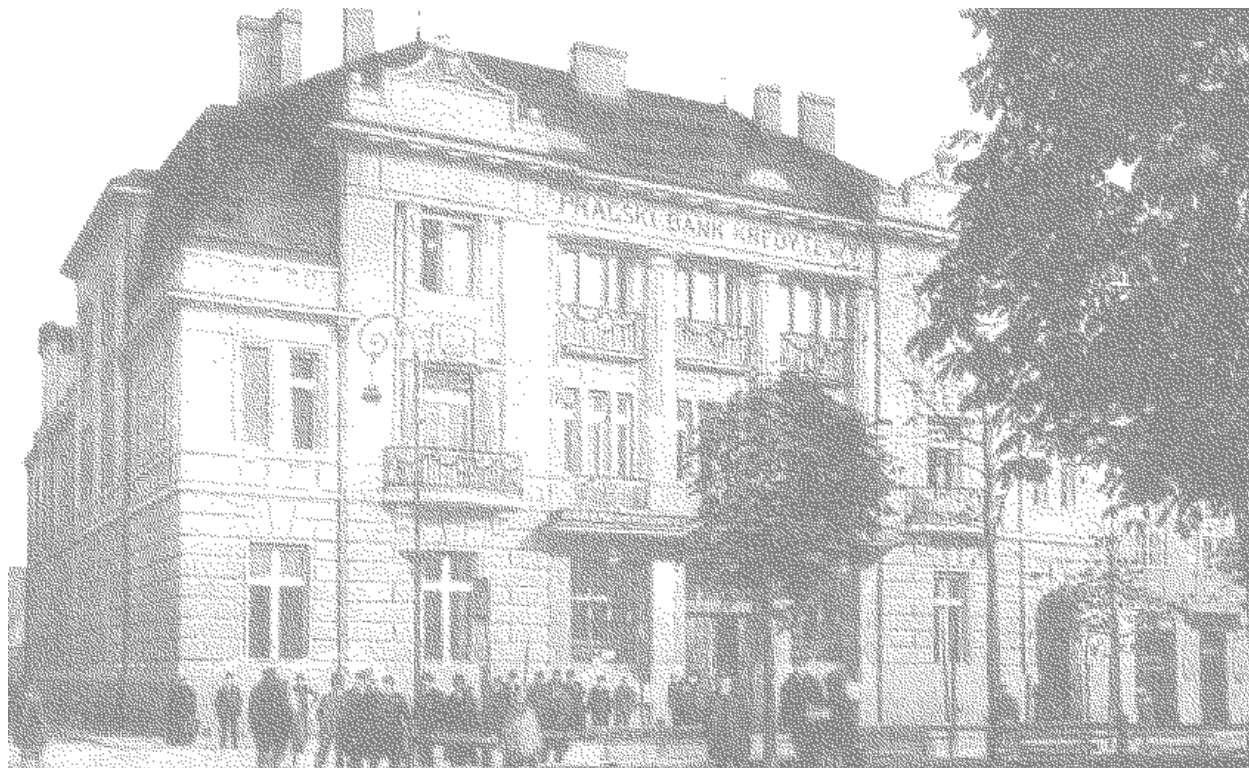
Збараж

На берегах річки Гнізни, притоки Серету, розташоване старовинне місто Збараж. За переказами, тут збиралися вояки для захисту рідного краю, тому це місце стало називатися Збаражем (Збиражем).

Першу писемну згадку про Збараж подає літопис під 1211 роком. У 1241 році він був зруйнований під час татаро-монгольської навали. 1393 року Збараж згадується у зв'язку зі спорудженням замку, який збудував князь Дмитро Корибут. У 1463 році дітичем міста Збаража і сіл, що до нього належали, став Василь Васильович (Несвізький), який першим почав величати себе князем Збараським. Після того, як місто знищили татари у 1589 році, князі вирішили не відбудувувати його, а перебралися до нового, яке виростало неподалік. А в селі Старий Збараж донині залишилися рештки замку.

Новий Збараж будували західноєвропейські інженери: італійці Вінченцо Скамоцці та Андре дель Аква, голандець Генріх ван Пеєн. Після смерти Юрія Збараського замок перейшов у володіння князів Вишневецьких, які продовжили роботи з укріплення оборонних споруд та впорядкування палацу. Можливо, саме Юрій Збараський встановив герб Нового Збаража — Святий Юрій на коні пробиває списом змія.

Замок розташовано в парку, на Замковій горі. В'їзна вежа збудована на одній осі з парадним входом до палацу. П'ятигранні бастіони збереглися частково — на висоту куртини. У кожному з них були тунелі, що сполучали їх з казематами і замковим підвір'ям. Замок зберігся не повністю, бо приблизно у 40-х роках XIX сторіччя генерал Бем побудував на його території цукровий завод, що пришвидшило занепад споруди.





Великим випробуванням для міста і його замку стали події 1649 року, відомі нам частково з фільму «Вогнем і мечем», хоча Єжи Гофман знімав свій знаменитий фільм не у Збаражі. У 1648 році козаки після Пилявицької перемоги без бою здобули Збараж, залишений його залогою. Натомість наступного року польські війська під командою Яреми Вишневецького зятя обороняли Збараж, очікуючи на підмогу зі сторони королівського війська. На початку липня 1649 року Збараж обложили основні сили козаків на чолі з Хмельницьким та кримська орда.

Місто і замок оборонялись кілька тижнів. Під мурами Збаража полягли тисячі козаків, зокрема славні полковники Морозенко і Бурляй, був тяжко поранений Іван Богун.

Та доля Збаража вирішилась під Зборовом, куди перемістились основні сили козаків і татарів. Там Хмельницький ледве не захопив короля Яна Казимира, але зрада кримського хана Іслам Гірея III змусила гетьмана підписати Зборівську угоду. Після цього була знята облога

Збаража і козаки повернулись в Україну, дозволивши татарам зібрати великий ясир.

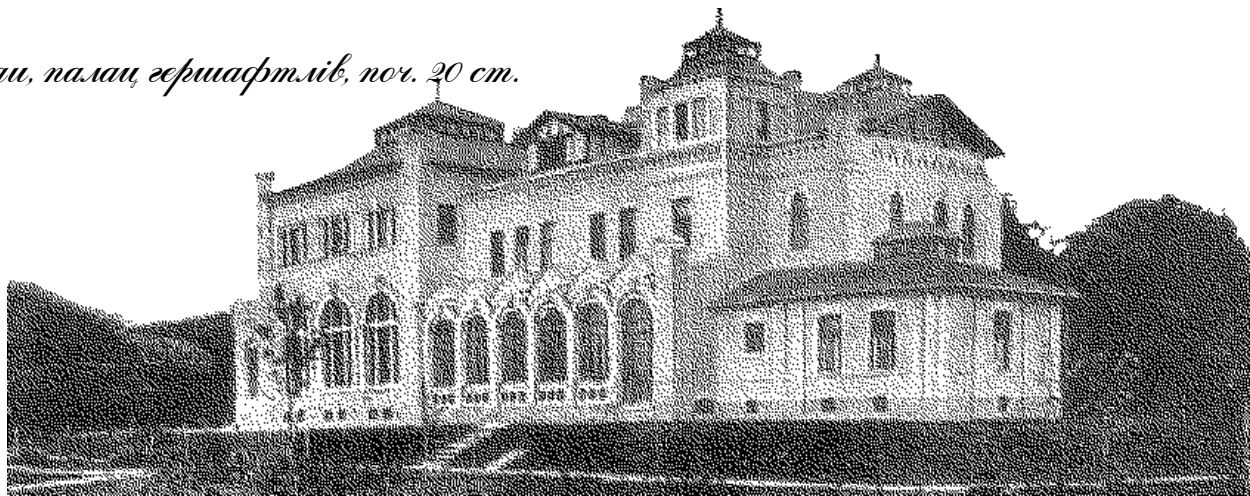
У XVIII столітті в Збаражі збудовано Малу Успенську та Велику Воскресенську церкви, відновлено зруйнований турецькими нападами костел Бернардинів, монастир та синагогу. У монастирі тоді розмістилась латиномовна гімназія, одна з перших в Галичині. За Австрії, з 1779 до 1805 року, в Збаражі працювала державна гімназія, яку потім перенесли до Березан. Упродовж 1810-1815 років Збараж у складі частини Тернопільщини на підставі Шенбрунського договору входив до Росії.

Після Віденського конгресу Тернопільщина повернулась до Австрії. У 1867 році Збараж стає повітовим центром. У 1906 році було завершено будівництво залізничної колії Тернопіль-Збараж, що теж мало позитивний вплив на розвиток господарства і торгівлі міста і повіту.

На зламі XIX-XX сторіч у Збаражі розгорнули діяльність товариства «Просвіта», «Рідна школа», «Пласт», «Союз українок». Велика роль



Дроти, палаци, гершафтлів, поч. 20 ст.



у цьому належить Іванові Франку, який у другій половині 90-х років побував у Збаражі і селах повіту, виступав перед селянами на зборах. У Збаражі він мав своїх однодумців: Сафата Шмігера, Андрія Шмигельського, Яцька Остапчука, Антона Гриценюка. Неподалік, у селі Шельпаки, довгі роки парохом служив Степан Качала, один із найвидатніших галицьких народовців XIX ст.

Вишнівець

Від містечка Колодне, що на північ від Збаража, починалась колись Волинь. Щоправда, міські права воно втратило давно, коли його знищили татари. Від 1589 року Колодне відбудувалось вже як село.

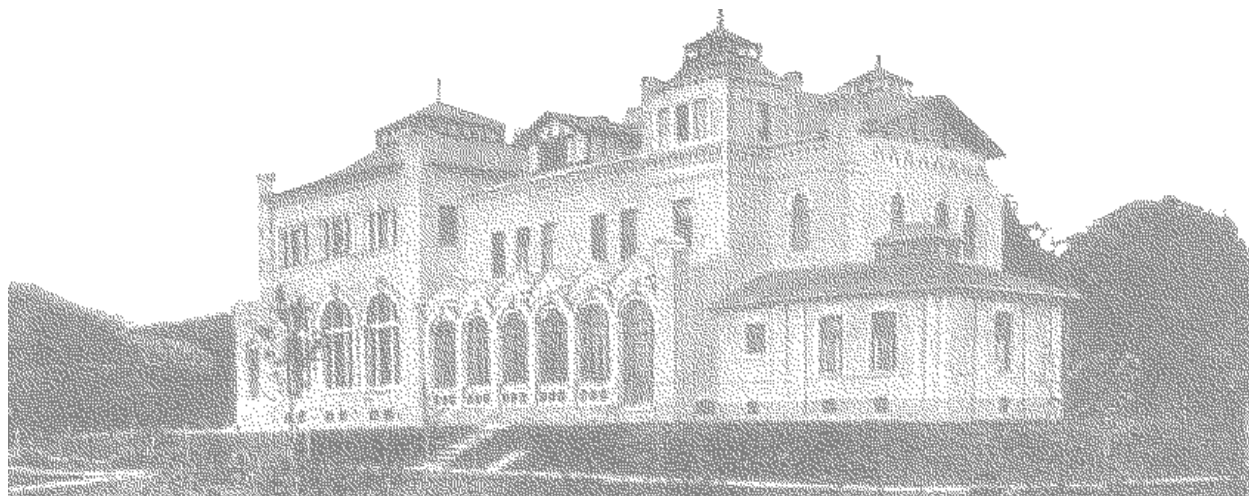
Старовинне містечко Вишнівець лежить на північ від межі Галичини та Волині, хоча формально належить до Збарязького району Тернопільської області. Однак після поділів Речі Посполитої, наприкінці XVIII сторіччя, кордон між австрійською та російською імперіями проліг південніше від містечка. Згодом Вишнівець входив до складу Волинської губернії та Волинського воєводства міжвоєнної Польщі. Місцеве населення змушене було під тиском російської влади перейти з греко-католицької

віри у православну, і залишилось переважно православним донині.

Вишнівець лежить над річкою Горинню у 18 кілометрах на південь від Кременця. Перша згадка про це поселення датується 1395 роком, коли великий князь литовський Вітовт надав Дмитру Корибуту у власність Вишнівець, де той заклав замок на правому березі ріки Горині (зараз це село Старий Вишнівець).

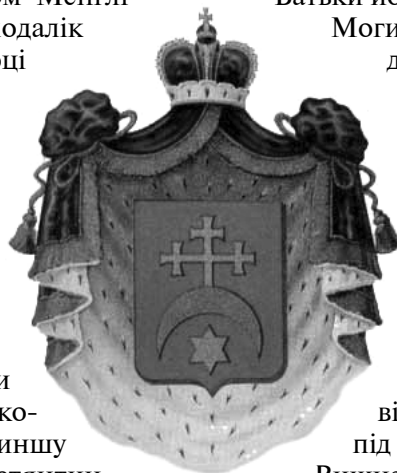
Князі Вишневецькі походять власне з Вишнівця від Корибута-Дмитрія, сина великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича. Правнук Корибута-Дмитрія, Солтан, що, за переказами, заснував замок Вишнівець, перший почав іменувати себе князем Корибут-Вишневецьким. Брат Солтана, Василь, мав сина Михайла, що і став родоначальником князів Вишневецьких. Від синів Михайла, Івана й Олександра походять дві лінії князів Вишневецьких, з яких друга завершилася на польському королі Міхалові Корибуту (помер у 1673 році), а перша – на князеві Міхалові Серватію, гетьману литовському (помер у 1744 р.).

До першої лінії належить Дмитро Іванович Вишневецький, знаменитий козацький ватажок, оспіваний у народних піснях під ім'ям Байди. У квітні 1542 року Дмитро Вишневецький брав



участь у переможній битві проти 25-тисячної татарської орди на чолі з ханом Менглі-Гіреєм біля села Лопушно неподалік Вишнівця. А прибувши у 1550 році на Малу Хортицю, він заснував там фортецю – першу Запорозьку Січ. Під час боротьби за молдовський трон його захопили у турецький полон і стратили в Константинополі у 1564 році. Брат Димитра, князь Костянтин Іванович, староста житомирський, присягаючи у 1569 р. на унію Литви з Польщею, від імени усіх волинських магнатів просив короля не змушувати їх приймати іншу віру. Але син його, князь Костянтин (1564–1641), староста кременецький, перейшов 1595-го року у латинство. Він брав участь у походах Дмитрія I та королевича Владислава на Москву. Останній представник цієї лінії і всього роду князів Вишневецьких, Міхал Серватій, народився у 1680 році, свого часу був відомий як письменник.

До другої лінії князів Вишневецьких належить Єремія-Михаїл (1612–1651), староста пе-



ремиський і канівський, воєвода руський. Батьки його були православні, а мати Раїна Могилянка, молдавська князівна, була двоюрідною сестрою київського митрополита Петра Могили. Однак Ярема, навчаючись у єзуїтів у Львові, 1631 року перейшов у католицизм і став його ревним захисником за часів Хмельниччини. Син Єремії, Міхал, був обраний 1669 р. на польський престол, але чотирирічне правління його не було щасливим. Поспішаючи до війська, що зібралось проти турків під Хотином, король Міхал Корибут Вишневецький помер у Львові 10 листопада 1673 року, у віці 33 років.

Через Вишнівець козацькі полки йшли до Берестечка. У селі Колодно біля Вишнівця військо гетьмана Богдана Хмельницького стояло табором, очікуючи кримського хана. А після фатальної битви саме у вишнівецькому замку

підкам'янь, монастир, поч. 19 ст.



татари тримали гетьмана в полоні. У замку Хмельницький пробув до кінця липня 1651 року, аж поки татари не отримали за нього викуп.

У Вишнівці був старовинний родовий замок Вишневецьких, який князь Міхал-Серватій перебудував на палац, що зберігся і дотепер. Відтак у 1744 році маєток переходить до роду Мнішеків. Вони перебудовують палац у розкішну магнатську резиденцію. Після 1852 року граф Анджей Мнішек продає Вишневець, ним володіють різні господарі. Під час I Світової війни палац був зруйнований, а в 20-х роках відбудований за участі відомого архітектора модернізму Городецького.

Місцеві мешканці переказують легенду про «скажені шахи» Яреми Вишневецького. Гра у шахи відбувалася на велетенській, вимощеній зі світлого та темного каменю, шахівниці, де роль фігур виконували люди, кріпаки Вишневецького. «Виграні» фігури відразу ставали власністю того із вельможних шахістів, хто їх «виграв». Можливо, тому тепер щороку у Вишнівці проводиться традиційний фестиваль із шахів і шашок-64 пам'яті нашого славетного земляка, князя Вишневецького. Щоправда, не Яреми, а Дмитра Байди — засновника Запорозької Січі.

Біля замку є мурована церква Воскресіння Христового, яку збудували Вишневецькі у 1530 році. У ній були поховані князь Михайло Вишневецький та Раїна Могилянка. У церкві до Першої світової війни перебувала Чудотворна ікона Костромської Божої Матері, що була привезена в 1608 року з московського походу Дмитрія Самозванця.

У 1846 році у Вишнівці зупинявся Тарас Шевченко, подорожуючи Україною як член-співробітник Київської археографічної комісії для змалювання стародавніх пам'яток архітектури. На пам'ять про перебування тут Кобзаря відкрито меморіальну таблицю при вході у колишній палац, встановлено пам'ятник на центральній площі містечка. У 1848 році тут побував Оноре де Бальзак. У 60 роках XIX ст. кілька рисунків Вишнівця виконав художник Наполеон Орда. У різні часи тут побували Іван Мазепа, Петро I, Станіслав Понятовські (останній польський король), Микола Костомаров, Юліуш Словацький, Леся Українка, Симон Петлюра.



Новий Олексинець

20 кілометрів на захід від Вишнівця лежить колишнє містечко Новий Олексинець, тепер село Кременецького району. Зараз у селі живе близько 630 осіб.

Колись воно називалось Андріїв. У 1570 році Олександра з Вишневецьких отримала його як посаг під час шлюбу з Юрієм (Єжи) Чарторийським. Дідичка перетворила село Андріїв у містечко Новий Олексинець. Чарторийські збудували собі замок у сусідньому селі Старий Олексинець. Наприкінці XVIII ст. він перейшов до роду Жищевських, які в середині XIX ст. перебудували його на палац, знищений за часів Першої світової війни.

Почаїв

На теренах України є дві лаври православної церкви Московського патріархату: Києво-Печерська і Почаївська. Почаївська лавра в Російській православній церкві вважається наймолодшою, їй надали цей ранг у 1833 році, коли вона була відібрана в греко-католиків.

Почаївський монастир було засновано ченцями Києво-Печерської лаври, які прийшли на

це місце, рятуючись після Батієвого сплюндрування Києва у 1240 році. Під час татарської навали двом ченцям і пастуху Івану Босому явилася Божа Матір у вогненному стовпі. На скелі, де стояла Пречиста, відбилася її стопа, з якої заструменіло святе цілюще джерело. Тоді ж монахи спорудили біля підніжжя гори муровану церкву на честь Успіння Пресвятої Богородиці.

У 1597 році шляхтянка Анна Гойська перенесла в монастир на довічне збереження свою чудотворну ікону Божої Матері, згодом названу Почаївською. Цей образ став головною святиною Лаври. Ікону у 1559 році привіз грецький митрополит Неофіт, що подорожував по Україні для збору пожертв на Константинопольську патріярхію, яка дуже потерпала від турків. Побувавши в родинному замку Гойських на Волині та отримавши від побожної вдови Анни щедрий дар на церковні потреби, митрополит благословив її згаденою іконою. У замковій каплиці Гойських образ перебував понад 30 років, за цей час перед ним відбулося декілька чудесних зцілень. Анна ж після прозріння її сліпого від народження брата Пилипа Козинського, була глибоко вражена цим чудом і, вважаючи себе не гідною одноосібно володіти такою іконою, передала її сусідньому Почаївському монастиреві. Тоді ж вона зробила і так званий фундушевий запис, щедро обдарувавши Лавру великими земельними маєтками і щорічними пожертвами.



підклям'я, монастир, поч. 19 ст.

Невдовзі до монастиря прибув Іван Залізо — преподобний Йов Почаївський. Шляхетський родовід не перешкодив десятирічному хлопцеві з Галичини покинути батьківський дім та вступити до відомого Угорницького монастиря. Він рано прийняв чернечий постриг, а в тридцять років був висвячений на ієромонаха. Чутки про його чернечі подвиги дійшли до православного магната князя Костянтина Острозького. У 1582 році преподобний Йов на запрошення князя прибув на Волинь, у Дубно, до Чеснохресного монастиря, яким і керував протягом двадцяти років.

По смерті ясновельможного князя отець Йов, «утікаючи від людської слави і бажаючи мати славу єдино від тайновидця Бога», як згодом писали його сучасники, потайки залишив Дубно і подався на гору Почаївську. У Почаєві братія обрала його ігуменом. Отець Йов зреформував Почаївський монастир із пустельно-скитського (коли монахи жили в окремих печерних келіях і збиралися разом лише в церкві на службі Божій) на спільно-житійний за чином знаменитого Студитського монастиря у Константинополі. За преподобного Йова, у 1649 році, коштом місцевої православної шляхти,



переважно родини Домашевських, було збудовано велику муровану Троїцьку церкву в стилі українського бароко. Понад сорок років преподобний Йов своїм боговгодним життям, молитовним подвигом і невтомною працею творив славу Почаївського монастиря.

Великий ігумен Йов Почаївський упокоївся у столітньому віці, 28 жовтня 1651 року. За декілька років його було канонізовано.

У 1675 році великий загін турків і татарів на три дні взяв Почаївську гору в облогу. Нападників привабили оповіді про казкове багатство Лаври. Але, як свідчать перекази, за монастир заступилася сама Пресвята Богородиця, яка з'явилася разом зі святим Йовом над обителлю і змусила ворогів тікати.

Із 1713 року монастир перейшов до греко-католицького василіянського ордену. Тоді до розквіту монастиря найбільше спричинився каневський староста Миколай Потоцький (пан Каньовський). Своім наверненням він зобов'язаний дивовижній пригоді. Якось, коли Потоцький їхав у повозі, його перекинули оскажені коні. Вирішивши, що винуватцем цього прикрого випадку є візник, розлючений граф підняв пістоль, щоб убити слугу. Але кучер, звівши руки до гори Почаївської, вигукнув: «Матір Божа, чудна в іконі Почаївській, врятуй мене!» Потоцький кілька разів намагався вистрілити, та пістоль кожного разу давав осічку. Це так



вразило ясновельможного магната, що він не-гайно вирушив у монастир вклонитися чудотворному образу.

Відтоді всього себе і все своє майно Миколай Потоцький віддав справі розбудови та оздоблення монастиря. Тоді був збудований величний бароковий Успенський собор (1782 р.) на високій терасі за проектом Готфріда Гофмана. Окрім будівництва храму і братського корпусу, Потоцький влаштував коронування у 1779 році ікони Почаївської Божої Матері золотими діядами від Римського папи Климента XIV, що означало визнання її чудотворності у всьому католицькому світі. Розписи у храмі виконав у 1807 році знаменитий львівський маляр Лука Долинський.

Після польського повстання 1830-1831 років та ліквідації на Волині і Поділлі греко-католицької Церкви монастир став православним. Протягом XIX століття було споруджено архиерейський будинок, 65-метрову дзвіницю з прекрасними дзвонами, надбрамний корпус. Остаточну архітектурну крапку в ансамблі Почаївської лаври поставив уже у XX ст. російський зодчий Александр Шусев. За його проектом звели Троїцький собор у стилі російського модерну (1906-1912).

Саме місто Почаїв вперше згадується у 1450 році. На старому гербі міста зображена Почаївська Матір Божа.

Кременець

На північний схід від Почаєва, на схилах Кременецьких гір, розкинулось місто Кременець. Назва міста походить від слова «кремінь» – мінералу, якого багато в Кременецьких горах. Форма «Кремінець» – взагалі-то ополячений варіант старої, української назви міста – Крем'янець. Однак офіційно місто зберігає досі російський варіант своєї назви – Кременець.

Схили гір вкриті старим густим лісом, з вершин їх відкриваються неповторні краєвиди. Мальовничі околиці Кременця називають Волинською Швейцарією. Над містом височить стрімка Замкова гора з руїнами фортеці королеви Бони, що здійнялася над рівнем моря на 405 метрів. На тлі зеленого парку видніється колишня єзуїтська колегія з двома бароковими вежами костелу. Саме місто наче заховалося в природному каньйоні річки Ікви, біля якої височіють гори Хрестова, Воловиця, Куличівка, Дівочі скелі, Черча. Колись у горах були чисельні каменярні, а під горою Куличівка навіть працювали на початку XX ст. буровугільні шахти.

Вперше про місто Кременець згадано в Галицько-Волинському літописі 1226 року. У 1240 році Батий підступає до стін Кременця, але здобути його не може. Під проводом короля

підкамінь, монастир



Данила Галицького, цей край оборонявся від навали до 1259 року. Щоб зберегти васальний трон, Данило, на вимогу ординців, «розметав» кілька укріплених міст, серед них і Кременець. Після 1340 року, коли Кременець увійшов до складу Великого Литовського князівства, починається інтенсивне відновлення фортеці на Замковій горі.



У 1438 р. литовський князь Свидригайло надав місту магдебургське право на самоврядування. Війти та радники засідали в ратуші на ринковій площі, а в замку була резиденція старости – представника князівської влади. Починається бурхливий розвиток ремесла та торгівлі, що перетворює місто на важливий військово-економічний центр Волині.

1536 року польський король Сигізмунд I Старий подарував Кременець та околиці своїй дружині італійці Боні Сфорца. Про її правління залишилось багато легенд та переказів.

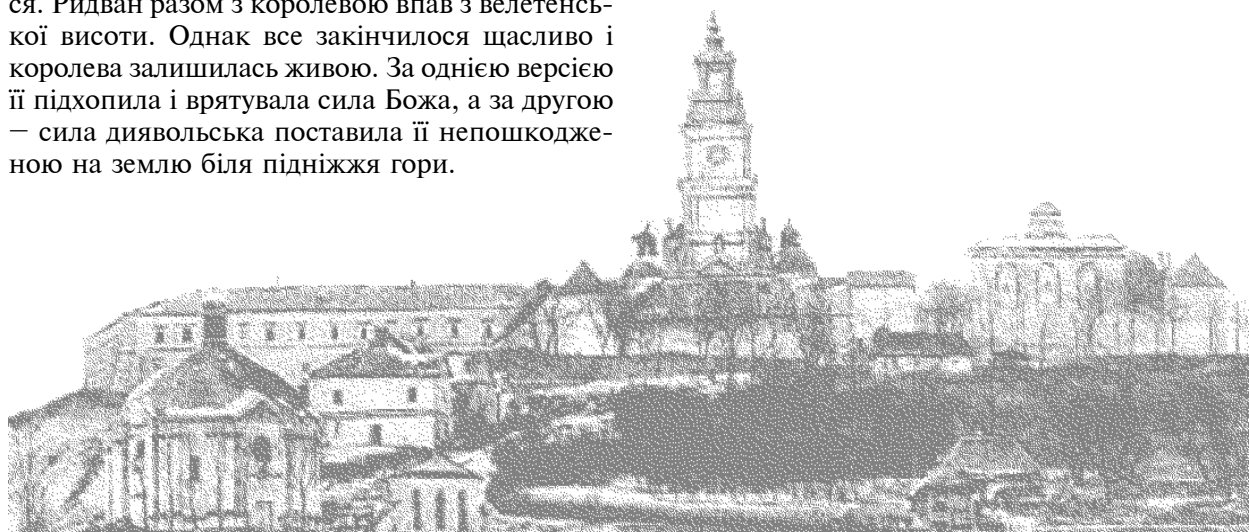
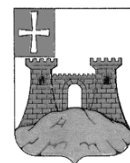
За однією з них, королева Бона звеліла пошити з вовлих шкір міст, що мав сполучати Замкову гору з протилежною горою Черче. Коли міст був готовий і натягнутий понад долиною, вона всілася у золотий ридван і коні рушили понад страхітливою прірвою. Коли Бона опинилася посеред мосту, міст не витримав і прорвався. Ридван разом з королевою впав з велетенської висоти. Однак все закінчилося щасливо і королева залишилась живою. За однією версією її підхопила і врятувала сила Божа, а за другою – сила диявольська поставила її непошкодженою на землю біля підніжжя гори.

У 1636 році при Богоявленському монастирі виникло церковне братство, активними діячами якого стали відомі люди краю, зокрема волинський хорунжий Данило Малинський, луцький єпископ Афанасій Пузина. Київський митрополит Петро Могила надав братству ставропігію. При ньому було засновано філію Києво-Могилянської академії, яка мала школу, друкарню і шпиталь.

Восени 1648 року козацький загін Максима Кривоноса після шеститижневої облоги здобув Кременецький замок, сильно його зруйнувавши. Відтоді фортеця не відбудовувалась, втратила своє значення, і нині до нас дійшли залишки мурів, в'їзна вежа та «Вежа над новим домом».

Козаків, які полягли під час штурму фортеці, за наказом Кривоноса перенесено до сусідньої гори Черче, біля підніжжя якої на П'ятницькому цвинтарі їх поховали. Тут збереглося більше ста кам'яних надгробків з хрестами, на окремих з них збереглися надписи. У 1995 р. на цьому цвинтарі поставлено пам'ятник козакам.

У 1701 році, кременецький староста Януш Вишневецький запросив до міста єзуїтів, які згодом зайняли Богоявленський монастир. У 1731 році на пагорбі в центрі Кременця за



проектом архітектора Гіжицького єзуїти розпочали будівництво великого кам'яного костелу святих Ігнатія Лойоли та Станіслава Костки. Тринадцять років тривало спорудження архітектурного комплексу, куди увійшов костел та два навчальні корпуси єзуїтського колегіуму.

Після третього поділу Польщі у 1795 р. Кременець відійшов до Росії. У 1805 році Тадеуш Чацький, головний візитатор Волинської, Київської і Подільської губерній, заснував на базі колегіуму Вищу Волинську гімназію, яка у 1819 році була реорганізована в ліцей.

Під час польського повстання ліцей було закрито (1831 р.), а його бібліотеку, обладнання, кабінет нумізматики, колекцію картин, гравюр та скульптур передано новоствореному Київському університетові Св. Володимира. У приміщенні ліцею почала діяти православна духовна семінарія, яка проіснувала до 1901 року. Після II Світової війни там був педагогічний інститут, який у 60-х роках перевели до Тернополя. Тепер тут Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка

Серед інших пам'яток варто згадати костел, побудований у готико-ренесансному стилі

1636 року. У 1832 році його було переосвячено на православний Миколаївський собор, який нині належить УПЦ Московського патріархату.

Інша важлива релігійно-культурна пам'ятка – колишній монастир католиків-реформаторів, збудований у 1760 році. Пізніше тут перебували монахи-василіяни, виселені польською владою з Богоявленського монастиря. Реформаторів було переведено в містечко Великі Дедеркали. А назву Богоявленський монастир василіяни перенесли на нове приміщення. З 1838-го монастир став православним, і тут була розміщена резиденція єпископа православної церкви Волинської губернії.

Є у Кременці також палац Кароліни Дзембовської, який у першій половині XVIII століття збудував архітектор Ю. Гофман у стилі класицизму. Навколо вілли англійський садівник Д. Міклер заклав парк.

Цікавинкою міста є будинок на вулиці Медовій, званий «Близнятами». Це унікальна барокова споруда XVII-XVIII століть, що складається із двох однакових з'єднаних будинків з окремими двосхилими дахами. Місцева легенда



вишнівець, палац

говорить, що колись в ньому жили два брати-близнюки.

Нещодавно у Кременці відбулось освячення і відкриття музею видатного польського поета Юліуша Словацького, який народився там у 1809 році. Музей розташований у старовинному маєтку, де протягом 1811-1813 жив поет.

Білокриниця

В околицях Кременця маємо два невеликі містечка. П'ять кілометрів на північ на правому березі Ікви лежить колишнє містечко Білокриниця. Колись воно належало роду Збарзьких, які на початку XVI ст. збудували тут замок. Потім замок належав Вишневецьким, які перетворили його на палац. У 1705 році гетьман Іван Мазепа хрестив тут Урсулу, доньку князя Міхала Серватія Вишневецького.

Бережці

12 кілометрів на захід від Кременця було колись містечко Бережці, що мало власний ринок з ратушею, яку зафундували містечку

його дідичі Тарнавські. У парку був теж збудований їх палац у стилі ампір, знищений ще за часів Першої світової війни. Тепер це село Великі Бережці.

Радивилів

Повернемось до Радивилова і на трасу Львів-Київ. Перша письмова згадка про Радивилів, що належав тоді Миколаю Радзивілу Чорному, датована 1564 роком. Потім Радивиловом володів коронний гетьман Станіслав Конецпольський. У другій половині XVIII ст. містечком володіють Мальчевські, а у 80-их роках новий власник Каєтан Мйончинський отримує кілька королівських привілеїв на проведення щорічних ярмарків. Пожвавилось життя Радивилова після 1795 року, коли він опинився при кордоні Російської імперії з Австрією на шляху Львів-Броди-Дубно-Рівне-Звягіль-Житомир-Київ. Місто процвітало завдяки прикордонній торгівлі та контрабанді.

Під Радивилівим у серпні 1914 року відбулась одна з перших битв Першої світової війни.



У травні 1919 року Радивилів навіть був столицею УНР. Сюди з Рівного перемістився уряд Директорії на чолі з Симоном Петлюрою.

Дубно

Коли Галичина опинилась під Австрією, найближчим найбільшим містом на протилежному боці кордону стало Дубно.

Місто Дубно відоме насамперед з книги Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Звичайно, годі шукати в історичних хроніках про облогу Дубна козаками на чолі з Тарасом Бульбою. Восени 1648 року Дубном оволоділи загони Максима Кривоноса, та їм не вдалося довго тут протриматися.

Перша згадка про поселення під назвою Дубен є в Іпатіївському літописі за 1100 рік. Дубно згадується також 1149 року у зв'язку з походом на Волинь князя Юрія Долгорукого. У 1240 році Дубно зруйнували та спалили татари, після чого воно стало невеликим поселенням.

На основі грамоти Ягайла від 4 листопада 1386 року Дубно належало князю Федору Острозькому. З червня 1498 року власник поселення

одержав від литовського князя грамоту про надання Дубно статусу міста. У 1507 році король польський та великий князь литовський Сигізмунд I Старий дарував місту магдебургське право і дозвіл влаштовувати щотижневі базари та щорічний ярмарок. У Дубно будуються католицькі монастирі – бернардинів (1620), кармеліток (1630).

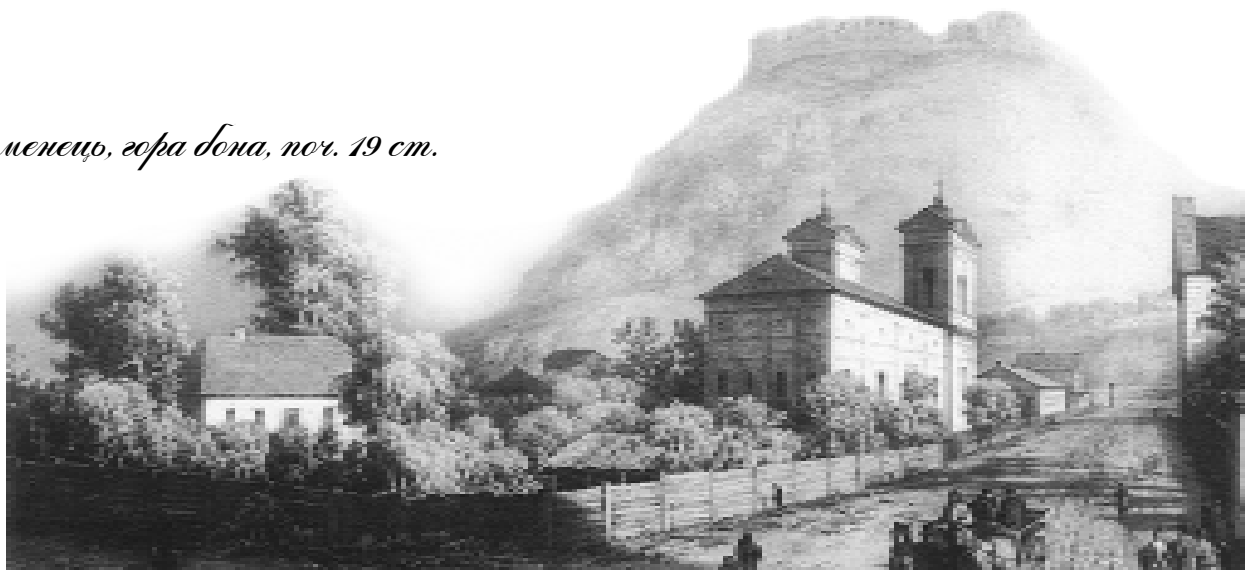
У 1772 році, коли Галичина відійшла до Австрії, до Дубно зі Львова було перенесено великий контрактний ярмарок. Князі Любомирські, яким належало тоді Дубно, під час ярмарків влаштовували у своєму палаці для приїжджих магнатів пишні бали, театральні вистави, концерти. Палац був, та й зараз знаходиться, на території замку. За советської влади в ньому були казарми військової частини.

Указом Катерини II 1795 року Дубно було визначено повітовим містом Подільської губернії, а згодом воно відійшло до Волинської губернії.

У 1797 році «Дубенські контракти» перенесли до Звягеля (Новограда-Волинського), а згодом до Києва, де вони поклали початок знамени-



времєниць, гора бѣла, поч. 19 ст.



тим контрактам на Подолі, про які нагадує до-
нині Контрактова площа.

У другій половині XIX на початку XX ст.
місто зростало, його розвитку сприяла відкрита
1873 року залізнична колія Здолбунів-Радивилів,
що з'єдналась із залізницею Броди-Львів.

Під час Першої світової війни місто опини-
лось у зоні боїв між російською й австро-угорсь-
кою арміями, тому зазнало значних руйнувань.
У 1918-21 роках на Дубенщині кілька разів
міняється влада, а після підписання Ризького
договору 18 березня 1921 р. Дубно входить до
складу Польської держави.

У 40-х роках Дубенщина стає районом, де
активно розгортається повстанський рух УПА
проти німецьких окупантів, а згодом і сталін-
ського режиму. У 1943-1944 роках всю терито-
рію Дубенщини, за винятком міста і деяких
містечок (Верба, Варковичі, Козин), контролю-
вали сили УПА.

У Дубно збереглися цікаві споруди. Це мо-
настир кармеліток (вул. Шевченка), монастир
бернардинів (вул. Данила Галицького), Юрівсь-
ка церква з дзвіницею (вул. Садова) і звичайно

ж замок Острозьких-Любомирських (вул. Шев-
ченка).

Замок почав зводитися на переломі XV-XVI
століть. Сучасного виду набув за князів Любо-
мирських. На території замку був збудований
палац, красу якого не знищило навіть перебу-
вання тут казарм советської армії, а можливо
саме це й врятувало замковий комплекс. Зараз
тут державний історико-культурний заповідник

Одна з двох веж замку носить красиве ім'я
– Беатка. З цією вежею пов'язана одна леген-
да. У 1577 році замок належав Острозьким.
Племінниця князя – Беатка готувалася до вес-
ілля з якимось князем. Поз'їжджалися гості, вже
почали потрохи випивати за щастя молодят. Аж
тут до Дубно підійшли татари. Гості почали
потроху розбігатися. Але Беатка дуже хотіла
вийти заміж. Вона підійшла до однієї з гармат,
що була на башті, перехрестилася й дала влас-
норуч залп у бік татарського табору. Ядро влу-
чило в ханський намет й убило самого хана.
Татари забралися геть. І весілля відбулось.



времєнь, поч. 20 ст.



Нині молоді подружжя в день весілля приїжджають до замку й з башти Беатки дають залп шампанським.

164 У минулому сторіччі Дубно було важливим стратегічним пунктом. Перед Першою світовою війною місто оточувало кільце фортів, довкола яких точились запеклі бої у 1915-1916 роках. А у 1920 році форт «Загірці» завзято оборонявся проти більшовиків. Ця оборонна споруда непогано збереглась до нашого часу у лісі між селами Загірці та Тараканів. Хоча все позаростало кущами і деревами, мури всередині ще міцні.

Форт був огорожений земляними валами та ровом. Довжина рову з кожної з чотирьох сторін форту складає 230 м. Стіни рову міцно укріплені кладкою з бетону й цегли. На другому земляному валу збудовані бетонні майданчики для артилерійського і кулеметного озброєння. У центральній частині форту зведена чотирикутна трапезієподібна двоповерхова казарма, до якої ведуть чотири підземні ходи, прокладені

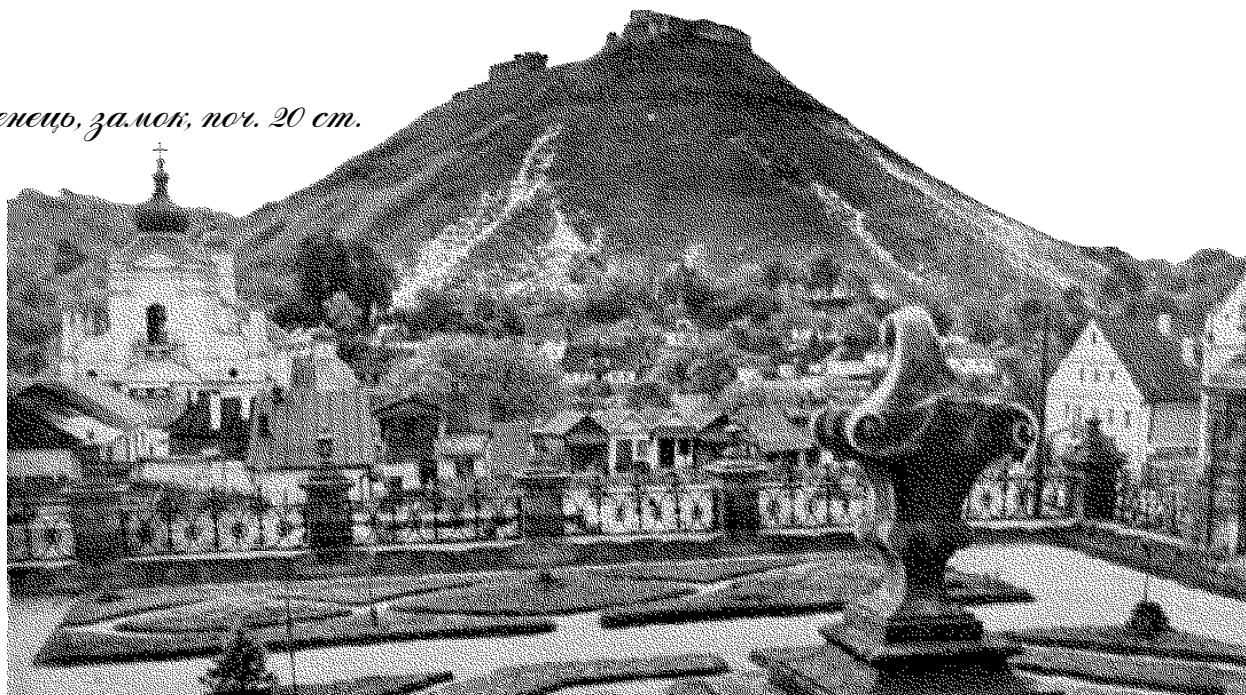
під другим земляним валом з боку рову. Форт мав численний, добре озброєний гарнізон і був оснащений далекобійними гарматами великого калібру.

Рівне

Перша відома писемна згадка про Рівне як один з населених пунктів Галицько-Волинського князівства датована 1283 роком. З другої половини XIV ст. Рівне перебувало під владою литовських князів. У 1492 р. польський король та великий князь литовський Казимир Ягеллончик надав містечку магдебурзьке право.

З 1518 р. по 1621 р. місто перебувало у власності князів Острозьких. У 1531 р. Рівне з околицями та ближніми селами відійшло до Іллі Острозького. У 1538 р. він одружився з позашлюбною дочкою короля Сигізмунда I Старого, Беатою Костелецькою, не проживши після цього й року і не дочекавшись народження своєї доньки. Згідно з підписаним ним духовним заповітом, Рівне переходило в управління дру-

в.р.м.е.н.е.ц.ь, з.а.м.о.к., п.о.ч. 20 ст.

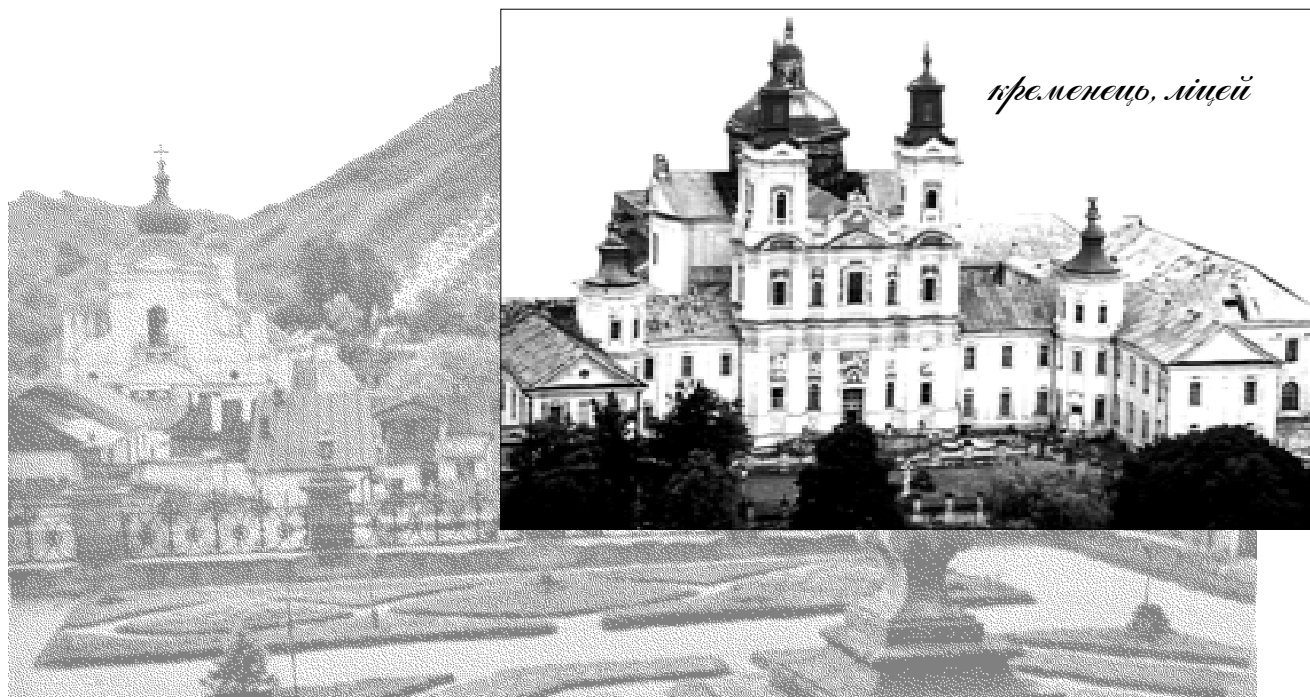


жини, але не у власність. Це стало причиною трагедії його доньки Гальшки Острозької, яку мати, людина аморальна й розбещена, прагнула насильно віддати заміж, щоб тим самим позбавити її прав на володіння.

У другій половині XVII та на початку XVIII ст. Рівне належало до володінь різних магнатів — Замойських, Конєцпольських, Валєвських, а з 1723 р. надовго, майже на півтора століття, переходить у власність родини Любомирських. Палацовий комплекс, зведений на Замковому острові, утвореному течією річки, вражав своєю пишнотою. Навколо палацу був розбитий розкішний парк з алеями та класичними скульптурами. Прихильне ставлення Любомирських до євреїв, які на той час зазнавали утисків у сусідніх європейських країнах, зумовило їх масове переселення до Рівного.

У 1793 р. відбувся другий поділ Польщі, і місто перейшло до складу Росії. «Ровно» стало повітовим центром Волинської губернії. А палац Любомирських з тих пір, залишившись

пусткою, почав занепадати і повільно руйнуватися, доки зовсім не зник у першій половині XX століття. У місті практично не залишилось жодної пам'ятки, старішої за 160 років, за винятком дерев'яної Успенської церкви 1756 року.



*глинянський
тракт*

ігор мельник

львів, ратуша



28 вересня 1673 року о третій годині пополудні король Польщі Міхал Корибут Вишневецький приїхав до Львова. Монарх не планував затриматися у місті, оскільки поспішав до Глинян, до війська, призначеного для походу на турків. Король зупинився у Бернардинському монастирі. Наступного дня він несподівано занедужав і залишився в місті.

Трохи зміцнівши, Міхал Корибут поїхав до Глинян і взявся інспектувати військо. Коли 12 жовтня монарх повернувся до Львова, хвороба зайшла вже надто далеко. Надвірний медик Браун розпустив чутку про отруєння короля для того, щоб зняти із себе відповідальність за лікування.

У якийсь момент хвороба, здавалося, відступила, і король прийняв московського посла, який прибув до Львова з царським листом. Розмова із послом остаточно вичерпала сили монарха. Хвороба прогресувала.

Наприкінці жовтня до Львова прямувало турецьке посольство Гусейн-аги, аби передати королеві лист від султана. Поширювались чутки про те, що турки везуть польському королеві щедро гаптований зелений халат, у якому, за мусульманським звичаєм, залежні від Порту володарі присягали про васальну залежність.

Однак, турецького посла, який прибув до Львова, до короля не пустили. 10 листопада 1673 року між 9-ю і 10-ю годинами ранку король

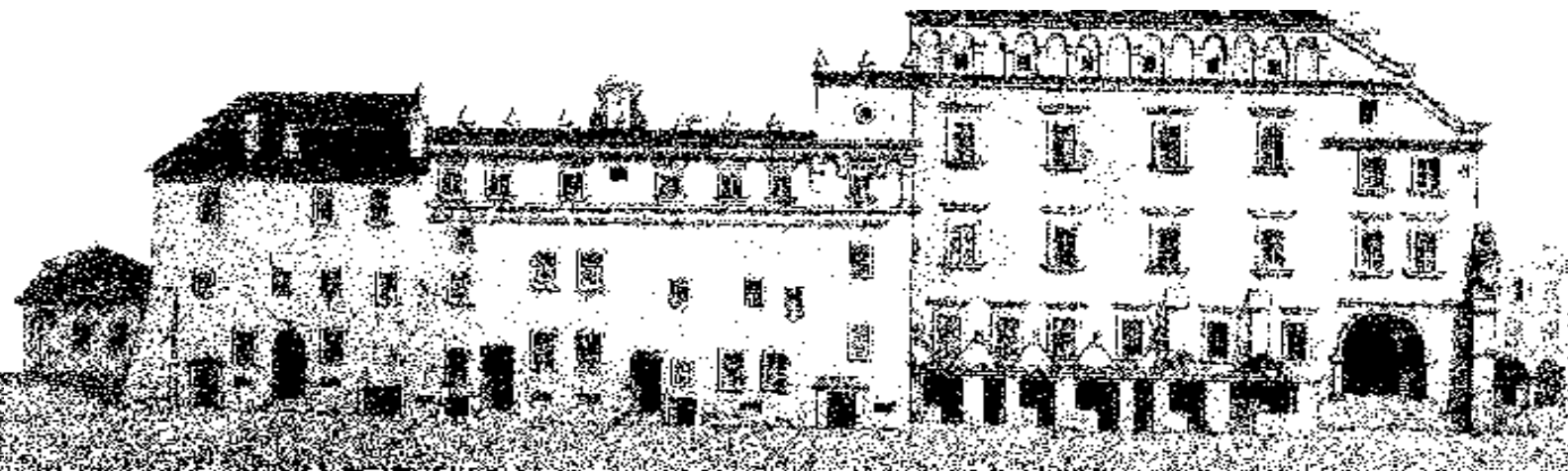
помер. Міхалу Корибуту Вишневецькому було лише 33 роки.

Нещасний король так і не дізнався, що жодного зеленого халата посол йому не привіз, і що жодна ганьба йому не загрожувала. Також король не дізнався про те, що наступного дня після його смерті коронний гетьман Ян Собеський розтрощив турецьке військо під Хотиним.

Глинянський тракт, що став останнім життєвим шляхом короля Міхала, здавна вважався для Львова найнебезпечнішим. Бо за Глинянами починалось Поділля, а за ним – Дике Поле. Продовженням Глинянського тракту на схід був Чорний (Кучманський) шлях, яким на Галичину майже щороку рухались татарські орди. І чисельні міста та замки не могли зупинити їх набіги.

Починався шлях не від Глинянської брами, що є зараз імітацією давнього в'їзду до Бернардинського монастиря, а від Галицької брами, яка колись була там, де тепер сидить на коні король Данило. Тож раніше, рухаючись на Глиняни, треба було оминати Бернардинський монастир – тепер василіянська церква св. Андрія.

На колоні перед Андріївським храмом колись стояла фігура першого львівського святого – Івана (Яна) з Дуклі. Святий Ян народився у Дуклі на Лемківщині близько 1414 року. У двадцятилітньому віці вступив до монастиря



францисканців, а згодом до ордену бернардинів. Після 1463 року оселився у Львові, де здобув славу як проповідник та сповідник. Навіть коли він втратив зір та йому відняло ноги, провадив священницьку діяльність. Ян з Дуклі помер у Львові 29 вересня 1484 року і вірні відразу стали вшановувати його пам'ять. Культ Яна з Дуклі поширився серед католиків не лише в Галичині, але і в сусідніх країнах.

Завдяки молитві до нього численні віруючі отримували великі полегшення. Вважається, що саме Ян з Дуклі охороняв Львів під час численних воєн.

1733 року Папа Климентій XII здійснив беатифікацію Яна з Дуклі, затверджуючи культ «від незапам'ятних часів». 1739 року він же оголосив Яна з Дуклі патроном Польщі та Литви. Канонізаційний процес було відновлено 1948 року і закінчено 1995-го. Реліквії блаженного Яна перебували спочатку у Львові, а після Другої світової війни їх перенесено до його рідного міста – Дуклі.

У лютому 1991 року давній костел Бернардинського монастиря був повернений вірним. Однак не бернардинам, а ченцям Чину св. Василя Великого. До речі, 17 травня 1876 р. в костелі св. Андрія перше Святе Причастя приймав Роман Шептицький, майбутній митрополит УКГЦ Андрей.

За переказами, саме Ян з Дуклі врятував Львів за часів Хмельниччини. Чи не найбільшою

загадкою військової кампанії 1648 року та всієї війни козаків з Річчю Посполитою стали події жовтня 1648 року, а саме облога центру Руського воєводства – міста Львова.

По-різному трактують ці події польська та українська сторони. Ось як пише про облогу «Бастіону Речі Посполитої» Лешек Подгородецький у книзі «Dzieje Lwowa»: «У місті було досить зброї, але мало харчів. Бракувало теж пушкарів. Непокоїла постава русинів... Заможні русини однак боялися козаків принаймні так само, як поляки. В разі упадку міста втратили б усе майно, а навіть життя. Коли ж скликано руських старійшин до ратуші, лагідними словами заохочуючи до оборони і перестерігаючи перед зрадою, русини виголосили готовність до боротьби із загарбниками. Під час облоги не дійшло до ворожих виступів з їх боку...»

8 жовтня надійшли під Львів головні козацькі сили – майже 100 тисяч війська і черні...

Чисельна перевага ворога призвела до того, що оборонці мусили залишити шанці і схоронитись у підміських святинях та монастирях: у кармелітів, бернардинів, Марії Магдалини і в церкві св. Юра. Тоді рушили на місто регулярні козацькі полки. За хвилю однак затримались,

Львів, монастир св. бернардинів, 1795 р.



а потім повернулись до табору. Такий несподіваний хід подій приписували потім у Львові заступництву блаженного Яна з Дуклі, який явився козакам на небесах. Дуже перелякані його появою, відступили від мурів. Наступного року місто виставило перед костелом бернардинів колону на честь Блаженного з написом: «Місто Львів завдяки Яну з Дуклі чудом звільнене від облоги Богдана Хмельницького і Тугай Бея...»

Штурм Галицької брами вартував козакам близько двох тисяч убитих та поранених. Після невдачі Хмельницький ще раз спробував вдатися до переговорів... Остаточно замість 200 тис. дукатів (1,2 млн злотих) виплатили татарам тільки півмільйона злотих, окрім того, дали дари для Хмельницького та козацьких посланців. Орда вдовольнилась таким викупом і 23 жовтня повернулася у степи. Назавтра Хмельницький згорнув облогу і вирушив на Замостя...

Трохи інакше описує деякі з цих подій «Львівський літопис»: «Львов, боронячися, передмістя сами спалили всі округом. Воду отняли були козаки, рури поперетинавши. Замку Високого добули і люд вистинали, также по кляшторах все побрали і по церквах. І люд єдин татаре вибрали, другий от меча погинул, третій — от голоду, четвертий — от повітря. У церкві святого Юр'я трупа 54 забитих людей, і татарин, на самий престол упавши, розбився. У Бернардинов русі ж, що була поутікала для оборони,

на п'ятсот і большеї постинано, также і в місті, на ратуші, на валах».

Щоправда, найавторитетніший донині український історик Михайло Грушевський спростовує деякі такі «українські оповідання про нелюдські розправи», зокрема: «Таке оповідання Львівської літописи, наведено у Костомарова про те, як львівські бернардини вбивали русинів, спросивши їх на обід, потім по одному виводили на двір і, привівши над криницю, казали туди дивитися, а в тім рубали голову й кидали до криниці тіло. Се одна з легендарних ампліфікацій кривавих подій, які виникали в атмосфері страху, роздражнення й підозрінь».

На думку Грушевського, «Хмельницький, очевидно, від самого початку не мав ніяких ворожих замірів на місто, навпаки, все робив, щоб забезпечити його від усякої шкоди й мусів хіба з іронією дивитись на ті дитинні «геройства», на котрі силувалися міщане, заробляючи собі славу спасителів не тільки своєї малої «річипосполитої львівської», але й великої польської...

Він міг би дуже легко запалити місто, збомбардувати його до решти — особливо, після того, як козаки Кривоноса здобули Високий Замок, що панував над цілим містом, — козаки зі своїх



гармат звідти могли «курей стріляти на ринку», як висловлюється Твардовский. Але козацькі гармати стояли мовчки або пострілювали злегка для пам'яті. Приступу не було. Дрібна війна, яка велася під мурами і дрібними успіхами, здобуваними в ній залогою, наповняла гордістю львовян, велася на власну руку поодинокими ватажками й полковниками, котрим Хмельницький у тім полишив до певної міри вільну руку, щоб не викликати занадто сильного невдоволення. Але він не підтримав їх ні разу всіма своїми силами».

У чому ж причина такої поведінки – втратити кілька тисяч вояків під львівськими мурами, ще більше від хвороб та недостатнього постачання. І залишити місто, вдовольнившись кількома подарунками, бо той викуп, який зібрали львів'яни, таки дістався татарам. Чи сентименти до міста своєї юности та спогади про любовні пригоди спонукали Хмельницького змилюватися над містом? Чи видіння святого Івана-Яна з Дуклі налякало козацького гетьмана? Чи справді Хмельницький поспішав на Варшаву, щоб пришвидшити елекцію короля Яна Казимира? Але пощо він тоді взагалі втратив кілька тижнів під Львовом, щоб врешті-решт і так запізнитися?..

«Не знаючи ніяких серйозних окупаційних плянів, стараючися стримати в можливо тісних межах українську воєнну енергію, як то власне показалося на прикладі Львова, Хмельницький

під час сеї галицької кампанії не робив нічого на те, щоб використати й підтримати той народний рух, який при нагоді його побуту прокидався в східній Галичині...

Очевидно і ясно, що ні у гетьмана, ні в ближнім оточенні його не було ще ніяких плянів національного чи соціального визволення Галичини, хоч обставини були дуже пригідні на се: польський елемент був безборонний, розпорошений, до решти збентежений, а стихійна сила народнього руху була дуже велика», – писав Михайло Грушевський, не приховуючи своїх докорів, що «з становища рішучої розправи з Польщею кілька тижнів, проведених під Львовом, були, розуміється, страченим часом. Для Львова, щоб узяти з нього окуп, досить було й якого-небудь більшого відділу козацького війська – хоч би того самого Кривоноса».

Тож справді, львівські міщани латинської та візантійської віри, жиди і вірмени, рятуючи своє життя та майно, обороняючи своє місто, тим самим врятували тоді шляхетсько-магнатську Річ Посполиту.

А щодо Богдана Хмельницького, то, здається, він у жовтні 1648 року просто ще до кінця не уявляв, яку пожежу вдалося йому розпалити. Тоді ще про жодну козацьку, чи тим паче українську державність він навіть і не мріяв, а шукав засобів, щоб якось приборкати стихію, яку він сам викликав, та з честю для себе і свого найближчого оточення вийти з гри. Взагалі вигля-

Львів, 1852 р.



дає, що Хмельницький просто боявся тоді великих міст. Не стільки їх військової сили, скільки їх інтелектуального впливу, самоврядних інституцій та фінансових відносин. Як боялись великого міста селяни чи дрібні шляхтичі ще й у XX сторіччі. Не дивно, що свій тріумфальний в'їзд до Києва він здійснив лише у січні 1649 року. Хоча ніхто не заважав йому зробити цього ще влітку 1648, після перемоги під Корсунем.

До того ж, Хмельницький не вважав ще тоді Галичину своєю землею, лише кілька років по тому він став вимагати, що «до Вісли є наше». І тому його військо поводилось тут восени 1648 року як на ворожій території, яку навіть не збирались завоювати, а просто хотіли пограбувати.

Сучасна вулиця Глинянський тракт у Львові починається за колишньою Личаківською рогаткою. До неї нині треба перейти всією Личаківською від бароково-конструктивістського костелу Кларисок на площі Митній, повз комплекс споруд монастиря Боніфатрів, за яким височіє сучасний військовий шпиталь, біля рококового костелу св. Антонія та церкви св. Петра і Павла.

Над Верхнім Личаковом височіє костел Матері Божої Остробрамської – тепер церква Покрови УГКЦ. Донедавна її вежа ще була «прикрашена» дірою від снаряда советського танка.

Але повернемось до Глинянського тракту. Ліворуч від нього відгалужується вулиця Ко-

зацька, яка разом із трактом та вулицею Табірною творить великий п'ятикутник, що повторює на плані контури козацького табору. Саме тут таборували козаки Богдана Хмельницького та Петра Дорошенка під час облог Львова 1648, 1655 та 1672 років.

Чортова Скеля

Чортова Скеля – найвища точка в околицях Львова. Її висота 418 м над рівнем моря. Добратись до неї можна різними шляхами: від дороги Львів-Винники, від Глинянського тракту, від Лисинич чи від самих Винник. Головне йти весь час догори і лісові стежки виведуть до скелі. Можна йти і залізницею, полотно якої збереглося ще до дріжджового заводу, а його залишки аж до мосту біля Винниківського озера. А до Другої світової війни цією залізницею можна було проїхати через Винники, Перемишляни, Дунаїв, Підгайці до Заліщик.

Скеля складається з пісковиків і колись була більшою та вищою. Але протягом останніх століть звідси видобували каміння для будівництва та мощення доріг.

За переказами, чорти розсипали великі камені, і один з них впав у Винниківському (Лисиницькому) лісі, один біля села Пеняки, ще один біля Підкаменя... Тому скелю у лісі Жупан і назвали в народі Чортовою (Чортівською).

Хоча деякі історики вважають, що насправді скеля мала називатись Чатовою, бо на її вершині



чатували воїни і виглядали, чи з'являється на горизонті дим від пожеж після татарських набігів.

172

Та й перша літописна згадка про Львів пов'язана з пожежею Холма у 1256 році, яку нібито було видно у Львові. Історик ХІХ сторіччя Ісидор Шараневич вважав, що пожежу можна було побачити лише з Чортової Скелі, тому тут був закладений княжий Львів. Хай там як, але, за переказами, ще у ХVІІІ на Чортовій Скелі були залишки замку чи, принаймні, якоїсь оборонної чи вартової споруди. У першій половині ХІХ сторіччя, коли скелю ще спотворили каменоломні, на її вершині було споруджено павільйон, який поети-романтики охрестили «Святиною муз».

У часи воєн Чортова Скеля ставала справді Чатовою, бо біля її підніжжя не раз розігрувались битви. З турками у 1672 році, з татарами у 1695-му, з большевиками у 1920-му. Коли у листопаді 1918 року галицьке військо залишило Львів, Чортова Скеля ще кілька місяців перебувала в руках УГА. В околицях скелі воювали взимку 1918-1919 рр. частини групи «Схід»,

відтоді, напевне залишились окопи, що прорізали ліс. А на самій скелі перебував спостережний пункт для коригування артилерійського вогню.

На думку археологів, під скелею було найдавніше поселення на території Львова – мисливський табір. Він існував раніше, ніж Кирилівська стоянка у Києві (19 тисяч років тому) та поселення на вулиці Спажистій у Кракові (25 тисяч років тому). Давні мисливці полювали на території нинішнього Львова на мамонтів, печерних ведмедів і левів. У верхніх відкладах знайдено і рештки матеріальної культури часів короля Данила та його сина Лева.

Вижняни

Тим часом Глинянський тракт, минувши Лисиничі, перестає бути львівською вулицею. Він проходить між залізницею Підзамче-Красне і трасою Винники-Золочів через Підбірці, Миклашів (де ще мають бути дуби, до яких «прив'язував коня» Богдан Хмельницький) та

лагодів, поч. 19 ст.



попри обидві Білки. Раніше вони називались Шляхетською та Королівською, а після 1946 року просто Верхньою і Нижньою. У Верхній Білці стоїть ще від 1546 року мурований костел св. Войцеха, переосвячений після війни на церкву.

Далі за трактом село Заставне, а три кілометри убік на південь – колишнє містечко Вижняни. Вперше поселення згадується у 1397 році, а в його околицях знайдено давньоруське городище XI-XII ст. У колишньому містечку зберігся мурований костел св. Миколая ще з XV ст., один з найдавніших у Галичині. Храм перебудували в 1651 р., але він ще зберіг елементи давньої готики.

Глиняни

Кільканадцять кілометрів далі на схід тракт приводить до самих Глинян, які вперше згадуються у 1379 році. Хоча довкола були ліси, але мешканці поселення воліли будувати свої хати з глини, тому й назвали їх Глиняни.

Ще у 1397 році король Владислав II Ягайло надав Глинянам магдебурзьке право, а навколишні землі передав роду Крушельницьких.

У 1578 році Глиняни отримали привілей на ярмарки тричі на рік. На старому гербі міста – на червоному тлі золота корона, яка мала свідчити про статус Королівського міста.

Місто стояло на жвавому торговому шляху і купці не могли його оминати. Звідси розходились шляхи на Волинь, Поділля та Буковину і Волощину. Але тими ж шляхами рухались зі сходу ординці, тож мусило місто боронитись. На початку XVI ст. Глиняни були оточені валами з дерев'яними укріпленнями і ровом. Довкола середмістя були передмістя Задвір'я, Застав'я, Війтівство, Долішня, Підзамче, Мельники.

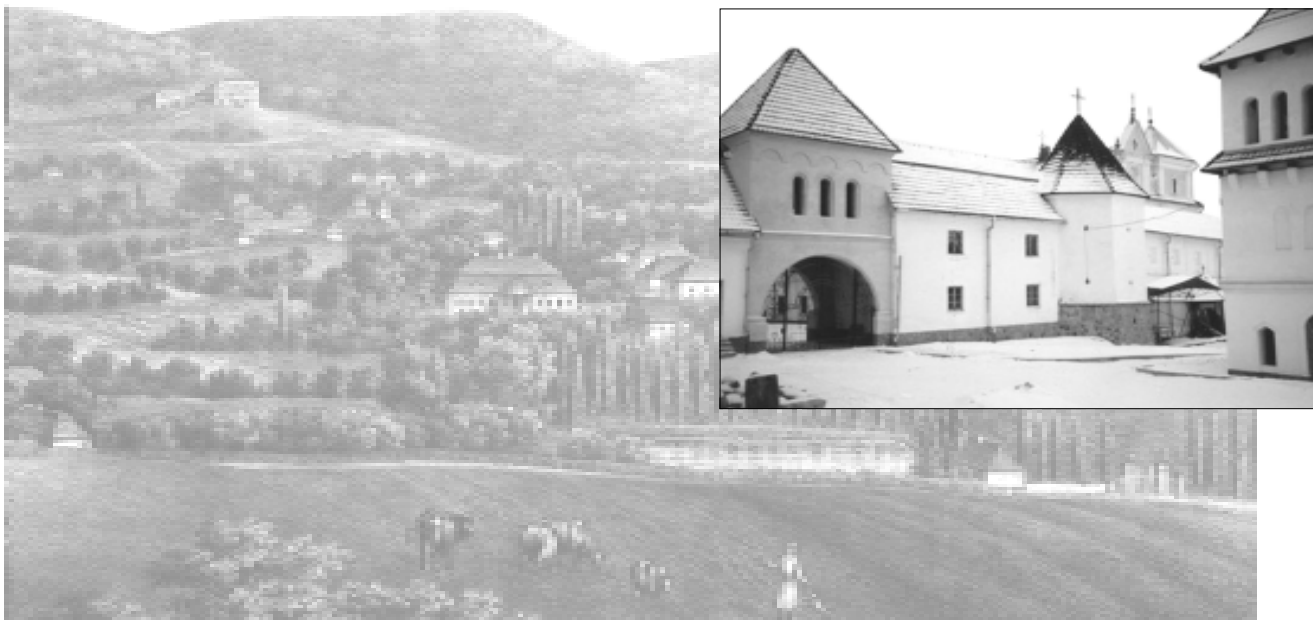
Упродовж XVI-XVII сторіч місто та околиці були місцем збору коронного війська та посполитого рушення Руського воєводства. Постоїли десятків тисяч жовнірів, шляхти, поштових та пахолків ставали для міщан обтяжливішими, ніж набіги ординців.

Місто не раз зазнавало руйнувань та пожеж, але щоразу відбудовувалось.

173



уїв, монастир св. студитів



Поряд із торгівлею, у Глинянах розвивались ремесла, особливо ткацтво. Упродовж XVII-XIX ст. в місті налічувалось до 500 ткачів. Полотно, вироблене в Глинянах, вивозили навіть до Гданська, однак воно програвало конкуренцію з дешевшими фабричними тканинами.

Тоді місцеві ткачі почали спеціалізуватись на знаменитих глинянських килимах, скатертинах, рушниках. У 1886 в місті було організоване художньо-промислове «Ткацьке товариство», а при ньому ткацьку школу. До 1939 року глинянські килими здобували нагороди на міжнародних виставках Парижа та Нью-Йорка.

Однак ще за австрійських часів місто, яке опинилось поміж двома залізницями і не мало повітових функцій стало відставати від сусідніх Буська, Золочева, Перемишлян.

Погорільці

Минаючи трасу Львів-Золочів, залишаючи зліва Словіту, де у 1862-1863 капеланом і управителем монастиря василіянок був майбутній митрополит Сильвестр Сембратович (1836-1898), та Митулин з дерев'яною церквою Покрови мандруємо до Унівської лаври.

З правого боку, при дорозі Куровичі-Перемишляни, лежить село Погорільці, яке колись було містечком. Тут ще на початку XVII ст.

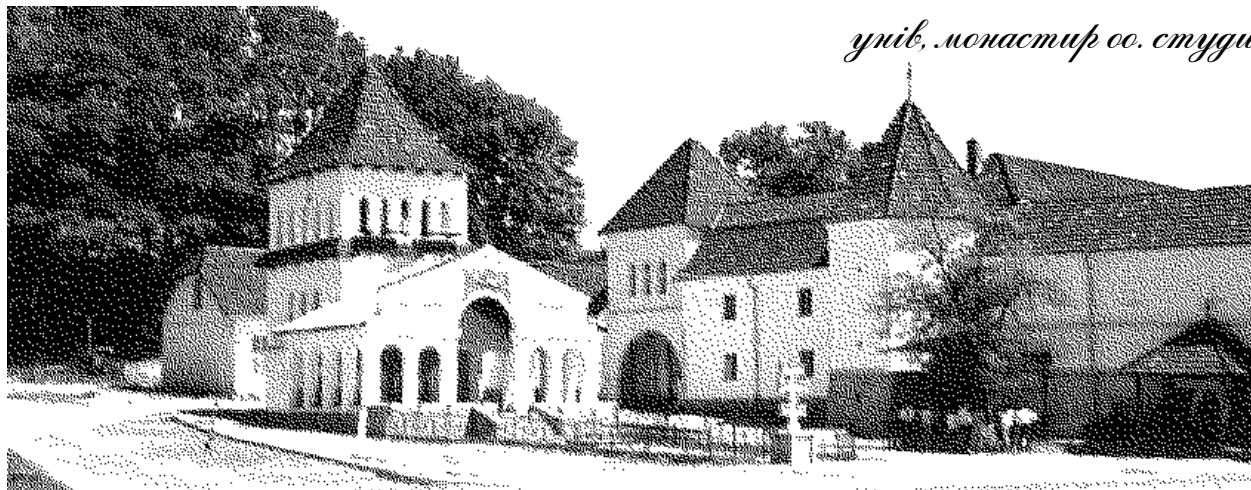
стояв замок Лагодовських. Цей давній рід походив із сусіднього Лагодова. Між Погорільцями і Лагодовом ще збереглися сліди замчиська, яке місцевий люд називав «Лагодовська могила» або «Ваньковий замок», на згадку про Олександра Ванька Лагодовського, котрий відродив монастир в Уневі.

Унів

З найновіших археологічних досліджень відомо, що монастир в Уневі був ще в кінці XIII ст., хоча на Чернечій горі археологи знаходять різноманітні сакральні речі й давніших часів.

Храм Успення Богородиці, побудований у XVI столітті, є однокупольним, з напівкруглою вівтарною абсидою, отож церква нагадує корабель. А у піддашші у фризі є бійниці. Це свідчить про те, що колись святиня виконувала й оборонну функцію.

У 1549 році святиню дощенту зруйнували татари. Шляхтич Олександр Ванько Лагодовський занедужав на хворобу ніг. Одного разу йому уві сні з'явилась Богородиця і сказала, що він повинен їхати на схід від своїх володінь і шукати цілюще джерело. Омившись у ньому, він одужає. Так і сталося, а цілюще джерело було на місці спаленого татарами Унівського монастиря. Ванько Лагодовський видужав і на знак



унів, монастир св. ступитів

подяки відбудував монастир. Та й чудотворна ікона, яка є в храмі і про яку люди й досі розповідають легенди, пов'язана з видінням цього шляхтича: саме такою він і побачив Богородицю.

Згодом довкола монастиря звели чотири вежі, між ними – мури. Храм опинився в оборонному чотирикутнику, а 12 келій збудували за мурами. Відтоді до унівського джерела потягнулися люди, а сам Унів перетворився на найбільше відпустове місце в Галичині.

У 1648-1770 рр. при Лаврі діяла друкарня, де видали низку відомих книг. Тут працювали друкарі Андрій Скольський, Дмитро Кульчицький, Симеон Ставницький. Саме тут провадили своє чернече життя Йов Княгиницький, архімандрити Варлаам та Атанасій Шептицькі.

Біля монастиря відбувалися щорічні ярмарки, на яких торгували купці з України, Польщі, Австрії й інших країн.

У 1787 році австрійський уряд закрити монастир, церква стала парафіяльною, а в монастирських келіях розмістили канцелярію і склади.

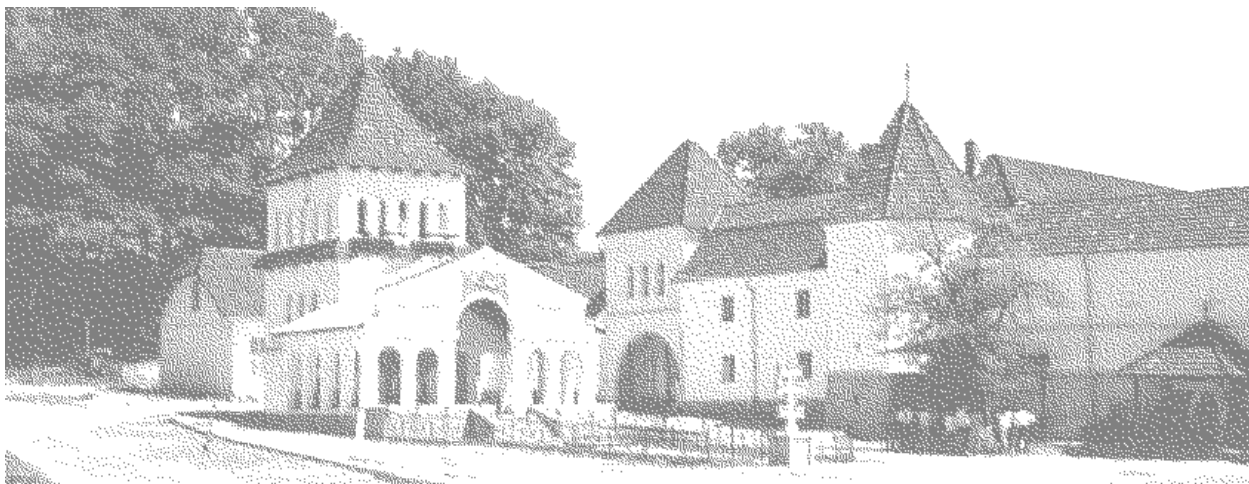
На щастя, вже 1817 року галицький митрополит Михайло Левицький створив тут літню резиденцію, під його керівництвом тут звели митрополічі палати. Його тлінні останки спочивають у монастирському храмі Успення Пресвятої Богородиці.

Історія Унівської лаври пов'язана ще з одним галицьким митрополитом – Андреем Шептицьким. На початку ХХ століття він відновив тут стародавню традицію східного чернецтва Студитського уставу. Архімандритом Унева став брат митрополита Климентій Шептицький.

Гологори

Мандуючи кілька кілометрів на схід, серед лісів та горбів можна добратись до колишнього містечка Гологори. Тепер це село, що розкинулось над річкою Білою.

Однак колись це було місто, навіть старіше за Львів. Наводить його Леонтій Войтович у переліку міста Галицької землі до середини ХІІІ ст.: Перемишль (981 р.), Стольсько (Х ст.), Звенигород на Білці (1086), Теревовль (1097), Галич (1138), Звенигород на Дністрі (1142), Микунин Галицький (середина ХІІ ст.), Ушиця (1144), Тисмениця (1144), Сянок (1150), Болосев (1152), Станков (1153), Снятин (1158), Кучелмин (1159), Бирлад [Берлад] (1159), Удеч [Жидачів] (1164), Биковен (1211), Збараж (1211), Зопиш (1211), Любачів (1211) Маклеков Галицький (1211), Товмач (1213), Плав (1213), Городок Солоний (1213), Яський Торг [Ясси] (ХІІ-ХІІІ ст.), Малий Галич [Галац] (ХІІ-ХІІІ ст.), Білгород [Білгород-Дністровський] (ХІІ-ХІІІ ст.),



Тустань (XII-XIII ст.), Черн [Чернівці] (XII-XIII ст.), Спас (XII-XIII ст.), Онут (1213), Василів Галицькій (1229), Оугільники [Югільники] (1229), Ярослав (1231), Вишня (1231), Голі Гори [Гологори] (1231), Ізяславль Галицький (1240), Отиня (1240), Коломия (1240), Бакота (1240), Синевидне (1240), Городок на Черемоші (до 1240 р.), Дороговиже (до 1240 р.), Стінка (до 1240 р.), Щекотов (1241), Солі [Стара Сіль] (до 1240 р., 1255 р.).

У 1469 році Гологори отримали магдебурзьке право. У місті був замок з XV ст., рештки якого ще можна досі побачити у північно-східній частині Гологір. Замок був власністю роду Гологірських. Потім його розбудував гетьман коронний

Миколай Потоцький у XVII ст. Замок з двома брамами зображений на гербі Гологор.

Зараз Гологори лежать збоку від магістральних шляхів, а раніше місто було не тільки одним з ключових пунктів жвавого торгового тракту, а також воєнних походів та набігів. Зокрема Михайло Грушевський пише, що у 1657 році польське військо переслідувало козаків та їх союзника Ракоці «через Полтву до Глинян, далі на Гологори, Зборів, Озірну, Тернопіль». За переказом, у Гологорах була навіть могила татарського хана, що загинув у поході.

На початку XX ст. в містечку був костел та дві церкви – св. Юрія та Трійці (Гологори-Воля). Кожну другу п'ятницю відбувалась торговиця.

полтв, поч. 19 ст.



Золочів

Уже у 1180 році в межах сучасного Золочева існувало місто Радече, яке можна вважати попередником Золочева. Сам Золочів вперше згадується у 1441 році, коли польський король Владислав подарував магнату Яну Сенинському кілька десятків сіл, а серед них і Золочів. Завдяки вигідному розташуванню, Золочів стає важливим торговельним центром Галичини, а 1523 року отримує магдебурзьке право.

У XVI-XVII ст. в Золочеві виникають й розвиваються численні цехи. У XVIII ст. в місті побудували тартак, цегельню, скляну гуту і навіть шахту для видобутку мармуру.

Вірмени, які відомі тут ще з XVII ст., торгували рибою, свининою, овочами й фруктами. Мали свої окремі цехи, свій «вірменський магістрат». Згодом асимілювались з місцевим населенням.

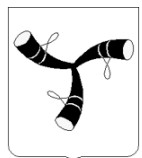
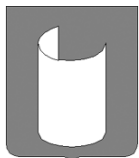
1672 року місто захопили турки й доценту спалили його. 1705 року місто спустошили шведи.

За Австрії у 1782 р. місто стало центром Золочівської округи. За австрійських часів на місці колишніх оборонних валів закладаються так звані «спацери» – прогулянкові сквери. У 1871 р. поблизу міста прокладено залізницю, яка зв'язала Львів з Підволочиськом, а далі з Києвом та Одесою.

177



Місто дуже постраждало у Першу світову війну. У вересні 1939 р., коли большевицька армія «визволила» Золочів, у замку розмістилась катівня НКВД. Тут знайшли свою могилу тисячі українських інтелігентів, робітників, селян. Масові страти відбувались у червні 1941 року.



Замок у райцентрі входить у так звану «Золоту підкову України», що об'єднує чудові ренесансні фортифікації у Золочеві, Підгірцях та Олеську. Золочівський замок – це подовжений чотирикутник, оточений високими валами, укріплений ззовні тесаними кам'яними плитами. На кожному розі добре видно п'ятикутні бастіони, що завершуються сторожовими вежами. Замок був обведений валами та ровами з водою. На подвір'ї розташований двоповерховий житловий корпус – палац у стилі ренесансу. Поряд з палацом на осі головного входу побудований так званий Китайський палац.

У 1672 році, коли на Львів насувалася турецька армія, Золочівський замок протягом шести днів стримував ворога, але його здобули і зруйнували турки, а пізніше відбудували турецькі і татарські полонені.

У 1675 році замок витримав сильний штурм татарської орди Аджі-Гірея.

У 1834 році фортеця стала власністю австрійського уряду. Спочатку там були розміщені військові казарми, а з 1872 року у приміщеннях

Золочівського замку була влаштована в'язниця та судові установи. За Польщі тут теж містилась тюрма. Тому й за большевиків тут розмістили катівню НКВД.

У райцентрі багато місць, що заслуговують на увагу, зокрема старовинна церква св. Миколая, побудована ще в XVI ст.

Варто згадати теж відновлений недавно Василіянський монастир Вознесіння, при якому засновано Василіянський інститут філософсько-богословських студій імені митрополита Йосифа Рутського, чудовий бароковий костел, одну з найстаріших будівель міста – колишній будинок убогих з початку XVII ст.

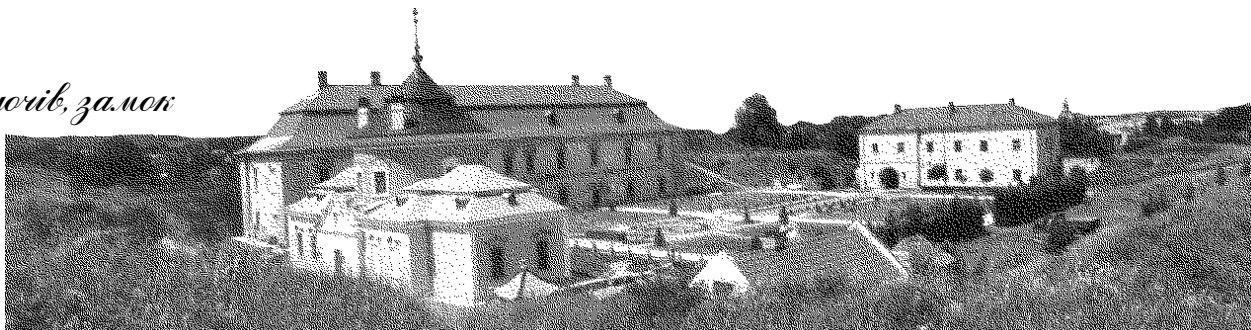


Зборів

До 1939 року Золочівський повіт належав до Тернопільського воєводства. За советських часів Золочівщина увійшла до складу Львівської області, а Зборівський район залишився на Тернопільщині. Нині місто Зборів є районним центром Тернопільської області. Через місто протікає річка Стрипа, яка утворює довкола нього два ставки.

У XVII ст. з'являються перші згадки про місто. Легенда переповідає, що нібито раніше, ще за княжої доби, місто називалося Верхоставом, але його вщент зруйнували орди половців. Потім сюди прийшли люди з навколишніх сіл і відбудували містечко над ставом Стрипи. І від того збору людей місто почало називатися Збо-

золочів, замок



ровом. Деякі історики помилково вважають, що його заснували пани Зборовські з Малопольщі, але ті не мали тут маєтків.

Перша письмова згадка датована 1624 роком. Саме тоді власником міста став Яків Собеський, який купив землі від Золочева до Озерни. Аж 1727-го внучка короля Яна Собеського, Марія Кароліна де Буйон, продала золочівсько-поморянські маєтки разом зі Зборовом князю Казимирові Радзивілові.

У XVII ст., коли місто отримав Яків Собеський, який мав деякі права та привілеї – право проведення ярмарку у визначені дні, населення було звільнене з кріпацтва. Поступово місто набуло оборонного типу – його обгородили частоколом та валами. 1689 року король Ян III Собеський надав Зборову магдебурзьке право самоврядування. Почали діяти ремісничі цехи, найбільшими серед яких були кушнірський та кравецький. А ще з 1651-го і аж до 1884 року в місті існувала своя папірня, що надавало Зборову неабиякого значення. Були у місті на той час дві релігійні громади – католицька та православна. Латинська парафія почала діяти ще з 1627-го при костелі, що був споруджений у першій половині XVII ст. Навіть ярмарки тут спершу відбувалися лише на католицькі церковні свята, а починаючи з 1689 – і на православні празники.

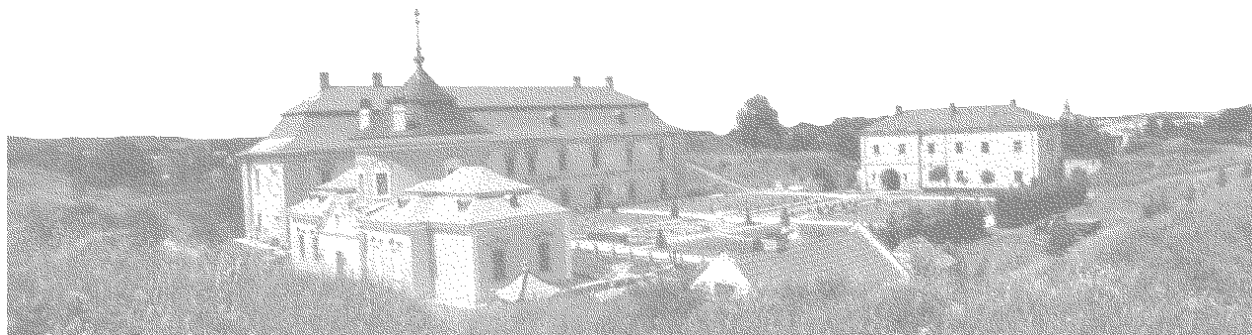
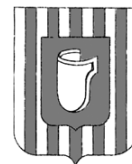
Цікавою загадкою середньовічного Зборова і донині залишаються підземні переходи, на які часто натрапляли вже на початку XX ст.: то земля на ринковій площі западалась, то жителі околиць під час копання пивниць знаходили

підземні ходи. Можливо, це єдине свідчення про те, що колись у XVII ст. в місті був невеличкий замок, який до сьогодні не зберігся, а, можливо, ці переходи були прокладені під час спорудження костелу і мали врятувати міщан у разі небезпеки.

Окрім католицького костелу, у Зборові було збудовано і православну церкву Преображення Господнього. При ній діяло церковне братство та братська школа. Прикрасила храм чудотворна ікона Розп'ятого Христа, яку під час Першої світової війни було вивезено до Росії.

Подією великого історичного значення стала Зборівська битва. У серпні 1649 року козацьке військо під проводом Богдана Хмельницького зупинило наступ армії польського короля Яна Казимира. Проте зрада союзників позбавила козаків можливості скористатись плодами цієї перемоги.

Спроби відшукати поле битви донині не принесли бажаного успіху. В 20-х роках XX ст. український історик Іван Крип'якевич побував у Зборові й розмовляв з місцевими мешканцями. Він зафіксував, що східна околиця Зборова має назву «За валами». Другим місцем, пов'язаним з битвою, є так званий Козацький курган біля дороги Тернопіль-Львів. Незважаючи на те, що багато курганів, які перекази пов'язують з козаками, мають зовсім інше походження, у 20-30-х роках минулого століття Козацький курган під Зборовом був місцем святкувань і зустрічей українських національних організацій.



Згодом, у XVIII ст., через місто переходив із своїм військом Іван Мазепа. На той час воно стало більшим і у ньому утворилося три передмістя: Завальне, Золочівське та Куклинці. До речі, щодо останнього, то в Зборові одна із вулиць носить таку ж назву, а старожили кажуть, що звідси починався Зборів.

Початок XIX ст. в історії міста позначений певним занепадом. Частково цьому «посприяла» пожежа 1824 року, після якої з усіх кам'яниць вціліло лише кілька: п'ять заїжджих дворів, будинки католицького та греко-католицького священиків, шпиталь при костелі, аптека Гатсонера, дім хірурга Бруста і пошта. Розбудовували Зборів поволі. Близько 1894 року тут почав діяти банк, нотаріят, було відкрито кредитове товариство та ощадна каса.

На початку XX ст. у місті виникають товариства «Рідна школа», «Просвіта», працює семи-класна українська школа. У 20-30-х роках стараннями місцевого священика Кулика та його дружини Корнелії було створено громадсько-культурні організації, як-от: «Сокіл», «Союз українок», «Українська молодь – Христові» Св. Архистратига Михаїла, що діяла у храмі Преображення Господнього.

Оліїв

На північний схід від Зборова над річкою Лопушанкою лежить колишнє містечко Оліїв. За переказами місцева церква св. Миколая була закладена ще у XIII ст. У XVII ст. в містечку був мисливський замок короля Яна III Собеського, від якого залишилися рештки валів.

Козлів

З другого боку траси Львів-Тернопіль, кілька кілометрів на південь, лежить селище міського типу Козлів, колишній райцентр. До війни містечко називалось в українській транскрипції Кізілів, було осідком повітового суду і належало до Тернопільського повіту. Зараз Козлів належить до Козівського району.

Перші згадки про поселення датуються 1467 роком. Герб міста – на червоному тлі посередині срібна троянда.



Золочів, поч. 20 ст.

Озерна

А на самій автотрасі маємо колишнє містечко Озерна (Озірна), відоме з 1469 року. Воно дуже постраждало від воєн ХХ ст. Тепер це село. На гербі містечка був зображений св. Йосиф з немовлям Ісусом на руках.

18-22 листопада 1655 року татари розбили під містечком козацькі та московські війська Хмельницького та Бутурліна, які повертались з-під Львова та Любліна. Годішній мемуарист Єрлич так описує ці бої: «Заскочив хан Хмельницького під Озірною, так що козаки не мали про татар ніякої відомости, «аж над своєю шиєю побачили». Татари їх немало побили і налапали бояр московських, і козаки мусіли з ханом миритись: віддали всю добичу з Любліна, всіх вязнів і «видали Москву, що була з козаками», і та мусіла дати за себе викуп: 140 тис. талярів, соболів і всякі інші футра. Після того ще холод і непогода сильно знищили їх при повороті, так що вони, покидали на полях всі гармати й інші знаряди, і з 40 тис. прийшло ледви вісім. Цар дуже гнівався на воеводів і Хмельницького, що вони не пішли просто на Краків і даремно потратили військо. Воеводів своїх, що вимовлялися козаками – мовляв вони не хотіли йти далше Львова, він покарав смертю».



Колись в Озерній був замок, на місці якого залишилися вали. Є в колишньому містечку костел св. Йосипа, покровителя Озерної.

Тернопіль

Тернопіль лежить на річці Серет, яка в місті перегороджена греблею і утворює велике озеро. Місцевість, де розташований Тернопіль, була заселена здавна. На його околицях виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до Р. Хр.). Перше укріплене городище на теренах нинішнього міста – Сопільче – зруйнував Батий у 1240 році.

Перша письмова згадка про Тернопіль припадає на 1540 рік. Того року польський король Сигізмунд I Старий дав грамоту краківському каштеляну, коронному гетьману Яну Гарновському на місцевість Тернопілля в Теробовлянсь-



кому повіті з умовою побудувати за річкою Серетом фортецю.

182

Назва «Тернопілля», мабуть, означала тернове поле. Хоча польською мовою це міг бути і Тарнополь (тобто поле, або поліс, роду Тарновських).

Спорудження фортеці почалося в 1540 році і закінчилося 1548 року зведенням високих кам'яних стін. У 1548 році місто дістало магдебурзьке право, йому були дозволені три ярмарки на рік і щотижневі торги. Гербом міста служила срібна «Леліва» роду Тарнавських – серп півмісяця рогами догори, над ним – шестикутна зірка.



У наступні віки основу економічного життя міста становили ремесло й торгівля. Значного розвитку набули гончарство, млинарство, бондарство, виникли ковальські, слюсарні, будівельно-керамічні майстерні та невеликі пе-

карні. У місті будується синагога, Воздвиженська церква та Церква Різдва Христового.

Надставна церква – церква Воздвиження Чесного Хреста, була споруджена на фундаменті давнього храму, історія якого сягає часів Данила Галицького. Будівля – це тридільний храм без бань. У 1627 році добудовано дзвіницю, про що зберігся напис на кам'яній плиті над входом до церкви.

Другу церкву – Різдва Христового, як засвідчує фундаційний напис, почали мурувати 15 червня 1602 р. і закінчили 4 серпня 1608 р. під орудою муляра Леонтія.

У 1636 р. було зведено дерев'яну монастирську церкву Успення Пречистої Диви Марії. Згодом, у 1836 році, на цьому місці побудували нову муровану церкву, що знаходилась у Микулинецькій частині міста. Приміщення цієї церкви знищили большевики в 1962 р., а в наші дні її там заново збудували парафіяни.



тернопіль, поч. 20 ст.

У 1749-1779 роках будується католицький костел ордену Домініканців у бароковому стилі. Архітекторами були Август Мощинський та Ян де Вітте. Тепер тут собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці.



За австрійських часів Тернопіль став окружним центром, змінився його вигляд. У центрі були прокладені дерев'яні, а потім кам'яні хідники, почалося будівництво адміністративних будинків. Одним з них була двоповерхова будівля магістрату, споруджена 1809 року.

З березня 1810 до серпня 1815 року Тернопіль був адміністративним центром земель, які за Шенбрунським перемир'ям між Францією і Росією відійшли до складу Російської імперії. Після Віденського конгресу 1815 року Тернопільщина повернулася до австрійської Галичини.

Зростанню економіки значно сприяло будівництво залізниць. Першою була лінія Львів-Підволочиськ через Тернопіль, яка стала до ладу 1870 року. У цьому ж році завершено будівництво вокзалу. Це була перша залізнична магістраль на Тернопільщині. Наприкінці ХІХ ст. залізнична колія з'єднала його з Бережанами. У 1906 році проклали залізницю від Тернополя до Збаража. У 1900 році була збудована електростанція.

У 1820 році відкрилася гімназія, у 1855 році – чотирикласна реальна школа. Зусиллями народовців у 1898 р. було відкрито українську гімназію, вчителями і вихованцями якої були зокрема Патріярх Йосип Сліпий, вчені Степан Белей, Роман Смакула, режисер Лесь Курбас, композитор Василь Барвінський, письменники



Володимир Гжицький, Петро Карманський та багато інших.

184

На початку XIX століття граф Коритовський перебудував Тернопільський замок на палац, були знесені укріплення, башти й ворота, споруду було обнесено звичайним парканом. На місті давніх воріт він поставив два пілони в єгипетському стилі.

Останній власник Тернополя М. Туркул передав замок місту. В ньому були влаштовані казарми місцевого військового гарнізону. Під час Першої світової війни замок згорів. Відновили його тільки в 1951 році, але в дуже спрощеному виді.

Наприкінці листопада 1918 року Тернопіль на кілька тижнів стає столицею ЗУНР. Потім уряд переїхав до Станіслава.

У липні-серпні 1920 року Тернопіль знову стає тимчасовою столицею, цього разу — Галицької СРР. У місті перебував Галревком на чолі із Затонським. Більшовики не приєднали тоді галицькі землі до УСРР, а намагались створити окрему советську республіку. Напевне, щоб галичани не заражали національним духом наддніпрянців.

За Польщі Тернопіль стає центром воєводства, до якого входить 17 повітів. 4 грудня 1939 року він стає обласним центром в складі УСРСР. Під час боїв і бомбардувань Другої світової війни Тернопіль був майже повністю зруйнований. Через місто у 1944 кілька місяців проходив фронт. Це й пояснює відносно малу частку старих будинків у Тернополі. Після війни навіть розглядалось питання про перенесення обласного центру до Чорткова.

Лише кілька церков та дві-три вулички з вцілілими довоєнними кам'яницями трохи оживляють стандартну забудову міста.

24 березня 1989 р., на два тижні раніше, ніж у Львові, першою в Україні, в Тернополі була створена Крайова рада Народного Руху України. У 2001 році в місті було споруджено перший в новітній Україні пам'ятник Митрополиту Андрею Шептицькому.

тернопіль, поч. 20 ст.



Микулинці

Кілька кілометрів на південь від Тернополя розташоване селище міського типу Велика Березовиця. А південніше, на території нинішнього Тербовлянського району на віддалі 4-6 кілометрів одне від одного нанизані, неначе намистини, на течію річки Серет п'ять міст та містечок.

Перше з них Микулинці. Тепер це селище міського типу. Микулинці вперше згадано 1096 року в «Повчанні» Володимира Мономаха. У XI сторіччі Микулинці були частиною Тербовлянського князівства, у XII сторіччі – Галицького, а з 1199 р. – у складі Галицько-Волинського князівства.

У давніх хроніках це місто згадується як Микулин. Вважається, що це місто заснували монахи й побудували тут церкву святого Миколая. Після розпаду Галицько-Волинського князівства, Микулинці підпадають під владу литовських князів. А з 1387 року містечко перебуває вже в складі Польської корони.

1595 року, на основі наданого йому магдебурзького права, Микулинці стали містом-фортецею. Ця грамота пропала під час польсько-турецької війни, тому на прохання власниці

міста, Людвиги з Мнішків Потоцької, король Август III видав підтвердження про це право вдруге. На гербі міста в лазуровому полі зображено срібний меч з золотим руків'ям в стовп, супроводжуваний двома золотими зірками з вісьмома променями.

У 1550-1555 роках власниця Микулинець Анна Йорданова, побудувала Микулинецький замок. Потім власниками замку були Анна Синявська – дочка гетьмана Миколая Синявського, Самуеля Зборовська, Олександр Зборовський. У 1637 році Микулинці разом з фортецею купив Станіслав Конецпольскі.

У 1672 році замок здався туркам лише після 15-денної облоги. Османи не дарували микулинцям такої впертості та відваги – всіх чоловіків міста було вбито, жінок та дітей забрано в ясир. У першій половині XVIII ст.



Микулинці належать Синявським, потім – Любомирським.

На початку XIX ст. фортеця втратила своє оборонне значення. Власник містечка і навколишніх земель барон Ян Конопка, перебудувавши відповідно давні житлові приміщення, створив у фортеці суконну фабрику, яка швидко занепадає і була закрита. Після цього замком ніхто більше не цікавився. У занедбаному стані він поступово руйнувався.



У середині XVIII ст. Людвіка Потоцька збудувала над містом знаменитий палацовий комплекс. У середині XIX століття цей палац був перебудований у стилі класицизму й майже незмінним зберігся й понині. На території Микулинець на початку XIX століття, були відкриті мінеральні сірчані джерела. Підприємливий австрійський барон Конопка організує в палаці в 1815 році бальнеологічний курорт. Зараз там – бальнеологічна лікарня-санаторій. Непогано зберігся палацовий парк.

Зберігся Троїцький костел, який у 1761-1779 роках збудував архітектор Август Мошинський

(1731 – 1786) у бароковому стилі коштом тієї ж Людвіки. Коло костелу – старовинний цвинтар. У містечку зараз є монастир Згромадження сестер кармеліток дитятка Ісуса РКЦ.

У 2002 році в Микулинцях пам'ятника св. Флоріяна – покровителя пожежників. Священники греко-католицької, православної та римокатолицької конфесій освятили скульптуру. За біблійськими мотивами, святий великомученик Флоріян завжди ставав на захист простих людей. У ті далекі часи, коли перші християни зазнавали переслідувань з боку Римської держави, він, умираючи в муках від тортур, сказав: «Життя можете забрати, віру – ні». Здавна люди вірили, що цей святий оберігає їхні поля та домівки від вогню і зображували його з кухликом води».



Вперше він був поставлений в містечку 1797 року на згадку про людей, які загинули під час пожеж. У Микулинцях було кілька страшних пожеж. Найжахливіша сталася в липні 1902 року. Стояла суха тепла погода, коли спалахнув будинок пекаря. Пожежники та населення

тернопіль, поч. 20 ст.



разом гасили вогонь, проте піднявся сильний вітер, будинки були покриті соломою, тому спалахували миттєво. На допомогу прибули пожежники з Теревовлі, Струсова, Тернополя, але вогонь розповсюджувався містечком. Після цієї пожежі тільки чотири житлових будинки якимось дивом залишилися неушкодженими. Спочатку пам'ятник св. Флоріяну стояв у центрі містечка, 1909 року його перенесли на вулицю Грушевського, де він і стоїть дотепер серед трьох лип, які посадили того ж року.

Струсів

Микулинці мають спільну залізничну станцію із сусіднім Струсовим. Вона лежить у 2-3 км від обох містечок і називається «Микулинці-Струсів».

У 1434 році село Підбогородичне (або, за іншими даними, Підбогородичин) потрапило у власність Януша з Оринина. Назву своє поселення змінило на Струсів На початку XVII ст. поселення переходить до родини Струсів,

які перетворюють його на містечко. У 1610 році Струсів отримує королівський привілей на проведення двох ярмарків і торговиці у вівторки. На гербі містечка був зображений родовий знак Струсів «Корчак» – на червоному тлі три срібних бруски.

В урочищі Чортова Дебра був укріплений замок. Залишки валів та ровів збереглися тут дотепер. Там зараз відбудована гарна барокова капличка.

У 1648 році, за часів Хмельниччини, козацькі війська здобули замок, а містечко спустошили татари.

У 1718 р. в Струсові було кілька ремісничих цехів, 1787 року в місті стояло 196 будинків, було 2 заїжджих двори, кілька крамниць навколо ринкової площі.

Ні ратуша, ні будинки на Ринку не збереглися. Залишився костел св. Антонія XVIII ст. та палац XVIII ст. сторіччя, який колись належав родині Голуховських.

Кілька кілометрів на схід від Струсова, у селі Задрість, народився Патріярх УГКЦ Йосип Сліпий. Там нещодавно створено музей.



микулинці, костел



Теребовля

188

Районне місто Теребовля колись було княжою столицею — центром удільного князівства, до якого входили землі південно-східної Галичини, Буковини та Поділля. До Другої світової війни це було повітове місто з офіційною назвою Терембовля. Донині так називається і залізнична станція. Місто вперше згадане в Іпатіївському літописі під 1097 роком. Після Любицького князівського з'їзду 1097 року київський князь Святополк Ізяславович у змові з іншими підступно захопив теребовлянського князя Василька й осліпив. Його брат Володар зібрав військо, звільнив Василька і домігся покарання безпосередніх виконавців злочину. Коли ж згодом Володар потрапив у польський полон, то Василько зібрав неймовірну на той час суму — 20 тисяч гривень і викупив брата.

Василько Ростиславович — князь теребовлянський (1084–1124) був сином засновника галицької княжої династії Ростислава Володи-

мировича. У 1084 разом з братами Рюриком та Володарем укріпився на галицьких землях. Тут утворилися Перемишське, Звенигородське та Теребовлянське князівства. Василько вів війни з київськими та волинськими князями, які прагнули не допустити відокремлення Галичини. У 1099 році Василько разом з братом Володарем розгромив загои київського та смоленського князів у битві на Рожному полі (на захід від Золочева). У цьому ж році на ріці Вігор (недалеко від Перемишля) за допомогою половецького хана Буняка Ростиславичі завдали поразки угорському війську на чолі з королевичем Коломаном.

Згадується Теребовля в літописі пізніше. У вівторок, 16 листопада 1154 року, «була вість Ярославу Галицькому, що Ізяслав Київський іде до Теребовлі. І це почувши, Ярослав пішов через Снов до Теребовлі та не встиг до бродів: Ізяслав перейшов перед ними ріку Серет... І коли ото були вони один поблизу одного, то

теребовля, замок, поч. 19 ст.

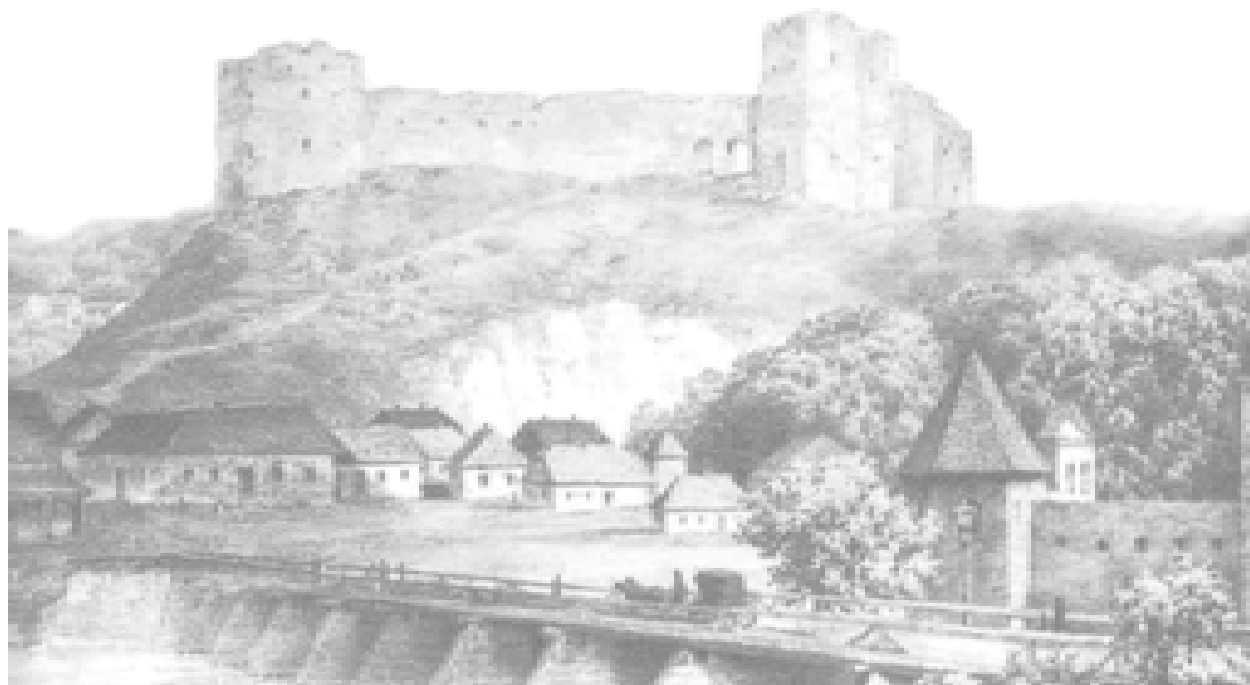


Бог розігнав млу, і прояснилось. І таким чином стали війська насупроти, дивлячись одні на одних».

А наступного дня «зступилися полки, і була січа люта, і билися вони од полудня до вечора, і настало серед них замішання, і не знали вони, котрі побідили: Ізяслав гонив галичан, а брати його повтікали... Ізяслав же тут і став на бойовищі на ніч, а галичани вбігли тоді в город свій Теробовль. Ізяслав бо захопив галицьких мужів, а галичани захопили Ізяславових у розвідці. І зостався Ізяслав з невеликою дружиною на бойовищі, і поставив він стяги галицькі, і пішли галичани під свої стяги, і захопили вої Ізяслава безліч полонених-колодників... І побачив він многе-множество пов'язаних колодників-галичан, і тоді повелів рубати їх, а ліпших мужів із собою забрав. А на другий день Ізяслав же пішов у Київ, до себе додому... Був же плач великий по всій землі Галицькій».

У 1211 році теробовлянський князівський стіл зайняв син сіверського князя Володимира Ігоревича Ізяслав, проте ненадовго. У тому ж році в одній із битв проти угорців, яка відбулась поблизу Теробовлі, Ізяслав Володимирович був розбитий, взятий у полон і невдовзі страчений разом з батьком і братами. Тридцять років по тому, у 1241 році, Теробовлю вщент зруйнували війська Батия.

У 1349 році місто входить до складу Польського королівства. Починаючи з 1366 р., впорядковується теробовлянський замок, перебудований з дерев'яного укріплення XI-XII століть. Цей замок був чітко прив'язаний до рельєфу місцевості, замкові споруди розташовані на плато дуже високої і неприступної гори, яка буквально нависає над містом. Стіни складені з місцевого піщаника і досягають товщини 4-5 метрів. На самому краю гори є величезна башта, три інших розташовані з протилежного боку. Замок ніби



нарощує гору і виглядає дуже велично. В'їзд до замку був зроблений у вигляді арки і розташовувався на східній стіні. З зовнішнього боку він додатково був обладнаний барбаканом.

З утворенням у 1434 році Руського воєводства Теревовля стала повітовим містом, де влаштувалися великі ярмарки. Магдебурзьке право місто отримало одним із перших в Галичині: у 1389 році.

На гербі міста золотий півмісяць «Леліва» і три зірки над ним. Півмісяць — символ талану. Три зірки символізують собою щастя, добро і славу.

У 1453 році поблизу Теревовлі відбулась велика битва, в якій зінківський староста Ян Лащ спільно зі старостами Меджибожа та Летичева, Матеушем і Яном Німцем, розбив великий татарський загін. Проте невдовзі Ян Лащ загинув у бою, а набіги не припинялися. Найбільш спустошливі напади зафіксовані у 1498, 1508, 1515 і 1516 роках. Уродженець недалекого Гусятина, легендарний Северин Наливайко, з великим загоном козаків у липні 1594 р. вступив до Те-

ребовлі та оволодів фортецею. Це призвело до тимчасового занепаду Теревовлі.

Нове піднесення почалось на початку XVII століття. Відроджувалась господарка, у 1631 році був перебудований і реконструйований теревовлянський замок. За переказами, у 1657 році замок спробували захопити опришки. У 1670-х роках турецька армія зруйнувала місто і впродовж тижня тримала в облозі замок (взяти його турки не спромоглись).

З цією облогою пов'язана історія Теревовлянської ікони Матері Божої, яка зараз є у Львові в соборі святого Юра. Згідно з народним переказом, у 1673 році впродовж чотирнадцяти днів турки тримали в облозі замок містечка Теревовля на Тернопільщині. Починався голод. Надії на власні сили у мешканців замку ставало щораз менше. Тоді одна жінка впала навколішки перед образом Божої Матері, який уже прославився в народі своєю чудотворністю, і безупинно молилася. До молитви приєднались інші й через деякий час майже всі жителі разом просили заступництва Пречистої Диви Марії. Відомо, що турки замку тоді так і не за-

Бугзанів, поч. 20 ст.



хопили. Народ зарахував цю перемогу до заслуг Пречистої Діви Марії і того образу, що був у монастирській церкві. Відтоді Тереховля стала відпустовим місцем. До Львова у собор св. Юра ікону переніс єпископ Йосиф Шумлянський. Особливо вшановують Тереховлянську Матір Божу на свято Покрови Пречистої Діви Марії.

З цією облогою пов'язана ще одна легенда. Комендантом замку в Тереховлі під час турецької облоги був Ян Самуель Хшановський, а підтримувала бойовий дух коменданта його дружина. Розповідають, що пані Хшановська під час облоги носила з собою два ножі і погрожувала своєму чоловікові, що одним вб'є його, а другим себе, якщо комендант вирішить здати замок туркам. Хоча так і не відомо, яким було ім'я пані Хшановської, вона стала героїнею польської літератури та мистецтва як патріотка. У Тереховлі ще у XVIII сторіччі їй було споруджено пам'ятник. У 1886 році його було відновлено за проектом львівського скульптора Тадея Баронча. А у 1900 споруджено ще один пам'ятник героїчній жінці. Обидва були знищені в часи Другої світової війни.

У 1687 році місто зазнало нового руйнівного нападу татарів. Замок у Тереховлі був зруйнований і більше не відбудовувався. Окрім руїн замку, в місті збереглась Миколаївська церква, збудована ще в XVI ст. Вона має спеціальний бойовий ярус з бійницями. Коли виникала потреба, храм ставав фортецею.

Ще одна сакральна споруда міста пристосована до оборони – монастир кармелітів, будівництво якого велось у 1635-1639 роках. Донині частину території монастиря оточують муровані стіни з чотирма кутовими п'ятикутними баштами, дві з яких містяться над річкою Гнізною. Зараз тут розташована православна духовна семінарія.

Місто славилось рожевим будівельним каменем – тереховлянським, який добувають на передмісті Застіночному. Нині ще на деяких вулицях Львова збереглись «тереховлянські хідники».

У передмісті Підгора є старовинний Угорницький Василіянський монастир з XVI-XVII ст., який потроху відновлюється після советських часів, коли тут була військова частина. Монас-



тир був збудований на місці укріплень XII століття, які називались Монастирок.

192 Янів (Долина)

До Другої світової війни село Долина мало назву Янів, до 1960 р. — Іванівка. Раніше Янів був містечком. Тут збереглися рештки замку початку XVII ст., який на місці старого дерев'яного укріплення заснував подільський воєвода Ян Гольський. До замку ведуть сходи, а вздовж них — рештки давнього муру. Замок зруйнували турки у 1675 році.

Зберігся Троїцький костел (1611-1634), збудований на кошти Софії Гольської у стилі ренесансу з елементами готики, що стоїть на території замку і входив до системи його оборони.

Будзанів (Буданів)

Нинішнє село Буданів у XVI ст. було відоме під назвою Скоморось, пізніше, до 1945 р., як містечко Будзанів.

У 1550 році галицький воєвода Якуб Будзановський разом із заснуванням поселення спорудив на узгір'ї над Серетом дерев'яну фортецю.

Будзанів зазнавав нападів турків та татар. Фортеця не раз допомагала міщанам захистити себе і своє місто. У 1675 році замок дуже пошкодили турки.

У 1765 році тодішній власник Будзанова подарував руїни фортеці на вічне користування місцевим ксьондзам. 1765 року коштом Євстахія і Марії Потоцьких частину замкових мурів перебудовано на костел, а прилеглу частину старих приміщень — на помешкання для пароха. 1846 року у східній внутрішній частині фортеці побудували монастир для сестер милосердя, де примістили ще й шпиталь.

Після наступних війн фортеця з її будовами була частково зруйнована.

Біля замку можна побачити сліди валів. У самій оборонній споруді добре збереглися дві вежі, одна з яких порохова, палац і костел.

Свого часу в містечку діяли шевський, кушнірський та гончарський цехи. У 1898 році тут було відкрито ткацьку, 1906-го року — гончарну школу. Потрібно зазначити також, що Будзанів — центр гончарства, подібного до гаварецького.

Недалеко від замку є урочище Погибниця, в якому 79 могил. Три з них високі, на одній — камінь з написом: «Тут, в тому місці, Погиб-



Будзанів, замок, поч. 20 ст.

ницею званому, спочивають оборонці від турків і татарів 1675 року».

За легендою, турки йшли з-під Теремовлі на Будзанів. Люди з містечка довідалися про це, сховалися в замок. Але біля мосту вночі з'явилась одна жінка з дитиною. Вона стала просити, щоби її пустили в замок, або щоби взяли хоча б дитину. Ворог був ще далеко, тому вирішили відкрити браму... Це була пастка: через відкриті ворота в замок вдерлися турки. Була жорстока січа, в якій загинули всі оборонці замку... Їх потім поховали на пустирі. Жінок і дітей — кожних окремо, а чоловіків — в тих трьох високих могилах.

Сухостав

На схід від Буданова, в Гусятинському районі, біля витоків річки Нічлавки, лежить село Яблунів. З Яблуновим фактично зливається колишнє містечко Сухостав. У 1936 році обидва поселення були об'єднані в одну громаду. Згодом вони стали окремими селами.

Сухостав відомий з 1414 року. Герб містечка поєднує родовий знак «Пиля-



ва» його власників, Потоцьких, та золоту рибу — символ рибальства.

Хоростків

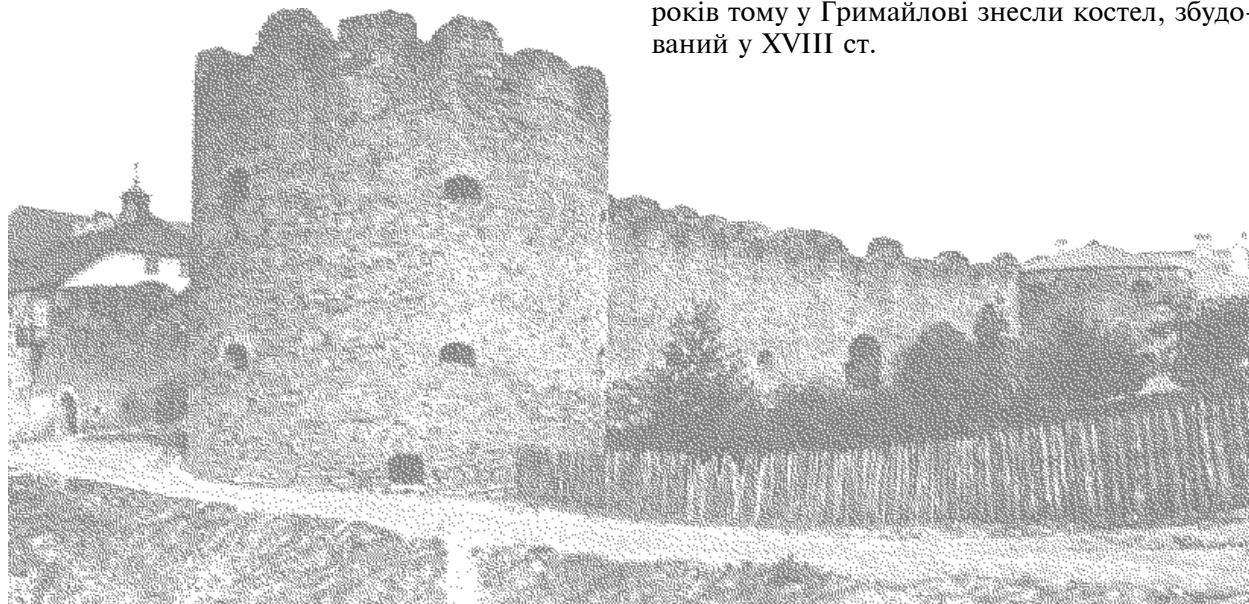
Сім кілометрів на північний схід лежить місто Хоростків, відоме з 1564 року. У Хоросткові були всі атрибути галицького типового містечка — церква з ампіровим порталом з 1837 р., неоготичний костел з 1854 року, синагога, ратуша з двома вежами, перед якою на ринковій площі щопонеділка відбувалась торговиця. На верхній половині герба Хоросткова зображений родовий знак «Пилява» його власників, Потоцьких, на нижній — на срібному тлі зелений дуб.



На околиці зберігся палац Семенських-Левицьких XIX ст. з парком. Маєток славився розведенням породистих коней для перегонів.

Гримайлів

На трасі Сатанів-Скалат лежить давнє містечко — Гримайлів. Окраса Гримайлова — його парк. Колись у ньому стояв великий палац, який був зруйнований під час Другої світової війни. Парк зберігся ліпше, але теж потребує доброго господаря та впорядкування. Ще кільканадцять років тому у Гримайлові знесли костел, збудований у XVIII ст.



З кінця XVI ст. Гримайлів належав до роду Лудзіцьких гербу Гримала. Саме вони звали там перший оборонний замок, оточений ровами та валами, з чотирма квадратними баштами. Замок, що лежав на «татарському шляху», багато разів витримував облогу козаків та татарів. Наступний власник Гримайлова, великий гетьман коронний Адам Миколай Синявський у 1720 році від здобув для містечка магдебурзьке право.



На гербі Гримайлова на блакитному (лазуревому) тлі зображений золотий лев, що тримає в руці знак роду Синявських «Леліва» – серп півмісяця рогами догори, над ним шестикутна зірка.

У XIX ст. один з дідичів Гримайлова, граф Леонард Пінінський збудував тут перший паровий млин у Східній Галичині. Він заклав і гримайлівський парк в англійському стилі та перебудував замок на палац. Його син Леон Пінінський був намісником Галичини та ректором Львівського університету.

У містечку частково вціліла синагога XVIII ст. З Гримайлова походить знаменитий рабин Давид Кахане, який написав «Щоденник

львівського гетто». Під час війни його врятував від гітлерівців митрополит Андрей Шептицький.

2 лютого 1881 року в Гримайлові народився Іван Пулюй, дійсний член НТШ, професор Вищої технічної школи в Празі, ректор її першого в Європі електротехнічного факультету. У 1892 опублікував схему-опис трубки, що випромінює X-промені, які згодом були названі рентгенівськими. Іван Пулюй перший у світі зробив «рентгенівський» знімок скелета. Як і Пантелеймон Куліш, уперше переклав Святе Письмо українською мовою.

Товсте, Вікно

Південніше від Гримайлова лежить колишне містечко Товсте, тепер село Гусятинського району. Колись в містечку був замок. У 1469 році Товсте отримало магдебурзьке право. На гербі містечка був зображений на блакитному тлі олень – символ мисливства.

Ще до 1846 року містечко було оточене мурами. Міщани воліли жити в тісноті серед мурів, бо боялись, щоб їх не примушували до панщини. Щосереди в Товстому відбувались торги.

На початку XVIII ст. містечко, разом із Сатановим над Збручем, належало краківському каштеляну і великому коронному гетьману



скалат, замки

Адамові Миколаю Синявському. Потім Товстє перейшло до Чарторийських, Любомирських, нарешті в 1822 році містечко з околицями придбав Леопольд Пьельтенберг з Відня. Його син Карл багато зробив для впорядкування містечка: збудував ратушу, багато кам'яниць, запросив ремісників... Після його смерті в 1838 р. маєтки Пьельтенбергів були орендовані жидам і містечко стало занепадати.

Неподалік від Товстого є село Вікно, де був маєток третього голови Товариства «Просвіта», посла Галицького сейму та Палати Панів віденського парламенту, знаменитого мецената Володислава Федоровича (1845-1917). Біля села під скелями Гостра та Назарова знаходиться глибока безодня – Вікнина.

Фундатором свого роду Федоровичі вважали князя Федора, сина Івана Федоровича Козельського. Як вважає історик Ігор Чорновол, безперервна генеалогія Федоровичів простежується від Івана Федоровича Яцковського, полковника війська Богдана Хмельницького, котрий відіграв помітну роль в епоху козацьких воєн, аж поки 1689 р. не перенісся до Галичини.

Володислав Федорович був членом численних господарських громадських товариств Галичини й Австрії: 1905 року очолював «Сільський господар», Товариство для організації експорту худоби з Галичини, входив до складу промислової комісії Галицького крайового відділу (1884-1896), Сільськогосподарського товариства Галичини, Касина земельних власників у Львові, Товариства сприяння розведенню коней, Мисливського товариства у Львові, Мисливського товариства Нижньої Австрії. Провадив діяльність також на полі просвіти та просто був активний у світському житті своєї доби: засідав у Скалатській повітовій раді (1876-1882), очолював філіял Руського педагогічного товариства у повітах Скалат, Теревовля, Гусятин, Збараж, член Шляхетського касина (з 1869 р.), Ставропільського інституту (з 1874 р.), Археологічного товариства (з 1882 р.), Геральдичного товариства (з 1902 р.), член етнографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1902 р.), почесний член Товариства польських студентів, українських товариств у Відні «Буковина», «Січ».

Взагалі на підтримку культури Федорович пожертвував близько 60 тис. корон. Найістотніші пожертви: 24 тис. корон «Просвіті»



на українські підручники, 3 тис. Ісидору Шараневичу на археологічні дослідження в Галичі, 2 тис. професору Львівської політехніки Юліянові Захаревичу на видання альбому українських дерев'яних церков, 1 тис. на видання альбому руської кераміки та текстилю, 1 тис. архітектору Зигмунтові Горголевському на виготовлення макету галицької дерев'яної церкви, 4 тис. на павільйон українського текстилю Крайової вистави у Львові 1894 р. Крім того, фінансував господарську виставу у Тернополі 1884р., Виставу прикладного мистецтва у Кракові 1887 р., господарську виставу у Відні 1890 р., археологічні дослідження та з'їзд археологів у Львові 1885 р., матеріально підтримував Корнила Устияновича, Івана Франка, інших митців і літераторів.

Його бібліотека нараховувала 20 тис. томів, архів – 15 тис. документів. Серед предметів його приватної колекції – кераміка, килими, археологічні цікавинки, картини фламандських і голландських митців, Артура Гротгера, Миколи Івасюка, Юліяна Коссака, Корнила Устияновича, Івана Труша.

Проте найбільше Федорович відомий своєю активністю на підтримку домашніх промислів. По всій Європі тоді поширилася мода на вистави здобутків цивілізації. Перша вистава, в якій узяв участь Володислав Федорович, – Крайова

вистава бджільничо-садівнича і домашнього промислу в Тернополі 1884 р. Він демонстрував килими з своєї колекції, а також вироби майстрів килимарства з Вікна та гончарів з Товстого. Упродовж 1880-1886 років Володислав Федорович заснував чотири промислові школи: килимарську в Вікні, колодійську, ковальську і гончарську в Товстому. 1887 року гончарна школа в Товстому (заснована 1882 р.) вперше була представлена на Крайовій рільничій і промисловій виставі у Кракові. Того ж року В. Федорович та О. Барвінський очолили організаційний комітет етнографічної вистави в Тернополі з нагоди приїзду архикнязя Рудольфа Габсбурга. Вистава відбулася завдяки організаційному талантові В. Федоровича та його пожертві (8 тис. ринських) і набула значного розголосу. 1890 року він показував свою колекцію килимів та вироби гончарів на Виставі домашнього промислу у Відні, за що отримав диплом й отримав особисту відзнаку від цісаря Франца Йосифа I. На Крайовій виставі у Львові 1894 року в павільйоні руських товариств Володислав Федорович виставив 100 килимів з Вікна та 630 зразків кераміки з Товстого.

підволицьки, вонзал, поч. 20 ст.



Федорович добився від уряду відкриття в Товстому пошти та телеграфу, збудував млини, цегельню.

Під час Першої світової війни Володислав Федорович залишився у Вікні, незважаючи на те, що територію Тернопільщини одразу окупували російські війська. Побоюючись деморалізованої російської армії, перетворив свою садибу в фортецю. Якось запросив до себе в гості офіцерів (врешті, був слов'янофілом), за якими втиснулися солдати з наміром пограбувати «памещика». Захищаючи Федоровича, офіцери застрелили одного з грабіжників. Згодом маєток оточили вояки, які погрожувала помститися за свого товариша. Офіцери рятувалися втечею, а Федоровича врятувала пожадливість нападників: вдершись до будинку, вони кинулись шукати грошей. Володислав Федорович тим часом переодягнувся в селянина й згодом два тижні переховувався по селянських хатах. 27 липня 1917 року маєток у Вікні підпалено. Пожежа тривала тиждень, всі нагромаджені скарби згоріли повністю. 6 серпня Федорович

у супроводі офіцера виїхав до Скалата, відтак до Києва, Санкт-Петербурга, звідки після початку більшовицьких заворушень повернувся до Києва: можливо, вимагав від російської влади відшкодування. 22 грудня 1917 р. помер на заpalення легенів у Києві.

Скалат

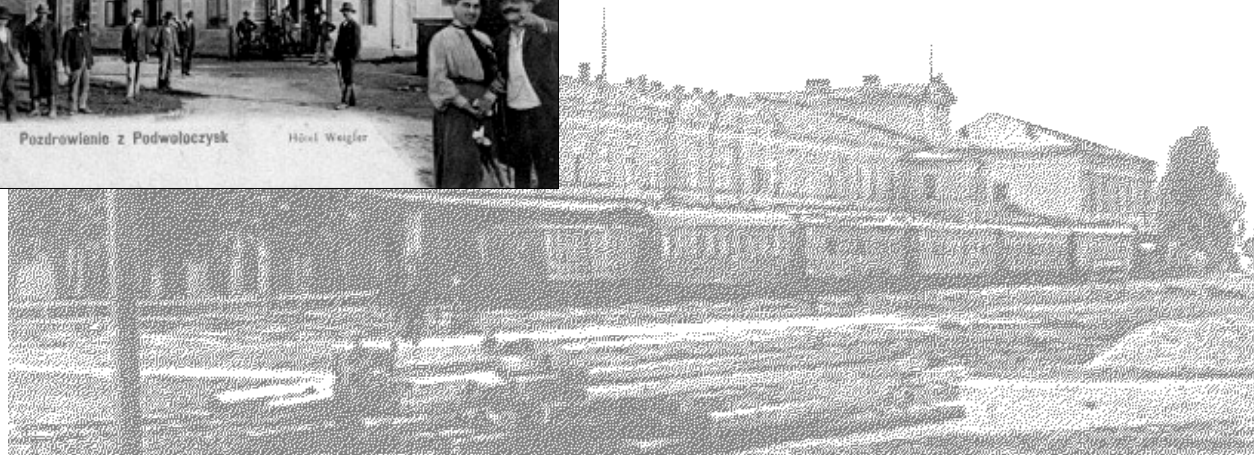
Північніше, вже на території Підволочиського району – місто районного значення Скалат. Колись Скалат був навіть повітовим містом, а до 60-х років минулого сторіччя й центром однойменного району. Та залізницю проклали здаля від міста, тому й у ХХ столітті воно майже не розвивалося.

Скалат відомий від 1564 року. 1600 р. місто отримало магдебурзьке право. Герб міста зображує в срібному полі лазурову восьмипроменеву зірку.



Від 1632 року існує католицький костел, який у досить доброму стані й тепер. У центрі міста збереглося від повітових часів і кілька сецесійних кам'яничок.

Та ще в місті є замок. Побудував його 1630 року мечник Кшиштоф Віхровскі. Під час воєн з турками фортецю було сильно зруйновано і вона втратила оборонні функції. Наприкінці ХVІІ сторіччя новий власник замку Ян Фірлей перебудував його та використовував як помеш-



кання. Наприкінці XIX сторіччя архітектор Теодор-Маріян Тальовський відреставрував башти замку та костел у неоготичному стилі. До речі, саме Тальовський (1857-1910), вихovanець та професор Технічної академії у Львові, чи не найбільше спричинився до поширення неоготичного стилю в Галичині. За його проектами було споруджено костел св. Єлизавети на площі Солярні (тепер Кропивницького) у Львові та костел у Кам'янці-Струмилівій (Кам'янці-Бузькій), кілька будинків у Львові та Кракові.

У сусідньому селі Старий Скалат створено Меморіальну садибу-музей Леся Курбаса.

Ожигівці

У Підволочиському районі є ще один замок на березі Збруча, біля села Токів. Зараз збереглася лише одна південна п'ятигранна вежа. Колись замок належав до містечка Ожигівців (тепер село Хмельницької області) на лівому березі Збруча. Збудував замок у кінці XVII сторіччя власник Ожигівців Януш Збараський, воєвода Брацлавський, який навіть спробував змінити назву містечка на Новий Збараж, але Ожигівці так і залишилися Ожигівцями. З 1631 року фортеця стала власністю роду Вишневецьких. 1649 року твердиню здобули козаки Хмельницького, а 1672-го турецькі

війська. В 1772 році, за першого поділу Польщі, фортецю відокремили від Ожигівців, і вона з передмістям Токів відійшла до Австрії. Вже в XIX сторіччі замок занепадає й поступово перетворюється в руїну.

Підволочиськ

Містечко Підволочиськ – це крайня східна точка Галичини на правому березі Збруча, того Збруча, який поділив Україну між двома імперіями. Зараз Підволочиськ – невеличкий райцентр, в якому мешкає близько семи тисяч людей. Советська влада назвала його селищем міського типу, перетворивши таким чином на щось середнє між селом і містом.

На сході сучасного Підволочиська є пагорб, який має назву Замчисько. Тут ще недавно можна було побачити древні мури, які знавці датують XV століттям. Легенди розповідають, що тут був підземний хід, який вів аж до Збаража. Ймовірно, що це і є те місце, з якого почалась історія містечка над Збручем.

Перша письмова згадка про поселення в цих краях датована 9 липня 1463 року. У старовинному документі йдеться про те, що князі Семен,

тарнограда, поч. 19 ст.



Солтан і Василь Збаразькі поділили між собою батьківські землі. В ньому згадується і село Волочище, яке лежало по обидва боки Збруча. З 1569 року і до поділів Польщі Волочище належало до Кременецького повіту Волинського воєводства. Через 120 років історичне джерело називає Волочище містечком і вказує на існування села Старе Волочище, яке пізніше стали називати Старе Місто. Зміна назви, ймовірно, пов'язана з численними татарськими набігами, під час одного з яких правобічний Волочицьк зруйнували. В цьому місці річку перетинав знаменитий Кучманський, або Чорний, шлях, тож татарські набіги траплялись досить часто. Коли містечко відбудували, жителі назвали його Старе Волочище або Старе місто, яке, мабуть, можна вважати предком сучасного Підволочиська.

Походження дивної назви містечка упродовж довгого часу ставило дослідників у безвихідь. Вивчивши кілька версій, історик-краєзнавець Юрій Мокрій у своїй книзі «Підволочиськ. Короткий історичний нарис» стверджує, що назва походить від давньоукраїнського слова «волочище», що означає низинне заболочене місце. У низині Збруча між обома берегами навіть зараз дійсно є схожа заболочена місцина. Десь тут і могло зародитись оте Волочище, яке належало Збаразьким. Підволочиськом, точніше, Унтерволочиськом містечко стали називати австрійці, які заволоділи

цією територією внаслідок першого поділу Польщі у 1772 році.

Австрійська доба залишила чи не найпомітніший слід в історії Підволочиська. Власне за Австрії воно стало повноцінним містом, яке мало свій герб і красиву ратушу з курантами. В середині XIX століття через містечко почали прокладати колію. Роботи були настільки складними, що ними керував сам ерцгерцог Карл Людвіг, брат імператора. Перший потяг зі Львова до Підволочиська прибув у 1870 році, а через чотири роки налагодилося регулярне сполучення з Росією. Так було створено важливу магістраль Львів-Жмеринка-Одеса, яку спершу використовували для перевезення пшениці. На вокзалі у Підволочиську збіжжя перевантажували з російських вагонів у вузькоколіїні європейські. За день, бувало, розвантажували 60-70 потягів. На різниці у ціні багатіли місцеві жида, які в ті часи становили дві третини населення міста.

Місто на кордоні жило і процвітало. Своїм гербом воно обрало Меркурія як символ торгівлі та комунікації. Його вулицями ходили євреї, поляки, німці, італійці, українці. Тут днювали і ночували російські офіцери, бо у Підволочиську



були хороші каварні, чудовий готель «Одеса» і ресторан «Вокзал». А у Волочеську перед Першою світовою війною перебували два полки російської кавалерії – 12-й Стародубський драгунський полк та 3-й полк Оренбурзького казачого війська.

До речі, з місцевим колійовим рестораном пов'язана байка, яка свого часу, завдяки австрійському письменникові-сатирику Шандорові Фрідріху Розенфельду потрапила до віденських газет. Йдеться про знамениту на всю Східну Галичину «гуску по-підволочиськи».

Цей смаколик був одним із пунктів меню вокзальної ресторації поряд з такими екзотичним для європейців стравами, як борщ і різноманітні овочеві зупи. Коштувала гуска, як на той час, немало – 6 крон. Пасажири, які їхали зі Львова чи Кракова, пересідали у Підволочиську на російські потяги. Чекаати іноді доводилося по кілька годин, то ж не дивно, що більшість з них опинялася у колійовій ресторації. Стомленим і голодним людям думка поласувати смаженою гусятиною видавалася особливо привабливою. Гості замовляли птицю, та поки чекали на неї, до зали заходив начальник вокзалу, він же, за сумісництвом, власник рес-

торану, й оголошував: «Панове, кому їхати до Одеси, Москви чи Новоросійська, просимо поквапитися, бо поїзд чекати не буде!» Пасажири, спіймавши облизня і розплатившись із кельнером, поспішали на перон. Та не все, як кажуть, мед, та й ложкою. Якось до ресторану завітала цісарсько-королівська комісія, яка перевіряла роботу закладів харчування і зажадала на обід тої злочасної гуски. На щастя, того дня директорова родина мала намір спекти гуску на вечерю. Зарубали її ще зранку, тому швиденько доправили до ресторану і згодували комісії. Проте прискіпливі комісіанти побачили у кінці меню загадкову страву «цібельштрудель» і забажали його скуштувати. Вони вимагали його до тих пір, поки до ресторану не вбіг захеканий директор з паспортом, у якому писало, що той Цібельштрудель, то є власне він, а не якийсь там кисіль чи мізерія.

Містечко процвітало, насамперед завдяки близькості до кордону та завдяки контрабанді. Найпопулярнішою контрабандою з Росії була горілка, а з Австрії – тютюн. Траплялися і «свідомі» контрабандисти, які переправляли в Росію гори забороненої літератури: від «Самостійної України» Миколи Міхновського до

сатанів, замок



порнолістовок. Кордон був, як тепер кажуть, майже прозорим. Багато жителів Підволочиська мали за Збручем родичів, часто їх відвідували.

Під час II Світової війни гітлерівці розстрілювали місцевих жидів за містом, на тому самому Замчиську. Советська влада відзначила місце розстрілу євреїв своєрідно: на пагорбі збудували ресторан «Вітерець». Останки розстріляних, правда, перепоховали, спорудили меморіал.

Під час війни містечко занепало. Після того, як Галичину приєднали до УССР, Підволочиськ із жвавого прикордонного містечка перетворився на звичайний райцентр, яким є і зараз. Збруч став вузькою річечкою, важко навіть повірити, що колись він поділив Україну між двома імперіями.

Тарноруда

Кільканадцять кілометрів нижче за Збручем було колись містечко Тарноруда (Терноруда), відоме з 1578 року. Тепер це два села з такою назвою, розділені річкою. Більше знаходиться в Хмельницькій області, а менше — в Тернопільській.

За переказом, в містечку дерев'яну церкву на правому галицькому березі Збруча зруйнувала повінь. Нову, муровану, церкву Знесіння збудували у 1784 році на лівому березі ріки. Ще в Тарноруді у 1693 році було збудовано бароковий Костел Божої Матері Шкаплерної. В костелі був Чудотворний образ Ісуса Назарейського.

На гербі Тарноруди зображено срібну троянду з вісьмома пелюстками на блакитному тлі.

Сатанів

Ще нижче над Збручем розмістилось містечко Сатанів, тепер селище міського типу.

Є різні версії щодо походження «сатанинської» назви містечка. У кінці XIX століття відомий історик Юхим Сіцінський висунув римську версію. Коли війська імператора Траяна захопили Дакію і рушили далі на північ, воєвода Тонілій на цьому самому місці спитав своїх легіонерів: «Sat an non?» (Досить, чи йдемо далі?) Легіонери залементували «non!» і зупинилися. На кордоні завойованих земель насипали вал і назвали його на честь імператора. Однак древній Траянів вал, що проходить повз



сатанів, брама замку



Сатанів, побудовано набагато раніше, і до римського імператора він ніякого стосунку не має.

Місцеві жителі запевняють, що містом Сатани їх містечко обізвали чи то турки, чи то татари, які так і не зуміли взяти його могутні укріплення. Ще одна версія пов'язана з тим, що до середини XIII ст. тут зберігався останній острівець поганства. А офіційна церква все, пов'язане зі старими слов'янськими божествами, оголосила поганським, сатанинським.

Колись Сатанів був містом, від якого збереглись донині старовинна міська брама XV ст., руїни замку XIV-XVI ст. й унікальна синагога, побудована в 1632 році. Синагога, однак, більше схожа на фортечну вежу, ніж на культову споруду – товстенні стіни, гарматні і мушкетні

бійниці по периметру, зубчастий верх. У давнину вона входила в систему міських укріплень.

В історичних документах Сатанів згадується у 1404 р., коли король Владислав Ягайло II надав Петрові Шафранцю Сатанів з околицями й Зінків з деякими селами. Згодом ці маєтки викупив у Шафранця Вітовт і надав Петрові Одровонжеві на таких самих умовах, що підтвердив і король Владислав III у 1436 році. Одровонжам ці землі належали до 1523 року. У XVI-XVII ст. ці маєтності перейшли до Синявських.

Розвиток міста сильно гальмували напади татарів, тому ще у XV ст. Одровонжі будують для захисту і себе, і населення замок. На гербі Сатанова на блакитному тлі був зображений олень – символ мисливства.

У Сатанові народився відомий козацький ватажок Северин Наливайко. За іншою

сатанів, замок



версією, він походить із сусіднього Гусятина. 1590 року сатанівські міщани просили Львівське братство дати їм «порядки братські», позаяк вони постановили створити в місті братство.

У 1617 та 1618 роках місто пережило спустошливі набіги татарів, щоб поліпшити економічний стан Сатанова його власниця Катерина Синявська залагоджує для міста магдебурзьке право. Під час Хмельниччини козаки кілька разів захоплювали Сатанів, а 1651 року козаки з татарами так зруйнували поселення, що міщани були змушені тікати за Дністер.

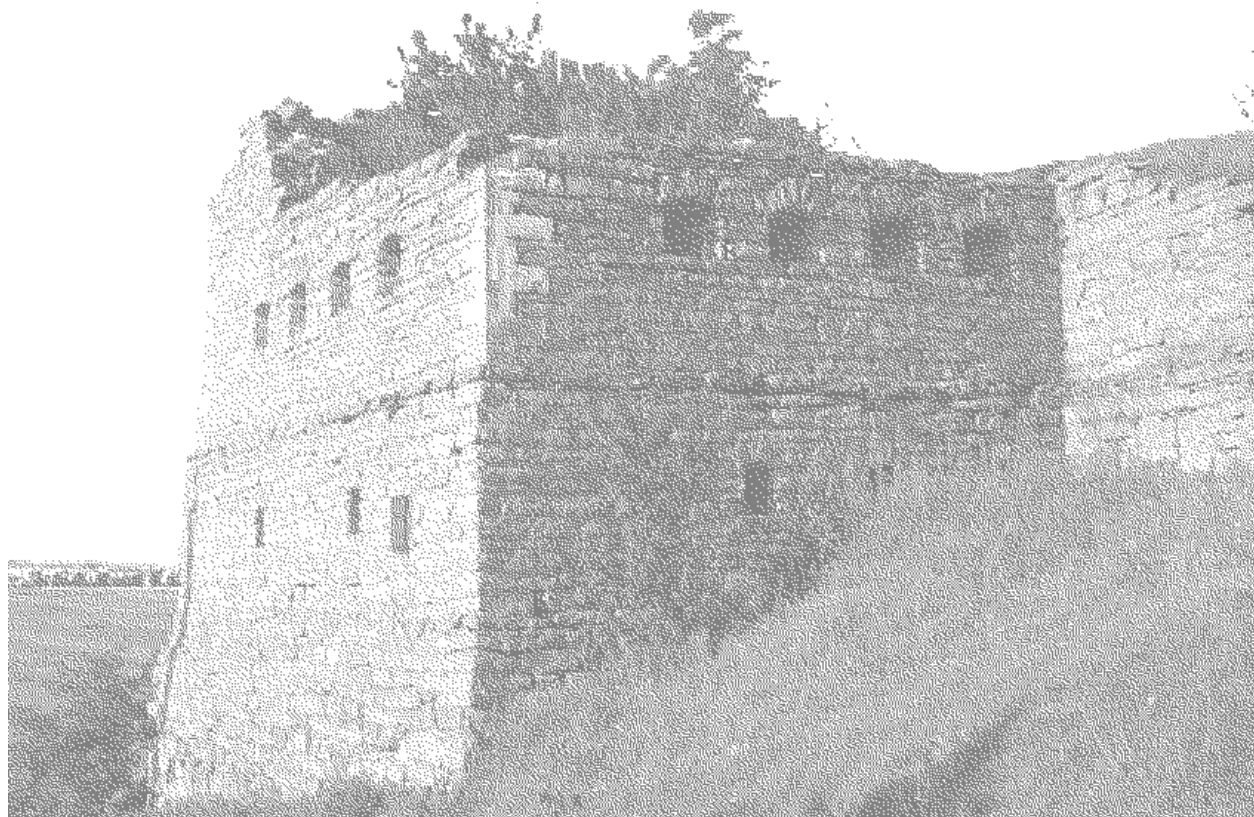
1672 року турецькі війська здобули Сатанів, та за рік поляки відбили в яничарів це місто. Знову під турецьку владу Сатанів потрапив в 1676 році. Досі збереглась тогочасна пам'ятка – ікона Христа в місцевій Юр'ївській церкві. Як свідчить напис на ній, турки її порубали.

У руках турків місто перебувало до 1699 року, коли Поділля знову повернулося до Польщі. 1711 року Петро I перебував в Сатанівському замку. Як вказують джерела, цар мешкав у будиночку, який стояв коло замку, потім там було вибито на камені герб Росії на згадку про цю подію.

У 20-х роках XVIII ст. було поновлено замок та міські укріплення. Місто перетворилося на значний торговий центр, тут мешкали купці з Греції та Вірменії.

Замок міститься над Збручем, зараз в ньому цукровий завод, заснований ще 1895 року. Поблизу замку, на території заводу, збереглись залишки круглої вежі, що споруджена за часів давньої Русі-України.

На Збручі можна оглянути старий водяний млин. А на високій горі є старовинне жидівське



кладовище, на якому збереглося багато старих нагробків. Сюди регулярно приїзять науковці з Петербурзького і Київського інститутів юдаїки та з Ізраїлю. Раніше в Сатанові, як і в більшості подібних містечок, існувала велика єврейська громада, що один час навіть була центром для всіх подільських земель.

Поруч з Сатановим, в теперішній Слобідці Сатанівській, на високій горі, що височіє над Збручем, мальовничо розкинувся давній Троїцький монастир. Монастир з'явився тут ще у часи Київської Русі. Спочатку він був печерним. Вхід у печери біля підніжжя скелі, на якій стоїть монастир. В них дві крихітні келії з кам'яними лежачками, і приміщення, в якому була підземна церква. Вихідцем з Свято-Троїцького монастиря є відомий просвітитель XVII ст. Арсентій Сатанівський. Під час церковної реформи в Москві, за дорученням патріарха Никона, він керував виправленням богослужбних книг, за якими досі ведеться служба у російських православних храмах.

Монастир був відомий ще і як резиденція єдиного в Україні цеху професійних жебраків. Цех був офіційно зареєстрованою структурою,

зі своїм цехмістером, єрархією, символікою, печаткою та іншими регаліями. З весни цеховики розходилися по містах і селах Поділля, а на зиму поверталися до стін монастиря, під якими існувала ціла жебрацька слобода. Для зарахування в цех треба було шість років походити в «учнях», а потім ще і скласти непростий іспит.

З 1707 до 1799 року монастир належав греко-католицькому чернечому ордену св. Василя.

Звенигород

Між селами Личківці та Городниця в серпні 1848 року в Збручі знайшли знаменитого кам'яного ідола Світовида, що зараз зберігається в Краківському археологічному музеї. А копія ідола стоїть у скверику під краківським Вавелем та у Києві.

У 1984 році археологи виявили в Медоборах три поганські культові центри на горах Звенигород, Говда та Богіт. Ряд фактів, встановлених при розкопках, дають змогу датувати останні поганські богослужіння на Богіті XVII ст. Припускають, що фігура Світовида не скидали в Збруч войовничі



звенигорів, замки

християни, як це вважалося досі. Добрий стан пам'ятки свідчить про те, що її сховали у водах ріки самі язичники, «до ліпших часів».

На горі Звенигород можна знайти рештки старих валів та ровів, що свідчить про те, що тут колись було давнє городище.

Сидорів

Колишнє містечко над Збручем. Тепер село Гусятинського району. Відоме з XIV ст. У Сидорові зберігся один з наймальовничіших подільських замків, що стоїть на високому пагорбі, який із трьох боків омиває невеличка річка, одна з приток Збруча. В плані замку дві повздовжні оборонні стіни з'єднуються під гострим кутом. Замок збудовано з пісковика та вапняку, на кожній стіні були відповідно 4 і 3 напівкруглі вежі. Зараз південно-східна частина замку практично повністю зруйнована, але збереглися зовнішні та частково внутрішні стіни північно-західної частини – основного оборонного вузла замку.

Є в Сидорові і костел Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Збереглися навіть залишки

органу. Бароковий храм з двома вежами збудовано в 1726-1730 роках на кошти Мартина Калиновського.

Гусятин

Колись славне місто Гусятин тепер є просто селищем міського типу, райцентром Тернопільської області. А частина його лежить взагалі за Збручем, у Хмельницькій області.

Околиці Гусятини дуже гарні – річки Збруч та Нічлава, товтрова гряда Медоборів, до того ще й мінеральні джерела. В долині, де лежить село Вікно, із землі б'ють потужні джерела-потоки, які утворюють невеликі карстові озера-«вікнини».

У Гусятині (дехто вважає, що в Сатанові) народився провідник козацького повстання 1594-1596 років Северин Наливайко, якого нібито спалили у Варшаві, та його брат Дем'ян, один з острозьких академіків. З Гусятинщиною зв'язані письменники Богдан Лепкий, Денис Лукіянович, Микола Тарнавський, вчений-фізик Іван Пулюй, композитор Денис Січинський, преосвященний Станіславський владика УГКЦ блаженний Григорій Хомишин.



Перша письмова згадка про Гусятин належить до 1431 року, коли в історичних документах описуються бої поблизу Гусятин між польськими та литовськими князями. Назва Гусятин дійшла до нас ще з тих часів, крізь віки зазнавши трансформації – Всятин, Усятин, Гусятин.

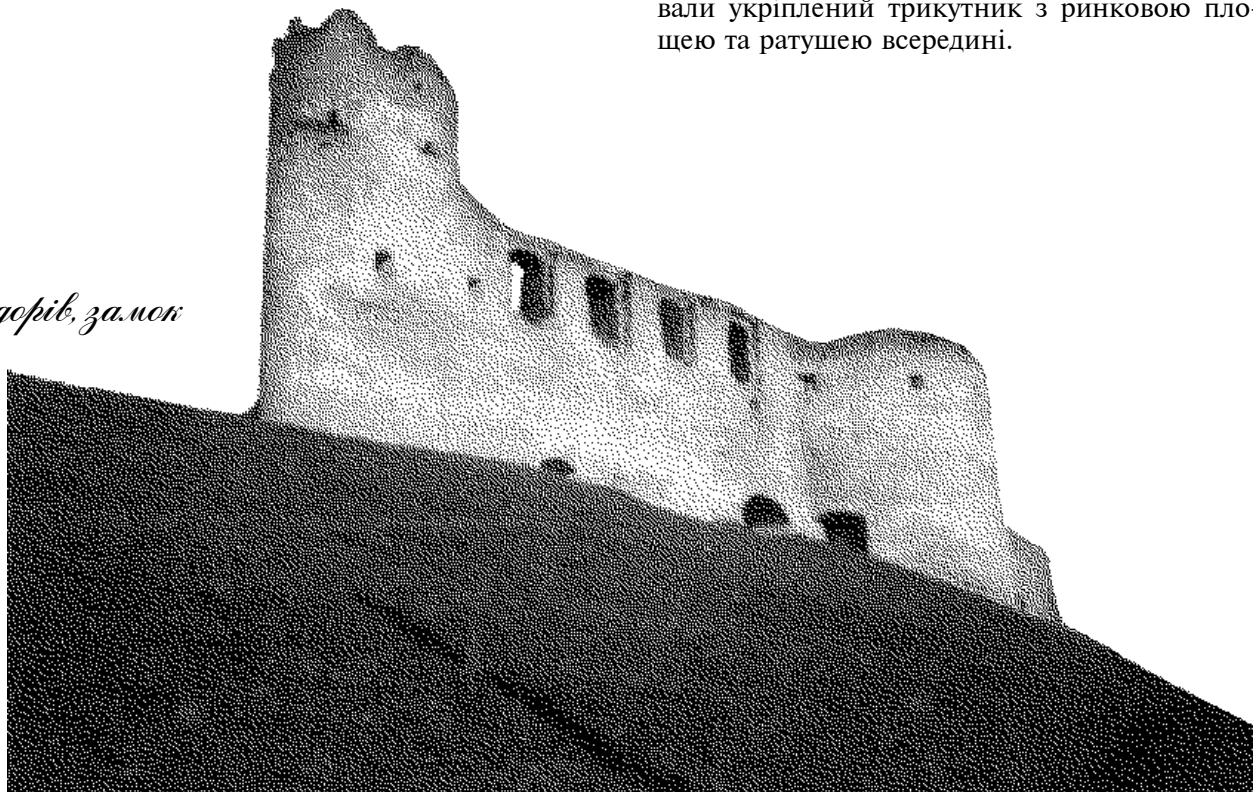
У 1455 році місто отримує магдебурзьке право. Його дідичем був лицар Ян Сверч з Вільхівця, який збудував в Гусятині над крутим берегом Збруча оборонну фортецю з метою оборони від татарських нападів. Пізніше, в 1574 р., Гусятин перейшов у власність Калиновських. В 1610 р. Марцін Калиновський збудував у місті парафіяльний костел з монастирем бернардинів. Комплекс споруд є прикрасою центру міста, костел зараз діючий.



Є в Гусятині ще одна пам'ятка архітектури – Онуфріївська церква, що датується другою половиною XVII століття. Під час турецької навали храм переробили на мечеть, зараз це чинна греко-католицька церква. Храм має виразні оборонні риси, що було досить характерним для того часу. Довкола споруди збереглися оборонні мури. Для Онуфріївської церкви характерні компактність обсягу, лаконізм і виразність архітектурних форм, відсутність декоративного оздоблення. Деякі історики вважають, що за зразок для таких храмів правили румунські оборонні церкви XIV-XV сторіччя з вежами-дзвіницями.

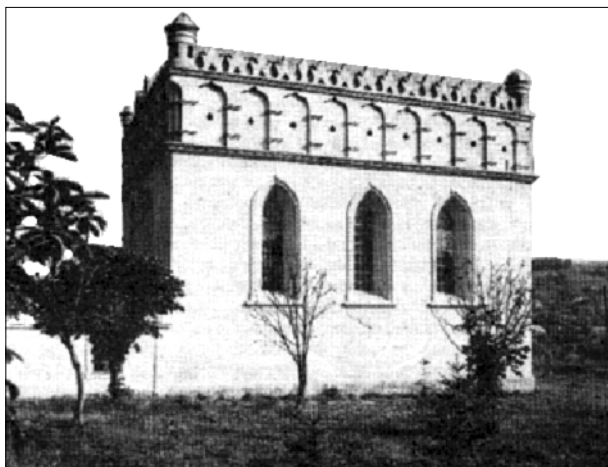
На початку XVII століття у Гусятині була побудована синагога в готико-мавританському стилі, в якій нині розміщено краєзнавчий музей. Будівля стоїть на підвищеному березі Збруча, у найдавнішій частині містечка. Разом із замком та церквою св. Онуфрія вони утворювали укріплений трикутник з ринковою площею та ратушею всередині.

сидорів, замки



У 1672-1683 роках Гусятин, разом з більшою частиною Поділля, належав до Оттоманської імперії і був садибою паші – намісника турецького султана. В 1759 році місто стало власністю Міхала Потоцького – воєводи волинського. Пізніше Гусятин став власністю Голуховських, які збудували прекрасний замок на околиці міста, в парку Грабник. Під час I Світової війни замок було знищено.

На старому гербі міста в лазуровому полі зображено срібну браму з трьома вежами, що стоїть на зеленій землі; отвори брами і двері незачинені, вікна чорні, дахи червоні; над шпилем кожної вежі летить білий гусак.



гусятин, синагога



*подільський
шлях*

ігор мельник

львів, ратуша



До Поділля вирушимо від Бернардинів, вулицею Пекарською, від Апеляційного суду у приміщенні колишнього Краківського готелю, повз палац Семенських-Левицьких з кониками над брамою. Біля колони Академії ветеринарної медицини, оминаючи церкву Трійці, колишній бароковий костел Сакраменток XVIII ст., Пекарською вулицею повз неоготичний палац Туркулів-Комелло із зіпсованим останньою надбудовою дахом, залишаючи зліва шпильчасту вежу колишнього костелу Змартвихстанців (Воскресенців) і оминаючи корпуси Медичного університету.

Оминемо Личаківський цвинтар, перейдемо Цетнерівкою і підіймемося через Погулянку на Пасіки та Майорівку. Не будемо заглядати до закопчених Медових печер, а залишаючи зліва Ялівець та дріжджевий завод (колишній бровар Грунда) з його неповторним ароматом, помандруємо романтичним Винниківським лісом до найближчого від Львова міста. У погожий день це займе годину-півтори.

Винники

Адміністративно місто Винники належить до Личаківського району Львова, однак мають власну міську раду, свого голову та герб — у золотому полі гроно винограду.

Колись на південних схилах вирощували виноград, а в містечку робили вино, яке й дало йому назву. Вино постачалось до столу галицьких князів. Однак згодом, у XVIII ст., через конкуренцію грецьких, італійських, волоських, а особливо угорських вин, місцеве виноградарство занепало.

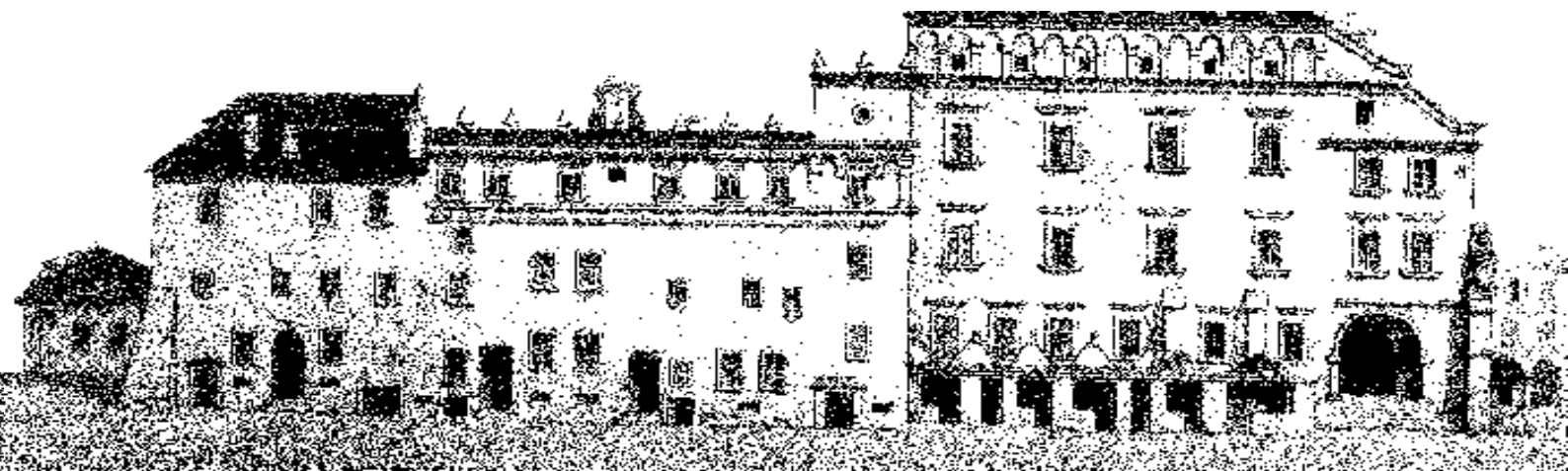
У 1666 р. король Ян Казимир надав Винникам магдебурзьке право. Тепер місто просякнуте запахом тютюну, який розходитьсь від місцевої тютюнової фабрики, однієї з найстаріших в Україні, заснованої ще у XVIII ст.

У невеликому парку стоїть один з перших в Галичині пам'ятників Тарасові Шевченку роботи скульптора Коверка, споруджений ще за австрійських часів у 1913 році. Є у місті бароковий Вознесенський костел, збудований в 1738 році. Колись у Винниках був замок, на його фундаментах будувалась тютюнова фабрика.

З півночі до Винник прилягало поселення німецьких колоністів Вайнберген (Винні Гори).

У Винниках у міжвоєнні роки жив Іван Огієнко, тут провів останні роки свого життя відомий громадський діяч Іван Липа.

З Винник походить письменниця Катря Григнєвичева (1875-1947).



Миколаїв

За кільцевою автодорогою лежить село Чишки, у якому зберігся мурований костел св. Миколая, збудований ще в XV ст., перебудований у 1774 р. Три кілометри південніше – село Дмитровичі в якому є дерев'яна церква св. Михайла з 1765 р.

Десять кілометрів далі на схід – колишнє містечко Миколаїв (Николаїв), тепер село Пустомитівського району. Містечко було засноване у 1647 році.

У Миколаєві є трибанна мурована церква Покрови Пресвятої Богородиці, збудована за проектом архітектора Василя Нагірного (1848-1921). Всього в Галичині за проектами та зразками В. Нагірного було споруджено до двох сотень церков.

Південніше, біля села Романів, гора Камула (472 м) – найвища вершина Волино-Подільської височини, та й всієї Галичини, Якщо не рахувати Карпат.

Свірж

Від Камули можна спуститися до колишнього містечка Свірж. Місцевість дуже гарна – мальовничі горби, порослі лісом, великі ставки і на пагорбі над ними замок під червоною черепицею.

Вперше Свірж згадується в історичних хроніках за 1427 рік. Тоді його відвідав польський король Владислав II Ягайло. 22 вересня 1449 р.

було проведено розмежування між містом і селом Свірж.

Замок був заснований у 1482-1484 році. У XVI ст. замок належав роду Свірзьких. Сучасного вигляду споруда набула в середині XVIII ст., з часу переходу її у власність графа Цетнера, який перебудував і значно зміцнив замок. Перебудова і укріплення Свірзького замку припадають приблизно на той час, коли генерал артилерії і фахівець з бойових укріплень Павел Гродзіцький будував у Львові два арсенали – Королівський арсенал і арсенал Синявських. Тож припускають, що він перебудував і замок у Свіржі. Замок був оточений непрохідними болотами, ставками, в підніжжі мурів – ровами і розвідним мостом. У 1675 році він витримав турецьку облогу. Пагорб, на якому стоїть замок, має давню назву – Белз.

У 1907 році замок переходить у власність графа Роберта Лямезана Саянса. Він відразу проводить ґрунтовну реставрацію замку, оздоблює його цінними меблями, картинами, влаштує бібліотеку.

Під час Першої світової війни замок повністю спалюють російські війська. Завдяки



Львів, монастир св. Бернардинів, 1795 р.



графу Роберту Саянсу до 1926 року замок знову був відновлений.

У 1546 році біля замку був побудований костел Успіння Богородиці.

Свірж мав свій герб – родовий знак родини Цетнерів – «Пжерова».

Перемишляни

Кілька кілометрів від Свіржа до районного центру – Перемишлян, які вперше згадуються близько 1437 року. Територія міста була заселена набагато раніше. Тут археологи знайшли скіфське поселення V-IV ст. до Р.Хр. У документах XV-XVI століть Перемишляни згадуються як велике село.

У 1623 році містечко отримало магдебурзьке право. У ті часи Перемишляни були досить потужним містом-фортецею, про що свідчить і опис, зроблений мандрівником, послом Ульріхом Вердумом, що побував тут 1 грудня 1671 року. Місто було обнесене валом, на якому стояли міцні стіни з дерева. Тоді до міста вели дві брами – Львівська та Бережанська – та хвіртка. Були передмістя Воля та За валом. Наприкінці XVII ст. за валами міста, що належало тоді коронному хорунжому Синявському, стояв укріплений монастир домініканців.

1728 року видано новий привілей на магдебурзьке право, підтверджений у 1733 році. За ним всім міщанам Перемишлян дозволялося виготовляти горілку та пиво для власного спо-

живання, а місцевим купцям – торгувати будь-яким крамом. 1772 року в місті було 198 дворів. У центрі, на ринковій площі, біля ратуші, стояла контрольна вага. На гербі міста – золотий солом'яний вулик з бджолами.

1909 року через місто пролягла залізниця Львів – Личаків – Винники – Бережани – Підгайці, що сприяло розвитку торгівлі та лісозаготівлі. Однак після II Світової війни її ліквідували.

Збереглись в Перемишлянах мурована церква оборонного типу біля залишків міських валів, та костел. Цей костел св. Ап. Петра і Павла був збудований у 1665 р. за гроші Ельжбети Потоцької. Зараз при ньому невеликий монастир Згромадження св. Франциска Салезького.

Дунаїв

За Перемишлянами ще збереглись насипи неіснуючої вже кілька десятиріч залізничної колії. Якщо перейти цими залишками штреки через села Борщів, Вовків, Малий Полюхів, Біле – то потрапляємо у колишнє містечко Дунаїв, цікаве своїм оборонним костелом св. Станіслава XV ст.



Першу згадку про поселення знаходимо в акті 1386 року, за яким намісник Галичини Владислав Опольський надав місцевому дідичеві Денгартові право збирати мито з купців, які переїжджали через Дунаїв. У 1424 році Дунаєву було надане магдебурзьке право.

У ті часи біля Дунаєва був замок, рештки якого збереглись донині. Він мав форму чотирикутника і був з трьох боків оточений ставами, а з четвертого (зі сторони містечка) – валом та ровом. Саме містечко теж оточували вали та рів, заповнений водою.

Дунаїв прославив своїм перебуванням у ньому Григорій (Гжегож) зі Сянока – один із перших і найвидатніших галицьких гуманістів доби Відродження. Архієпископ Григорій зі Сянока у своєму палаці в містечку Дунаїв влаштував осередок просвіти, куди приїжджали найвидатніші діячі культури з усєї Європи. У XVIII ст. палац був перебудований у бароковому стилі і став літньою резиденцією Львівських римо-католицьких архієпископів.

У містечку розвивались ремесла. Специфікою Дунаєва була металургія. Неподалік, на хуторі Демня добувалась руда та працювала піч для виплавки міді. А в самому Дунаєві у XVIII ст. працювали майстерні в якій вироблялись мідні котли, відомі в усій Галичині.

Поморяни

Всього за сім кілометрів на схід маємо Поморяни. Містечко Поморяни розташоване на межі з Тернопільською областю у південному «глухому» куті Золочівського району, 27 кілометрів на південь від Золочева. Місцевість довкола досить мальовнича. До Поморян, що лежать на березі Золотої Липи, прилягають порослі лісами південні схили Гологорських горбів.

«Свою мандрівку по цьому боці Альп почали італійські мистці з Угорщини й Польщі, де вже в 1510 р. фльорентійський архітект Франческо делла Льоре будує величаву «Жигмонтівську» каплицю на краківському Вавелі. З'явившись в першій половині XVI сторіччя у Львові, італійські будівничі розходяться відтіля скрізь по Галичині (Жовква, Старе Село, Перемишль, Глибока, Старий Самбір, Поморяни, Бережани, Тернопіль, Єзупіль), Волині (Луцьк, Острог) та Подніпрів'ю. Працюють для всіх «націй» і віросповідань нашого краю, але ж, коли в католицьких будівлях обмежуються тільки до пересаджування стилевих форм італійського ренесансу на сирий ґрунт, то в українських будівлях з великою увагою використовують і модифікують питоменности нашої мистецької культури», – написав Микола Голубець у «Великій історії України».



Львів, 1852 р.

Ці італійські будівничі і спроектували Поморянський замок, який побудували у першій половині XVI ст. за наказом подільського воєводи Яна з Сени на місці дерев'яної фортеці, спорудженої в 1340-1350 рр. магнатом Миколою Свинкою за наказом короля Казимира Великого. Наприкінці XV ст. маєтність перейшла до Жигмунта Сенинського і була в руках цього роду до 1619-1620 рр., коли ці землі купив Якуб Собеський, батько майбутнього короля Польщі.

Завдяки вдалому розташуванню замок неодноразово витримав облоги турків і татар. Так, у 1672 році, коли Золочівський замок зруйнували яничари, Поморянська твердиня вистояла перед численними військами турків та козаків. Та вже під час другого походу турків на Львів у 1675 році залога замку, не маючи достатньої сили для оборони, покинула таємним ходом фортецю, вийшла до лісу і заховалась у Свірзькому замку. Залишений напризволяще замок цілком спустошили, однак невдовзі його відбудував тодішній власник Собеський.

У центрі північного крила замку була в'їзна вежа, до якої провадив розвідний міст. Навколо споруди були мури та рови. Обабіч в'їзної вежі стояли господарчі будівлі. Як видно з документів та спогадів сучасників, Поморянський замок був улюбленим місцем перебування короля Яна III Собеського, який витратив на

його відбудову 25 000 злотих, за допомогою інженера-спеціаліста (можливо, Шарля Бенуа) підняв його з руїн, значно укріпив і поліпшив. Після цього замок витримав усі татарські напади і облоги упродовж 1687-1695 років. Після смерті короля замок переходив від одних власників до інших, дуже підупав і перестав бути фортецею. Від 1740 року замок був власністю Радзивилів. Сильних пошкоджень зазнав замок під час пожежі 1771 року.

Поворотною точкою в історії палацу став 1789 рік, коли Поморяни перейшли у власність Прушинських. Еразм Прушинський старанно відбудував два крила замку – південне та східне – та розібрав північне та західне. Відбудову замку завершив його син Юзеф. Він відновив інтер'єри, розмістив у палаці багату колекцію творів мистецтва. Після смерті Юзефа маєтність купив Роман Потоцький, чий син Єжи (Юрій, помер у 1961 р.) опікувався замком до 1939 р., відремонтувавши його після руйнацій I Світової війни.

За планом замок був прямокутним. Мав два поверхи з кутовими вежами і замковим подвір'ям. З північного боку був в'їзд із підйомним мостом, з інших боків замок оточували русло та болота ріки Золота Липа. Дотепер збереглись два двоповерхових корпуси і кругла кутова вежа. У південному корпусі є галерея. Парадні двері прикрашені різьбленням і гербом Собеських «Яніна».



Окрім замку, в Поморянах збереглась неоготична ратуша з XIX ст. і костел Пресвятої Трійці з XVII сторіччя. У цьому костелі колись був орган, що зберігся дотепер у Домініканському соборі (нині церква Пресвятої Євхаристії). Орган XVIII сторіччя має 750 труб (найбільша – до трьох метрів, а найменша – 5 мм), одну клавіатуру і педаль. Орган має 10 регістрів. Конструктивні особливості дозволяють вважати, що він виготовлений литовськими майстрами. Цікава присутність в ньому так званих литавр – пристрою, який складається з двох труб, встановлених на одній ніжці і настроєних між собою на 1/4 тону, що створює ілюзію басу. Фасад органу прикрашають барокові позолочені скульптури.

У селі Богутин під Поморянами 6 травня 1864 року народився Кирило Трильовський (Січковий батько) – український громадсько-політичний діяч, адвокат, публіцист, видавець, організатор січово-стрілецького руху в Галичині.

Урмань

Під Поморянами, але вже на теренах Тернопільської області, у селі Краснопуща є відомий василіанський

монастир – Резиденція Різдва св. Івана Хрестителя ЧСВВ. Фундатором монастиря був король Ян III Собеський, який дарував монастирю дзвони, відлиті зі здобутих турецьких гармат. Натомість під час Першої світової цісарська влада масово конфіскувала дзвони, вояки здирали мідну бляху з церков та костелів, щоб переплавити їх на канони та снаряди. Не оминула ця доля і дзвонів монастиря.

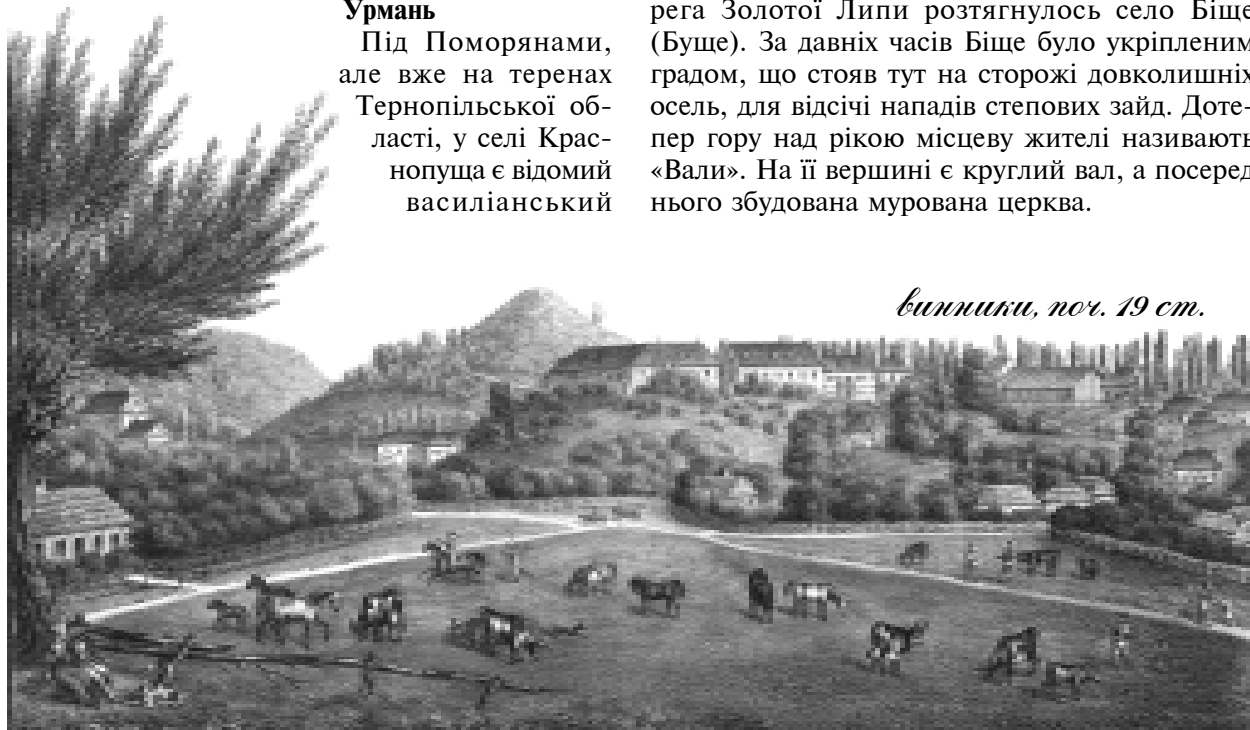
Три кілометри на південь, біля ставу лежить колишнє містечко Урмань. Назва поселення виводиться з татарської мови, якою це слово означає «мороз». Колись було два поселення Великий та Малий Урмань. Останнє ще називалось На млинках. Перші згадки про Урмань датуються 1385 роком. Хоча, можливо, поселення виникло ще у XII ст., у часи ординської навали.

В Урмані збереглась старовинна дерев'яна церква св. Петра і Павла (1688 р.)

Біще

Три кілометри східніше, вздовж правого берега Золотої Липи розтягнулось село Біще (Буще). За давніх часів Біще було укріпленим градом, що стояв тут на сторожі довколишніх осель, для відсічі нападів степових зайд. Дотепер гору над рікою місцеву жителі називають «Вали». На її вершині є круглий вал, а посеред нього збудована мурована церква.

Виллики, поч. 19 ст.



За деякими переказами, в Біщі, в так званій «Неговій Ямі» одразу під валами, стояла ще одна старовинна церква, зруйнована татарськими загонами. За легендами, коли на Великдень у селі виносили плащаницю та тричі обходили церкву, то на місці зруйнованого храму, з-під землі чулися звуки дзвонів. Тут починається джерело, що вливається до Золотої Липи.

Майже посеред села, на високому, штучно насипаному пагорбі, який в народі називають «Говдою», стоїть напівзруйнований бароковий, з елементами готики, костел Успення Діви Марії (1644-1653 рр.). За переказами, раніше вище від Говди, де стоїть подібна, теж штучно насипана гора, була Миколаївська церква.

Історики вважають, що поселення заснував шляхтич Ян Бош у 1339 році і від його імені пішла назва села. Він за допомогою отців домініканців організував тут римо-католицьку парохію та збудував костел.

Нараїв

Рухаючись далі на схід, потрапимо до колишнього містечка Нараїв, яке зараз є селом Бережанського району. Нараїв вперше згадується у 1445 році.

Назву Нараїв деякі дослідники виводять з курдської мови, у якій це слово означає «сімейне вогнище», де *nağ* — «вогонь», а *e'yal* «сім'я», припускаючи, що поселення з'явилося ще у скіфські часи.

Уже у XVII ст. розрізняли два сусідні поселення Нараїв-місто та Нараїв-село.

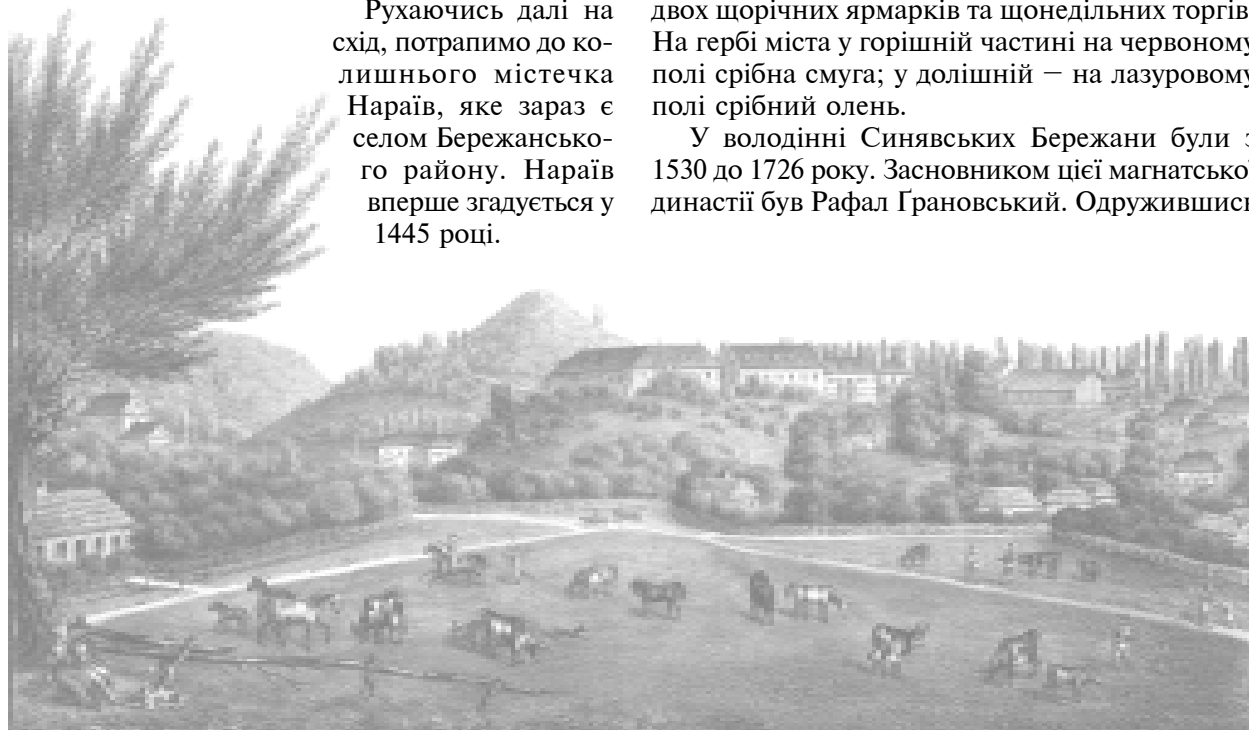
На гербі містечка Нараїв зображена срібна п'ятипелюсткова троянда на блакитному тлі. У містечку була скляна гута та щочетверга відбувались базари.



Бережани

Першу згадку про Бережани датують 1375 роком, коли село Бережани привілеєм князя, намісника Галичини, Владислава Опольського було передано у власність Василю Тептуховичу. У 1530 році Бережанам надано магдебурзьке право. За цим же королівським рішенням, місто переходило у власність магнатського роду Синявських. Значення Бережан помітно зросло — місту було надано право на організацію двох щорічних ярмарків та щонедільних торгів. На гербі міста у горішній частині на червоному полі срібна смуга; у долішній — на лазуровому полі срібний олень.

У володінні Синявських Бережани були з 1530 до 1726 року. Засновником цієї магнатської династії був Рафал Грановський. Одружившись



з шляхтянкою з Синяви, він перейшов у католицтво і змінив прізвище на Синявський (Сенявський). Його онук, Миколай Синявський – воєвода руський і великий гетьман коронний – завдяки своїм військовим і політичним успіхам отримав у власність Бережани. Ієронім – його син, був активним продовжувачем військової доблесті батька та його діяльності щодо підвищення статусу своєї резиденції – Бережан. У часи їхнього володіння формується архітектурне обличчя міста, яке стає центром повіту та значним оборонним об'єктом.



Після смерті останнього представника роду Синявських Адама-Миколая місто переходить до рук магнатів Чарторийських, потім Любомирських, аж поки не опиняється з 1816 року у власності родини Потоцьких.

Подібно до Львова, у Бережанах до кінця XVII століття у відносно замкнутому середовищі проживали представники трьох різних національностей – українці, поляки та євреї. Наприкінці цього ж століття, рятуючись від наступу Османської імперії, на Поділля, окрему територію міста, почали заселятися вірмени.

Кожна національна громада залишила у місті сліди своєї культури, що разом з будівельною активністю родини Синявських, сприяло появі у Бережанах архітектури різних стилів.

Окрасою міста був комплекс споруд Бережанського замку. Зводили його протягом 20-ти років (з 1534 до 1554). Упродовж XVII-XVIII століть замок перебудовували, доповнювали новими архітектурними та фортифікаційними елементами. Хто був архітектором замку невідомо, але найімовірніше він був італійцем. Тип внутрішнього двору замку, створеного за принципом італійського палаццо, є підтвердженням цієї думки. Покої було прикрашені й наповнені неабиякими цінностями, серед яких були бібліотека та галерея картин.

У минулому Бережани прославилися на всю Європу своїми укріпленнями: їх упродовж двох століть не могла взяти жодна армія.

Бережанський замковий комплекс 1589 року витримав татарську облогу. Перші три десятиріччя XVII століття були насичені татарськими нападами, та відомості про захоплення замку відсутні. Тільки козацькому війську вдалося захопити місто й замок 1651 року, щоправда, не без допомоги його мешканців. 1655 року козаки знову штурмували Бережани, але вже не змогли захопити твердиню. У грудні 1655 року шведські війська заволоділи замком, скориставшись замерзлимими рукавами річки Золотої Липи та боліт. 1672 року турки і татари спалили Зборівський, Золочівський та Бучацький замки, але відступили перед Бережанським. 1675 та 1676 року татарське військо Ібрагіма Шиш-

світанок, замок



мама двічі штурмує бережанські укріплення, захопивши перед тим навколишні, але перед замком у Бережанах воно постійно відступає. Однак, упродовж другої половини XVIII століття комплекс будівель Бережанського замку почав занепадати.

З 1554 року в дворі замку будують костел Святої Трійці. 1619 року помирає Адам-Ієронім Синявський, і його дружина до південно-західної частини костелу прибудовує каплицю, в якій встановлює саркофаг покійного чоловіка. Згодом тут встановлено ще й саркофаги трьох синів Синявського – Миколая, Александра і Прокопа. У другій половині XVII століття будують другу каплицю, яка нагадує італійські усипальниці. Тут довго зберігалися надгробки старшого покоління Синявських. Саркофаги, а також оздоба стелі каплиці належать авторству Яна Пфістера – одного з найвідоміших львівських скульпторів першої половини XVII століття. З 1627 до 1636 року він жив і працював у Бережанах, навіть мав тут власну майстерню. У костелі були й інші унікальні речі, та перед війною багато з них було вивезено до Кракова, і лише деякі зараз зберігаються в Олеському замку.

Особливу роль у історії Бережан відіграє церква Пресвятої Трійці. Першу згадку про неї датують 1626 роком, а 1748 року на цьому місці Август Чарторийський розпочав будівництво нової церкви, яке у 1768 році завершила кня-

гиня Ізабелла Любомирська. Внаслідок пожеж 1810 та 1830 років храм знову перебудовували. Відбудови тривали з другої половини XIX століття, тому на сьогодні церква не має свого первісного вигляду, але не втратила свого значення як пам'ятки церковної архітектури.

Церква Святої Трійці насамперед славетна мощами Івана Хрестителя, які вперше після Другої світової війни було тут виставлено 2001 року. Частина кістки руки, якою Іван Хреститель хрестив Ісуса Христа у ріці Йордан, зберігається у позолоченій скарбниці.

Святий євангеліст Лука переніс їх із Севастії, де вони спочивали біля гробу пророка Єлисея, до Антіохії. Звідти їх перенесли до Константинополя, а потім вони опинилися в руках волоського господаря Єремії Могилы. 1673 року волоська господарева Пепричайкова подарувала їх бережанському магнатові Синявському до каплиці Бережанського замку.

Нарешті князь Август Чарторийський 1715 року дарує мощі храмові Пресвятої Трійці, і єпископ Атаназій Шептицький за участі кількох священників і великої кількості вірних під залпи гармат і гаківниць переносить мощі Івана Хрестителя з костелу Синявських до церкви Пресвятої Трійці в Бережанах. У храмі також є унікальна чудотворна ікона Римської Божої



Матері, яку подарував храму на початку XVIII століття Папа Римський.

У центрі міста стоїть Ратуша в стилі класицизму, яку споруджено у 1811 році на місці дерев'яної. Це двоповерхова прямокутна будівля з двоярусною вежею та внутрішнім двором. Перший поверх займали крамниці, а на другому були приміщення гімназії, яка розташовувалась тут до 1920-х. Зараз в колишній Ратуші є три музеї: Бережанський краєзнавчий музей, Бережанський музей книги та Меморіальний музей Богдана Лепкого.

З Бережанами пов'язане життя й творчість багатьох видатних діячів української культури, тут народилися, вчилися, працювали, гостювали, друкувалися або ще якось були пов'язані з містом Маркіян Шашкевич, Іван Франко, Богдан та Левко Лепкі, Осип Маковей, Остап Нижанківський, Мілена Рудницька, Соломія Крушельницька й Олена Кульчицька. У Бережанській гімназії вчився також Едвард Ридз-Сьмігли, маршалек Польщі, наступник Пілсудського, фактичний правитель II Речі Посполитої у 1935–1939 роках.

Найтісніше з Бережанами пов'язана постать видатного галичанина Богдана Лепкого. Бере-

жани були тим містом, яке спричинилося до його літературної кар'єри.

Лепкому і гімназія, і Бережани як осередок культурного життя дали немало. У гімназії були український та польський хори, щороку влаштовували міцкевичівський, а згодом і шевченківський концерти. Час від часу навідувався сюди мандрівний театр «Руської бесіди». Богдан мав змогу познайомитися в Бережанах зі Степаном Яновичем – батьком Леся Курбаса. Лепкий відвідував вистави в стайнях та будах, де змушені були грати актори, ставлячи популярні тоді «Настасю Чагрівну» Ільницького, «Запорожця за Дунаєм» Гулака-Артемівського, «Ой, не ходи, Грицю» Старицького.

Після закінчення Львівського університету 1895 року Лепкий знову повертається до Бережан, де в міській гімназії стає вчителем української та німецької мов і літератур. Знайоме культурно-мистецьке середовище і близькість до батьківської оселі створювали сприятливий клімат для творчості. У Бережанах Богдан Лепкий пише свої найкращі вірші і оповідання.



світл. за мов



Рай

Село Рай, передмістя Бережан, лежить в дуже мальовничому місці — між лісами та горами, над мрійливим Райським потоком. До нього веде двокілометрова алея з Бережан, засаджена 100-200-літніми липами.

Парк та палац займають західну частину села. За документами, вже до 1660-го року тут був побудований мисливський замок.

Щодо назви Рай, то, згідно переказу, одного разу після великої забави молода пара, Адам Синявський з нареченою Євою, обдумувала, яку б назву дати тій місцевості. Нарешті наречена сказала: «Ти зовешся Адам, а я Єва, отож хай ця оселя має назву — Рай». Хоча насправді не було в Адама Синявського жінки на ім'я Єва, але можливо, то була кохана.

У руках Синявських ця територія була до 1726 року, коли помер останній в роду, гетьман Адам-Миколай. Він приймав в Раю Петра I та Івана Мазепу в травні 1707 р. Внучка Адама Синявського, Ізабелла Чарторийська, отримала в 1778 році всю спадщину і вийшла заміж за князя Станіслава Любомирського. Після смерті свого чоловіка вона покинула Бережани і оселилася на сталі у Раю зі своїми доньками Олександрою та Констанцією. Олександра вийшла заміж за графа Олександра Потоцького — і з того часу

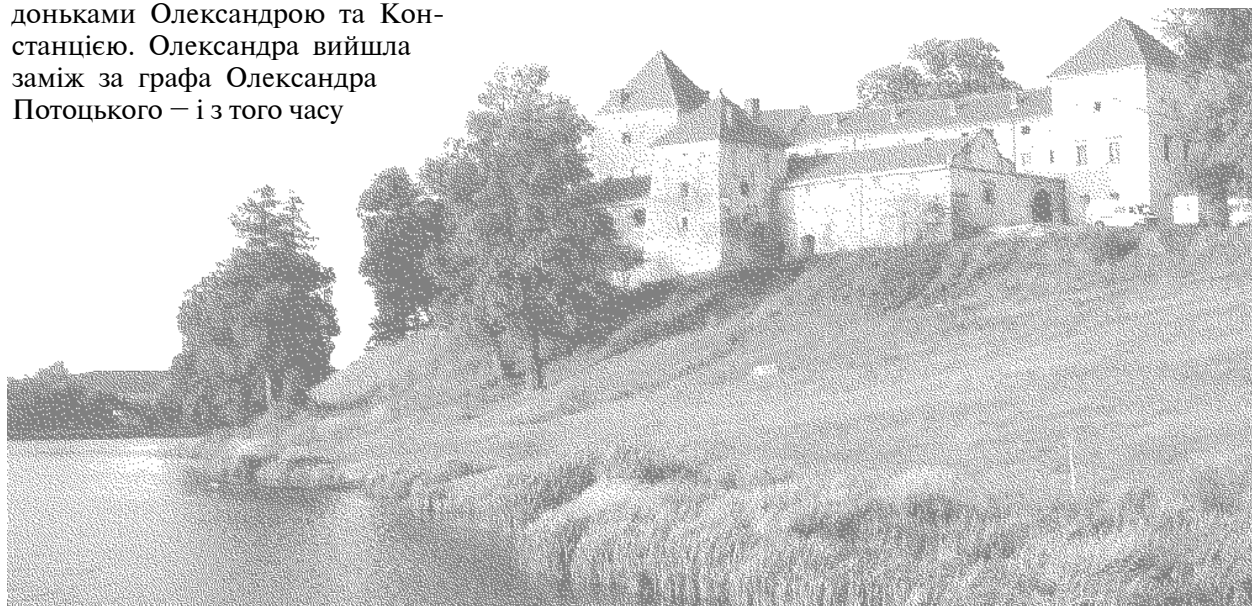
всі Бережанські маєтності перейшли до рук цієї магнатської родини — аж до 1936 року, коли помер Якуб Потоцький.

Олександр Потоцький наказав на місці старого мисливського замку, зруйнованого під час шведських воєн, побудувати в 1760-1770 рр. палац та облаштувати навколо нього парк з рідкісними породами дерев і кущів, зі ставком, де б плавали лебеді. Колись палац прикрашали чотири гарненькі башти на кожному з рогів будівлі та гарний фронтон. Коли родина Потоцьких приїжджала до Раю, вхід на територію парку замикали — в інший же час вхід був вільний.

У другій чверті XIX ст. палац перебудовано за проектом Яна Рудського-Венджика. Будівля дуже постраждала під час обох Світових воєн та частково втратила свій класицистичний декор.

Козова

Містечко лежить за 15 км на схід від Бережан. Відоме з 1440 р. Герб містечка складався з двох частин. У першій на червоному тлі верхня частина срібного козла — знак власників містечка Вольських



«Півкозиць». У другій частині родовий знак Потоцьких «Пилява», який зустрічається на гербах багатьох галицьких міст.

У містечку була збудована в 1885 р. мурована церква Успенія Пресвятої Богородиці. В Козовій засідав повітовий суд. Щопонеділка на ринковій площі відбувались торговиці.

Золотники

Перші згадки про Золотники, що у південно-східному напрямку над Стрипою, з'являються з 1459 року. У 1485 році поселення отримало міські права. У центрі містечка була торговиця. На південному боці ринкової площі був костел св. Станіслава, а на протилежному – жидівська синагога. На березі Стрипи стояла церква, а біля неї Народний Дім, у якому були кооператив та читальня «Просвіти»

За переказами, в Золотниках були колись два замки, від яких залишились рештки валів. На північ від містечка, в Хатках був замок роду Вільчків, а в передмісті Підмуре – замок родини Золотницьких.

Зарваниця

Кілька кілометрів нижче за рікою Стрипою лежить Зарваниця, найбільше зараз місце прощ та відпустів в Галичині, чи не найсвятіше місце, шановане Українською Греко-Католицькою Церквою.

Згідно з переказами, у XIII столітті киево-печерський монах, що втік з Києва від монгольської навали, опинився у цьому місці. Виснажений і хворий після своєї подорожі, монах молився у лісі на березі Стрипи, і заснувши, побачив уві сні Діву Марію. Коли він прокинувся, помітив щось, що виблискувало у струмку поруч. Він знайшов там ікону і одразу зцілювався. Чернець побудував капличку й помістив там ікону. Народ з навколишніх сіл почав приходити й молитись до образу Діви Марії.

Чудотворна ікона зберігалась в різних церквах Зарваниці. Упродовж 1672-1688 рр. на Зарваницю не раз нападали турки. Під час одного з таких набігів було спалено церкву і монастир, заснований у XVI ст. На щастя, чудотворну ікону вдалося врятувати.

світл. замк



Потім її перенесли в дерев'яну церкву, яку спорудили посеред села. У 1740 р. тут же помістили чудотворний образ Розп'ятого Спасителя. На місці згорілої дерев'яної церкви стоїть пам'ятний хрест. До наших днів збереглася церква Пресвятої Трійці, що була побудована у 1745 році на кошти дідача села, графа А. Мйончинського.

У 1742 році львівський митрополит Атанасій Шептицький коронував ікону Зарваницької Божої Матері, а в 1754 році кардинал Джовані Сімеоні оголосив щорічну прощу. Масове паломництво до ікони почалося після 1867 року, коли папа Пій IX надав їй відпустового значення.

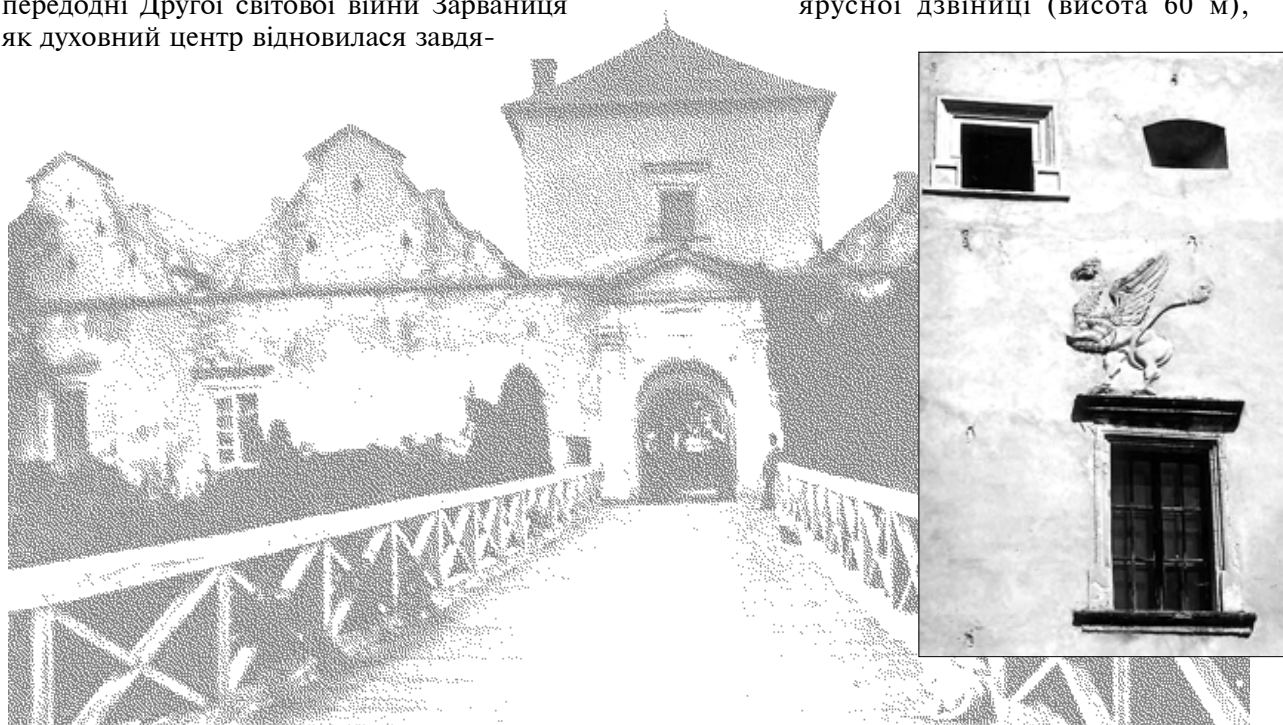
Під час Першої світової війни Зарваниця зазнала великих руйнувань. У 1916 р. було спалено частину селянських будівель і монастир, який через шість років відбудували біля дерев'яної церкви. До його відбудови активно долучився митрополит Андрей Шептицький, що у 1922 р. відвідав Зарваницю. Часто бував тут і майбутній Патріарх УГКЦ Йосип Сліпий. Напередодні Другої світової війни Зарваниця як духовний центр відновилася завдя-

ки старанням владики Никити Будки, який перебував тут упродовж 1930-1939 рр.

Після Другої світової війни монастир в Зарваниці був закритий і знищений. Церкву у Зарваниці використовували як колгоспний склад для збіжжя. Місце, де було цілюще джерело, огородили колючим дротом. Чимало Богослужінь тоді відправлялися у лісі або ж у домівках парафіян. Таємно діяла духовна семінарія. Вціліла і Чудотворна ікона.

Після 1991 року монастир відновився. Паломники знову рікою потекли до Зарваниці. Під час офіційного візиту в Україну 2001 року Папа Римський Іван Павло II молився біля ікони Зарваницької Матері Божої. А під час літургії на київському летовищі «Чайка» Чудотворну ікону із Зарваниці помістили на головному вівтарі.

Нині в Зарваниці створено цілий культовий комплекс, що складається з вхідної брами з Надбрамною церквою Благовіщення, величнього собору Зарваницької Матері Божої, чотири-ярусної дзвіниці (висота 60 м),



відкритою каплицею-вітарем зі стелою, що зображує Богоматір, каплиці з джерелом, співо-чого поля на 50 тисяч прочан, чотириповерхового побутового будинку. Від цього комплексу нагору, до монастиря оо. Студитів, веде Хресна дорога (Кальварія), оформлена скульптурними композиціями, що зображують шлях Христа на Голготу. На горі зведено дерев'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці.

Вишнівчик

На північ, поряд із Зарваницею, лежить над Стрипою колишнє містечко Вишнівчик відоме з XV ст. Як свідчать письмові джерела, був тут колись і старовинний замок, і в'їзна брама із глибоким оборонним ровом. Під мурами замку у 1684 році військо гетьмана Яблоновського зупинило чергову турецьку навалу. Руїни цього замку збереглися і до наших днів між Зарваницею та Вишнівчиком.

У XIX ст. у містечку були церква, костел, двокласна школа, повітовий суд, станція жандармерії, пошта, позичкова каса, аптека...

У місцевій школі вчився свого часу майбутній Патріярх Йосип Сліпий. Був у Вишнівчику великий водяний млин, а в 1845 році збудовано цукроварню. Під час Першої світової війни фронт стояв на Стрипі майже півроку. Вишнівчик був вщент зруйнований і втратив свої функції містечка.

Підгайці

Нині Підгайці – невеликий райцентр на Поділлі, вірніше в Опіллі, на південному заході Тернопільської області. Зараз в Підгайцях мешкає три тисячі городян. Впритул до міста прилягає декілька сіл – Старе Місто, Голендра, Галич, Сільце – які практично стали передмістями, хоча адміністративно до Підгаєць не належать.

Місто здавна було важливим торговим та адміністративним центром. За Австрії та II Речі Посполитої у Підгайцях було повітове староство.

Місто розташоване на правому березі річки Коропець, на якій утворено два великі стави.



Одне з передмість так і називається Нова Гребля. Довкола міста розкинулись горби (до 400 м над рівнем моря). Назва міста походить від гаїв, під яким було закладено перші оселі. Кілька кілометрів на схід від Підгаєць, на лівому березі Коропця є село Загайці.

Підгайці здавна мали важливе стратегічне значення і часто опинялись в епіцентрі воєнних дій. Це приносило часом славу різним полководцям, а самому місту лише руїни та занепад. Найдавніша згадка про Підгайці в літописах датована 1539 роком. У 1667 році під Підгайцями зазнали поразки татарські і турецькі війська. Тоді гетьман, майбутній король, Ян III Собеський зі своїми загонами 17 днів стримував навалу. У 1675 році місто знищило вщент військо Ібрагіма Шишман-паші, який йшов на Львів. У 1698 році гетьман Фелікс Казимир Потоцький розгромив тут татарське військо.



Багато колишніх будівель міста не збереглось до нашого часу. Від деяких залишилися руїни. Колись місто було оточене рядами валів та ровів з водою, мало свій замок. З давнього замку князів Чарторійських збереглися лише залишки фундаментів. Щоправда в місті зберігся один будинок, що належав цій магнатській родині. За переказами, у ньому деякий час жив відомий польський композитор Фридерик Шопен.

Збереглися руїни колись величного мурованого костелу, збудованого у 1634 році Дзвіниця, збудована в 1643 році в ренесансному стилі, має виразний оборонний характер. Її верхня частина була добудована на початку ХХ ст. До головного фасаду примикають дві каплички.

Найстарішою будівлею в місті була синагога, споруджена ще у XVI сторіччі. Припускають, до



дунай, портал костелу



1640 року це була вірменська (дехто вважає, армянська) церква.

224

У 1650-1653 роках у Підгайцях була споруджена Успенська церква з бійницями навколо фасаду, що свідчить про оборонний характер цього храму. Церква тридільна, триверхна, з глибокими півницями, з бароковим вівтарем XVIII сторіччя. Фундаторкою церкви була Ганна Потоцька-Могилянка.

Є в місті ще дерев'яна Спаська церква 1772 року з дзвіницею середини XIX сторіччя. На центральній площі містечка збереглась невелика ратуша з вежею.

Вербів

Кілька кілометрів на південь від Підгаєць над річкою Коропець лежить колишнє містечко Вербів, яке вперше згадується у 1564 році.

Польська дослідниця Ельжбета Горнова вважає, що на Підгаєччині, окрім самих Підгаєць, було ще сім міст та містечок — Вербів, Вишнів-

чик, Горожанка, Голгочі, Завалів, Золотники, Швейків. Не всі вони мали магдебурзьке право, а їх міщани, поряд з ремеслом та торгівлею, займались рільництвом.

Зокрема у Вербові в 1624 році було 218 рільників, 2 священики і 21 ремісник (5 ткачів, 4 броварники, 3 різники, по 2 боднарі, кушніри, мельники, по одному — коваль, швець, пекар).

Однак, місто відрізнялось від сіл відносно свободою його мешканців. Наприклад, у 1620 році дідич Якторова Стефан Рибчинський хотів заарештувати міщанина Матвейка, котрий кілька років тому втік від свого поміщика до Вербова. Однак, міщани Вербова зі зброєю заступились за члена своєї громади і змусили Рибчинського відмовитись від своїх домагань.

Литвинів

На схід від Підгайців — колишнє містечко Литвинів. Перша згадка про поселення датується 1476 роком. У документах XVI ст. згадується про заснування в Литвинові монастиря о.о. Василіян, який існував до 1773 року.

Містечко Литвинів занепало ще у XVII, коли не змогло підвестись після кількох спустошливих ординських нападів.

перемішляни, поч. 20 ст.



Неподалік лежить село Шумляни, відоме з 1467 року. У Шумлянах є дубова церква св. Бориса і Гліба, будована в 1711-1772 рр. З місцевих дідичів вийшло багато відомих діячів. Зокрема львівський єпископ Йосиф Шумлянський (1643-1708), який у 1700 перейшов з цілою єпархією до Греко-Католицької Церкви.

Завалів

10 кілометрів на південний захід від Підгайців лежить на річці Золота Липа село Завалів, яке було колись містечком. Перша згадка про Завалів походить з 1395 року. Колись тут був замок, який не зберігся. Збереглися каплиця та костел ХІХ сторіччя. Збудували фортецю на початку ХVІІ сторіччя дідичі Маковецькі. У 1675 році замок, як і Підгайці, знищило військо Ібрагіма Шишман-паші. Після цього замок відбудував та значно укріпив гетьман Станіслав Яблоновський.

Перед І Світовою в замку була велика бібліотека, зібрана дідичем Александром Ра-

чинським. У 1915-1917 роках замок був зруйнований.

У центрі Завалова був чотирикутний ринок з ратушею. Щовівторка відбувалися тут базари. Такі торговиці відбувались в понеділок в Більшівцях, у віторок в Завалові, в середу в Монастирських та Горожанці, у четвер в Підгайцях, в п'ятницю в Бережанах.

Ратуша в Завалові, окрім урядових, справляла ще інші функції. В одній її частині мешкав орендар та тримав там шинок, в другій містилась заїздня. Сюди заїжджали вози і замикались на ніч. У містечку було ще сім менших заїздів.

На Ринку, на захід від ратуші, були церква св. Архистратига Михаїла та св. Миколая і костел св. Яна Непомуцького. Недалеко був будинок, де містилась пожежна сторожа з ручною помпою. З північної сторони була школа, кооператив та читальня «Просвіти». Зі сходу – м'ясарня, крамниці, аптека, поліція, а з півдня при гостинці – жидівські крамниці.

2 листопада 1878 року в Завалові в родині поштаря народився відомий художник Антін Манастирський.



На високій горі біля Завалова – Кам'яній горі, колись був Василянський монастир з церквою св. Миколая. За переказами на цій горі колись з'явився св. Миколай воєводі Романові та віщував йому перемогу над половцями. За указом цісаря Йосифа II у 1782 році монастир було ліквідовано, а чудотворний образ св. Миколая перенесено до церкви у центрі Завалова. Відтоді церква мала двох патронів – св. Архистратига Михаїла та св. Миколая, і мала два відпусти – на «теплого Миколая», 22 травня, та на Михаїла, 21 листопада. Велика мурована церква була збудована в 1893 році на місці дерев'яної, що згоріла.

Горожанка

Далі на південний схід – колишнє містечко Горожанка над однойменною річкою. Горожанка вперше згадується у 1445 році. Містечко колись мало чотири дільниці: Місто, Бурта, Гнилецька вулиця та Волощина. На пагорбі біля містечка був двір роду Романовсь-

ких. Колись там був замок, оточений валом та ровом з водою. Від замку вели підземні ходи до села Дрищева (4 км на північ).

Щосереді в містечку був базар, на «Рахманський Великдень» (шість тижнів після Паски) був ярмарок.

Устя Зелене

Там, де річка Горожанка впадає в Дністер, біля її гирла – колишнє містечко Устя Зелене. Тепер це село, що належить до Монастирського району Тернопільщини, а на протилежному березі Дністра – Івано-Франківщина.

У 1548 році містечко Устя Зелене отримало свій герб, на якому зображений покровитель містечка – Святий Миколай.

Устя Зелене славилось своїми торговицями. Чергувались базарні дні в околиці ось як: у понеділок ярмаркував Нижнів, у вівторок – Коропець та Монастирська, у середу – Тлумач (Товмач), у четвер – Устя Зелене. Тлумач славився худобою, Устя Зелене – городиною.

Зберігся в селі бароковий костел Пресвятої Трійці, збудований в XVII ст.



перемішляни



У 1992 році у селі з ініціативи краєзнавця та етнографа О. Черемшинського було відкрито художньо-меморіальний музей Юліана Панькевича – талановитого і плідного художника, цікавого письменника, що народився 1863 року в містечку Устя-Зелене, в родині церковного маляра.

Коропець

Там, де річка Коропець впадає до Дністра, розташоване містечко Коропець, що 1453 року містечко отримало магдебурзьке право.

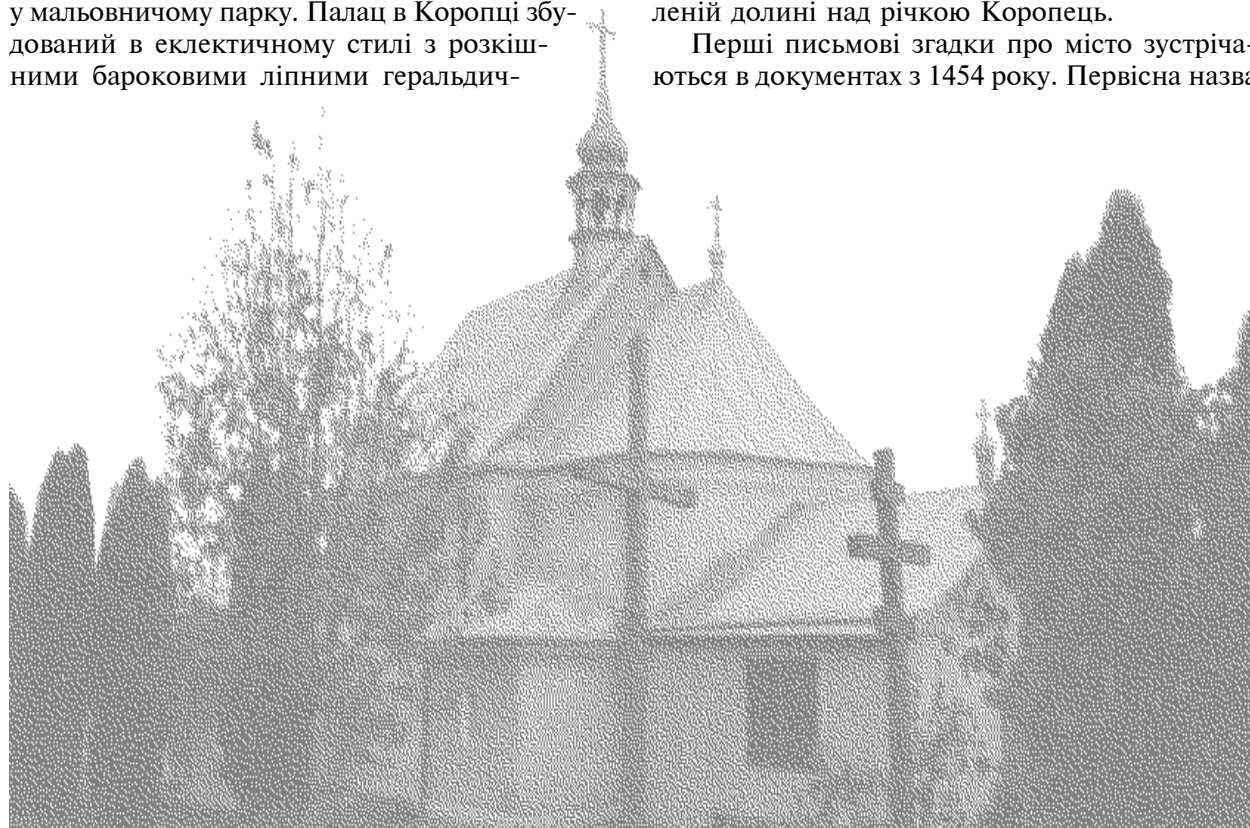
Коропець розташований у мальовничій Коропецько-Дністровській долині зі своєрідним гірським ландшафтом та стрімкими берегами Дністра. Довкола містечка дуже гарні краєвиди, які у народі називають «Малою Швейцарією». У Коропці є пам'ятка архітектури XVIII сторіччя – палац графа Бадені, що розташований у мальовничому парку. Палац в Коропці збудований в еклектичному стилі з розкішними бароковими ліпними геральдич-

ними атрибутами і досить непогано зберігся, принаймні зовні. Один з власників палацу, Казимир Бадені (1846-1909), був намісником Галичини, прем'єром Австрії та міністром внутрішніх справ. За місцевими переказами, він був настільки багатим, що хотів викласти підлогу в своєму палаці злотими ринськими (ренськими гюльденами). Але йому це не дозволили, бо на монетах був зображений цісарський герб. Тоді йому запропонували класти монети на ребро, але для цього золотих монет у графа не вистачило.

Монастирська

Монастирський район розташований у південно-західній частині Тернопільської області. Колись через містечко проходила залізниця від Станіслава на Бучач і далі на Гусятин. Місто лежить у зеленій долині над річкою Коропець.

Перші письмові згадки про місто зустрічаються в документах з 1454 року. Первісна назва



містечка була Підгороднє, потім – Монастирище, а польське населення міста перейменувало його на Монастежиська.

Містечко належало до роду Монастирських гербу «Пилява». Наступний дідич Ян Сенінський виклопотав в 1552 р. у короля Сигізмунда II Августа привілей на торги щоп'ятниці та ярмарок на св. Андрія.

Колись у містечку був замок, але він не міг оборонити його мешканців перед татарами. У жовтні 1629 р. воевода руський Станіслав Любомирський розгромив під Монастирськими татарів, які повертались з награваною здобиччю у Дике Поле.

Пам'яткою старовини в центрі міста є костел, який колись прикрашав чудовий вівтар роботи самого Йогана-Георга Пінзеля, одного з найвидатніших скульпторів XVIII сторіччя. Деякі фрагменти цього витвору можна побачити у львівському музеї Пінзеля та в Олеському замку.

Бариш

Між Монастирськими та Бучачем розташоване колишнє містечко Бариш (Бариж). Перша

письмова згадка про Бариш датується 1454 роком. У містечку щопонеділка відбувались торги, були млини та гуральня. Однак більшість мешканців була занята в рільництві. Про це свідчив герб містечка, на якому був зображений золотий серп на блакитному тлі.

Бучач

Районний центр Бучач на Тернопільщині можна назвати справжньою перлиною галицького Поділля. Тільки щоб надати цій перлині справжнього блиску і зробити її атракційною для туристів потрібно ще багато праці, розуму та коштів.

Місто лежить на терасі глибокого каньйону ріки Стрипи в оточенні високих горбів. Вперше воно згадується у літописах під 1397 роком.

У 1515 р. місту надане магдебурзьке право і герб – родовий знак Потоцьких «Пилява» – в лазуровому полі срібний п'ятираменний хрест.

З давніх часів відомий Бучацький замок, під мурами якого віднайдено фрагменти колон та капітелей у готичному стилі. Цей замок в передмісті Підзамочок має овальну форму і висунений трикутним виступом у напрямку, звідки



по моряни, за мон

загрозувала найбільша небезпека нападу – до відкритого поля. Така форма фортифікації дозволяла добре оборонятися. Потужні мури з XVII сторіччя із обходами на два поверхи і складної форми бійницями роблять чимале враження ще й сьогодні, коли замок у руїні. В обороноздатності бучацького замку переконався турецький султан Магомет IV, який 1672 року зайняв і зруйнував Бучач, але замку здобути не зміг.

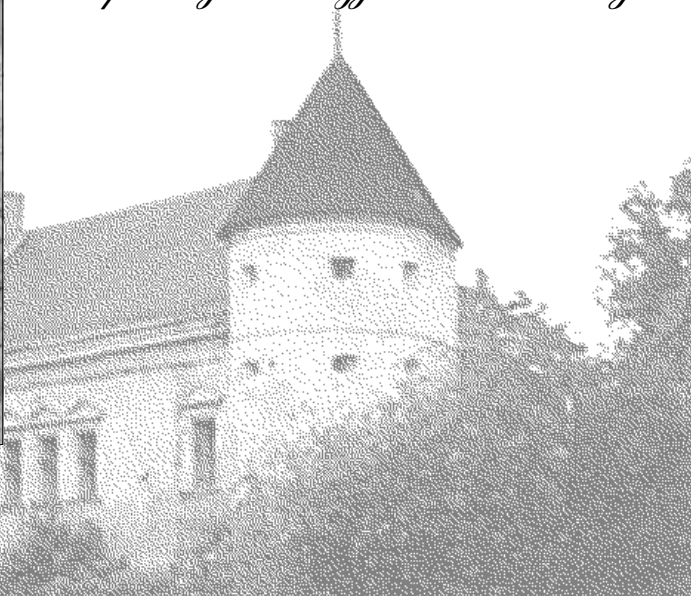
У Бучачі є славетна Золота липа. Це понад 400-річне дерево стало свідком історичної події 18 жовтня 1672 року, коли під її ошатною кроною було підписано Бучацький мир між Річчю Посполитою і Туреччиною. На основі цього миру Польща зрікалася своїх прав на Поділля, яке ставало турецькою провінцією, й на козацьку Україну, яка ставала самостійною державою на чолі з гетьманом Петром Дорошенком під протекторатом султана. А сам Бучач потрапив під турецьку окупацію до 1683 року – до перемири під Віднем.

На території замку колись був і ренесансний палац, до якого вела в'їзна брама та підйомний міст, перекинаний через рів. Палац прикрашали галереї з аркадами. На початку XVII ст. Бучачем завладіли магнати Потоцькі, які укріпили замок. Та після 1772 року, коли місто перейшло під володіння Австрії, фортеця в Бучачі втратила своє оборонне значення. У XIX ст. було розібрано оборонні мури, а каміння продано як будівельний матеріал.

Збереглося у місті кілька гарних пам'яток XVII-XVIII століть. Серед них церква св. Миколая, освячена у 1610 році. Фундаторами її були Стефан та Марія Потоцькі, про що засвідчує над дверима церкви їхній шлюбний герб (Потоцьких-Могил). Церква мала також оборонне призначення, а її високо винесені вікна були бійницями. У церкві зберігся високомистецький барокової форми іконостас з другої половини XVIII сторіччя, який зараховують до найвидатніших творів галицького мистецтва – нарівні з



п.моряни, деталь оздоблення костелу



богородчанським, рогатинським і жовківським іконостасами.

Недалеко від Миколаївської церкви розташована окраса Бучача – ратуша, збудована в 1751 році за проектом Бернарда Меретина. Архітектор створив будову квадратної форми на два поверхи з балюстрадою на горішньому поверсі. Посередині будівлі, над центральними сходами, він спорудив двоповерхову вежу 35-метрової висоти. Форми вежі вишукані і легкі. Ціла будова дуже гармонійна, вона є вдалим поєднанням архітектурних і скульптурних рішень. Тому скульптурні прикраси відіграють тут важливу роль. Виконав ці скульптури майстер Пінзель, якого Меретин привіз зі Львова. Для бучацької ратуші Пінзель зробив низку мітологічних і алегоричних постатей – Давида, що вбиває Голіята, богиню правосуддя Феміду, Самсона, що роздирає пашу лева, Геракла, що вбиває гідру, Нептуна, що втишує розбурхане море. Тих фігур колись було більше, але частина їх загинула під час великої пожежі 1859 року, коли згоріло майже ціле місто з ратушею.



На схилі гори Федір, біля вулиці Міцкевича, розташовані монастир та церква св. Хреста отців Василіянів, а також історико-філософський лицей імені св. Йосафата. На цьому місці був колись костел св. Хреста. У 1712 році Потоцькі, бажаючи мати у своїх володіннях освічене греко-католицьке духовенство, з дозволу верховної світської і духовної влади запросили до Бучача з Литви отців Василіян. Будівництво просторого монастиря для них було завершено у 1753 році. У 1771 році була збудована церква монастиря за проектом архітектора Готфріда Гофмана. Монастир був центром освітньої діяльності у Бучачі: тут діяла спочатку школа-інтернат для дітей з бідних родин, потім – семінарія, реорганізована згодом у гімназію. Пізніше тут був відкритий Місійний інститут ім. св. Йосафата, який з перервами діяв до 1944 року. І лише у березні 1991 року, після 45-річної вимушеної перерви у Бучацький монастир св. Хреста повернулися отці Василіяни.

Біля підніжжя Замкової гори розташований костел Успення Пресвятої Богородиці, збудований на пожертвування Миколая Потоцького.



Бучач, вечір, 20 ст.

У 1761-1763 роках було зведено новий храм Успення Богородиці, який стоїть донині. В інтер'єрі розміщено п'ять вітварних композицій, тематично пов'язаних із життям Богородиці. Десять фігур святих для вітварів вирізьблені дуже майстерно, можливо, вони є творінням славетного Пінзеля.

Церква св. Покрови (1764 р.) — останній твір архітектора Меретина і скульптора Пінзеля у Бучачі. У храмі розміщена велика композиція «Христос іде до Емаусу», у вітварях — різьблені в дереві і позолоті барельєфи, які тепер експонуються в Тернопільській картинній галереї.

Бучач колись був жвавим торговим центром. Кожного четверга в Бучачі відбувався ярмарок. У той день мала і велика торговиця були заповнені селянськими возами з довколишніх сіл. Мала торговиця була розташована недалеко Ринку на площі, що простягалася нижче будинку повітового староства. Велика торговиця займала велику площу на пагорбі над містом, що звався «Башти». На цю велику торговицю привозили і приводили довколишні селяни всяку худобу і свині. Свиней возили аж до Праги і Відня.

Язлівець

На південь від Бучача на східному березі Стрипи, над річкою Вільховець, лежить давнє місто Язлівець.

Язлівецькі — магнатський рід гербу Абданк, молодша гілка роду Бучацьких, що був першим польським родом, який «колонізував» Поділля. Своє прізвище Язлівецькі отримали від містечка Язлівець поблизу Летичева (тепер Хмельницька область).

Першим дідичем Язлівця в середині XV століття був Теодор Бучацький, кам'янецький староста. Його син Міхал, воевода подільський, загинув у бою з татарами в 1438 році. Така ж доля спіткала в 1457 році ще одного представника роду — подільського старосту Бартоломея Бучацького. На початку XVI століття, коли рід Бучацьких згас, Язлівець стає власністю Миколая Синявського, а пізніше — Єжи (Юрія) Язлівецького. Єжи Язлівецький — п'ятий великий коронний гетьман Речі Посполитої, який прославився на полях битв з татарами: в 1528 році біля Кам'янця і в наступному році походом на Очаків. До кінця життя Язлівецький обороняв степові кордони, упродовж багатьох років був власником кам'янецького староства



і подільським воєводою. У 1564 році Єжи Язлівецький їздив з дипломатичною місією у Стамбул до султана Сулеймана Кануні (Пишного), однією з жінок якого була Роксолана.

Єжи Язлівецький мав чотирьох синів, більшість з яких пішли тією ж дорогою. Міхал Язлівецький став наприкінці XVI століття хмільницьким старостою; Миколай Язлівецький, який провів декілька вдалих військових операцій на польсько-молдавському кордоні, отримав привілей на кілька подільських міст. Язлівецькі, як справжні «прикордонні барони», часто діяли спільно з українськими козацькими загонами. Останній з синів Єжи Язлівецького – воєвода подільський Ієронім – прославився своїм військовим мистецтвом. За аналогією із давньоруським князем Святославом сучасники стверджували, що битви для нього – забави, обоз – дім, кінь – крісло, залізна кольчуга – одяг. Після смерти Ієроніма Язлівецького у 1607 році цей рід припинив своє



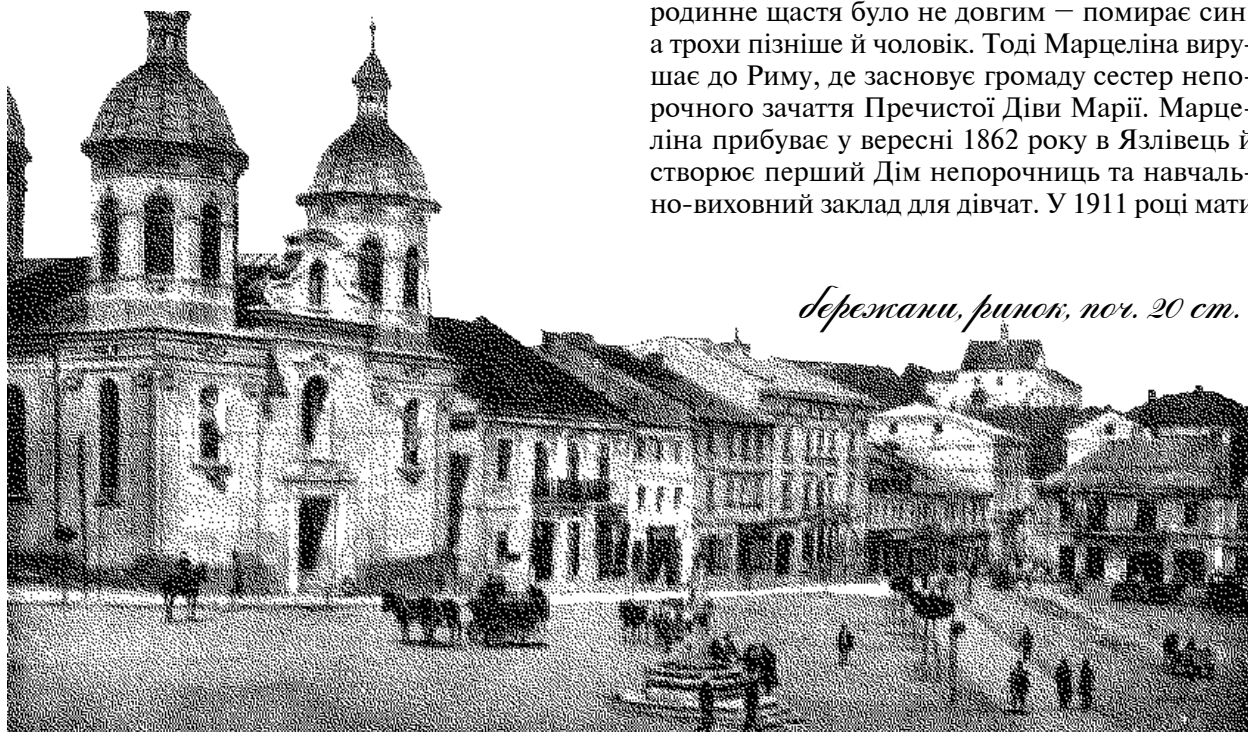
існування. Після того Язлівцем володіли родини Радзивилів, Чурилів, Богушів, Крашевських, Станіславських, Тишкевичів, Конєцпольських...

Як тільки Язлівецькі отримали у володіння Язлівець над Стрипоєю, вони починають будувати в ньому родинний замок. Деякі дослідники вважають, що на місці, де залишились зараз рештки фортеці, й раніше було укріплення. Датують ці укріплення XIV століттям. Замок в Язлівці не раз приймав на себе удари татар, турків, козаків, волохів.

У XVIII ст. нові власники замку – Понятовські, перебудували долішню частину у пізньобароковому стилі. Цей палац зберігся й донині. Можливо врятувало його те, що із середини XIX до середини XX ст. сам палац й навколишні землі належали монастирю сестер-непорочниць.

Монастир в Язлівці заснувала Марцеліна Даровська з Котовичів, яка належала до багатой шляхетської сім'ї. Вона народилась на Україні, здобувала освіту в Одесі. Після заміжжя родинне щастя було не довгим – помирає син, а трохи пізніше й чоловік. Тоді Марцеліна вирушає до Риму, де засновує громаду сестер непорочного зачаття Пречистої Діви Марії. Марцеліна прибуває у вересні 1862 року в Язлівець й створює перший Дім непорочниць та навчально-виховний заклад для дівчат. У 1911 році мати

Березани, ринок, поч. 20 ст.



Марцеліна померла. Похована вона в місцевому склепі – гробниці, що частково вритий в скелясту гору.

Місто Язлівець пережило свої найкращі часи у XVI ст. Саме тоді Язлівець на галицьких землях міг конкурувати лише зі Львовом. І можливо б навіть випередив місто над Полтвою, якби не козацькі війни та турецькі й татарські навали. До речі, митницю в Язлівці король Ян Казимір передав у 1659 році в оренду львівському патрицієві Якубу Боїму.

Вірменською громадою, що була в XVI столітті тут досить чисельна, в 1551 році була побудована вірменська церква св. Миколая. За деякими переказами, саме вірмени заснували тут близько 1250 р. місто Яслосовець, яке потім стало Язлівцем.

У 1676 році місто здобули турки під проводом Ібрагіма Шайтана, які упродовж семи років зруйнували місто. Відтоді Язлівець почав зане-

падати. Хоча ще в 1780 році було в місті 30 кушнірів, 21 швець, 17 ткачів.

Герб містечка – на срібному тлі брама з трьома вежами, в якій стоїть червоний телець.

Золотий Потік

Трохи південніше, з другого боку Стрипи, розташоване селище міського типу Золотий Потік. Ті 15 кілометрів, що відділяють Золотий Потік від Язлівця – це довгий серпантин безлюдними лісами, гористою місцевістю, через каньйон-яр Стрипи.

У містечку Золотий Потік був замок, збудований Стефаном Потоцьким, воєводою Брацлавським на початку XVII ст. Потоцький також заснував і містечко навколо замку та зробив його головним маєтком роду Потоцьких, де й жив частенько з своєю дружиною Марією Могилянкою. За переказами, колись містечко називалось Загайпілля.

Замок був регулярним, побудованим з місцевого пісковика темно-червоного, гранітного кольору. Фортеця в плані подібна на квадрат, товщина фортечних мурів близько 2 м, на розі кожної стіни була башта з 3-ярусними стрільницями. Посередині північно-східної куртини збереглася в'їзна брама. З внутрішнього боку брама прикрашена родовим гербом Потоцьких



— «Пилявою». Навколо фортеці були земляні вали.

234 У 1676 р. замок вщент спалили турки. Потоцькі, в чийі руках фортеця залишалася до середини XVIII ст., відбудували замок. Потім нові господарі — Ольшевські — бл. 1840 р. перебудували палац, причому зруйнували частину мурів. Наступний власник замку, Ян Стоєвський відпродав його Ізраєлю Фрідману, а 1875 р. рабин із Садгори продав цю маєтність Влодзімежу Іпполіту Гневошу. Ця родина і володіла замком аж до 1939 р.



Замок порівняно непогано зберігся, якщо не згадувати про те, що немає вже західної башти та деяких частин замкових стін. В Золотому Потоці є також готично-бароковий костел Різдва Матері Божої фундований в 1634 році Стефаном Потоцьким.

П'ять кілометрів на схід, біля села Стінка, на лівому стрімкому березі Дністра є природна печера, яка ще в поганські часи була пристосо-

вана для капища. Пізніше тут був християнський храм. До недавнього часу на стінах гроту були видні викарбувані в каменю знаки як поганської, так і християнської символіки.

Чортків

У південній частині нинішньої тернопільської області, в мальовничій долині ріки Серет, серед мальовничих гір та лісів лежить місто Чортків, яке отримало 1522 року магдебурзьке право.

За легендою, Чортків започаткувала родина Чорного, рятуючись від хижого татарського племені. Вона перебралася сюди зі спаленої хати, яка раніше стояла поблизу Чорного шляху. Інша легенда говорить про те, що назва нинішнього міста походить з поганських часів, коли слов'яни все зло пов'язували з Чорнобогом.

На карті польського короля Казимира III Великого на межі XIV-XV століть це поселення було позначене словом Чортковіце. На прохання власника Юрія (Єжи) Чортковського король Сигізмунд III Ваза видав грамоту на володіння цією територією і дав дозвіл перейменувати його на Чортків.

Березжани, поч. 20 ст.



Не всім мешканцям подобається ця назва. Кілька років тому була створена ініціативна група для перейменування Чорткова на місто Богородичне.

Старий герб міста зображував геральдичний знак «Роле». У червоному полі – шестипелюсткова срібна геральдична троянда з золотою облямівкою і золотою серединою, з-за двох горішніх листків і одного долішнього виглядає три срібних серпи, два горішніх вістрями у правий бік, долішній вістрям у лівий.

Чортківський замок було споруджено на місці дерев'яних укріплень 1610 року з місцевого світлого пісковика. Хоч він стояв на пагорбі, але був під горою. Через це він потім втратив своє оборонне значення, бо його легко могла простріляти артилерія.

Спочатку замком володіли магнати Гольські, потім Потоцькі. Останнім власником був Ієронім Садовський, який передав споруду місцевим благодійницьким організаціям. Замок

п'ятикутний у плані, з трьома оборонними вежами. Між двома вежами у XVIII ст. був побудований палац у неоренесансному стилі. За переказами, від замку пролягали підземні ходи до Дністра, до містечка Більча Золотого.

1655 року замок та місто здобули козацькі загони, що йшли у напрямку Львова. Кілька десятиліть опісля Чортків та околиці захопили турки. До 1683 року місто було резиденцією турецького паші.

У місті збереглися два дерев'яні храми: Успенська церква в центрі міста, побудована 1635 року, та Вознесенська церква, споруджена 1717 року, яка, як і замок, розташована на другому березі Серету в передмісті Вигнанки.

У центрі міста на Ринку збереглися торгові ряди XIX ст. у вигляді аркад. До них прилягає будівля ратуші з годинником. Зовнішній вигляд цієї споруди нагадує фахверкові німецькі будинки.

1610 року було споруджено Домініканський костел. Домініканці перебралися сюди зі Шманьківців. У костелі є копія відомої Чортків-



рай, палац, поч. 20 ст.

ської Богоматері, ікони, яку дуже шанували свого часу. Раніше костел з монастирем був оточений оборонним муром, та сто років тому за проектом відомого галицького архітектора Теодора Маріяна Гальовського була здійснена перебудова споруди, внаслідок чого храм втратив своє оборонне значення й отримав сучасний неоготичний вигляд. Зараз у Чорткові є аж два домініканські монастирі — Згромадження сестер Св. Домініка в Польщі та Ордену братів проповідників (Домініканців).

Копичинці

З десять кілометрів на північний схід від Чорткова розташоване місто Копичинці. Воно було колись повітовим центром, а тепер належать до Гусятинського району Тернопільської області.

Місто лежить на трасі Тернопіль — Чернівці. Перші письмові згадки про місто належать до XIV ст. У 1564 році Копичинці отримали магдебурзьке право. У 1443 році тут було зведено замок, але від цієї фортеці зараз не залишилося нічого. Через Копичинці протікають річки Нічлава і Стрілка, є ставок. Очевидно колись тут мало бути судноплавство, бо в гербі міста зображені два якори. Щоправда, деякі геральдисти бачать у них трансформацію ключів ап. Петра, як на гербі

Риму. Збереглися старі назви дільниць міста: Калинівщина, Баворівщина, Кабівці, Кардашівка, Гора, Бетьки, Кутець.

У місті збереглися будинки XIX ст., костел Успення Богородиці з ампірним внутрішнім декором та дерев'яна церква Воздвиження Чесного Хреста з дзвіницею (збудована коло 1630 року).

Неподалік в селі Крогулець провів свої дитячі роки Богдан Лепкий (1872-1941), згодом він описав рідне село у «Казці мого життя». Є в Крогульці дерев'яна церква св. Параскеви з XVIII ст., у якій був парохом батько поета о. Сильвестр Лепкий.



Колиндяни

До XVIII ст. містечко називалось Райгород і належало родині Володийовських. За переказами, на Різдво-Коляду дідиці мали подарувати Райгород отцям Домініканам. Через цю коляду стали називати поселення Колендзянами-Колиндянами.

Поблизу збереглися два давньоруські городища — Вали Великі та Вали Малі. У центрі Колиндян, на високому крутому пагорбі над Нічлавою стоїть пізньокласичний палац, перебудований поміщиками Городиськими 1840 р. з залишків замку XVII ст. Палацовий комплекс складається із самого палацу та двох флігелів-башт.

Бережани, замок, поч. 20 ст.



Ягільниця

При дорозі від Чорткова до Заліщик лежить містечко Ягільниця (Ягельниця, Ягольниця). Тепер це село, відоме своїм кінським заводом.

Вперше Ягільниця згадується в актах ще в XV ст. Ягільниця була маєтком магнатів Лянцкоронських. Колись тут була велика вірменська громада, чий храм зберігся до наших часів. Поруч з вірменською церквою – розкішний бароковий костел Успіння Пресвятої Діви Марії з королівським гербом, що прикрашає його фронтон.

На високому пагорбі зберігся мурований замок, зведений за наказом Станіслава Лянцкоронського в 1630 р. Фортеця була однією з найміцніших на Поділлі. Тут побував Богдан Хмельницький, та не зміг підкорити твердиню. Лише 1655 року через зраду в гарнізоні замок було взято московськими полками Бутурліна. Пізніше якийсь час тут хазяйнували турки: вони залишили в Ягільниці башу із гарнізоном.

Коли в XIX сторіччі замок перейняла австрійська влада, було засипано рів, знесено в'їзну браму та два бастіони, які охороняли підступи до фортеці з півдня. Замковий комплекс з уцілелими будинками було перероблено на тютюнову фабрику.

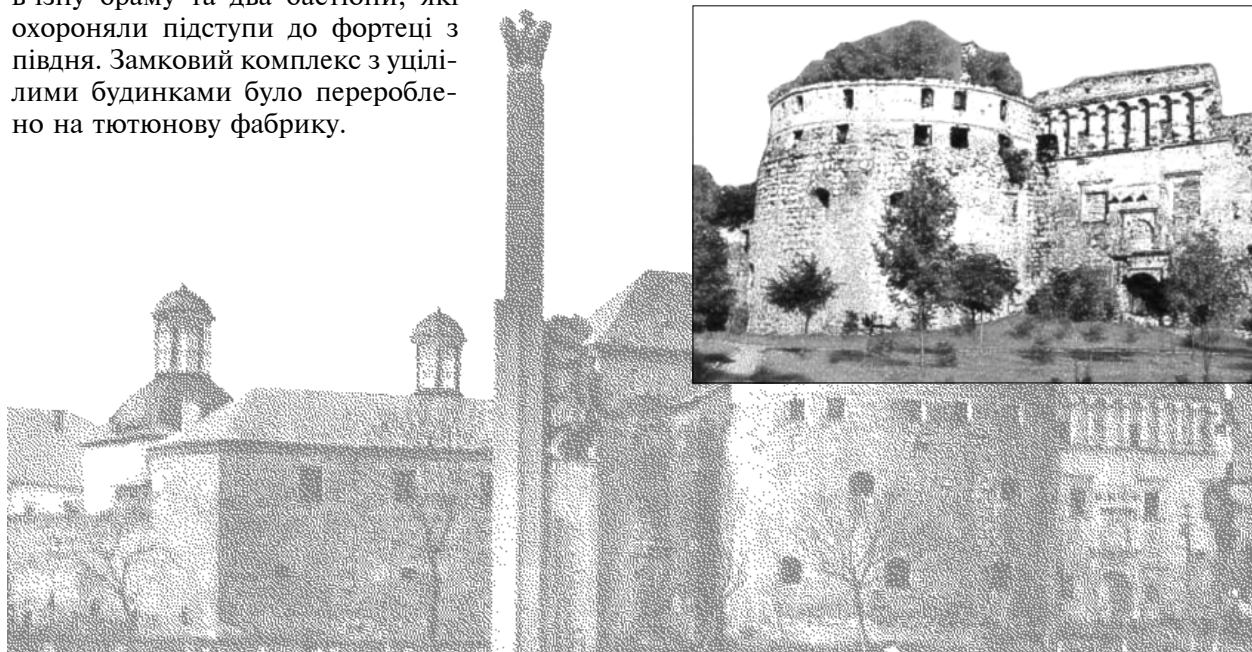
Замок залишився на гербі містечка – на блакитному тлі срібна гостроверха вежа з червоним дахом.

Товсте

Ще десять кілометрів на південь, вже у Заліщицькому районі, лежить селище міського типу Товсте, відоме з 1449 р. До 1963 року Товсте було райцентром. У Гусятинському районі теж є колишнє містечко Товсте, але воно так і називалось до 1939 року. Натомість заліщицьке Товсте за польських та австрійських часів мало назву – Тлусте. Донині так ще називається місцева залізнична станція.

У Тлустому був повітовий суд і щочетверга відбувались торговиці.

Гербом містечка був родовий знак його власників, Потоцьких – «Пилява». Згідно з переписом 2001 року, в селищі жило 3,5 тис. мешканців.



Червоногород

238

На південний схід від Товстого біля сіл Нирків та Нагоряни серед мальовничих схилів на березі річки Джури́н колись був побудований один з найгарніших замків-палаців Поділля. Вціліли від колишнього палацу лише дві вежі, залишки стін палацу та стіни католицького костелу. Залишки замку розташовані всередині величезного кратеру. Стінки кратеру мають червоний колір, через великий вміст у ґрунті оксидів заліза. Саме через червоний колір землі й має це місце назву – Червоногород. Офіційно такого населеного пункту вже не існує. Дехто називає цю місцевість Червоноградом. Однак, варто би відрізнити її від шахтарського Червонограда. Тим більше, що офіційна назва громади до 1939 року була Червоногород (Червоногород).

Раніше на цьому місці було могутнє укріплене поселення. Історики вважають, що ще в XIV столітті тут була дерев'яна фортеця. Ця фортеця належала спочатку литовським князям Коріатовичам. Потім нею володіли магнати

Бучацькі-Язловецькі. У 1448 році Червоногород отримує маґдебурзьке право.

Трохи згодом Червоногород перейшов до Даниловичів. Саме вони почали зводити в XVII столітті кам'яну фортецю. Після розділу Польщі в XVIII ст. Червоногород переходить у власність родини Понінських, які в XIX столітті перебудовують замок на прекрасний палац.

Під час обох Світових воєн палац зазнавав руйнувань і не відновлювався.

На річці Джури́н, недалеко від залишків замку є чудовий водограй. Його висота складає 16 метрів. Водоспад цей був створений штучно близько 100 років тому.

Устечко

Кілька кілометрів південніше, там де річка Джури́н впадає в Дністер, витягнулось лівим дністровим берегом колишнє містечко Устечко.

підгайці, ратуша, поч. 20 ст.



Мальовничі околиці Устечка називали «Над-дністрянською Швейцарією».

Містечко належало родині Любомирських. Щосередини в Устечку відбувались базари.

Заліщики

Південно-східна частина Тернопільщини, своєрідний трикутник між ріками Дністер та Збруч – це надзвичайно мальовничий край з чудовими краєвидами, цікавими пам'ятками, таємничими печерами та своєрідним кліматом. А справжньою перлиною цього закутка Галичини, затиснутого поміж Буковину та Поділля є місто Заліщики, розташоване на півострові, утвореному руслом Дністра, та захищене від холодних вітрів та негоди високими урвищами правого берега ріки. Це, мабуть, єдина на Поділлі місцевість з середземноморським кліматом.

Заліщики – обітована земля для садівників. Тут дозрівають надзвичайно смачні помідори і навіть виноград. Можуть достигати абрикоси, кавуни, дині, мигдаль. До 1939 року Заліщики були центром виноробства П Речі Посполитої і тут щороку проводилось традиційне свято «Винобрання», на яке з'їжджались з усієї то-

дішньої Польщі. Крім того Заліщики славились як кліматичний курорт з чудовими пляжами на Дністрі.

Зі Львова курсував прямий поїзд до Заліщик через Личаків, Винники, Перемишляни, Березани, Підгайці... Тепер ця залізнична лінія не існує. Нині до Заліщик зі Львова зручніше добиратись автобусами, бо залізницею треба робити пересадки у Тернополі чи Коломиї.

Назва міста походить від місця проживання перших поселенців: «за лісом». Перші письмові згадки про Заліщики відносяться до 1340 року. Нинішнє місто засноване близько 1750 року на землях однойменного села, котре в зв'язку з появою міста почали називати Старими Заліщиками. У 1763 році тут збудовано костел св. Станіслава. У 1766 році Заліщикам надано магдебурзьке право, а з 1774 року статус

239



Червоногород, За.мол.



повітового міста. Тоді на гербі міста можна було побачити ратушу, а над нею височить одноріг – символ мужності і військової звитяги. Одноріг уособлював у собі швидкість коня і силу бичачого рогу.

Ратуша була найстарішою мурованою будівлею у місті. Побудована за планами барона Діцьке в половині XVIII століття, колись була фортецею, на що вказують добре збережені бійниці. Спочатку вона була покрита очеретом, потім її накрили гонтою, а пізніше привезли з Коломиї черепицю. У бійницях стояли моздіри (гармати невеликого розміру). У середині розташовувався магістрат. Там же були і дві кімнати, в яких відбували покарання міщани за дрібні порушення, до 14 днів арешту. До неї на цьому місці був мисливський замок Станіслава Августа Понятовського, краківського каштеляна, стрія пізнішого короля Польщі Станіслава Августа Понятовського.

Є версії, що від ратуші відходило декілька підземних ходів у різних напрямках. Один йшов до залізничної станції, а звідти в сторону лісу. Другий хід простягнувся в сторону річки Дністер. Він нібито проходив під річкою і ви-

ходив на другому, буковинському, березі річки. У 1968 році під час «реконструкції» центру Заліщик ратуша була повністю зруйнована.

Заліщики славились килимарями, гончарами, різьбярями. На межі XIX-XX століть діяли цегельний, пивоварний заводи, гуральня, два кам'яні кар'єри, столярна, слюсарна, шевські майстерні. Розвивалось садівництво та виноградарство, відкрилась городнича школа.

З вересня 1899 року в Заліщиках діяла державна чоловіча учительська семінарія (з 1936 року гімназія), де зокрема працювали директором Осип Маковей (у сквері на центральній вулиці зведено йому пам'ятник), викладачами були краєзнавець Йосип Шварц, літературознавець Тадей Залеський.

У Заліщиках народився співець Стрілецтва М. Гайворонський. Серед відомих людей краю – культурно-громадські діячі: адвокати В. Охримович і В. Бараник, отці Й. Раковський, І. Туркевич, І. Коцик, що заснували в місті філію «Просвіти». Тут корені відомих людей: агронома-дослідника Романа Коцика, мовознавця

підгайці, ратуша, поч. 20 ст.



Миколи Пушкаря, організатора кооперативного руху Євгена Храпливого, фізика Володимира Кучера...

Після створення Західно-Української Народної Республіки у листопаді 1918 багато мешканців міста і повіту вступили до УГА. На початку червня 1919 року Заліщики кілька днів були столицею, тут перебував уряд ЗУНР.

А навпроти самих Заліщик, на буковинському березі Дністра є печера Гострі Говди, що розташована між селищем Кострижівка та селом Дзвиняч. Говди в перекладі означає «скелі», «пагорби». З цього місця відкриваються красиві краєвиди на Заліщики, на міст через Дністер.

У Дзвинячі збереглась мурована церква Різдва Богородиці (1797 р.), а в Хрещатику – Іванівська церква збудована в 1765 році. Тепер у селищі діє Свято-Іоанно-Богословський Хрещатицький чоловічий монастир УПЦ МП.

З мостом пов'язана одна з трагедій, яку описує д-р Василь Верига – відомий еміграційний історик і громадський діяч, що народився в с. Колодрібка Заліщицького повіту: «У перші дні війни 1941 р. до Заліщик прибув ешелон вантажних вагонів, набитий в'язнями. Місце

НКВД втиснуло до тих вагонів ще одну групу арештантів з місцевої в'язниці, весь ешелон облили якоюсь рідиною і вагони загорілися. Тоді ззаду під'їхали два локомотиви і штовхнули вагони на підмінований залізничний міст на Дністрі, що сполучав Заліщики з Буковиною, пролунав вибух, вагони із заарештованими разом з мостом впали у повноводий тоді Дністер. Відступаючи із Заліщик, совети, перш ніж відійшли на схід, підірвали великий новозбудований пішохідний міст через Дністер, висадили в повітря чепурну залізничну станцію і зруйнували колію від Заліщик аж до Тернополя й Ланівців, тобто понад 150 кілометрів. Дорогою понищили всі станції, зокрема й велику в Тернополі. Про інші лінії мені не відомо, але там було те саме, руйнували всі залізничні й пішохідні мости. За советів Заліщики втратили своє пріоритетне значення як відпочинкова місцевість, тож совети, повернувшись весною 1944 р., залізничної станції не відбудували...»



Касперівці

Кілька кілометрів на схід – село Касперівці з двома пам'ятками архітектури – мурованими церквами св. Георгія (XVII ст.) та Успення Богородиці (1746 р.).

Село Касперівці відоме з 1469 року. Розташоване воно у місці, де річка Тупа впадає у Серет, за декілька кілометрів від Дністра.

Багато істориків вважає, що назва Касперівці походить від польського імені Каспар, Кашпар, але деякі дослідники стверджують що назва походить від курдських «kas» – яр, виярок та «riga» – міст. У Касперівцях дійсно багато ярів і балок.

У Касперівцях, на лівому березі Тупи розміщена пам'ятка природи геологічного походження – унікальні відшарування з рештками моховаток і голкошкірих вапняків. Тут створено Касперівський державний геологічний заказник.

На території села та його околиць археологами досліджені залишки періоду пізнього палеоліту, трипільської, гава-голіградської, липицької, слов'янської та давньоруської культур. Найвідоміша з цих старожитностей – це так звана мустьєрська пам'ятка Касперівців – один з найцікавіших об'єктів середнього палеоліту Східної Європи.

У частині села, що має зараз назву Містечок, у 1619-1641 роках було містечко Лутомірськ.

Городок

На схід від Заліщик, там де Серет впадає у Дністер, притулилось поміж двома ріками колишнє містечко Городок, хоча уже за міжвоєнних часів воно мало чим відрізнялося від села, не маючи навіть торговиці.

Далі останнє, на нашому шляху село Заліщицького району Новосілка (Новосілка Костюкова) з недавно збудованим дуже патріотичним пам'ятником, на якому є все – стрільці, козаки, опришки, гайдамаки... Колись в Новосілці був замок роду Костюків-Володийовських.

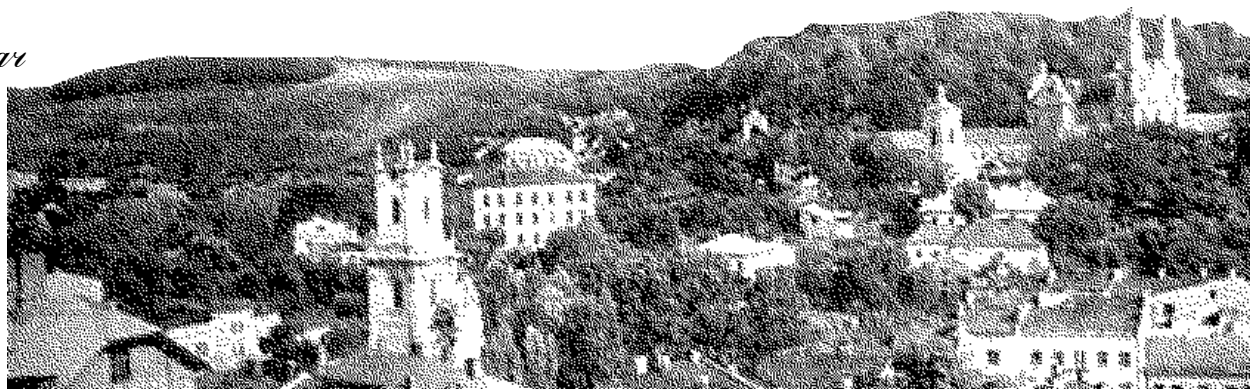
Більче-Золоте

У сусідньому, Борщівському районі, на крутому східному березі Серету лежить колишнє містечко Більче-Золоте. З архівних джерел відомо, що уже у 1646 р. у селі був замок. У ньому під час татарських набігів знаходили прихисток місцеві жителі.

Про нього нагадує пагорб у центрі села, який має назву «Башта». Пагорб насипали, возячи глину з берегів Серету. Потім за контуром пагорба звели кам'яні стіни на вапняковому розчині шириною 1,7 м. і башту. Навколо міцного замку викопали рови. Потік, що тече з гори Білочка, наповнював їх водою. На території замку була глибока криниця.

Останнє повідомлення про замок датується 1846 р. «Башта в самих руїнах. При башті зам-

Бурач



чисько, яке в значній мірі опоясано мурами, однак ті мури дуже спустошені і знищені. В середині цього замчиська в розвалинах знаходиться пивниця значної величини, поділена на різні відділи. Склепіння пивниці повалене. Кімнати пивниці з каменя без жодних дверей. На розі замчища знаходиться склад».

У другій половині XIX ст. стіни замку і башту розібрали повністю, а камінь використали для зведення двох господарських будівель в маєтку Леона Сапіги. Найдовше зберігалась підземна частина замку, але наприкінці 1970-х бульдозером зняли земляне перекриття і розвалили кам'яне склепіння підземель. Тепер на території колишнього замку стоять будинки сільради та дитячого садка.

У 1771 р. поряд зі старим замчищем збудували церкву св. Михаїла, використовуючи замкове каміння. Поруч з сільським клубом, у парку, закладеному на початку XIX ст., зберігся цікавий католицький костел Вознесіння.

На старому гербі Більче-Золотого на срібному тлі зображений мурований храм з трьома куполами, над яким Господь Ісус Христос возноситься в небо.



Монастирок

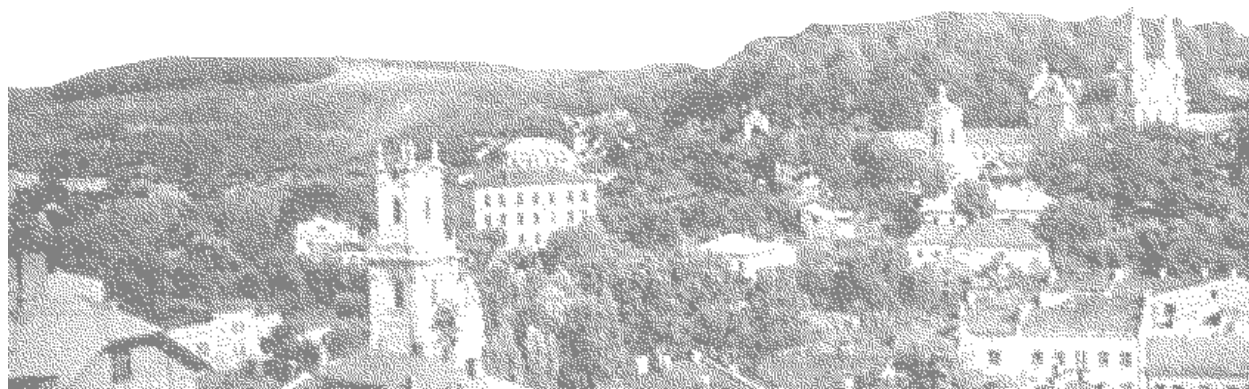
Кілька кілометрів нижче за рікою притулилось до річки Серет, зачепившись за красивий каньйон, село Монастирок. За советських часів його назву замінили на Міжгір'я.

У селі зберігся давньослов'янський печерний храм. Заснований він, за припущенням істориків, у IX столітті. Це радше навіть не храм, а печера. Величезний камінь, що нависає над входом у печеру підтримують декілька колон, що складені з плоских кам'яних брил. У печері зберігся старовинний вітвар. Одна з назв печери – Язичеська, свідчить, що місце це могло бути ще дохристиянським капищем

Поруч з цим старовинним печерним храмом був згодом заснований Василянський монастир. Заснування його датують XVI століттям. Монастир складається з Вознесенської церкви XVII – XVIII ст., монастирських келій, монастирського цвинтаря та власне печери з вітварем.

Недалеко від входу до печери лежить величезний камінь, з вирізаним на ньому хрестом. Місцеві жителі називають його каменем Довбуша. За переказами, славнозвісний опришок колись підняв його однією рукою з dna каньйону річки Серет і поклав тут.

Насправді цей величезний камінь-дольмен стоїть тут з дохристиянських часів, коли на ньому творилися поганські обряди. Дехто вважає, що порода каменя ідентична породі святої гори Синай.



Борщів

244

Борщівський район лежить у крайньому південно-східному куті Галичини, сторонами якого є ріки Дністер і Збруч. Саме звідси 85 років тому, стиснута неначе пружина на невеликій території розпочала УГА знамениту Чортківську офензиву. На теренах якихось 1000 кв. км розташовані кілька історичних містечок та замків, найбільші в Європі печери, до сотні мальовничих сіл. Зокрема, з 295 пам'яток природи Тернопільщини на Борщівчину припадає 72. Є тут навіть Траянів вал – можливо, залишки оборонної системи Римської імперії, що збереглися між селами Залісся і Окопи. Район називають «теплим Поділлям». 109 днів на рік тут утримується температура плюс 15.

Чого вартують тільки назви тутешніх сіл: Більче-Золоте, Дзвенигород, Збриж, Іване-Пусте, Костанція, Мушкатівка, Юр'ямпіль. За кожним безліч легенд. Серед них і про... Довбуша, хоча до Карпат звідси далеченько. За переказами, 4 травня 1744 року у Борщеві побував Олекса Довбуш з двадцятьма опришками. Власник міста, полковник коронного війська Злотницький прославився жорстоким ставленням до селян. Доведені до відчаю, борщівські селяни вибрали чотирьох делегатів до цісаря (хоча тоді ще Борщівщина належала до Речі Посполитої), а одна жінка пішла шукати справедливості до Олекси Довбуша у далекий Печеніжин на Гу-

цульщині. Одного вечора опришки непомітно увійшли у двір Злотницького. Довбуш сказав дідичу: «Не по маєтки твої прийшлисмо сюди, а по твою душу – аби ти людей бирше не мучив». Злотницького опришки покарали на смерть, піддавши страшним мукам, а палац спалили.

Місто Борщів лежить на лівому березі річки Нічлави, притоки Дністра. Борщів має давню історію. Його назва, очевидно, походить від слова «борщівник» – високої трав'янистої рослини родини листя і стебла якої вживають у їжу до зелених борщів та салатів як приправу. Легенда також пов'язує теж назву з часами татарської навали, коли мешканці нібито втопили татарина в казані з борщем.

Перша письмова згадка про місто походить від 1456 року. У 1629 році Борщів одержав магдебурзьке право на самоврядування. Місто отримало свій герб – золотий сніп на тлі поздовжніх кольорових смуг. На початку XVII ст. для захисту від ординців був споруджений замок у Борщеві. Його руйнували і відбудовували кілька разів. На початку XVIII ст., коли відпала загроза нападу з півдня, замок перебудували на палац. Згадка про давню фортецю збереглася у назвах кількох місць Борщева: Замкова криниця, Замковий потік, Замковий ліс.

Упродовж 27 років (1672-1699) у Борщеві перебували турки. Можливо, від тих часів у



Збруч, монастир св. василіянів



жіночому народному строї зберігся східний звичай закривати нижню частину обличчя білою хусткою. Перший поділ Польщі в 1772 році привів до приєднання території повіту до Австрійської монархії. У 1809-1815 роках місто згідно із Шьонбрунським договором перебувало під владою царської Росії. Прокладення наприкінці XIX ст. залізниці Чортків – Окопи, що пройшла через Борщів, сприяло поліпшенню зв'язків з містами Галичини.

Борщів та його околиці відомі двома історично складеними галузями народного мистецтва – вишивкою і килимарством. Особливості орнаменту, колориту і техніки виконання тут багатші, ніж в інших місцевостях. Декоративною пишністю виділяються вишивки на рукавах жіночих сорочок, покриті суцільним узором.

На відміну від інших старих міст, у Борщеві немає архітектурного ядра з традиційною ратушею посеред майдану, навколо яких групється забудова. До пам'яток історії та архітектури належать: костел Матері Божої Параманної (1763), церква Успення Пресвятої Богородиці (1886), Народний дім (1908, арх. В. Нагірний), зараз тут краєзнавчий музей.

Висічка

Село за два кілометри на південь від Борщова. Надзвичайно мальовничі місця: вкриті лісами пагорби, річка Нічлава, озера... В цій місцині розташовано кілька санаторіїв.

Над селом на високому узгір'ї, недоступному з трьох боків, оточеному з заходу і з півдня потоком Драпака, що впадає в Нічлаву, видніються руїни двох веж. Замок у Висічці був нерегулярним в плані, чотиристороннім, з чотирма кутовими вежами. В'їзна брама знаходилась з напільної північної сторони.

Особливої ролі у військових діях замок не відігравав. Відомо тільки, що в 1672 р. його захопили турки, у 1675 р. тут із залогою перебував Ян Собеський. З часом замок був занедбаний і поруйнований.

У 1820 р. власниця Висічки Марія Голейовська-Чарковська перетворила зруйнований будинок на території замку в чудовий житловий палац, який до наших днів не зберігся – його просто розвалили. Лише кам'яний фундамент виглядає із землі на висоту одного метра, та де-не-де збереглися підвали. Від чудового парку навколо палацу не лишилося і деревця – гола гора, на якій місцеві хлопчачки грають у футбол.

На сьогодні від замку збереглась лише південно-східна шестигранна двоярусна вежа. Висота її приблизно 10 м. На відстані 84 м. від цієї вежі – залишки південно-західної вежі, розваленої у 1991-му. Між вежами зберігся фундамент оборонної стіни. Недалеко від замку стоїть зруйнований ампірний костел.

Є у Висічці ще одна пам'ятка архітектури – дерев'яна церква св. Миколая 1763 р.



Королівка

Кілька кілометрів нижче, над Нічлавою лежить колишнє містечко Королівка (Коралівка), відоме з XV ст. Воно було колись досить багатим, про що свідчать кілька старих будинків. На гербі містечка зображені навхрест покладені золоті граблі, коса та вила.



Біля села Королівка є найбільша за загальною довжиною підземних лабіринтів (186 км) в Україні печера «Оптимістична», відкрита у 1966 р. спелеологами Львівського клубу «Циклоп».

Ланівці

Чотири кілометри на північ від райцентру теж був колись замок. Від нього залишилось лише городище на горі Замчище (або Замчисько). Крутий схил і річка Нічлава, що оминала з усіх боків гору, зумовили будівництво тут оборонного замку. У часи Хмельниччини за розпорядженням короля Яна Казимира у 1650 р. в Ланівцях (Уланівцях) почали будувати замок. Та в ході бойових дій він був зруйнований. Лише

з закінченням війни з'явилася ідея побудувати тут нову фортецю. У привілеї короля Яна Казимира 1658 р. спеціальним пунктом обумовлювалось, що «посесор пан Злочевський має збудувати фортецю для оборони від татар і опришків». Та під час польсько-турецьких воєн, між 1672 і 1678 рр., фортецю стерли з лиця землі турецькі яничари.

До нашого часу від замку збереглися лише земляні укріплення. З розміщення валів видно, що замок у плані мав форму рівнобічної трапеції. Розірваний вал посередині північної сторони вказує на місце, де була в'їзна брама. Рови, вали і дитинець засаджені зараз лісом і добре зберігаються.

Збереглася в селі і барокова церква з XVIII ст.

Озеряни

Боршівський район сміливо можна називати галицьким Бургенляндом (Країною замків). Їх залишки тут зустрічаються мало не в кожному третьому селі. Зокрема і в колишньому містечку Озеряни, яке відоме з 1565 року. Тепер це село за 12 км на північ від Боршова.



скала на поділі, замок

Вже здалеку помітно шпиль неоготичного костелу св. Анни, фундованого князями Сапегами у першій половині XIX ст. Окрім цього храму є в Озерянах ще гарна православна церква та залишки замку в самому центрі села.



Залишилася від тої фортеці башта прямокутної форми, двоярусна, розміром 10,3 на 7,3 м. Збереглися тільки перший ярус і підземні льохи.

На старому гербі містечка зображений срібний орел на червоному тлі. На грудях орла родовий знак «Котвич» власників містечка Чаплицьких.

Улашківці

У колишньому містечку Улашківцях, що за 8 км західніше від Озерян, розташований монастир Отців Василіян з гротом св. Онуфрія. Улашківці відомі з 1464 року. На гербі містечка зображений озброєний лицар на коні на червоному тлі. Це «Погоня» — родовий герб власників містечка Чарторийських.

За австрійських часів Улашківці були відомі своїми ярмарками, що відбувались на Петрівку, а також відпустами. Ярмарок тривав від 24 червня до 12 липня і збирав тисячі людей. Для торгівців та покупців не вистарчало помешкань в містечку, тож біля нього виростало ціле місто з наметів, фургонів, возів, населення якого в кілька разів перевищувало людність Улашківців.

Скала-Подільська

На схід від Озерян на трасі від Чорткова до Скали-Подільської на три кілометри розтягнлось село Лосяч. Відоме з 1785 р. під назвою Рогожна або Рогізне. Під лісом Сандурщина є городище Рогожна.

Уже здалеку помітно вежу місцевого костелу, що стоїть над великим озером. Це справді дуже мальовниче місце, і місцеві мешканці часто обирають його для рекреації.

Недалеко лежить містечко Скала-над-Збручем (тепер смт Скала-Подільська). Воно відоме з половини XIV ст. Князі Коріатовичі, які

золотий потік, замок



правили Поділлям з 1331 року, збудували тут замок. Замок був охоронцем і символом міста, навіть на міській печатці з 1531 р. є його зображення. Замок був захищений скелями та рікою з трьох боків і лише з півдня був доступним. Але з цього боку був викопаний глибокий рів, зведені кам'яні стіни і округла порохова вежа. Особливих руйнувань замок зазнав у 1657 році, коли його захопив семигородський князь Д'єрдь (Юрій) II Ракоці.



У середині XVIII ст. староста Скали Адам Тарло проводить ремонт оборонних мурів та вежі, реставрує пишний палац з великими підвалами. Але у літописі за 1765 р. є згадка, що «...через кілька років після закінчення реставрації палац спалено вогнем блискавки і зараз він стоїть пустий, а особливо знищено бічні прибудови». Зараз над Збручем збереглись башта, оборонні стіни, порохова вежа, а також рештки палацу з чудовим кам'яним орнаментом навколо вікон та дверей. Замок з трьома вежами та відкритою брамою зображений на гербі містечка.

У Скалі також є парк, у якому за переказами Михайло Грушевський освідчився Марії з Вояківських. Шлюб їх відбувся у Скалі в травні 1896 року.

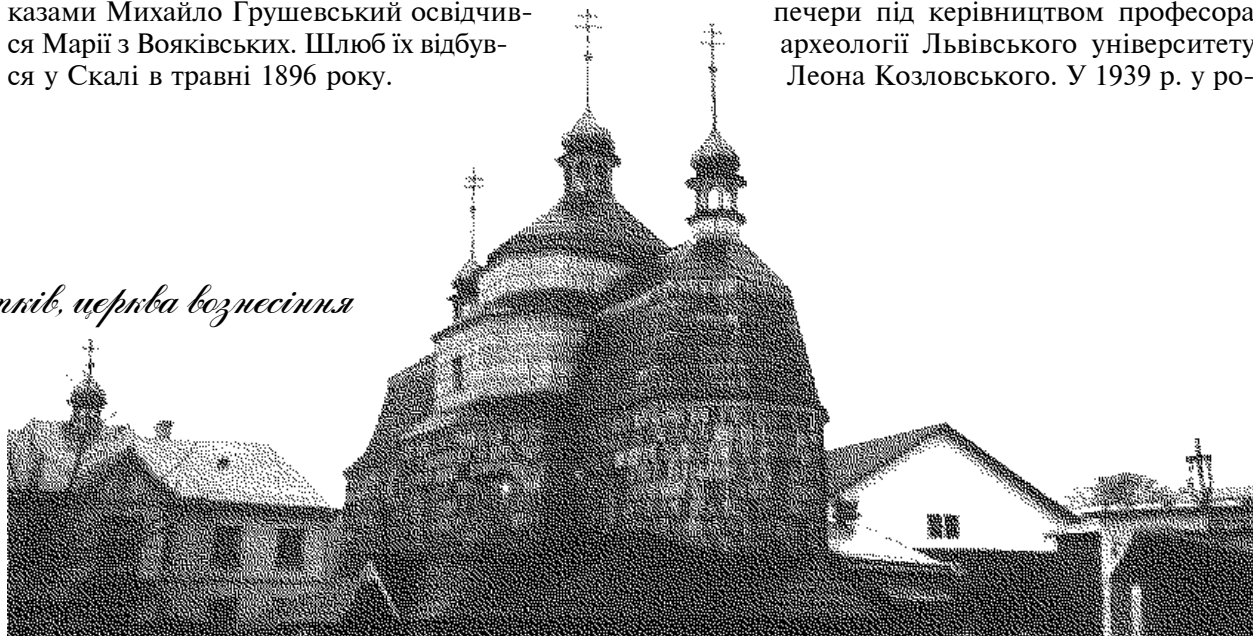
Кривче

Борщівщина — один з найбільших у світі «печерних» районів. Карстові печери краю оригінальні за будовою і різняться своєю морфологією. Трапляються в них різної величини і форми гrotти, проходи, галереї. Наймальовничіша з Борщівських печер — Озерна (Голубі Озера) біля с. Стрілківці.

Біля села Кривче є печера Кришталева, яка облаштована для відвідин туристами. А біля Білче-Золотого є вхід до унікального культурного капища доісторичних епох — печеру Вертеба, яку називають ще «Наддністрянською Помпеєю». Значно меншими за розмірами є печери Збручанська, на Хомах, Двох Озер (біля с. Гермаківка) та Язичеська (біля с. Монастирок-Міжгір'я, названа так за виявленим в ній давньослов'янським печерним храмом «Язичеська святиня» IX ст.).

Перша згадка про велику печеру біля села Нижнє Кривче зустрічається у 1721 р. у книзі Габрієля Жончинського «Природнича історія королівства Польського». У 1928–1930 рр. проводились археологічні дослідження ближньої частини Кривчецької («Кришталевої») печери під керівництвом професора археології Львівського університету Леона Козловського. У 1939 р. у ро-

чортів, церква вознесіння



боті «Нарис історії Південно-східної Польщі» він писав, що вхідний коридор був таким недоступним і засипаним, що з великими труднощами, проповзаючи в глибину вузьким ходом, він спільно з членами експедиції потрапив у перший зал, який назвали іменем проф. Козловського (тепер зал «Казковий»).

У 1931 р. детальне дослідження Кривчецької печери проводить інженер Віктор Нехай. У 1933 р. він у книзі «Путівник по печері в Кривче» дає опис і карту дослідженої частини печери. Члени Польського туристсько-краєзнавчого товариства (РТТК) прокопали вхідний коридор у печері. Вона стала однією з найвідоміших печер у довоєнній Польщі.

Під час Другої світової війни вхід до печери було підірвано. За переказами, в печері перехувались вояки Української Повстанської Армії. Енкаведисти закачали в печеру газ, а потім підірвали вихід. У 1961 р. його вдалося розкопати. З того часу тут проводять систематичні дослідження.

У будь-яку пору року температура у печері +11 градусів. Особливість «Кришталевої» полягає в тому, що в ній спостерігається підвищена іонізація повітря й практично повна відсутність бактерій.

Окрім печери, в Кривчому є замок. У більшості джерел дата його побудови – 1639 рік. Його будували магнати Контські. Замок мав майже квадратну форму з баштами по кутах. З західного боку була влаштована в'їзна брама.

У 1672 році, після підписання Бучацької угоди, турецький султан Магомет IV, повертаючись додому, деякий час перебував у замку зі своїм почтом.

Упродовж XVIII століття замок декілька разів міняв власників. Він поступово перебудовується під палац і втрачає своє військове призначення. Після скасування панщини у 1848 році, гебрей Л. Зейдман викупив замок у Кривчому, й за короткий час дві башти й північна, східна та західні стіни були розібрані. З каміння Зейдман побудував винокурню, а залишки каміння продав селянам. Донині у селі збереглися споруди побудовані з того каменю.

На гербі містечка зображена срібна замкова вежа на блакитному тлі.



Устя

Теперішнє село Устя лежить на березі Дністра, там де до нього впадає річка Нічлава. Колись це було містечко – Устя-Єпископське (Усте-Біскуп'є), відоме з 1530 року. У околицях Устя було давньослов'янське городище.

На гербі містечка зображена вежа з золотим куполом поміж двома соснами на блакитному тлі. Після I Світової війни Устя занепало і втратило свій містечковий статус.

**Мельниця-Подільська**

Перша письмова згадка про Мельницю-Подільську (раніше Мельниця-над-Дністром) відноситься до 1493 р. Назва поселення пов'язана з водяними млинами на плотах на Дністрі. У 1747 році Мельниця згадується в документах як володіння князів Лянцкоронських, котрому було надане магдебурзьке право.

Колись у містечку був замок Лянцкоронських, та зараз від нього не залишилось і сліду. Добре збереглася кам'яна церква св.Михайла, що побудована за оборонним типом у 1772 році.

У Мельниці-Подільській збереглося досить багато старих будиночків з довоєнних часів. Колись містечко славилось своєю фабрикою музичних інструментів. Зараз на фабриці виробляють вікна та двері. Мельниця-Подільська відома також своїм скіфським курганом. У містечку є пам'ятник Адаму Міцкевічу, а на околиці відновлена Стрілецька могила.



На старому гербі містечка був зображений на блакитному тлі золотий сніп у який були застромлені вила, коса, ціп, граблі, а над снопом – золотий серп.

У середині 1990-х тут, в околицях Мельниці працювала етнографічна експедиція з Луцька. Науковці Інституту досліджень Волині вивчали



язлівець, нижній замок

тутешнє писанкарство. Виявляється, подністровські писанкарки відтворюють на курячих яечках орнаменти, яким навіть не сотні – тисячі літ! На чорному тлі писанок, створених в околицях Мельниці-Подільської, – візерунки, що нагадують розписи на трипільській кераміці. На писанках можна побачити зображення і стилізованого грецького меандра (безконечник), і «небесного змія» (давнє дохристиянське божество), і навіть «сваргу-свастику» – символ вічності. Можливо деякі взори примандрували сюди з античними купцями і римськими легіонерами і поєднались із орнаментами скіфів і трипільців.

Збручанське-Чорнокозинці

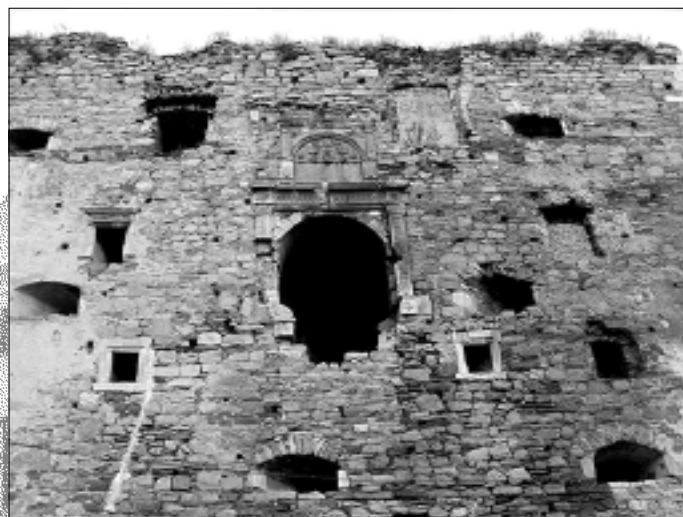
Село Збручанське (до 1963 р. Новосілка) лежить на березі Дністра навпроти колишнього містечка Чорнокозинці, що належить зараз до Хмельницької області.

Чорнокозинці вперше згадується у середині XV ст. До кінця XVIII ст. містечко було власністю кам'янецької римо-католицької катедрі і тут була літня резиденція єпископів.

Коли 1519 року король Сигізмунд I Старий на прохання Кам'янецького єпископа Вавржинця (Лаврентія) Менджелевського надав містечку привілей на право влаштування тут двох ярмарків, то зазначив, що Чорнокозинці вже мали такий привілей раніше, але він пропав під час татарського нападу.

У 1538 році волосський господар Петро обложив Чорнокозинці, та не міг їх здобути – і тому наказав вирізати усіх, хто жив поза мурами замку. Коли у 1588 р. король Стефан Баторій надав Чорнокозинцям магдебурзьке право, то зазначив в цьому привілеї, що поселення перед тим було спалене татарами.

Достеменно невідомо, коли саме засновано Чорнокозинський замок, можливо, ще за



Коріатовичів. Хоча місцевий замок був власністю єпископів, однак у XVI-XVII ст. тут часто перебувала хоругва коронного війська з пограничним ротмістром, щоб охороняти край від татарських нападів.

Після захоплення турками у 1672 р. Кам'янець, Чорнокозинці ще два роки належали Речі Посполитій, а у 1674 р. замок захопили османи. Вони спустошили фортецю і вбили всю залого. Після 1699 р. єпископи відновили свою твердиню і побудували в ній літню резиденцію.

У XIX столітті для резиденції єпископів був збудований палац, який можна побачити на малюнку Наполеона Орди. А замок поступово перетворювався в руїну.

З замком у Чорнокозинцях пов'язано кілька легенд, одну з них зафіксував Володимир Даль, що перебував у Кам'янці у 1831 р. як санітарний лікар: замок цей належав, як кажуть люди,

князеві «Куріатовичеві», тут він і жив зі своєю сестрою. Одного разу татари несподівано напали на Чорнокозинці й захопили замок. Князь утік підземними ходами і заховався у збручанських скелях, а сестра врятувалася на галицькій землі. Вона забрала з собою великі скарби і на ці кошти в глухому призбручанському лісі звела церкву з келіями, де й молилася до кінця віку за брата, що пропав без вісти. Можливо, йдеться про муровану церкву св. Миколая з XV ст. у селі Збручанському.

У Чорнокозинцях залишилися руїни великого костелу св. Йосифа (1608 р.)

Кудринці

Нижче, за кількома меандрами Дністра, річка і галицько-подільська границя розділили навпіл ще одне містечко – Кудринці. Тепер це два однойменні села – у Тернопільській та Хмельницькій областях.



У Кудринцях, на галицькому боці, на високій скелі над Збручем можна побачити мальовничі руїни замку XVII ст. З трьох боків замок захищений крутими схилами, з четвертої – двома баштами, одна з яких була надбрамною. За переказами, підземний хід тягнувся звідси під річищем Збруча, аж до кам'янецької фортеці.

Фортеця побудована з пісковика у 1615 р. Замок був власністю Гербуртів. У 1648 році козацькі загони під проводом Максима Кривоноса та повсталі селяни вигнали польський гарнізон з Кудринецького замку. У 1672 та 1694 рр. замок здобували турки. На початку XVIII ст. замок було перетворено в резиденцію Гуменецьких. Кам'яні мури та вежі відремонтували, а до східної стіни прибудували житловий будинок.

У плані фортеця виглядає як неправильний чотиригранник з трьома кутовими баштами. Великі розміри і форма трьох веж Кудринецької твердині були добре пристосовані для ведення

перехресного та флангового вогню. Найнепрístupнішою була східна сторона, захищена стрімким схилом гори та Збручем. До наших часів збереглися південна, західна і північна стіни, південно-західна шестигранна триарусна, та південна п'ятигранна башти та частина надбрамної башти. Найбільшої руйнації фортеці завдали місцеві селяни, що вже з середини XIX ст., коли замок залишився без господарів, почали розтягати каміння для розбудови своїх обійсть.

З висоти замкової гори відкривається чудова панорама на Збруч і Подільську рівнину. Вкриті лісами кручі, мальовничі пагорби, глибокі яри – все це додає неповторної краси цій фортеці.

Має замок і свого привида. За місцевою легендою, колись турки в одну з стін замку живцем замурували дівчину, з того часу її нещасна



кудринці, замок

душа, не знаходячи спокою, начебто бродить в ясні місячні ночі, лякаючи людей.

На гербі Кудринців зображений срібний козел на червоному тлі.

Через Кудринці проходить Траянів вал, а на луці «Городище», між лісом і замком, було давнє городище.

Дзвенигород

Трохи південніше натрапляємо на ще один Дзвенигород (Звенигород) – колишнє містечко.

На горі понад Дністром можна побачити вали городища з IX ст. Припускають, що тут ще за античних часів було місто. Можливо найдавніше на теренах Галичини. Приблизно тут на карті Птолемея позначене місто Трифоліум, що розкинулось на території близько 150 кв. км (приблизно стільки займає зараз Львів) поміж Збручем і Дністром і назва якого латиною означає «три листи». Місто та передмістя, окрім самих рік, захищали кручі та яри, а в менш захищених місцях були насипані вали, які те-

пер називають Траяновими (вали Траяна). Разом з природними урвищами і ярами вони утворили безперервний оборонний ланцюг. Щось подібного зустрічається довкола Галича.

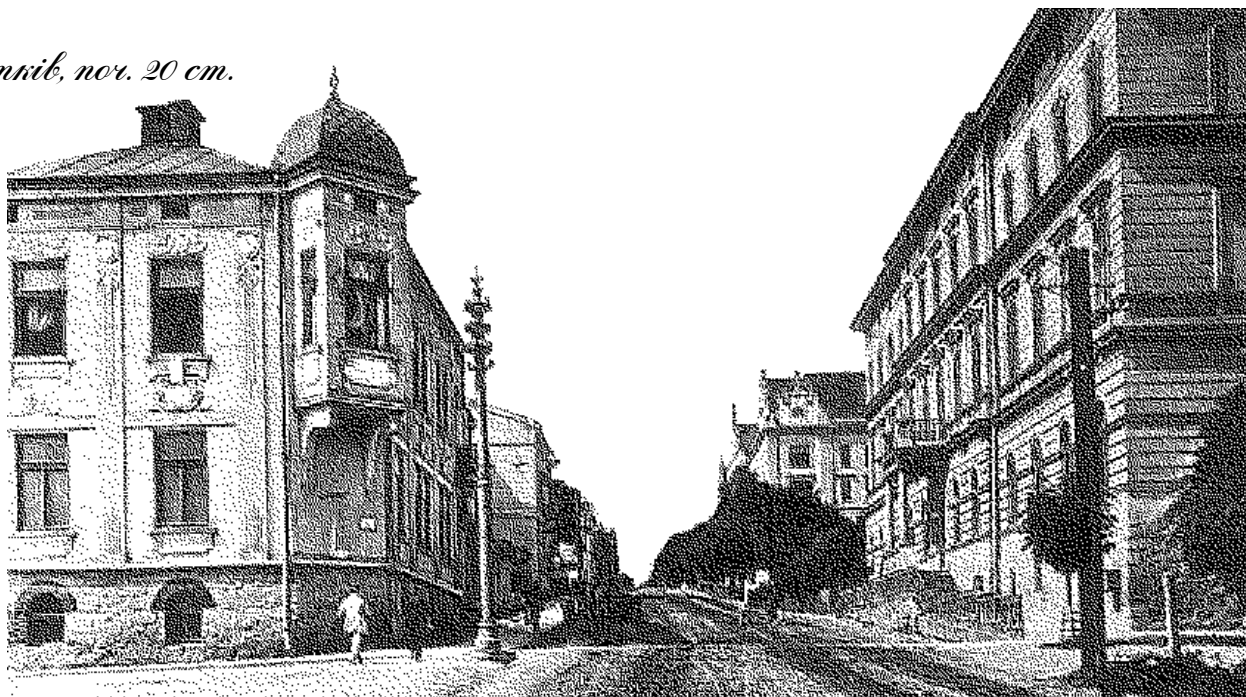
За княжих часів Дзвенигород був потужним укріпленим містом. До XVI ст. тут був замок князів Острозьких. У Дзвенигороді збереглась мурована церква Успення Діви Марії (1801 р).

Окопи Святої Трійці

У найглухішому куті, на південно-східному краю Галичини, там, де у Дністер впадає у Збруч, обидві ріки утворюють півострів, який лише на заході поєднується із суходолом. Це ідеальне місце для створення оборонних фортифікацій. Тож не дивно, що коли річка Збруч стала кордоном між Річчю Посполитою та Туреччиною, то у 1692 році король Ян III Собеський для блокади Кам'янця наказав побудувати тут фортецю Окопи Святої Трійці, або Блокада Кам'янця-Подільського. Замок був збу-



чортків, поч. 20 ст.



дований на місці давнього городища часів Галицького королівства.

Спорудженням Окопів Святої Трійці безпосередньо керували коронний гетьман Речі Посполитої Станіслав Ян Яблоновскі (до речі, будував він фортецю своїм коштом, не сподіваючись на допомогу сейму) і воєвода київський Мартин Контський. Замок був призначений для блокади доріг, що вели до захопленого турками Кам'янця-Подільського. Фортеця була опорним пунктом, де могли базуватися війська, які не давали змоги постачати харчі та боєприпаси до турецького Кам'янця і які нищили турецькі загони, що гарцювали між фортецями Кам'янця і Хотина. Фортеця панувала над усією околицею. З неї було видно стіни і мінарети Хотинської фортеці та Жванець із замком Лянцкоронських.

Гетьман Яблоновскі писав королю: «Є то над Лашківцями шия скалиста, яку стискає з однієї сторони Дністер, а з другої — Збруч, і зараз нижче впадає Збруч у Дністер, а Жванець у чверті милі... Хотіли форт побудувати у Жванці, але вирішили, що це місце набагато краще і

безпечніше для людей». 25 березня 1692 року гетьман Яблоновскі поклав перший камінь нової фортеці. Шість тижнів усе військо насипало тут вали і зводило оборонні споруди. До кінця жовтня будівництво було повністю завершено.

За Карловицьким трактатом турки повинні були повернути Поділля Польщі й залишити Кам'янець до травня 1699 року. Відтоді замок втратив своє оборонне значення. Хоча у 1711 році, коли турецька та шведська армії на чолі з Карлом XII та військо гетьмана Пилипа Орлика погрожували напасти на Польщу з боку Молдови, Кам'янець і Окопи розпочали спішно готуватись до оборони. В інвентарі від 22 вересня 1712 р. згадується, що в Окопах на озброєнні було 4 мортири, 39 гармат різного калібру. Згодом Окопи Св. Трійці вирішили залишити без артилерії, щоб краще забезпечити нею Кам'янець.

За часів Барської конфедерації, 1769 року, Окопи штурмом відбили від конфедератів російські війська. Внаслідок воєнних дій мури були сильно пошкоджені. За австрійських часів



окопи святої трійци, брами



тут довгий час була прикордонна митниця. Під час Першої світової війни, 1917 року, коли Східний фронт стабілізувався на Збручі, в Окопах Св. Трійці перебували Січові Стрільці.

Зараз від фортеці залишилися дві брами (Кам'янецька та Львівська), залишки дозорної вежі над Збручем та система земляних валів бастионної системи поблизу воріт.

У нинішньому селі Окопах Борщівського району ще збереглися дерев'яна церква св. Миколая (1777 р.) та руїни костелу з XVIII сторіччя.

Жванець

За Збучем лежить колишнє містечко Жванець, що вперше згадується під 1431 р. Наприкінці XVI ст. містечко стало власністю Калиновських. У першій чверті XVII ст. Валентин Калиновський, староста Кам'янецький, збудував тут замок. Твердиня була неодноразово обложена під час воєн, частих поблизу Хотинської та Кам'янецької фортець.

У 1646 р. король Владислав надав містечку магдебурзьке право, затвердив привілей на ярмарки і торги, печатку і герб.

Восени 1653 р. Богдан Хмельницький з козаками та татарами облягали польське військо з королем Яном Казимиром, який боронився у Жванці.

У 1672 р., коли величезне турецьке військо йшло на Кам'янець, Жванець без опору піддався туркам і вся замкова залага втекла до Кам'янця. Коли все Поділля було під турецьким ярмом (1672-1699 рр.), Жванець двічі відбивали поляки, але ненадовго. З 1699 р. місто було власністю Лянцкоронських, тут оселилися вірмени з Кам'янця та греки з Хотина.

У 1768 р. турки й татари, користуючись тодішніми політичними заколотами (Гайдамаччина, Барська конфедерація) напали на Жванець. У 1770 р. Жванець спустошила чума. Місто стояло руїною.

Після II-го поділу Польщі, коли ці землі відійшли до Росії, Жванецький замок вже втратив військове значення. Зараз це майже цілковита руїна — можна побачити лише єдину вцілілу башту над стрімким урвищем річки Жванчик. Поруч залишилися советські бункери Кам'янець-Подільського укріпленого району, збудовані у 1930-х роках.

Сорув



Колись фортеця була п'ятикутна в плані. На всіх п'яти рогах були башти, між ними – високі мури. В'їздів в фортецю було два – один головний, посередині західного боку, другий на південно-східному розі з боку містечка.

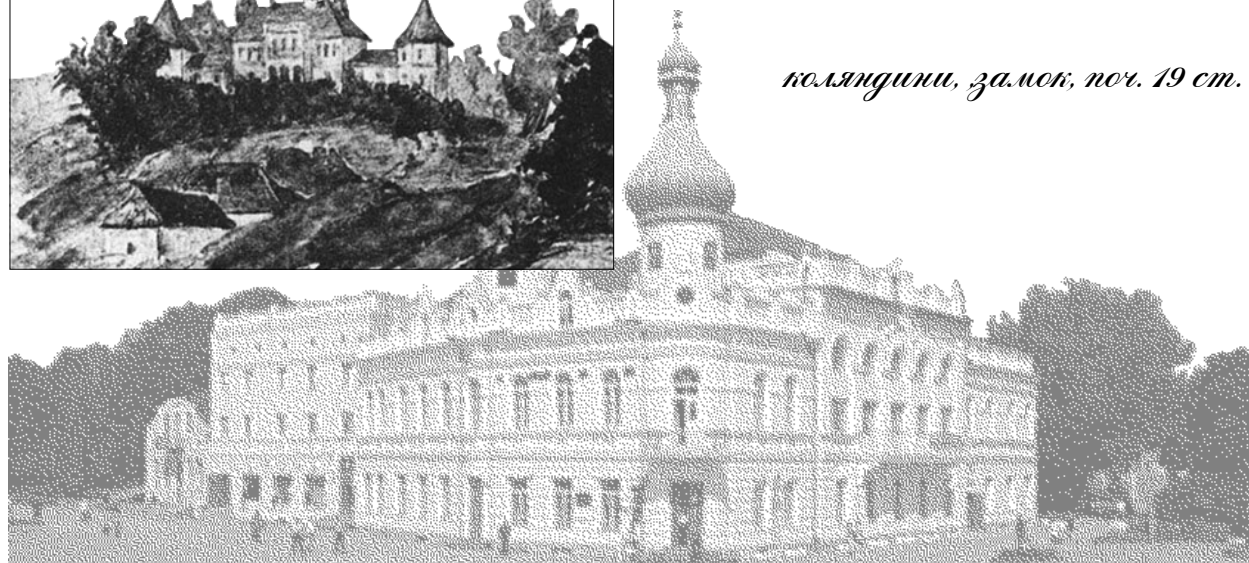
Іншою пам'яткою архітектури в Жванці є церква Непорочного Зачаття XVII-XVIII ст., збудована вірменами. Церква була оборонною, майже без архітектурних прикрас, оточена кам'яними мурами.

Закінчуємо наш шлях у Кам'янці на Поділлі. Досі остаточно не з'ясовано, коли виник Кам'янець-Подільський. Деякі історики стверджували, що місто побудоване даками в період воєн з Римом і називалося Петридавою або Клепидавою (від грецького «петра» чи латинського «ляпіс» – камінь і дакійського «дава» – місто).

Кам'янець-Подільський за Речі Посполитої був центром Подільського воєводства, у Російській імперії – Подільської губернії. У час Визвольних змагань Кам'янець у 1919-1920 рр. був кілька місяців тимчасовою столицею – місцем перебування урядів УНР та ЗУНР. До війни місто було центром Кам'янець-Подільської області.



коляндники, замок, поч. 19 ст.



ірина пустинникова

*Кам'янець
на
поділлі*

кам'янець на поділлі, польська ратуша



Склея — а над нею 12 башт і могутні стіни. Скільки віків відображається ця картина у каламутних водах Смотрича? Навіть якщо гіпотеза архітектора Євгенії Пламеницької про появу укріплень на місці сучасної фортеці ще за часів римського імператора Траяна та дакоримських війн (101-107 рр.) не підтвердиться, неможливо заперечувати, що вже в епоху Київської Русі тут з'явилася земляна твердиня, яка з часом набула знайомих нам рис. Як-не-як, а перша асоціація, яка спадає на думку при слові «Кам'янець» — це «Стара фортеця».

Кожен порядний замок повинен мати джентльменський набір із звияжних хронік, підземних ходів та потойбічних гостей, які ніяк не хочуть полишити старі стіни. Якщо з першим у Старої фортеці все гаразд, то привидів середньовічним стінам гостро не вистачає. Занадто реальною та кривавою була доля головної подільської твердині, щоб вислало часу ще й на романтичні казки. Коли тут прислухатись, чи, бува, не гримлять кайданами моторошні духи, якщо раз у раз чужоземні зайди підходять під могутні стіни.

Кажуть, хан Осман, побачивши у 1621 році укріплення Кам'янця, спитав: «Хто збудував таке могутнє місто?» — «Сам Бог», — була відповідь. «Нехай Бог і здобуває його!» — і повернув військо від могутніх стін.

Дві поразки фортеці мали поважні причини: 1393 року литовський князь Вітовт захопив твердиню через незгоду всередині гарнізону, а у 1672-му турки запанували над оплотом Поділля завдяки чисельній (у понад 60 разів!) перевазі. Події саме того часу послужили історичною канвою останнього роману з трилогії нобеліата 1908 року Генріка Сенкевича — «Пан Володівські».



У XVII сторіччі, за проектом французьких інженерів, навколо старих мурів виростає земляна Нова фортеця (в народі її ще називають Вали). У наш час тут іноді проводять лицарські турніри, й саме звідси злітають у небо букети феєрверків під час міських свят.

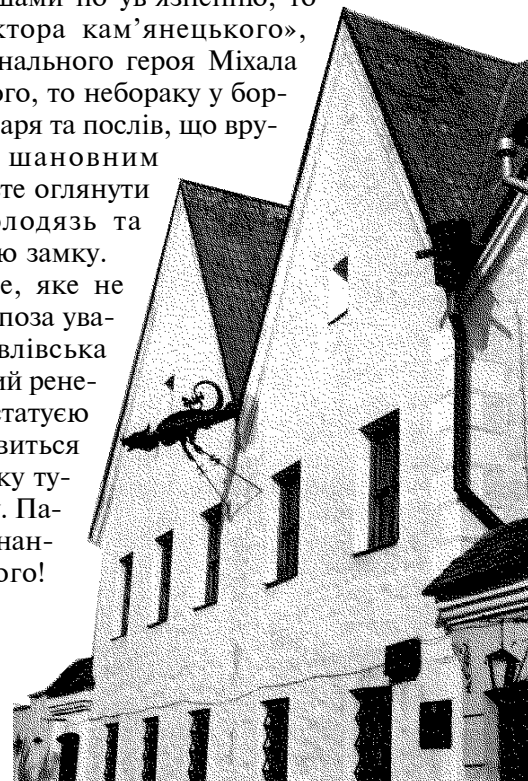
Крім фортеці, був укріплений і затягнутий тугою петлею Смотрича острів, на якому лежить власне Старе місто, ядро давнього Кам'янця: Вірменський бастион та оборонна міська брама при в'їзді до міста через вражаючий Турецький міст (можливо, зображений на колоні Траяна у Римі, а отже — один з найстаріших у Східній Європі, за гіпотезою Ольги Пламеницької), башти Різницька і Кравецька, башта На Броді, Гловерівські мури...

Справжній український Каркасон!

Наразі замкові підземелля та башти заселені фігурами з пап'є-маше, які зображують то Кармалюка з товаришами по ув'язненню, то мушкетерів «Гектора кам'янецького», польського національного героя Міхала Єжи Володівського, то небораку у борговій ямі, а то писаря та послів, що вручають грамоти шановним гостям. Не забудьте оглянути 40-метровий колодязь та пройтися галереєю замку.

Ще одне місце, яке не можна залишити поза увагою, — Петропавлівська катедра, унікальний ренесансний храм зі статуєю мадонни, що дивиться на захід з вершечку турецького мінарету. Парадоксальне поєднання непоєднанного!

на м'янецо на поділлі, руська ратуша



Та все стає на свої місця, якщо згадаємо, що упродовж 27 років (1672-1699) містом правили яничари, які і перетворили всі християнські святині Кам'янця на мечеті. Розумно вирішивши, що ламати – не будувати, польська влада, яка повернулася у місто в листопаді 1699 р., зберегла цей витвір східного мистецтва. А на верхівку мінарету у 1756 р. встановили бронзову фігуру мадонни, яку привезли на Поділля з далекого Гданська. Цікава деталь: за проектом військового інженера Христіана Дальке мадонна закріплена на вершечку 36-метрової колони мінарету за принципом дитячої іграшки: навіть найсильніший подмук вітру не зможе перекинути балансуючу на земній кулі діву Марію з зоряним німбом навколо голови.

Менше пощастило фонтану «Одна сльоза», який турецький намісник Поділля Галіль-паша звів на могилі своєї малолітньої дочки. Дорогоцінний мармур так конденсував вологу з повітря, що через певний проміжок часу у чашу фонтану падала одна-єдина краплина: камінь оплакував померлу дівчину.



Тут же, у катедрі, у каплиці Радників – найцінніший у мистецькому сенсі скарб Кам'янця: надгробок 21-річної Лаури Пшездецької з Чорного Острова. Два роки – з 1874 по 1876 – з цільної брили карарського мармуру відомий скульптор Віктор Бродський виготовляв свій шедевр. Реалістичність образу перевершила всі сподівання невітшних батьків. Скорботний ангел загасив факел життя, книжка навечно відкрита на двадцять першій сторінці.

До речі, це єдина робота Бродського на теренах колишнього СРСР: талановитий скульптор працював головним чином у Ватикані. Саме тому Ермітаж свого часу так хотів бачити Лауру у своїх залах.

145 крутих сходинок мінарету вгору, майже в цілковитій темряві. Шлях, який сліпий муедзин долав 5 разів щодня, позаду. Попереду – панорама фортеці та Старого Міста.

Відновлені ратуша і вірменський колодязь, поруч – дзвіниця домініканського костелу, яку в 1994 році так і не встигли врятувати від полум'я пожежники з усього району. Неподалік від ратуші розмістилися ще й францисканський



монастир, костели домініканок та тринітаріїв, садиба кам'янецьких старост та руський магістрат. Кам'янець унікальний тим, що тут було три магістрати, три лави, три ради: польська (ратуша на Ринку), руська (ратуша поблизу картинної галереї, «дім з драконом»), вірменська, вона ж вірменський торговий дім та резиденція архієпископа (зараз там відділ археології). Пізніше, в XVI ст. усі ратуші об'єднали в одну, польську. Так що говорячи «Ратуша», маємо на увазі саме польську на Ринку.

Православні церкви слід шукати у руських кварталах Старого міста. Найфотогенічніша з них – дерев'яна Хрестовоздвиженська церква на Карвасарах, що притулилася до стрімких скель каньйону біля фортеці. Найоригінальніша – триконхова Петропавловська з XVI сторіччя. Такі храми будували лише тут, на Поділлі. Ще одну триконхову споруду – Троїцький храм – котрий рік реставрують при в'їзді до Старого міста з Нового плану.

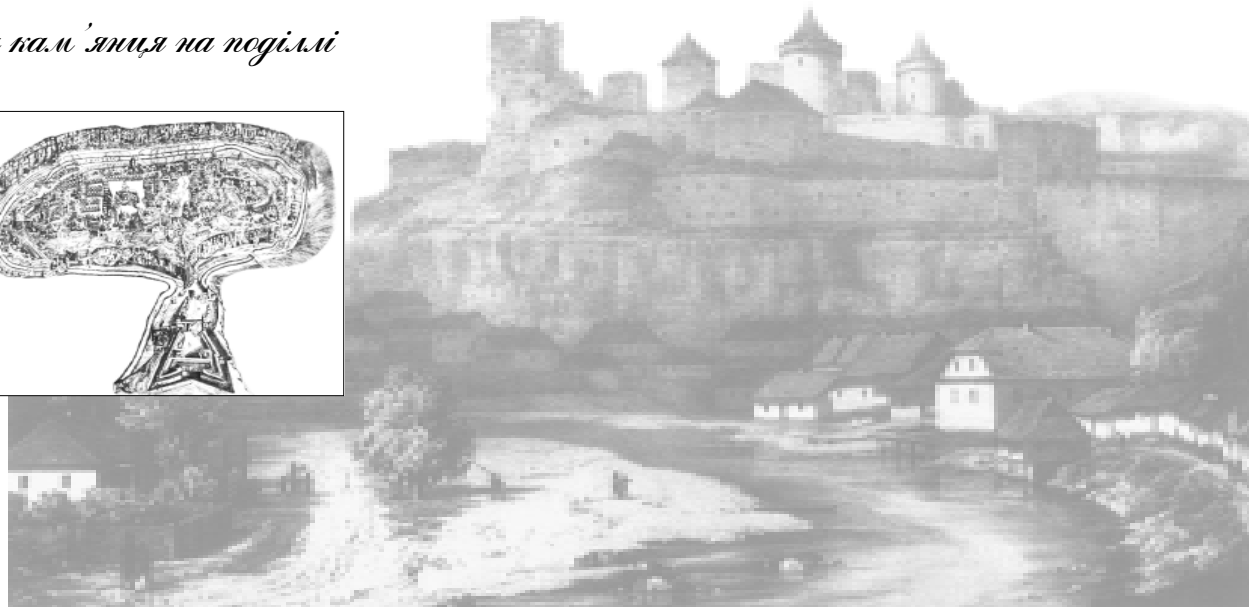
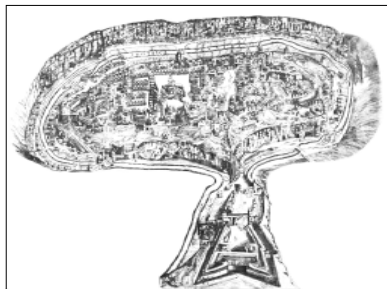
Найстарша – оборонна Миколаївська – стоїть біля руїн величезного вірменського костелу. Товщина стін скромної зовні церквиці – до півтора метра. За вірменським звичаєм, у стіну Миколаївської церкви (до побудови катедрі вірменської вірменська громада правила саме тут, в цій церквиці) вмурований камінь-хачкар, датований 1544 роком.

Найпомітніша церква – вже на Польських фільварках: блакитні бані Георгіївського храму добре проглядаються майже з усіх боків Старого міста. А найпомпезнішу зараз відновлюють за старими кресленнями у сквері поблизу міської ради: храм Александра Невського зводили за типовим проектом на честь сторіччя приєднання Поділля до Російської імперії у 1893 році.

Від часів, коли 40% населення міста становили євреї, збереглася лише велика робітничка синагога поблизу Гончарної башти. Зараз тут ресторан «Стара фортеця». Місто, що спокон-



план кам'яня на поділлі



віків лежало на кордонах держав та імперій, вчило толерантності всіх своїх різноплемянних мешканців.

Ще кілька років тому унікальні гідротехнічні комплекси Руської та Польської брам, які охороняли місто з півночі та півдня майже 500 років тому, були принаймні з дахами. Зараз найромантичніші куточки Кам'янця пришвидшеними темпами перетворюються на руїни, до їх лав от-от долучиться величезна 7-поверхова башта Баторія та батарея Святого Андрія у вірменських кварталах міста. Сюди не водять туристів, хоча саме у таких місцях дух середньовіччя законсервувався найліпше.

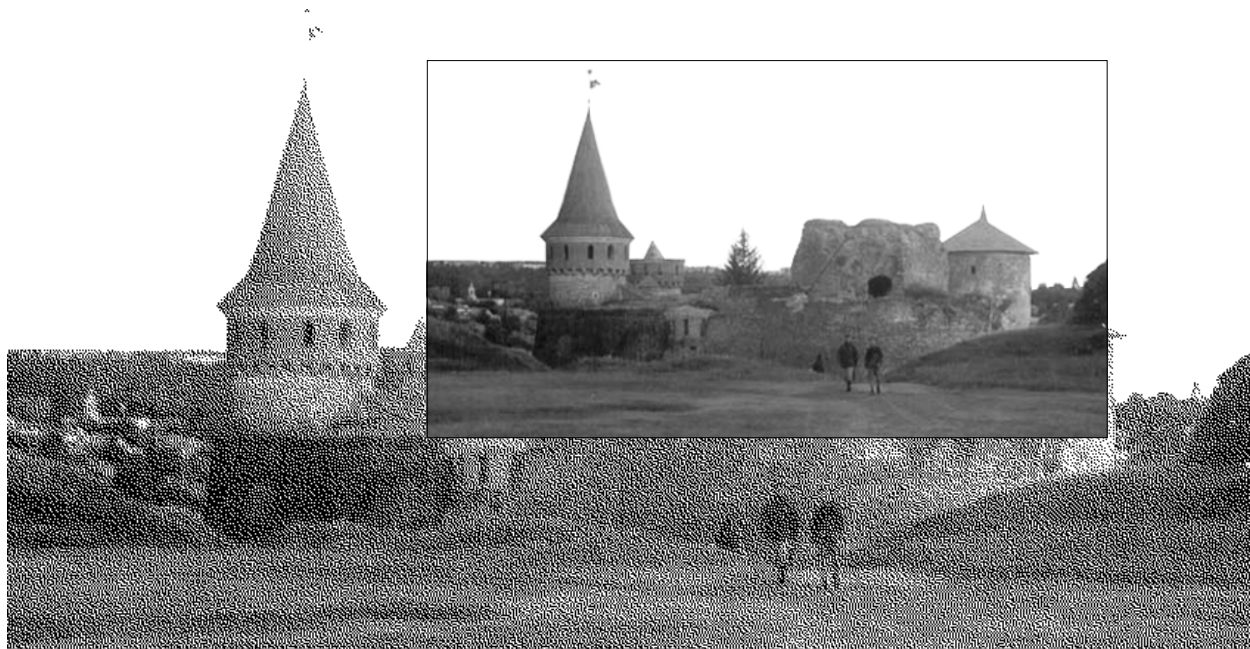
Ось комендантський палац Яна де Вітта, генія, що звів домініканський собор у Львові. Саме тут жила деякий час його невістка, прекрасна грекinya Софія Глявоне-де Вітт, пізніше — Потоцька, чийм іменем названо

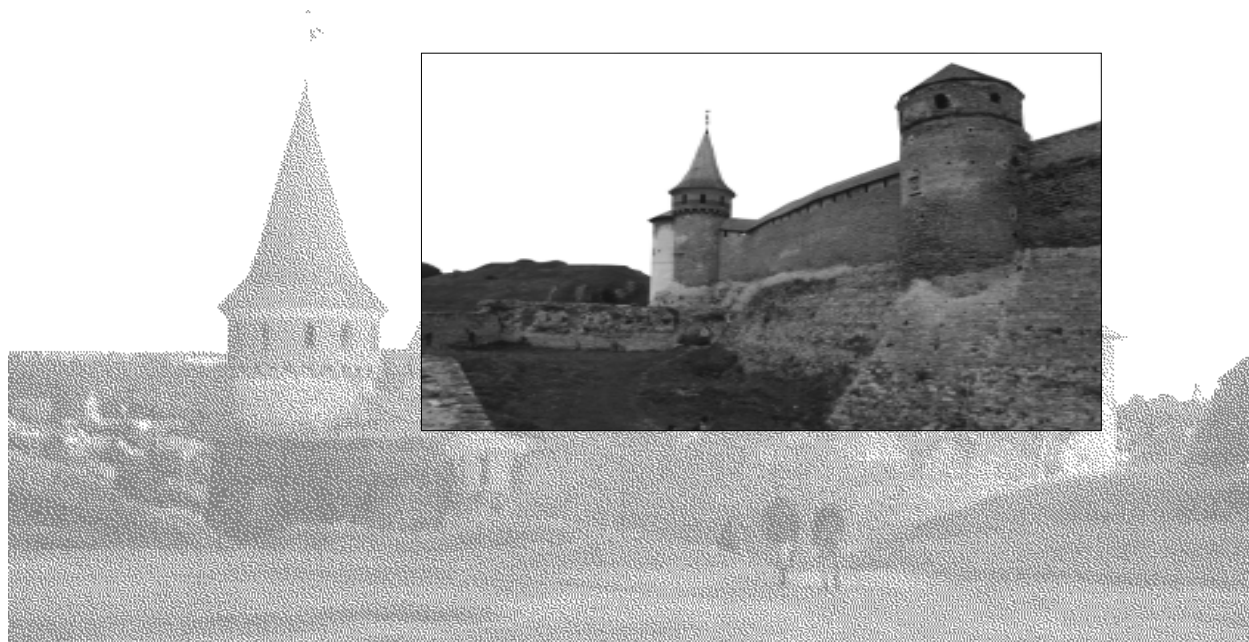
відомий дендропарк в Умані. І хтозна, чи відбулася б коли-небудь Софіївка, не зустрінь син коменданта прекрасну юну полонянку, яку посол польського короля Боскамп-Лясопольські віз монарху у подарунок. Таємне вінчання у Зінковецькому костелі — і невдовзі Європа падає до ніг юної графині де Вітт.



Неподалік палацу — залишки гаремної в'язниці, куди кидали непокірних наложниць намісника Поділля Галіль-паші. Поруч, його будинок, а ще вище — старий вірменський шпиталь.

Саме з Кам'янця доцільно вирушати до Хотина та інших подільських замків. А їх у околиці Кам'янця немало: Панівці на сході, Кудринці та Чорнокозинці на заході, Окопи та Жванець на півдні. Серед найбільш популярних маршрутів — візити у тисячолітній Бакотський монастир на Дністрі та Кришталеву печеру у селі Кривче.





Волоський Шлях

ігор мельник

львів, ратуша



Тепер рушаємо від Галицької брами, точніше, від теперішнього пам'ятника королю Данилу, – і вулицею Князя Романа вибираємося «на волохи».

Ліворуч – колишній палац Справедливости. Тут, у колишньому монастирі Кармелітів червничкових (взутих), де було створено в'язницю, утримували заарештованого Івана Франка. Про це свідчить таблиця на будинку № 1/3.

Далі виходимо на вулицю Зелену (колишню Волоську дорогу). Між нинішньою Волоською вулицею та Зеленою височить гора Яцка, на якій колись була капличка, а тепер спортивне грище СШ №28 (раніше дівоча гімназія Св. Урсули).

На початку вулиці Зеленої бачимо палацик нинішньої Педагогічної бібліотеки. Цей палацик, збудований років 170 тому для Адама Замойського, мав не одну таємницю. Свого часу, наприклад, був місцем збору масонської ложі.

Завернемо праворуч на Тарнавського, піднімемось серпантинном цієї вулиці до скупчення вил, збудованих у 1920-1930-х роках. Тут іще зберігається неповторна авра довоєнного Львова.

Трохи далі, за кількома стандартними советськими блоками ще недавно руйнувався занедбаний палацик «Під двома сфінксами». Під ним залишки «Зеленого ока» – колись впорядкованого ставка, місця прогулянок і рекреацій. А навпроти, через дорогу на пагорбі досить ціка-

вий цегляний будинок під номером 17 – типова німецька робітничка касарня кінця XIX ст., що нагадує колишні «чорні міста» Сілезії чи Руру. Трохи вище вже «робітничі казарми» соціалізму – гуртожитки будівельників 1960-х років.

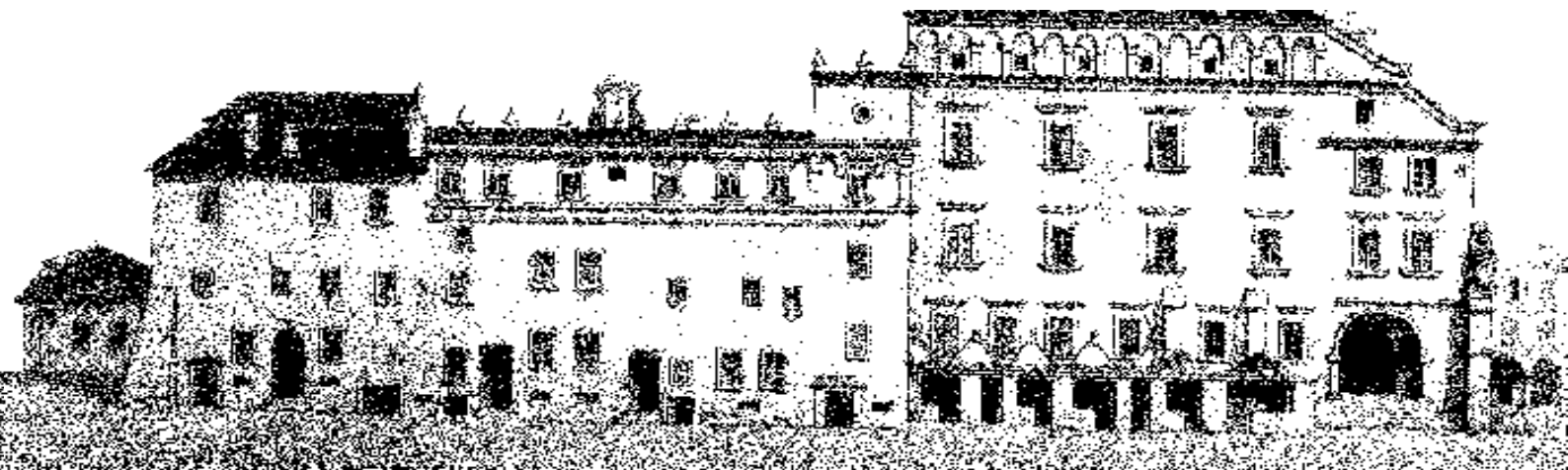
Там, де тепер від Зеленої відгалужується вулиця Дністровська, була одна з львівських рогаток. Ще до середини 60-х стояв тут гранітний чорний хрест, на згадку про якусь з минулих воєн. Навіть автобусну (а потім тролейбусну) зупинку в цьому місці люди ще довго називали «Біля Чорного хреста».

А далі Сихів. Тут між паралелепіедами панельних «багатоповерхівок» та залізничною колеєю ще зберігся куточок сільського старого Сихова, і серед нього дерев'яна церква Св. Трійці (1654 р.).

Старе Село

Вулиця Зелена плавно переходить за межами Львова у Бібречку дорогу. Цей гостинець був прокладений у XIX ст., а раніше купецькі валки на Волощину рухались старою дорогою в долині річки Давидівки через Старе Село, там, де у 1866 році пролягла залізнична колія на Чернівці. За селом Підмонастир давня дорога через ліс прямувала до Бібрки.

Старе Село – справді старе, колись воно було навіть містечком. Перші згадки про нього



датують 1442 роком. Ще в княжі часи Старе Село входило до оборонної лінії удільного князівства з центром у Звенигороді, де стояв княжий замок. Звенигородський замок не зберігся, проте частково залишився замок у Старому Селі.

Село входило в уділ князя Давида, того самого, що осліпив князя Василька. Давид же заснував сусіднє село Давидів, а тут було поселення Черепницько, пізніше Черепів, а згодом – село Черепин. 1401 року південно-східну частину давнього Черепова – Черепинку (саме тут і виникло Старе Село) отримав у володіння Завіша Чорний з Гарбова за заслуги від короля Владислава II Ягайла. Згодом він відступив цю частину села синові Янові з Гарбова, яку вже тоді називали Старим Селом. Ян же у 1448 році переселяє сюди зі своїх маєтків багато родин і називає цю частину села містечком Гарбовом. 1454 року заснував він римо-католицьку парафію, а в 1498 році містечко зруйнували турки.

На початку XV століття селом володів Ян Тарнавський – великий гетьман коронний, донька якого – Софія – принесла Старе Село

в посаг князеві Василю Костянтину Острозькому. За нього була вже церква Усікновення голови Св. Івана Хрестителя. Син Януш, який прийняв католицьку віру, відновив місцевий костел. Донька Януша – Єфросина – вийшла заміж за князя Олександра Заславського, на якого й перейшов титул князів Острозьких. Їхній син Владислав Домінік, князь Острозький і Заславський, у 1642 році розпочав будівництво замку.

1648 року замок здобули козаки Богдана Хмельницького. Однак Заславський вже наступного року повністю відновив замок. Хоча Хмельницький і називав князя «периною», проте у 1655 році, беручи в облогу Львів разом із татарами й московитами, не наважився штурмувати Старосільський замок.

Пізніше замок переходив з одних рук до інших і сильно занепадав. Лише Синявські (на початку XVIII ст.) його відреставрували і перед наступом шведів перенесли сюди зі Львова арсенал. Однак, після 1731 року, перейшовши до Чарторийських, замок сильно занепадав. Руїнуватися він почав з 1809 року, коли став влас-

Львів, приїзд цесаря франца йосифа, 1851 р.



ністю магнатів Потоцьких. Так і стояв замок півтора століття без жодного догляду, оскільки замкову резиденцію перетворили на броварню, винокурню, різні склади тощо.

Стіни замку збереглися порівняно непогано. Площа його – неправильний п'ятикутник. З шести башт залишилися три, на стінах де-не-де трапляються бійниці. Завершення мурів виконано у вигляді аттика, оздобленого аркатурою. Башти трохи вищі від стін. Цим досягається особлива монолітність всієї споруди. Дуже приваблива східна башта, завершення якої вирізьблено з каменю у вигляді розгорнутої корони. Колись замок був оточений валами і глибоким ровом. До нього вела дорога через болота, греблю. Це один з найбільших замків в Україні. Хоч і дуже поруйнований, але ще можна здогадатися, що він був і одним з найкращих замків, споруджених у ренесансному стилі. Зараз замок порожній, хіба що часом оселяються у ньому циганські табори. Місцеві ж жителі потроху розносять замкове каміння для своїх будов.

У Старому Селі збереглась дерев'яна церква Св. Івана Хрестителя (1742 р.), у сусідньому

Черепині – Стрітення Господнього (1757 р.), а в Давидові – мурований костел Св. Станіслава (1600 р.).

Звенигород

Коли звернути з дороги Львів-Бібрка ліворуч біля села Відники (Водники), то вже здалеку можна побачити село Звенигород. Колись це було славетне княже місто, одна з давніх столиць Галичини, коли ще про Галич ніхто й не чув.

Як писав Іван Крип'якевич, «Звенигород згадують у літописах з 1087 року, але не відомо, хто в ньому тоді князував, можливо, Володар Ростиславич, який при смерті (1124) передав це князівство синові Володимиркові. Галич за перших Ростиславичів не згадується (за винятком непевної звістки 1126 р.). Після смерти Рюрика Володар Ростиславич з'єднав Звенигород з Перемишлем, а Василько, правдоподібно, крім Тереховлі, володів також Галичем.

Звенигород спершу належав Володимиркові. Після смерті його брата Ростислава Володимирко, правдоподібно, зайняв Перемишль, відсту-



пивши Звенигород Івану Ростиславичу. 1141 р. по смерті Івана Васильковича до Володимирка перейшли Галич і Теревовля. Врешті, скориставшись війною, яку розпочав Іван Ростиславич, Володимирко захопив Звенигород...

Початковий етап створення відокремленого князівства в Галицькій землі відомий тільки в загальних рисах. 1084 року з'явилися тут три князі – Рюрик, Володар і Василько Ростиславичі – і в їх руках опинилися головні міста краю – Перемишль, Звенигород і Теревовля... Проти Ростиславичів виряджався Володимир Мономах – одного разу на Микулин поблизу Теревовлі (тепер смт Микулинці Теревовлянського р-ну Тернопільської обл.), двічі – на Броди, для спільного виступу разом з Ярополком Ізяславичем, дати не відомі. 1087 р. Ярополк почав похід на Звенигород, але дорогою був убитий, в чому підозрювали Ростиславичів».

Після смерті Рюрика 1094 року його брати Володар і Василько спільно оволоділи землею і солідарно захищали свої справи. Вони розподіляли територію так, що Перемишль і Звенигород належали Володареві, а Теревовля –

Василькові. Володар залишив двох синів: Володимира (Володимирка) і Ростислава, перший одержав Звенигород, другий – Перемишль. У 1127 році дійшло до війни між Володимиром і Ростиславом, в якій взяли участь також інші князі. Із подій цієї війни відомі мирний з'їзд у Щирці, на якому бояри з обох сторін даремно намагались дійти згоди, та облога Звенигорода, яку здійснив Ростислав. Потім звенигородським князем був син Ростислава – Іван.

А перед тим Володимирко встановив нову столицю князівства в Галичі. На думку І. Крип'якевича, всі інші «стольні» міста були на околицях: Перемишль – близько до польського кордону, Звенигород – недалеко від волинського, Теревовля – поблизу степів. У різні часи всі вони витримували напади й облоги. Галичу, який був у середині князівства, далеко від кордонів, не загрожували несподівані набіги, що убезпечувало княже правління. Водночас Галич був важливим економічним центром, а саме осередком солеваріння. Усі ці обставини підняли Галич до рівня столиці. Володимирко осів у Галичі 1141 року.

Львів, 1830 р.



Та в Галичі Володимирко зіткнувся з опозицією певних кіл. Взимку 1145 року, коли він виїхав на лови до Тисмениці, галичани послали гінців у Звенигород до Івана Ростиславича і ввели його у Галич. Вони зібрали значне військо і три тижні обороняли місто від наступу Володимирка. Але врешті Іван Ростиславич мусив утікати з Галича на дунайське Пониззя.

Тим часом київський князь Всеволод Олгович двічі (1144 та 1146 рр.) облягав Звенигород, але не зміг здобути сильно укріпленого міста. Місто вже втратило свої столичні функції, однак залишалось важливим торговим центром.

У 1241 році Звенигород здобули та зруйнували татари, після чого місто вже не відродилось, бо поряд виник Львів. Донині одне з урочищ біля Звенигорода називають Батіївкою. Там, за переказами, був табір хана Батия.

На місці могутньої фортеці залишилось городище, а навкруги ще й сьогодні можна побачити залишки ровів та насипів оборонних валів. На початку XVIII ст. на території колишнього княжого замку коронний гетьман Адам Миколай Синявський, який був також власником

замку в Старому Селі, наказав насипати ще більший пагорб, і побудував новий замок-фортецю у вигляді чотирикутної споруди з баштами, оточеної глибоким ровом і частоколом. На плані Звенигорода 1766 року видно замок із чотирма бастіонами, а довкола нього територію маєтку оточують нижні вали. Наприкінці XVIII ст. замок Синявських у Звенигороді втратив своє значення, і донині від нього майже нічого не залишилось.

У березні 1914 року мешканці Звенигорода спорудили один із перших пам'яників Тарасові Шевченку, який за кілька місяців був зруйнований під час російської окупації Галичини.

Археологи й історики цікавились Звенигородом здавна. Перші розкопки та публікації зробили ще в першій половині XIX століття. Відтоді фахівці майже щорічно здійснюють тут розкопки, відтворюють життя княжого двору, дружинників, численних ремісників, які населяли колись це могутнє місто.

Найціннішою знахідкою археологів слід вважати відкриття фундаментів кам'яної церкви XIII ст. біля підніжжя гори. А біля її південної



стіни відкрито ще одну прямокутну будівлю, фундаменти якої теж викладені з білого тесаного каменю.

У селі було відкрито Музей історії давньоруського міста Звенигорода, споруджено пам'ятник на честь 900-річчя княжого міста.

У сусідніх селах збереглися старі дерев'яні церкви: Св. Миколая (1729 р.) у Відниках, Св. Симеона Стовпника (1729 р.) у Коцурові та Св. Юра (1781 р.) у Гриневі.

Бібрка

Вперше Бібрка згадується у Галицько-Волинському літописі під 1211 роком. Там також згадується річка Бібрка, старовинне урочище Боберка (Бібрка), тобто місце, де були бобри.

Історики згадують про героя Куликовської битви Бобрка Волинського. Як вважає Леонтій Войтович, це був Дмитро, один з молодших синів литовського князя Коріята Михайла Гедиміновича. Дмитро Михайлович в Москві прийняв прізвисько Боброк-Волинський — це дало підстави дослідникам говорити про його володіння в районі Бібрки. Між 1353-1366 рр. район річки Бібрка був у числі володінь, залежних від Любарта, васалом якого був Дмитро Михайлович. Можливо, що на цих землях було засновано замок Боброк, який дав початок пізнішому місту Бібрка.

У 1366 р. ці землі перейшли у залежність від польського короля. Напевно тому Дмитро



Коріятович почав шукати щастя у Сіверській землі, потім перейшов на службу до суздальсько-нижньгородського князя Дмитра Костянтиновича, а з 1371 р. став зятем і головним воєводою московського князя Івана Красного. Він — один з головних героїв Куликовської битви 1380 року. Саме Боброк-Волинський утримав гарячого серпуховського князя Володимира Андрійовича, який був першим воєводою Засадного полку, від передчасного удару і задіяв полк після того, як татарський хан Мамай кинув у битву свій останній резерв. Подальша доля князя Дмитра Боброк-Волинського губиться в бурхливих подіях кінця XIV ст.

Привілеєм короля Казимира IV у 1469 році Бібрка отримала магдебурзьке право, за яким дозволено було влаштовувати ярмарок двічі на рік та раз у тиждень (тоді щовівторка) проводити торги. Привілей Сигізмунда II Августа підтвердив у 1569 році надані права та дозволив проводити третій щорічний ярмарок і торги не лише щовівторка, а й щосуботи. Тепер базарний день у Бібрці — четвер. На гербі міста зображений на блакитному тлі золотий бобер із зеленою галузкою в зубах.

Пожежі, татарські набіги, козацькі та шведські війни спустошили місто. За ілюстрацією 1661 року в місті залишилось лише 26 будинків. З 1790 р. місто дісталось графу Скарбку. Тоді було відкрито



перші навчальні заклади: дворічну (тривіальну) та трирічну (нормальну) школи.

На південний схід від міста височить пагорб із капличкою Пресвятої Покрови. За переказами, це улюблене місце відпочинку Івана Франка, що з далеко не святенницькою метою навідував у Бібрці час від часу письменницю Уляну Кравченко (Юлію Шнайдер), яка вчителювала тут у 80-х рр. XIX ст. і залишила цікаві спогади про Бібрку. При нагоді Франко виступав на зібраннях у місцевій читальні «Просвіти».

На початку XX століття у Бібрці довкола середмістя, заповненого жидівськими крамничками, далеко в поля відходили околичні дільниці – Козина, Осілля, Замлиння, Загора, Заріка. На Ринку та прилеглих вулицях з'явилося кілька презентаційних кам'яниць. Зокрема будинок «Сокола», в якому за советських часів був кінотеатр, а також Народний дім «Просвіти» біля церкви.

Після відступу зі Львова у листопаді-грудні 1918 року в Бібрці перебувало командування Української Галицької Армії.

У 1939 році Бібрка стала районним центром. У червні 1941 року до місцевої тюрми енкаведисти зігнали заарештованих у місті та з навколишніх сіл: Романова, Гринєва, Водник, Звенигорода, Глібович, Серник, Любешки. Всіх катували та помордували.

Від середньовіччя у місті зберігся оборонний костел (який зафундував у 1402 р. Завіша

Чорний) із дзвіницею. Після війни в костелі влаштували спортзал, а потім взагалі залишили цю унікальну пам'ятку на руйнацію. Тепер костел Св. Миколая належить римо-католицькій громаді. При костелі діють два невеликі монастирі – Згромадження сестер францисканок родини Марії та Товариства Св. Франциска Салезького.

У 1906 році за проєктом Василя Нагірного міщани збудували церкву. Раніше вона була названа на честь Богоявлення Господнього. Тепер це греко-католицька церква Покрови Пресвятої Богородиці.

У 1993 році у Бібрці було збудовано православну церкву Вознесіння Господнього (УПЦ КП). Були там також дві муровані синагоги.

Довкола Бібрки багато гарних лісів, а за кілька кілометрів на схід, неподалік від сіл з «нагірнівськими» церквами Стрілки та Стоки, розташоване мальовниче озеро у Ріпищах.

Вибранівка

У 1866 році залізниця Львів-Станіславів-Коломия-Чернівці пролягла кілька кілометрів на захід від Бібрки. Між селами Волощина та Великі Глібовичі було збудовано станцію Бібрка-Глібовичі. У Волощині збереглась дерев'яна церква Вознесіння Господнього (1710, 1794 рр.).

Наступна залізнична станція була в колишньому містечку Вибранівка. У ньому на



початку ХІХ ст. на кошти місцевої дідички Розалії Лось було збудовано церкву Введення в Храм Пресвятої Богородиці. Це досить цікава споруда у формі ротонди в стилі класицизму. Натомість портал виконаний з елементами бароко.

Вибранівка згадується як містечко з 1631 р. З 1672 року тут відбувались ярмарки. На старому гербі Вибранівки – на блакитному тлі зображена срібна мурована капличка із золотим хрестом.

Городище

Наступна станція – Бориничі. Село Бориничі відоме з 1424 року. Капличка, розташована у лісі неподалік від села, приваблює паломників, які приходять, щоб напиться цілющої води з криниці. Найбільші прощі на Спаса. За переказами, розгледівши вночі у дивному світлі образ Божої Матері, люди натрапили на джерело. Одного разу глухоніма пастушка одужала, скуштувавши води. Тоді граф Борковський вимурував на цьому місці каплицю. Слава про неї покотилася далеко за межі Галичини, тож грамотою від 2 березня 1865 року папа Пій ІХ надав відвідувачам каплиці відпуст.

Неподалік Городище, яке колись поділялося на два села – Городище Королівське та Городище Цетнарське. За давніми переказами, на

пагорбах поряд зі селом стояло місто Заграда, яке знищили ординці. Його мешканці, що втекли від татар, почали селитися в долині ріки Ставчанки. Оскільки нове поселення виникло з міста («города»), то й нарекли його Городищем. За польських часів у північній частині села Городище Королівське, де тепер розташована церква, стояв королівський замок.

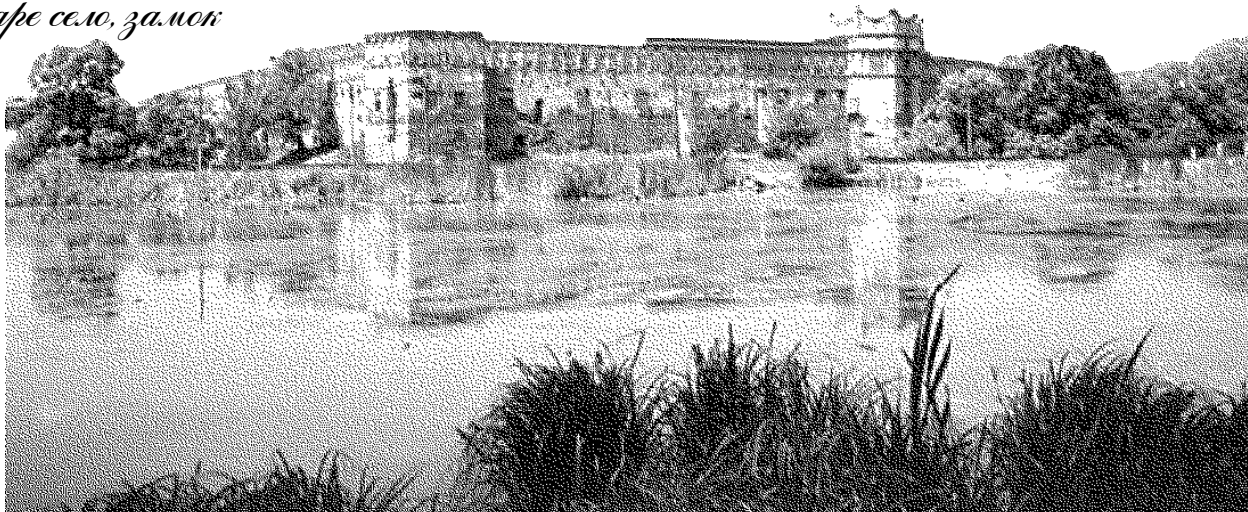
Замок мав бути і в сусідньому селі Чорний Острів, про це свідчить запис в інвентарі села за 1688 рік.

Соколівка

На старому Волоському шляху першим містечком за Бібркою була колись Соколівка. Тепер це село Жидачівського району. Від колишнього містечка залишились рештки костелу Св. Миколая. Колись він був оборонним храмом з бійницями та мурами. За советських часів був перетворений на колгоспний склад, а тепер поволі руйнується. Колись поряд з костелом був двір дідичів з парком, а можливо, й оборонний замок, від якого залишились сліди валів.

Ще Соколівка зберегла свою планувальну містечкову структуру з прямокутною ринковою площею, на якійсь колись була ратуша. Неподалік стоїть дерев'яна церква Св. Миколая.

старе село, замок



Одна з дільниць містечка називалась Стара Синява. Колись містечко називалось Синява (Сенява) і належало родині Синявських. Перша письмова згадка про поселення належить до 1379 року. У 1594 році доньки Александра Синявського, Анна та Софія, «упосаджують костел містечка свого спадкового Сеняви над Бібркою».

У 1823-1840 рр. у містечку працювала одна з перших в Галичині цукроварень.

Біля сусіднього села П'ятничани на горі стоїть мурована вежа-донжон XIV-XV ст. Довгий час вежа стояла руїною і була відреставрована в 1980 рр. Тепер тут музей «П'ятничанська вежа» – філія Львівської галереї мистецтв.

Нові Стрілища

До 1959 року Нові Стрілища були районним центром Дрогобицької області. Тепер це селище міського типу Жидачівського району. Перша письмова згадка про Стрілища (Стрільці) належить до 1375 року. Історики припускають, що Стрільці виникли в XI-XII ст. і були прикордонним поселенням між Галицьким і Звенигородським князівствами.

У 1513 році від Стрілищ (тепер це село Старі Стрілища) було виділено містечко Нові Стріли-

ща на торговому шляху з Бібрки до Рогатина. Містечко мало привілей на проведення чотирьох ярмарків на рік та щотижневих базарів щопонеділка. На гербі Стрілищ – золотий коронований лев на блакитному тлі з піднятими передніми лапами.

В містечку збереглися бароковий костел – пам'ятка XVII ст., парафіяльна церква Успення Пресвятої Богородиці, а також будинок, в якому народився провідник ОУН та УПА Микола Лебедь.

Неподалік в лісах Бурштинського Опілля провід третьої округи УПА «Лисоня» вибрав місце для заснування підстаршинської школи. На початку листопада 1943 р. сюди із Карпат прибула сотня «Сіроманців» під командою «Яструба» для організації й охорони школи. Партизанський табір проіснував до 29 жовтня 1944-го, коли війська НКВД оточили село Мельню і почали обстрілювати табір з гармат і мінометів. «Сіроманці» відбили шість атак і ввечері залишили табір. Нині тут, на Золотій галявині створили партизанський музей просто неба, в якому можна оглянути комплекс фортифікаційних споруд.



Ходорів

Перша згадка про Ходорів належить до 1394 року. Тоді його називали Ходоростав.

274 За найвірогіднішою версією, назва міста походить від чоловічого імени Ходор. До нього наближене ім'я Теодор (грецький варіант Богдана). За переказами цей Ходор разом з трьома братами Данилом, Васьком і Ваньком Корчаками прийшли в Галичину з Угорщини. Від них пішли шляхетські роди Ходорівських, Даниловичів, Васичинських та Лагодовських, які мали спільний герб «Корчак».

Раніше місто було на острові, утвореному ставом і одним з рукавів річки Луг. Тут у XV ст. було збудовано замок. Від нього до міського ринку з ратушею вела вулиця Замкова. На ній дідич Ходорова Юрша Ходорівський збудував у 1460 р. костел Всіх Святих, який після перебування в 1777-1778 р. зберігся донині.

За часів Хмельниччини, у 1648 році, полковник Товпига на чолі 15-тисячного козацького війська здійснив похід на Рогатин, спустошуючи дорогою шляхетські замки в Ходорові та Бориничах.

У 1866 році через містечко пролягла залізниця Львів-Чернівці, у 1889 р. колія на Стрий, а у 1897 р. — на Рогатин і Тернопіль.

У 1913 році акціонерна спілка «Ходорів» збудувала в містечку цукровий завод.

Під час українсько-польської війни в будинку теперішньої загальноосвітньої школи №3 наприкінці

1918 р. розташувалася Начальна команда Української Галицької Армії. До Ходорова приїжджали президент ЗУНР Євген Петрушевич, головний отаман Директорії УНР Симон Петлюра. А 22 та 27 лютого 1919 р. завітала місія Антанти на чолі з генералом Жозефом Бертельмі.

З Ходорова походять народознавець, меценат, завдяки пожертвам якого зродилася «Русалка Дністрова», Микола Верещинський (1793-1882). Польський історик права, дійсний член НТШ, поет і літератор, учений, організатор науки, ректор Львівського університету, архівіст і видавець Освальд-Мар'ян Бальцер (1858-1933), письменник і журналіст, відомий громадський діяч серед української діаспори в Бразилії, перший перекладач Шевченкового «Заповіту» португальською мовою Сильвестр Калинець (1886-1945), видатний український публіцист, громадський діяч української діаспори Іван Кедрин-Рудницький



старе село, замок,



(1896-1995), багатолітній головний секретар Українського народного союзу в США, один із засновників Світового конгресу вільних українців Володимир Сохан (1923-2002), відомий поет Ігор Калинець. У сусідньому селі Отиневичі 11 листопада 1837 р. народився видатний польський художник Артур Гротгер.



Сучасний герб Ходорова: у лазуровому полі на срібній землі над лазуровою водою стоїть рибалка у срібному одязі з золотим «павуком» в руках.

Кілька кілометрів на південь від Ходорова, в селі Бортниках був палац Замоїських з гарним парком. У Бортниках у 1875 році була відкрита перша, поза Львовом, сільська філія Товариства «Прогрес».

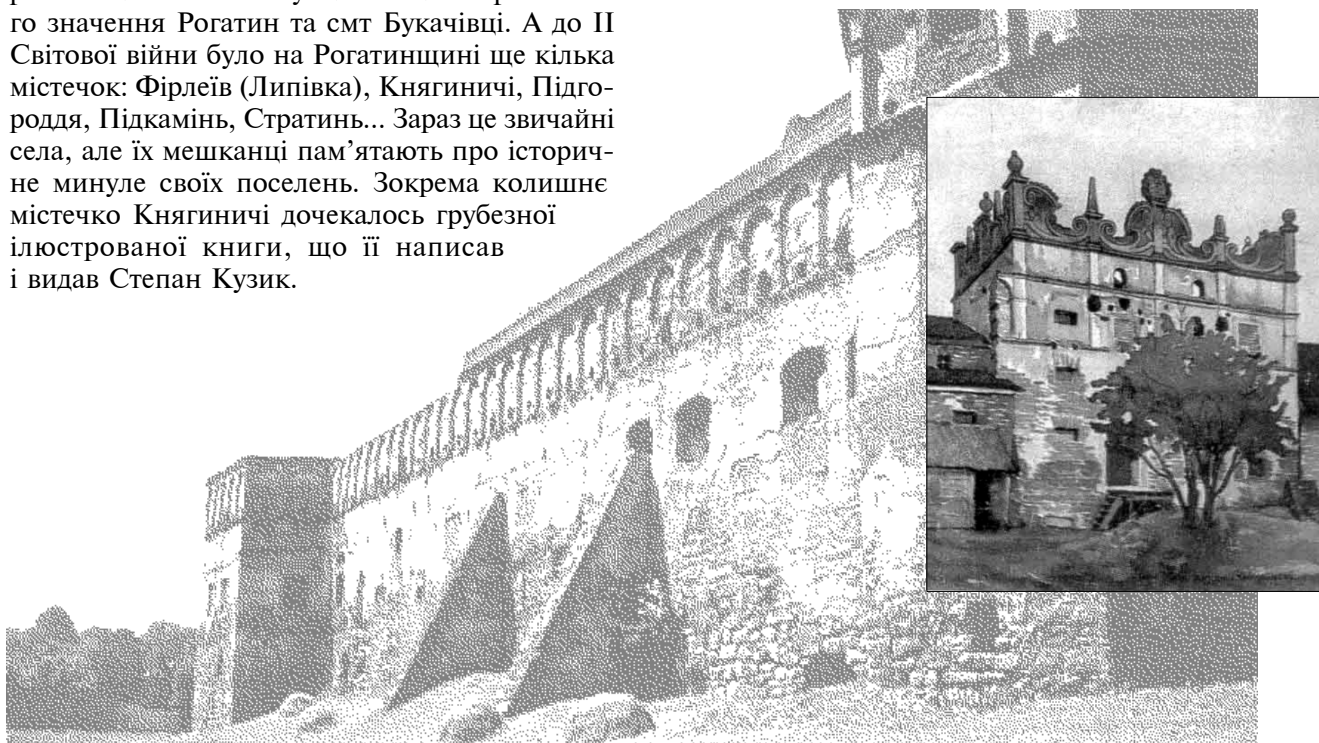
Княгиничі

На схід від Ходорова починається Рогатинський район Івано-Франківської області. Зараз у районі «міський» статус мають місто районного значення Рогатин та смт Букачівці. А до II Світової війни було на Рогатинщині ще кілька містечок: Фірлеїв (Липівка), Княгиничі, Підгороддя, Підкамін, Стратинь... Зараз це звичайні села, але їх мешканці пам'ятають про історичне минуле своїх поселень. Зокрема колишнє містечко Княгиничі дочекалось грубезної ілюстрованої книги, що її написав і видав Степан Кузик.

Княгиничі розташувались на західному березі річки Свірж (або Свір) біля великого ставу. За річкою розкинулось село Загір'я. А через обидва поселення пробігає дорога Ходорів-Рогатин, що є частиною траси Стрий-Тернопіль. Колись залізниця пролягала повз Княгиничі, що спричинило слабший розвиток на переломі XIX-XX ст. Хоча містечко мало колись вигідне розташування у центрі чотирикутника, утвореного Рогатином, Ходоровом, Новими Стрелищами та Букачівцями. 10 разів на рік тут проводили ярмарки і був готель для заїжджих купців.

275

Перша письмова згадка про Княгиничі датується 8 січня 1437 року. За переказами, король Данило Галицький подарував ці землі своїй сестрі, княгині Олені. Це одна з версій походження назви. З 1563 року Княгиничі отримали магдебурзьке право. На міському гербі зображено золоте сито на блакитному тлі – символ хліборобства та млинарства.



1809 року в містечку була збудована дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці, яка збереглась донині.

У 1908 році був збудований костел-каплиця, що належав до Підкаменецької римо-католицької парафії. Після війни його зруйнували більшовики, а цеглу використали для будівництва райвиконкому в Букачівцях.

6 червня 1898 року в Княгиничах було урочисто відкрито читальню Товариства «Просвіта». Кількість членів «Просвіти» у містечку в довоєнні роки доходила до 300 осіб. А 14 грудня 1989 року було створено Княгиницький осередок Товариства української мови ім. Т. Шевченка. Окрім «Просвіти», у містечку діяли до війни товариства «Сокіл», «Січ», «Сільський господар», «Союз українок», кооператив «Народна торгівля»...

Мешканці містечка брали активну участь у формаціях УСС, УГА, УПА. У Княгиничах перебував свого часу командувач УПА Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка).

У сусідньому селі Загір'я збереглась Воздвиженська церква, збудована у XVIII ст.

Підкамінь

На північ від Княгинич, там, де через річку Свірж проходить залізниця Ходорів-Рогатин, у селі Приозерне (до 1961 р. Псари) є палацовий комплекс XVIII-XIX ст. з парком, яким до війни володів граф Людвіг Рей.

Кілька кілометрів вище за рікою лежить колишнє містечко Підкамінь (Підкамінь

біля Рогатина, на відміну від Підкаменя у Бродівському повіті). У 1877 році було збудовано муровану церкву Собору Пресвятої Діви Марії.

На початку минулого століття у містечку була гуральня графів Стажинських, громадська каменоломня, кооператив «Згода», два шинки, дві трафіки, пошта, телеграф, пожежна сторожа, трикласна школа та читальня Товариства ім. Качковського.

Фірлеїв (Липівка)

При дорозі Перемишляни-Рогатин лежить колишнє містечко Фірлеїв, назване на честь колишніх власників з роду Фірлеїв. У XV ст. поселення називалось Матвіїв. А за советської влади у 1941 році містечко Фірлеїв стало селом Липівка.

У 1892 році в містечку була збудована мурована церква Зіслання Святого Духа. Хоча більшість мешканців були греко-католиками, чотирикласна школа у Фірлеєві вела навчання польською мовою. У містечку були кооперативи «Єдність» та «Коло рільниче», дві кредитні спілки, пошта, телеграф, пожежна сторожа, два млини та дві каменоломні.

Фірлеїв, ринок, поч. 20 ст.



У Липівці зберігся костел Св. Станіслава, а в сусідній Кліщівні – дерев'яна Миколаївська церква XVI-XVII ст.

Стратин

За порослими лісами пагорбами Бурштинського Опілля, в мальовничій долині Студеного потоку розташоване колишнє містечко Стратин (Стрятин). У XVII ст. в містечку була знаменита Стратинська друкарня, яка видавала духовну літературу. У ній працювали відомі просвітителі Гедеон Балабан, Памво Беринда.

У 1671 році король Міхал Корибут Вишневецький надав містечку магдебурзьке право та привілей на три ярмарки в рік та два торги на тиждень (у понеділок і суботу). Відтоді до советських часів існували дві окремі громади: Стратин Місто (Новий Стратин) та Стратин Село (Старий Стратин). У 1675 році під Стратином польське військо під проводом Атанеуса Мячинського перемогло татарів.

У Стратині були цегельня, піч для випалювання вапна, водяні млини та дві мазарні. Однак містечко, що опинилось далеко від залізниці, поступово занепадало. У вересні 1932 року, згідно з розпорядженням польського

міністерства внутрішніх справ, Стратин втрапив міські права.

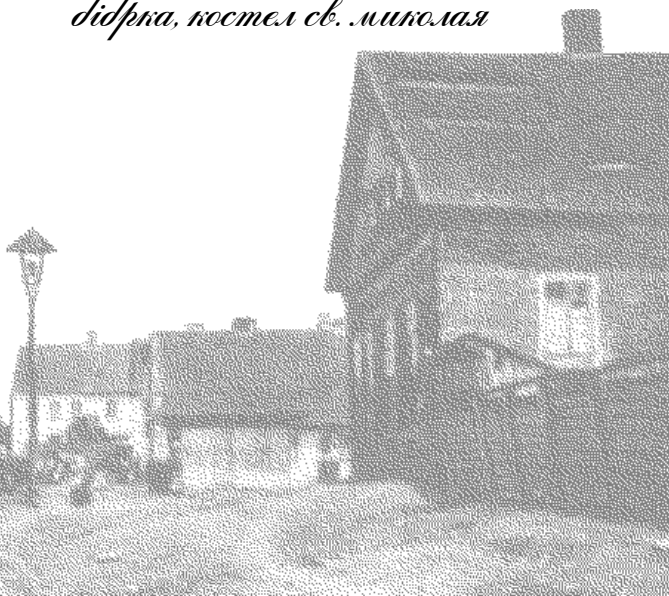
Зараз у селі, яке об'єднало Новий і Старий Стратин, є пам'ятник Т.Шевченку і невелика мурована синагога, збудована у 1995 р. замість старої, з 1818 року, знищеної в часи II Світової війни. На початку XIX ст. Стратин був визначним центром гебрейського хасидизму. Рабин Єгуда Зві Гірш Брандвейн, учень рабина Урі зі Стрілиць, заснував Стратинську хасидську династію рабинів.

Неподалік село Чесники, в якому збереглась мурована Миколаївська церква XIV-XV ст. У плані церква тридільна, перекрита трьома напівсферичними куполами. У XIX сторіччі на північному та південному фасаді звели величезні контрфорси, що надало церкві середньовічного оборонного характеру. Цей архаїчний настрій посилюють мури та кам'яні хрести і фігури довкола храму.

Підгороддя

На південь від Фірлеєва було містечко Підгороддя (Підгород'є). В околицях Підгороддя розкопано декілька городищ X-XIII ст. Збереглися

дідина, костел св. миколая



залишки валів, укріпленого дитинця, фундаменти церкви, сліди житлової забудови.

Містечко відоме з 1533 року. У XVI ст. Підгороддя отримало міський герб, на якому зображена на блакитному тлі срібна ратуша з трьома вежами, а над нею золоті латинські літери «PM» – «Podgrodensis Magistratus».

На початку XX ст. в містечко мало читальню «Просвіти» та однокласну школу з руською мовою навчання. Монастир сс. Милосердя володів паровим млином та цегельнею, а поблизу містечка були каменоломні.

1776 року в Підгородді збудовано дерев'яну церкву Івана Хрестителя. Зараз у селі налічується 530 мешканців.

Сусіднє село Черче відоме як старий бальнеогрязьовий курорт. У селі збереглась дерев'яна церква Св. Василя (1733 р.) та встановлено пам'ятний знак на місці вилі «Богданівка», подарованої Богданові Лепкому вдячними читачами та громадою Черча у 1933 році. У 30-х роках

письменник щороку приїжджав з Кракова до Черчого, щоб відпочити та підлікуватись цілющими грязями. Вілу проектував талановитий архітектор Роман Грицай, один з піонерів галицького модернізму. У 70-х роках компартійні урядники наказали зруйнувати «Богданівку», щоб віла націоналістичного письменника не псувала відпочинок трудящих на советському курорті. Не збереглась теж збудована у 1930-х роках за проектом Р. Грицайя дерев'яна капличка в Черчі.



Рогатин

Зараз місто Рогатин – це райцентр на півночі Івано-Франківської області, на річці Гнила Липа. Місто лежить практично в центрі української частини Галичини, там де сходяться межі Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей.



хогорів, поч. 20 ст.

Історія Рогатина бере початок від часів Галицько-Волинського князівства. Перша згадка про Рогатин припадає на 1184 р.

Одна з легенд про заснування Рогатина розповідає, що якось під час полювання дружина Ярослава Осмомисла заблукала в темному лісі. Там вона побачила оленя з великими рогами, який і вивів її з лісу. На тому місці князь вирішив побудувати місто. З того часу олень став символом Рогатина. На його гербі поруч із літерою R зображено оленячий ріг.

Після захоплення 1340 року галицьких земель Польщею Рогатин розбудовується на теперішній території. У буллі папи Боніфація IX перемиському єпископу від 15 травня 1390 року Рогатин вперше названо містом. Інтенсивний розвиток міста починається після надання йому 1415 року магдебурзького права та пов'язаних з ним привілеїв. У 1539 році Рогатин отримав дозвіл на будівництво ратуші та відкриття сукновальні, а придатки від неї та від продажу го-

рільки використовувати на спорудження оборонних мурів. В'їзд і виїзд із міста захищали Львівська і Галицька брами, що стояли над ровами на валах, укріплених частоколом, а потім мурами.

Оборонне значення відігравали два найбільші храми міста: церква Різдва Богородиці та костел Св. Миколая. Їх високі дзвіниці з вузькими вікнами-бійницями дотепер домінують у міській забудові. У межах міста, неподалік Львівської брами, стояли розібрана у ХІХ ст. дерев'яна церква Св. Варвари та заснований 1614 року і знесений 1784-го монастир та костел домініканців. Дерев'яні церкви Св. Духа, Св. Миколая, Св. Юрія (не збереглася) збудовані були у передмістях, яких у Рогатині налічувалося чотири: Нове Місто, Бабинці, Завода, На вулицях. Церква Святого Духа, споруджена ще 1598 року, вважається найстарішим дерев'яним храмом України. Церква Св. Миколая збудована на горбі



в Горішніх Бабинцях. Будівництво храму датують 1729 роком.

280

За однією з версій, саме з Рогатина, з родини священика, походила Настя Лісовська (1505-1561), дружина турецького султана Сулеймана Пишного, відома всім як Роксолана (за іншими даними, її батьківщиною були Чемерівці на Хмельниччині). У жовтні 1999 року на центральній площі міста було встановлено пам'ятник Роксолані, прикрашений бронзовими птахами, біля якого молоді пари зараз покладають квіти.



З Рогатина походять брати Юрій та Іван Рогатинці, на честь яких у Львові назвали вулицю (колишня Комсомольська, а ще раніше Собеського). Вони були організаторами Ставропільського братства, школи та друкарні при Успенській церкві у Львові. Чимало зусиль вони доклали, аби в 1589 році домогтися права організувати в Рогатині при церкві Різдва Пресвятої Богородиці місцеве братство та школу, навіть прислали зі Львова дяків-учителів.

Хоча, як в більшості галицьких міст та містечок, у населенні Рогатина переважали гебреї, місто зберігало свій український характер. З Рогатинщини походять громадські діячі та політики, засновники Товариства «Просвіта», Стефан Качала, Омелян Огоновський, історик

Ісидор Шараневич, письменники Сильвестр Яричевський і Володимир Масляк. У 1891 році в місті була створена філія «Просвіти».

На початку ХХ ст. в Рогатині була створена Товариством «Рідна школа» недержавна українська гімназія. Будинок для неї будував архітектор Іван Левинський за кошти селянського мецената І. Телев'яка. Її учителями були Антін Крушельницький, Іван Крип'якевич, Денис Лукіянович, Юліян Панькевич, а директором Михайло Галушинський, перший командувач легіону Українських Січових Стрільців, у 1923-1931 роках голова Товариства «Просвіта», віцепрезидент сенату II Речі Посполитої.

Букачівці

Селище міського типу Букачівці у 1939-1959 роках було районним центром, тепер належить до Рогатинського району. Букачівці відомі з 1438 р. У 1489 році поселення отримало міський статус. Колись тут був укріплений замок.

У містечку були броварня, гуральня, водяні млини, залізнична станція. Букачівці мали привілей на проведення 10 ярмарків на рік та щотижневих торговиць кожного четверга. На початку ХХ століття у містечку була гуральня, фабрика газованої води, два кооперативи та кілька десят крамниць.



холодів, млин, поч. 20 ст.



У серпні 1944 р. відділ УПА здобув на кілька днів районне містечко Букачівці.

У 1894 році в містечку було збудовано муровану церкву Різдва Христового. Є в Букачівцях діючий костел Всіх Святих.

Журів

На північний захід від букачівців лежить колишнє містечко Журів (Джурів). Перша письмова згадка про це поселення відноситься до 1394 року. У 1510 р. дідич містечка переводить Журів з права руського і польського на німецьке (магдебурзьке). Львівський архітектор Микола Бевз дослідив, що місто мало унікальну для Галичини планувальну схему із т. зв. Довгим ринком, який імовірно був закладений до отримання магдебурзького права. Посередині ринкової площі стояла ратуша. Містечко лежало біля ставу і було оточено рукавами річки Свірж.

На замовлення Даниловича відомий архітектор Павло Римлянин здійснював у 1618 році

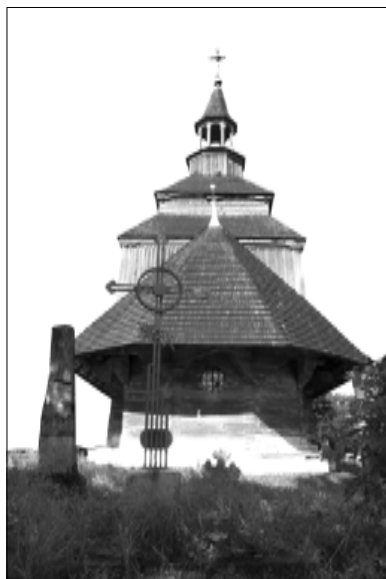
перебудову тутешнього костелу. Храм був збудований у готичному стилі у XVI ст. і реконструйований у 1618-1621 рр. вже за ренесансною модою. На жаль, костел не зберігся, бо був зруйнований під час II Світової війни.

У 1914 році в Журові було збудовано муровану церкву Св. Дмитрія. Хоча вже з XIX ст. Журів втратив міський статус, збереглась його урбаністична планувальна система.

Бурштин

Бурштин видно здалека, особливо з південного боку, від самого Галича, з замкової гори, видно високі комини Бурштинської ТЕС. А як їхати зі Львова, то спочатку з'являються стандартні квартали нової частини міста, закладеної в советському стилі у 60-х роках XX сторіччя. І мало кому зараз відомо, що колишнє селище міського типу, піднесене до рангу міста районного підпорядкування у 1993 році, має вже 450 років. У жовтні 2004 року міщани урочисто відзначали цю річницю.

Перші поселення на місці сучасного Бурштина, як написано в книзі «Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки і особистості», з'явилися ще у III ст. до Різдва Христового. А у 1436 році з'являється перша письмова згадка про Нове Село, яке розбудовували вихідці з села Острівця, котрі через часті розливи Гнилої Липи



рогатин, церква св. духа



вимушені були закласти новий населений пункт. Подальша історія Нового Села пов'язана з діяльністю галицького старости Миколая Синявського.

Свою кар'єру Миколай Синявський закінчив на посадах великого коронного гетьмана і руського воєводи (з 1553 р.).



За військові та державні заслуги король Речі Посполитої Сигізмунд II Август у 1554 році передав йому в приватну власність кілька населених пунктів, серед яких було і Нове Село. Королівська грамота передбачала надання цьому населеному пунктові статусу містечка та пов'язаних із цим привілеїв, заселення його новими жителями й окреслення кордонів. Рік надання королівської грамоти для Нового Села вважається роком народження міста Бурштина. Хоча цією назвою містечко найменоване вперше в документах за 1596 рік.

За легендою в урочищі біля містечка колись княжна загубила бурштинове намисто. Прикрасу довго шукали, але не знайшли, тоді урочище назвали Бурштиновим. Деякі науковці вважають що мешканці містечка

здавна обробляли бурштин і торгували ним. А історик О. Купчинський вважає, що містечко назване так за характером ґрунту – жовтої глини, яка у місцевих мешканців асоціювалась з бурштином.

Синявські збудували в містечку замок. Зберігся опис фортеці за 1698 рік. Вона мала форму квадрата з дерев'яними вежами в кутах та дві брами з баштами. У XVI-XVII ст. містечко часто зазнавало нападів турків і татар. Особливо руйнівними були напади 1589, 1618, 1620, 1626, 1633 років. У 1629 році під Бурштином татари зазнали поразки від королівського війська і майбутній хан Іслам-Гірей потрапив у полон до поляків.

У XVIII столітті власником містечка стає Павел Бенуа, який заклав у Бурштині монастир тринітаріїв. У 1787 році місто складалось з трьох частин – середмістя та двох передмість – Галицького і Підгаєцького.

На початку XIX ст. містечко викупив граф Ігнатій Скарбек, котрий розбудував центр містечка і ринкову площу в італійському стилі та збудував розкішний палац. У Скарбка жив у 1819–1822 рр. музикант і композитор Франц Ксавер Моцарт, син Вольфганга Амадея Моцарта.

Бурштин, поч. 19 ст.



У 1840 році через Бурштин проклали брукований гостинець від Рогатина до Войнилова, а у 1866-у біля містечка пролягла залізниця Львів-Чернівці. У 1895 році в Бурштині отець Теофіль Теліховський та бургомістр Омелян Будний заснували читальню «Провсіти».

У 1914-1919 рр. містечко стало ареною запеклих боїв I Світової та українсько-польської воєн і було дуже зруйноване. У роки II Світової війни було винищене жидівське населення.

Після війни Бурштин став селищем міського типу та райцентром. На початку 50-х років було зруйновано палац Скарбків та спалено його архіви. З архітектурних пам'яток в Бурштині збереглися церква Чесного Хреста побудови 1802 року, костел Пресвятої Трійці 1774 року, аптека 1882 року.

У 1962 році поблизу Бурштина почалось спорудження потужної теплової електростанції, яка

Біля містечка, н.п. вокзал, поч. 20 ст.



працює на вугіллі, природному газі та мазуті і є однією з найбільших в Україні (2,4 млн. кВт). Біля електростанції було створено велике водосховище. Тоді ж почали розбудовувати нову частину Бурштина стандартними житловими будинками. Тепер населення міста досягнуло 16 тисяч мешканців.

У місті створено музей визвольних змагань та історико-етнографічний музей «Берегиня».

Мартинів

Залізнична станція Бурштин збудована біля Бурштинської ТЕС, а ближче до самого міста лежить станція Мартинів, названа так на честь колишнього містечка, що було неподалік. Зараз це два села над Дністром – Старий та Новий Мартинів. За галицькою традицією часто містечка перебирали назви поближких сіл, які ставали «старими», а їх урбанізовані тезки «новими».

Мартинів, як і сусідні міста (Букачівці, Войнилів) в давні часи був оточений у периметрі ровом, валом та частоколом.

У 1888 році в Новому Мартиніві було збудовано церкву Св. Миколая.

Більшівці

284

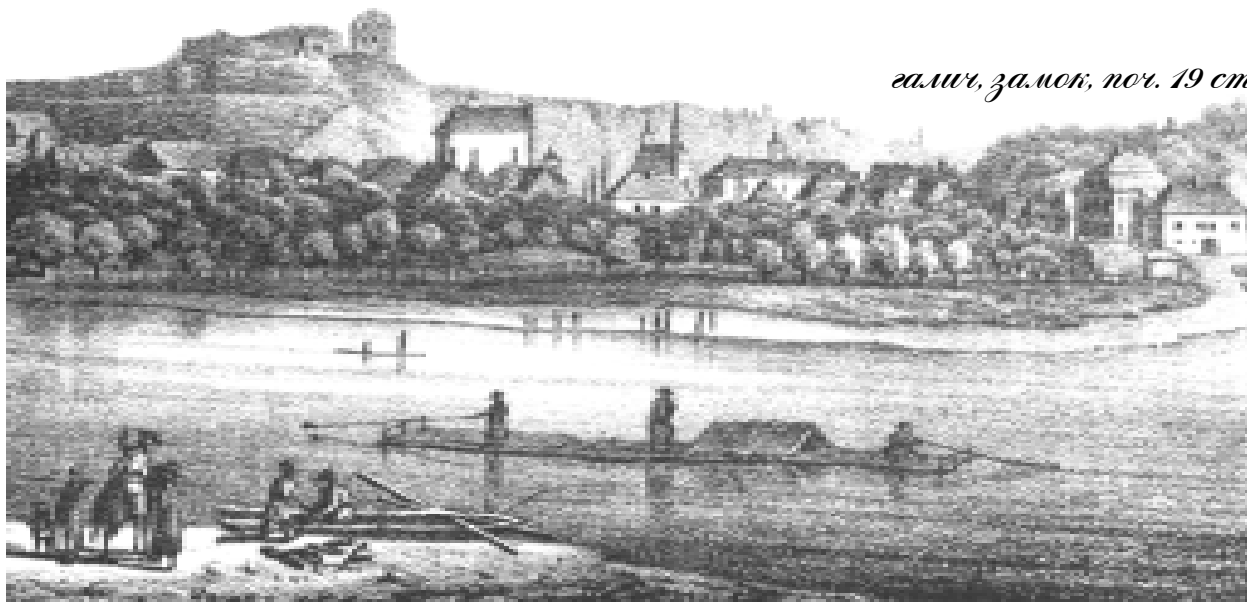
Містечко Більшівці (Большовці, Бовшовець) розташувалось біля місця злиття річок Нараївка та Гнила Липа. У довіднику Верховної Ради України з адміністративного устрою «історичною датою утворення» цього поселення вказано 1940 рік (!), хоча перші згадки про Більшівці датовані принаймні XV ст. На старому гербі Більшівців на блакитному тлі зображено покладені навхрест золоті граблі, коса та серп.

У містечку зберігся костел Благовіщення, що збудували у 1624 році ченці Ордену кармелітів, яких запросив до Більшівців польський гетьман Марцін Казановський. Ця барокова споруда збудована у формі тринавної базилики. Поруч з костелом розташована споруда монастиря. Зараз костел Відвідання Єлисавети Пресвятою Дівою Марією належить до Римо-Католицької Церкви. Його обслуговують брати-францисканці з Галича. А сама споруда, сильно знищена за советських часів, поволі впорядковується. Тут створено Санктуарій Матері Божої Скапулярної, який приваблює паломників на відпусту у середині липня.

На початку XX століття у місті щопонеділка проводились торги, а після Петра і Павла, 14-15 липня, – щорічний дводенний ярмарок. Через місто проходила залізниця Галич-Підвисоке, яку ліквідували після II Світової війни. У Більшівцях діяло Товариство купців та дві кооперативні шадничі каси. А у 1940-1963 рр. Більшівці були райцентром.

У програмі розвитку туризму Івано-Франківщини планується «облаштування місць для відпочинку та організація рибальських турів в районі Бурштинського водосховища і рибного господарства «Більшівці». Близькість від Галича може зробити Більшівці привабливим місцем для рекреацій.

Зацікавились Більшівцями і археологи, які кілька сезонів проводили тут розкопки. За їх результатами у Станіславові, у приміщенні Музею археології Прикарпаття проводилась археологічна виставка «Ранні землероби і скотарі Прикарпаття: результати дослідження багатозарового поселення Більшівці». Розкопки багатозарового поселення Більшівці (урочище Кути) протягом 1999-2002 рр. здійснював Три-



галич. замок, поч. 19 ст.

пільський загін Галицької археологічної експедиції. Вдалося з'ясувати особливості планування поселення, характер жител і господарських будівель, основні заняття і напрямки господарської діяльності жителів давнього селища епохи неоліту. Знахідки відносяться до культури лінійно-стрічкової кераміки (VI-V тисячоліття до Р. Хр.). Знайдено теж пам'ятки, залишені залишками локальною групою трипільської культури.

Кукільники

У Галицькому районі багато відомих сіл: Вікторів, де жив і творив український композитор Денис Січинський, Тустань, з якого походить відомий український педагог, перекладач, лексикограф XVI ст. Лаврентій Зизаній (за іншою версією, він родом із бориславських Тустанович), Медуха, звідки родом Дмитро Вітовський.

На північ від Медухи було старовинне містечко Конкольники. Тепер це село Кукільники.

У 1718 році була збудована дерев'яна церква Введення в Храм Пресвятої Богородиці. У містечку були читальні Товариства «Просвіта» та Товариства ім. Качковського. Тутешній млин

належав Львівській римо-католицькій архієпархії.

Галич

Про Галич написано багато. Територія, на якій виникло місто, була заселена ще задовго до його появи. Сліди перших поселень, виявлені на території городища та його околиць, дозволяють стверджувати, що люди селилися тут вже сорок тисяч років тому. Пізніші пам'ятки свідчать про існування у докiллі Галича різних культур, зокрема і трипільської шість тисяч років тому. Відомі тут також залишки поселень слов'ян-склавiнiв V-VII століть.

Першою згадкою про Галич у давньоруських літописах є запис від 1138 року, а регулярні звістки про місто з'являються на сторінках

галич, церква св. пантелеймона



літописів зі середини XII століття, коли князь Володимир Володаревич 1141 року переніс сюди зі Звенигорода свою столицю.

Найбільший розквіт Галицького князівства та його столиці пов'язаний з діяльністю князя Ярослава Осмомисла (1153-1187). Коли у жовтні 1187 року Ярослав відчув себе смертельно хворим, він наказав роздавати у столиці милостиню бідним людям, просячи всіх, аби пробачили йому його провини. Як пише літописець, слуги князя три дні роздавали по всьому Галичу княжу милостиню і не могли роздати всіх грошей, призначених на це князем.

Наприкінці XII століття, внаслідок об'єднання Галицьких і Волинських земель князем Романом Мстиславичем, Галич стає центром Галицько-Волинського князівства. У часах свого найбільшого розквіту, що тривав з кінця IX до кінця XII століття Галич був спочатку столицею Хорватської держави, а потім одного з наймогутніших руських князівств. Двічі галицькими королями коронувались угорські принци Андрій та Коломан (Кальман).

Як пише Ярослав Мариновський, міська агломерація, znana як Великий Галич, обіймала

територію, яка простяглась на 8,5 кілометра з півночі на південь і на 11 кілометрів із заходу на схід. По усьому периметру цей обшир мав потужні суцільні оборонні укріплення. Могутня підкарпатська столиця за своєю площею перевершила міста давнього світу – Вавилон (4,3x4,5 км), Рим (4,5x3,9 км) і Константинополь (5,5x6 км). Отже Галич, який за кількістю свого населення навряд чи сягав бодай десятої частини населення цих міст, за територією був одним із найбільших міст світу.

Стародавній Галич розкинувся на Крилоській горі, біля її підніжжя, у межиріччі Лукви та Мозолевого потоку аж до Дністра. Вдале географічне розташування міста у поєднанні з штучним укріпленням полегшувало його захист. Ще й досі збереглися залишки п'яти рядів могутніх валів, що досягають висоти близько 25 м.

У Галичі склався Галицько-Волинський літопис XIII століття. Тут створені одна з найдавніших пам'яток староукраїнської писемності Київської України-Руси – Галицька Євангелія, ікона «Покрови Богоматері» та мініятури Галицької Євангелії XIV століття.

Сваволя галицького боярства призвела до втрати Галичем свого статусу столиці. У 1240-х роках князь Данило Галицький переніс столицю з Галича подалі від боярських чвар до новозбудованого Холма, де він на

галич, замок, поч. 20 ст.



новому місці мав надійну підтримку своїх прихильників. Отож Галич був столичним містом лише біля ста років. У середині XIV століття Галич приєднали до Польщі і він став центром староства. У той час ним управляли магнати Потоцькі.

З 1367 року місто отримало магдебурзьке право. А 1370 року Галич опинився під владою угорського короля Людовика Анжуйського. Через 17 років зусиллями польського короля Ягайла Галич на довгі роки став власністю польської корони. За першим поділом Польщі 1772 року, Галичем, як і всією Галичиною, заволоділа Австрія. Місто перестало бути адміністративним центром і увійшло до складу Станіславівського повіту. З 1919 до вересня 1939 року Галич знову перебував у складі Польщі.

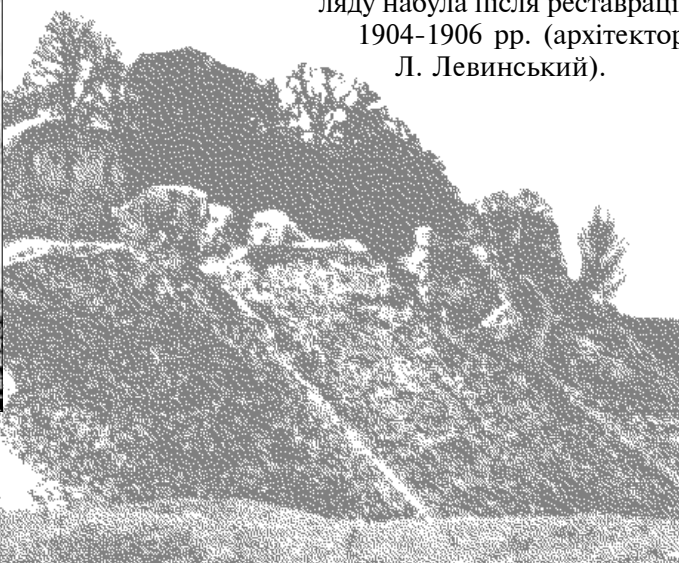
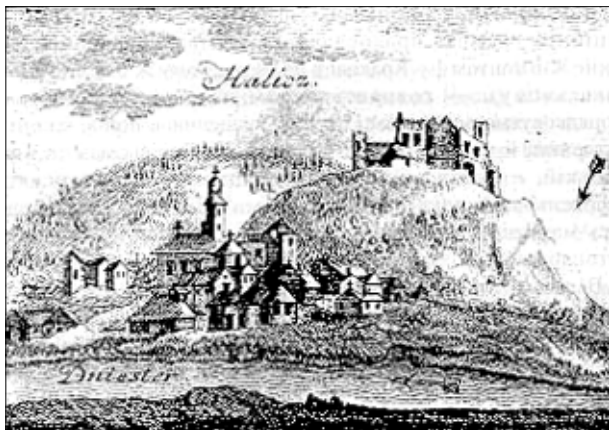
Сучасний Галич займає територію, на якій у Княжу добу містилося торгово-ремісничє поселення, що утворилось там, де ріка Луква впадає у Дністер. Осередок міста, княжий дитинець, знаходився на 5 км південніше, на

стрімкому правому березі Лукви, де тепер розкинулась східна околиця села Крилос.

Давній Галич багатий на архітектурні пам'ятки. З приходом сюди влади польських правителів на горі, що височіє над Дністром, зводиться замок, який став основною твердиною заснованого 1378 року галицького староства.

Його будівництво розпочалося 1367 року на місці, де ще у XIII столітті існувало укріплення, яке охороняло пристань на Дністрі. Фортеця височіє на пагорбі над центром міста, туди веде доріжка місцевого парку. Відомо, що з 1590 по 1633 роки на місто було здійснено 29 татарських нападів. 1621 року ординці зруйнували замок, та споруду відреставрували, проте ненадовго, бо 1676 року турецько-татарські війська знову знищили фортецю. До нашого часу збереглися руїни замку і глибокі рови навколо нього.

У центрі міста, недалеко від пам'ятника королю Данилові Галицькому є ще одна цікава споруда – церква Різдва XIII–XIV століть. Храм, який вперше згадується 1550 року, неодноразово зазнавав руйнівних нападів і був відреставрований 1825 року. Сучасного вигляду набула після реставрації 1904–1906 рр. (архітектор Л. Левинський).



У Галичі з середини XIII ст. була впливова громада караїмів. На кладовищі караїмської громади збереглося близько двохсот надмогильних пам'яток. Найстаріші з них датуються серединою XVIII ст.

До небагатьох вцілілих пам'яток княжої та королівської столиці належить церква Св. Пантелеймона в теперішньому селі Шевченковому (колись с. Станіслав), що на північний захід від Галича. Церква зіймається на високому правому березі Дністра, при впадінні в нього річки Лімниці, за 7 км на північ від дитинця стародавнього Галича. Рештки земляних укріплень, вигідне географічне розміщення, контроль над давньою дорогою через Дністер до дитинця вказують, що тут був укріплений форпост мегаполіса княжого Галича – монастир або боярський двір.

Виходячи з відкритого в 1909 році напису на південному фасаді церкви, що належить до часів князювання в Галичі (1219-1228) новгородського князя Мстислава Удатного, Йосип Пеленський датував спорудження храму приблизно 1200 роком.

У другій половині XIV століття церкву перебрали католики й переосвятили її на костел Св. Станіслава. Перша згадка про нього припадає на 1367 рік. З 1427 року, після перенесення католицької парафії, церква стояла пустою до кінця XVI століття.

У 1596 році польський король Сигізмунд III Ваза передав покинуту церкву францисканцям.

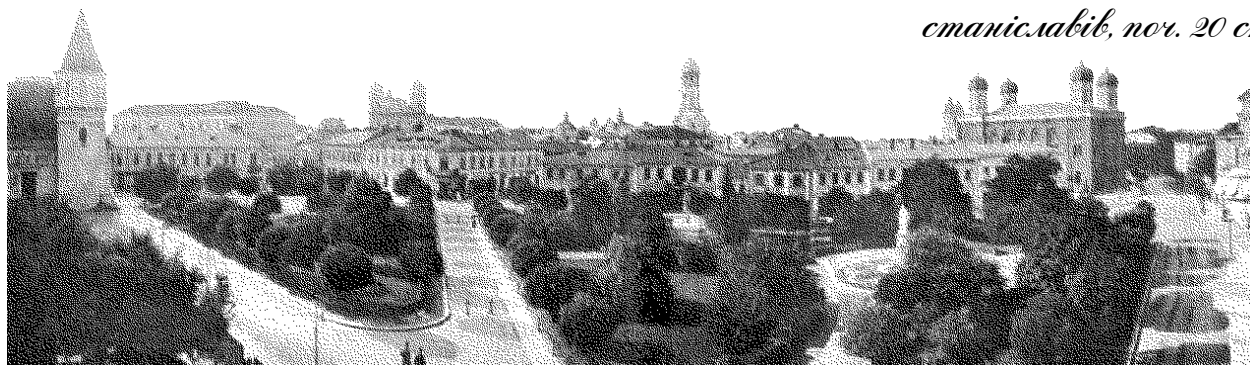
У 1598-1611 роках її перебудували на тринавовий базилікальний костел. Далі будівля ще кілька разів зазнала руйнувань, зокрема в 1676 році під час походу війська Ібрагіма Шайтана та у 1802-му від пожежі. У Першу світову війну їй завдано великих ушкоджень артилерійським обстрілом, 1926 року її відремонтували. Західний фасад лагодили також у 1965 році. Досліджуючи графіті на стінах, мистецтвознавець Інституту «Укрзахідпроектреставрація» Володимир Вуйчик відкрив три, до того не відомі датовані написи XIII століття.

Інші пам'ятки давнього мегаполісу можна побачити на південь від сучасного міста, у селі Крилос, де був колись урядовий та духовний центр столиці. Це – Галчина могила (поховання воїна у човні з X ст.), Княжа криниця, церква Успення Богородиці (XVI ст.) і Митрополичі палати (XIX ст.).

На жаль, не зберігся центральний княжий храм – величезний Успенський собор, який споруджено у середині XII ст. та суттєво перебудовано на початку XIII ст. В 1937 році у його фундаментах український археолог Ярослав Пастернак віднайшов саркофаг з похованням князя Ярослава Осмомисла (1153-1187), який був найімовірнішим фундатором храму. Відкриття, яке збіглося в часі з 750-річчям смерті князя, стало великою подією.

У 1584 році нащадок боярського роду Марко Шумлянський біля фундаментів собору спорудив білокам'яну Успенську церкву, на будівництво якої використано кам'яні блоки та пластику

станіславів, поч. 20 ст.



зруйнованого в XIV ст. храму. Хоч і цей храм був знищений під час турецько-татарської навали 1676 року та у під час I Світової війни, зберігся він до нашого часу. Безпосередньо на фундаментах Успенського собору наприкінці XVI ст. збудовано каплицю Св. Василя, на стінах якої також збереглися архітектурні елементи літописної галицької катедрі. Тепер до Успенської церкви добудували купол, а фундаменти собору залили бетоном, щоб спорудити його імітацію.

З половини XIII ст. в Галичі був осідок єпископів Київської митрополії, а у 1303 році, за княжіння Данилового онука, короля Юрія Львовича, була вперше утворена й окрема Галицька митрополія. Пов'язане це було з занепадом Києва після татарської навали 1240 р. й переселенням Київських митрополитів на далеку північ — до Владіміра на Клязьмі. Грамоту про піднесення Галицького єпископства до рангу митрополії та вилучення його з-під юрисдикції титулярного Київського митрополита підписали Константинопольський патріарх Атаназій та візантійський імператор Андроник. До складу Галицької митрополії входило 6 єпархій: Галицька, Перемишльська, Володимирська, Холмська, Луцька та Турівська. Першим галицьким митрополитом був грек Нифонт (1303-1305). Після нього митрополитом було обрано ченця, що походив з Галичини — Петра, який згодом виїхав до Владіміра на Клязьмі. Відомими є митрополити галицькі Гавриїл (1326-1329) і Теодор (1331-1347).

До речі, на території давньої Галичини були три єпископства: найстаріше в Перемишлі над Сяном, яке, за висновками Антона Петрушевича, сягало своїми початками ще часів діяльності учнів Апостолів Кирила і Методія; друге було засноване в княжій столиці у Галичі; третє — в удільній княжій столиці Белзі, з пізнішим осідком у Холмі.

Однак з існуванням виокремленої, підпорядкованої безпосередньо Константинопольському патріархові митрополії в Галичі не годилися титулярні Київські митрополити, які остаточно перенеслися до Москви. Їхні наполягання, підтримувані і московськими князями, виявились успішними і у 1347 р. рішенням патріарха Галицьку митрополію скасовано. Її понизили до ступеня рядової єпископії в складі митрополії Київської і всієї Руси.

У XIV ст. король Польщі Казимир III Великий остаточно приєднав до своїх володінь Галичину і частину Волині. На цій підставі король вимагав відновлення Галицької митрополії, незалежної від юрисдикції Москви. При цьому, посилаючи в Константинополь на затвердження в митрополити Галицькі свого кандидата — Антонія, — Казимир стверджував, що це необхідно заради блага його православних підданих, оскільки справи церковні в Галичині почали занепадати. У 1371 р. Антоній був поставлений митрополитом Галицьким. До його юрисдикції увійшли, окрім Галича, єпархії Володимир-Волинська, Перемишльська і Холмська.



Незабаром після відродження Галицької митрополії у 1376 р. в Західній Русі були утворені Львівська римо-католицька архієпископія і три єпископії.

Після смерті митрополита Антонія у 1391 році митрополит Київський (Литовський) Фотій зумів домогтися ліквідації Галицької митрополії і повернення її під свій омофор. У подальшому на території Галичини управління православними парафіями здійснювалося намісником, якого призначав митрополит Київський і всієї Русі. Після остаточного поділу Київської Церкви на дві митрополії – автокефальну Московську і Києво-Литовську в юрисдикції Константинопольського Патріархату – право призначення намісника в польську Галичину зберегли за собою першоєрархи Великого Литовського князівства. Митрополити, які з половини XV ст. очолювали Православну церкву у Великому князівстві Литовському і Короні Польській титулювалися як «Київські і Галицькі».

У 1509 р. польський король Сигізмунд I Старий відібрав у митрополита Йосифа II Солтана право призначати свого намісника в Галичину і передав його Львівському римо-католицькому архієпископу. Очевидно через визнання Флорентійської унії між Західною та Східною Церквами. Протягом трьох десятиліть продовжувалась боротьба галицьких християн східного обряду проти підпорядкування їх римо-католикам. Наслідком її стало призначення в 1539 р. останнього з митрополичих намісників – архімандрита Макарія Тучапського – в єпископський сан. Макарій отримав титул «єпископа митрополії Галицької, владики Львівського і Кам'янець-Подільського».

Макарій Тучапський відновив Галицьке єпископство, але переніс в 1539 р. свій владичий осідок до Львова з занепадаючого, виставленого на турецько-татарські напади Галича, чим привернув місту Львову значення осередку церковної організації і релігійного життя в краю. Як писав Степан Шах: «Галич вправді

станіславів, ринок, поч. 20 ст.



через цей вирішальний крок єпископа М. Тучапського підупав, галицька соборна церква в Крилосі пропала, а її звалища травною поросли, але Львів зискав духовний провід і жив умом та завідував великим матеріальним добром галицьких єпископів, що були ще вивіновані українськими князями. Звісно, і Святоюрської церкви і митрополичої палати на Святоюрській горі не було б, коли б єпископ М. Тучапський не переніс був свого осідку до Львова. А коли б не було у Львові наших владик за австрійських часів, то не було б і «Головної Руської Ради» в 1848 році у Львові, а в слід за цим хто зна, чи був би Львів спромігся на геройський чин резистансу 1 листопада 1918 р.»

Оскільки угорський королевич Коломан мав титул «Gallitiae Lodomegiae Rex», цісарі з роду Габсбургів, які вважались теж королями Угор-

щини, надали приєднаним після поділів Речі Посполитої землям назву Королівства Галичини і Лодомерії (Володимирії). Герб Галича – чорна галка із золотою короною – став основним елементом крайового герба Галичини.

У приміщеннях колишніх митрополичих палат (XIX ст.) знаходиться історичний музей. Заснований він ще в 1960 р. як філіял Івано-Франківського краєзнавчого музею, а з 1994 р. увійшов до складу Національного заповідника «Давній Галич». Може здаватися дивним, що заповідник цей виник так недавно, адже значення Галича в українській історії колосальне. Але саме ця обставина й стала свого роду «првиною», за яку розплачувався сьогоднішній Галич, бо советська влада проводила цілеспрямовану політику маргіналізації культурного й економічного значення міста – символу «українського націоналізму сепаратизму» та «антисоветщини» в їх найтвердішій галицькій версії.

Майже всі архітектурні пам'ятки тією чи іншою мірою знищені, а найцінніші мистецькі реліквії вивезені в інші міста та інші країни. Найдревніші ікони Божої Матері, які є сьогодні

станіславів, ратуша, кін. 19 ст.



національними святинями як у Польщі, так і в Росії, створили галицькі художники і вони належали галицьким храмам. На збереження і відновлення Галича не виділялося жодних суттєвих коштів, особливо впродовж ХХ століття.

Маріямпіль

На березі Дністра лежить колишнє містечко Маріямпіль (Маріямполь, Маринопіль).

За давньою легендою, під час одного наїзду ординців якийсь польський воєвода тікав від них на своєму коні-румакові. Він переплив Дністер, але кінь ніяк не міг вскочити на стрімкий берег. Воєвода вигукнув: «Єзус-Марія!» — і кінь виніс його на берег. На подяку Богові воєвода заснував на обох берегах міста Єзупіль і Маріямпіль.

У дохристиянські часи ця місцевість носила назву Боговид, потім Чортопіль. Містечко Ма-

ріямпіль славилось своєю чудотворною іконою, відомою з другої половини ХVІІ ст. Коронний гетьман Станіслав Яблоновскі возив цей образ з собою у походи. Та найбільше прославилась ікона Богородиці під Віднем у 1683 р. З цього часу її почали називати Переможною і Гетьманською.

Саме для неї Яблоновскі вирішив збудувати костел на високому березі Дністра і заснувати поселення Маріямполь. Відтоді почались великі прощі до цього місця. У 1737 р. образ було визнано чудотворним. Він був прикрашений срібними шатами. У першій половині ХХ ст. образ готували до коронації, але військові події завадили це зробити. До 1945 р. ікона перебувала у селі, але пізніше поляки забрали її з собою. Зараз ікона Матері Божої Маріямпольської знаходиться в костелі Диви Марії на Пісках у Вроцлаві. 10 вересня 1989 р. вона була коронована Іваном Павлом ІІ.

Копія Чудотворної ікони була передана під час візиту Святішого Отця в Галичину в 2001 році громаді Маріямполь. Зараз вона перебуває в церкві, що використовується греко-католиками і православними.



станіславів, гр.-кат. катедр



На гербі містечка зображено на блакитному тлі Матір Божу з немовлям Ісусом, а під нею родовий знак «Прус III» родини Яблоновських.

Здавна в містечку мав бути замок, який зруйнували татари. На його місці коронний гетьман Станіслав Яблоновскі у 1691 році збудував нові фортифікації, залишки від яких збереглись донині. Гетьман також велів посадити алею, якою можна дотепер spacerувати.

З 1742 по 1785 рр. у містечку існував монастир капуцинів. У 1746 році Яблоновскі збудував в Маріямполі заклад сестер святого Вінцента, де діяли школа і шпиталь. Тут після війни була створена дитяча колонія. У Маріямполі є тепер також православний Свято-Пантелеймонівський чоловічий монастир.

Містечко мало привілей на проведення щотижневих торгових кожного вівторка.



За советських часів і до 15 грудня 2003 року село, що об'єднало дві колишні громади, носило назву Маринопіль.

Єзупіль

На другому березі Дністра, там де до нього впадає Бистриця, розташоване селище міського типу Єзупіль. За советських часів воно називалось Жовтень. Поселення було відоме з 1435 р. і називалось Чешибіш. В 1597 році брацлавський воєвода Якуб Потоцький надав містечку назву Єзупіль. Наступного року були закладені замок та Домініканський монастир. Зараз в селищі є костел Успення Пресвятої Діви Марії.

На гербі містечка XIX ст. зображено на блакитному тлі голову бика із золотими рогами, під нею золотий плуг, з боків якого золоті сокира та ціп, а внизу золоті граблі та коса.

В Єзуполі був маєток родини графів Дідушицьких. Тут зокрема народився Войцех Дідушицький (1848-1909) міністр до справ Галичини в уряді Австро-Угорщини та професор філософії Львівського університету. У маєтку була стайня породистих



арабських коней, яку заснували Ян Кастан та Владислав Дідушицькі.

294 Станіславів

Тепер Івано-Франківськ. Перша згадка про це місто під назвою Станіславів належить до 1662 р., коли воно одержало магдебурзьке право. На старому гербі міста зображено на червоному тлі срібний замок з трьома вежами, у відчиненій брамі якого родовий знак Потоцьких — «Пилява».

Місто було засноване як фортеця для захисту від набігів кримських татар та резиденція магната Станіслава Ревери Потоцького у галицькій землі. До свого 300-річчя «на бажання трудящих» місто позбавили магнатського імені і перейменували на честь революціонера-демократа.

Станіславів починався з Ринкової площі і ратуші, які у дещо зміненому вигляді існують донині. Потоцькі намагались втілити тут містобудівні ідеї Ренесансу про «ідеальне місто». За оригінальність архітектури мешканці міста інколи називають Івано-Франківськ «малим Львовом», а галицьку столицю «великим Станіславовом».

У XVIII-XIX ст. місто було значним торгово-ремісничим осередком Речі Посполитої, а від 1772 р. — Австрії (від 1867 р. — Австро-Угорщини). У розвиток його ремесел і культури зробили свій внесок, крім українців, поляки, євреї і вірмени, національні громади яких були тут

досить численними. Друга половина XIX ст. відзначена швидким розвитком промисловості. Поштовх цьому дало прокладення залізниці у 1866 р.

Поряд зі Станіславовом виросло міське поселення Княгинин. Після I Світової війни Княгинин (колонія та село) був приєднаний до Станіслава.

У 1848 р. у Станіславові була створена «Руська рада», організований загін Національної гвардії. У 1884 р. відома феміністка і письменниця Наталя Кобринська провела у місті установчі збори «Товариства руських жінок» (пізніша назва — «Союз українок»). Цим був покладений початок організованому жіночому рухові в Україні.

Під час I Світової війни, у 1915-1916 рр. за місто точились жорстокі бої. Частина історичної забудови була зруйнована. Після розпаду Австро-Угорщини Станіславів протягом січня-травня 1919 р. був столицею ЗУНР (ЗО УНР). У міжвоєнний період місто було центром воєводства, а у 1939 році було перетворене на обласний центр УССР. За переписом 2001 року населення Івано-Франківська становило 218,4 тисяч осіб.

У 1885 році була заснована Станіславівська єпархія УГКЦ. Станіславівськими владиками були, зокрема, Юліян Пелеш, Юліян Куїловський, Андрей Шептицький, Григорій Хомишин. Зараз в місті є ще резиденції єпископа Івано-

сфорженка, поч. 19 ст.



Франківського і Галицького УПЦ КП, архієпископа Івано-Франківського і Коломийського УПЦ МП, Івано-Франківської єпархії УАПЦ.

За советських часів місто було розбудоване стандартними багатопверховим будівлями. Однак в центрі збереглися ще цікаві пам'ятки. Зокрема костел Пресвятої Діви Марії (1672-1703 рр.), Колегія єзуїтів (1744 р.), Вірменська церква (1762 р.), костел Воскресіння (1753-1763 рр.), стара броварня (1767 р.).



Однак, на думку архітекторів (також і багатьох станіславівців), найцікавішою спорудою міста є ратуша (вірніше, її п'ятий варіант). Володимир Січинський помістив її до своєї історії української архітектури, як одну з небагатьох пам'яток першої половини ХХ ст.

Зі Станіславовом пов'язана доля ще двох Січинських. Галицький композитор Денис Січинський (1865-1909) заснував у 1902 р. у Станіславові першу музичну школу. А виконавець атентату на галицького намісника Анджея Потоцького Мирослав Січинський відбував 20-

річний термін ув'язнення у станіславівському криміналі. Звідси йому вдалось втекти у 1911 році за допомогою Дмитра Вітовського.

У 1666 р. у Станіславові виросла перша дерев'яна ратуша. Однак вже за кілька років з'явився її оновлений варіант. Ульріх фон Вердум, німецький мандрівник, який відвідав Станіславів у січні 1672 року, так описав її у своєму «Щоденнику»: «Ратуша стоїть посередині великого чотирикутного ринку. Побудована вона у вигляді башти з різними заглибленнями, почасти мурована, почасти з дерева»



Однак другу ратушу розібрали вже після турецької облоги 1677 р. Михайло Паньків – директор обласного краєзнавчого музею – подає дві версії такої передчасної смерті будинку: 1) через слабку міцність і ненадійність; 2) через незадоволення дідача міста Потоцького її архітектурою.

Третя споруда зводиться під керівництвом надвірного архітектора Кароля Беное. Будівництво було завершено у 1695 році. На вежі знаходився міський годинник. На куполі височіла фігура Архангела Михаїла, патрона Червоної Русі. У 1825 році австрійці зняли фігуру і помістили свого двоголового орла. Перед ратушею, на площі Ринок, відбувалися міські ярмарки: 7 травня, 8 вересня та 28 листопада.

У 1801 р. ратушу займає австрійський уряд і виселяє звідти міське самоврядування. Споруда використовується як в'язниця та крамниця для одностроїв. У 1825 р. буря зносить вершечок

рановець, замки



ратуші. (До речі, наступного року завалилась стара львівська ратуша). А 28 вересня 1868 року страшна пожежа спустошила центр Станіславова. Від ратуші залишився лише залізний каркас.

У 1870-му починається зведення четвертої ратуші в еkleктичному стилі під керівництвом професора Покутинського. Її вежа з «церковним» куполом стала неодмінним акцентом станіславівських поштівок зламу XIX та XX століть.

Під час Першої світової ратуша постраждала від артилерії і лежала в руїнах.

За відбудову ратуші взялися аж у 1928 році. Проєкт доручили інженеру Трелі. В основі конструктивістської споруди лежить хрест. Сорокасемиметрова вежа завершується ковпаком, який нагадує шолом.

У 1959 році, після ремонту, споруду віддали під краєзнавчий музей. У місті є ще літературний музей Прикарпаття, музей визвольних змагань Прикарпатського краю, музей Олекси Довбуша, Івано-Франківський художній музей. Зараз у місті є кілька вищих шкіл: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника,

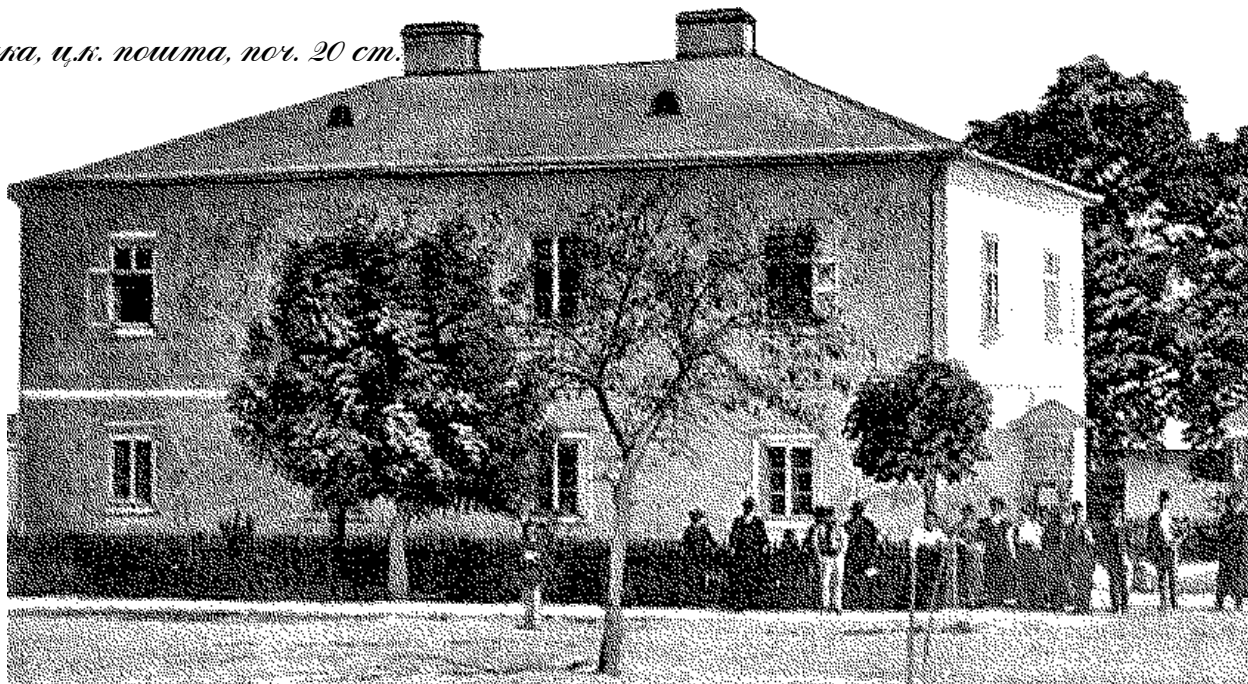
Івано-Франківський технічний університет нафти і газу, Медична академія, Духовно-катехитичний інститут УГКЦ, Духовна семінарія УАПЦ, Інститут менеджменту та економіки «Галицька академія», Інститут права, економіки та будівництва, Карпатський інститут інформатики і підприємництва.

Лисець

На південний захід від обласного центру лежить селище міського типу Лисець. Колись це було важливе торгове містечко, у якому гондлювало багато вірменських купців, які згодом полонізувались. Дев'ять разів на рік тут відбувались ярмарки, на яких торгували в основному кіньми та худобою. У містечку були церква, костел, синагога, щаднича каса Стефчика, пошта, телеграф, Товариство ремісників, кооператив «Дружне братство», ливарня дзвонів Маковських, фабрика газованої води, дві фабрики клею та дві гарбарні. У 1939 році у містечку жило 2090 осіб (56% греко-католиків,



городенка, ц.к. пошта, поч. 20 ст.



28% латинників, 14% жидів, 2% вірменів). За переписом 2001 року населення селища налічувало 2,8 тисяч осіб.

У містечку зберігся костел Успення Пресвятої Диви Марії.

Черніїв

З півдня до Івано-Франківська примикає колишнє містечко Черніїв. Тепер це село Тисменицького району.

В Чернієві є церква, збудована у 1846 р., та пам'ятник на могилі місцевого жителя М. Стасюка, який загинув під час «кривавих баденівських» виборів у 1897 р.

Нижче за течією Бистриці Надвірнянської із станіславівським передмістям Ринь зливається село Угорники. Тут у родині священика народилась Ольга Рошкевич (1857-1935), перша наречена Івана Франка, якій присвячено багато поезій. З Угорників походить також один

з ідеологів націоналізму, провідник закордонних частин ОУН(б), автор «Декалога націоналіста» Степан Ленкавський (1904-1977).

З північного боку, там, де зливаються Бистриці Солтвинська та Надвірнянська, до обласного центру прилягає село Вовчинець. Тут у 1911 році було встановлено перший у Галичині пам'ятник Тарасові Шевченку.

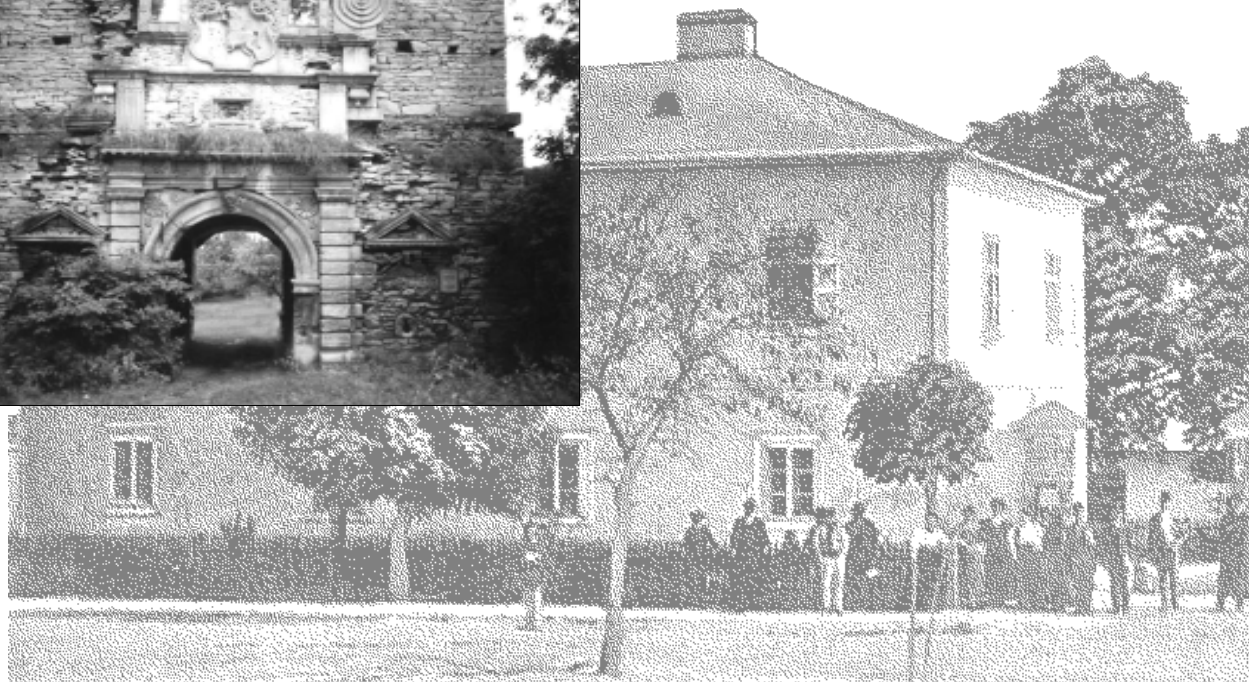
Тисмениця

Майже всі обласні центри в Україні є також і центрами менших адміністративних утворень – районів. Однак є винятки. Так, Львів охоплений Пустомитівським районом, а Івано-Франківськ – Тисменицьким.

Районний центр – місто Тисмениця (Тисьмениця) лежить у десяти кілометрах на схід від обласного центру. Це «наймолодше» місто в області, бо статус міста районного значення отримало у 1986 році.

Перші згадки про Тисменицю вміщено в Іпатіївському літописі 1143 року. 1449 року Тисмениця отримує магдебурзьке право. Через

чернелниця, замки



місто проходив стародавній шлях зі Львова на Коломию, Буковину, Молдову.

298

У 1513 році, коли багатотисячна орда кримських татар несподівано напала на Покуття, Тисмениця була зруйнована й спалена дощенту. Швидкому будівництву нової Тисмениці посприяло те, що на прохання братів Октусів король Сигізмунд I Старий звільнив мешканців від будь-яких податків на чотири роки, крім того, він дозволив проводити в Тисмениці щорічні ярмарки і надав місту «право складу», згідно з яким купці змушені були на кілька днів обов'язково зупинитися в місті для торгівлі. За це вони сплачували торгове мито і торговий збір. Так з воза товару, який тягли коні, купець сплачував 2 гроші. З 1528 року королівським указом у Польщі була запроваджена єдина монетна система, згідно з якою польський злотий прирівнювався до одного срібного талюра (йоахімсталера). За цією системою 1 дукат = 2 талерам = 20 шостакам (шісткам) = 40 троякам = 120 грошам = 360 шелягам = 2160 динаріям. Згідно з «правом складу», купці-чужинці змушені були продавати товар лише гуртом місцевим купцям. Гуртові ціни були завжди набагато

нижчими, ніж роздрібні, що було не вигідно для прибулих купців, але вигідно для місцевих.

За виконанням правил торгівлі наглядала спеціальна торгова сторожа від магістрату на чолі з перекладачем (товмачем). Він слідкував за прибулими до міста купцями і як посередник брав участь у кожній торговій угоді. Купцям-чужинцям заборонялося здійснювати операції купівлі-продажу між собою. Якщо купець оминав місто, що мало «право складу», то торгова поліція мала право оштрафувати його на значну суму або конфіскувати весь товар та коней чи волів, що тягли вози з товаром. Часто власники містечок та сіл, через які проходили головні й внутрішні торгові шляхи, нападали зі своїми слугами на купецькі каравани й «конфіскували» частину товару або заставляли проїжджати через їхні містечка, що знаходилися осторонь торгового шляху, й змушували сплачувати мито.

Тисменицьке купецтво, основу якого склали вірмени, як і купецтво Львова, поділялось на три категорії. До найвищої належали багаті купці, які входили до купецької гільдії, що існувала у Львові з 1425 року. У їхніх руках була

коломия, ц.к. вокзал, поч. 19 ст.



велика транзитна торгівля між Сходом і Заходом. Найбагатшими вважалися купці, які торгували сукном (суконники). До другої категорії належали «бідні купці», які торгували виробами місцевих ремісників або спродували товар багатих купців, що віддавали їм товар під реалізацію. Вони теж мали свою гільдію, яка існувала з 1444 року. Третю категорію складали перекупники, які торгували в будах і крамницях на Ринку.



Тисмениця славилась своїми ремісниками. Насамперед кушнірами. До наших часів місто залишається найбільшим в Галичині центром хутряної промисловости.

У місті збереглась дерев'яна церква Різдва Богородиці (1736 р.).

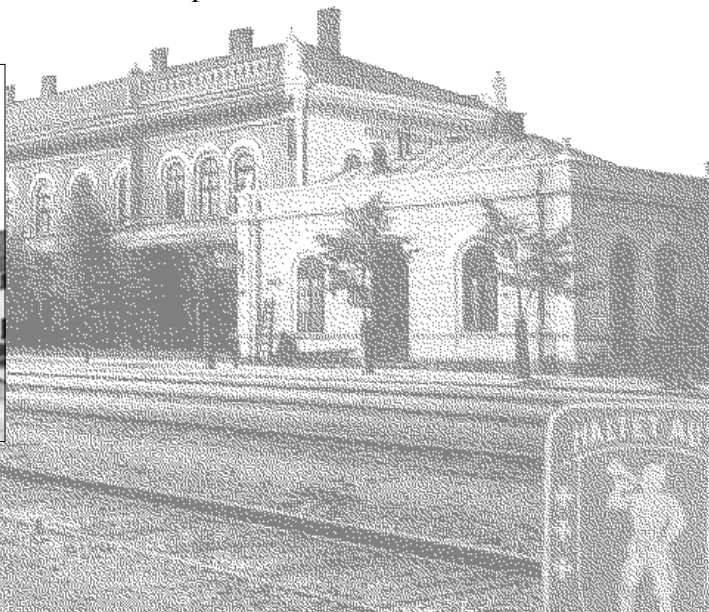
З міста походять засновник Манявського скиту Йов Княгиницький (бл. 1550-1621), галицький політичний діяч, перший голова уряду ЗУНР Кость Левицький (1859-1941) і Зигмунд Фройд (1856-1936).

Біля міста у селі Погоня є василіянський монастир – Резиденція Успення Матері Божої

звіздець, синагога, поч. 20 ст.



ЧСВВ. Щодо походження назви цього поселення існує цікава легенда: «За Тисменицею є село, що Погонєю називається. Протікає там річка Ворона. Ніхто не пам'ятає, коли виникло село. Одного разу татари напали якось так раптово, що завчасно ніхто не міг сховатися. І почали з села утікати, але татари напали на слід і гналися за ними. Довго йшла ця погоня, і люди так заморилися, що падали під ноги коням. І раптом із беззахисного натовпу назустріч татарським вершникам кинулася незвичайної краси дівчина. У довгих дівочих косах, темних, як ніч, була заплетена голуба стрічка. Коли до вершників залишилося кілька метрів, дівчина рукою зірвала з коси стрічку і кинула її коням під ноги. Враз там зробилася річка. Була вона чорною, як ворон, що вже літав над беззахисною юрбою і люто крякав. Татарські вершники заїхали у воду, і жоден нападник, що потрапив у річку, не виїхав на протилежний берег і не повернувся назад. Вирішили люди вже не повертатися до свого спаленого татарами села, а оселитися над річкою, яка їх врятувала. З того часу село називають Погонєю, а річку – Вороною, бо й досі вода в ній чорна».



Тлумач

За князювання Ярослава Осмомисла недалеко від Дністра, поблизу важливих торгових шляхів, що йшли з Галича на схід, було засновано поселення товмачів. Тут жили князівські люди, які несли митну службу. Вони оформляли торговельні справи князівського двору, були перекладачами під час переговорів з представниками іноземних держав. Саме цим і пояснюється назва поселення Товмач (польською мовою – Тлумач).

Поселення згадується в Іпатіївському літописі під 1213 роком. У 1448 році Тлумач дістав магдебурзьке право, а 1511 року король дарує йому право щорічного й щотижневого ярмарку. У місті розвивалися ремесла. Серед жителів з'являються ковалі, сідлярі, цирульники, мулярі. Міщани займалися також землеробством.

У 1594 та у 1617-1618 роках Тлумач спалили татари. За часів Хмельниччини, восени 1648 року, повстали міщани Тлумача, які об'єдналися з селянами навколишніх сіл. Полковником обрали міщанина Ярему Поповича. Місто кілька разів переходило з рук у руки і було зовсім зруйноване.

З першої половини XVIII ст. Тлумачем володіли магнати Потоцькі. Вони мали тут двір, два фільварки, сади й парк. На кінець XVIII ст. Тлумач мав вигляд типового містечка з окремими вулицями: Тисменицькою, Палагицькою, Войтівською та кількома меншими вуличками. Працювали дві школи, будинок убогих (так

називалась лікарня). У 1810 році Тлумацький ключ (Тлумач, села Подорожна, Долина, Озеряни, Грушка, Бортники тощо) передається графам Дідушицьким, які й володіли ним до 50-х років XIX століття.

У 1838 році граф Дідушицький будує у Тлумачі цукровий завод. Уже в 1843 році тут була парова машина, столярсько-теслярські майстерні, цегельні. У 50-х роках XIX ст. створюється акціонерне об'єднання цукровиків, яке здійснило реконструкцію підприємства, завдяки чому завод став одним з найпотужніших цукрових підприємств у Європі. На цукроварні протягом сезону працювало 4-5 тис. робітників, переважно з навколишніх сіл. Він проіснував до 1882 року і через нерентабельність був закритий.

У 1910 році в Тлумачі було 5,7 тис. мешканців (33,3% греко-католиків, 29,9% латинників, 36,4% жидів). У Тлумачі було невеличке польське театральне товариство та культурно-освітні товариства «Прогрес» і «Каменяр».

Протягом лютого-червня 1915 року тут йшли запеклі бої між російськими та австро-угорськими військами. Тлумач неодноразово переходив з рук у руки. У лютому 1917 року його знов зайняли російські війська, але невдовзі змушені були відступити. Тлумач зруйнували, залишилися тільки окремі кам'яні будинки. Занепали промисловість, транспорт, торгівля.

У 1940 році Тлумач стає районним центром.



полемія, поч. 20 ст.



В місті зберігся будинок, в якому працював громадський і політичний діяч, міністр ЗУНР Іван Макух. Є в Тлумачі пам'ятний знак І. Макухові та музей письменниці Марійки Підгірянки.

Нижнів

На південному березі Дністра, дам де до нього впадає річка Тлумач, лежить колишнє містечко Нижнів. У містечку відбувались щороку 11 ярмарків та торговиці кожного понеділка. Зараз це село біля мосту на тернопільський берег Дністра.

У 1910 році в містечку жило 5 тис. мешканців (76% греко-католиків, 14% латинників, 12% жидів). Зараз у селі налічується дві тисячі людей. Збереглися костел XVIII ст., церква з 1872 р. та млин XIX ст.

Нижнів – традиційне місце початку туристичних сплавів вниз за течією Дністра. Пливучи човном, плотом чи катамараном, можна милуватись мальовничими ландшафтами долини Дністра. Річка звивається меандрами поміж високих берегів, порослих лісом. Серед зелені часом пробиваються скелі або напівзруйновані вежі старовинних замків.

Кілька таких веж залишилось від замку біля села Раковець. Руїни замку розташовані на південній околиці села, у надзвичайно мальовничій місцевості. Звідси відкривається велична панорама річки, що широкою підковою охоплює село з околицями. Раковець – одне з найдавніших поселень Галичини, відоме за матері-

ялами гродських і земських книг з 1440 року. Будівництво замку датується сороковими роками XVII століття і приписується галицькому підчашому Домініку Войцеху Беншовському. У 1672 році замок здобули турки, які оволоділи ним ще й у 1676 році. Наприкінці XVII століття там, де містився Раковецький замок, була переправа через Дністер, а в замку зберігалися запаси провіанту й амуніції. Під час Барської конфедерації у 1768 році замок спалили. Від часів занепаду замку місцеві жителі потроху розбирали споруду і донині від нього залишилось дві вежі.

Отинія

З другого боку, на південний схід від Тлумача над річкою Ворона лежить селище міського типу Отинія Коломийського району, відоме з 1241 року. У 1610 році король Сигізмунд III Ваза надав Отинії магдебурзьке право. У 1648 році тут був провідний осередок повстанських загонів Семена Височана.

На гербі містечка з XVIII ст. поєднано герби Руського воєводства (золотий лев з короною на блакитному тлі) та Польського королівства (срібний коронований орел на червоному тлі).



Колись містечко славилось ярмарками худоби та рабином-чудотворцем. У містечку відбувались щороку 13 ярмарків та торговиці кожного вівторка.

У 1910 році в Отинії жило 5 тис. мешканців (34% русинів, 20% поляків, 40% жидів, 6% чехів



та німців, які були зайняті на великій фабриці сільськогосподарських машин Бредта).

З 1940 року два десятиріччя Отинія була районним центром. У селищі збереглась церква 1877 р. та костел Успення Пресвятої Діви Марії 1905 р.

Коршів

Південніше Отинії, за залізничною колією, лежить село Голосків, в якому у 1630 році Броніслав Грушецький заклав замок для оборони перед татарськими та волоськими наїздами.

З Голоскова походить Францішек Карпінські (1741-1825), галицький письменник, якого називали поетом серця, автор польських сентиментальних і романтичних творів. За легендою, новонародженого майбутнього поета благословив Олекса Довбуш, який дарував життя його батькам.



КОЛОМІЯ, поч. 20 ст.

У 1871 році львівський магістрат назвав іменем Ф. Карпінського вулицю між площею Св. Юра та Новим Світом (тепер вул. С. Бандери). У 1944 році советська влада перейменувала вулицю на Александра Карпінського (1847-1936) російського геолога, президента АН СРСР. Тепер ця вулиця називається просто «Карпінського», можливо нас честь Францішка та Александра одночасно.

Трохи далі станція «Коршів», а при ній – колишнє містечко Коршів – тепер село Коломийського району. У ХІХ ст. в містечку був найбільший на Покутті паровий млин з машиною потужністю 12 кінських сил (!). У 1939 році в Коршеві, який ще в ХІХ ст. втратив міський статус, було 2,1 тис. мешканців (95% греко-католиків, 4% латинників, 1% жидів). У Коршеві була господарчо-споживча спілка «Єдність».

Велика Кам'янка

Поблизу наступної залізничної станції «Годи-Турка» лежить колишнє містечко Велика Кам'янка (Кам'янки Великі, Кам'янка біля Обертину), яке тепер є селом. Перша згадка про село Кам'яне датується 1416 роком. У 1644 році воно стало містечком Кам'янка.

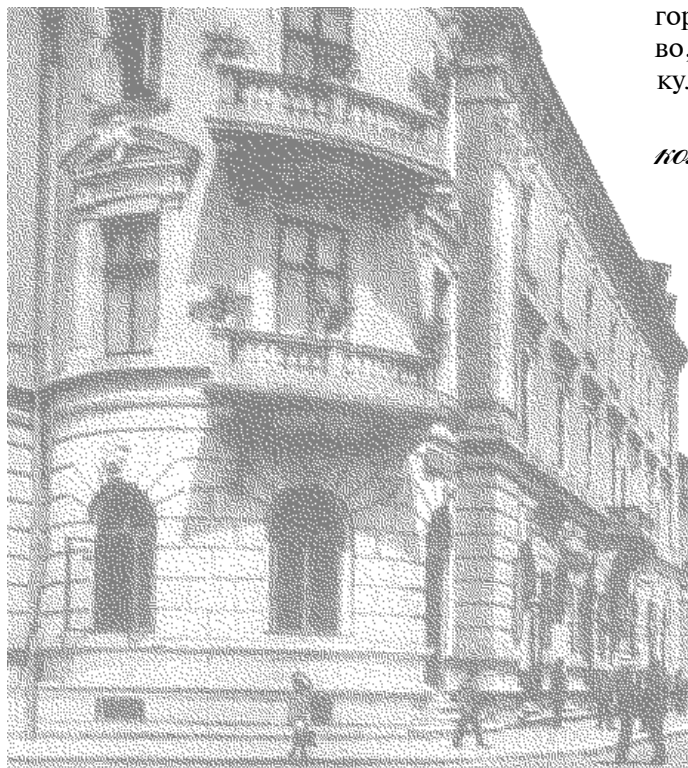
У Кам'янці колись був замок родини Калиновських, який ще в XIX ст. був перетворений на гуральню.

Кілька кілометрів на південь село П'ядики – батьківщина Андрія Бабюка (1897-1937), галицько-канадсько-советського письменника, відомого в літературі під іменем Мирослава Ірчана. Він був головою організації «Західна Україна» у столиці УРСР Харкові, а за часів «єжовщини» з ним розправилися органи НКВД.

Обертин



До Тлумацького району належить селище міського типу Обертин, яке було колись райцентром. Обертин відомий з 1416 року. У 1531 році в битві під Обертином коронний гетьман Ян Амор Тарновський здобув перемогу над молдовським військом господаря Петра Рареша.



На гербі Обертина зображено на червоному тлі срібний двічі переламаний пояс у вигляді літери «W» – родовий знак «Абданк» власників містечка родини Скарбків.

У 1910 році в містечку Обертині жило 6,1 тис. мешканців (39% греко-католиків, 31% латинників, 30% жидів). В містечку знаходився повітовий суд. Були кооперативи «Коло рільниче» та «Руський народний дім», три млини, дві олійниці та вісім ресторанів.

Хотимир

Між Тлумачем та Обертином розташоване колишнє містечко Хотимир. Поселення відоме з 1443 року. Зараз у селі Хотимир Тлумацького району налічується 890 мешканців.

На гербі містечка XIX ст. зображено на блакитному тлі в центрі золотий сніп, праворуч від нього золоті вила та коса, а ліворуч серп та граблі.

Біля колишнього містечка є сліди давнього городища та дві мальовничі скали, які, можливо, використовувались для дохристиянських культових дійств.

коло мля, синагога, поч. 20 ст.



За лісом, на південь від Хотимира, лежить село Жуків, з якого походить галицький польський поет Мечислав Романовскі (1834-1863), учасник антиросійського повстання 1863-1864 рр.

Чортовець

Біля Обертина – колишнє містечко Чортовець, зараз село Городенківського району. У 1939 році в містечку жило 5760 осіб (89% греко-католиків, 5% латинників, 6% жидів). У Чортівці було дві церкви, костел, шаднича каса Стефчика, кооперативи «Добра воля» та «Селянська».

З Чортівця походить художниця Ольга Плешкан (1898-1985). У селі встановлено пам'ятний знак Василю Стефанику. Збереглись церкви 1790 та 1868 рр.

Поряд село Тишківці – родинне гніздо городенківсько-тишковецької гілки династії Шухевичів. Її засновник – греко-католицький священник і письменник-перекладач Осип Шухевич (1816-1870), онук Івана Шука з Розвадова. З цього роду, зокрема, походять педагог і ет-

нограф Володимир Шухевич, головнокомандувач УПА Роман Шухевич (Тарас Чупринка). У селі є музей родини Шухевичів та пам'ятник Р. Шухевичу.

Чернелиця

Недалеко лежить містечко Чернелиця над Дністром. У Чернелиці збереглися залишки замку та костел з 1661 року. Костел з'єднано з замком підземним ходом. Замок був збудований брацлавським воєводою Міхалом Єжи Чарторийським у 1659 році. У 1672 та 1676 рр. замок був пошкоджений під час війни з турками. По відбудові відіграв важливу роль під час польсько-турецької війни 1685-1691 років. Це була найбільша східна фортеця Речі Посполитої на правому березі Дністра. В часи молдовських походів Яна III Собеського замок служив місцем зберігання провіанту і фуражу. Сам Собеський в ньому кілька разів зупинявся.

У 1939 році в Чернелиці було 3770 осіб (63% греко-католиків, 24% латинників, 13% жидів). У містечку кожного четверга відбувались торговиці.



коло. м. ия, поч. 20 ст.

Городенка

Місто Городенка, районний центр на Івано-Франківщині, лежить серед мальовничих горбів за кільканадцять кілометрів від Дністра та буковинської границі. Письмові згадки про Городенку належать до кінця XII ст. як про власність галицького князя Ярослава Осмомисла. В 1995 році відзначалось 800-річчя першої письмової згадки про місто.



Нині місто налічує понад 10 тисяч мешканців. Час від часу до міста то приєднують то відділяють сусіднє село Чернятин, разом з яким у Городенківській агломерації мешкає понад 13 тисяч осіб. Навіть у довоєнні часи в Городенці переважало українське населення. У 1910 році на 11,2 тис. мешканців в місті було 50,3% греко-католиків, 11,9% латинників та 37,5% жидів. Була теж і невелика вірменська колонія.

Місто й околиці постійно зазнавали ворожих нападів. В 1491 році молдавський воєвода Стефан Великий здійснив похід на Покуття, спалив Снятин, Городенку, Коломию і дійшов до Галича. Під Городенкою в 1509 році гетьман Миколай Каменецький розбив молдовсь-

ке військо. 1589 року відбувся перший великий напад турків на Покуття.

У 1668 році Городенка отримала від польського короля магдебурзьке право. З XVII сторіччя в місті почали селитися вірмени, які в 1706 році збудували велику церкву.

У 1743 році в Городенці коштом Миколая Потоцького, воєводи Белзького і старости Канівського, розпочато будівництво великого римо-католицького костелу непорочного зачаття Діви Марії і монастиря Місіонерів. Костел непорочного зачаття Діви Марії проектував Бернард Меретин, архітектор собору Св. Юра у Львові. Храм був оздоблений скульптурами Йогана Георга Пінзеля. Зараз в Городенці залишилась лише Мадонна поблизу храму. Багато з місцевих скульптур зберігаються в Олеському замку.

Своїм коштом Миколай Потоцький розширив в Городенці греко-католицький монастир, а також у 1763 році побудував в середмісті велику муровану церкву Успення Пресвятої Богородиці. Церква також побудована за проектом Бернарда Меретина. Її іконостас подібний до іконостасу собору Св. Юра у



Львові, що дозволяє вважати його автором Пінзеля.

У 1910 році в Городенці було 11,2 тис. мешканців (50,2% греко-католиків, 11,9% латинників, 37,5% жидів). Місто було повітовим центром, в якому відбувались щороку дев'ять ярмарків та торгові кожного вівторка.

У Городенці збереглися могила громадського діяча Теофіла Окуневського, будинки колишньої гімназії та Народного дому, де працював Антін Крушельницький.

Із сусіднього села Торговиця походить відомий галицький письменник Лесь Мартович. У селі створено його літературно-меморіальний музей.

Гвіздець

При дорозі з Городенки на Коломию лежить селище міського типу Гвіздець (Гвоздець), яке вперше згадується у 1373 році. У XVI ст. містечком володіли князі Пузини, чий родовий знак «Огінець» став основою міського герба — на блакитному тлі червона табірна брама (у вигляді трапеції), а над нею срібний хрест.



У 1540 р. Гвіздець отримав магдебурзьке право. Містечко відоме комплексом Бернардинського монастиря (1723-1735 рр.). Монастирський комплекс включав у себе власне костел, келії та дзвіницю біля храму.

Костел зепорочного зачаття пресвятої Діви Марії і Св. Антонія у 1838 та 1880 рр. було реставровано. Однак пожежа викликала потребу в нових відновлювальних роботах, які проводились до 1896 р. Світова війна знову спричинила реставрацію, проведену під наглядом архітектора Ю. Косинського. Саме тоді баштам костелу повернено їх первісні барочні завершення замість попередніх шпильоподібних неоготичних, які встановили у 1896 р. Зараз костел використовує місцева римо-католицька громада. Перед входом до костелу на колоні, стоїть фігура Св. Антонія. Як колись стояв Св. Ян з Дуклі перед львівськими Бернардинами.



коломиця, ринок, поч. 20 ст.



Біля храму, з північного заходу, стоїть велика барокова двоповерхова споруда колишніх келій. Після касації монастиря у 1784 р. у приміщенні келій була відкрита школа. Споруда в плані подібна до літери «П», має внутрішній двір, на який виходять вікна з коридорів будинку.

Перед головним фасадом костелу розташована дзвіниця, яка теж є й брамою. Колись до неї з обох сторін підступали кам'яні стіни, що оточували монастир, надаючи йому оборонний характер.

У 1910 році в містечку жило 5,5 тис. мешканців (47% греко-католиків, 16% латинників, 36% жидів). За переписом 2001 року населення Гвіздця становило 1,9 тисячу осіб.

У містечку засідав повітовий суд та відбувались кожного понеділка торговиці. Був тут палац і парк княжої родини Пузин. А поряд, у Старому Гвізді, — резиденція графів Станіслава Костки та Едмунда Дідушицького.

Кулачківці

До Гвіздця з півдня прилягає колишнє містечко Кулачківці, відоме з XII ст. Тепер це село Снятинського району, а колись було важливим центром ремесла і торгівлі на Покутті.

На гербі Кулачківців на блакитному тлі зображений срібний грифон, що тримає в лапі родовий знак дідичів містечка Потоцьких — «Пиляву».

У 1939 році в Кулачківцях, за підрахунками В. Кубійовича, налічувалось 2,8 тис. мешканців, з них 68% греко-католиків, 26% латинників, 5% жидів, до 1% вірмен. Зараз у селі налічується 1,4 тис. мешканців. У сусідньому селі Балинці — батьківщина композитора і диригента Ярослава Барнича (1896-1967), автора «Гуцулки Ксені» та «Дівчини з Маслосоюзу».

До речі, старі вірменські роди давно вже асимілювались в Галичині серед українців та поляків. Тепер в краї зростає число новітніх мігрантів з Вірменії та інших східних країн.



Коломия

308

Колись Коломия була одним з найбільших та найбагатших (після Львова, Кракова, Перемишля) міст Галичини.

Перша літописна згадка про Коломию зустрічається у Галицько-Волинському літописі під 1241 роком: «Яко велиции князи держать сию Коломию на роздавание оружникам...» Хоча історики вважають, що вік міста є значно більшим. Коломия починалася як військова фортеця, що охороняла Попрутську оборонну лінію на південному сході Галичини. На думку археологів, фортеця існувала вже в середині XII сторіччя, коли кордони Галицької держави сягнули Нижнього Дунаю. Коломия лежала на Берладському шляху, що йшов з Галича на Волощину й Дунай.

Існує кілька гіпотез щодо походження назви міста — від латинського слова «colonia»; від імени галицького короля та угорського королевича Коломана; від румунського слова «culmen»; від половецького слова «каламие»; від язичеського ідола Мия; від сполучення імен-

ника «коло» і дієслова «мити, обмивати»; від чоловічого імени Коломий; від хорватського слова «коломийє» (глибока вибоїна, наповнена водою). Остання версія вважається найдостовірнішою бо на території Прикарпаття у VII-X ст. перебували племена білих хорватів.

Берладська дорога донині зберегла в місті свій історичний напрям і з давніх пір відома серед мешканців під назвою Стара дорога. Обіч неї на високому пагорбі над річкою Чорний потік стояла фортеця, а навпроти неї торговий майдан, що й сьогодні називається Старий ринок. А на південний схід від укріплення на високому лівому березі річки розміщувалося велике міське поселення.

Згодом укріплений центр Коломиї був поблизу ратуші. Це місце в історичних джерелах мало назву Старий Двір. У 1405 році місту було надано магдебурзьке право. Коломия розрослась спочатку на правому березі річки Чорний потік, потім місто поступово дійшло на півдні до старих берегів Пруту, розбудовуючись також на схід і захід. Коломиї було надано важ-



носіб, поч. 20 ст.

ливі привілеї, зокрема право на торгівлю, на соляний склад, на власну вагу. Магістрат одержав дозвіл відкрити кілька власних цехів і майстерень, а також збирати на потреби міста податки з кількох навколишніх сіл.

Найважливішим заняттям коломийських міщан з найдавніших часів було добування солі з соляних «вікон» у передгірних селах поблизу Коломиї. У 1565 році в місті було 50 солеварів (зваричів). Коломия стояла на основному торговому шляху з Польщі, Німеччини через Галич на Волощину і Дунай. Через місто йшов шлях на Київ, Угорщину і Чехію

Покуття та Коломия постійно були ареною воєн і грабницьких нападів. У 1490 році Коломийський замок не встояв перед 10-тисячною армією повстанського ватажка Івана Мухи. У 1498 році турки і волохи зруйнували місто пройшли аж на Польщу. Відтоді татари майже щороку робили набіги на покутські землі. Польська хроніка за 1621 рік описує: «Місто татарами спалене і люди з нього

вибрані», а за 1624 р. є запис, що татарами місто «з ґрунту знесене». Враховуючи незахищеність міста перед нападами чужинців, а також близькість будинків до Пруту, що постійно своїми водами завдавав шкоди мешканцям, місто було перенесене далі на північ, на територію нинішнього центру.

Новий замок був збудований на пагорбі, на якому пізніше розмістилося подвір'я міської гімназії. Навколо замку був земляний вал з частоколом та двома баштами а також великий рів з водою. В'їзди з боку Снятина та Обертина перекривали звідні мости. У 1648 році повстанські загони Семена Височана не змогли здобути замок, де знайшли притулок міщани та шляхта з навколишніх містечок. На новому місці був збудований домініканський монастир. Згодом, після касації Ордену домініканців у 1788 році, монастир закрили, а його приміщення передали магістрату. У 1855 році на місці монастиря збудували церкву Св. Михаїла.



У 1772 році після першого поділу Польщі, покутські землі разом з Коломиєю відійшли до Австрії. За новим адміністративним поділом 1781 р. Коломия була включена до Станіславівської округи і частково втратила свої колишні функції повітового центру. Лише у 1811 році створюється Коломийська округа (циркуль). В околицях міста почали виникати німецькі колонії. У місті концентрується велика кількість війська, протягом ХІХ ст. уряд будує в Коломії 6 військових касарень та 3 порохіві склади.

Душпастирську працю в цей період провадять костел Діви Марії (від 1353 р.), домініканський кляштор (засн. 1220 р., зруйнований татарами ХVІ ст.), монастир Діви Марії (з 1413 р.), францисканський чернечий дім (з 1345 р.), Благовіщенський василіянський монастир (1530 р.), церква Преображення Господнього (1587 р.), Головна синагога (1664 р.).

У 1865 році пожежа знищила давню ратушу (з усім магістратським архівом) і велику части-

ну навколишніх будинків. Тому в 1877 р. на розі площі звели нову ратушу, а посеред ринку «місто збудувало блок домів для погорільців». З того часу в Коломії почали з'являтися муровані кам'яниці, поступово витісняючи старі дерев'яні будівлі.

Новий етап у розвитку Коломії почався після 1866 року, коли розпочався рух на залізниці Львів-Чернівці, а далі на Яси та Бухарест. У Коломії та навколишніх селах побільшало дрібних підприємств, цехів, майстерень, зросло лісопильне та цегельне виробництво, нових висот досягла торгівля. В 1876 році в Коломії працювало 53 шевці, 39 пекарів, 27 столярів, 28 різників, 24 гончарі, 22 ковалі, 18 пекарів, 11 бляхарів. У 70-х рр. ХІХ ст. тут діяли 5 шкіряних і 8 винокурних заводів, лісопильні, працювало 150 ткацьких верстатів, у 1899 р. було споруджено нафтопереробний завод.

У 1861 році була створена Перша міська гімназія з німецькою мовою викладання, а у 1900 році утворено окрему Українську державну гімназію. У коломийських гімназіях працювало і вчилось багато відомих діячів культури і мистецтва. В 1876 р. відкрили в місті гончарну школу, в 1892 р. — школу деревного промислу. У 1877 році була заснована філія товариства «Просвіта», а в 1895 році — товариство «Коломийський Боян».



ринок, поч. 20 ст.

На початку ХХ сторіччя Коломия була одним з найбільших міст Галичини. За кількістю мешканців місто поступалося лише Львову, Кракову та Перемишлю. У 1910 році в Коломії було 42,7 тис. мешканців (20,5% греко-католиків, 32,2% латинників, 44,3% жидів).

Коломия стала значним осередком національного руху. В місті будують Народний Дім, з 1902 року проводяться Січові свята, створюється мережа музичних і культурно-мистецьких товариств, у травні 1914 року відкривають пам'ятник Т. Шевченкові.

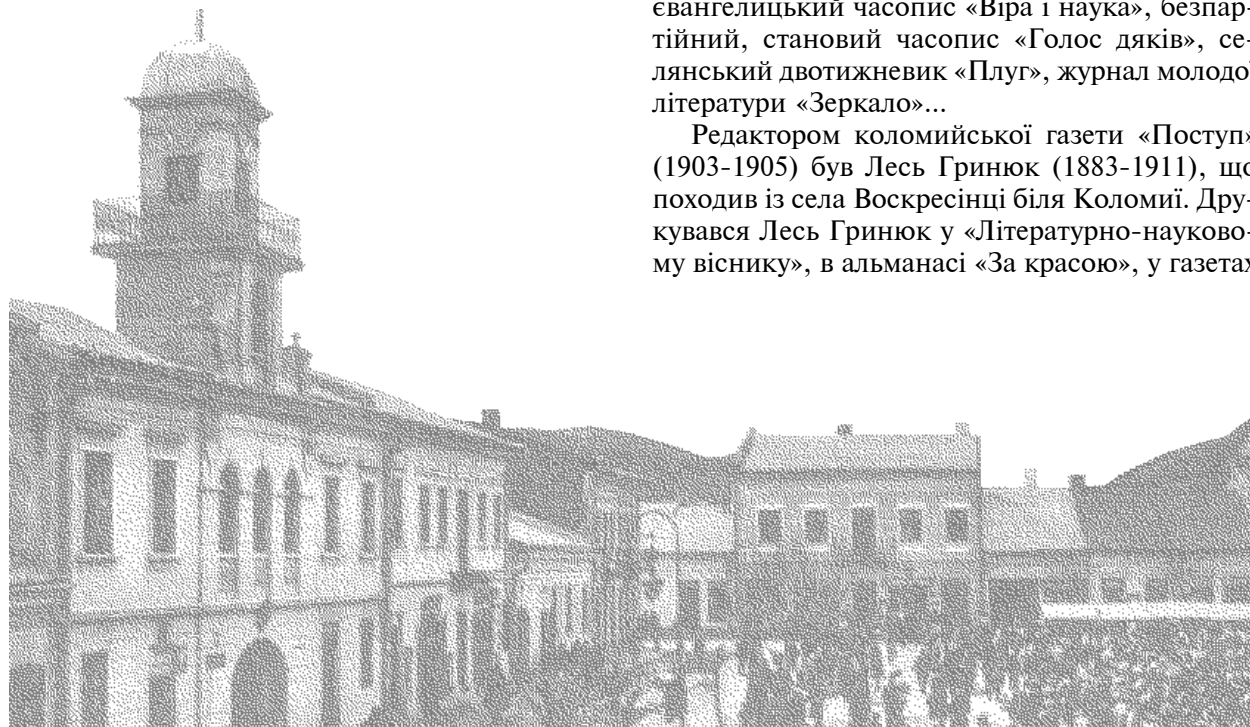
У місті ніс військову службу наслідник австро-угорського престолу ерцгерцог Карл. Його дружина сама робила закупки на коломийському ринку. Завершивши службу, ерцгерцог Карл прикрасив місто, подарувавши дві вілли двом милим косівським панянкам.

У місті діяли осередки польських, австрійських, єврейських та українських політичних партій і товариств, серед них т-во «Народна

воля», Руська радикальна партія, робітниче т-во «Поступ», пожежно-гімнастичне т-во «Січ», т-во «Просвіта», Товариство ім. М. Качковського... З містом ХІХ – поч. ХХ ст. пов'язана творчість Гвідо де Батаглії, Софрона Витвицького, Оскара Кольберга, Францішка Карпінського, Леопольда Вайгеля, Володимира Шухевича, Францішка Ржегоржа.

У 1864 році в місті була відкрита друкарня братів Білоусів, в 1865 р. почала виходити газета «Голос народний», а 1867 року започатковано книговидання. Протягом 1864-1941 рр. у місті побачило світ 890 книжок і брошур лише українською мовою. Серед видавничих підприємств найбільшими були друкарня Вільгельма Бравнера і відоме видавництво «Галицька накладня» коломийського купця Якуба Оренштайна. У друкарні першого виходили у світ науково-популярний тижневик «Поступ», часопис для народу «Хлопська правда», орган українсько-руського учительства «Прапор», політико-економічний часопис «Право народу», євангелицький часопис «Віра і наука», безпартійний, становий часопис «Голос дяків», селянський двотижневик «Плуг», журнал молоді літератури «Зеркало»...

Редактором коломийської газети «Поступ» (1903-1905) був Лесь Гринюк (1883-1911), що походив із села Воскресінці біля Коломії. Друкувався Лесь Гринюк у «Літературно-науковому віснику», в альманасі «За красою», у газетах



«Буковина», «Поступ». За життя письменника вийшла лише одна лірична збірка його новел і нарисів «Весняні вечори» (Коломия, 1904), оскільки на більше не стало коштів для видання. Лесь Гринюк чимало перекладав, зокрема філософський трактат Ф. Ніцше «Так мовив Заратустра», заробляючи цією працею у коломийського видавця Якуба Оренштайна на життя...

З початком I Світової війни сотні добровольців з Коломиї та повіту вступили до лав Січових Стрільців. 15 вересня 1914 року в Коломию вступили російські війська. На околицях міста точилися бої, і воно тричі переходило з рук у руки. Під час перебування царських військ був зруйнований пам'ятник Т. Шевченка, заборонено видання українських газет, журналів, книг, закрито українські книгарні і бібліотеки, припинено діяльність товариства «Прогрес», навчання українською мовою в школах, зазнала утисків Греко-Католицька Церква.

3 березня 1918 року у Коломиї відбулося «Свято миру і державности», в якому взяли

участь до 30 тисяч мешканців Покуття і Гуцульщини. Учасники цих народних зборів вимагали об'єднання всіх українських земель Галичини в окремий коронний край з окремим сеймом, намісником і українською адміністрацією. У ніч на 1 листопада 1918 року український військовий комітет перебрав владу в Коломиї. Сотні мешканців міста пішли добровольцями в УГА. Коломия стала базою формування частин УГА: Коломийської бригади, полку ім. Гетьмана Івана Мазепи, Гуцульського пробоевого куреня. Та під час травневого наступу польської армії у тил ЗУНР вдарили румунські війська. 24 травня 1919 року Коломию зайняли румуни, а згодом край опанувала польська влада.

У роки II Світової війни советські та німецькі окупанти запровадили режим терору: арешти, конфіскації, заборона українських установ, винищення людей та депортація. Було знищено єврейське населення і людність Коломиї після воєнних лихоліть зменшилась вдвічі.



За советських часів Коломия стала значним промисловим центром. На початку 90-х років у місті діяло понад 50 промислових, транспортних, будівельних і торговельних підприємств, на яких працювало понад 20 тис. робітників.

Коломия має власний професійний театр – Коломийський обласний український драматичний театр. Організаторами першого театру в Коломії виступили у 1848 році голова Коломийської руської ради Микола Верещинський, бургомістр Сильвестр Дрималин і місцевий священник Іван Озаркевич, який переробляв на галицьку манеру п'єси Івана Котляревського. Перша вистава «Дівка на виданню, або На милованне нема силовання» відбулась 8 червня 1848 року.

Є в Коломії і кілька музеїв. Найвідоміші з них Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені отця Йосафата Кобринського та музей «Писанка», який від 2000 року розташований в оригінальній будівлі у формі великої писанки. Музей володіє

колекцією з понад 6000 писанок з усіх регіонів України, а також з Пакистану, Шрі-Ланки, Білорусі та Польщі. Є ще музей історії міста Коломії.

В місті працюють Коломийський педагогічний інститут, економіко-правовий коледж, політехнічний коледж, коледж комп'ютерних наук, коледж права і бізнесу, індустріальний педагогічний технікум, медичне училище ім. І. Франка.

З 1992 року було створено Коломийсько-Чернівецьку єпархію УГКЦ. В місті є теж Коломийсько-Косівська єпархія УПЦ КП.

Печеніжин

До II Світової війни через Ринок та вулиці Коломії проходила колія вузькоколійної залізниці довжиною 23 км до Слободи Рунгурської. Через місто потяги рухались повільно, виконуючи одночасно роль парового трамваю. Нераз кондуктору доводилось виходити з потяга, щоб розганяти з колії людей та домашніх тварин.



На трасі колишнього приміського парового трамваю лежить колишній райцентр, селище міського типу Печеніжин, відоме з XIV ст. Колісь на горі над містом був замок Потоцьких. На старому гербі Печеніжина зображений на блакитному тлі золотий лев, що тримає в лапі родовий знак дідичів містечка Потоцьких – «Пиляву».

Печеніжин був свого часу повітовим центром. У місті відбувались щороку 11 ярмарків та торговиці кожного вівторка. У 1910 році в місті було 6,7 тис. мешканців (65,3% греко-католиків, 8% латинників, 26,7% жидів).

З Печеніжина походить ватажок карпатських опришків Олекса Довбуш (1700-1745). Про нього в селищі нагадують пам'ятник і музей О. Довбуша.

У 1771 р. при поглибленні соляної шахти в Слободі Рунгурській на глибині 25 м натрапили на родовище нафти. Наприкінці XIX ст. тут були великі нафтопромисли з 160 вежами-шибами. У Печеніжині збудували нафтопереробний завод. Але родовища швидко вичерпались і нафтовий бум припинився.

Яблунів

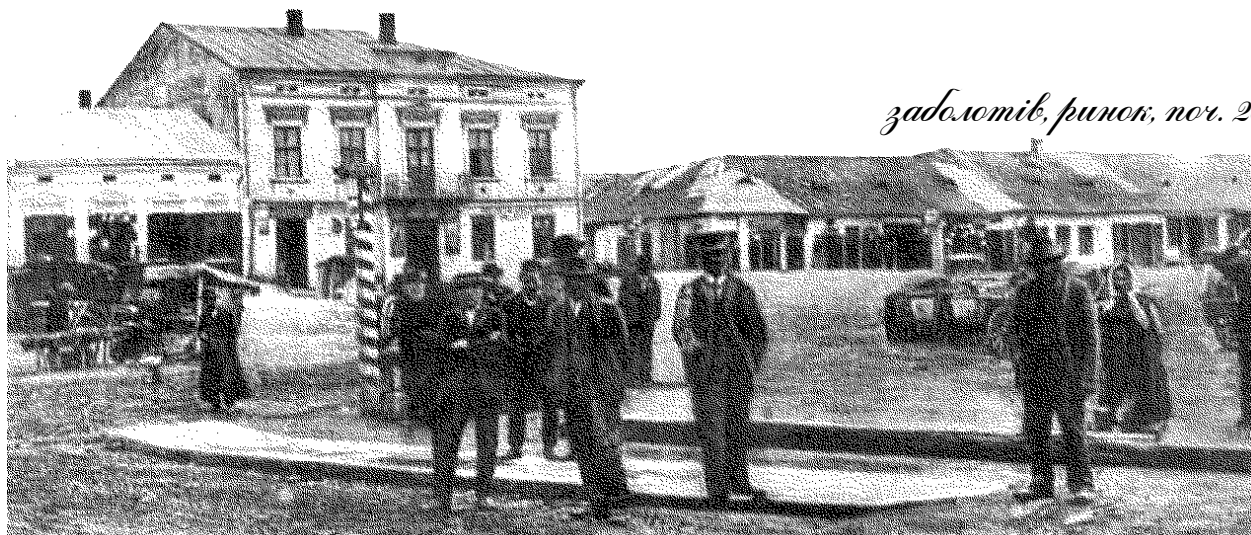
При дорозі до Косова розташоване селище міського типу Яблунів, відоме з XVI ст. До 1939 року Яблунів був містечком, в якому урядова повітовий суд. А до 1963 року селище було райцентром.

Містечкові права надали поселенню в XVIII ст. Потоцькі, дідичі Яблунева. Їх родовий знак «Пилява» став гербом містечка. У містечку відбувались щороку 6 ярмарків та торговиці кожного четверга. Тут був і повітовий суд. У сусідніх селах Ковалівці, Мишині, Стопчатові (Стовпчатові) в XIX і першій половині XX ст. на шахтах видобували буре вугілля.

Яблунів дуже постраждав в роки Першої світової війни та пожежі 1927 року. У 1939 році в містечку жило 2140 осіб (45% греко-католиків, 8% латинників, 47% жидів). За переписом 2001 року населення Яблунева становило 1867 мешканців.

У селищі є Братська могила жертв тоталітарного режиму, монумент на честь незалежності України, пам'ятники поетам Іванові Франку та Миколі Матіїву-Мельнику (1859-1947).

Неподалік село Космач, в якому у 1745 р. загинув ватажок карпатських опришків Олекса Довбуш. У Космачі розвинуті народні художні



здоблених рунгур, поч. 20 ст.

промисли – вишивка, ткацтво, вироби з бісеру, писанкарство, художні вироби з сиру. У 1924-1934 рр. в селі проводив літні студії і пленери для учнів своєї школи живопису Олекса Новаківський.

Пістинь

Між Яблуновом і Косовом вздовж річки Пістиньки розтягнулось колишнє містечко Пістинь, знамените виробництвом гуцульської кераміки. Поселення Пістинь відоме з 1375 року і є одним із найстаріших в Гуцульщині.

У XVIII ст. місто мало свій герб – на червоному тлі золотий вензель «J. P.». Це вензель тодішнього дідича Пістиня графа Юзефа Понінського.

У 1910 році в містечку жило 3,7 тис. мешканців (62% греко-католиків, 14% латинників, 24% жидів). Тоді в Пістині вже був невеликий курорт, три тартаки та фабрика для виробництва сіток до волосся.

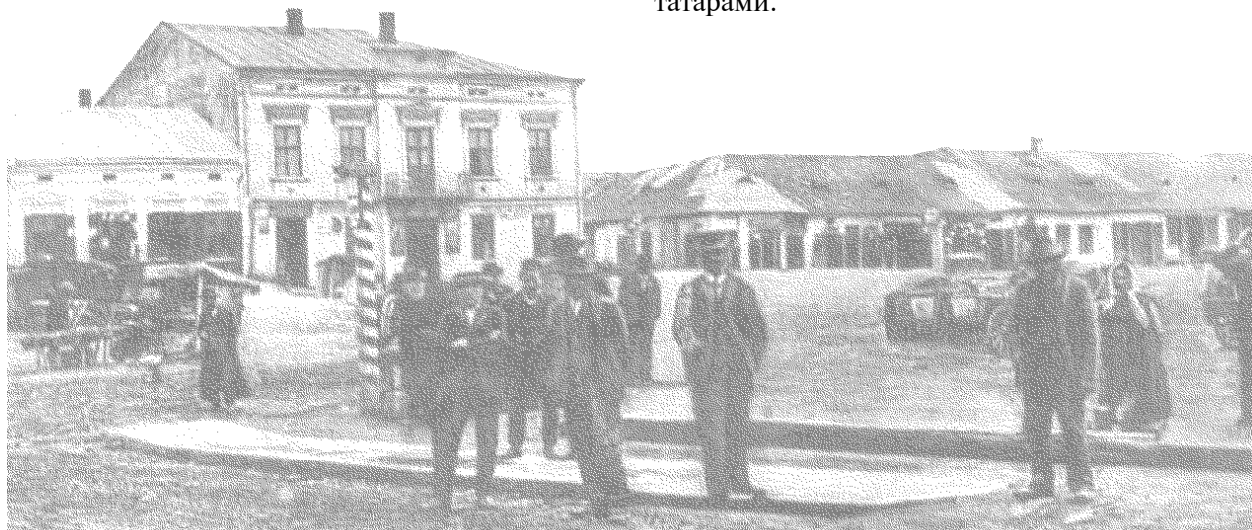
У селі збереглась дерев'яна церква Св. Варвари з мурованою дзвіницею XVIII ст.

Косів

Районний центр Косів лежить у долині річки Рибниці. Місто виникло в XVI ст. завдяки

цінним покладам солі. Ще задовго до того тут, за чверть милі від села Косів (тепер Старий Косів), існувала соляна баня, у якій із добутої сировиці виварювали сіль. І село, і баня належали до королівської власності, тому адміністративно входили до Снятинського староства. Близько 1560 р. тодішній снятинський староста Генчинський заснував при солеварні містечко, назвавши його «Риків». Після його смерті піддані та слуги Юрія (Єжи) Язлівецького, якому дісталось в посесію (орендне володіння) село Косів, учинили збройний наїзд на Риків і зруйнували його, а соляну баню взяв у свою посесію Язлівецький.

Через деякий час містечко було відновлене, але вже під сучасною назвою. У податковому реєстрі 1579 року поряд із назвою «Koszow, villa» (Косів, село) вперше зустрічаємо «Koszow, oppidum» (Косів, містечко). У документі Косів виступає як приватне містечко, власник якого Міхал Язлівецький, син Юрія. Опинившись у шляхетській власності, воно відділилось від Снятинського староства й утворило разом з чотирма селами окрему Косівську волость у володінні Міхала Язлівецького. Аж до першого поділу Речі Посполитої Косів залишався приватним містом. Двічі місто було спалене й знищене: восени 1621 р. – турками, татарами, волохами, а в лютому 1624 р. – буджацькими татарами.



Видобуток та виробництво солі вимагали зайнятості великої кількості робітників і ремісників. Чудовий клімат приваблював сюди поселенців, завдяки чому добре розвинулось садівництво. Дбаючи про збільшення прибутків, власники Косова заохочували євреїв різними привілеями тут поселитися, а ті успішно займалися торгівлею, орендою маєтків та промислових закладів (солярня, млини, корчми та ін.), збиранням податків тощо.



Так, у центральній частині (середмісті) переважало єврейське населення, а на околицях, що були спершу окремими селами (Монастирське і Москалівка) жили переважно русини.

Середмістя було розплановане з модулем на 25 хелмінських ліктів (14,40 м), що узгоджувалося з тодішніми європейськими стандартами. Відповідно до цієї модульної сітки, територію рівномірно поділили на прямокутні квартали, а ті, у свою чергу – на такі ж прямокутні парцелі (ділянки), які забудовувалися приватними

спорудами. На фоні однорідної міської забудови виділялися громадські будівлі й простори (ратуша, церква, майдани).

Як вважає Володимир Стеф'юк, житлові будинки були не стільки самостійними архітектурними об'єктами, як фрагментами стін вулиць і площ. Із плином часу окремі могли бути перебудовані, отримували іншу, пристосовану до нових потреб і смаків форму, однак не переставали залишатися тими елементами. І після перебудови мусили пристосовуватися до величини попередньо визначеної ділянки й рекомендованого габариту будинку, тож вписувалися в наявну структурну тканину міста. Така форма міста, що постала ще в XVI столітті, визначила напрям розвою на дуже довгий період, аж до 1939 року. Місто розбудовувалося, але структурна основа змінювалася дуже поволі.

На жаль, її було зламано після 1939 року. Знищені під час війни ратуша, божниці, система кварталів уже не відновлювалися. Про це й мови не було, радше навпаки – у генеральних планах йшлося про демонтаж старої забудови і заміну її так званими мікрорайонами звичайного советського взірця. І цю

задоломів, н.п. суд, поч. 20 ст.



програму частково здійснено. Зокрема, у східній частині середмістя зведено мікрорайон із п'ятиповерховими будівлями, які цілковито знищили просторовий характер міста.

Та все ж, незважаючи на значні втрати, косівське середмістя і в такому вигляді становить велику вартість, оскільки це ледве не єдина найдавніша й збережена донині міська структура Гуцульщини, що має виразні стильові ознаки доби Ренесансу.

Місто збагачувалося. Це, звичайно, привертало увагу опришків. Вони часто нападали на Косів, зокрема під керівництвом Василя Лунги (1698), Пинті та Пискливого (1704), Баюрака (1750). Приблизно 1740 року до шляхетського двору в Косові підступив Олекса Довбуш, але не напав. 1759 року у зв'язку з активізацією опришківського руху в Косові організовано головну стоянку карального війська (смоляків), яке очолив Тадеуш Дідушицький, тодішній власник Косова, галицький хорунжий.

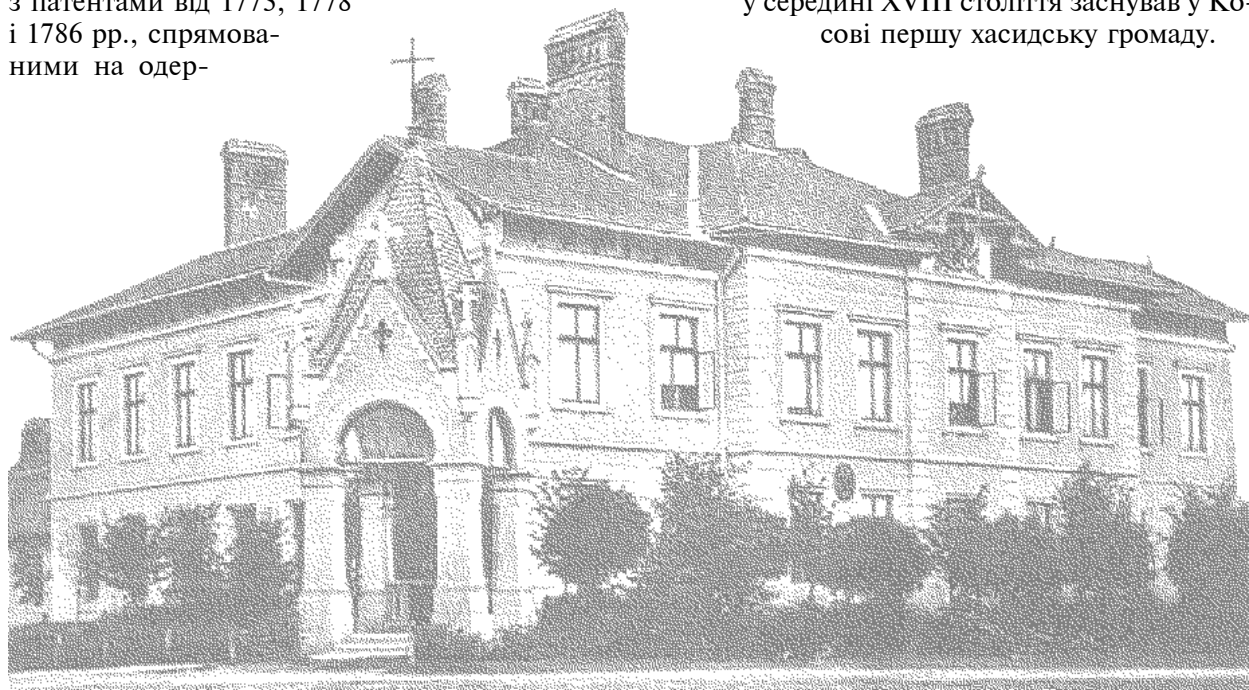
За австрійських часів життя стало впорядкованішим і безпечнішим. Згідно з патентами від 1773, 1778 і 1786 рр., спрямованими на одер-

жавлення солі, косівські соляні маєтки, тобто ціле містечко з довколишніми селами, перейшли з приватної власності в державну. Адміністративно воно кілька років належало до Червононоруського округу (циркулу), згодом – до Станіславівського і, нарешті, Коломийського.

Золота соляна баня з трьома прапорцями на зеленому тлі стала у XIX ст. гербом міста. З упродовженням 1867 р. нового устрою Косову надали статус повітового міста. Крім солеваріння, розвивалися мистецькі промисли – різьба, вишивка, килимарство, писанкарство, кераміка. Косів стає центром ткацтва. 1850 року було створене ткацьке товариство, яке в 1882 р. заснувало ткацьку школу. У кінці XIX ст. починає розвиватися дуже перспективна курортно-рекреаційна галузь.

У 1910 році в Косові було 5,5 тис. мешканців (38,1% греко-католиків, 8,7% латинників, 52,3% жидів).

На Косівщині виникла одна з течій юдейського хасидизму. Одним із творців хасидизму був Ісраель бен Елі'езер Ба'ал-Шем-Тов, який у середині XVIII століття заснував у Косові першу хасидську громаду.



З Косова походив побратим молодих років Івана Франка, один із засновників галицького радикального руху, Михайло Павлик. В місті та повіті діяли товариства «Січ», «Воля», «Жіноча громада», «Просвіта». У червні 1914 р. було створено перший відділ стрільцтва «Кіш Січових Стрільців».

Від осені 1914 до початку літа 1915 р. і від літа 1916 до літа 1917 р. Косів двічі займала російська армія, яка при відступі чинила страшні погроми й спустошення.

Після розпаду Австро-Угорщини до травня 1919 р. в Косові були створені повітові органи влади ЗУНР. З 26 травня 1919 року місто та повіт окупувало румунське військо, а з серпня розпочалось 20-річне польське правління.

За Польщі в Косові продовжували розвиватися мистецькі промисли, зокрема, виробляли продукцію килимарні «Гуцульське мистецтво», Грунковського, Медведчука, Гільмана.

Советська окупація Косова почалась 22 вересня 1939 р. На початку німецько-советської війни Косів 1 липня 1941 р. тимчасово зайняли союзницькі з Німеччиною угорські війська, які грабували крамниці, пансіонати, оселі, звідки забирали посуд, білизну, столи, крісла,

малюнки, вікна, двері й усе це вивозили в Угорщину, однак утворенню української адміністрації не перешкоджали. Німці, перебравши в серпні владу від угорців, розпочали серію терористичних акцій: у перші ж дні негайно арештували й розстріляли діячів ОУН, які при угорцях масово вийшли з підпілля. 16-17 жовтня 1941 р. рано-вранці німці несподівано оточили єврейські квартали, вигнали всіх на вулиці й колонами проводили до в'язниці, звідти підвозили Пістинською вулицею до гори, а потім вели до великих ям, викопаних на Міській горі, де вбивали пострілами в голову. Решта вивозили до гета в Коломиї і згодом розстрілювали в Шепарівському лісі.

31 березня 1944 року Косів зайняли совети, а за містом у горах оборонялись угорці. Місто опинилося аж до літа на лінії фронту, унаслідок чого зазнало значних руйнувань.

За переписом 2001 року населення міста становило 8,3 тисяч. Зараз в Косові є Музей народного мистецтва і побуту Гуцульщини та Косівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва. А на суботні базари



святин, поч. 20 ст.



з'їжджаються аматори купити витвори гуцульського мистецтва.

Кути

За невисоким перевалом на березі Черемоша, на самій галицько-буковинській межі лежать Кути, які вперше згадуються у 1448 році. Тепер це селище міського типу Косівського району.

У 1715 році родина Потоцьких заснувала біля села Кути (тепер воно називається Старі Кути) нове місто. На відміну від інших міст, фундованих Потоцьким, на гербі Кут немає їх родового знаку «Пиляви». Міський герб нагадує про руйнівний похід молдовського війська на Покуття у 1503 році. На гербі Кут було зображено на блакитному тлі срібний замок з двома вежами, одна з яких є зруйнованою.

Колись Кути були великим торговим центром Гуцульщини, Покуття та Буковини. Торговиця відбувалась двічі на тиждень – у вівторок та п'ятницю. Було кілька річних ярмарків. У місті була велика вірменська колонія. У 1910 році в Кутах було 6,7 тис. мешканців (25,2% греко-католиків, 21,4% латинників, 47,4%

жидів). Гебрейська громада міста була дуже багата. Велика синагога була одним з найвищих будинків в місті. Окрім неї були ще синагоги різників і кравців. У місті жив відомий рабин Гершом з Кут, один з послідовників засновника хасидського руху Ізраеля бен Елі'езера Ба'ал-Шем-Това з Меджибожа.

Кути стали у вересні 1939 року останнім місцем перебування уряду II Речі Посполитої. Останні засідання польські урядовці проводили у будинку місцевого «Сокола». Звідси, 17 вересня, дізнавшись про початок совєтської інвазії на Польщу, президент Ігнацій Мосьціцький та маршалок Едвард Ридз-Смігли перейшли на румунський берег Черемоша, де були інтерновані.

За переписом 2001 року населення Кут становило 4,3 тисячі. У селищі є пам'ятник Михайлові Павлику (1853-1915) та пам'ятний знак на честь перебування Івана Франка.

Неподалік у селі Старі Кути збереглась дерев'яна Спаська церква (1868 р.)

Навпроти Кутів, на другому березі Черемоша, лежить місто Вижниця, райцентр Чернівецької області.



Рожнів

320 Нижче за течією Черемоша лежить село Кобаки – батьківщина Івана Семанюка (Марко Черемшина) (1874-1927).

Поряд – колишнє містечко Рожнів, тепер село Косівського району. У містечку щочетверга відбувались базари. У Рожневі було чотири церкви, костел і синагога, готель Гутерза і три ресторани. Дві дерев'яні церкви вважаються пам'ятками архітектури: Преображенська (1851 р.) та Богородицька (1867 р.).

У 1939 році у Рожневі налічувалось 6,9 тис. мешканців (92% греко-католиків, 2% латинників, 6% жидів).

Заболотів

А вже в Покутській долині, на північному березі Прута, лежить селище міського типу Заболотів. Перша згадка про поселення – від 1579 року. Довкола Заболотова за австрійських часів розводили тютюн, а в містечку була збудована тютюнова фабрика. В містечку відбувались торгові щодня вівторка і перебував повітовий суд.

На гербі Заболотова зображений на блакитному тлі золотий лев (без корони), що спираєть-

ся однією лапою на родовий знак дідичів містечка Потоцьких – «Пиляву».

У 1910 році в Заболотові було 4,8 тис. мешканців (42,8% греко-католиків, 11,5% латинників, 45,6% жидів).

У містечку зберігся костел Пресвятої Трійці, яким тепер опікується Згромадження сестер феліціанок РКЦ.

Біля Заболотова у селі Олешків над Прутом за княжих часів було укріплене місто. В середині XII сторіччя на Берладському шляху, що йшов з Галича на Волощину й Дунай, на берегах Прута стояли чотири фортеці – у Колодії, Олешкові, Снятині і Чернівцях.



Снятин

Стародавнє місто Снятин лежить на лівому березі ріки Прут на межі Галичини з Буковиною. Місто є райцентром Івано-Франківської області і неофіційною столицею Покуття. Доїхати

снятин, ратуша, поч. 20 ст.



до Снятина зі Львова можна залізницею (поїздами, що йдуть на Чернівці) чи автобусами через Івано-Франківськ та Коломию. Зі Снятина можна розпочинати мандрівки до Косова, Кутів, Вижниці, і далі на Гуцульщину, чи через Стефаниковий Русів до мальовничих берегів Дністра. Варто тут зупинитись на кілька годин і подорожуючи до Чернівців.

Перші відомості про Снятин належать до 1158 року. Хоча тут мали бути давніші поселення. На території міста знайдено скарб та велику кількість римських монет II-IV ст. Історики вважають, що місто Снятин виникло як фортифікаційна споруда, з метою охорони торгового шляху до солеварень. У працях Шараневича і Зубицького відзначається, що в 50-60-х роках XII ст. важливий відрізок торгового і стратегічного шляху по річці Прут охороняв Коснятин Сірославович, відомий воєвода та впливовий боярин при дворі галицького князя Ярослава Осмомисла. У 1158-1159 рр. він обороняв Снятин від шеститисячного війська Івана Ростиславича (Берладника).

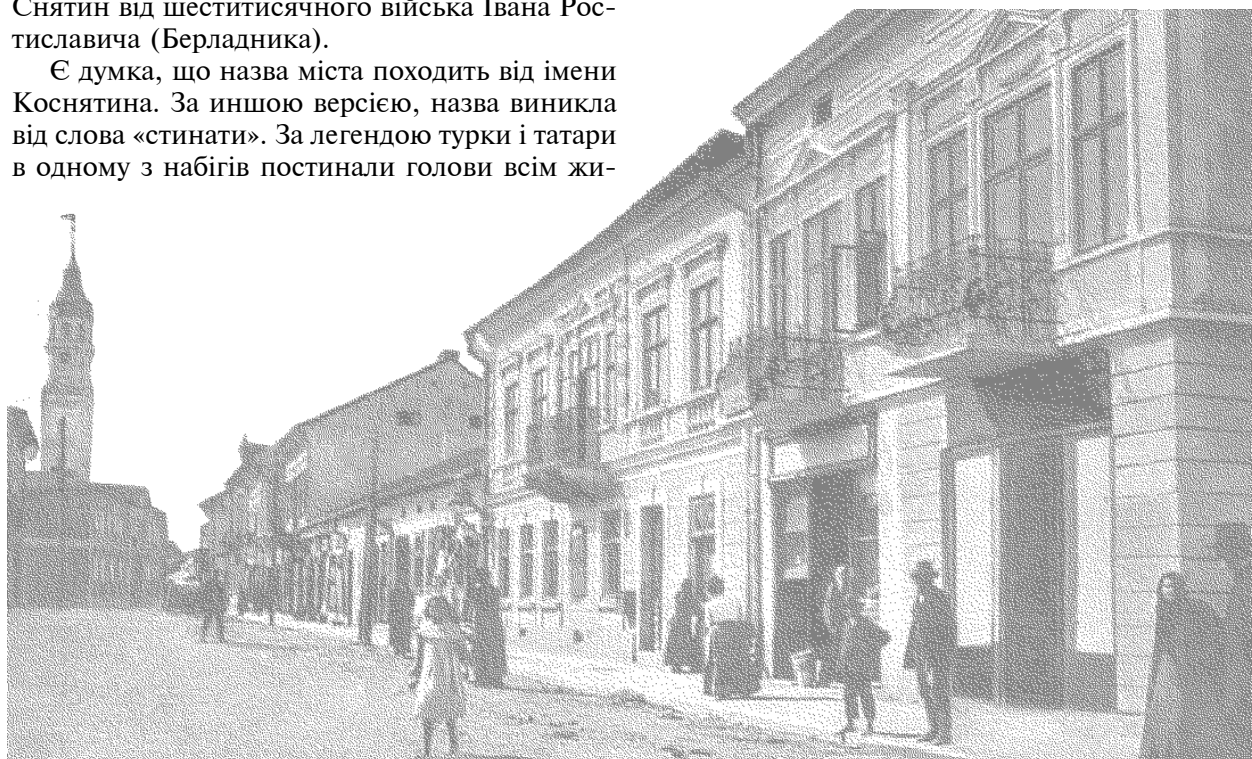
Є думка, що назва міста походить від імені Коснятина. За іншою версією, назва виникла від слова «стинати». За легендою турки і татари в одному з набігів постинали голови всім жи-

телям міста, з тих пір воно стало відомим як «Стятин».

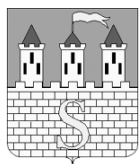
З 1349 року Покуття переходить під владу польського короля Казимира III Великого. Снятин стає центром староства та значним торговим центром з великим ярмарком. У 1448 році місто отримало магдебурзьке право.

Протягом XIV-XVI ст. місто неодноразово терпіло від несподіваних нападів татар і волохів. З 1590 до 1648 рр. татари 29 разів нападали на Снятин, при цьому підпалювали його 5 разів. У 1490-1492 рр. вибухнуло повстання під проводом Івана Мухи (дехто з істориків вважає, що І. Муха був уродженцем Снятина), у якому брали участь багато жителів міста та його околиць.

За часів Хмельниччини в околицях Снятина діяли загони Леся Березовського, Микити Горбачека, Григорія Угорницького. У 1665 році козаки штурмом здобули Снятин, зруйнували новозбудований замок.



Снятин XVI-XVII ст. був важливим економічним центром, в місті розташувалась головна митниця на Молдовському торговому шляху. Розвиткові торгівлі та ремесел сприяли вірмени, які почали заселяти місто з 1628 року, розвиткові сільського господарства сприяли німці, які приїхали до Снятина із Баварії, Бадена, Вюртемберга, Нассау у 1777-1787 рр. На тодішньому міському гербі була зображена на блакитному тлі фортеця з трьома вежами, на мурі якої, замість брами, була золота літера «S».



У 1772 р. за першим поділом Польщі Снятин потрапив під владу Австрії. Після приєднання до Австрії Буковини місто втратило функції прикордонної торгівлі. Економічний розвиток пошавився після того, як через Снятин проклали в 1866 році залізницю Львів-Чернівці. У 1910 році в Снятині жило 12,3 тисяч мешканців, з них 41,2 % греко-католиків, 20% латинників та 35,5% жидів. Тепер в місті налічується 10,5 тисяч мешканців.

До початку XX ст. Снятин став осередком українського громадсько-політичного життя. Тут двічі на вічах виступав Іван Франко. У березні 1881 р. Теофіл Кобринський організовує в Снятині першу українську читальню, яка в 1899 р. була реорганізована в філію товариства «Просвіта». У селі Завалля біля Снятина, там де зливаються потоки Черемоша й Прута, в 1900 році

Кирило Трильовський організував перше в Галичині товариство «Січ». У самому Снятині працював адвокат Марко Черемшина.

У Снятині народилися видатний художник-графік Василь Касіян, композитор Роман Сімович. Тут жили письменники Володимир Самійленко, Наталя Кобринська, художники Осип Сорохтей, Ольга Плешкан.

У Снятині відкрито літературно-меморіальні музеї в будинках, де жили Василь та Марко Черемшина. Створено художні музеї Василя Касіяна та Ольги Плешкан (останній утримує родина художниці).

Місто відоме своєю ратушею. Будівництво цієї споруди розпочалося у 1861 році і тривало майже 40 років. Її башта сягає висоти 50 метрів. Збереглось теж кілька старовинних будинків і храмів, які, разом зі старим цвинтарем, надають місту неповторного шарму. Але більшість споруд потребує впорядкування і реставрації, щоб зробити місто справді привабливим для туристів.

Стецева

Кілька кілометрів на північ від Снятина, біля буковинської межі, лежить село Стецева, яке колись було містечком. До початку XX ст. на північ від містечка у колонії Рудольфсдорф жили німецькі колоністи (бл. 250 осіб). Однак у 1908 вони продали свої землі і виїхали. Як і в

СНЯТИН, КОСТЕЛ



инших покутських містах, у Стецевій була колонія вірменських купців.

У 1939 році в Стецевій, яка вже тоді втратила міський статус, було 4,1 тис. мешканців (93% греко-католиків, 3% латинників, 3% жидів, до 1% вірмен).

У сусідньому селі Русові народився і довгі роки жив Василь Стефаник (1871-1936). В селі є могила письменника і пам'ятник та літературно-меморіальний музей В. Стефаника. Ще живуть родичі письменника, з якими цікаво і приємно побалакати про колишні часи. З гори на південній околиці Русова видно не лише сусіднє село Белелуя, але й вежу снятинської ратуші.

Белелуя є батьківщиною композитора й етнографа о. Порфирія Бажанського (1836-1920), автора опер «Олекса Довбуш» та «Весілля». З Белелуї походить Наталія Кобринська (1855-1920), письменниця і феміністка, яка у 1884 році організувала в Станіславові «Товариство руських жінок».

Чернівці

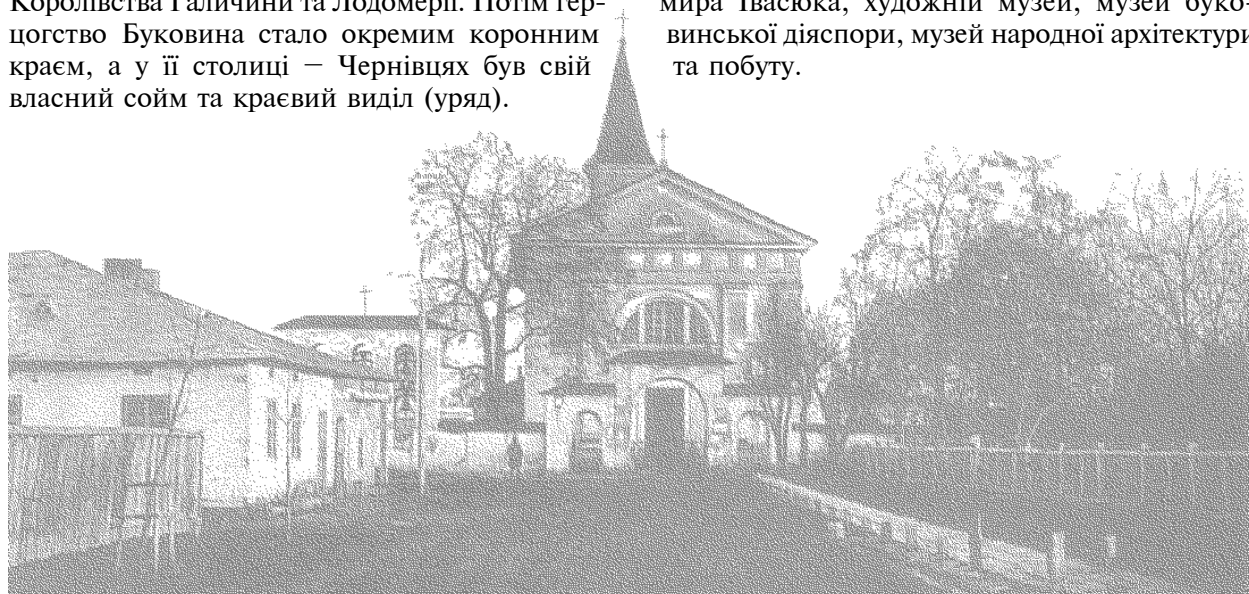
За Снятином починається Буковина, яка у 1787-1849 року була одним із цирклів (округів) Королівства Галичини та Лодомерії. Потім герцогство Буковина стало окремим коронним краєм, а у її столиці – Чернівцях був свій власний сойм та краєвий виділ (уряд).

За австрійських часів Чернівці перетворились у місто п'яти народів, кожний з яких вносив свою частку у творення його неповторного середовища.

У 1940-х роках Буковина пережила кілька перемін влади і Чернівці змінили свій етнічний склад, втративши практично все німецьке населення та частину єврейського, румунського і польського. Натомість за советських часів панівною мовою у місті стала російська. У 1959 році в Чернівцях налічувалось 152,3 тис. мешканців (42% українців, 2% поляків, 7% румунів, 25% євреїв, 22% росіян).

Теперішня Чернівецька область складається з кількох частин: українських Гуцульщини (Вижниця, Путила) та Поділля (Кіцмань, Заставна), українсько-румунського пограниччя (Сторожинець, Глибока), румунської Молдови (Герца), українсько-молдовської Бесарабії (Новоселиця, Хотин, Кельменці, Сокиряни) та й самої буковинської столиці. Кожна із цих частин має власну конфесійну, мовну, ментальну та електоральну специфіку.

У Чернівцях є краєзнавчий музей, літературно-меморіальні музеї Юрія Федьковича, Ольги Кобилянської, Міхая Емінеску, Володимира Івасюка, художній музей, музей буковинської діаспори, музей народної архітектури та побуту.



знайомство
роксоляна загайська З
чернівцями



Саме місто, град Черн, на Пруті починається на теперішніх руїнах так званого Ленківського городища. У перекладі слово Черн означає чорне місто, однак учені ще й досі про це сперечаються. Ленківське городище докладно описано у книзі професора, історика Б. Тимошука «Твердиня на Пруті». Він висловлює гіпотезу, що річка Прут могла бути важливим оборонним рубежем Галицького князівства.

Ленківська фортеця була у своєрідному коридорі завширшки всього триста метрів між річками Совицею та Хабалівкою. Фортеця контролювала купців, зупиняла ворогів, які могли наступати з півдня чи сходу.

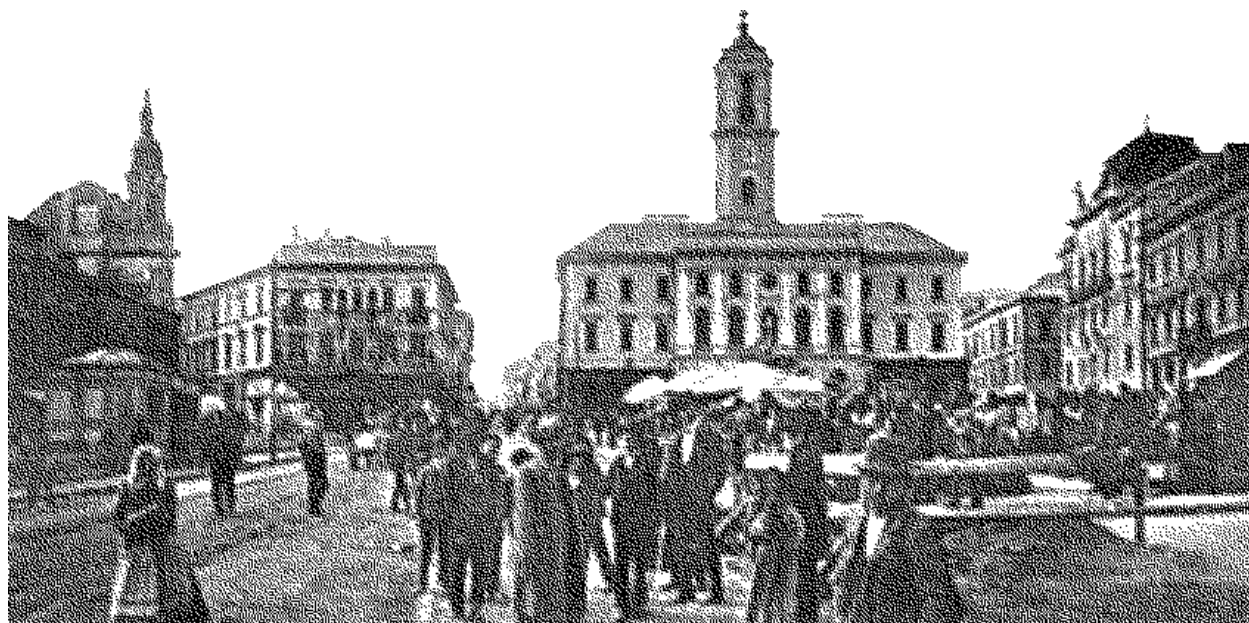
Навколо, на віддалі до 25 кілометрів були сторожові пости. Археологічні розкопки засвідчують, що твердиня Чернграда збудована у другій половині XII ст. за Ярослава Осмомисла (1153-1187).

Як твердять дослідники, щоб урятувати мешканців та місто від монголо-татарського пљундрування, князь Данило Галицький за наказом Бурундая у 1259 р. змушений був зруйнувати фортецю як у Львові, так і Чернграді.

Для Чернівців це стало причиною формування нового міського ядра вже на правому березі Прута. Поселення це вперше згадано у грамоті молдовського господаря Олександра в 1408 році і названо містом Чернівці.

У Чернівцях у центрі міста міститься площа Ринок (колишній Рінгплиц; у південно-німецькому діалекті, до якого належить і австрійська мова, одне із значень терміну «рінг» – ринок). На початку XX століття площу забруковано. Сама чернівецька ратуша – це капітальна споруда, збудована на віки – один тільки фундамент під 50-метровою вежею становить 6 м. Тут, як і на вежі львівської ратуші, є годинник і балкон, на якому цілодобово чергував сурмач, що попереджував про небезпеку.

Від ратуші погляд мимоволі переходить до однієї з найгарніших будівель колишнього Рінгплицу – Ощадної каси, побудованої у 1899-1900 роках за проектом Губерта Геснера (1871-1943) – учня відомого віденського архітектора Отто Вагнера. Якби достеменно не було відомо про призначення цієї будівлі, то можна б подумати, що це або невеличкий торговий дім, або



житловий палац купця, як це відповідало традиціям подібних будинків на міських площах з часів середньовіччя. Площина стіни над двома балкони розгортає кольорову картину з глазурованих кахлів, фриз крокуючих фігур у русі та крилатих геніїв, що втілюють прийняття Буковини до складу цісарських коронних земель. Цей «чернівецький» Олімп детально розшифровано у книзі Василя Селезінки «Місто моєї любові». Галичина тут зображена як богиня родючости Церера – в одязі селянки зі снопом у лівій руці. Будівлею Ошадної каси в Чернівцях розпочато модерне будівництво у столиці Буковини. Тепер тут розмістився художній музей. Всередині, наче в казці, нас зустрічають вишукані колони-герми, увінчані зображенням богині-вісниці Іріді, на що вказують дві крилаті змії, які гармонійно



переплелися на грудях скульптури. Ковані казкові птахи на балюстраді сходів, що провадять до виставкової зали, подібні на павичів – символів розкоші. Плафон, який виконав добре відомий у Львові художник, Михайло Івасюк (мав майстерню на вул. А. Фредра, 7 (1911-1914 р.), про що свідчить пам'ятна таблиця), уособлює фінансові справи і є домінантою парадної частини середини будівлі. Івасюк жив у Чернівцях на вул. Л. Українки, 37, про що свідчить таблиця з барельєфом художника.

Виходимо на вулицю Ольги Кобилянської. Колишня її назва – Панська – говорить про те, що тут мешкали заможні чернівчани. Перша вуличка ліворуч збігає вниз і є цікавою тим, що серед власників нерухомости тут був батько Юрія Федьковича. На вулиці Ольги Кобилянської є



церква УПЦ МП, де певний час перебували мощі Івана Сучавського, які перевозили з жовківської церкви Різдва Христового до молдовської Сучави у 1783 році. Сама церква дуже простора і велика. У 1994 році її почали розмальовувати художники з Санкт-Петербурга – робота тривала 5 років. Трохи далі ліворуч привертає увагу будинок з різними формами віконних рам – це приміщення побудоване у 1912 р. для Німецького Народного дому. Для нас є цікавим те, що тут співав Модест Менцинський.

Наступний будинок – це теперішнє приміщення Обласної ради. Будинок запроектував архітектор Ф. Сковрон, який був автором проєкту Палацу Справедливості (Будинок Крайового суду) (1891-95 рр.) у Львові, а у Чернівцях – Палацу Юстиції, побудованого в 1904-1906 роках.

Грізні леви з гербами в лапах пильнують вхід. Однак це вже копії справжніх, мармурових, які у советський період були вивезені до Росії і там залишаються понині. Від часу будівництва збереглися віконні шиби-фалькон'є, що одержали назву від прізвища автора. Делікатні і витончені, легкі, за формою схожі до бджолиних сотів, вони гармонійно доповнюють інтер'єр.

Перлиною театральної площі є будівля, де тепер міститься музично-драматичний театр ім. Ольги Кобилянської.

Новий міський театр у Чернівцях збудувала знана віденська фірма Г. Гельмера і Ф. Фельнера у 1905 році. Побудові передували довгі роки вибору фірми-виконавця, демонтажні роботи на площі, затвердження креслень, будівельне, оздоблювальне і сценічне забезпечення. На час



побудови театру в Чернівцях ательє Г. Гельмера і Ф. Фельнера вже мало у своєму доробку 43 театри, у тім числі у Зальцбургу, Граці, Бельську, Відні. У Львові ця фірма побудувала готель «Жорж» у 1900 році.

З 1918 до 1940 року Буковина була під Румунією. Нові господарі, облаштовуючись надовго, старалися залишити слід свого правління, особливо це видно в архітектурі 20-30-х років.

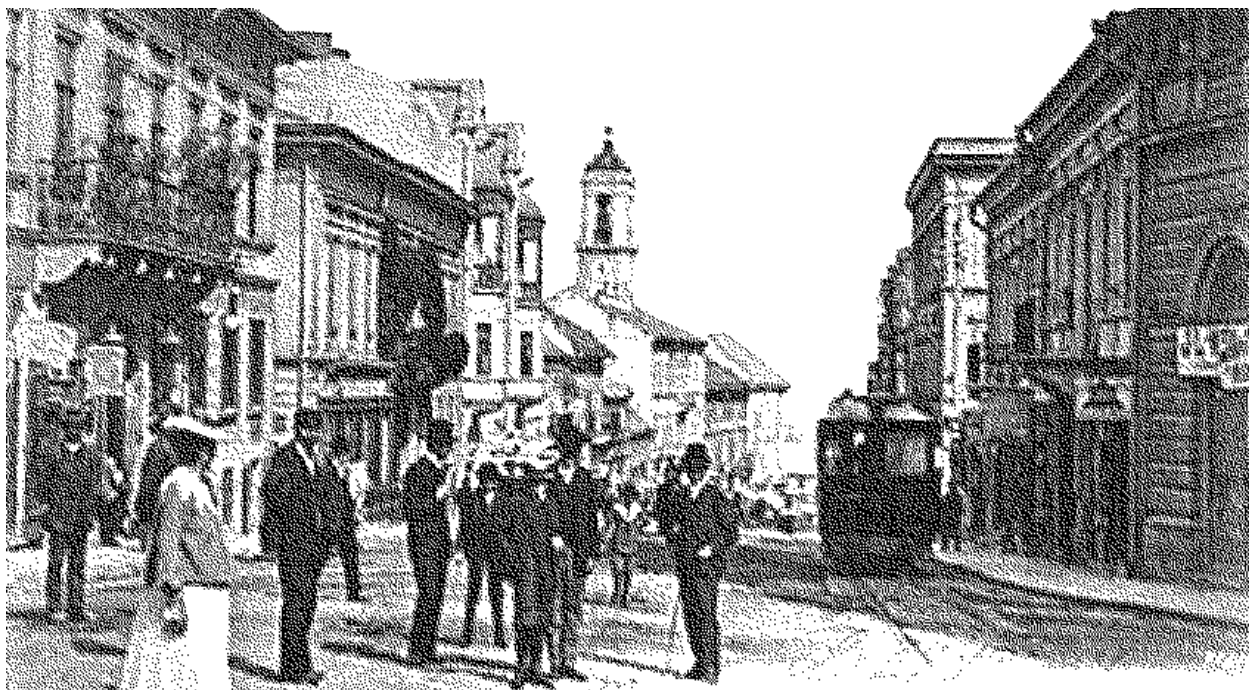
На площі Центральній, на будинку біля Ошадниці можна побачити декор з чудових витончених закручених орнаментованих колонок – стиль «необренков'яну». Він виник у Румунії у XVI-XVII ст. і назву свою виводить від прізвища правителя країни, Костянтина Бренков'яну. Сам господар Волощини залишився в історії як постать, сповнена трагізму: четверо його синів потрапили у турецький полон і були четвертовані...



Повз історичні будинки та пам'ятник Юрію Федьковичу, встановлений у 90-х роках минулого століття, виходимо на вулицю Університетську, яка веде до найпишнішого в місті архітектурного комплексу – Резиденції православних митрополитів (1864-1882 рр.). Він і сьогодні ви-

значає собою панораму міста. До нього входять навчальні приміщення, бібліотека, спальні корпуси богословського факультету, семінарська церква та палац митрополита з каплицею та синодальним залом. Для будівлі за проектом празького архітектора Йосифа Главки (1831-1908) обрано найвище місце у Чернівцях – пагорб св. Домініка, де у 1782 році була збудована попередня споруда, а у 1844 р. тут постала Трьохсвятительська церква.

Як зазначає австрійська дослідниця Дагмара Редль, архітектор Йосиф Главка, який дванадцять років керував будівництвом митрополічої



резиденції, був також автором проєкту вірменської церкви у Чернівцях. Там заклали наріжний камінь у 1869 році, а освятили церкву вже 9 жовтня 1875 року – отже будова велася практично одночасно на обох майданчиках.

Для зведення Митрополичого палацу збудували навіть декілька цеголень. Замість цементу робили на курячих яйцях, що надало будівлі залізобетонної міцності. Цей велетенський комплекс слугував передовсім як резиденція православних митрополитів – після того, як у 1873 році буковинський єпископат було прого-

лошено архієпископатом і митрополією Буковини і Далмації.

Розписи семінарської церкви виконав живописець Карл Йобст, який у 1902 році працював над монументальними розписами в православній церкві св. Георгія у Львові.

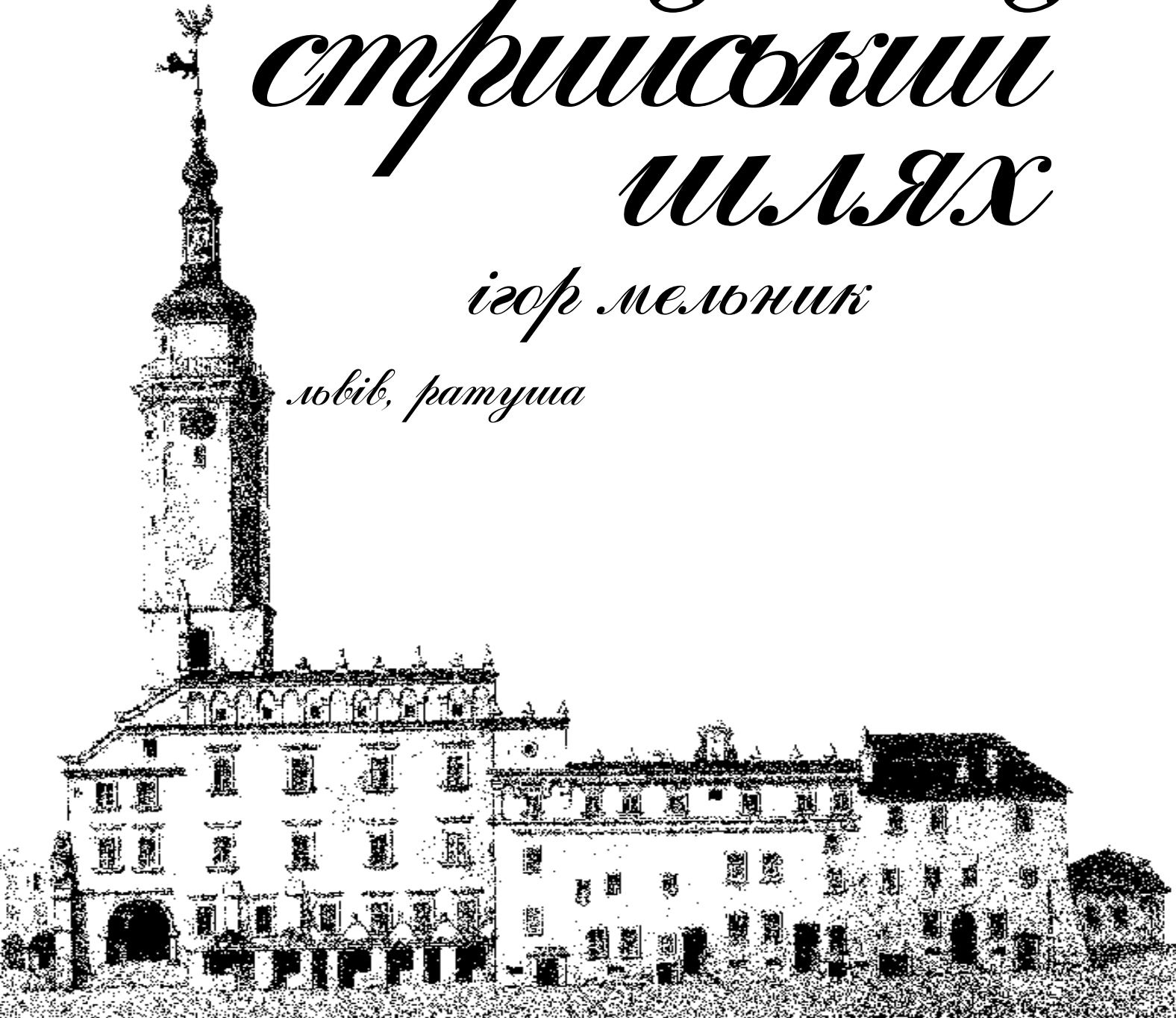
На території резиденції привертає увагу будинок для гостей, вежа якого прикрашена віночком із зірок Давида. Виявляється, євреї також хотіли бути причетні до будови, тож їхні купці дали гроші для виготовлення цієї прикраси-корони.



*стрийський
шлях*

ігор мельник

львів, ратуша



Тепер завернемо з Галицької площі праворуч і біля готелю «Жорж» увійдемо на проспект Шевченка – колишню Академічну.

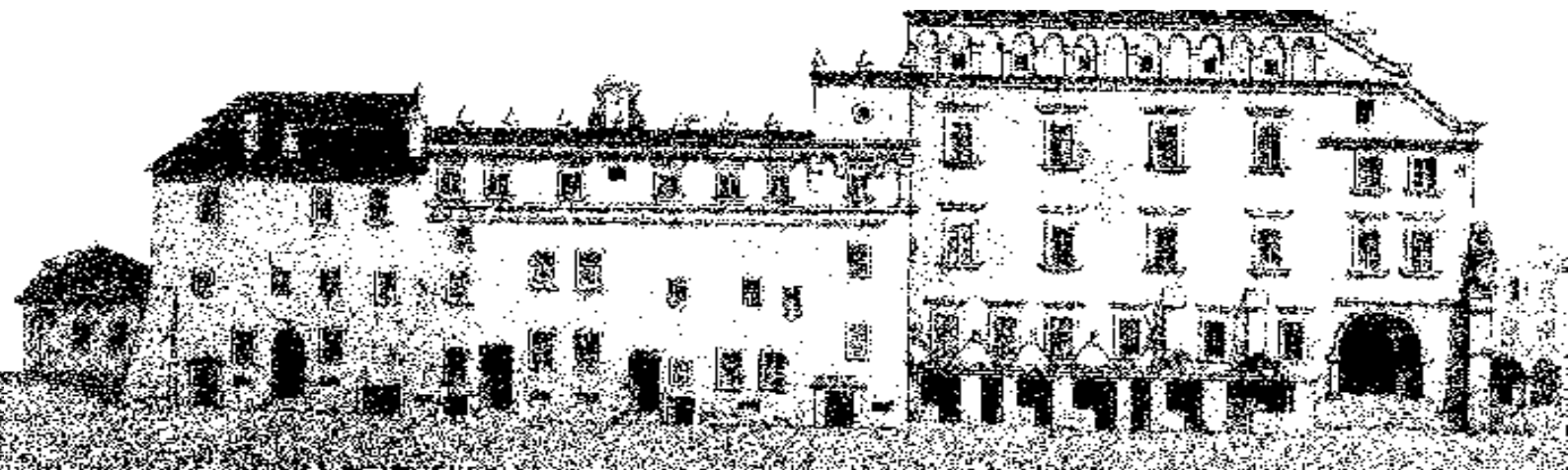
На невеликій площі, що колись називалась Академічною, на місці нинішнього Михайла Грушевського сидів граф Александр Фредро. Після війни він помандрував до Вроцлава, де пам'ятник знаменитого галицького драматурга, діда Андрея Шептицького, встановили перед ратушею.

Далі на пагорбі бароковий костел св. Миколая. Тепер це резиденція Митрополита Львівського і Сокальського Андрія (УПЦ КП). Поруч будинок старого університету цесаря Франца І. Цю споруду в касарняному стилі будували єзуїти для своєї колегії, та після 1848 року, коли під час придушення Листопадового повстання згорів університет, туди перенесли навчальний корпус. На початку ХХ ст. були плани спорудити нове приміщення університету. На оголошений конкурс було подано десятки проєктів. Однак Світова війна зупинила їх реалізацію. А вже за Польщі університет Яна Казимира перебрався до гмаху колишнього Галицького сейму.

На вулиці Грушевського під числом 8 затишно розмістилася редакція Журналу «І». Поруч, на вулиці Саксаганського, у кнайпі «Нектар» у 2001 році була створена Академічна Академія,

президентом якої став Ярослав Гнатів (Пан Нектарський). Це унікальне товариство людей, небайдужих до Львова, зокрема до Академічної, яке нагадує компанії інтелігентних львівських батярів, що збирались в тутешніх каварнях «Рома», «Шкотська»... У советські часи батярська легенда довоєнного Львова була витіснена російським кримінальним етосом. Польсько-український батярський сленг замінявся блатною лексикою советських таборів, а матюки за кілька років міцно увійшли до мови львівських вулиць, підприємств, установ, помешкань. Старі «батярські» райони – Личаків, Грудек, Клепарів поволі забувались.

У Львові 1894 року у Стрийському парку проводилась Галицька крайова виставка. З нагоди приїзду Найяснішого цесаря Франца Йосифа набудували кількадесят оригінальних павільйонів, провели першу лінію електричного трамваю і канатну дорогу, відкрили величну панораму Рацлавської битви, у якій повстанці Тадеуша Косцюшка розбили російське військо. Тепер панораму демонструють у Вроцлаві, від виставки залишилось кілька павільйонів і колія дитячої залізниці. А поруч, на Софіївці, біля барокового костелу св. Софії, сто років тому збудували кільканадцять вілл. В одній з них



оселився Михайло Грушевський, у сусідній – Іван Франко.

332

З іншого боку Стрийського парку, там, де тепер військовий меморіал, було Стрийське кладовище, де ще в роки останньої війни ховали німецьких вояків.

Від пам'ятника на колишньому кладовищі вулиця Стрийська пролягла рівно на південь, як стрілка компаса. Між військовим інститутом (колишня кадетська школа) та залишками заводу «Львівприлад» вулицю Стрийську перетинало Корсо – алея, якою прогулювались своїми каретами та екіпажами, чи просто верхи на конях, львівські аристократи. Щоб на інших подивитись і себе показати. Щось подібне до римського Корсо та алеї Булонського лісу під Парижем.

Далі, за колишньою Стрийською рогаткою, було грище (стадіон) Сокола-Батька, де 28 червня 1914 року відбулася грандіозна маніфестація січових та стрілецьких товариств Галичини. Повідомлення про вбивство в Сараєві ерцгерцога Франца Фердинанда перервало проведення цього багатотисячного Січового здвигу.

До війни тут були стадіони трьох конкуруючих клубів копаного м'яча (футболу) – «Україна», «Погонь» та «Чарні». Тепер на їх місці будинок податкової адміністрації та військова частина.

Стільсько

Півтора сторіччя тому дорога на Стрий йшла долиною річки Зубра. Через Вовків, де народився Корнило Устиянович. Через Кугаїв, де збереглась дерев'яна церква Богоявлення Господнього (1693 р.), Раковець і Красів.

Якщо перед Миколаєвом повернути ліворуч, то за кілька кілометрів доїдемо до села Стільсько. Тут у лісах ще видно залишки валів стародавнього мегаполісу, що був на території нинішніх сіл Стільсько та Ілів. Про давній родовід цього поселення свідчать знайдені тут скарби римських монет. З VI ст. ця територія входила до складу Великої Хорватії. У VIII-IX ст. столиця Великої Хорватії, ймовірно, була саме у Стільському городищі, а головне святилище цієї держави біля нинішнього села Ілів.

Львів, приїзд імператора франца йосифа, 1851 р.



На польсько-руському пограниччі у басейнах Сяну, Західного Бугу та Верхнього Дністра, до кінця X ст. існувало окреме державне об'єднання білих хорватів, які прийняли християнство через Велику Моравію від Кирила і Методія. У 981 році київський князь Володимир захопив землі білих хорватів (Червенські городи, які згодом стали називатись Червона Русь або Галичина) і приєднав їх до своєї держави. Ці Червенські городи відтоді на довгі сторіччя стали предметом суперництва між поляками та українцями і через них пройшла етнічна межа між обома народами.

У ході воєн з київським князем Володимиром Святославовичем хорватська столиця в Стільську була зруйнована і поселення більше вже не піднялось навіть до рівня містечка. Про місто нагадують залишки валів і брукованої дороги, печери та скелі з давніми письменами.

Миколаїв над Дністром

Але повернімось на стрийський шлях, який зараз мінає місто Миколаїв і поринає у сирій пил, що вилітає з коминів цементного заводу.

Перед заводом праворуч – Заклад. У 1843 році граф Станіслав Скарбек заснував тут великий заклад-притулок для сиріт та старих і крайову ремісничу школу.

Далі село Дроговиж, біля якого археологи знайшли мисливський табір епохи палеоліту – 30-20 тис. років тому. За княжих часів тут, на схилах Стружної гори, було поселення міського типу, яке знищили у 1241 році монгольські війська.

У 1570 році польський король Сигізмунд II Август дав грамоту шляхтичеві Миколаю Тарлу на заснування міста поблизу Дроговижа. На честь фундатора місто одержало назву Миколаїв.

У той час головним заняттям міщан були рільництво, ремесла і торгівля. Наприкінці XVI ст. у місті вже були цехи гончарів, шевців, пекарів, різників. Згідно королівського привілею у Миколаєві двічі на рік проводились ярмарки, а раз на тиждень – базари.

Міщани часом виступали проти дідичів та міської верхівки. У 1599 році такі заворушення відбувались у Миколаєві. За переказами, міща-



ни, щоб не викликати підозри, зібралися на раду за містом, на узліссі (згодом там виникло поселення під назвою Радів). Повстанці напали на ратушу, захопили міських старшин і шляхтича і відрубали їм голови. З цього часу на околиці Миколаєва стоїть могила з пам'ятним хрестом, в якій похований шляхтич Адам Ржецький.

У 1619 році біля приміського села Розвадів на березі Дністра за наказом коронного гетьмана Станіслава Жолкевського була збудована фортеця Табор «в місці зручному для порятунку перед набігами». В укріпленні була селітарня для виробництва пороху. Табор згорів у 1673 році через необережність залоги.

Коли Миколаївщина увійшла до складу Австрійської імперії, тут створювались німецькі колонії. Так на землях села Добряни було засновано німецьке поселення Дорнфельд (тепер село Тернопілля), а в Красові – колонію Райхенбах. Німецькі урядники з'явилися і в Миколаєві. У родині одного з них 18 квітня 1860 року народилась Юлія Шнайдер, відома як українська поетеса Уляна Кравченко.

У Миколаєві 7 грудня 1811 року народився поет Микола Устиянович. З Розвадова походить рід Шухевичів, там народився його зачинатель шляхтич Іван Шух-Шухевич, що прожив понад 100 років.

У 1773 році Дроговизький ключ, до якого входили Миколаїв і дев'ять навколишніх сіл,

був зарахований до державних маєтків. У 1820 році ці маєтності купив один із найбагатших людей Австрійської імперії граф Станіслав Скарбек за 178 630 золотих. На тодішньому гербі міста на блакитному тлі зображено в центрі викорчований дуб, на якому стоїть срібний голуб, а ліворуч срібна сокира з дерев'яним топорищем.

У 1870 році біля Миколаєва пролягла залізниця Львів-Стрий. До початку війни у 1914 році австрійці проводили будівництво укріплень по лінії Дністра через Розділ-Верин-Миколаїв-Дроговиж. У роки I Світової війни у селі Пісочна біля Миколаєва розмістився кіш УСС. У селі Велика Горожанка розміщались пресова квартира УСС. До нашого часу в околицях Розвадова збереглися касарні, в яких перебували стрільці. Багато стрільців було по селах Верин, Надітичі, Рудники.

Під час українсько-польської війни Миколаїв захищала Львівська бригада УГА, якою командував Альфред Бізанц, що походив з Дорнфельда-Тернопілля. У серпні 1920 року большевицьке військо на короткий час захопило залізничну станцію Миколаїв-Дроговиж.

З початком II Світової війни на Миколаївщині під проводом ОУН відбулось повстання проти польської влади. У середині вересня повстанці здійснили напад на громадську канцелярію в Надітичах і роззброїли 40 польських

Миколаїв над Дністром, поч. 20 ст.



поліцаїв. Одночасно було роззброєно поліцію в Роздолі, Миколаєві, захоплено мости через Дністер. Польські війська та жандармерія з Жидачева розпочали наступ. Додаткові війська зі Стрия змусили повстанців відступити за Дністер.

Навесні 1940 року між Дроговижем, Розвадомом і Миколаєвом почалося будівництво цементного заводу. Цьому сприяли багатючі поклади вапняку і глини.

Розділ

Звернемо перед мостом через Дністер зі стрийської траси ліворуч. За якийсь десяток кілометрів доберемось до селища міського типу Розділ, що його у 1569 році без дозволу короля заснував шляхтич Мацей Чернеєвські.

Окрасою містечка був палац Жевуських-Лянцкоронських, що був споруджений у XVII

столітті і неодноразово змінював своїх власників.

Один з колишніх господарів палацу, граф Карл Антон Лянцкоронський був аматором старожитностей і неодноразово подорожував країнами Середземномор'я з науковими експедиціями. Після однієї такої подорожі у 1884 р. у Старому Роздолі з'являються справжні витвори античного мистецтва, які за советських часів вважались копіями-підробками. Експерти датують знахідки II ст. Зараз римські скульптури поповнили колекцію античних цінностей Львівської галереї мистецтв. Скульптури були сильно пошкоджені, а бронзову скульптуру «Путто з дельфіном» знайшли... у пункті прийому металобрухту, куди її здали усього за... 24 гривні. Щоправда, у дельфіна вже не було хвоста, а у хлопчика – одного крила. Скульптура належить одному з найвідоміших італійських скульпторів Андреа дель Верроккйо (1435-1488 рр.), у майстерні якого у Флоренції разом із багатьма відомими художниками навчався Леонардо да Вінчі. 1550 року відомий мистецтвознавець епохи Відродження Джорджо Вазарі назвав «Путто з дельфіном» серед п'яти кращих робіт майстра, саме вона принесла йому визнання і славу. Скульптуру замовив П'єтро Медічі для вілли Кореджі. Фігурку, знайдену в Роздолі, відлито з форми оригіналу. На думку фахівців, це єдина копія, виконана безпосередньо з форми італійського майстра.



розділ, палац



На міському гербі Роздолу був зображений родовий знак Жевуських «Кшивда» – на блакитному тлі срібна підкова, всередині якої золотий хрест, інший золотий хрест, без одного рамена, вінчає підкову.

У 1892 році в містечку була збудована мурована церква Успення Пресвятої Богородиці. Колись була велика дерев'яна синагога з XVIII ст.

Берездівці

Зі сходу до міста прилягає село Берездівці (Броздовичі). Колись це було містечко, яке мало привілей на проведення ярмарків та щотижневих базарів щосереди. У 1906 році в містечку за проектом Василя Нагірного була збудована велична п'ятибанна церква Різдва Христового.

У Берездівцях зберігся бароковий костел Воздвиження Чесного Хреста XVIII ст., фундатором якого у 1410 році був дідич містечка Бенедикт Бенко. У 1769 році дідичка Францішка Жевуська, на місці старого храму побудувала мурований костел Воздвиження Чесного Хреста.

16 травня 1746 р. у костелі на іконі Розп'ятого Хреста з'явилася кров. Цей факт офіційно завірено підписом та печаткою архієпископа Львівського Миколая Вижицького від 1 квітня 1747 року. Ікону Господа Ісуса Берездівецького було оточено великим культом. Під час II Світової війни образ було перевезено до Польщі.

Жидачів

Переправившись біля села Заліски через Дністер, потрапляємо до Жидачева. Зі Львова можна їхати на Жидачівщину двома шляхами. Через Миколаїв та Розділ, або через Бібрку. Околиці Жидачева з трьох боків оточені вигином річки Стрий, яка недалеко від Жидачева впадає до Дністра.

Перша письмова згадка про місто датується 1164 роком, де воно значиться як Удеч (або Зудечів). Можливо місто заснували румунські або угорські поселенці. «Удеч» або «жудечу»

кохавина, поч. 19 ст.



румунською мовою означає «право» (латиною – «judex»).

Найдавніше поселення на теренах Жидачева, за даними досліджень Львівської обласної археологічної експедиції, зафіксовано на горі Базиївці. Городище лежить за 800 м на північний захід від сучасного центра міста, на правому березі ріки Стрий. Містечко Жидачів існувало вже у XIII ст. Однак є припущення, що Жидачів міг бути містом ще в XI ст.

У 1393 році король Владислав Ягайло, перебуваючи в Жидачеві, бере місто у своє володіння і надає йому магдебурзьке право, що сприяло економічному розвитку міста. Ще за княжих часів, в XIV ст., Жидачів мав замок, обнесений валом. У 1448 році на місці давньоруської фортеці був збудований новий замок.

Жидачів у той час було одним із найбільших міст Галичини, мешканці якого торгували сіллю, займались землеробством. Ці заняття відображені на гербі міста 1533 року – біла соляна куля,

леміш від плуга, серцеподібний щит. На старому повітовому гербі були зображені три золоті леви на синьому тлі.

У 1676 р. дорогою з Журавна в місті зупинявся польський король Ян III Собеський. За свою перемогу над турками Собеський дякував Богу саме в жидачівському костелі Успіння Пресвятої Діви Марії, що був освячений у 1612 році.

XIX століття відоме як період епідемій холери, пожеж, від яких часто потерпав Жидачів. Проте вже у другій половині XIX ст. будуються кам'яниці повітового суду, повітової ради, дві школи. У 1889 році завершується будівництво колії Стрий – Ходорів і Жидачів отримує залізничне сполучення.

У 1800 році в Жидачеві починає діяти Єшива (єврейська школа) під керівництвом відомого теолога Гірша (Цві) Айхенштейна.

Перед Другою світовою війною в місті працювали дрібні підприємства харчової промисловости, цегельні, кар'єри з видобування



каменю, кузні, дизельна електростанція, майстерні кравців та шевців, була поширена приватна торгівля, розпочалось будівництво паперової фабрики. На той час діяли три синагоги, одна церква, один костел.

Після війни розпочалося будівництво найбільшого в Україні картонно-паперового комбінату.



Зараз у Жидачеві збережено понад 30 пам'яток історії і культури. Серед них залишки давньоруського городища і замку XII-XIV ст., чудотворна ікона Богоматері Воплочення – Жидачівська Оранта у церкві Воскресіння. Як твердять мистецтвознавці, ікона є унікальною пам'яткою середньовічного малярства. Однак ніхто не може відповісти на питання: коли ж написано Оранту, як вона потрапила до Жидачева? Хроніку чудес і ласк Богородиці ведуть від 1750 року. Восьмої неділі

після Великодня мешканці Жидачева святкують празник церкви Воскресіння.

Кохавина

На теперішніх картах назви Кохавина не знайдеш. За советських часів цю знамениту відпустову місцевість, яку називали Галицьким Люрдом, було приєднано до селища міського типу Гніздичів Жидачівського району. Вона і зараз є південною частиною селища. Назва ж збереглася в місцевій паперовій фабриці «Кохавинка».

Кохавина (або Кохавино) відома з 1646 року – часу з'яви там Чудотворної ікони Матері Божої Кохавинської. Власниця містечка Руда Анна Воянковська проїжджала через гай, коли карета враз зупинилася. Виглянувши, вона побачила дивну картину – коні стояли навколішки перед іконою Богородиці, яка висіла на придорожньому дубі. У книгах Кохавинської парафії написано, що образ Матері Божої з Дитятком, мальований на дубовій дошці (83 на 56 см) з латинським написом «О Матір, обрана Богом, будь для нас прямою дорогою до Господа»,

кохавина, кін. 19 ст.



віддавна перебував у дуплі старого дуба на краю лісочка Кохавина, при дорозі із Жидачева до Руди. Жоден подорожній не оминав цього місця й тут молився. Спочатку хотіли перенести ікону до костелу в Руді, але образ дивом повертався знову до кохавинського дуба. Так було двічі чи тричі.

Близько 1680 року на цьому місці було збудовано дерев'яну каплицю, до якої було перенесено Чудотворну ікону. 1748 року в Кохавині було збудовано костел, а Чудотворним образом почали опікуватися ченці-кармеліти. Було зафіксовано багато випадків зцілень перед іконою, а тому спеціальна комісія, що вивчала це явище, оголосила її Чудотворною. Сталося це 26 травня 1755 року.

1780 року монастир кармелітів у Кохавині було ліквідовано згідно з декретом цесаря Йосифа II, а костел став парафіяльним. Кохавина стала місцем прощ галицьких католиків. Упро-

довж 1868-1894 років було збудовано новий костел.

З благословення Папи Пія X 15 серпня 1912 року відбулася коронація Чудотворної ікони, на яку зібралася велика кількість прочан, вірних латиського та візантійського обрядів, не тільки з Галичини, але й інших країн Європи. Найбільші відпусти відбувались під час греко-католицьких Зелених свят, а також 16 липня, 15 та 28 серпня, 8 та 21 вересня.

З 1931 року монастирем володіли отці Єзуїти. У 1939 році Чудотворну ікону в костелі замінили копією, а сам образ ченці перевезли до Польщі. Врешті й копію було вивезено під час війни до Польщі.

Після реставрації у Кракові образ було перевезено 1974 року до міста Глівіце. У 1994 році у цьому місті було створено парафію Матері Божої Кохавинської, де тепер перебуває Чудотворна ікона.

Тепер у монастирі перебувають отці редемптористи, які потроху відновлюють храм. Навпроти монастиря стоїть капличка, біля якої криниця з цілющою водою.



У Кохавині перебував Іван Франко. Тут 26 липня 1904 року він написав вірш «Конкістадори» із циклу *Semper turo*, в якому є такі слова: «До відважних світ належить, К чорту боязнь нависну!»

Руда

З Кохавиною зливається колишнє містечко Руда. Зараз це село. Руда вперше згадується у документах 1394 року. 24 серпня 2004 року тут відкрили музей гетьмана Івана Виговського – переможця з-під Конотопа. Він був дідичем цього містечка й за переказами його поховали в крипті церкви Воздвиження Чесного Хреста в Руді. За іншою версією, Виговського могли поховати на місці колишнього монастиря в урочищі Бучина поблизу села Йосиповичів біля Дашави. А можливо, він упокоївся в Манявському скиті.

Село Руду Іван Виговський придбав у родини Даниловичів 1660 року, після того як віддав гетьманську булаву. До Рудянського ключа тоді належали прилеглі села Ганівці, Лівчиці, Бе-

режниця, теперішні Йосиповичі, Волиця та Облазниця. І, незважаючи на те, що в березні 1664 року гетьмана стратив польський полковник Себастьян Маховські, маєтності в околицях Руди залишалися у володінні Виговських майже 100 років.

Ще в Руді росте старезний дуб, який могли посадити ще за часів Івана Виговського. Біля нього – будівля панського двору XIX ст. з колонами. Історична садиба Виговських, на жаль, не збереглася.

Журавне

Між Кохавиною та Рудою на схід провадить полотно розібраної кілька років тому залізничної колії, що вела до Подорожненського сірчаного рудника. Паралельно до колишньої залізниці лежить дорога до Журавна. Тепер це селище міського типу. Перша письмова згадка про Журавне (Журавно) трапляється 1465 року. У 1563 році місту було надане магдебурзьке право.

У 1488 р. дідич Ян Ходоровський заснував у Журавному римо-католицьку парафію. Зараз костелу вже немає, а римо-католицькі Служби Божі відбуваються на старому цвинтарі, у кап-



сфрмй, и.к. вонзал, поч. 20 ст.

лиці, що є гробівцем родин Чарторийських, Скшинських.

У 1505 році у Журавному народився видатний польський письменник та поет Миколай Рей.

У 1676 році, готуючись до відсічі турецькому війську, на чолі котрого був Ібрагім Шейтан, король заклав у Жидачеві військовий табір. Майже місяць тривали бої під Журавним. Вирішальна битва відбулась 17 жовтня того ж року на журавенських полях між ріками Дністер та Свічою. Після неї було підписано мирну угоду, а Собеський, як переможець, відібрав близько 12000 ясирів (християнських бранців). Річ Посполита віддавала туркам Поділля та Наддніпрянщину.

З 1790 року Журавне – власність родини Жебровських. Містечко стало великим торговельним центром, бруківкою було викладено усі вулиці, будинки на ринку були муровані з каменю. Містечко мало привілей на проведення

12 ярмарків річно та щотижневих торгових у середу. Проте в другій половині XIX століття залізниці оминули Журавне, і місто стало поступово занепадати.

Найдавніший герб міста встановити не вдалося. До наших часів дійшли печатки з кінця XVIII ст., що мають за герб Журавного ключ, повернутий вушком донизу – певна видозміна родового герба Жебровських.

Дашава

На шляху до Стрия лежить селище міського типу Дашава. Поселення відоме з 1448 року. У 1893 році в селі було збудовано муровану церкву Собору Пресвятої Діви Марії.

У 1914 році в Дашаві під час буріння свердловини у пошуках калійної солі було відкрито потужне родовище природного газу. У 1922 році від Дашавського родовища було прокладено газопровід до Стрия, а потім до Дрогобича. У грудні 1929 року закінчилось прокладання газопроводу до Львова. Після війни видобування газу значно зросло. Було створено систему газопроводів, за якими дашавський газ подавався до Києва, Москви, Беларусі та Балтії. Незважаючи на відкриті нові родовища, запаси дашавського газу практично вичерпались. Тепер колишні родовища використовуються як газосховища при трансєвропейських магістральних газопроводах.



Стрий

342

Від Стрия розходяться шляхи – на захід до Дрогобича і Трускавця, на південь до Сколівських Бескидів і далі на Закарпаття, на схід, через міст на річці Стрий до Моршина і далі на Івано-Франківщину.

Місто Стрий виникло на березі річки Стрий і взяло назву цієї річки, притоки Дністра. Назва ріки походить від поєднання звуків «стр», що з прадавніх часів означало «протічна вода». Хоча за деякими легендами назву поселення виводять від слова «стрий» (стрийко, дядько).

З доісторичних часів на березі Стрия селилися слов'янські племена, зокрема білі хорвати. Точна дата заснування Стрия невідома. Перша письмова згадка про Стрий припадає на 1385 рік. У 1387 році польський король Ягайло подарував Стрийщину своєму братові Свідригайлові. У 1431 році Стрию було надане магдебурзьке право. Згідно з ним міське управління (магістрат) складалось з ради, на чолі якої стояв бургомістр, і судової лави, очолюваної війтом. Резиденцією старости та їх намісників був замок, а магістрат урядував у ратуші.

У 1523 році Стрий був цілком знищений татарським набігом. Для оборони у місті в XVI ст. побудували замок. Як оборонна споруда він проіснував до XVIII століття. Поступово Стрий оточено земляним валом, частоколом, що захищали його центральну частину – Ринок. Мешканці передмістя Лани становили окрему передміську громаду, залежну від магістрату. Передміщани що жили на Підзамчі, від магістрату не залежали, а були підданими магнатів – королівських старост. Згодом виникла частина міста, що звалась Шумлявщиною, за прізвиськом українських шляхтичів Шумлянських. На землях, що були власністю війтів, виникло передмістя Війтівство.

У першій половині XVII ст. у Стрию виникло чотири братства. У 1784 р. відкрито першу державну школу, так звану нормальну, або головну, повітову школу. Крім ремісницьких майстерень у місті були гуральні і водяні млини (так, в середині XVIII ст. на річці Стрий та її притоках було 7 млинів). У 1809 у Стрию з'явилась перша аптека.



стрий, ринок, поч. 20 ст.



Стрий відіграв важливу роль у торгівлі. Стрийські купці підтримували торговельні зв'язки з містами не лише Галичини, а й Закарпаття, Буковини, Угорщини, Молдавії та Наддніпрянщини. До Стрия приїжджали купці по сіль та угорські вина. Про значне місце торгівлі в житті міста свідчить зображення купця-подорожнього на старовинному міському гербі.

Після входження Галичини до Австрійської монархії (1772 р.) у Стрию були розташовано окружні урядові установи, а також військовий гарнізон. Був створений Стрийський полк піхоти. Зокрема багато солдатів 9-го Стрийського полку загинуло під час австро-франко-італійської війни у 1859 р. у битвах під Маджентою і Сольферіно (Італія). На їх честь в місті було споруджено пам'ятник.

У 1848 році в Стрию представники української інтелігенції міста й повіту організували Руську окружну раду. Для захисту ради був створений загін Національної гвардії, а також загопи граничної сторожі проти угорських повстанців.

У 70-х роках XIX ст. Стрий став важливим залізничним вузлом. У 1907 році в місті почала діяти газівня. З молочарні в селі Завадів виріс

«Маслосоюз» у Стрию, який незабаром поширив свою діяльність на всю Галичину і налагодив експорт молочних продуктів до Англії та інших країн. У Стрию відкрили свої філії також кооператив «Народна торгівля», товариство «Сільський господар», товариства взаємних забезпечень «Дністер» та «Карпатія».

У вересні 1891 р. у Стрию відбулось перше віче жінок Галичини, яким керували письменниці Наталя Кобринська та Євгенія Ярошинська. Наприкінці XIX ст. Стрийщина вийшла на одне з перших місць у Галичині за рівнем національної свідомости й організованости. Велика заслуга в цьому належала Євгенові Оленицькому, який з 1901 представляв Стрийщину в сеймі Галичини, а у 1907 р. — у віденському парламенті. З 1892 р. він став головою новоствореної стрийської філії «Просвіти». Активно діяло і товариство «Міщанська бесіда», яке очолював парох церкви на Ланах, талановитий письменник Олекса Бобикевич. Заходами всіх українських товариств було споруджено величавий Народний дім, урочисто відкритий в перший день нового сторіччя — 1 січня 1901 р. Тут



знайшло притулок засноване в 1891 р. Музично-хорове товариство, яке в 1901 р. отримало назву «Стрийський Боян». Диригентом став визначний композитор і національний діяч, парох села Завадова Остап Нижанківський.

У роки I Світової війни біля Стрия було створене військове летовище – 5 k.u.k Fliegeretappenpark Stryi.

У вересні 1914 року Стрий став місцем народження легіону Українських Січових Стрільців.

У місті збереглося багато цікавих споруд XIX – початку XX ст. Серед них церква Святого Архистратига Михаїла, шпиль якої видно від вокзалу. Біля церкви цікавий за своєю архітектурою міський Будинок культури. На площі ім. 22 січня міститься найдавніша споруда міста – костел, збудований в період з XIV по XIX ст. Тепер костел-санктуарій Різдва Матері Божої РКЦ.

Моршин

Моршин сьогодні – це невелике впорядковане містечко на 6 000 жителів з добре налагодженим автомобільним і залізничним сполученням, розташоване біля підніжжя Карпатських гір на річці Бережниця. Відомий із 1482 року Моршин

є тепер містом обласного значення (з 2002 року) і бальнеологічним курортом державного значення. Місто оточене великим парком із мальовничими краєвидами, де розташовані санаторії та пансіонати.

У 1533 році власники поселення, Браницькі, добились від королівської канцелярії відкрити два «вікна» – шахти для видобування соляної ропи. Окрім кухонної солі моршинські родовища містили теж мірабіліт (глауберову сіль), яка вже в ті часи використовувалась як лікувальний засіб. Соляну ропу зливали до спеціальних черенів (котлів), у яких зваричі (солеварі) виварювали сіль. Така солеварня називалась банею. Відтоді ліс на південний схід від Моршина, з якого брали дрова для соляної бані стали називати Банним. А на південь до міста примикає нині село Баня Лисовицька.

Поштовх для розвитку Моршина, як курортної місцевості надало прокладення в 1875 році залізниці Стрий-Станиславів. Тоді в південній частині села Вигадівка була споруджена залізнична станція «Моршин-Здрой». Поблизу станції було створено перший лікувальний заклад. Тодішній власник курорту (здрую) Боніфаций Штіллер впорядкував у Банному лісі два



Стрий, ринок, поч. 20 ст.

цілющі джерела «Боніфайї» та «Магдалина» (на честь своєї дружини Магдалини Крушельницької) — тепер джерела №1 та №6. Тоді ж було виявлено ще одне джерело «Матка Боска», яке давало слабомінералізовану воду (тепер джерело №4), а в околицях Моршина — торф'яна грязь («боровина»).

У 1878 р., на засіданні Бальнеологічної комісії в Кракові було прийнято рішення про відкриття першого офіційного лікувального сезону в Моршині з відкриттям «Закладу для лікування грудних захворювань». У 1880 р. воду мінеральних джерел почали використовувати для мінеральних ванн, а торф'яну грязь — для грязевих ванн та аплікацій. З ропи почали видобувати гірку (глауберову) сіль. Моршинську сіль в брикетах та таблетках (для ванн) експортували до США та Англії. Крім того, продавалась брикетована торф'яна грязь — «Моршинська мурашина боровина». З 1883 р. воду джерела «Боніфайї» почали продавати у пляшках.

За заповітом Штіллера, після його смерті у 1884 році власником моршинського курорту, який вже тоді називали «Галицьким Карлсбадом», стало Товариство галицьких лікарів.

Великі Дідушичі

За Моршином, за Банним лісом, ліворуч від автотраси на Івано-Франківськ завертає дорога на колишнє містечко Великі Дідушичі. Перед Дідушичами, у селі Воля Задеревецька відкрито Меморіальний музей Степана Бандери.

Нинішнє село Великі Дідушичі лежить на лівому березі річки Свіча. На другому березі — Малі Дідушичі. Раніше Великі Дідушичі були містечком під назвою Соколів, яке відоме з 1511 року. Дідич Івашко з Дідушиць (Дідушицький) заснував це місто власним коштом. У XVI ст. Дідушицькі збудували в Соколові замок. У 1776-1777 рр. Тадеуш Геразій та Домінік Геракліуш Дідушицький добились від цісарського уряду для свого роду графського титулу.

У парку при палаці в Дідушицях до 1939 року був заповідник, де зокрема охоронялись сірі чаплі та інші види птахів. Взагалі багато представників роду Дідушицьких цікавились природничими науками. Володимир Дідушицький (1825-1899), маршалок Галицького сейму, заснував в 1880 р. та утримував Природничий музей у Львові, доклався до заснування Художньо-промислового музею в 1874 р., брав участь у створенні школи лісового господарства у Львові



та гончарної школи в Коломиї. Титус Дідушиський був визнаним ученим у галузі палеонтології. Інші представники родини у своїх маєтках в Неслухові, Пеняках, Єзуполі, Заріччі займалися садівництвом та розведенням арабських коней.

На старому гербі Соколова на блакитному тлі зображений золотий сокіл з розпростертими крилами, що стоїть на срібній скелі. До ХХ ст. поселення втратило статус містечка.

У 1783 році Великі Дідушичі прикрасила церква Стрітання Господнього. Перед Першою світовою війною у Великих Дідушицях була п'ятикласна школа з руською мовою навчання, а місцева читальня «Просвіти» налічувала 107 членів.

Болехів

Болехів — перше місто Івано-Франківської області, якщо в'їжджати до неї з боку Стрия. Місто розташоване у передгір'ї Карпат у долині річки Сукіль. Кілька кілометрів на схід від Болехова протікає ріка Свіча.

Перша письмова згадка про «болехівські землі» належить до 1371 року. У 1546 році в Болехові, на Старій Бані, було споруджено перше підприємство — солеварню.

У 1603 році місту було надано маґдебурзьке право. З 1772 року місто входило до складу Австрії, а в 1919-1939 роках — до складу Польщі.

У 1910 році в місті проживало чотири тисячі мешканців. Це було типове жидівське містечко. Греко-католики становили 5,5% населення, латинники — 14,9%, а 78 відсотків зараховували себе до юдейського віросповідання. Це був найбільший показник (разом зі Шцирцем) серед всіх галицьких міст та містечок.

У 1875 році через Болехів було прокладено залізницю зі Стрия до Станіславова. Поряд з магістральною залізницею з широкою колією було збудовано кілька вузькоколіїних залізниць, які використовувались переважно для перевезення лісу. Уздовж долини річки Сукіль у 1907-1911 роках була збудована лінія Болехів-Тисів-Поляниця-Хірава довжиною 36 кілометрів.

У 1904-1905 рр. товариством «Galizische Forst- und Domnendirektion, Lemberg» була побудована k.u.k.Waldbahn (царсько-королівська лісова залізниця) Долина-Рахиня-Болехів довжиною 27 кілометрів. До 1965 року обидві вузькоколіїнки були ліквідовані.

У 1884-1920 роках Болехів був центром гендерного руху в Галичині. Тут жила письменниця, організаторка жіночого руху Наталя Коб-



стрий, ринок, поч. 20 ст.

ринська (1855-1920), до якої часто приїжджала Ольга Кобилянська. У місті є будинок-музей, могила, пам'ятник Н. Кобринської. У Болехові в 1884-1888 рр. бував Іван Франко, який звідси мандрував до села Лолин, до Ольги Рошкевич. Франко записував бойківські пісні та легенди, а згодом на основі місцевого матеріалу створив драму «Украдене щастя».



4 травня 1915 року Січові стрільці вели бої за Болехів, звідки переслідували ворога у напрямі Калуша і Галича. У 40-х роках на Болехівщині діяли загони УПА. Навесні 2002 році в лісовій криївці неподалік Болехова під час лісорозробок у двох бідонах було знайдено архів УПА.

Після припинення активних дій УПА на Болехівщині продовжували діяти підпільні націоналістичні групи. У 60-ті роки в селах Кальні, Лужках, Слободі Болехівській, Солукові зародилася нова політична організація – Український Національний Фронт. Його провідниками були Дмитро Квецко, Михайло Дяк, Ярослав Лесів, Зіновій Красівський, Микола Крайник. У 70-80-х активними діячами Гельсінської групи стали Зіновій Красівський та Ярослав Лесів. З ними співпрацювали Василь та Петро Січки і Василь Стрільців з сусідньої Долини.

Гошів

Поряд з Болеховом розташоване село Гошів славне своїм монастирем і Чудотворною іконою Матері Божої. Першу історичну згадку про монастир у Гошеві маємо з 1570 року. Спочатку він був в урочищі «Чорний або Красний ділок». На початку XVII ст. монастир було пограбовано і спалено. Згодом за підтримки Євстахія Шумлянського святиню відбудовують. З часом її переносять на Ясну Гору, яку подарувала монастирю родина Гошовських. У 1835-1836 роках тут зводяться кам'яні споруди монастиря, а у 1842 році закінчується будівництво церкви Преображення.

Найбільшого розквіту монастир набув у 30-х роках XX століття завдяки допомозі Митрополита Андрея Шептицького та численних жертводавців Греко-Католицької Церкви. До Другої світової війни у монастирі проживало 70 ченців, які утримували і обслуговували лікарню, що діяла при ньому. На відпусту сюди приїжджали десятки тисяч паломників з усієї Галичини.

23 березня 1950 року монастир було закрито. Ще раніше, у 1946 року, пропала Чудотворна ікона Гошівської Божої Матері, відома з 1735 року. У 1991 році було відроджено монастир, а о. Ювеналій Мокрицький відтворив копію



Гошівської Богородиці, яку у Римі поблагословив Папа Іван Павло II. Тепер щорічно монастир на Ясній Горі приймає більше ста тисяч прочан. До храму на горі веде хресна дорога.

Бубнище

На захід від Болехова (14 км) є знамениті скелі та печери біля села Бубнище (Скелі Довбуша). Ці печери з лавками, сходи, рови, валибійниці, криниця глибиною 6 метрів та інші споруди невідомого призначення давно цікавили мандрівників та істориків. Більшість учених вважає, що найбільш ймовірно це залишки скельного монастиря, подібного до Манявського Скиту

Ботаніко-геоморфологічний резерват «Скелі Довбуша» був затверджений як пам'ятник природи республіканського значення в 1981 р. Його площа 100 га. Основна група скель, висотою до 30 м, півколом охоплює з півночі і сходу внутрішню площу, з західної сторони обмежену ровом і, очевидно, оборонним валом. Висота входу

в основну печеру 1,6 м. Над печерою є видовбана в скелі відкрита полиця глибиною до одного метра, над нею прорубані в камері косі рівчаки, в яких, мабуть, був закріплений дах дерев'яної прибудови. Далі праворуч знаходиться друга, дещо більша відкрита печера, висотою 2,3 м. її називають «конюшня». Біля неї ще одна невелика печера, яка, можливо, служила мешканцям цієї старовинної оселі для зберігання знарядь праці та харчів.

Крім основної групи скель, якими оточена стародавня оселя, в навколишньому лісі навкруги неї є чимало окремих скель-веж. Серед них на заході – «Тюльпан» (до 40 м висоти), на південний захід – «Лялька».

Серед населення є багато легенд і переказів про ці печери. Дехто вважає, що тут були замки або сторожові укріплення ще з руських часів, які сповіщали населення про тривогу перед нападом. Досі збереглися сліди прибудов до

стрий, вул. трибунальська, поч.20 ст.



скель, можливо то були дерев'яні стіни і укріплення якогось замка.

В одній з легенд говориться, що напали татари на Болехів і запалили його. «А наші люди чули і віділи, як горіло місто. Селяни тоді стали бубніти в бубен і так давали знати, аби ся ховали люде, бо близько ворог. Від того й Бубнище».

Дехто пов'язує різні споруди в печерах і самі печери з перебуванням там ватажків карпатських опришків, особливо з іменем Олекси Довбуша. Він справді бував у цих місцях, але наряд чи довго міг би залишатись тут: адже скелі були всім відомі. Що вже говорити про легенду за якою Довбуш, як людина небаченої сили, власними руками збудував всі тутешні укріплення і будови.

«Ходив туди і Довбуш. Любив там си спочивати. Якби ни тота Дзвінка, що го зрадила, то бов ши довго пожив. А вона віддалася за Штефана Дзвінчука та й розказала му, чим мож Довбуша вбити.

Як уже Довбуш прощався з тим світом, у горах зірвалася така буря, такі громи, а вітри хватнули тоту Дзвінку в хмари і верли і коло того замку. Як станете лицьом до тих кімнат у скалі, то з лівого боку і троха ззаду стоить високий камінний стовпище. То Дзвінка скаменіла», – говориться в одній з легенд.

Печери в скелях не раз відвідував Іван Франко. У 1881 році він, побувавши тут, написав філософський вірш «Бубнище». Вже згадувалось що, влітку 1884 року Іван Франко вів тут свою першу групу студентів-мандрівників за маршрутом: Борислав-Східниця-Урич-Корчин у Бубнище і далі у Гуцульщину. Під враження від цієї мандрівки він написав поему «Україно-руська студентська мандрівка» і вірш «В дорогу». Влітку 1890 року Іван Франко пішки прямує із Стрия до Верхнього Синьовидного, а звідти до Бубнища, опісля у село Лолін.

Сходами можна вийти на вершину скель, з яких відкривається чудова панорама на карпатські хребти, вдалині на південному заході можна побачити гору Ключ, яка у жовтні 1914



року стала ареною кривавих боїв між УСС та російським військом. На південь від гори Ключ 19 березня 1946 року важкопораненим у руки енкаведистів потрапив а потім був закатований в тюрмі Ярослав-Дмитро Вітовський («Зміюка», «Андрієнко»), командир Тактичного Відтинка УПА «Маківка», син Дмитра Вітовського.

До Бубнища можна мандрувати від Нижнього Синьовидного (Синевідсько) на трасі Стрий – Сколе долиною річки Тишівниця (11 км). Дійти до Скель Довбуша можна і від села Розгірче (12 км) на правому березі ріки Стрий.

Долина

Наступним за Болеховом містом Івано-Франківської області, якщо їхати від Стрия, є Долина. Між цими містами якихось десять кілометрів. Долина здавна відома своїми соляним промислами, кілька десятків років вона була нафтовою столицею Прикарпаття.

Здавна люди селились в долині поміж увишшями Знесіння, Загір'я, Замчисько і Бабієва гора. Теокліст, чернець Вознесенського монас-

тиря отців Василян, що був заснований на горі Знесіння, записував тодішні події, легенди, створюючи першу історичну книгу про Долину. Згідно однієї з легенд, у гірському селі Ілемні жив князь Андрійович, який займався скотарством і був дуже багатий. Якось, кочуючи з полонини на полонину, численні княжі отари дійшли до липових лісів, які росли на території майбутнього міста, і кілька овець набрали на соляні джерела. Своім радісним відкриттям Андрійович поділився із сусідом Ратіллою і подарував йому п'ять топок солі. Невдовзі обидва князі, прихопивши із собою котли для варіння ропи, вирушили знову в соляну долину, але серед віковичних лісів не змогли її відшукати.

Порадившись із старійшинами, князь вирішив вдатися до божниці на скелях побіля Бубнища. Туди вони подалися разом із Ратіллою, прихопивши із собою п'ять топок солі й сорок найкращих овець, яких вирішили пожертвувати Богові Перуну. З уст жерця, який прийняв щедрі дарунки, князі почули таку пораду: «Ті самі очі й ті самі ноги, які завели тебе до соляної долини,

стрий, визволення від російських військ, 1947 р.



заведуть туди ж і вдруге: долина ж соленосна стане славною на схід, захід, північ і південь». І справді, невдовзі отари князя, сходячи на зиму з гірських полонин на доли, знову завернули до соленосної долини. За переказом, князь Андрійович на горі Знесіння звів вежу, на якій прикріпив сплетеного із смерекових гілок «барана» із п'ятьма дерев'яними кругляками, що символізують топки солі і які відображено на гербі міста Долини.

Перші історичні згадки про Долину пов'язані з правлінням польського короля Владислава Ягайла. Земельні акти засвідчують про те, що в 1443 році після смерті Ягайла, володарем Долини став Михайло Костелян. У 1525 році Долині було надане магдебурзьке право і право на «роблення солі», а трохи пізніше на палення горілки.

Поруч з Долиною виникали і розвивалися інші населені пункти, де також було виявлено соляні джерела. Так з'явилися Тростянець, Солуків, Слобода-Долинська, Раків. У той час найбільша солеварня була в Струтині (7 км від Долини). Натуральну ропу черпали з шахти гли-

биною 33 м. Солеварня в Рахині, селі розташованому на схід від Долини, названа також солеварнею «Слобода-Рахинь» або «Новиця-Рахинь», була власністю шляхтича Дідушицького. У присілку Новичка, нинішньому передмісті Долини, теж були соляні заводи, які часто називали «Новиця-Долина». У найближчому сусідстві до долинської солеварні була Одиницька соляна шахта.

Долинське соляне родовище було одним із найбільших. Воно належало до королівських маєтностей і його використовували всі, хто мали казани – основне обладнання видобування солі, платячи при цьому за використану ропу. Солеварня в Долині пережила довгу історію, в якій були злети і падіння, декілька разів була на межі закриття через рішення польського, а потім австрійського уряду про консервацію солеварень в Східній Галичині, однак продовжувала розвиватися і ввійшла в XIX століття технічно розвиненою і вдосконаленою. 26 листопада 1898 внаслідок пожежі саліна (солеварня) була знищена. 5 травня 1900 року було закінчено ремонт



шахти і досягнуто глибини 66 м. Після відбудови солеварня виготовляла 15000-16000 центнерів солі щорічно, однак за свідченням фахівців могла б виробляти до 80 тис. центнерів щорічно, якщо б був відповідний збут – низький рівень збуту пояснювався близькістю солеварень у Болехові і Калуші.

Не тільки сіллю славилася Долинщина, в таких селах як Витвиця, Гузіїв, Герина наприкінці XVIII ст. діяли власні папірні. У Велдіжі (Шевченковому), Максимівці, Мізуні видобували залізну руду, займалися ливарною справою.

Та найбільшу славу Долині принесли нафтові промисли. Відкриття нових нафтових родовищ, що започаткувалося фонтаном із свердловини № 1 30 серпня 1950 року, вивело Долинський нафтопромисловий район в число найбільших в Україні. У 1963 році було досягнуто максимального видобутку газу – 1,2 млрд. кубометрів, а в 1966 році – 2 млн. тонн нафти. Всього за другу половину XX сторіччя на родовищах Долинського нафтового регіону видобуто понад 49 мільйонів тонн нафти і 19 мільярдів кубометрів газу. Хоча нині, внаслідок природного виснаження родовищ, видобуток нафти і газу значно

зменшився, нафтогазовидобувне управління «Долинанaftогаз» залишається найбільшим підприємством в районі. Основний обсяг видобутку нафти (до 300 тисяч тон щороку) і газу припадає на Долинське, Північно-Долинське, Струтинське і Спаське родовища. За прогнозами геологів значні запаси нафти і газу криються на глибині понад 6-7 тисяч метрів.

У 1875 році було прокладено залізницю зі Стрия до Станіславова зі станцією в Долині. До 1939 року у Долині були дві читальні «Просвіти» – у місті і на околиці Підливче. Читальню у місті засновано 1884 року. У селі Лоп'янки, коло Долини служив парохом о. Йосиф Заячківський один з діячів «Весни народів» 1848 року та член-засновник Товариства «Просвіта» у Львові 8 грудня 1868 року.



Болехів, ресторація, поч. 20 ст.



При співоцькому товаристві «Долинський Боян» був мішаний хор і драмгурток. Все це гуртувалося в Братській хаті, де проводилися різноманітні заходи за широкої участі українського населення міста.

Долинщина дала Україні багатьох діячів національного руху та визвольних змагань, командирів УГА, ОУН, УПА. Долина дала світові Блаженнішого Івана Кардинала Любачівського – Митрополита Греко-Католицької Церкви в Україні.

Добрим захисником українців від свавілля польської влади був доктор Олекса Дереш, який брав участь у визвольних змаганнях як старшина УГА, а потім очолював різні українські громадські організації в Долині, вів адвокатську практику, збирав і жертвував кошти для «Рідної школи».

Вигода

Кілька кілометрів на південний схід від міста, там, де до Свічі впадає річка Мізунка, яка вважається межею між Beskidaми та Горганами, біля гори Осій лежить селище міського типу Вигода. Поселення засноване у 1883 році як центр лісової промисловости. Статус селища Вигода отримала в 1940 році. В 1940-1957 рр. селище було районним центром.

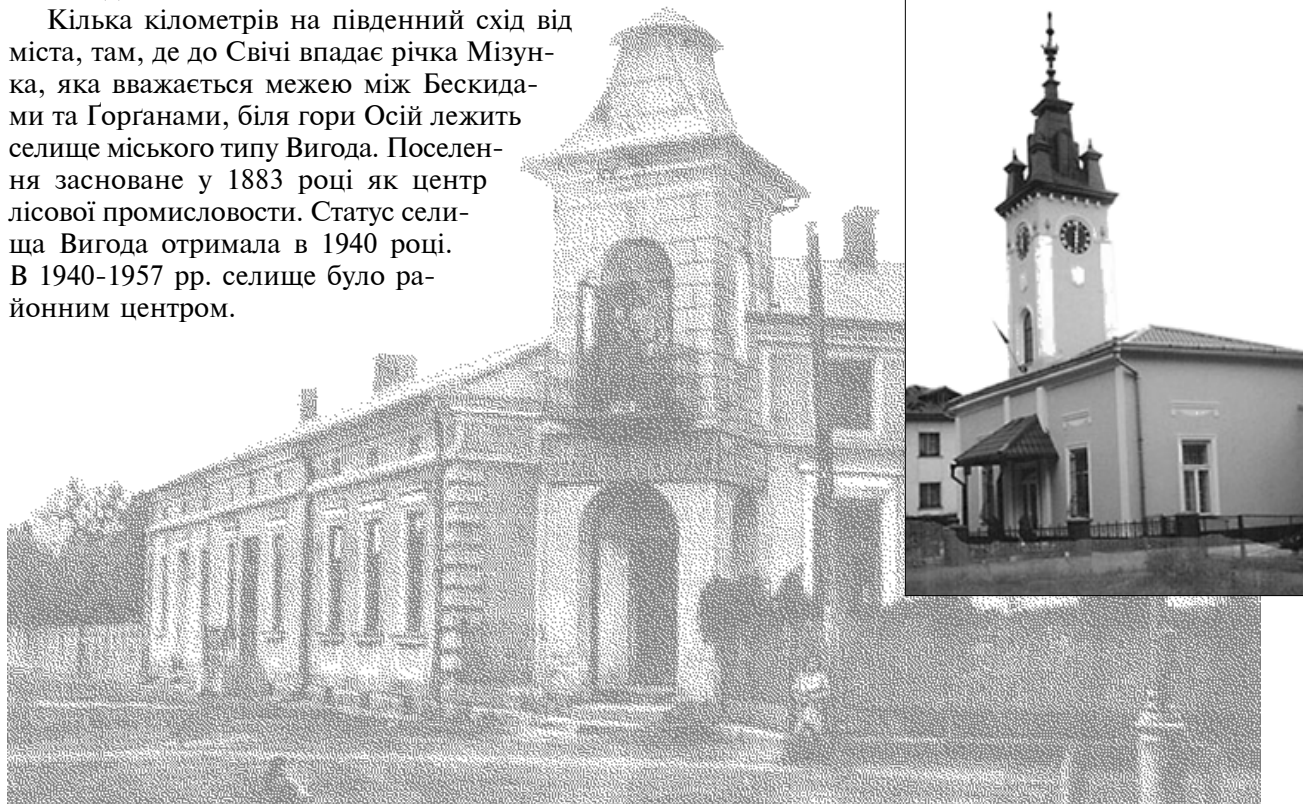
Неподалік, біля села Шевченкове (Велдіж), було пробурено найглибшу в Карпатах свердловину (7,5 км).

Від залізничної (нормальноколіїної) станції Вигода починається мережа розгалужених долинами річок вузькоколіїних залізничних ліній. Через Вигоду пролягає шлях до Торунського (Вишківського) перевалу (висота 988 м).

Горгани простягаються від долини Мізунки на заході, до долини Пруту з перевалом Яблуницьким – на сході. Коли в Beskidaх вершини вкриті полонинами, луками, лісами, врешті – зораними полями, то в Горганах, над поясом криволісся розташовується пояс скельних масивів, плит і розсіпів. Власне, й назва тих розсіпів – горган, стала назвою цієї частини Україн-

353

Богданів, пам'ятка



ських Карпат. Кам'яні розсипи називають ще часто — греготами, рідше — цекотами чи аршицею.

354 Найвища вершина Горган, знаходиться на вододілі верхів'їв річок Лімниці та Бистриці-Солотвинської. Має дві конусоподібні вершини висотою 1836 м (г. Сивуля-Велика, Лопушна) і 1818 м (г. Сивуля-Мала).

Горгани займають межиріччя Свічі — Мізунки — Лужанки — Сукеля. На півдні район прилягає до вододільних хребтів Горган, на півночі обмежується хребтом Томнатик. Одна з характерних рис ландшафту цієї частини Горган — слабкий розвиток кам'яних розсипищ і осипищ. Гірські хребти тут покриті хвойними лісами.

Рожнятів

Вздовж залізниці на Івано-Франківськ наступна станція за Долиною — Рожнятів, хоча вона знаходиться у селищі міського типу Брошнів-Осада — центрі лісової та деревообробної

промисловости. Звідси в гори розгалужувалася найбільша в Галичині система вузькоколіїних залізниць.

Кілька кілометрів на південь від станції на берегах річки Дуба розкинулось містечко Рожнятів (Рожнітів), відоме з XII ст. Тепер це селище міського типу, центр Рожнятівського району.

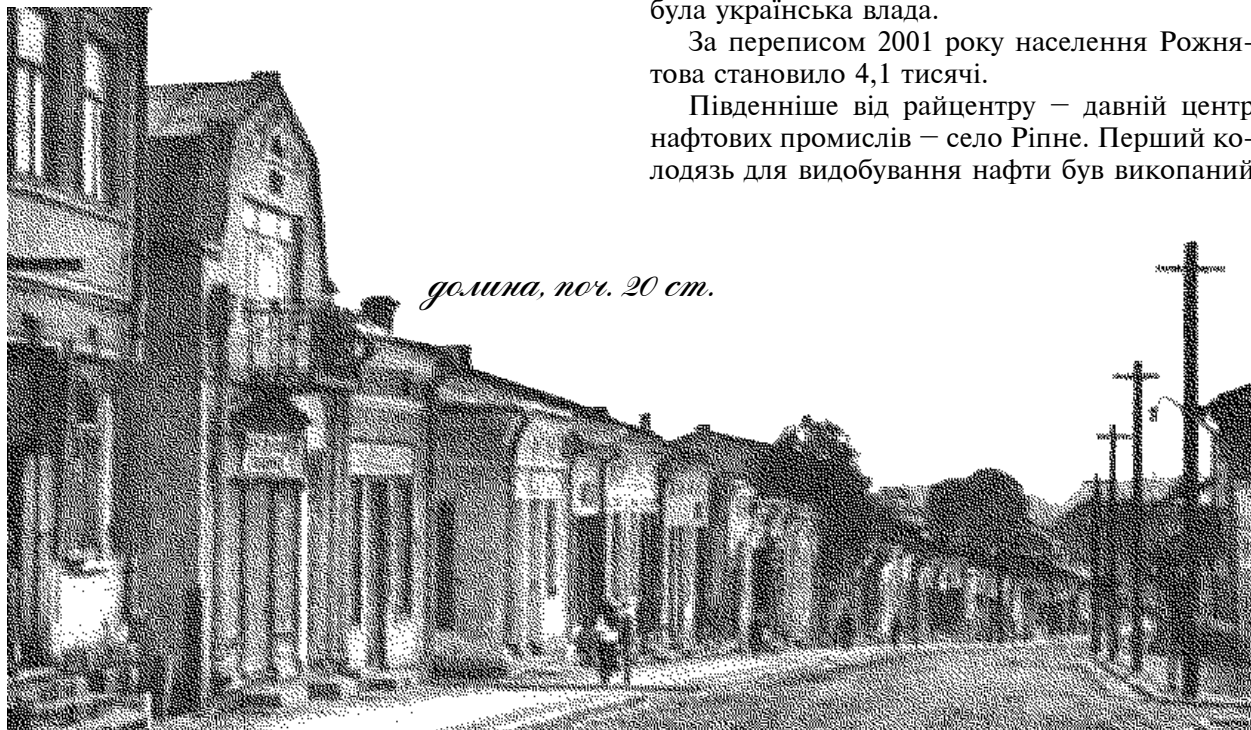
Родовий знак «Абданк» власників містечка родини Скарбків став у XVII ст. основою герба містечка — на червоному тлі срібний двічі переламаний пояс у вигляді літери «W». Міські права Рожнятова були підтвержені австрійською владою в 1785 році.

У 1910 році в Рожнятові було 3,6 тис. мешканців (38% греко-католиків, 19,9% латинників, 42,1% жидів). У колишньому палаці розміщувався повітовий суд. У 1900 р. в містечку була збудована церква Різдва Христового.

Відділи УПА захопили в дні 8-20 жовтня 1944 Перегінсько і Рожнятів. Всі большевицькі уряди було зліквідовано, і два тижні в районі була українська влада.

За переписом 2001 року населення Рожнятова становило 4,1 тисячі.

Південніше від райцентру — давній центр нафтових промислів — село Ріпне. Перший колодязь для видобування нафти був викопаний



там у 1786 році. Згодом, глибина тих «криниць» сягала 30 і більше метрів. З них нафту черпали дерев'яними коновками (відрами). А з винаходом львівським бляхарем Братковським та аптекарем Лукасевичем газової лампи виникла потреба збільшення видобутку нафти. Наприкінці ХІХ ст. колодязний спосіб видобутку нафти почало витісняти буріння глибших свердловин.

Перші бурові роботи в Ріпному розпочалися в 1887 році, а вже в 1892 році тут діяло 11 свердловин, більшість з них належала французькій фірмі «Альфа».

У 1934 році ріпнянський промисел досягає видобутку 22,5 тис. тонн нафти і 13,4 млн. кубометрів газу. Промисли обслуговували: електростанція, дві механічні майстерні, працював газоліновий завод.

Рожнятівський район багатий заповідними територіями. Це державні заказники: гідрологічний – «Турова дача», ботанічні – «Яйківський» та «Конвалія», заповідні урочища – «Лопушна», «Яла», «Лужки», «Котелець», «Сокіл», «Ко-

раловий корінь», «Яйко». Воістину мальовничі місця: з чистим повітрям, «срібною» водою», унікальними зонами реліктових лісів, багатим тваринним і рослинним світом.

Перегінське

Дільниця ріпнянського нафтопромислу була в селі Небиліві та в Перегінську – в урочищі Башти. Звідси нафту возили в бочках у Креховичі на залізничну станцію. Туди ж нафтогоном поступала нафта з Ріпного.

Перегінське колись було чи не найбільшою сільською громадою в Галичині. Поселення засноване у з ХІІ ст. З 1940 р. Перегінське (Перегінсько) стало селищем міського типу та райцентром (до 1963 р.).

На другому, східному березі ріки Лімниця лежить село Небилів. З нього походять перші галицькі поселенці в Канаді Василь Ілиняк та Іван Пилипів. Вище за течією ріки, в селі Сливки збереглась дерев'яна Миколаївська церква (1760 р.). Далі село Ясень, звідки походить побратим Маркіяна Шашкевича з «Руської трійці», один з авторів «Русалки Дністрової», Іван Вагилевич. У селі встановили пам'ятник



Селісхіб, нар. 20 ст.



Вагилевичу, а з 1874 року стоїть хрест-пам'ятник «Святої тверезости».

356

А біля села, на лівому березі річки Лімниці, в урочищі «Ангелів» у 1810 році А. Ангелович розпочав створення цілого металургійного комплексу – гута. У 1814 році підприємство стало до ладу. Гута мала тоді 12 шахт, одну високу піч (Ангелівську домницю), що досить добре збереглась донині, дві гамарні (фабрики, де переробляють залізо, очищають, прокатують за допомогою вогню і молота) й кузню для виробництва цвяхів. Паливом було деревне вугілля, а механізми діяли за допомогою водяних коліс. Однак гута працювала недовго – усього шість років. Основною причиною занепаду виробництва, як свідчать історичні хроніки, була низька якість залізної руди, а також конкуренція сілезької металургії, що вже тоді працювала на кам'яному вугіллі та коксі.

Вище за рікою, там, де до Лімниці впадає потік Молода – селище лісорубів Осмолода. Трохи нижче Підлюте, в якому була «Кедрова палата», відома з поч. ХХ ст. як курорт-резиденція Митрополита Андрея Шептицького. Тут існує, завдяки зоні поперечного глибинного розлому, безліч мінеральних джерел, найвідоміші з яких – гідрокарбонатно-хлоридно-натрієві, хлоридно-натрієві, води сильно насичені вуглекислотою та сірководнем.

Ліси довкола Підлютого належали до маєтностей Львівської митрополії УГКЦ. Тут поселився митрополит Антін Ангелович, який був змушений у 1809 р. залишити Львів, зайнятий військом Наполеона. У 40-их роках ХІХ століття тут лікувався митрополит М. Левицький і позбувся у Підлютому ревматизму. Левицький наказав поставити тут для себе дім, який носив ім'я «Кардинальська палата». До розвитку цієї



палати, ратуша та костел, поч. 20 ст.

місцини пізніше долучалися митрополити Г. Яхимович, Й. Сембратович, С. Сембратович, А. Шептицький. Були побудовані великий дім, нова палата з кедрового дерева, зроблені прогулянкові стежки у лісі – на г. Люту, до Осмолоди, яка розташована за кілька кілометрів далі, де були митрополіччі тартаки.

Калуш

Повернемось з гір на рівнину, де на лівому березі Лімниці лежить місто Калуш. Перша письмова згадка про Калуш припадає на 1437 рік. Починається літопис Калуша як історія села, що згодом, у XVI столітті, стало містечком. У 1447 році воно згадується в письмових документах разом з місцевими солеварнею і броварнею.

До 1549 р. Калуш залишався селом, яке входило до складу Галицького староства. 1549 р.

польський король Сигізмунд II Август уповноважує белзького воєводу, коронного гетьмана і галицького старосту Миколая Синявського заснувати місто Калуш. Того ж року Калуш дістає магдебурзьке право, стає королівським вільним містом з власним гербом – на червоному полі, оточеному лаврами й увінчаному короною, зображені пірамідки солі і літера «К».

У місті відбувалися ярмарки і торги, поживлялася торгівля, розвивалися сільське господарство, ремесла. Місто було відоме солеварнею, броварнею та виробництвом солоду, поташу, соди і селітри. Славилася місто дзвонами, які виливали в ливарні братів Фільчинських.

У другій половині XX століття значно збільшився видобуток калійних солей. На їх базі в Україні тільки у Калуші ви-



розглятів, поч. 20 ст.

робляють унікальну продукцію: калійні мінеральні добрива, магній металевий, поліетилен, тафтингові покриття.

У 1960-1980 роках населення міста зросло у п'ятеро. Стара частина міста обросла стандартними багатоповерховими будинками, серед яких дивом зберігся старий кіркут-окопище (гебрейський цвинтар).

З Калуша походять поет і громадський діяч Антін Могильницький (1811-1973), актор Іван Рубчак (1874-1952), письменник Михайло Козоріс (1882-1937).

Войнилів

На північний схід від Калуша – містечко Войнилів, відоме з 1443 р. і якому у 1552 році король Сигізмунд II Август надав магдебурзьке право.

У містечку був колись замок, поблизу якого відбулась у 1676 році битва коронного війська під проводом короля Яна III Собеського з турками. У 1602 році була збудована дерев'яна церква св. Миколая. Містечко мало привілей

на проведення семи ярмарків щороку та щотижневих базарів кожного четверга.

Родовий знак тодішніх дідиців містечка Гедзінських, «Правдзіц», став у XVII ст. гербом Войнилова – на блакитному тлі золотий лев з кільцем в лапах стоїть за червоним муром. У XVIII ст. наступні власники Войнилова, Синявські, зробили гербом містечка свій родовий знак «Леліва» – на блакитному тлі золотий півмісяць рогами догори, над яким золота шестикутна зірка.

З Войнилова походить письменник, старшина УГА Микола Євшан-Федюшка (1889-1919).

Від Войнилова на південь, до Карпат тягнуться масиви Чорного лісу, у якому діяла Українська Повстанська Армія. Село Грабівка вважалось «партизанською столицею» бойової округи УПА «Чорний ліс». В околицях села відбувались численні бої загонів УПА з гітлерівцями



калуш, н.в. суд, поч. 20 ст.



та большевиками. Тут поставлено пам'ятний знак на місці майбутнього музею УПА «Чорний ліс».

Неподалік село Старий Угринів – батьківщина провідника ОУН Степана Бандери (1909-1959). В селі є музей С. Бандери.

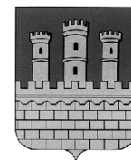
Богородчани

З західного боку Чорного лісу розташоване селище міського типу та райцентр Богородчани. Перша письмова згадка про Богородчани належить до 1441 року. У містечку зберігся комплекс Домініканського монастиря з XVIII.

127 років в місцевій церкві перебував знаменитий іконостас з Манявського скиту – визначна пам'ятка галицького барокового мистецтва. Цей іконостас був намальований у 1698-1705 роках у Скиті групою майстрів-малярів, якими керував Йов Кондзелевич (1667-1740).

Після ліквідації Манявського скиту у 1785 році його майно було розпродано й вивезено. Богородчанська громада під час ліцитації монастирського майна купила іконостас із церкви Воздвиження за 60 злотих, перевезла в Богородчани і помістила в місцевій церкві. У 1913 році Богородчанський іконостас було вислано до Відня на реставрацію, а тим часом, у роки Першої світової війни, церква в Богородчанах згоріла. На щастя, іконостас зберігся і був перевезений до Національного музею у Львові. Богородчани втратили свою пам'ятку, однак назва містечка назавжди увійшла до історії мистецтва.

Богородчани були повітовим центром. Містечко мало привілей на проведення ярмарків двічі в місяць. На старому гербі Богородчан зображено на блакитному тлі міський мур (без брами), над яким стоять три вежі.



Рознятів, замок, поч. 20 ст.



Солотвин

360

Вище за рікою Бистриця Солотвинська розташований Солотвин – селище міського типу з 1940 року, колишній райцентр. Поселення відоме з XII ст., до XVI ст. називалося Краснопіль.

У Краснополі розвиваються різні промисли: ткацтво, шевство, столярство, кушнірство, ковальство, малярство. Але найбільш прибутковим на той час вважався видобуток солі. Сіль вивозили ріками Бистрицею та Дністром до Галича, а звідти за кордон. Розвиток соляного промислу згодом став причиною зміни назви населеного пункту Краснопіль на Солотвин. Солеваріння відображене й на старому гербі містечка – на блакитном тлі дві золоті бочки, а над ними три грудки солі.



У Солотвині засідав повітовий суд. Містечко мало привілей на базар кожного другого понеділка.

У 1888 році сильна пожежа знищила більшість будинків. У 1915 році місто було зруйноване відступаючою російськими армією, яка влаштувала єврейський погром. Після того місто почало занепадати. Населення Солотвина за 90 років майже не змінилось.

Неподалік від Солотвина в селах Дзвиняч та Старуня були озокеритові шахти. У Старуні у 1907 р. цілком випадково були знайдені рештки тварин кінця льодовикової доби. Біля потоку Лукавець Великий, в озокеритній шахті на глибині 12,5 м було знайдено мамонта, а трохи глибше – волохатого носорога, гігантського оленя, різних викопних птахів та земноводних. Очевидно, сіль, озокерит, розчин нафти та безкисневі умови болота сприяли консервації старунських тварин. Радіобіологічним способом

калуш, поч. 20 ст.



було встановлено, що носоріг пролежав тут 23 255 ± 775 років. Мамонт зі Старуні перебуває у Львівському природничому музеї.

Старуня відоме також як місце природних аномалій. Поблизу села на місці старого озокеритового промислу є невелика ділянка площею близько 1,5 кв км – Чудо-Старуня. Висока сейсмочутливість цього місця виявляється у появі тріщин, провалів, рості порогів й невеликих водопадів, грязевому вулканізмі... Чудо-Старуня реагує на землетруси, що відбуваються в радіусі 3-6 тис. км. Віддалені землетруси іноді приводять до появи тріщин в землі завширшки 0,5-3 см, які закриваються через 3-5 діб. Поруч Чудо-Старуні є також і найбільший постійно діючий вулкан з висотою конуса близько 3 м й довжиною глинистих потоків 10-60 м. З'явився він у 1977 р. внаслідок землетрусу в Румунії й нараховує нині 8 кратерів і 12 непостійних

мікрократерів, які виділяють газ, воду, глинисту пульпу, інколи нафту або її складники.

Манява

П'ять кілометрів вище за течією ріки Манявки лежить село Манява з відомим монастирем. Ця територія постійно манила своєю красою, своїм чистим повітрям. І тому село, яке пізніше тут заснувалося, назвали Манява. Саме ці терени колись галицький князь Ярослав Осмомисл обирав собі для відпочинку. За іншими переказами, назва села походить від слів «ходити на манівці».

Біля села, у лісі понад річкою зберігся старовинний монастир-скит XVII ст., засновником якого є виходець із Афону монах Йов (Іван) Княгинецький з Тисмениці. Разом зі славно-

рознятів, синагога, поч. 20 ст.



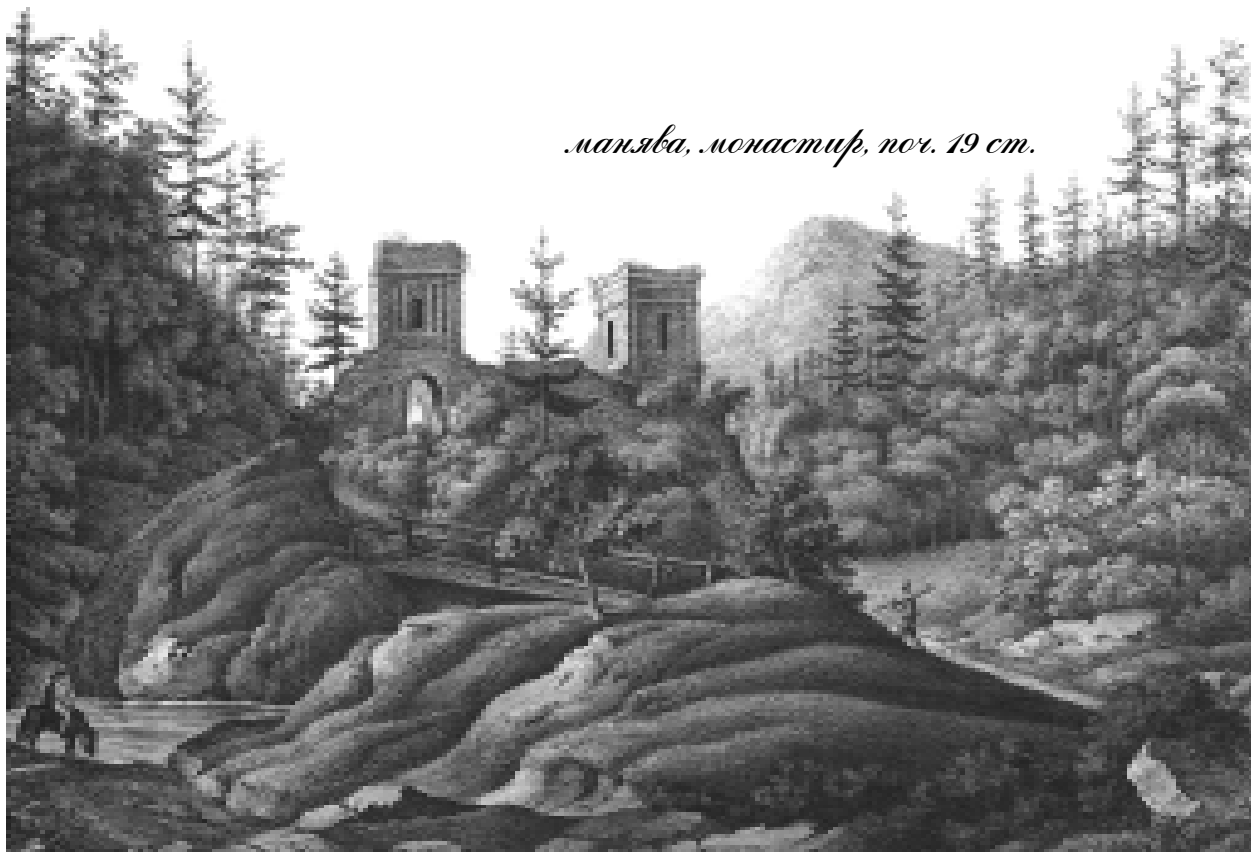
звісним Іваном Вишенським він свого часу перебував на грецькому Афоні і через це заснований ним скит називали «Руським Афоном». У 1620 р. Константинопольський патріарх надав Манявському скитові право ставропігії. У середині XVII ст. скит мав до 200 ченців і десятки підпорядкованих монастирів у Галичині, на Буковині й у Молдові. У 1612 р. була споруджена Хрестовоздвиженська церква. У 1620-1621 рр. монастир був обведений оборонним муром з трьома вежами, які знищили турки 1676 р. За підтримкою українських гетьманів, молдовських господарів, російських царів, місцевих меценатів 1681 р. скит був відбудований.

За деякими джерелами у Маняві у 1664 р. мав бути похований гетьман України Іван Виговський. Коли Львівська архієпархія перейшла

у XVIII ст. в Унію, Манявський скит залишався православним. Скитський статут («Регула скитская») передбачав постійне вживання риби, губів (грибів) та меду. Останній завдяки розвиненому бортництву входив до щоденної трапези монахів. Окрім того, манявські ченці добре знали на фітотерапії та практикували так звану чорну хірургію, головним інструментом якої були розпечені до червоного кліщі.

У 1785 році монастир був ліквідований за розпорядженням цісаря Йосифа II. Перед тим, як піти, монахи повитягували з винних погребів бочки з вином, що привозили з молдовських монастирів, і щедро гостили всіх бажаючих, щоб, за Юліаном Целевичем, «по собі лишити пам'ять на довгі літа».

манява, монастир, поч. 19 ст.



Іконостас купила собі громада Богородчан. По одному або по два образи були в сусідніх церквах. До католицького костелу в Солотвині перевезено один дзвін. Сама церква Воздвиження зі скиту була перевезена в Надвірну, а надгробна плита засновника обителі Йова Княгиницького та ігумена Теодозія передана до церкви в Марковій.

Упродовж 1970-1980 рр. тут були проведені значні реставраційні роботи і Манявський скит став історико-архітектурним заповідником. Тепер в ньому розташований Хрестовоздвиженський монастир УПЦ КП та музей.

Вище монастиря є один з наймальовничіших карпатських водоспадів.

Битків

Від Биткова починається Гуцульщина, яка охоплює гірські терени Надвірнянського, Косівського, Верховинського, частково Коломийського та Снятинського районів Івано-Франківської області, Рахівського – Закарпатської, Путильського та Вижницького – Чернівецької. Сам Битків відомий від 1390 року і належить до найстарших поселень Гуцульщини, серед яких – Уторопи (1367 р.), Пістинь (1375 р.), Пнів (1399 р.), Верховина (Жаб'є, 1424 р.), Бабин Город (1408 р.), Вижній Березів (Береза, 1412 р.), Іспас (1413 р.), Люча (1416 р.), Косів (Старий Косів, 1424 р.)...

За Битковом протікає річка Бистриця Надвірнянська. У її верхів'ях біля села Бистриця є перевал Легіонів (Легіонерів). Цей перевал вже



давно не використовується для руху транспорту. Раніше тут пролягав царський гостинець і з серпня 1914 року до весни 1915-го на перевалі оборонялись австрійські війська перед російським наступом. До війни на перевалі був встановлений металевий хрест на честь польських легіонерів – оборонців перевалу.

Надвірна

Там, де Бистриця Надвірнянська виходить з гір на рівнину, розташоване місто Надвірна. Першою достовірною письмовою згадкою про Надвірну вважається 1589 рік. Саме тоді власник Пнівського замку Миколай Куропатва, якому належало місто, вніс протестацію до львівських городських книг з приводу втрати документів на свої маєтки через татарський напад. Серед перерахованих поселень згадується і містечко Надвірна.

Хоча поселенням могло існувати набагато раніше. На території Надвірної був замок, спо-

руджений у XIV-XV ст. Ще дотепер збереглися залишки вежі та сліди муру у міському парку.

Вигідне розташування на шляху до Угорщини, близькість лісу й соляних покладів сприяли швидкому розвитку Надвірної як торговельного й ремісничого центру. Багаті на глину околиці сприяли розвитку гончарства і кольорової кераміки. Високо цінуються також вироби надвірнянських майстрів зі шкіри із застосуванням техніки холодного і гарячого пресування, часто оздоблені різними металевими прикрасами. Славилися своїми виробами тутешні бондарі, котлярі, кушніри. На Бистриці та інших річках стояли млини, а в Пасічній гамарні виготовляли металеві вироби з місцевої залізної руди. Відомі були два щорічні ярмарки, на які приїжджали купці з Польщі, Молдавії, Угорщини і навіть з Московії.

У другій половині XIX століття місто стає важливим промисловим центром. До Надвірної приходить залізниця, тут відкриваються лісо-

малюва, монастир



переробний і нафтопереробний заводи, фабрика хліборобських машин, склзавод. Видобуток та переробка нафти стає провідною галуззю промисловости міста, запорукою його процвітання й добробуту міщан. У 1968 році було споруджено Монумент на честь 100-річчя надвірнянської нафти.

До міста прилягає село Пнів, відоме своїм замком. До появи Станіславівської фортеці його вважали найсильнішою твердинею Підкарпатського краю. Пнівський замок збудували у другій половині XVI ст. польські дідичі волоського походження Куропатви, які ще у другій половині XIV ст. дістали ці землі за військову службу від намісника Галичини Владислава Опольського. Викінченої форми замок набув у XVII ст. Твердиня стоїть на пагорбі, який, певно, колись був правим берегом Чорної Бистриці (так називали в давнину Бистрицю Надвірнянську на відміну од Золотої, нині Солотвинської).



У плані Пнівський замок – це неправильний п'ятикутник з наріжними оборонними баштами, спорудженими у різний час. Зовнішні мури, складені з ламаного каменю й цегли, завтовшки до півтора метра. Оборонні башти мали три яруси стрільниць, стіни – два яруси: долішні для гармат, горішні для ручної вогнепальної зброї.

Потрапити до замку можна було лише через в'їздову башту, до якої провадив перекинений через рів звідний міст.

За переказами, із замку йшов підземний хід з виходом у Надвірній, десь на території нинішнього парку. Існує легенда, що такий хід сполучав замок зі Скитом Манявським.

Поява замку сприяла перетворенню тутешнього давнішого поселення на місто. Історики вважають, що своєю назвою місто Надвірна також завдячує йому. Двір феодала обслуговува-



ла велика кількість челяді, що оселялася здебільшого на Підзамчі. З часом поселення надвірної служби виросло в містечко з назвою Надвірна.

У 1648 році козацькі загони полковника Семена Височана здобули замки в Рожнятові, Заболотові, Перегінську, Палагичах, Більшівцях, Лючі. Пізньої осені 1648 р. повстанці та козацькі загони підійшли до Пнівської твердині, де сховалося багато навколишньої шляхти. Облога тривала кілька тижнів. Польські історики, серед них В. Лозінські, А. Чоловські, твердять, що, незважаючи на всі спроби повсталих і козаків, Пнівський замок щасливо оборонився. Тим часом український дослідник В. Грабовецький вважає, що, попри запеклий опір шляхти, Пнівський замок після кількох тижнів облоги повстанці таки здобули.

У 1676 році під час походу турецької армії Ібрагім-паші (Шайтана) впало 13 прикордонних замків, зокрема й Галицький. Турки зруйнували також Скит Манявський, обложили Станіславську фортецю і Пнівський замок, проте здобути їх не змогли.

З розвитком і вдосконаленням зброї, особливо польової артилерії, оборонне значення Пнівського замку занепало. На початку XVIII ст. він і далі належав Куропатвам, з 1745 р. перейшов у власність Синявських, а згодом — Цетнерів, які мешкали в ньому до кінця століття.

Граф Цетнер сприяв розвитку Надвірної, надав їй свій герб «Яструбець» — на срібному тлі переламана червона хоругва. Наприкінці XVIII ст. Цетнери обміняли свої маєтності на землі в околицях Монастириськ. Пнівський замок разом з іншими їхніми посіlostями став власністю австрійської держави. А на початку

зрешта, поч. 19 ст.



ХІХ століття орендарі розібрали споруди замку на будівельні матеріали, з яких у Надвірній спорудили броварню та інші будівлі. Хоча дещо збереглося до нашого часу.

Делятин

За невисоким перевалом, у долині Прута розташоване селище міського типу Делятин (Ділятин).

Делятин – це десять кілометрів вздовж Прута. Десять на два – так хати віддаляються від дороги. Переважно у гори. Бо тут, саме тут, у Делятині починаються справжні Карпати. Їх ще називають береговими Горганями.

За Прутом – вже інші гори. Нижчі, мальовничіші, лагідніші. Косівські. Там – Білі і Чорні Ослави, Чорний Потік, різні Березови і Яблунів. А в інший бік, праворуч від дороги і ріки – ліси, які не перериваються до Зеленої, Грофи,

Сивулі і далі через Словаччину аж до Шварцвальду. Суцільний Чорний ліс...

«Делятин – це містечко, що лежить на висоті 460 метрів серед гір і лісів у долині, котра захищає його від вітрів. У Делятині є заклади для соляних купелів, обладнані на зразок закордонних лазень у Райхенгалі та Зальцбруні. Розваги: купання у ріці Прут, прогулянка до присілку Луг, віддаленого на три кілометри з чудесною церковцею, оздобленою пишною різьбою найзнанішого гуцульського різьбяра Василя Татарчука. Багато місць у віллах та пансіонатах, терени для лещатарства...», – писалося у курортному путівнику, виданому у 1937 році у Варшаві.

Вперше Делятин згаданий у реєстрах 1578 року. Тоді у Карпатах починалася нова епоха колонізації незаселених територій. До Делятина добралися родини Турецьких, Хотомирських,



Делятинських. Перші колоністи зайнялися виготовленням сукна, ліжників і кептарів.

368

У 1642 році тут розпочалася перша війна за розподіл впливу, що означало закінчення романтичного періоду вільних колоністів. П'ять років воювали брати Еверест і Теодор Белзецькі. Йшлося про сіль, якої тут виявилось дуже багато. Переміг Теодор. З белзецьких солеварень розпочалася соляна ера Делятина, яка виявилася золотою.



У XVIII ст. містечком володіла родина Потоцьких. Їх родовий знак «Пилява», присутній у геральдиці багатьох галицьких міст, став гербом Делятина – на блакитному тлі срібний трираменний патріарший хрест без лівої частини нижнього рамена.

Вже за Австрії, в епоху промислової революції, делятинські солеварні щодоби випарювали 155 центнерів солі. Кажуть, що свою долю мав тут і цісар Франц Йосиф. Він приїжджав до Делятина незадовго перед Світовою війною. Попри інші заняття, цісар встиг взяти участь у закладенні костелу для працівників копалень, сиплячи золоті дукати на кожен кут і тримаю-

чи чотири саджанці, привезені з Відня. З чотирьох тепер залишилося лише одне дерево – величезна кедрова сосна, яка росте біля новішого костелу, збудованого на місці цісарського вже за Польщі.

Костел святого Франциска є вдалою імітацією романо-готичного стилю. У довжину ця височка і вузька споруда має понад тридцять метрів. Її фасад закінчується височенною вежею-шпилем. Місцева легенда оповідає, що під час Другої світової війни, відступаючи, угорці і німці прикули у вежі кулеметника-смертника.

Раз на тиждень – часом у суботу, часом у неділю – надвірнянський римо-католицький священник служить літургію українською мовою.

Щодо греко-католицької церкви, то її хоч і видно з дороги лише взимку, коли немає листя на деревах (всі, хто бував у Делятині хоча б один раз, завважують, що тут незвичайно багато, як для гірських поселень, різноманітних дерев, котрі не належать ні лісові, ні садам), хоч і в кілька разів менша від костелу, але є справжньою перлиною гуцульської школи церковної архітектури. Дерев'яна церква Різдва Богородиці збудована у

делятин, ринок, поч. 20 ст.



1620 році. Коли їй було 165 років, дялятинські майстри перенесли церкву з урочища Луги на теперішнє місце – в урочище Посіч, а поруч збудували дзвіницю. Тепер під час недільної чи святкової Служби Божої більшість людей мусить стояти на подвір'ї довкола Церкви.

На жаль, чудесної церковці з різьбами найзнанішого гуцульського майстра Василя Татарчука, про яку пише старий довідник, вже нема. Так само як і присілка Луг, в якому вона стояла.

На початку п'ятдесятих все населення села було насильно вивезено у східні області України. Це було продовженням регулярних репресій проти мешканців Делятинщини, які впродовж десяти років після закінчення війни чинили опір новій окупації. Через якийсь час на місці присілка розпочалися секретні роботи. Прилеглі ліси були перетворені на заборонену зону, оточену колючим дротом. Було побудовано ціле містечко, проведено колію. Багато років ніхто точно не знав, чим займаються тут військові, хоч деякі дялятинці і допускалися до окремих робіт у зоні. Так само ніхто не знав про вантаж секретних потягів, чії вагони виглядали як пасажирські, але всі вікна були щільно позатулювані... І аж тоді, коли Україна відмовилася від

ядерної зброї, виявилось, що у цьому місці є шахти з советськими балістичними ракетами.

Недалеко від колишньої забороненої зони є найвища біля Делятина гора – Вивторів. З неї у серпні 1943 року вчинили напад на містечко партизани Ковпака. Вони сподівалися легко перемогти гарнізон, але не розрахували своїх сил. У тривалому бою партизанське з'єднання було розбите, а сам Ковпак ледве вивірився з перипетії, сховавшись у фірі гною.

Натомість лише у 1990 році дялятинці нарешті дізналися про сумну долю свого знаменитого земляка Григорія Голинського, який пропав у березні 1941 року. У 1918 році сотник Голинський зорганізував і очолив один з найліпших підрозділів Української Галицької Армії – Гуцульський курінь. Потім вчився у Празі і працював у Делятині інженером. Через своє військове минуле він ніколи не мав спокою за Польщі, а вже совети арештували його і таємно розстріляли у Дем'яновому Лазі. Голинський став одним із небагатьох розстріляних, якого ідентифікували під час розкопок масового поховання. Перенесен-



ня решток сотника стало першою і найчисельнішою громадською акцією у Делятині найновіших часів.

Подібні зібрання, пише Тарас Прохасько у своїх «Делятинських паролях», траплялися хіба ще перед Першою світовою війною. Тоді у Делятині жив один із засновників і керівників української радикальної партії, посол віденського парламенту і Галицького сойму Микола Лагодинський. Під його головуванням кілька разів відбувалися багатотисячні народні віча, на які сходилося майже все населення Делятина і приходили делегати з інших місць.

У Делятині за Австрії засідав повітовий суд. В адвокатській конторі Лагодинського у 1906-1912 роках працював письменник Марко Черемшина. У гарному будинку, який зберігся з тих часів, був відкритий єдиний у Делятині офіційний музей, до якого постійно привозили екскурсійними автобусами туристів.

Крім будинка Лагодинського, від старого Делятина, який так любили зображати на поштових картках, залишилося ще кілька двоповерхових кам'яниць і кільканадцять великих дерев'яних віл, колишніх пансіонатів. Віли побудовані у так званому закоп'янському стилі

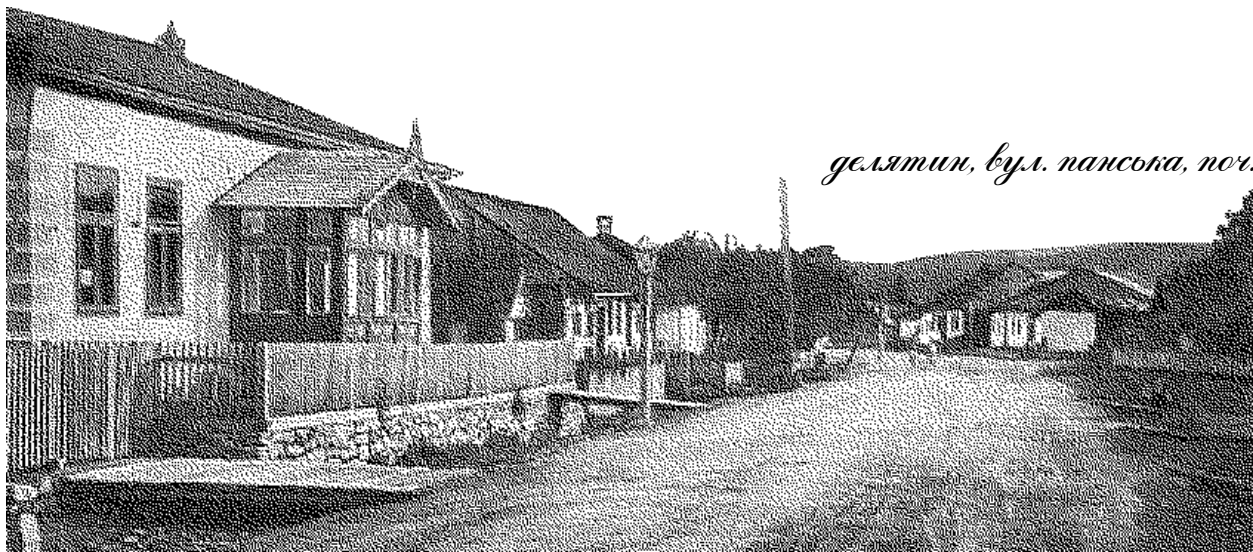
(приблизно так будували готелі у Татрах). Вони трохи нагадують елегантний мурашник — з багатьма вікнами, входами, верандами, балконами, мансардами. Ці віли, перетворені на багатоквартирні будинки чи установи, — найзворушливіший спогад про те, що часи, коли над потічком Солянка функціонували бальнеологічні купелі на зразок Зальцбруну, а лагідних схилів Делятина вистачало для тодішнього рівня розвитку зимових видів спорту, справді не є приمارою, вважає Тарас Прохасько.

Ланчин

На східному березі Прута, до Делятина прилягає село Заріччя, а за ним, в долині річки Ослава, розтягнулись села Білі та Чорні Ослави. У Білих Ославах збереглися дві дерев'яні церкви: верхня — Ганнозачатіївська (1746 р.) та нижня — св. Димитрія (1835 р.).

Нижче від Делятина над Прутом розташоване селище міського типу Ланчин. У 2001 році населення селища становило вісім тисяч мешканців.

З містечка походить поет Юрій Шкрумеляк (1895-1965).



делятин, вул. панська, поч. 20 ст.

Яремче

Вгору за течією Прута, відразу за Делятином починається село Дора, яке тепер входить до складу міста обласного значення Яремче (Яремча). У Дорі праворуч від дороги видно невелику гарну дерев'яну церкву св. Михаїла, збудовану ще у 1823 році. У 1937-1938 рр. в селі було збудовано дерев'яну церкву св. Пророка Іллі для монастиря Студитів. У Дорі мала свою віллу письменниця Ірина Вільде, де часто збирались львівські літератори.

В Яремчі, у передмісті (колишньому селі) Ямна, збереглась дерев'яна церква Івана Милостивого, збудована у 1766 р. Є в місті теж пам'ятник Олексі Довбушу. Одну з печер і камінь в околицях міста пов'язують з іменем славетного опришка. За переказом, Довбуш приніс той камінь зі самої Чорногори, аби люди знали його силу. За легендою, під горою Маковицею, вище від печери Довбуша, був колись замок. Це місце називається Городищем.

Перша згадка про Яремче датується 1787 роком. У 1940 році селище Яремче стало районним центром. У 1963 року район був ліквідо-

ваний, а Яремче стало містом обласного значення. Міськраді зараз підпорядковані селище Ворохта та села Микуличин, Татарів, Яблуниця, Паляниця, Вороненко. Села Дора та Ямна увійшли до складу міста.

Є в місті Карпатський крайовий музей визвольних змагань. Але насамперед місто та околиці є гірським кліматичним курортом та знайомим центром туризму з 1894 року, коли по долині Прута пролягла залізниця.

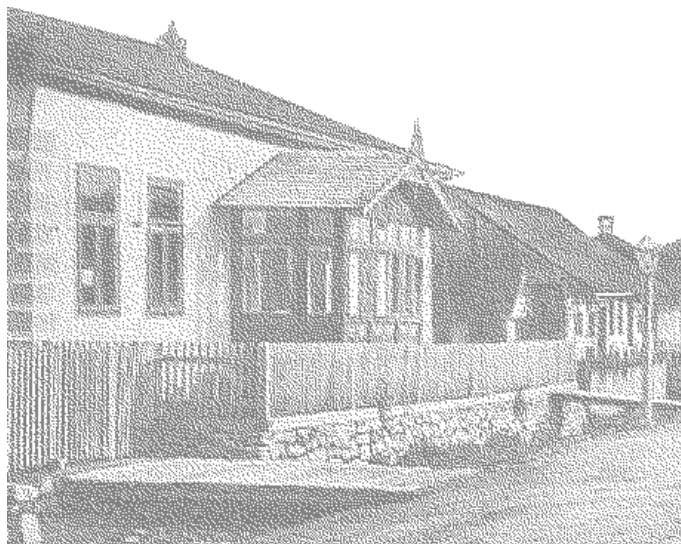
За переписом 2001 року населення міста (з приєднаними селами) становило 7,9 тисяч мешканців.

На річці Прут, біля Яремча, є чудовий водоспад Гук. Поряд можна торгуватись на базарі гуцульських сувенірів чи попивати горілочку в ресторані, відомому з кінофільму «Анничка».

Ворохта

Проїжджаючи Микуличин і Татарів, залишаючи правобіч Яблуницький перевал (931 м), потрапляємо до Ворохти. Зараз Ворохта є селищем міського типу.

Богородчани, монастир



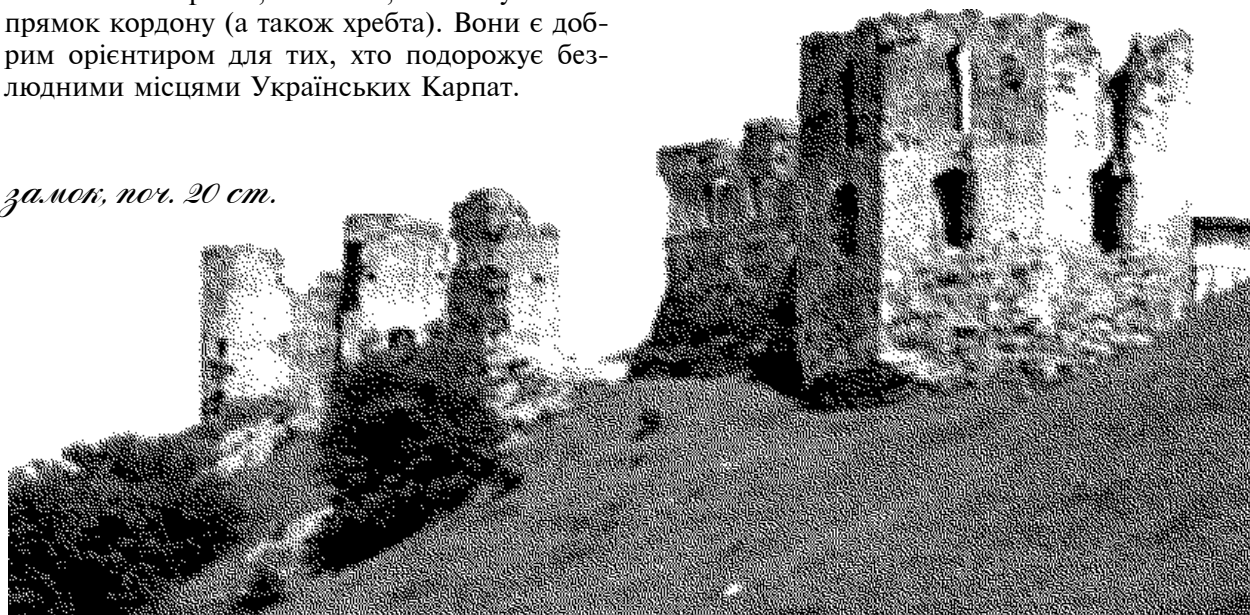
У Ворохті збереглась дерев'яна церква Різдва Богородиці, збудована у 1811 р., та багато до-воєнних відпочинкових вілл, а також залізнич-ний кам'яний аочний міст, збудований у 1894-1895 роках. При загальній довжині 130 м проліт становить 65 м. Це один із найбільших кам'я-них мостів у Карпатах. Більшість подібних мостів на карпатських залізницях було зруйно-вано в часи II Світової війни і їх уже відбудо-вували за іншими проектами.

Ворохта є давнім кліматичним курортом та центром лещетарського спорту і туризму. За переписом 2001 року в селищі було чотири ти-сячі мешканців.

До Ворохти належить тепер туристична база «Заросляк», з якої переважно піднімаються на Говерлу (2060 м).

Через Говерлу та інші гори вододільного хребта до 1918 року проходив кордон між австрійськими та угорськими краями Австро-Угорщини, а у 1919-1939 рр. між Польщею та Чехо-Словаччиною. Тоді вздовж кордону були встановлені прикордонні стовпчики, які мали свою нумерацію і вказівники з напрямком до наступних таких стовпців. На стовпцях, що стоять на поворотах, є засічки, які вказують на-прямок кордону (а також хребта). Вони є доб-рим орієнтиром для тих, хто подорожує без-людними місцями Українських Карпат.

Літв. замок, поч. 20 ст.



Під Говерлою, на полонині Пожижевській розташована найвища в Україні (1429 м над рів-нем моря) наукова споруда, збудована в 1899 р., – біостаціонар Львівського відділення Інсти-туту ботаніки НАН України, який включає ме-теорологічну обсерваторію та сніголавинну станцію. Полонина Пожижевська є теж най-більш вітряним та найвологішим місцем Ук-раїни – 1593 мм рт. ст. річних опадів.

Жаб'є-Верховина

Ще одна обсерваторія, астрономічна, була побудована в 1936-1938 роках в Чорногорі на горі Піп Іван. Чорногорський Піп Іван (його висота в різних джерелах подається від 2020 до 2028 м над рівнем світового океану) на со-ветських картах перейменували на Чорну Гору. Цю «антиклерикальну традицію» підтримують також мапи, що видаються в останні роки в Україні. На румунському кордоні в Гуцульсь-ких Альпах є теж вершина Піп Іван Марма-рський (1940 м).

Урочисте відкриття обсерваторії відбулося влітку 1938 року. Головним астрономічним інструментом був астрограф з діаметром об'єк-

тива 33 см. Під час II Світової війни цей будинок, описаний у романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» і відомий як «Білий слон», зазнав і чекає на інвестора.

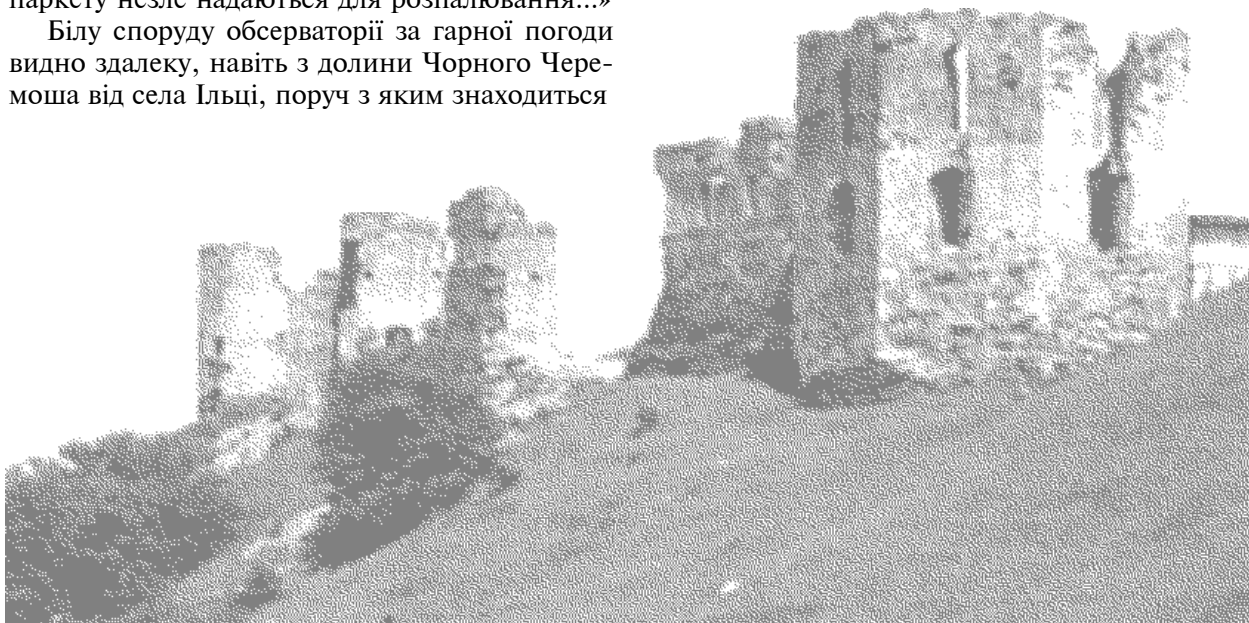
«Це — особливий релікт міжвоєнної архітектури, уламок того міфічного львівсько-варшавсько-віденсько-паризького вектора, про який сьогодні циркулюють лише чутки і здогади. Це споруда і це структура, житло, робітня, цитадель, академія, бібліотека, зали для конференцій, танців і гімнастики, салон, басейн, машинне відділення, ресторація, електростанція, котельня, анфілада комор, а ще підземелля і безліч інших загадкових приміщень з вічно зачиненими дверима, це ковчег, це комплекс. Це комплекс Європи, тут, у найдальшій з її околиць, на межі з Неєвропою, в самому центрі Європи... — писав про цю споруду, яка зараз лежить в руїнах, Юрій Андрухович. — Це колишня обсерваторія, себто місце для обсервації, для споглядання, для вдивляння і спостереження — можливо, за ангелами, можливо, за кометами. Нині в її стінах можна сховатися від перелітних гірських дощів... Мандрівники розкладають вогнища просто в залах і коридорах. Залишки паркету незле надаються для розпалювання...»

Білу споруду обсерваторії за гарної погоди видно здалеку, навіть з долини Чорного Черемоша від села Ільці, поруч з яким знаходиться

центр найбільш гірського району в Україні — селище міського типу Верховина. Раніше це містечко називалось Жаб'є (Жеб'є). Воно відоме з 1424 року. У 1962 році воно отримало статус селища та теперішню назву. Як і в інших гуцульських поселеннях, садиби мешканців Жаб'я розкидані далеко на схилах навколишніх гір.

За переписом 2001 року населення Верховини становило 5,5 тисяч. У селищі встановлено пам'ятники Т. Шевченку, І. Франку, пам'ятний знак засновникові «Січей» на Гуцульщині Ю. Соломійчуку-Юзенчуку.

Неподалік від райцентру є два села, які увійшли до історії української культури ХХ ст. Перше з них — Красноїлля. За переказами, там «велика елиця була виросла. Дуже гарна, та й її втели. Та й попилили, покололи на дошки. А тими дошками покрили церкву в Красноїлі. Та й від того, з тої красної елиці, назвали село Красноїлля». В селі збереглась дерев'яна Петропавлівська церква (1843 р.), а також будинок, де у 1910-1914 рр. був гуцульський народний театр, що його організував Гнат Хоткевич.



Село Криворівню на початку минулого сторіччя називали «Карпатськими Атенами». У Криворівні у 1901-1914 роках майже щоліта відпочивав Іван Франко. Його сусідами та гостями в Криворівні були Михайло Грушевський, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Володимир Гнатюк...

Закінчуємо першу половину наших мандрів (шість шляхів) тут, у центрі Гуцульщини, неподалік від мітичного «Центру Європи», який, за версією закарпатських краєзнавців, мав би лежати поблизу с. Ділове Рахівського району. У 1979 році там навіть встановили відповідний пам'ятний знак. Насправді ж географічний центр Європи як частини світу (від Уралу до Атлантики) знаходиться у Литві, поблизу містечка Бірштонас (на південь від Каунаса). Однак ми на це не зважаємо.

нин іван, обсерваторія, 20 ст.

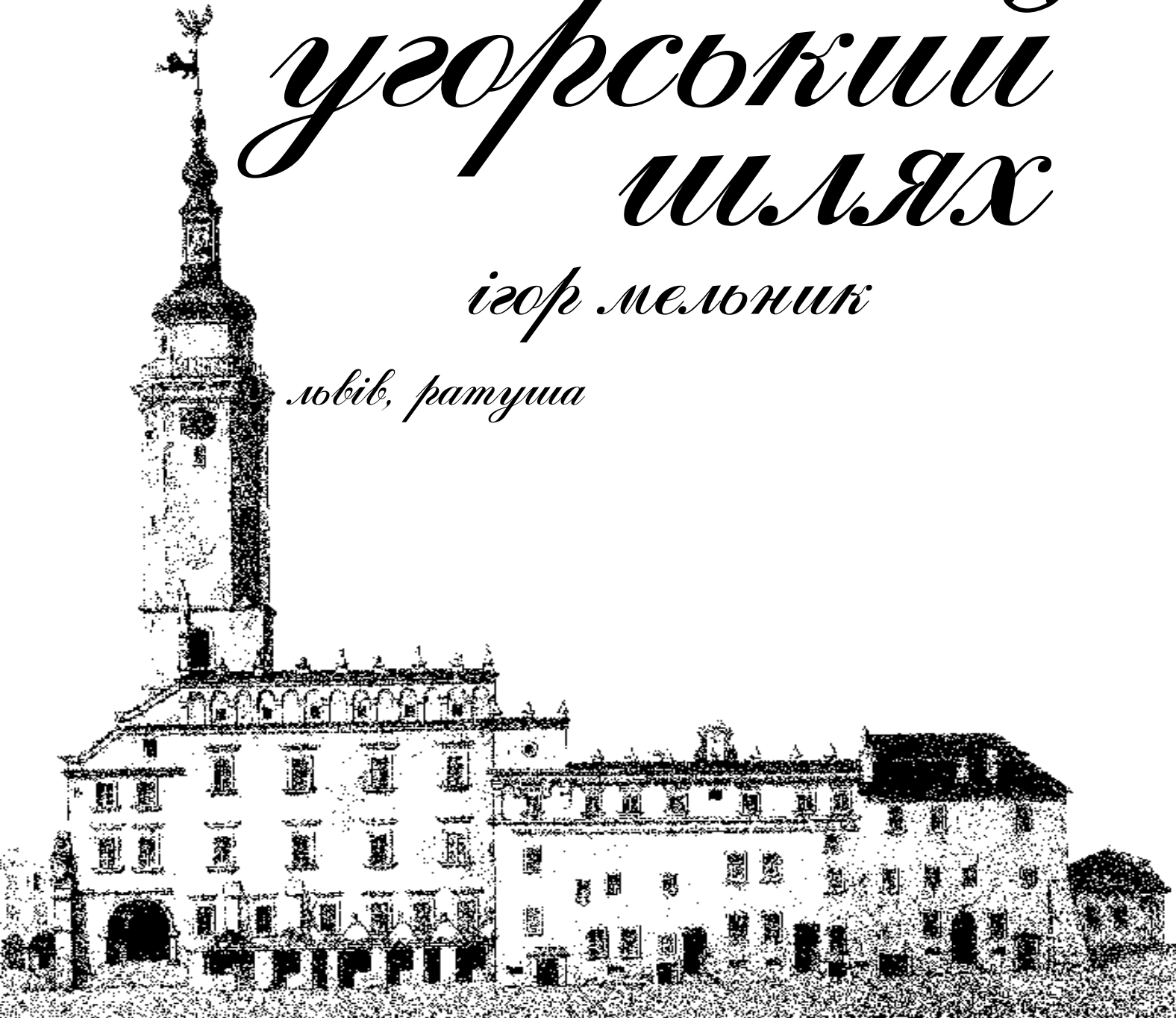




угорський шлях

ігор мельник

львів, ратуша



Наш шлях до угорського – чи, радше, закарпатського – вина починаємо від Галицької брами через площу Марійську (тепер Міцкевича) повз славетну колону, біля якої стоїть Адам Міцкевіч.

Колись тут збирались багатолюдні віча та маніфестації. Останнім часом мітинги проводяться на «Клюмбі», де на місці короля Яна III Собеського, що помандрував до Гданська, диригує велелюдними зборами Тарас Шевченко.

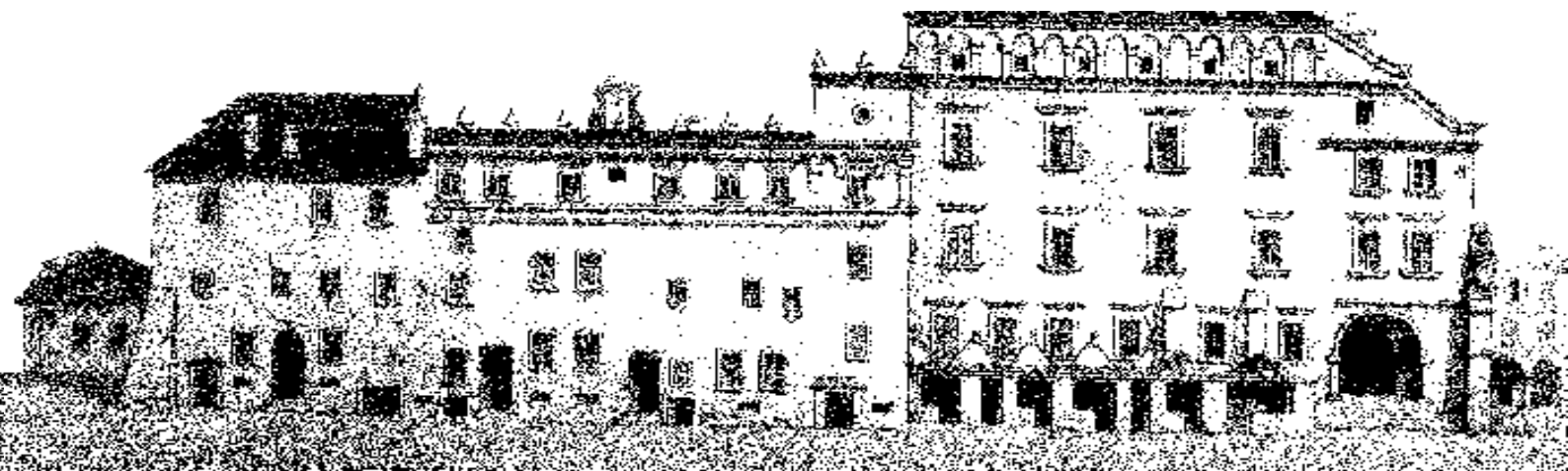
Взагалі вулиця Коперніка у Львові унікальна. Довжина вулиці якийсь там кілометр із чвертю, а маємо тут Національний банк, Головну пошту, трійцю колишніх монастирів і аж чотири палаци. До колишніх магнатських резиденцій Потоцьких, Сапег та Бельських додався нещодавно Палац Мистецтв, який щороку на тричотири вересневі дні «Форуму Видавців» перетворюється на столицю української книги. Не згадуючи вже про наукову бібліотеку ім. В. Стефаніка (Оссолінеум), Львівську галерею мистецтв, Музей мистецтва давньої української книги, колишню Богословську академію, Польський народний театр Збігнева Хшановського, міське управління міліції з тюрмою «на Лонцького», першу міську електростанцію та старе трамвайне депо з 1894 р.

Поруч із ним, на розі вулиць Пелчинської-Дзержинського-Вітовського та Кадетської-Гвардійської, біля льодовища Львівського лижварського товариства, де у зимові вечори збирався весь Львів, було збудовано офісний будинок Міських електричних підприємств. За советських часів сюди вселилось інше «підприємство». Відтоді будівля постійно розширювалась, бо в ній перебувають по чергово регіональні управління НКВД, Гестапо, НКГБ, МГБ, КГБ, СБУ...

А над цим усім височіє Цитаделя, збудована сто п'ятдесят років тому. Львівський варіант цитадельної споруди, що мала упокорювати бунтівних міщан, складався з переламаної в плані фортеці-касарні та чотирьох круглих бастіонів-максиміліанів. Воювати Цитаделі довелося лише один раз у листопадові дні 1918 року. Тепер фортифікаційні споруди зайняли підприємці.

З другого боку над вулицею Коперніка піднімаються до неба дві вежі барокового костелу св. Марії Магдалини, у якому відбуваються органі концерти. Хоча в храмі проходять також богослужіння, на вежі так і не повернули хрести, зняті за советської влади.

Вулиця Хрестова – Анджея Потоцького – Пушкіна – Генерала Чупринки розділяє



Кастелівку та Новий Світ — два урбаністичні утворення, що формувались на переломі XIX–XX сторіч. Архітекторам Юліянові Октавіяну і Альфреду Захарієвичам, Івану і Леву Левинським та їх колегам не вдалось повністю зреалізувати тут концепцію міста-саду. Однак вони залишили неповторне поєднання еkleктичного історизму та сецесії, яке не змогли до кінця зіпсувати будівлі функціоналізму, конструктивізму та советські стандартні «коробки».

У 1895 році під керівництвом Івана Левинського на краю Кастелівки було збудовано костел і монастир Кармеліток-босих. За советських часів храм займав полк МВД, потім міська телефонна станція. Лише в 2004 році греко-католицька громада парафії св. Климентія отримала можливість використовувати перший ярус храму для Богослужіння.

Натомість інший храм на вулиці Генерала Чупринки напевне вже ніколи не буде служити віруючим. Будували його у 1930 роках при монастирі Сестер Василіянок (тепер головний корпус Лісотехнічного університету) за проектом талановитого архітектора Романа Грицяя

(1887–1968). Його сакральна архітектура поєднувала традиційний образ української церкви з модерними пошуками XX ст. Для церкви св. Івана Богослова на вулиці Потоцького (Генерала Чупринки) у Львові Грицяй розробив два проекти. Варіант 1932 року більш традиційний з трьома банями. Варіант 1934 року був створений вже у стилі конструктивізму. Церква мала стати доміантою цієї дільниці міста. На жаль, війна не дала завершити будівлю, в якій зараз знаходиться бібліотека Лісотехнічного університету. А доміантою стала споруджена у 80-х дев'ятиповерхова «сірнікова коробка» зі скла та бетону нового навчального корпусу університету.

Років сто двадцять тому, коли ще не було Кастелівки, а Новий Світ тільки починав розбудовуватись, біля нової тоді споруди Львівської Політехніки, за колією чернівецької залізниці, на Кульпаркові, вже функціонував Заклад для божевільних (тепер Львівська обласна психіатрична лікарня). Відтоді у львівському балаку слово Кульпарків стало синонімом божевільні.

Львів, поч. 19 ст.



Наварія

За Сокольниками нас зустрічає зразок галицької візантійщини 1990-х – церква Успення Пресвятої Богородиці. Ця мурована хрестоподібна п'ятикупольна будівля є деканальною церквою Пустомитівського деканату УПЦ КП. Порівняно з нею два костели у сусідніх Наварії та Годовиці виглядають мініатюрними.

Колишнє містечко Наварія розкинулось над великим ставом «Глинна-Наварія», утвореним у 1950-х греблею на річці Щирка. Колись сюди в літню спеку приїздили тисячі львів'ян. Вздовж берегів озера були впорядковані пляжі, десятки буфетів та павільйонів. На озері тренувались та змагались веслярі та яхтсмени.

У центрі колишнього містечка стоїть невелика церква, старий млин чи корчма та кілька довоєнних віл. Трохи далі від дороги маємо бароковий костел XVII-XVIII ст. Він означений в реєстрі пам'яток як Вознесенський костел (1626, 1760 рр.). Відновлення храму велось у 1740-1760 роках під наглядом Бернарда Меретина. Зараз храм належить римо-католицькій

громаді Успення Пресвятої Диви Марії. Хоч богослужіння відбуваються тут рідко, сам костел у непоганому стані: побілений, з новим дахом, ось тільки не вистачає скульптур у відведених для них нішах.

Минаючи лівобіч дачні садиби львівських письменників, за якихось два кілометри на північ від Наварії потрапляємо до сусідньої Годовиці з її костелом Всіх Святих. Цей костел збудовано у 1751-1758 роках за проектом того ж Бернарда Меретина. Над оздобленням костелу працював геніальний скульптор Йоган Георг Пінзель. Міцні муровані стіни ще стоять, а даху немає, що не віщує довгого віку цьому бароковому шедевру в околицях Львова.

Борис Возницький врятував роботи Пінзеля, повивозивши їх до музеїв Львівської галереї мистецтв. Годовицька скульптура тепер займає цілу стіну в музеї Пінзеля на Митній площі у Львові. На жаль, зберегти вдалося не все.

Був у Годовиці і чудотворний образ. Аquareльна копія образу Марії з Немовлям з природою капиці в Моравії потрапила на початку



XIX до родини Рачковських у Годовиці. З часом образ так потемнів, що ледве-ледве можна було розгледіти кольори, його хотіли замінити на новіший. Та 25 січня 1852 р. Рачковський раптом помітив, що образ сам відновився, виблискує ясними кольорами. Спеціальна комісія курії досліджувала, що чудо не сфальсифіковане.

30 червня 1852 року чудотворний образ встановили у годовицькому костелі в оновленому вівтарі Божої Матері. Натовпи прочан стали прямувати до Годовиці. 2 липня 1932 року львівський архієпископ Болеслав Твардовскі урочисто коронував образ єпископськими коронами. Після війни ікону вивезли до Польщі.

Пустомити

Три-чотири кілометри за Наварією розташовані Пустомити – центр району, що охоплює Львів. На початку 1940 року було створено Сокольницький район, центр якого був у Пустомитах (відновлений у липні 1944 року). А з 1964 р. він уже називається Пустомитівським.

Пустомити розміщені в межиріччі річки Щирка та річки Ставчанка (або Бартаївка). Поселення вперше згадується у 1441 році у

Львівській судовій книзі. У той час через Пустомити проходив торговельний шлях і тут збирали королівське мито. Це і дало назву селу – Мито, або Пустомити.

До війни це було село. І зараз Пустомити є одним із наймолодших міст Галичини. Статус селища міського типу Пустомити отримали у 1958 році, а міста районного значення – у 1988 році. Місто забудоване в основному за советських часів. Населення Пустомит зросло. До меж міста було включено низку сіл – Глинну, Радвани, Лісневичі. У Лісневичах збереглась дерев'яна церква Симеона Стовпника (1828 р.).

У 1880-х роках в Пустомитах на базі джерел сірчаної води було створено невеликий курорт. Однак, попри близькість до Львова, рекреаційні можливості поселення так і не були реалізовані. Від тих часів залишився двір з парком XIX ст.

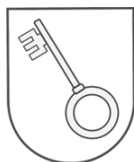
У сусідньому селі Семенівка у XVIII ст. збудовано палац, що став улюбленою резиденцією львівського каштеляна Юзефа Потоцького. Палацу вже немає, а з тих часів у Семенівці стоять дерев'яна церква св. Михайла (Успення Богородиці) (1718 р.) та костел св. Мартина (1722 р.). Проте найбільша церковна громада тепер у селі належить до УПЦ КП. Вона збудувала нещодавно велику муровану церкву Святого Пророка Ілії.

щирець, 1915 р.



Щирець

Далі на південь, над річкою Щиркою, лежить селище міського типу Щирець. Це давнє містечко відоме з початку XII ст. Десь біля 1125-го року до Щирця з'їхались князі Володимирко Звенигородський та Ростислав Перемиський. У 1241 році місто зазнало нападу ординців, однак вистояло. Зі Львова через Щирець вів торговий шлях до дрогибицьких солеварень і далі в Угорщину.



У 1397 році Щирець отримав від короля Владислава Ягайла магдебурзьке право, а воєвода Ян Тарновський дозволив війтові Мацею закласти нове місто на 100 ланах.



Локаційне місто стає в XV ст. повітовим центром. Поряд із ремеслом та торгівлею в місті розвивається виробництво гіпсу та вапна. Донині околиці ширецької залізничної станції потопають у білій гіпсовій пилюці.

У 1516 році Щирець спалили татари. Згоріло багато споруд, серед них і оборонний костел св. Станіслава. Його відновили лише у 1553 році, а потім перебудовували у 1610, 1648, 1823 і 1827, 1888, 1912 роках. Донині у цій споруді збереглися елементи готики.

На пагорбі розташована старовинна церква Пресвятої Трійці з XV ст. Після війни церкву було відреставровано.

За австрійських часів в околицях містечка засновано кілька німецьких колоній. Місто було деякий час центром повіту, а потім і району, мало залізничне сполучення, однак через близькість до Львова так і не змогло розвинутиись.

381

Велика Горожанна

Вісім кілометрів далі на південь лежить село Велика Горожанна. Вперше поселення згадується у 1433 році під назвою Рожана. У 1453 році вже зафіксовані два поселення – Велика та Мала Горожана (Горожанка).

Король Казимир IV Ягеллончик надав 1448 року Великій Горожанні магдебурзьке право. Однак місто зберігало свій переважно рільничий характер. Велика Горожанна входила до складу королівських маєтків. Місто та околиці надавались в оренду дідичам Прухницьким, Яцимирським, Броневським, Дідушицьким, Тарлам, Средзінським... Проте завдяки міським правам городян не могли зганяти на панщину так, як селян з околиць.

Містечко часто здобували й руйнували ординці. Найбільший татарський погром відбувся восени 1648 року під час облоги Львова військом Богдана Хмельницького.

До XIX ст. Велика Горожанна вже втратила свій міський статус. У 1846 році в селі відбулася



одна із спроб польських конспіраторів розпалити повстання проти цісарської влади. 21 лютого 1846 р. до двірської канцелярії у Великій Горожанні було скликано довколишніх селян. «Перед брамою домінального подвір'я була виставлена дерев'яна трибуна, біля якої стало близько 60 польських повстанців. Комендант Сікорські виліз на трибуну і встановив на ній польський прапор. Після того він виголосив промову, підбурюючи селян до повстання», — писав про ці події Леопольд Захер-Мазох.

Маврицій Сікорський обіцяв селянам, що не буде «ні панів, ні хлопів, а тільки польські громадяни». Та руські селяни залишилися вірними цісарю і змусили повстанців скласти зброю. Внаслідок сутички загинуло четверо селян та шість повстанців. Решту повстанців селяни зв'язали та передали австрійському війську.

На південь від Горожанни, коло переправи через Дністер біля села Колодруби, де стікаються річки Верещиця, Бистриця і Тисмени-

ця, колись було велике місто Бич. Дехто з дослідників вважає, що він мав бути столицею володаря гунів Аттіли. Бич залишався великим містом і після смерті Аттіли. Його зруйнували половці наприкінці XI ст. Після того, за переказами, його мешканці заснували «Другий Бич» — Дрогобич.

Меденичі

Першим містечком Дрогобицького району за Дністром є Меденичі (Мединичі, Медениця). Тепер це селище міського типу, яке у 1940-1963 рр. було районним центром. Перша згадка про Меденичі датується 1395 роком, коли тут перебував король Владислав Ягайло. Назва поселення пов'язана з розвитком в його околицях бортництва. Історики вважають, що Меденичі та сусідні поселення Луковиця і Кроватець існували ще у XIII ст.

У 1604 році у Меденичах гуляли заручини царевича Дмитрія (Самозванця) і Марини Мнішек — меденицької каштелянки. За австрійських часів на місці палацу Мнішків у Меденичах було збудовано повітовий суд та в'язницю. Був у містечку і бровар, а меденицьке пиво славилось в усій Галичині.



дрогобич, ratusha, поч. 20 ст.

Є в Меденичах дерев'яна церква Успення Богородиці (св. Параскеви) (1644 р.), а також костел Пресвятої Трійці, збудований у терезіанському стилі.

Неподалік село Рівне зберегло цікаве планування. У 1783 році це поселення під назвою Кьонігс Ауе заснували німецькі колоністи-католики на землях скасованого василіянського монастиря у Летні під Меденичами. У плані воно має форму правильного п'ятикутника (на зразок Пентагону).

На центральній п'ятикутній Ринковій площі були розміщені кірха св. Себастьяна та Фабіяна, школа, у якій до 1939 року велось навчання німецькою мовою, Німецький дім та інші громадські будівлі. Від Ринку розходилося п'ять доріг, з'єднаних між собою поперечними вулицями у вигляді концентричних п'ятикутників.

У січні 1940 року, за угодою між СРСР та Німеччиною, мешканці Рівного опинилися у III Райху.

Грушів

Від Меденич до Дрогобича через Грушів веде найкоротша дорога, однак це село неможливо оминати на нашому шляху. Воно розташоване на правому високому березі річки Бистриця і вперше згадується у 1443 році.

Саме село Грушів (Грушова) складається із трьох окремих частин: Старе село, Красна та Каліча гора, які розкинулися майже на 7 км понад річку. Красна – західна частина села, поділена на Закорчму (частина села за корчмою), Долину, Гору, Шведово і Кінець. Старе село – на Губіч (Губоч), Шиловатець (село сходило на шило), Цімберок (від прізвища німця, який там проживав і мав пивоварню).

Першим поселенцем Грушева був Тустановський, який побудував свою хату на крутому березі біля великої груші. Від цієї груші і пішла назва села. На Калічій горі знаходиться центральний цвинтар села. І досі люди говорять про скарб, який закопали татари на горі біля самого цвинтаря. На Губочі починалась дорога через болота на західну частину містечка Коритка (тепер село Волоща).

Наприкінці XIX ст. в Грушеві була заснована читальня Товариства ім. Михайла Качковського. Зі села походили два відомих брати-москвофіли



Осип та Дмитро Маркови. У селі переважали москвофільські настрої, однак перед I Світовою війною о. Петро Савицький організував читальню Товариства «Просвіта». У селі відбувся розкол на «мазепинців», що гуртувалися навколо «Просвіти», і «кацапів».

На той час в селі було багато ткацьких верстатів, на котрих ткали тонкі і грубі полотна. Діяло декілька олійниць, які продукували олію з коноплі і льону. Свідоміші селяни з допомогою директора школи Івана Гандяка заснували касу «Райфазена».

У Грушеві були корчми, власниками яких були жиди. Тримали жиди і магазин, в якому торгували сіллю, сірниками, тютюном та іншими товарами. Перед початком Другої світової війни жидів залишилось дуже мало. Через малий дохід від торгівлі вони змушені були зайнятися господаркою чи перебраться до міст.

Село Грушів, як адміністративна одиниця, було одним цілим і не ділилось на частини. Тому між Грушевом-Красним і Грушевом-Старим при толоці (на Калічій горі) була одна школа.

Натомість було три церкви. На Старому селі мурована парохіяльна церква св. Параскеви, збудована в 1899 році в стилі проектів Василя Нагірного. У Грушеві-Краснім була стара дерев'яна філіяльна церква з 1671 році. У 1923 р. на її місці збудували дерев'яну церкву Собору Пресвятої Богородиці. У 1946-1989 рр. вона була зачинена.

За переказами, колись у Грушеві довгий час падали дощі, почало мокнути збіжжя на полях. Селянам в той час привиділось, що біля громадської криниці в Грушеві-Краснім горять свічки, а одному газді приснилась Пречиста Діва, яка просила збудувати над криницею капличку. Коли почали заготовляти матеріял для каплички, дощі вщухли і настала гарна погода. У 1878 р. над криницею збудували тризрубну одноверху церкву-капличку Пресвятої Трійці. У центрі нави зробили криничку, з якої люди могли черпати цілющу воду, за якою приходили прочани. Відпусти в Грушеві відбувались у

дрогобич, церква св. юра, поч. 20 ст.



дні Пресвятої Трійці, Успення Пресвятої Богородиці та Воздвиження Чесного хреста. У 1946-1989 роках церква-капличка теж була зачинена.

27 квітня 1987 року дівчинці з села на нечинній церкві-капличці об'явилась Пресвята Богородиця. Це явище викликало велике зрушення серед віруючих і до місця події потягнулись тисячі паломників. Багатьом із них теж з'являлось зображення Богородиці. 28 травня 1987 року, в день релігійного свята Вознесіння Ісуса Христа, потік прочан сягнув 30 тисяч осіб. Під час проведення богослужінь, зібрань віруючих використовувалась релігійна атрибутика УГКЦ, яка тоді ще була в СРСР забороненою. Лунали заклики до влади дозволити реєстрацію греко-католицьких громад, передати їм занедбані в советські часи храми, та прохання вірних оцінювались як прояви релігійного екстремізму, заяви на реєстрацію релігійних громад не приймалися, а в пресі посилилась пропагандистська кампанія, спрямована на дискредитацію УГКЦ. Дороги до Грушева переко-

увались ровами, щоб унеможливити приїзд сюди паломників.

У цих умовах з'явилась відкрита заява 2 єпископів, 23 священників, монахів та віруючих УГКЦ від 4 серпня 1987 року до Івана Павла II про вихід з підпілля з проханням посприяти «всіма можливими способами справі легалізації УКЦ в СРСР» та стати посередником між ними і советським урядом. Протягом трьох перших місяців 1988 р. в Галичині та Закарпатті було зібрано близько 10 тис. підписів на підтримку УГКЦ, до органів місцевої влади та в Раду в справах релігій при Раді Міністрів УРСР надходили десятки заяв із проханнями про реєстрацію греко-католицьких громад. Розпочались проведення несанкціонованих богослужінь біля закритих греко-католицьких церков. Влада почала масово віддавати ці храми православним громадам. Однак з осені 1989 розпочався перехід церковних громад до УГКЦ.



Підбуж

Біля Грушева село Добрівляни, відоме найбільшою кредитовою кооперативою на Дрогобиччині, яку зразково вів газда Іван Дуцяк. З іншого боку, у 1920-1930-х в Добрівлянах, які вважались національно-свідомим селом, діяв потужний комуністичний осередок.

З сусіднього села Воля Якубова походить полковник Січових Стрільців, провідник ОУН Андрій Мельник (1890-1964).

Далі, вже в передгір'ях Карпат, лежить село Івана Франка – Нагуєвичі. Хата, де він провів дитинство, не збереглась. У ніч з 8 на 9 січня 1996 року згоріла в Нагуєвичах двохсотлітня церква св. Миколая. Кілька років по тому згорів Літературно-меморіальний музей-садиба Івана Франка.

На щастя, в Нагуєвичах Вижніх збереглась дерев'яна церква Перенесення мощів св. Миколая, поставлена в 1801 році на місці давнього

монастиря. Батько письменника, Яків Франко, своїм коштом відновив вівтар у цій церкві. Колись у селі був замок Башів, монастир та жупи (солеварні).

У сусідньому селі Уріж довголітнім парохом церкви Покрови Пресвятої Богородиці був о. Карло Бандрівський.

Далі на південь розмістилося селище міського типу Підбуж, яке до 1963 року було районним центром. Поселення відоме з XVI ст. Наприкінці XIX ст. в містечку були повітовий суд, дві церкви (Собору св. Івана Хрестителя, мурована в 1828 р. за проектом Йозефа Вандрушки, та дерев'яна Преображення Господнього), костел, божниця. Підбуж був центром лісових промислів з паровим тартаком, але віддаленість до залізниць вберегла навколишні ліси.



дрогобич, вул. грюнвальдська, поч. 20 ст.

Дрогобич

Повернемось до Дрогобича. Перші вірогідні писемні згадки про Дрогобич датуються останньою чвертю XIV ст. Авторитетною вважається згадка міста під назвою «Другабець» у літописному переліку руських міст (Воскресенський літопис, 1377-1382 рр.). Однак на початку 90-х років місто відзначило своє 900-річчя. Рішення про ювілей приймалося міською радою і базувалося на двох припущеннях. Перша писемна згадка про галицьку сіль у Києво-Печерському патерику (кін. XI ст.). Зруйнування половцями на чолі з ханом Боняком у 1099 р. Старого (Першого) Бича, після якого був заснований Другий Бич, тобто Дрогобич (ця легендарна версія ототожнила татарського хана Шолудивого Буняка з половецьким Боняком). Та й Перший Бич за різними версіями знаходять біля Колодрубів, Уличного, Тустанович...



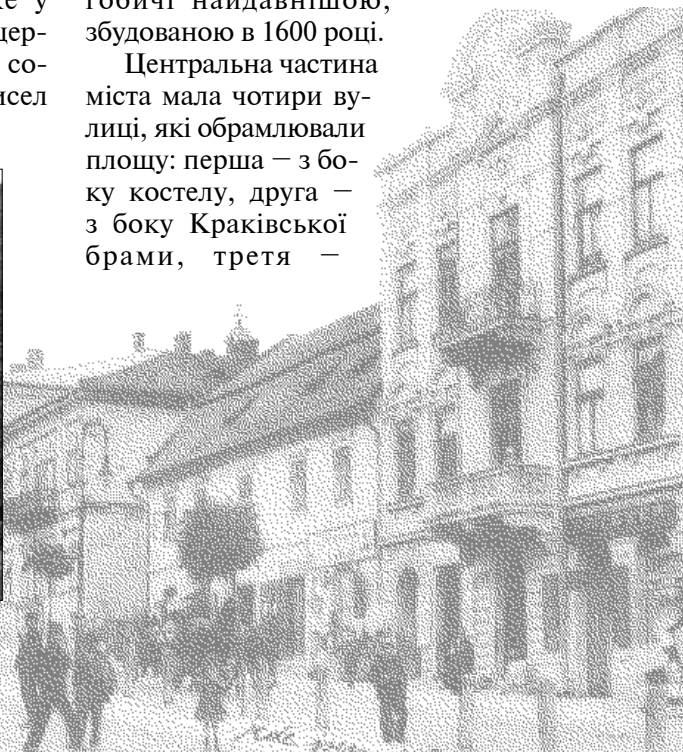
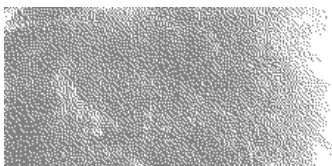
Як вважає Леонід Тимошенко, вже у XIV ст. існувала церква Діви Марії, солеварний промисел

та Медведьове дворище (колишній князівський двір). На місці давньоруських споруд у 1392 р. король Владислав Ягайло заклав латинський костел. Нинішній готичний костел у Дрогобичі був освячений 1511 року і мав спочатку титул Найсвятішої Марії Панни, до якого того ж року додався титул св. Бартоломея.

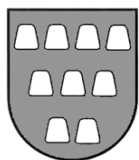
На зламі XV-XVI ст. поблизу давнього замчища з'являється новий центр міста з площею Ринок і ратушею. У 1506 році король Александр Ягеллончик підтвердив магдебурзький привілей, наданий Дрогобичу в 1460-му.

За раєцькою книгою міста з 1551 р., біля соляних жуп вирросло ціле «нове місто», мешканці якого називали себе «Neapolitanus». Довкола солеварного промислу розмішувалися три давні передміські церкви. Церква св. Юрія розмішувалася на Завіжному передмісті, поблизу Горішньої Брами, церкви Воздвиження (1661 р.) і П'ятницька (1795 р.) — на Зваричах. Церква св. Юрія вважається в Дрогобичі найдавнішою, збудованою в 1600 році.

Центральна частина міста мала чотири вулиці, які обрамлювали площу: перша — з боку костелу, друга — з боку Краківської брами, третя —



з боку старостинського двору і четверта – з боку Стрийської брами. У XVII ст. налічувалось вже чотири брами: Замкова, Угорська, Жупна, Львівська або Жидівська (колишня Стрийська). Неподалік знаходився укріплений старостинський двір. Чотири передміські церкви, перебудовані у XVII ст., мали також оборонне значення.



На підставі аналізу правових відносин, які склалися у місті XVIII ст., Ярослав Ісаєвич поділив Дрогобич на 4 частини, які мали окреме управління. До першої (самоврядної), яка залишалася під юрисдикцією магістрату, належали середмістя, а також Завіжне, Задвірне і Лішнянське передмістя та Міські Загороди. Друга частина належала до юрисдикції старостинського замку: Зварицьке передмістя, Війтівська Гора (Загір'я) і Жидівський Лан. Третя частина – Плебанія під юрисдикцією костелу. Четверта – т. зв. Жупна юридика (четверта частина).

Історик вважав Дрогобич типовим «середнім королівським містом» Галичини XVI-XVIII ст., староства, яке утворилося на місці княжої волості. Саме в таких невеликих містах жила більшість міського населення краю. У попередній століття (XIV-XVI ст.) це було невелике місто, яке значно поступалося, наприклад, сусідньому Самбору.

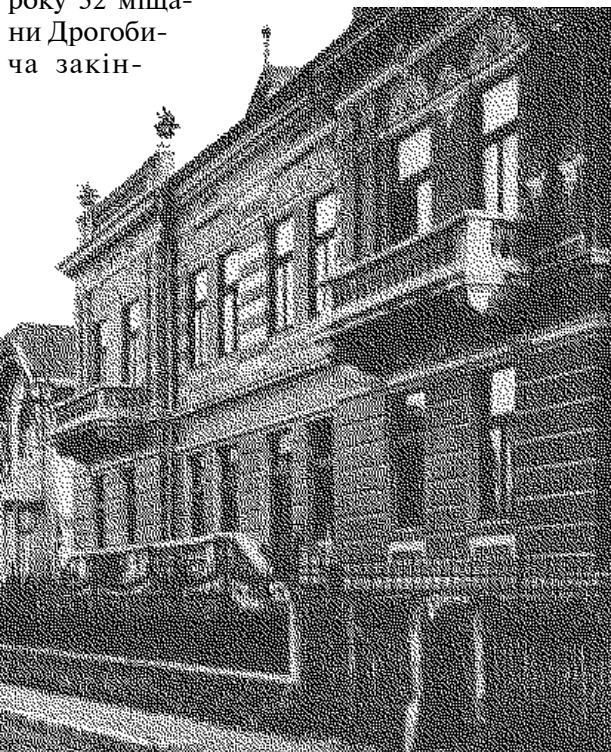
дрогобич, вул. яноба ферштейна, поч. 20 ст.



За австрійських часів Дрогобич стає центром повіту. Життя міста пожвавлюється у другій половині XIX ст., коли неподалік у Бориславі розпочався нафтовий бум. У 1866 році у місті збудовано перший у Центральній Європі нафтопереробний завод, у 1910 році – другий. Перший залізничний потяг прибув до Дрогобича наприкінці 1872 року. Сюди прибуло багато шукачів «чорного золота», які мріяли збагатитися. У центрі міста виростають розкішні будинки та віли фінансових та промислових ділків.

У листопаді 1918 року у Дрогобичі була встановлена влада ЗУНР. Місто «прославилось» комуністичним заколотом 14-15 квітня 1919 року. У 1939-1959 роках Дрогобич був адміністративним центром окремої Дрогобицької області.

Ще у XV ст. Дрогобич стає значним культурним центром. За офіційними даними, від 1411 до 1600 року 32 міщани Дрогобича закін-



чили Краківський університет. Найвидатніший серед них – Юрій Котермак Дрогобич (1450-1494). Він став автором першої української друкованої книжки, першим руським доктором медицини, одним із ректорів Болонського університету, деканом Краківського університету. В останній період свого життя (помер він у 1494 р.) Юрій Дрогобич читав лекції у Краківському університеті. Є підстави вважати, що його учнем був Міколай Копернік, який тоді там навчався.

У Дрогобичі навчалися Іван Франко, Лесь Мартович, Василь Стефаник. З містом пов'язані імена Корнила Устияновича, Модеста Менцинського, Степана Витвицького, Казімежа Вежинського, Григорія Коссака, Андрія Мельника, Дмитра Грицяя, Мирослава Мариновича.

Однак найбільше Дрогобич відомий у світі завдяки галицькому письменникові та художнику Бруно Шульцу. Він походив з жидівської родини, писав польською мовою і загинув на дрогобицькому бруку від кулі гестапівця. Давно вже немає у Дрогобичі цинамонових крамниць, які описав Шульц, по-зłodийському вивезли до Ізраїлю його фрески... Однак шульцівські балкони та подвір'я ще можна знайти в Дрогобичі, прогулюючись по задвірках Ринкової площі від катедрального собору Пресвятої Трійці до театру.

Зараз місто має музично-драматичний театр ім. Юрія Дрогобича, краєзнавчий музей «Дрогобиччина» та педагогічний університет ім. Івана Франка.

Стебник

Місто Стебник підпорядковане Дрогобицькій міській раді. Перші відомості про поселення Іздебник походять з XIV ст. У 1440 році Стебник навіть отримав магдебурзьке право, але практично залишався сільським поселенням. Близькість до Дрогобича не дала розвинути самостійному місту.

Здавна у Стебнику існували соляні промисли. У середині XVIII ст. постали перші шахти для добування солі – «Лісовий шиб» та «Шиб на селі»

У 1854 році у Стебнику були відкриті родовища калійних солей. Однак їх промислова експлуатація розпочалась лише на початку XX ст. У 1914 році було створене акціонерне «Товариство



експлуатації калійних солей», яке згодом опанував американський капітал.

За советських часів відбувалась інтенсивна експлуатація стебницьких калійних родовищ, що загостило екологічну ситуацію у Стебнику та його околицях. У вересні 1983 року сталась техногенна катастрофа на переповненому відстійнику відходів Стебницького ВО «Полімінерал». Розчини солей прорвали дамбу і потекли річищем Тисмениці до Дністра, випалюючи все на своєму шляху. Надовго було отруєно води Дністра та створено загрозу для водопостачання великих міст Кишинєва та Одеси.

В останні роки гірничо-хімічне виробництво у Стебнику практично припинено, а для вирішення породжених ним екологічних проблем потрібні величезні кошти.

За повоєнні роки Стебник інтенсивно розбудовувався промисловими об'єктами та стандартними советськими спорудами. Населення міста зросло протягом 1950-1980-х років майже вдесятеро.

дрогобич, вул. жупна, поч. 20 ст.



Трускавець

За кілька кілометрів від стебницької «екологічної бомби» розташований всесвітньо відомий курорт Трускавець. Хоча Трускавець входить до складу Дрогобицької міської агломерації, він має статус окремого міста обласного підпорядкування.

Перша письмова згадка про Трускавець належить до 1469 року. Археологічні знахідки, зокрема, римський бойовий чекан, який датується IV ст., свідчать про те, що територія Трускавця могла бути ареною бойових дій готів чи гунів з легіонами Римської імперії.

Назва міста має різні версії щодо свого походження. Одні вважають, що «Трускавець» — це видозмінена форма польського слова truskawka — полуниця. Інші вчені вважають, що на назву міста вплинула литовська мова. По-литовськи druska — це сіль. Ще назву поселення виводять від чоловічого імени Трушко чи Трусько. Не виключають і фантастичну версію походження назви від древніх етрусків.

Колишнє село Трусковище здавна належало до королівських маєтків, які здавались в оренду шляхтичам. З 1518 року Трускавець увійшов до складу Дрогобицького староства. Відтоді місцеві мешканці поряд з рільництвом займались різноманітними промислами. Здавна тут заговляли деревину, добували сіль, а потім інші мінерали.

Їх різноманіття зумовило специфічний склад місцевих мінеральних вод, джерела яких відомі здавна. Вперше їх описав королівсь-

кий лікар Войцех Очко в 1578 році. Лікувальні властивості джерела «Марія» (№1) були встановлені на початку XVIII ст. У 1827 році були збудовані перші курортні об'єкти – приміщення для 8 ванн. В 1838 році на Кам'яному горбі було відкрите джерело «Зося». В цей час фармацевт Торосевич здійснив хімічний аналіз джерела «Нафтуса», яке прославило Трускавець.

У 1880-х комплексне дослідження місцевих родовищ мінеральних вод, озокериту, поліметалевих руд здійснив професор геології, ректор Львівської політехніки Юліян Медведський.

Відтоді почався інтенсивний розвиток курорту. У 1892 році тут побудовано приміщення для інгаляцій системи

Вашмута.

На початку XX ст. Трускавець вже був забудований вілами, пансіонатами, лікувальними установами, отримав залізничне сполучення і приймав щороку кілька тисяч гостей. На відміну від менших галицьких оздоровниць, Трускавець поряд з Криницею, притягував представників вищих сфер тодішнього суспільства. І цим Трускавець одразу

піднявся на рівень таких оздоровниць європейського значення як Ріхенгаль та Вісбаден.

Одним з шедеврів Трускавця стала віла «Гопляна», збудована у 1928 році. Вона виконана у польському народному, так званому «закопанському» стилі, який на той час був дуже популярним у Польщі. У 30-их роках минулого століття у цій величній споруді приймали посла США у Польщі, президента Туреччини, президента Естонії і багатьох інших почесних гостей.

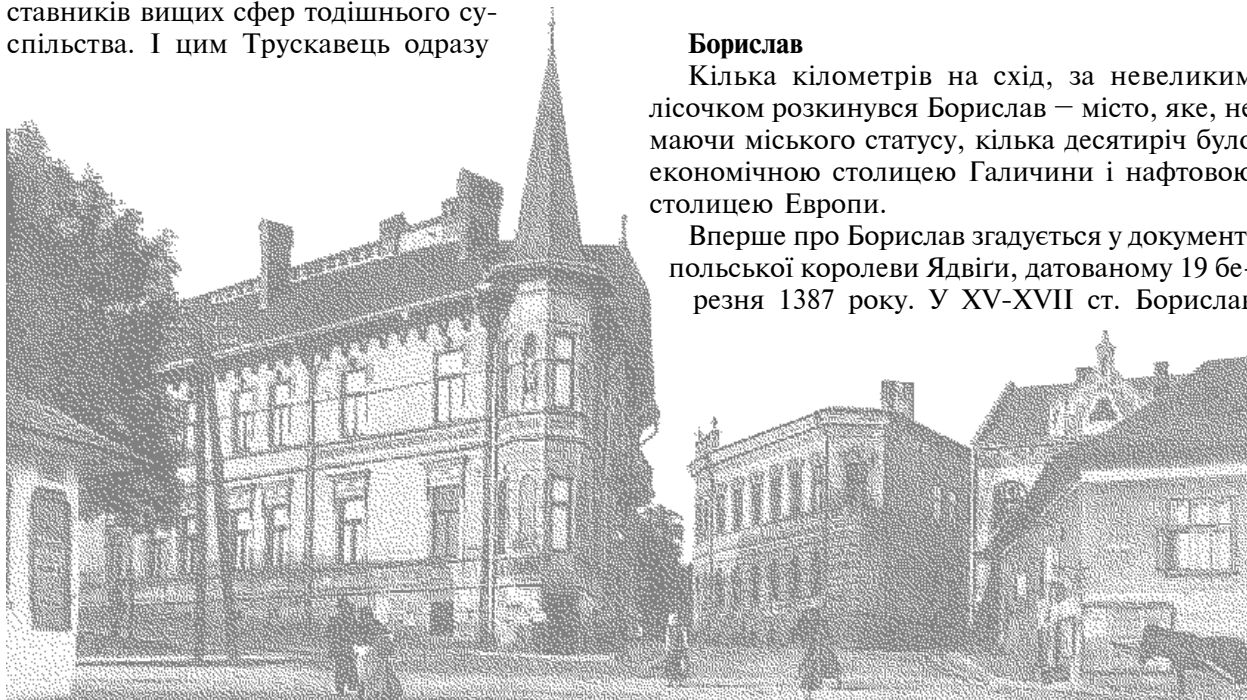
29 серпня 1931 року бойовики ОУН Василь Білас і Дмитро Данилишин застрелили у Трускавці на віллі Сестер Василянок заступника голови фракції безпартійного блоку в польському сеймі Тадеуша Голувка.

За советських часів курорт ще більше розбудовано. У 1947 році Трускавець отримав статус міста районного підпорядкування, а у 1952-му став містом обласного значення і всесоюзним курортом. Значно зросла кількість курортників. Усесвітню славу здобув Інститут проблем медичної реабілітації та реабілітаційний центр «Еліта».

Борислав

Кілька кілометрів на схід, за невеликим лісочком розкинувся Борислав – місто, яке, не маючи міського статусу, кілька десятиріч було економічною столицею Галичини і нафтовою столицею Європи.

Вперше про Борислав згадується у документі польської королеви Ядвіги, датованому 19 березня 1387 року. У XV-XVII ст. Борислав



був одним із центрів солеваріння Галичини. Наприкінці XVIII ст. наступає занепад солеваріння і Борислав стає маленьким непомітним селом.

Однак із половини XIX ст., коли після винаходу газової лампи та відкриття процесу рафінації нафти зростає попит на «чорне золото», Борислав бурхливо розвивається. Борислав стає найбільшим центром видобутку нафти в Європі, і третім у світі після Баку та Ойл-Сіті в американській Пенсільванії. Початково видобуток здійснювався шляхом копання криниць, але з впровадженням передових на той час методів буріння починається її інтенсивний видобуток.

За рахунок заробітчан, які стікалися на нафтопромисли, зростає чисельність населення Борислава та навколишніх сіл. У 1910 році в Бориславі було вже 12,8 тисяч мешканців (15% греко-католиків, 40% латинників, 45% жидів). У сусідніх Тустановичах – 9,1 тисяч (15% греко-католиків, 64% латинників, 21% жидів).

Деякі історики вважають, що Тустановичі колись були давнім городом Тустанем, який у 1241 році зруйнували татари і по ньому залишилося тільки село Тустань і неприступний замок. Фортеця розміщувалась на кам'яному горбі, на межі з сусіднім Трускавцем. Вона була також сторожовим форпостом на «соляному» шляху, який проходив з околиць Дрогобича через Верецький перевал до Закарпаття.

Сам Борислав свою назву одержав від монастиря, навколо якого пізніше виникло однойменне село. Його південну частину назвали «Потоком», а північну – «Новим світом».

Попри великий вплив заробітчан та підприємців (в основному поляків і жидів), сам Борислав залишався практично і юридично сільським поселенням, де поміж житловими будинками виростили дерев'яні бурові вишки-шиби, нафтові криниці та помпи і шахти для видобутку «земного воску» – озокериту.

Бориславське родовище озокериту, відкрите у 1854 році – одне з найбільших у світі за запасами та рівнем видобутку. У другій половині XIX ст. бориславський озокерит було викорис-



трускавець, джерело нафтуся, поч. 20 ст.



тано для ізоляції першого трансатлантичного телеграфного кабелю між Європою і США.

У 1930 році Борислав та прилеглі до нього села Тустановичі, Баня, Мражниця і Губичі були об'єднані в один населений пункт – так званий «Великий Борислав» з населенням до 45 тисяч мешканців. І лише 26 липня 1933 року Бориславу були надані міські права.

Місто надалі зберігало хаотичну забудову гірничо-промислового селища. Лише вулиця Панська (тепер Шевченка) нагадувала, що це є місто. Капітали, зароблені на нафті та озокериті, не залишались у Бориславі, а осідали у банках та фірмах Львова, Відня, Варшави, Берліна, Лондона, Нью-Йорка...

Безпосередні управителі та фахівці нафтових промислів теж воліли жити не у засмальцьованому чорною ропою Бориславі, а у Дрогобичі, який з 31.12.1872 р. був з'єднаний з Бориславом залізницею.

У Тустановичах народились Лаврентій та Стефан Зизанії-Тустановські – церковні та освітні діячі XVI-XVII ст., громадсько-політичний і військовий діяч, генерал – хорунжий армії

УНР Роман Дашкевич, син о. Івана Дашкевича, а також мистецтвознавець Михайло Драган.

На Бани Котівській у 1926 році народилася в родині лікаря Остапа Селянського всесвітньо відома українська поетеса Віра Вовк-Селянська.

У Бориславі жили багато відомих людей: письменники Іван Франко та Стефан Ковалів; фотограф УСС Іван Озаркевич; директор нафтових копалень, організатор і голова Бориславської «Січі» Филип Ливицький; сотник УСС Клим Гутковський; перший український комісар міста Євстахій Сасик; керівник бориславського «Бояну» Теофіл Дуб; генерал армії УНР Трифон Янів, перший військовий комендант Борислава за часів ЗУНР сотник Тустанівський; засновник музичного інституту в Бориславі о.Северин Сапрун; громадський діяч, лікар Микола Терлецький; письменниця Марія Устиянович-Бобикевич, дочка поета Миколи Устияновича; робітничий діяч Владислав Гомулка, котрий був у 1956-1970 роках першим секретарем ЦК ПОРП – керівної тоді партії Польщі.



З повоєнним Бориславом пов'язана доля письменників Івана Гнатюка, Євгена Титикайла, Ірини Сенік, Галини Пагутяк, педагогіч Ярослава та Марії Бабичів, Василя Гетьмана, філолога Марії Вальо, науковців Романа Кучера, Миколи Ладигенського, Григорія Бойка...

У місті збереглося не так уже і багато старовинних пам'яток. Серед них пам'ятний знак «Скасування панщини 15.05.1848 р.» та кілька церков. До 1946 року у Бориславі існували три римо-католицькі, шість греко-католицьких храмів. До 1989 р. діяло тільки три храми: в Тустановичах, Губичах, на Потоці, усі православні. Тепер діє сім греко-католицьких, три православні церкви і римо-католицька каплиця.

Колишній парафіяльний римо-католицький костел св. Барбари на Волянці, збудовано в 1902 році. За советських часів в ньому були склад солі, магазин меблів, похоронне бюро, краєзнавчий музей. Тепер це церква УГКЦ св. Анни.

Будівництво храму Вознесіння Господнього на Потоці завершили 8 листопада 1872 року. У 1944-1945 рр. у цьому храмі, та дочірньому

на Мразниці служив священником ієромонах о. Віталій Байрак, якого 16 травня 1946 року було вбито у Дрогобицькій в'язниці. 27 червня 2001 року Іван Павло II проголосив його блаженним мучеником.

Храм Преображення Господнього в Тустановичах збудовано на місці старої дерев'яної церкви і посвячено 1908 р. за пароха о. Івана Дашкевича. Ікони в іконостасі та розпис церкви здійснив художник Антін Манастирський.

Східниця

За невисоким перевалом лежить селище міського типу Східниця, яке вперше згадується у документах XIV ст. Першу славу Східниці принесла нафта, промисловий видобуток якої розпочався у 1872 році, однак уже перед I Світовою війною родовища вичерпались. Наприкінці XIX ст. тут виявлено значні родовища озокериту. У 1956 році Омелян Стоцький відкрив у Східниці джерела цілющих мінеральних вод типу «нафтуса».

У самій Східниці не збереглося цікавих пам'яток. Поруч, у селі Новий Кропивник, є мурована церква св. Миколи (1695 р.). А трохи далі, у селі Майдан, відомому своїм заповідним мисливським господарством, є залишки доменної печі «Залізна гута». У ній на початку

трускавець, вілла світезляка, поч. 19 ст.



ХІХ ст. деревним вугіллям плавили з руди залізо, яке очищали за допомогою молота.

Урич

Неподалік, в селі Урич Сколівського району є Державний історико-культурний заповідник «Тустань». За княжих часів на цьому місці було місто-фортеця Тустань.

Центральна частина укріплень площею 3 гектари була розташована на скельній групі Камінь. Лише тут збереглося 4000 пазів і врубів, висічених у скелі. Як вважають науковці, дерев'яна забудова Тустані, вмонтована у природні скелі, існувала з другої половини ІХ до середини ХІІІ століття. Фортеця була важливим стратегічним пунктом і входила в єдину систему карпатської лінії оборони південно-західних рубежів Київської Русі. Висотна структура наскельної забудови, наземні оборонні стіни висотою 15 метрів, п'ятиповерховий житловий комплекс ХІІІ століття з висотою поверхів 3,5-4 метри, складна система водозабезпечення (криниця, довбана

в скелі, та дві цистерни) свідчать про високий рівень тодішньої будівельної техніки.

За легендою Тустань «з того називається, що як до руських князів приїжджали купці, так була варта і казала їм: «Ту стань», тож мусли платити ціло і брати пашпорти».

А про Урич так говорять: «Колись давно на місці нинішніх скал один князь побудував собі замок, в якому він мав мешкати. Але якось одного разу він поїхав у похід. Коли він ся вернув, то побачив, що його замок горить, чи татари напали, чи хтось запалив. І тоді він закричав: «Горіш, горіш!» Від того потім і назвали село Оріч, а потім Урич. Той князь мав і доньку Параску, яка скоро вмерла. Він свою дочку поховав на горі, яку потім почали називати Парашка».

Верхнє Синьовидне

Гора Парашка височіє над долиною ріки Стрий, яку хотіли за советських часів загатити греблею, щоб створити водосховище. Тоді б опинилось під водою старовинне село Крушельниця з дерев'яною церквою Пресвятої Трійці (1842 р.).

А там, де Стрий зливається з Опором, і потяг зі Львова долає перший карпатський тунель, розкинулось на кілька кілометрів селище



міського типу Верхне Синьовидне (Синьовидсько, Синьоводне).

У 1895-1896 рр. долиною річки Стрий планувався збудувати залізницю Верхне Синьовидне-Кропивник-Турка-Самбір. Однак ці плани так і не були зреалізовані. У 1905 році на цій трасі була прокладена лише лісова вузькоколіяка Верхне Синьовидне-Крушельниця, продовжена пізніше до Рибника.

Синьовидсько згадується у Галицько-Волинському літописі від 1240 року. Тут колись було городище, є сліди руїн колишнього монастиря, в якому у 1240 році зупинився князь Данило Галицький, повертаючись з Угорщини. У різні роки тут бували М. Шашкевич, Я. Головацький, Ф. Заревич, І. Франко.

Місцеві бойки вважались дуже здібними до торгівлі та підприємництва. На торговицях майже всіх галицьких міст, навіть у Кракові та Закопаному, можна було бачити бойків-крамарів з Синьовидного, що торгували овочами та виробами з дерева.

З Верхнього Синьовидного походить Петро Яцик (1921-2001). Доробившись в Канаді в будівельному бізнесі значних статків, він став найвідомішим українським меценатом. Петро Яцик заснував Міжнародний благодійний фонд «Ліга українських меценатів», став одним з фундаторів Інституту українських студій Гарвардського університету (США), Енциклопедії українознавства, засновником Центру досліджень історії України ім. П. Яцика при Альбертському університеті (Канада), Освітньої фундації ім. Петра Яцика...

За Верхнім Синьовидним видніється крутий берег ріки із скелями червоного кольору. Легенда розповідає, що на цьому місці під час бою із смоляками було поранено Олексу Довбуша і його кров залила берег.

Сколе

Районний центр Сколе вперше згадується в історичних документах, датованих 1397 роком,

трускавець, вілли матір божя і софія, поч. 20 ст.



але археологічні знахідки свідчать про те, що люди почали заселяти цю територію набагато раніше.

Після смерти Володимира Великого у 1015 році, його син Святослав, який князував у Турові на Поліссі, довідавшись про вбивство своїх братів Бориса і Гліба, вирішив тікати до Угорщини, звідки походила його дружина. Його наздогнали воїни брата-суперника Святополка. За наказом Святополка Святославу сколюють голову. Згідно з легендою, це й дало назву селу Сколе.

Поряд із селом Сколе у 1660 році дідич Олександр Заславський заснував містечко Олександрія. У центрі містечка був споруджений дерев'яний замок. З часом за містечком залишилась назва Сколе. У XVIII ст. у містечку та присілку Демня були закладені доменна піч і скляна гута. У XIX ст. дідич Сколе граф Євгеніуш Кінський будує в Демні паровий тартак. У 1864 році було засновано найбільшу в Галичині сірникову фабрику.

У 1886 році підприємці Гредель і Шмідт купують у Кінських сколівські ліси. Барон Гре-

дель розбудував лісові промисли, заклав каміноломню, механічні майстерні, гідроелектростанцію.

У 1912 році Сколівщина була виділена зі Стрийського повіту і місто Сколе стало повітовим центром. Після прокладання через Сколе залізниці у 1885 році в місті та околицях інтенсивно розвивається рекреаційне господарство. У цей період були відкриті пансіонати, відпочинкові вілли, туристичне інформб'юро, кінотеатр, пляжі над річкою Опір, трамплін, хокейне поле, ковзанка і перша в Карпатах санна траса. У місті збереглися дерев'яні церкви св. Пантелеймона (XVIII ст.) та св. Параскеви (XVII ст.).



Славсько

Хоча в Україні є понад мільйон гектарів гірських схилів, що кілька місяців вкриті снігом, не так уже й багато місць, де можна повправлятися у їзді на гірських лижах (нартах, лещатах). Найліпші умови для таких розваг нині у селищі Славське (Славськ, Славсько).

Ця місцина з постійним населенням до чотирьох тисяч мешканців у пік сезону приймає стільки ж гостей, що залишаються принаймні на одну ніч, та ще кілька тисяч



аматорів гірського відпочинку, що приїжджають на один день. Найдовший витяг – крісельний, довжиною 2,75 км, на гору Тростян висотою 1232 м, що працює часом і влітку. Інші витяги на гори Тростян, Погар, Менчул, Кремень призначені лише для зимового спорту.

Природне розташування хребтів навколо Славського створило унікальний місцевий мікроклімат, який забезпечує постійну безвітряну погоду з великою кількістю снігових опадів зимою та стабільним утриманням снігу майже до травня.

Влітку, навесні та восени відкриваються прекрасні ландшафти з вічнозеленими хвойними лісами на схилах гір, у яких можна мандрувати пішки, або на низеньких витривалих «гуцульських» кониках, збирати ягоди, квіти, гриби, купатись у чистих річках та потоках.

Розвиток туризму у цих краях започатковано ще за Австрії, коли місцеві гори і ліси належали дідачам Гределю і Шмідту. Вони набудували багато пансіонатів біля залізничних станцій Сколе, Гребенів, Тухля, Славське, в яких

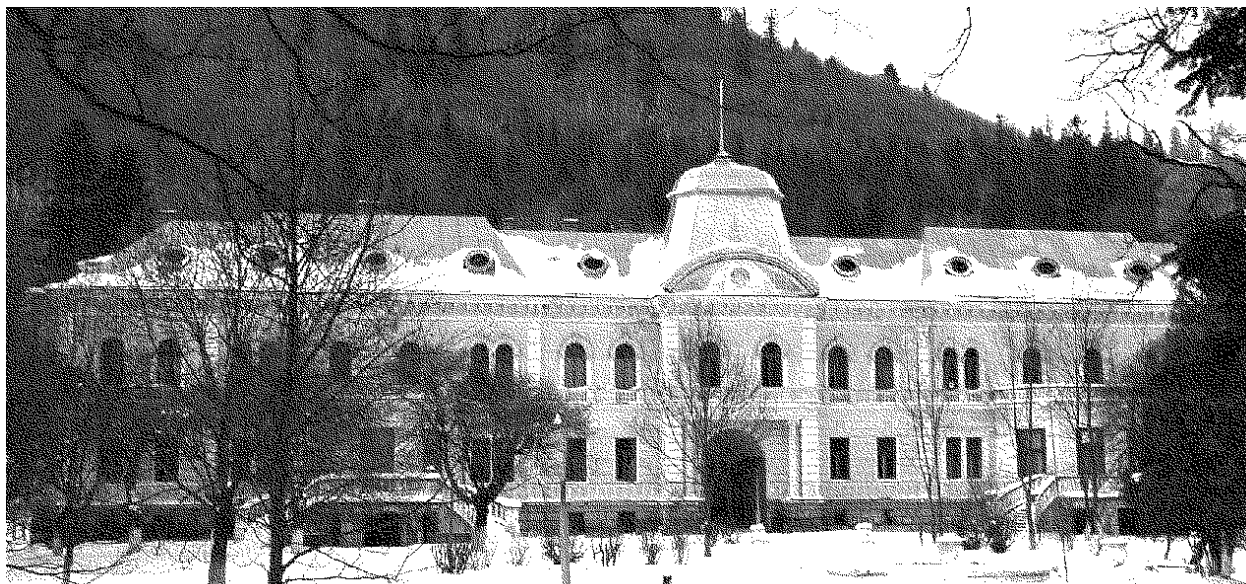
відпочивали і лікувалися тисячі охочих з цілої Європи.

Перша письмова згадка про Славське міститься у записках Перемиського земського суду і датована 3 червня 1483 року.

За легендою, кілька дружинників, що залишились живими після смерті їхнього князя Святослава, не повернулись у свої родинні місця, а пішли догори проти течії Опору, і на тому місці, де в Опір впадає річка Славка, побудували собі хатинки. Так виникло тут перше поселення. Цих дружинників всюди знали як хоробрих, прославлених у багатьох походах і битвах воїнів і стали називати славними, а їхнє поселення Славное, потім Славне, а згодом від цього і утворилась сьогodнішня назва – Славське.

Хоча, радше за все, назва місцини походить від річки Славка. Про походження її назви говорить інша легенда. Татари захопили в неволю й дуже гарну дівчину Славку. Вивели її над Ялинковате (село на південь від Славського). Обернулася Славка, подивилася на свої гори і каже татарам: «Не піду я далше, бо не зможу жити без своїх гір і потоків. Ліпше я вмру тут». Розлючений татарин стяв дівчині голову. Та раптом стало темно, пішов дощ, страшно ударив

сколе, палац барона гределя, 21 ст.



грім, і там, де стояв татарин, що вбив дівчину, лишився лише камінь. А з того місця, де лежала голова дівчини, з глибокої нори звивистою смужкою, як розплетена коса дівоча, задзюрчав потічок, що поніс свої води між горами до брата Опору. А люди назвали ту річку Славкою.

Звичайно, є в цих околицях і легенди про Олексу Довбуша: «У Славську, на горі Писаній, є криниця. Давно там була й печера, куди зайшов раз туди Довбуш зі своїми опришками. Між тими опришками якийсь хотів помоцуватися з Довбушем. А Довбуш каже:

– Нащо ми будемо один другого тягати по землі? Сильнішим буде той, хто пальцем підпишеться на отім камені.

Опришок давив-давив пальцем по каменю, але не виходило нічого. А Довбуш таку силу мав, що легко підписався пальцем на тім камені. Від того й назва – Писана Криниця. І коли чоловік нап'ється води з Писаної Криниці, то стане таким сильним і сміливим, як сам Довбуш».

Кілька десятків років парохом у Славському був Микола Устиянович (1811-1885), товариш Маркіяна Шашкевича, відомий поет та діяч Головної Руської Ради у 1848 році. Він був теж ініціатором з'їзду «Собору руських учених» –

першого в Галичині культурно-освітнього конгресу, який відбувся у Львові в жовтні 1848 року.

Микола Устиянович був одним із перших мандрівників-туристів у цих краях. У 1841 році він здійснив подорож за маршрутом Славське – Ворітський перевал – Боржава – Західні Карпати, яку описав у розвідці «Ніч на Боржаві».

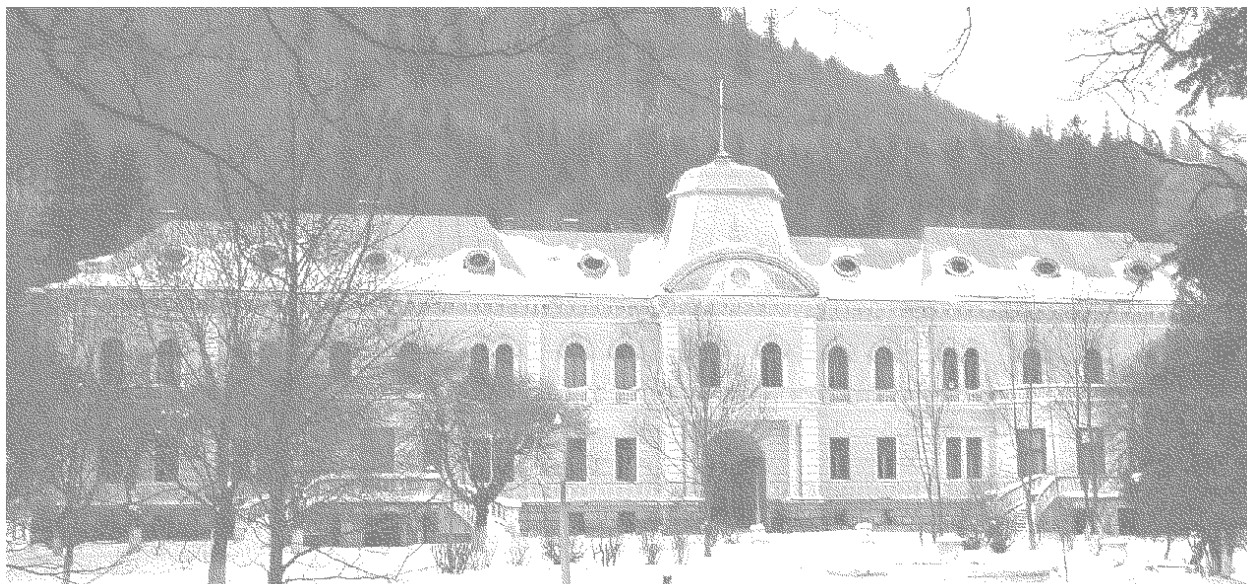
Зі Славська походить також Федір Заревич (1835-1879) – галицький літератор, редактор часопису «Вечерниці», що виходив у Львові у 1862-1863 роках.

Сможе

Сусіднє село Тухля описане у повісті Івана Франка «Захар Беркут». Неподалік, на схилах гори Маківка навесні 1915 року Січові Стрільці стримували наступ російських військ, які наступали через Карпати на Угорщину.

Напевне вихідці з Тухлі заснували село Тухольку, що лежить зараз при трасі Львів-Мукачево.

У Тухольці збереглась дерев'яна церква Успення Богородиці (1858 р.), а поруч у селі Сможе – церква св. Михаїла (1874 р.). Королівське село Сможе існувало з 1553 року. 24 жовтня 1760 р. король Август III надав йому права



містечка з магдебурзьким правом та герб. Відтоді до 1939 року існувало Сможе – містечко та село Нижнє Сможе.

Це було справді міні-містечко з населенням у двісті мешканців, ратушею, кількома крамницями та ремісничими майстернями. Двічі на рік проводились триденні ярмарки. Сможе мало теж свій герб.



За австрійських часів неподалік було засновано три німецькі колонії – Анаберг, Карльсдорф та Феліціенталь.

Місцева легенда говорить, що назва Сможе походить від грибів: «Кілько ту сморжів родиться в лісах? Міхами носят.

А давно тих лісів було ши ни тільки і всяди повно сморжів. Єдна людина могла за пару годин набрати їх тільки, що треба було фіров везти. Вся ота місцевість називалася Сморже. За тоти гриби, певно, знало не менче людей по світу, як про ярмарки на волів, що ту були, коли наше село містом величали. То дуже файно Франко описав... Письменник любив і за грибами походити, і пстругів наїмати в Стрию. Як бувало набере грибів, то каже, що дуже справедливо назвали наше містечко Сморжев».

Закарпаття

Потяг на шляху до Закарпаття долає найдовший в Україні залізничний тунель (1747 м), споруджений у 1887 році між станціями Бескид та Скотарське, а також два менші тунелі.

Автомобільна дорога раніше спиналась на крутий Середній Верецький перевал. Тепер машини їдуть трохи довшою, але менш стрімкою дорогою зі згладженими підйомами через Сможе та Тишів.

Карпатська або Угорська Русь (Закарпаття) кількасот років була відділена від Галичини державними кордонами. Навіть за одного цесаря існував кордон між краями австрійської та мадярської корони. Приєднане 1945 року до України, Закарпаття зберігає донині свою специфіку.

Мукачеве

Місто Мукачеве (Мукачево, Мукачів) мало би бути столицею Закарпаття, принаймні центром області. Однак Ужгород був завжди ближчий до тодішніх столиць – Відня, Праги, Буди і Пешта. А за советських часів орієнтація нібито змінилась, однак чехи встигли збудувати в Ужгороді модерний адміністративний центр. Тож сталінська адміністрація зробила центром Закарпатської України Ужгород.

Мукачеве, що розкинулось у місці виходу ріки Латориці з гір на рівнину, здавна приваблювало поселенців. Ще у XI-VI ст. до Різдва Христового існувало городище на горі Тупча. У VI-IX ст. вже нашої ери кілька слов'янських поселень злилися в єдине велике селище, яке переросло в місто зі своїм опорним пунктом – Мукачівським замком.

мукачеве, ратуша



У літописі Аноніма «Діяння угорців» говориться, що перейшовши 896 року гори Карпати, угорський вождь Алмош (Арпад) з військом захопив місто Мункач (Мукачево). У 1086 р. місто стало здобиччю половців. У березні 1241 р. армія монголів на чолі з ханом Батием захопила Мукачево, яке було пограбоване і вщент знищене.

Деякий час у 1281-1321 рр. Мукачево входило до складу Галицько-Волинського князівства. У 1394 році подільський князь Федір Коріятович займає Мукачево й поселяється в замку «Паланок». Угорський король Сігізмунд, з яким Коріятович був у союзі, подарував йому Мукачево й закріплені за містом володіння. В 1413 р.

Ф. Коріятович засновує на Чернечій горі православний монастир св. Василя Великого. У 1578 р. при монастирі була організована духовна школа, яка потім переросла у семінарію.

У 1445 р. володар домінії і Мукачівського замку Янош Гуняді надав Мукачевому магдебурзьке право. Хоча ще в 1376 році Королева Угорщини й Польщі Єлизавета дала Мукачевому грамоту, за якою місто дістало статус привілейованого й одержало дозвіл мати свою печатку. На старому гербі міста зображений святий Мартин, що сидить на білому коні і відтинає мечем частину червоного плаща, яку передає напіводягненому жебраку.

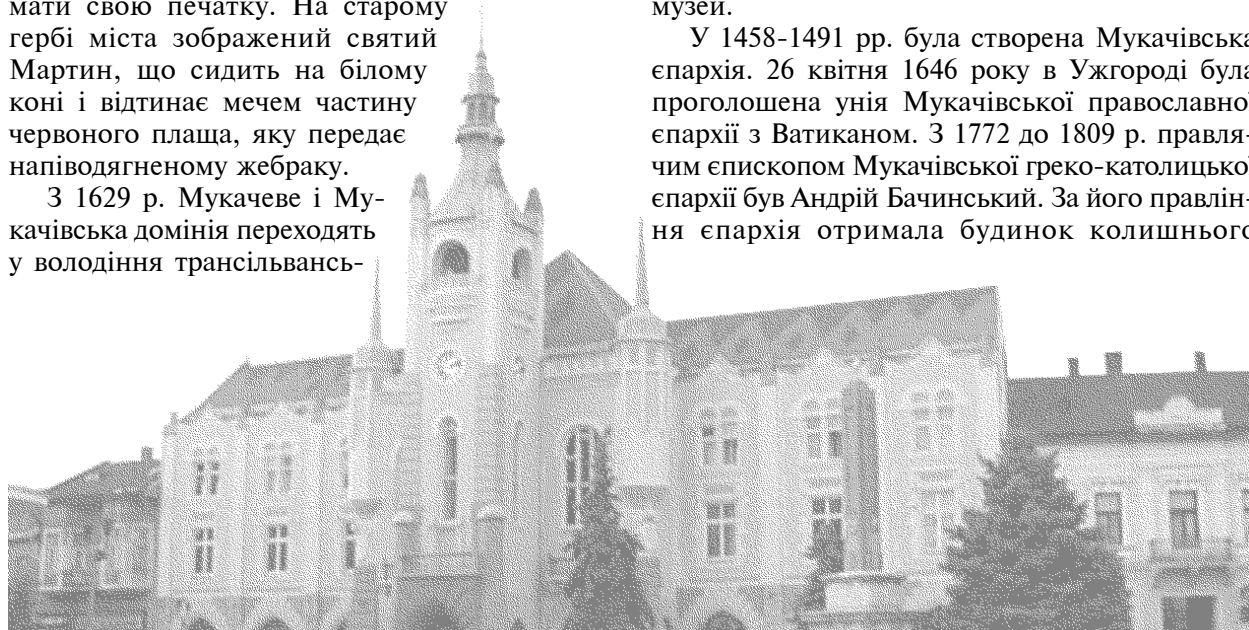
З 1629 р. Мукачево і Мукачівська домінія переходять у володіння трансільвансь-

ких князів Ракоці. Деякий час Мукачево було столицею Трансільванського (Семигородського) князівства. У 1705 р. Ференц Ракоці II перевіз до Мукачєвого монетний двір і почав карбувати монети та ювілейні медалі.

За австрійського панування у 1789 році Мукачівський замок перетворили у тюрму для політичних в'язнів. У цій в'язниці перебували зокрема гвардійський капітан Ференц Рендль (за замах у 1832 році на цесаря Фердинанда), відомий чеський композитор Іржі Ружичка, французький посол Каміл Турно, керівник визвольного руху в Греції Олександр Іпсіланті.

Під час угорської революції 2 травня 1848 року було звільнено з казематів замку політичних в'язнів. Після придушення революції замок у 1856 році знову перетворили у тюрму, яку закрили в 1896 році з нагоди тисячоліття Угорщини. У 1914-1915 роках тут перебував легіон УСС. У 1922-1926 роках чеська влада відбудувала замок і перетворила на касарню. У советський час тут була школа механізаторів сільськогосподарства, школа голів колгоспів, а потім профтехучилище. З 1960 року у замку відкрито музей.

У 1458-1491 рр. була створена Мукачівська єпархія. 26 квітня 1646 року в Ужгороді була проголошена унія Мукачівської православної єпархії з Ватиканом. З 1772 до 1809 р. правлячим єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії був Андрій Бачинський. За його правління єпархія отримала будинок колишнього



костелу єзуїтів і їхньої школи в Ужгороді під катедру і резиденцію єпископів. Тоді владика перенесли свою резиденцію з Мукачєвого, де довгий час проживали в монастирі василіян, до Ужгорода. Духовна семінарія, що спочатку функціонувала в Мукачєвому, була перенесена до Ужгородського замку.

У 1910 році в Мукачєвому було 17 тисяч мешканців (23,6% русинів, 20,4% угорців, 44,4% жидів). Тепер в місті налічується 80 тисяч городян з них 77,1% українців, 9% росіян, 8,5% угорців, 2% німців, 2% ромів.

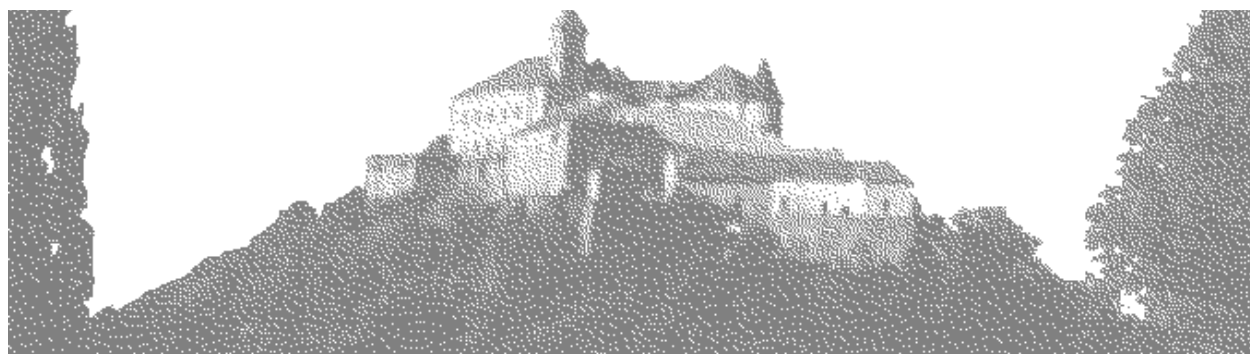
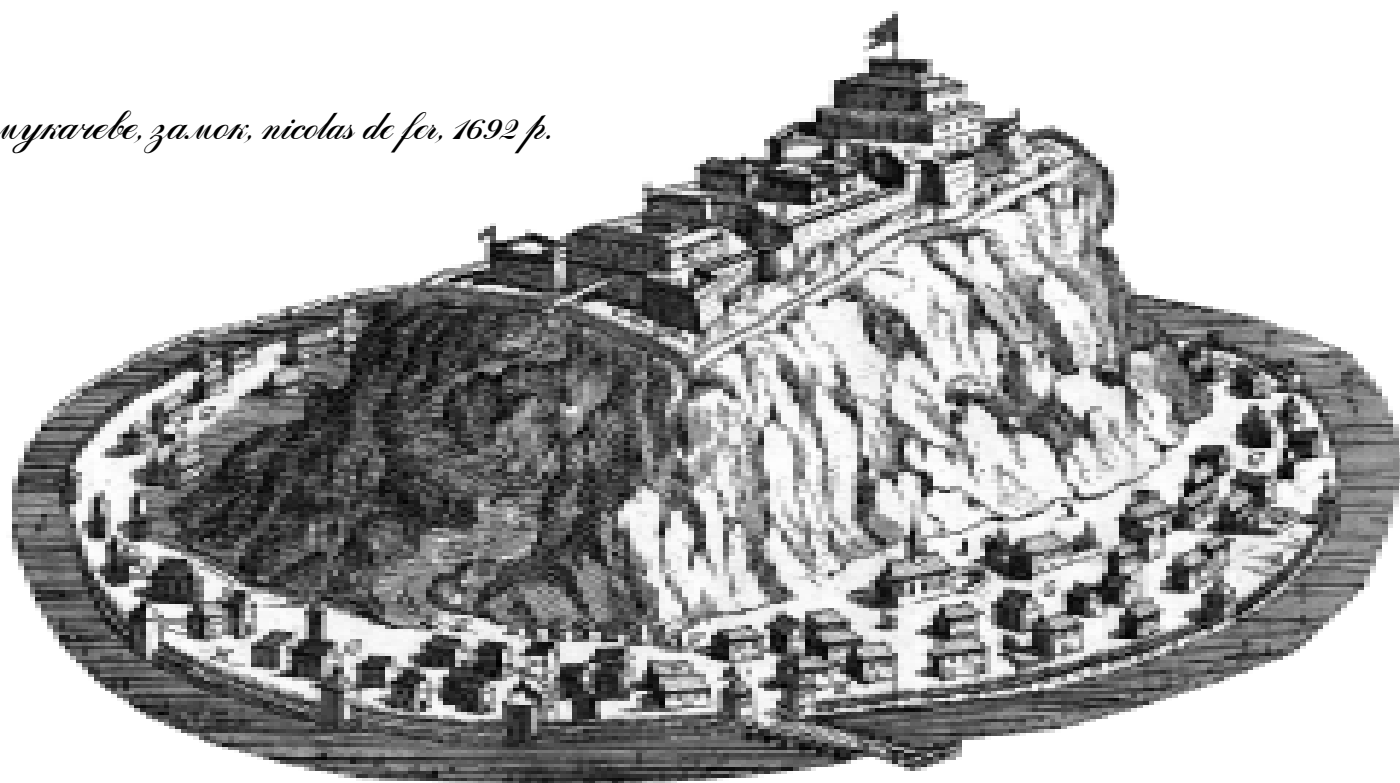


Є в Мукачєвому кілька цікавих пам'яток. У 1748 р. під керівництвом архітектора Балтазара Неймана був побудований палац Шенборнів – «Білий дім». Тепер тут розташувалася художня школа. Ще один палац, точніше, мисливський замок, для графів Шенборнів був збудований у 1890-1895 роках у горах між Свалявою та Чинадієвом (тепер санаторій «Карпати»). У 1904 році в центрі міста була збудована сецесійна ратуша з високою вежею.

Мукачєве, замок



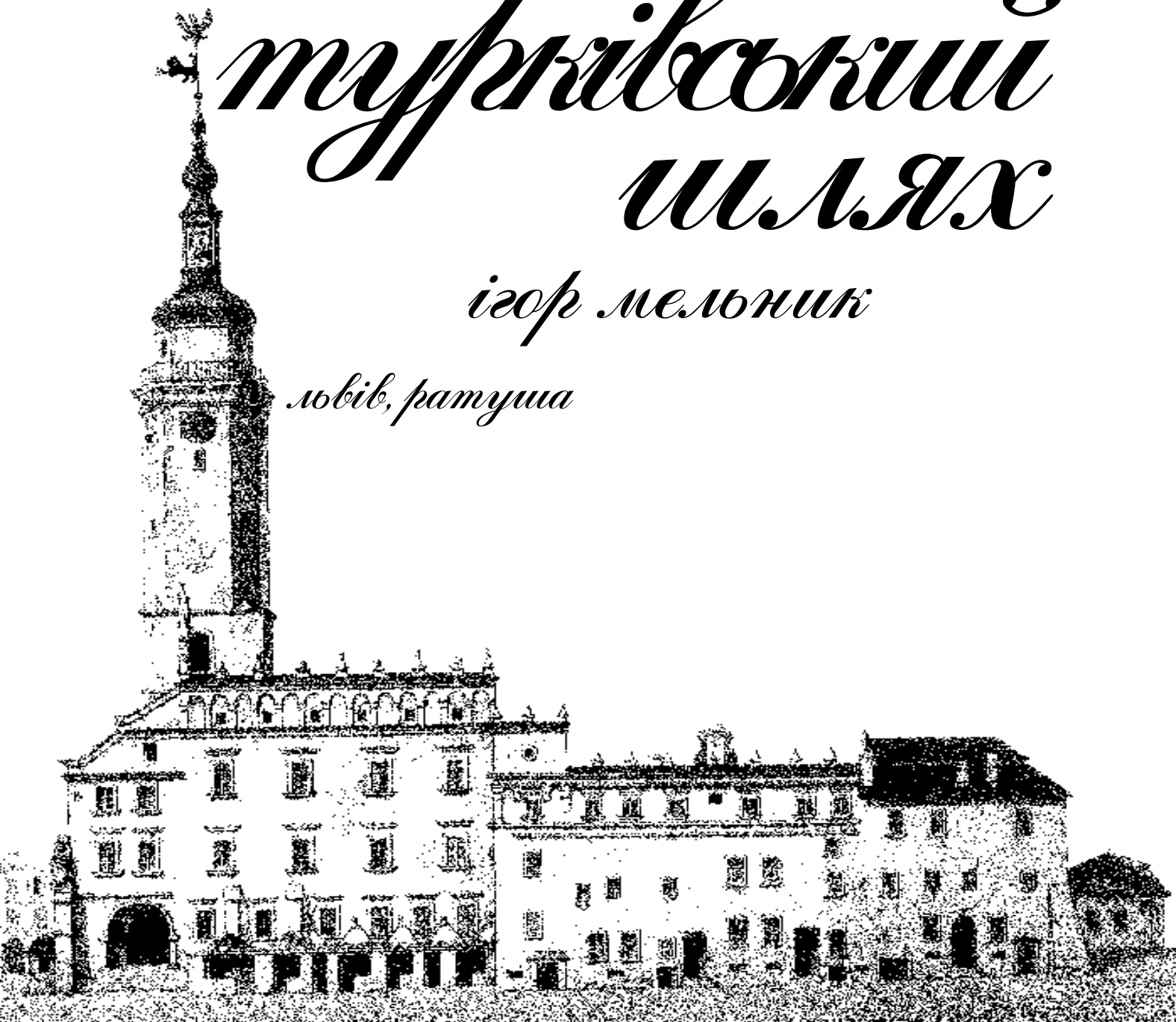
.мункареве, за.нон, nicolas de ser, 1692 р.



*турнівський
шлях*

ігор мельник

львів, ратуша



Колись там, де стояв пам'ятник королю Янові III Собеському, а тепер бронзовий Тарас Шевченко, був місток через Полтву, що вів від Єзуїтської хвіртки до Єзуїтського саду-городу (тепер парк ім. Івана Франка). Шлях до нього проходить поміж двома наріжними фасадами Галицької ошадної каси (тепер Музей етнографії) та Празького банку («Промінвестбанк»), які утворювали своєрідну браму до банково-фінансової дільниці Королівського столичного міста Львова. Колись тут, на кількох прилеглих вулицях розміщувалось до двох десятків галицьких та закордонних банкових установ.

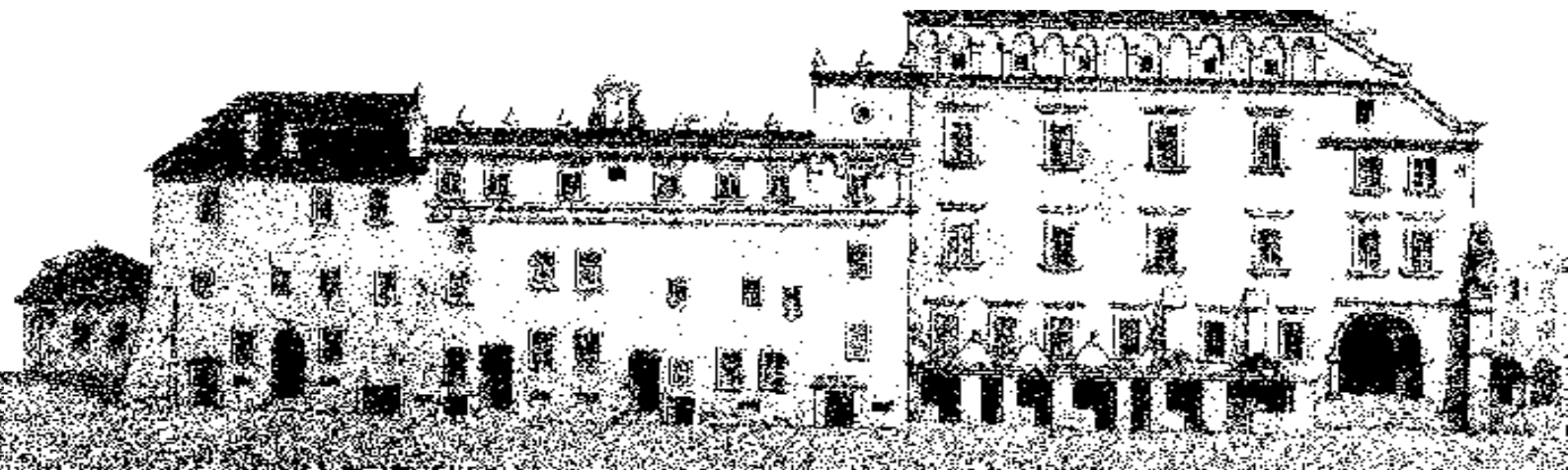
А навпроти Єзуїтського городу постав символ галицького самоврядування – сеймова будівля. Коли Польща окупувала Львів 1919 р., то щоб не нагадувати про обіцянки автономії для Галичини, перетворила сеймовий комплекс на головний корпус університету Яна-Казимира (тепер ЛНУ ім. Ів. Франка).

Королівське столичне місто Львів споконвіку має свого покровителя, на честь якого названо Архикатедральний собор УГКЦ. Ним є святий Юр (Юрій, Георгій), якого наша Церква вшановує щороку 6 травня. Цікаво, що навіть православні буковинці, які 1901 року побудували у Львові чи не єдину за 350 років право-

славну церкву, теж обрали патроном свого храму святого Юрія (Георгія).

Ім'я патрона міста носив король Юрій I, син князя Льва, на честь якого король Данило Галицький назвав місто. Саме він зробив Львів столицею своєї Галицько-Волинської держави. Ім'я Юрій носили і його нащадки. Можливо, саме на честь свого патрона збудував король Юрій першу церкву на нинішній Святоюрській горі. Саме за часів Юрія I, внука короля Данила, Львів став Королівським столичним містом.

Як пише Григор Лужницький, «спокійний, зрівноважений і завжди, коли треба, рішучий, св. Юр у Львові узяв у свою опіку не тільки місто, розложене у його стіп, але й цілу розлогу українську землю. Інші столиці українських земель московщились і польщились, навіть Київ золотoverхий замкнувся у собі й під натиском життя, жив минулим, черпав животворчі сили з тих цінностей, що їх колись зложила йому українська держава. Львів св. Юра тратив свої цінності й добував їх наново, падав під ударами неволі й піднімався знову, програвав війну й вигравав бої і ніколи не піддався. Змінялось місто, змінялись люди, змінялись влади. Але св. Юр не змінявся...»



Від 2003 року день Святого Юрія відзначається як День міста.

406

Зі Львова ми мали б виїхати вулицею Любінською. Однак, у 1950-роках її перекрила соціалістична споруда аеровокзалу і злітна смуга львівського летовища.

Великий Любінь

Тож тепер вулицею Любінською до Любіня не доберемось. Треба виїжджати зі Львова Городоцькою, а потім звертати на Самбірську дорогу. Минаємо в Лапаївці церкву та школу і добираємось до Оброшиного.

Теперішній НДІ землеробства та тваринництва в Оброшиному засновано на території барокового палацового комплексу львівських архієпископів, спорудженого у 1730 р.

Трохи далі, за Ставчанами з неодмінним ставом, нас зустрічає Великий Любінь. Колись влітку, на відпочинок до Любенья виїжджали сотні львів'ян. Тепер у довколишніх озерах купатись аборононо, а старовинний парк довкола палацу давно втратив свій шарм. Найпомпезнішими спорудами, які зустрічають приїжджих на трасі зі Львова, є корпуси і комини

оброшино, палац римо-католицьких митрополитів, поч. 20 ст.



місцевого спиртозаводу, одного з найпотужніших в Галичині.

По-різному називали колись цю місцевість – Любинегород, Любинець, Любин... Великий Любінь виник як укріплення проти частих монголо-татарських нападів. Відгомін тих далеких часів дійшов до нас у назві урочища Замчисько. У другій половині XVII століття Великий Любінь було впорядковано, замок наново споруджений, насаджений парк. Саме з того часу тут збереглися рідкісні дерева – платани, модрина, тополі...

Першу згадку про великолюбінські сірководневі джерела знаходимо в трактаті краківського лікаря В. Очка, який у 1578 році писав,

що ці джерела мають силу виліковувати хворих людей. Один із місцевих дідичів, який наприкінці XVI століття володів Великим Любінем, збудував тут першу примітивну лікарню. Однак, під час одного з татарських нападів у 1624 році курорт був зруйнований. Лише на кінець XVIII сторіччя його відбудували знову. Він розвинувся, став відомий далеко поза межами краю.

Наприкінці XIX сторіччя власником курорту став вихрещений єврей Бруницький, який

407

любінь, палац



розбагатів на бориславській нафті. Він зробив реконструкцію здравниці, побудував водолікарню, корпуси якої назвав іменами дочок: «Софія», «Марія», «Гелена», а джерела – іменами синів: «Людвіг» і «Адольф».

Однак зараз старовинний палац у парку лежить у руїнах. Хоча сам курорт розвивається і в нових корпусах санаторію «Великий Любін» приймає сотні пацієнтів. Основними лікувальними факторами є сірководнева мінеральна вода та торф'яні грязі.

Комарне

Любінська дорога перед Завидовичами, відомими мурованою церквою св. Миколи (1810 р.), повертає ліворуч, до Комарного. Місто Комарне (Комарно) виникло ще у XII сторіччі. Назва походить від слова «комарі», що говорить про велику кількість цих комах у заболоченій місцині.

У 1473 році король Казимир IV Ягеллончик надав місту магдебурзьке право. Тоді дідичем міста був руський воєвода Станіслав з Ходча, який заклав у місті замок та костел. Потім дідичами міста та домінії були Остророги, Вишневецькі, Огінські, Лянцкоронські.

Восени 1648 року замок та місто витримали облогу козаків Хмельницького. А у 1672 р. під Комарном були розгромлені турецькі та татарські війська під проводом Нуредіна-Султана.

На початку XIX ст. Комарно було значним торгово-ремісничим осередком. У місті було 147 шевців та 219 ткачів, вироби яких продавались навіть у Відні. У 1885 році було створене Товариство ткачів.

Прославилось Комарно під час «баденівських» виборів до райхсрату в 1897 році. В окрузі балоту-



са.мбір, ратуша, поч. 20 ст.



вався зокрема Іван Франко, однак йому навіть не дали можливості проводити передвиборні виступи. Обурені мешканці міста побили бургомістра та прогнали виборчу комісію. Порядок в Комарному наводився за допомогою війська.

До 1959 року Комарно було районним центром. У місті збереглась дерев'яна церква св. Михаїла (1754 р.), костели Різдва Богородиці (1657 р.) та св. Дороти (1600 р.).

Рудки

На схід від Комарного лежать Рудки – колишній повітовий та районний центр, тепер місто Самбірського району. Назва Рудки є зменшеною формою від поширених у слов'янських племен назв боліт, з яких виступала рудувата або червонувата глина.

У XIV столітті Рудки були хутором села Бенькова Вишня (тепер с. Вишня Городоцького

району). Як окреме село згадуються вперше в джерелах з 1472 року. З 1645 року Рудки згадуються вже як місто. У першій половині XVIII ст. Рудки отримали магдебурзьке право. За австрійської влади у 1782 р. Рудки ввійшли до складу Самбірського округу й отримали статус містечка. За новим адміністративним поділом Галичини, від 28 лютого 1867 року, Рудки стали центром Рудківського повіту.

У 1728 році в Рудках споруджено бароковий костел Вознесіння Господнього. До нього перенесли чудотворну ікону Рудківської Божої Матері. Потрапила вона до міста завдяки дідичу Юрію Чурилу. У 1612 р., після чергового татарського наїзду на Поділля, ікона чудом збереглася на згайрищі церкви. Костел Вознесіння Господнього, спочатку дерев'яний, потім мурований, де зберігався образ, став місцем паломництва. За декре-



том Папи Бенедикта XV 2 липня 1921 року чудотворний образ Рудківської Божої Матері було короновано. У 1946 р. тодішній парох о. Войтась вивіз його до Польщі. Рудківська Богоматір якийсь час перебувала в Перемишлі, а в 1968 р. образ перенесли до костелу в селі Ясень, біля містечка Устрики Долішні. Тодішній Краківський митрополит кардинал Кароль Войтила заснував там Санктуарій Матері Божої Бешадської і Рудківська ікона дістала ім'я «Королева Бешадів».



У липні 1992 р. реліквію викрали зловмисники. У 1994 році там було посвячено новий образ-копію Рудківської Божої Матері. Ще одна копія повернулась до Рудок. 15 травня 1989 р. відбулося врочисте переосвячення костелу, який за советських часів використовувався як склад. Восени 2000 року до нового саркофагу у відреставрованій крипті повернули останки роду Фредрів, зокрема драматурга, діда Митрополита Андрея Шептицького, графа Александра Фредро. 2 липня 2003 Львівський архієпископ РКЦ кардинал Мар'ян Яворський відправив урочисту Службу Богу та оголосив парафіяльний костел

у Рудках санктуарієм Рудківської Божої Матері.

У Беньковій Вишні коло Рудок народився та провів дитячі роки майбутній драматург Александр Фредро (1793-1876). Серед занедбаного парку зберігся родинний палац графського роду Фредрів. Зараз тут Вишнянський державний аграрний технікум.

Калинів

За кілька кілометрів до Самбора, лівобіч від траси, лежить селище Новий Калинів – колишня німецька колонія Кайзерсдорф. За советських часів тут створено військовий аеродром, на якому базувалось кілька полків армійської авіації.

За Дністром лежить село Кульчиці – батьківщина Петра Конашевича Сагайдачного. У селі поставили пам'ятник козацького гетьмана на коні та створили музей Петра Сагайдачного.

З Кульчиць, які були селом загородової шляхти, походять ще два козацькі ватажки – М. Жмайло та І. Сулима, а також Франц Юрій Кульчицький, який відзначився під час розгрому турків під Віднем у 1683 році та відкрив першу в Європі каварню «Під синьою пляшкою».

са.мбір, ринок, поч. 20 ст.



Самбір

Хоча поселення на місці нинішнього Самбора виникло дуже давно, воно довго шукало собі назву. Спочатку Самбір був на тому місці, де тепер Старий Самбір, а теперішнє місто виникло десь у XIII ст. Причиною такого переселення була татарська навала 1241 року, під якої був спалений Старий Самбір, а його мешканці знайшли собі нове місце на 18 кілометрів на північний схід вздовж Дністра. Тут існувало городище Погонич. Відтоді й почали вживати дві назви: Старий Самбір та Новий Самбір, або Старе Місто і Нове. Оскільки недалеко вже існувало ще одне Нове Місто (тепер село Старосамбірського району), то Новий Самбір почали називати просто Самбором.

Існує багато версій щодо походження назви міста. Найпростіша – «сам-бір», тобто суцільний ліс, на місці якого виникло поселення. Самбірчанин Дмитро Каднічанський знайшов

ще кілька інших версій. Друга версія – від назви червоної верби «самбірки». Великі зарості цієї верби самбірки простягались над Дністром коло Старого і Нового Самбора. Третя версія пов'язує назву міста з особливими природними утвореннями, піщаними кам'янистими осипищами-суборами, які були вздовж Дністра. За іншою версією, назва міста походить від чоловічого старослов'янського імени «Самбор» або від назви племені «саборів», яке кочувало в Галичині у IV ст. Деякі історики виводять назву міста від старослов'янського слова «собор» або «сомбор», тобто з'їзд, збір. Науковці ще пов'язували назву міста з кельтським словом «самбора», що значить тиша. Прихильники кельтської теорії доводять, що назва Дністер походить від «Даністер». «Дан» по-кельтськи значить «вода», а «істер» – «прудкий». Ще одна версія пов'язана із старослов'янськими коренями «сам» і «бор»,

411



що означає злиття, стікання, тобто, що в районі Самбора зливалися важливі стратегічні і торгівельні шляхи. До речі, у Воєводині теж є місто з подібною назвою – Сомбор.

У 1390 році воєвода Спитко з Мельштина отримав від польського короля грамоту на перетворення селища Погонич в місто Самбір на основі магдебурзького права. Розпочалася забудова центральної частини міста. З центральної площі Ринок розходилися 10 вулиць. Розпочалася колонізація міста – у ньому з'явилися поляки (мазури) і німці (шваби), переважно ремісники і купці. У 1498 році місто здобуло і спалило турецько-татарське військо. Чергові напади татар і нове спустошення міста і околиць – у 1499, 1500, 1506, 1594 рр. Від 1605 до 1633 року було 25 татарських нападів. У 1551 році на Бліху (дільниця міста) поселилися євреї.

У 1604 році в замку Єжи Мнішека поселився російський монах Грігорій Отреп'єв, який видав себе за сина московського царя Івана IV – Дмитрія. Він оженився з донькою Мнішека

Мариною та з допомогою галицьких магнатів і запорозьких козаків здобув московський трон у 1605 році.

У 1648 році Самбір пробували здобути козаки під проводом полковника Лавріна Капусти.

Самбір був значним осередком церковного життя. У місті часто перебували єпископи Перемисько-Самбірсько-Сяноцької єпархії. У 1694 році в Самборі відбувся великий синод, який скликав перемишський єпископ Інокентій Винницький за участю православних і греко-католицьких єпископів. Синод прийняв унію. У 1698 році засновано парафіяльну школу і духовну семінарію, а у 1701 році – єзуїтську колегію.

У 1727 році (15 вересня) міщанка Олена Добрянська повідомила в церкву і магістрат про те, що ікона, яка є в неї вдома, плаче. Пізніше вона віддала цю ікону до церкви. Отець Франц Рабій опублікував у 1885 р. брошуру «Коротка історія чудотворної ікони Пречистої Диви Марії в парохіяльній церкві Самбірській», у якій наводить переказ-легенду про те, що ікону намалював на дошці з кипарисового дерева св. єванге-



са.мбір, ринок, поч. 20 ст.



лист Лука, а в Самбір її привезли зі Сходу два грецьких купці й залишили у паламаря, бо побачили, що тут «образ яснів мов зоря» і вони боялися брати його в дорогу. Ікона викликала чуда, тому її признано чудотворною. Стараннями отця крилошанина Франца Рабія 26-28 серпня 1928 року було проведено коронацію чудотворної ікони Самбірської Божої Матері. У 1944 році син о. Рабія, Юрій, вивіз ікону на Захід, а 23 лютого 1997 року після реставрації чудотворна ікона повернулася до Самбора, до церкви Різдва Пресвятої Богородиці.

Попри війни та епідемії місто поволі розбудовувалось. У 1738 році закінчено будову мурованої церкви Різдва Пресвятої Богородиці. У 1893 році під час її реставрації малярні роботи здійснював Корнило Устиянович. У 1637 році закінчено будову нової ратуші, у 1670 р. при ній споруджено восьмигранний третій ярус вежі

та встановлено годинник. Сучасна ратуша набула свого вигляду в результаті капітальної перестройки 1844 року. У 1885 році старий міський дзигар замінено новим, купленим у Празі, який ходить донині.

1772 року Самбірщина увійшла до складу Австрії, Самбір центром адміністративного округу (циркуля). У 1784 р. розібрано міські оборонні мури.

26 червня 1788 року імператор Йосиф II затвердив герб міста – на голубому щиті зображено золотого оленя, що біжить. Шия оленя прошита стрілою. Щит увінчувала королівська корона, що мала вказувати на тогочасний статус Королівського вільного міста Самбора.

стара сіль, вілла анна



У 1791 році засновано класичну гімназію, з німецькою мовою навчання. 1851 року в ній запроваджено викладання релігії руською мовою. У 1892 році засновано вчительську семінарію. 1872 року відкрито залізничне сполучення на лінії Стрий-Самбір-Хирів-Перемишль.

1 вересня 1891 року в Самборі засновано філію культурно-освітнього Товариства «Прогресу» під головуванням Данила Стахура.

У січні 1897 року Іван Франко виступав в вічі у Самборі як кандидат до австрійського парламенту.

2 листопада 1918 року в місті та в повіті було встановлено українську владу на чолі з повітовим комісаром, письменником Андрієм Чайковським. Влада ЗУНР проіснувала в Самборі до 13 травня 1919 року.

10 квітня 1932 року в Самборі було відкрито музей «Бойківщина» у власному будинку адвоката Данила Стахура. У жовтні 1939 року му-

зеєві «Бойківщина» передано приміщення колишнього монастиря Бригідок, а сам музей було перейменовано в Самбірський історико-краєзнавчий. У липні 1954 року музей ліквідовано. У травні 1991 року створено музейний комплекс, до якого входять меморіальний музей ім. Леся Курбаса та історико-етнографічний музей «Бойківщина» на правах відділів Національного музею у Львові.

10 вересня 1939 р. до міста увійшли німецькі військові частини, але 25 вересня гітлерівці покинули Самбір згідно з пактом Ріббентропа-Молотова. Більшовицька влада проіснувала в Самборі до 29 червня 1941 року. В останні дні її існування в самбірській тюрмі енкаведисти закатували понад 900 людей. За часів гітлерівської окупації було винищено майже все єврейське населення міста.

самбір, вул. конарського, поч. 20 ст.



Скелівка

Залізнична коля та автомобільна дорога зі Самбора на Хирів приводять до колишнього містечка Фельштин (тепер село Скелівка Старо-самбірського району). Поселення було відоме з 1374 року. Колись у Фельштині знаходився замок.

У Скелівці зберігся готичний костел св. Мартина з оборонною вежею-дзвіницею, який походить з XIV ст. За переказами, ця вежа мала бути донжоном замку роду Гербуртів.

Родовий знак «Гербурт» був теж гербом містечка – на червоному тлі зелене яблуко, пробите трьома мечами.

У 1910 році у Фельштині було 1,5 тис. мешканців (10% греко-католиків, 33% латинників та 57% жидів).



Муроване

Поряд, за якихось два кілометри, лежить ще одне колишнє містечко – Ляшки Муровані. Його перейменували за советських часів на Муроване (так само як і Ляшки Муровані на північ від Львова).

1556 року в містечку збудовано замок, який належав спочатку Тарлові, а потім родові Мнішків. Мурований замок був у плані п'ятикутним і в XVII-XVIII ст., окрім рову і валів, його оточували bastiони.

За переказами, саме в цьому замку відбувались заручини Дмитрія Самозванця з Мариною Мнішек.

Герб містечка мав аграрний стиль – на блакитному тлі схрещені золоті граблі та коса, а під ними сніп збіжжя.



стара сіль, вілла анна



Стара Сіль

416

Селище міського типу Стара Сіль зливається із селом Стара Ропа. Ці назви свідчать про давні солеварні промисли, які були в цих поселеннях. Поселення відоме з 1255 року. У 1421 році воно дістало назву Зальцброк та магдебурзьке право.

Хоча у місті розвивались різні ремесла, зокрема гончарство, однак найбільші прибутки давало солеваріння. У XVIII ст. Стара Сіль доганяла за обсягами виробництва солі Дрогобич і Калуш. У 1768 році в місті було 7 цехів, які об'єднували 123 ремісники. Однак всередині

XIX ст. місцеві соляні джерела вичерпались і хоча через містечко пролягла залізниця, воно вже втрачало свої переваги на користь сусідніх Хирова та Старого Самбора.

У Старій Солі є унікальна дерев'яна П'ятницька церква, яку датують 1440 роком. Є ще трохи молодша, теж дерев'яна, церква Воскресіння Господнього з XVII ст. Про колишній Зальцброк нагадує костел св. Михаїла

з 1660 року, який перебуває зараз у дуже занедбаному стані.

Старий Самбір

Старий Самбір є центром району, у якому є ще два чинних міста (Доброміль і Хирів), два селища міського типу (Нижанковичі, Стара Сіль), та кілька колишніх містечок – Нове Місто, Фельштин (Скелівка), Муроване.

Через Старий Самбір протікає Дністер. Верхня течія ріки має гірський характер: часті перекати, невеликі пороги, а за Старим Самбором починається її рівнинна ділянка. Дністер розділяє місто на дві частини.

Старий Самбір розташований на межі гір та рівнини і є фактично воротами у Карпати. Біля міста починаються Верхньодністровські Бескиди. Назва Бескиди, на думку вчених, походить від племені бессів, що жило в цій частині Карпат. Вперше згадується про Бескиди у 1269 році. Існує також думка про грецьке походження цієї назви, що означає «пасовиська», «полонини».



старий самбір, поч. 19 ст.

Біля Старого Самбора є гора, що зветься Римською, можливо, ця назва походить ще від римлян-купців, які приїздили сюди за сіллю.

«На південний схід від Перемишля найзначнішим містом був Самбір (тепер м. Старий Самбір Старосамбірського р-ну Львівської обл.), згаданий у стародавньому списку «волинських» (тобто галицько-волинських) міст у Воскресенському літописі. Він відомий як церковний центр, що мав традиції окремого єпископства, навколо нього знаходився ряд монастирів, особливо відомий з мощами св. Онуфрія. У Перемишльському князівстві існували солеварні... це, правдоподібно, Стара Сіль», – писав про Старий Самбір Іван Крип'якевич («Княжий Самбір і Самбірська волость»).

Після татарського спалення (1241 р.) Старий Самбір (Старе Місто) відновився у своєму міському статусі щойно у 1375 році, ставши центром повіту, а у 1533 йому було надано магдебурзьке право.

Однак наздогнати новий Самбір вже не вдалось, хоч Старий Самбір став великим торговельно-ремісничим центром, у якому відбувались два ярмарки. У 1910 році у Самборі було вже понад 20 тисяч мешканців, а у Старому Самборі лише 4,9 тисяч. З них 40% греко-католиків, 23% латинників та 37 % жидів. Це було одне з небагатьох міст Галичини, де греко-католики перебували у відносній більшості. Зараз у Старому Самборі налічується майже шість тисяч городян.

У самому місті мало цікавих будівель, та в його околицях є що оглянути. До пам'яток архітектури зараховані монастир кармелітів та костел св. Анни (1585-1591 рр.) у селі Сусідовичі.

417



А недалеко знаходиться Лаврів зі знаменитим монастирем, де, за переказами, був похований князь Лев. Лаврівський василіянський монастир належить до найстаріших у Галичині. Колись монастир оточували оборонні мури з вежами. Деякий час в Лаврові перебували владики єпархії Перемиської, Самбірської та Сяноцької.

Перша церква Івана Хрестителя була збудована на горі. До нашого часу не дійшла, її знищено в часи II Світової війни. Головна монастирська церква св. Онуфрія датується XV ст. 1675 року її перебудовують у стилі бароко. У 1751-1781 рр. біля церкви збудовано муровані келії, замість дерев'яних. У 1789-1910 році в Лаврові була головна окружна школа Самбірського циркулю. У 1939-1989 рр. монастир був закритий.

Турка

Порівняно з іншими гірськими районами, Турківщину менше відвідують туристи, позаяк тут менш розвинена інфраструктура рекреації та відпочинку, хоча вона має давні традиції. Варто згадати село Розлуч – чудове місце літнього та зимового відпочинку. Ще на початку ХХ ст. у Розлучі працювало 14 пансіонатів, які були розраховані на 400 гостей. У 1933 році в Розлучі був створений 50-метровий природній трамплін. За советських часів ці об'єкти занепали, а велика частина району була розташована у прикордонній зоні, що значно обмежувало туристичний рух.

Адміністративним центром району є місто Турка, яке розташоване на лівому березі ріки Стрий у долині річки Яблуньки і її притоки, річки Літмир, за 134 км від Львова. Зі Львова можна доїхати сюди електричкою до мальовничої станції, збудованої сто років тому, а також автобусами чи маршрутками через Самбір.



Вперше про Турку згадується 1431 року. Назву поселення отримало від турів, які паслися на прибережних рівнинах. У 1730 році Турка стає містом, отримує магдебурзьке право. Розвиваються торгівля, ремесла, формується центр міста з ратушею і замком. До складу входять довколишні поселення: Старе Село, Слобода, Середня Турка, Горішня Турка. До 1867 року Турка складалась з кількох окремих гмін (громад). Кожною з них керував вїйт і присяжні, асесори і рада. Також кожна гміна мала свою гмінну печатку.



У 1904 році було збудовано залізницю, яка з'єднала Турку зі Львовом і Закарпаттям через Ужоцький перевал. У 1940 році територія Турківського повіту, який належав до Станиславівського воєводства, була поділена на Боринський і Турківський райони Дрогобицької області. У місті збереглися пам'ятки архітектури: Миколаївська-середня (1739 р.), Миколаївська-горішня (перша половина XV ст.) і Ус-

пенська церкви (1750 р.). Турківщина стала центром Бойківщини, де кожен п'ять років відбуваються Всесвітні Бойківські фестини.

На сучасному гербі міста — у золотому полі чорний тур, а над ним три срібних ялинових гілки в один ряд на зеленому тлі.

419

Бориня

Вище від Турки за течією ріки Стрий лежить колишній райцентр (до 1959 року) Бориня. Тепер це селище міського типу. Вперше Бориня згадується в документах за 1552 рік. Однак поселення тут було давно. У 1870-х роках в Борині відкопали скарб римських монет часів імператора Траяна.

Разом з сільським та лісовим господарством мешканці Борині займались ремеслами, зокрема ткацтвом. Ще на початку 1939 року тут платили податки 150 ткацьких майстерень.

Цікавими для мандрівників є бойківські села, які розкинулися вздовж річок і потоків. У багатьох з них є чудові пам'ятки історії та архітек-



тури. Про їх унікальність свідчить той факт, що для Музею народної архітектури і побуту у Львові ще у 1930 році було вибрано церкву Пресвятої Богородиці зі села Кривки, збудовану 1793 року. У Шевченківському гаї у Львові є й дерев'яна бойківська курна хата з села Либихори, споруджена у 1812 році.

До цінних пам'яток належать церкви, збудовані у класичному бойківському стилі у селі Верхній Яблунці, Нижній Яблунці, Турові. У церкві в селі Нижня Яблунька у 1942 році Олег Ольжич (Кандиба) вінчався з письменницею Катериною Білецькою. Об'єктами туризму можуть стати нафтові копальні в селах Лімній і Малій Волосянці, срібна штольня в околицях Івашківців.

Є, звичайно, й місця, пов'язані з опришками та Довбушем, хоча навряд чи він бував у цих краях. Наприклад, у селі Ясениця є «Довбушева студня». Названо її так тому, що вона

нібито з'явилася внаслідок удару Довбуша по скелі сокирою.

За Сянками та Ужоцьким перевалом починається Срібна Земля – Закарпаття. Традиційні бойківські церкви за Карпатами поступово змінюють барокові верхівки, відрізняється і говірка місцевих мешканців та їхні політичні преференції. Для галичан, зокрема, традиційним сусідом залишається Польща, натомість закарпатці віддають перевагу зв'язкам з Чехією, Словаччиною, Угорщиною.

Ужгород

Там, де річка Уж виходить з гір на долину, розкинулось місто Ужгород. Ще у VIII-IX ст. тут мало бути укріплене поселення, один з центрів держави білих хорватів легендарного князя Лаборця. Про давні християнські впливи свідчить неповторна Горянська ротонда на околиці сучасного Ужгорода. У 880-890 роках



вулиця, 1930 р.

учні Кирила та Методія, приходять сюди з Великої Моравії для поширення християнської віри.

На початку X ст. маляри здобувають укріплене місто Унгвар (Гунгвар, Унгуйвар, Онгвар). На зламі XIII-XIV ст. край деякий час перебуває під впливом галицько-волинських князів, але з 1317 р. опиняється під владою угорського короля Карла Роберта Анжуйського, який надає Унгвар з околицями італійським графам Другетті. Вони володіли Ужгородом до 1691 року. Філіп Другетті споруджує новий кам'яний замок. У 1430 році Ужгород отримує королівські привілеї.

Після поразки угорського війська від турків під Мохачем 1526 року, комітат Унг переходить під владу австрійської династії Габсбургів, які воюють за Карпатську Русь з кальвінськими семигородськими (трансільванськими) князями.

1646 року в Ужгородському замку, під егідою Ватикану, проголошено Ужгородську унію

й утворено Греко-Католицьку Церкву на Закарпатті. А у 1775 році до Ужгорода з Мукачеве переноситься центр греко-католицької єпархії, яка однак і далі називається Мукачівською.

Після Першої світової війни, у 1919 році, Ужгород і Карпатська Русь (крім південної Марморощини) «добровільно» переходить до Чехословацької республіки. Ужгород стає адміністративним центром краю і розбудовується модерновими будівлями. Восени 1938 року в місті кілька тижнів діяв автономний уряд Карпатської України, однак за Віденським арбітражем Ужгород зайняла Угорщина. У жовтні 1944 року місто зайняли советські війська і в 1946 році Ужгород стає адміністративним центром Закарпатської області Української ССР.

У місті зберігся замок, який майже не змінився після перебудови у XVII столітті, під керівництвом французького інженера Лямера. Під



стінами замку розміщений музей дерев'яної народної архітектури Закарпаття.

422

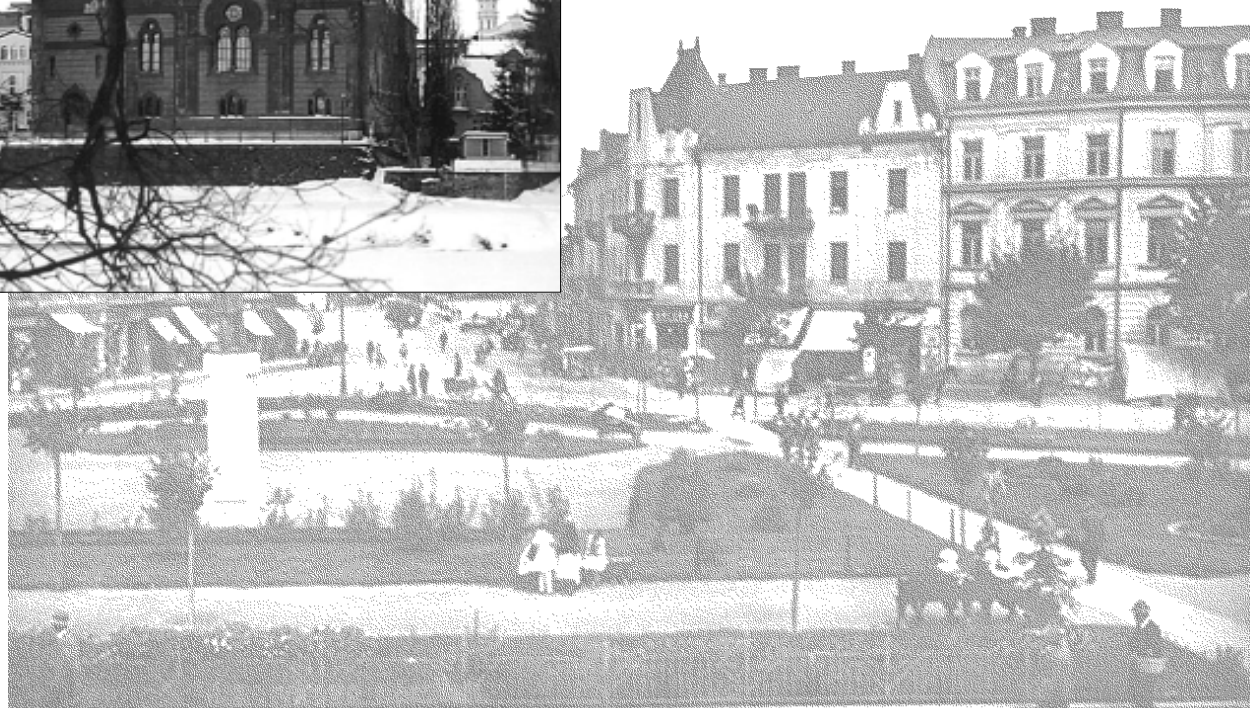
В Ужгороді зберігся чудовий Хрестовоздвиженський катедральний собор УГКЦ (1646 р.), який до 1773 року належав єзуїтам. Є багато гарних пам'яток ХІХ та першої половини ХХ ст. З пам'яток останніх років варто звернути увагу на залізничний вокзал та помпезний православний собор Христа Спасителя (зменшену копію однойменного московського храму). Нині візитівкою міста стала знаменита кнайпа «Деца у нотаря», яку при в'їзді з боку Мукачева створив поет Павло Чучка.

А ще особливістю сучасного Ужгорода є японські сакури, посаджені вздовж набережних річки Уж. Щороку у квітні та на початку травня їх рожевий цвіт надає місту неповторної аври.

ужгород, поч. 20 ст.



ужгород, синагога



галуна малик

*мій
ужгород*

ужгород, греко-католицька катедрa



Якщо дивитися на Ужгород згори (а для цього найкраще місце – біля новозбудованих корпусів Ужгородського Національного університету – в народі БАМу), він не вражає розмірами.

Окремішніми кавалками вирізняються спальні райони – Перемоги-1 та Перемоги-2, забудовані коробками однотипних безликих дев'ятиповерхівок та декілька менших масивчиків. Решта – одно-, двоповерховий Ужгород, який останнім часом розширився коштом пожвавленого приватного будівництва на околицях. Так звані «царські села», забудовані новими українцями не системно і різностильово, вражають хіба що надміром лев'ячих пик, які безтямно дивляться гіпсовими більмами, напевно, у «світле майбутнє» своїх господарів.

Але це – не той Ужгород, про який я хочу вам розповісти.

Мій Ужгород зовсім не там.

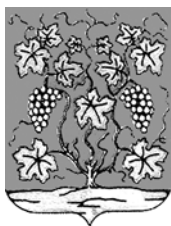
Мій Ужгород безсоромно не витріщається на перехожах, не заглядає до їхніх гаманців, не нав'язує своїх смаків і уподобань і не ховає очей, коли треба сказати про себе правду.

Мій Ужгород – це закоханий юнак, що чекає своє перше кохання на Київській набережній,

залитій пахощами липової алеї, єдиної в Європі за розмірами; мій Ужгород – це сивий худорлявий чоловік, який у свої вісімдесят ще настільки почуває себе Чоловіком, що ображається, коли молоді дівчата поступаються йому місцем в автобусі; мій Ужгород – це закохана пара бальзаківського віку під карнавалюю зливою рожевих пелюстків квітучої ужгородської сакури.

Мій Ужгород – це сучасний Вавилон, у якому змішалися не тільки язичія та культури, але й геополітичні та політичні уподобання, зрештою, антагоністичні світогляди, які не заважають своїм власникам святкувати разом почергово всі релігійні свята, незалежно від конфесійної належності, пити каву за столиками, філософськи спостерігаючи за швидкоплинними хвилями старого Ужа візаві зі своїми ідеологічними та іншими опонентами, разом вигулювати псів, які звично і без заперечень вислуховують їхні дискусії з питань світової значущості.

Мій Ужгород – по-ерделівськи витончений і елегантний і по-манайлівськи глибоко етнічний і ментальний, мій Ужгород – по-скупцівськи бунтарський і по-мідянківськи заглибле-



ужгород, 1820 р.

ний у себе, відкритий світу як машинська пісня, нестримний і запальний, як закарпатський аркан, що його увічнила Клара Балог.

Оточений жіночними вигинами карпатських гір, він лежить між ними, як пахуча серцевина квітки, древній і новий, прислухаючись крізь тужливе ладкання гуцульської дримби і гортанний оленячий поклик трембіти до недорікуватих викриків року, репу і зойків суржиково-зросійщеної естради, мудро мовчки заспокоюючи себе: і це пройде; бо, отримавши щеплення вакцини-панацеї, що зветься «тисячолітній фольклорний спадок», мій Ужгород не боїться скороминущої нежиті несмаку, вульгарщини та графоманії.

Коли зацвітають сакури, Ужгород рожевіє, як юнка від компліменту, як стигла жінка від кохання. Гірський вітер, який зопалу залітає у цю рожеву феєрію, на мить завмирає, угледівши таку розкіш, а потім у любовному шаленстві підхоплює цю юнку, цю жінку і поцілунками зриває з неї останні рожеві шати. Накохавшись до нестями, цей селадон зникає у горах, а залишки рожевого вбрання майже суцільним килимом вкривають дрібну бруківку ужгородських тротуарів, на яких дощі не залишають калюж.

Перегукуються через річку величний Тарас Шевченко та по-юнацьки стрункий і легкий

Шандор Петефі, статечно бесідує на лавочці в альпінарії під стінами старої ратуші бронзовілі навіки Ерделі та Бокшай, а, може, і справді ходять ночами один до одного в гості, як про це оповів ужгородський журналіст Сашко Гаврош.

Ходять тихо й непомітно, аби не порушити відпочинку старих будинків, які стомлено позаплющували очі-вікна. Ці вікна бачили малярських «піркошів» та чехословацьких шандарів, які, як оповідають старожили, мовчки били немиті вікна пендриками, щоб стародавній Унгар не ганьбився перед світом газдами-нечупарами.

Тихо дихають уві сні старовинні міські райони Галагов, Радванка, Боздош, де-не-де світиться на вулицях колишніх сіл, а тепер міських околиць — Доманинців та Дравців.

Відпочиває від тисяч ніг старий Корзов — ужгородський Хрещатик, світить неоновими вогнями новозбудованих крамниць та кав'ярень проспект Свободи, дрімає Боздоський парк — улюблене місце відпочинку городян, до якого вони ходять ще й по мінеральну безплатну воду, джерельце якої вже давно напуває всіх бажаючих.

Навznak лежать мости над Ужем, які сполучають праву і ліву половини міста. Під пішохід-



ужгород, 1896 р.



ним стоять у ріці майже півметрові пструги, якими вдень милуються дітлахи та перехожі. Риб'ячі спини добре видно у прозорій воді — і не один рибалка ховає азартний зблиск очей, перекившись через мостові поручні.

Взимку на Уж прилітають чайки і лебеді. Перші підлітають зовсім близько до людей, на льоту вихоплюючи з рук хліб та інші ласощі. Лебеді ж не підпускають людей близько, з гіркого власного досвіду знаючи, що така зустріч може закінчитися трагічно.

Багато трагічного і в історії міста. Чорними тінями лежить воно у зморшках кам'яних стін, які оточують Ужгородський замок, де тепер розташовано краєзнавчий музей.

Чи то були набіги чужоземних орд, чи то була війна з власним народом — рубці та шрами історії нагадують усе — тільки торкнися їх.

Це теж мій Ужгород — принижений і закритавлений, яким бачив його Ярослав Гашек разом з австрійськими вояками; заляканий і німий, яким бачив його молодий бровастий Брежнев, коли упадав за чарівною гуцулкою; вірнопідданий і законслухняний, яким бачив його Микита Хрущов, можливо, мандруючи за кордон, щоб полупити там черевиком по трибуні; нищий і підлий, яким бачила його вдова

Адальберта Ерделі у ту останню страшну ніч, коли, не зумівши вберегти полотна чоловіка, навіки пішла разом з ними з нашого життя.

А ще — прекрасний і гордий, нескорений і піднесений, сяючий і доброзичливий, мудрий і терплячий — досі ще невідомий самим ужгородцям — з помаранчевими вулицями, помаранчевими будинками, помаранчевими усмішками, помаранчевими надіями.

Це — мій Ужгород, який кличе мене з далеких країв, з інших прекрасних міст — під свої сакури, у свої затишні обійми, огортає своїм різноязиччям, наче неповторним ароматом ужгородської чорної кави, рецепту якої не знають більше ніде у світі.

Бо ніде у світі не додадуть до цього животного напою твою студентську молодість, спогади про друзів, які відійшли, горе і невдачі, пережиті разом зі своїм містом, кохання, що блукало його вузькими старовинними вулицями.

Як, зрештою, не додадуть і отої рожевої пелюстки сакури, яка впаде у вашу філіжанку, коли ви питимете каву у кав'ярні просто неба на одній із вулиць неповторного міста Ужгорода.



ужгород, замок



*перемиський
шлях*

ігор мельник

львів, ратуша



У Львові, як і Римі, був колись «Колізей». На вулиці Сонячній-Ботвіна-Куліша, 23-25, у пасажі Германів у 1898-1900 рр. за проектом знаних архітекторів М. Фехтера і А. Шлеєна був збудований сецесійний театр «Colosseum» (Miejski Teatr Nowosci).

У міжвоєнний період Королівське столичне місто Львів утримувало два театри. У Великому (тепер Оперний) ставились драми, комедії та опери, а в «Колізеї» – фарси, водевілі та оперети. Певний час функціонував і Малий міський театр у Католицькому домі на вулиці Городоцькій (тепер театр ЗахОК), де ставились камерні п'єси.

Під час II Світової війни «Колізей» був пошкоджений, але надавався до відбудови. Однак советська влада перетворила театр на заводське приміщення. Через це Львів втратив свою оперетку. Коли в 1946 році у Львові було створено Прикарпатський військовий округ (ПриКВО), то згодом при ньому створили театр російської драми, який зайняв приміщення Львівського театру музичної комедії на Городоцькій (там, де тепер театр Західного ВОК). Оперетку можна було перевести до «Колізею», однак там уже облаштували заводські цехи. Тому театр перевели до Одеси.

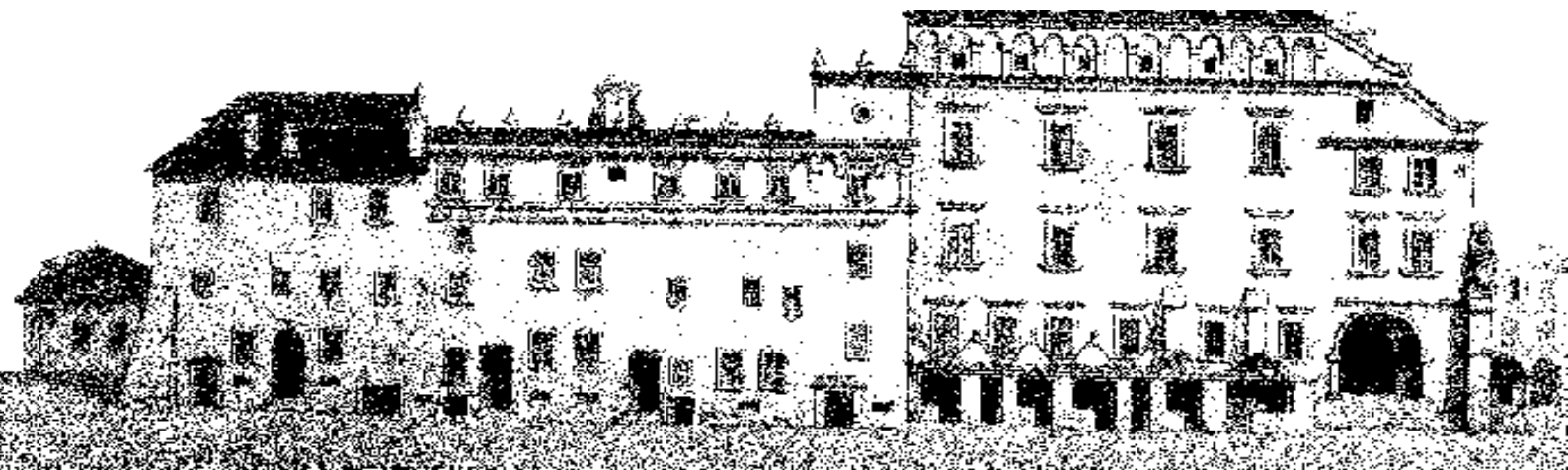
Перебудований до невпізнання театр перетворився у звичайний заводський цех. Натомість серед сюрреалістичних залишків цехів

заводу газової апаратури ще можна було б врятувати кілька будов колишньої газівні (газового заводу). Ці добротні зразки неоготичної промислової архітектури, збудовані з червоної цегли наприкінці XIX ст., після відповідної адаптації можуть ще служити як театр, музей, виставковий комплекс, торговий центр.

Але повернемося на Городоцьку. Будинок колишнього монастиря Бригідок (1614-1784) австрійська влада перетворила на в'язницю, яка функціонує донині як слідчий ізолятор. Взагалі монастирі Бригідок дуже любили перетворювати на буцегарні – так було у Львові, Дрогобичі, Луцьку.

Над вулицею панує неоготичний костел св. Єльжбети. Після трагічної загибелі «нашої Пані цісареві», дружини Франца Йосифа, на лінії вододілу Дністра і Бугу у 1903-1911 роках споруджено цей величний храм за проектом найбільш готичного галицького архітектора Теодора Маріяна Тальовського. За советських часів тут був склад, а тепер церква св. Анни та Єлизавети УГКЦ.

Неподалік сто років тому було збудовано новий залізничний двірець «Львів-Головний», на місці старого вокзалу, до якого у 1861 року пролягла перша у Східній Галичині колія залізниці Карла Людвіга від Перемишля до Львова. Вже тоді львів'яни могли за сім годин доїхати



швидким потягом до Кракова, а за 14 – до Відня. Сто років тому квиток зі Львова до Відня у вагоні I кляси швидкого потягу коштував 89 корон (третьою клясою звичайного потяга можна було доїхати до царської столиці і за 20 корон).

До речі, на початку ХХ ст. галицький намісник мав річну платню 24 тис. корон, професор університету – 7-8 тис., учитель гімназії – бл. 3 тис., урядник найнижчого рангу – 2 тис. корон.

У 1866 році поряд збудовано Чернівецький двірець, від якого починалась залізнична колія на Станіславів, Коломию, Чернівці і далі, через Яси та Кишинів, до Одеси. Навпроти Чернівецького (тепер Приміського) вокзалу, за зблокованими «колієвими домами», що були збудовані в 1908-1912 році за зразками німецьких будинків для робітників, міститься Будинок науки і техніки Львівської залізниці. Його збудували на місці Городоцького цвинтаря, де колись ховали святоюрських владик.

Левандівка

На нинішній вулиці Кузневича (колишній Міській) ще стоїть старий будинок №20 з флюгером на невеличкій вежі, на якому просвічу-

ються цифри «1912». Це останній будинок на межі австрійського Львова, за яким починались залізничні колії, що відділяли галицьку столицю від земель громади Білогорщі.

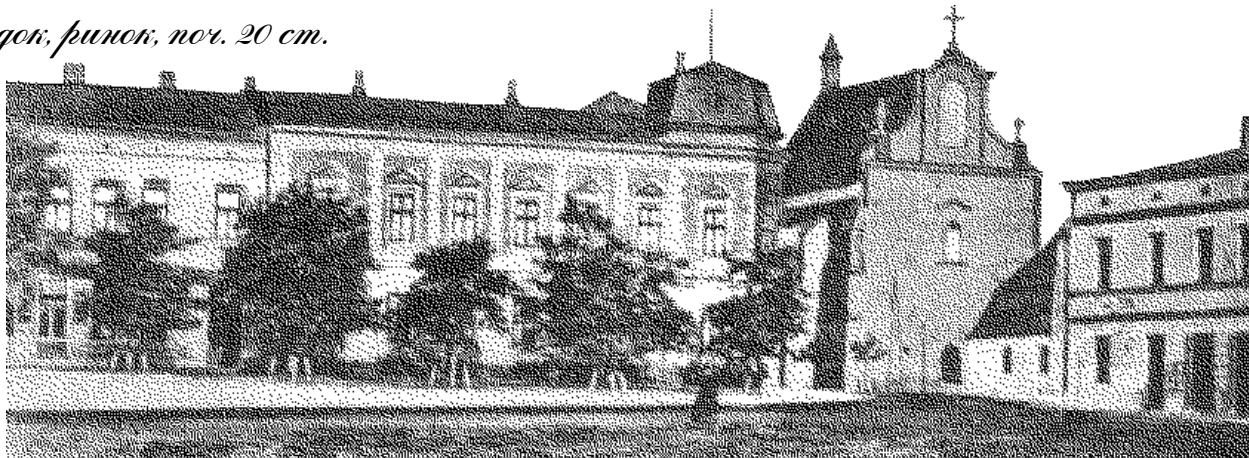
До неї належало і невеличке поселення Левандівка. Люди ще пам'ятають старий металевий міст над колією, подібний до довгої клітки, на якому не могли розминутись два авта і мушили чекати своєї черги біля в'їзду на міст.

Тут у 1912 році на Янівських блонях-оболонях було створено перше львівське летовище. Цікаво, що тоді кожен, хто хотів, міг пройти певний курс і літати просто для свого задоволення, не будучи ні авіатором, ні навігатором.

За часів I Світової війни на ньому розміщувався 4-й ц. к. летунський парк. Через це летовище пролягла в 1918 році одна з перших в Європі рейсових пасажирсько-поштових авіаліній «Відень-Краків-Львів-Київ». У 1927 році летовище стало затісним для літаків, які ставали щораз більшими, і його перенесли на Скнилів. А про колишній аеродром нагадують назви вулиць – Повітряна, Пропелерна...

У 1960-1980-х Левандівку (яку гордо перейменували у селище Жовтневе), забудували стандартними советськими «коробками», а від старого передмістя залишилась церква Св. Андрія.

городок, ринок, поч. 20 ст.



У самій Білогорщі 5 березня 1950 року загинув головнокомандувач УПА генерал-хорунжий Тарас Чупринка (Роман Шухевич).

Рудно (Рудне)

На захід від Королівського столичного міста Львова розташовані селище Рудно та, поряд із ним, кілька сіл, назви яких пов'язані з холодною водою: Зимна Вода (колишнє Водяне), Холодновідка та Лапаївка (колишнє Кальтвассер). Вперше Рудно та Зимна Вода згадуються ще у XV сторіччі, але свій розвиток вони завдячують залізниці Карла Людвіга, яка у 1861 році зв'язала Львів з Перемишлем, Краковом, Віднем, Римом...

На цій залізниці було створено дві станції «Рудно» та «Зимна Вода», що зробило ці місци-

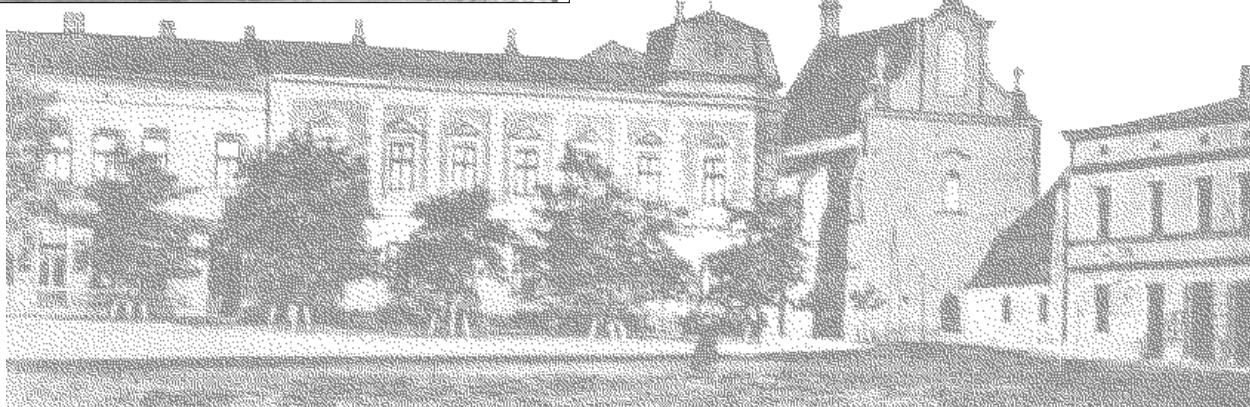
ни привабливими для відпочинку та спілкування з природою мешканців Львова. Ці околиці навіть називали «Булонським лісом». Якщо на початку XX сторіччя у селі Рудно мешкало 544 мешканці (61,5% греко-католиків та 30,5% латинників), то перед початком II Світової війни їх було вже 1,7 тисяч і національно-релігійний склад населення змінився за рахунок переселенців зі Львова (36% українців, 60,8% поляків).

Шематизми початку XX сторіччя показують, що у Рудному була мурована церква Воздвиження Чесного Хреста (з 1815 року). Вона й донині височіє на горбочку перед в'їздом до селища зі Львова. У сусідній Зимній воді була римо-католицька парафія костелу св. Катерини, збудованого у 1612-1635 роках, бо населення села було переважно польським. У 1900 році на 800 мешканців було 74% римо-католиків і 11% греко-католиків. А Кальтвассер (як це видно з назви) був німецькою колонією, заснованою наприкінці XVIII ст. До початку XX ст. багато німців вже полонізувалось й у 1900 році до німецькості признавалось лише 46% мешканців села. Одним із місцевих дідичів був граф Альберт Міллер.

До 1939 року населення Зимної Води сягнуло 2,3 тис. мешканців. Під час та після війни суттєво змінився склад населення. Поляки та



городок, костел



німці виїхали на Захід, на їх місце прибули переселенці з Лемківщини та Надсяння.

432

Зимна і чиста цілюща вода дала колись найменування довколишнім селам. У Рудно є кілька цілющих джерел: Лепесина, Бурдяки, Колодієве, Глевакова криниця. Колись в давні часи з порослого лісом пагорба Осичина витікав струмок з чистою джерельною водою, який місцевий дідич Іван Дудикевич загатив і створив чотири ставки, у яких розводив навіть форель. На ставках плавали човни, на березі облаштовано пляжі. Довкола розташовувались каварні та ресторації, грали духові оркестри. Донині ще збереглось кілька віл, хоча більшість із них перебудована або взагалі руйнується.

У Рудно жив теж славетний інженер та провітянин Василь Нагірний (1848-1921) – піонер галицького кооперативного руху. У 1883 р. він організував споживчий кооператив «Народна торгівля», у 1884 році ремісничє товариство «Зоря». За проектами Василя Нагірного та його сина Євгена (1885-1951) в Галичині було спо-

руджено до трьох сотень мурованих та дерев'яних церков. Збудували вони собі і віллу в Рудному, яка зараз занедбана.

Зимна Вода і Рудно у повоєнні часи стали важливим центром катакомбної Церкви. Сюди переїжджали монахині, вигнані з різних монастирів. Шукаючи пристановища, вони селились одна біля одної, творили маленькі монаші спільноти. Тут збирались вигнані з парохій греко-католицькі священники. У Зимній Воді селились також колишні в'язні ГУЛАГу та засланці з Сибіру, яким не давали права прописки у Львові. У помешканнях багатьох вірних були кімнатки-каплички, до яких за домовленістю, але без точної вказівки на час, з огляду на конспірацію, приходили священники і проводили Богослужіння. Зимну Воду КГБ називало «уніятським розсадником». Тут жив і владика підпільної Церкви Петро Козак.

У 1990 році в Рудно офіційно відновила свою діяльність Львівська Греко-Католицька Духовна Семінарія Святого Духа.



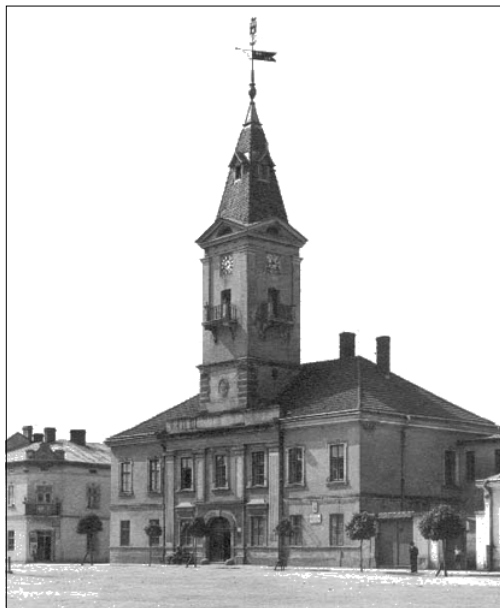
городок, вул. лвівська, поч. 20 ст.

Городок

Городоцька вулиця за Львовом переходить у дорогу, що веде до міста Городок, який розташований над річкою Верещицею, лівою притокою Дністра. Ріка Верещиця, яка впадає в Дністер, була колись повноводою і судноплавною. Через неї здійснювався зв'язок між басейнами Дністра та Вісли через Сян і Буг. Городок лежав на важливому торговельному шляху, пов'язував Схід із Заходом, Південь із Північчю. На той час місто мало величезне господарське значення як важливий центр торгівлі сіллю, тому сучасники називали його «Городок Соляний».

Галицько-Волинський літопис зафіксував, що у 1227 році новгородський князь Мстислав Удатний стояв зі своїм військом у Городку.

городок, ратуша, поч. 20 ст.



У XIV сторіччі Городок, як окреме королівське місто, увійшов до складу Львівської землі, а пізніше став центром Городоцького староства. За період 1387 до 1434 року великий князь литовський і король Польщі Владислав II Ягайло часто навідувався до Городка на полювання. Тут він і помер у 1434 році. Тому довгий час місто мало назву «Грудек Ягеллонські». У 1389 році місто одержало магдебурзьке право. Городок розростався, окрім центральної частини ринку, розбудовувались передмістя – Львівське і Черлянське.

Поступово у місті відроджувались і розвивались торгівля та промисли. Городок отримав право торгувати сіллю і став центром соляних складів. Важливим продуктом експорту була риба, яку віддавна розводили в місцевих ставах. У місті збереглося багато цікавих пам'яток – міська ратуша, костел Воздвиження Чесного Хреста, церкви Миколая (1510 р.), Благовіщення Пресвятої Богородиці (1633 р.) та Івана Хрестителя (1670 р.), Францисканський монастир (1419 р.), старий млин...



Поряд у селі Черляни — велике військове летовище.

434 Судова Вишня

Міжнародна траса Львів-Перемишль оминає місто Судову Вишню з півночі. До 1545 року місто, яке отримало право на самоврядування ще у 1368 році від короля Казимира III Великого, називалось просто — Вишня. А вперше поселення з такою назвою згадується у Галицько-Волинському літописі під 1230 роком. Боярський замок XII-XIII ст. у Вишні відомий за матеріалами розкопок, які здійснив свого часу археолог О. Ратич.



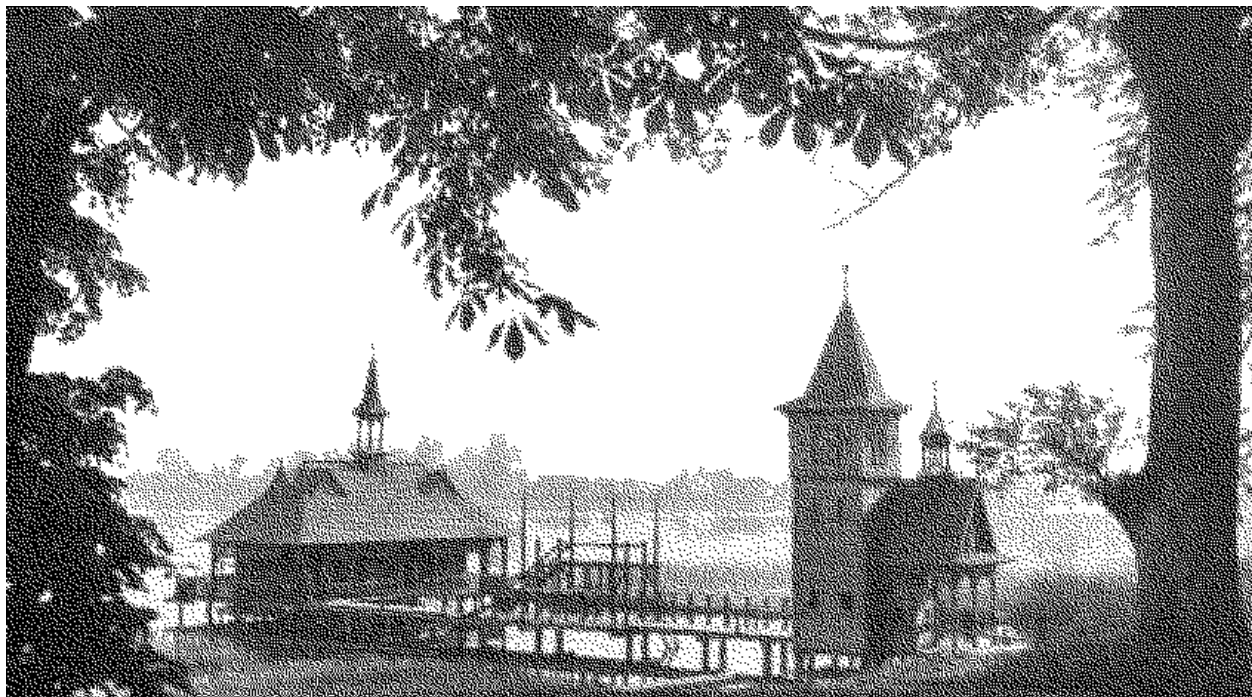
Поруч із традиційними для середньовічних міст торговими та ремісничими функціями, місто відіграло важливу роль у політичному житті Галичини. Від 1443 року саме тут збираються сеймики шляхти Руського воєводства. У місті відбувались шляхетські суди та три-

бунали, тому згодом його й стали називати Судовою Вишнею. На всю Галичину таких міст було ще два — Белз і Галич. До округу Судової Вишні належали Львівська, Перемишська й Сяноцька землі.

Однак до історії України місто увійшло як батьківщина Івана Вишенського — непересічної та складної особистості релігійного просвітництва на переломі XVI-XVII ст. Василь Щурат звернув увагу на велику кількість священників та ченців із Вишні в першій половині XVII ст. Церков у місті було дві, а ченці, найімовірніше, мали тут свій монастир. Тож у Судовій Вишні мала бути школа, де Вишенський отримав початкову освіту. Зараз у центрі міста стоїть пам'ятник Іванові Вишенському.

За австрійських часів Судова Вишня втратила свої адміністративні функції і входила до складу Мостиського повіту, хоча в місті залишався повітовий суд. До початку 1960-х Судова Вишня була районним центром, а зараз є містом Мостиського району.

городок, купальня, поч. 20 ст.



Мостиська

Назва районного центру Мостиська походить від слова «мости», які досі є з усіх чотирьох сторін міста. Під 1244 р. у Галицько-Волинському літописі говориться, що на річці Січниці (Січня) поблизу Мостищ (Мостиськ) відбувся бій між військами князів Данила Галицького і Ростислава Михайловича.

У 1404 р. Мостиськам було надано магдебурзьке право. Мостиська мали ратушу, ринок, оборонні мури і вали, сліди яких є ще нині у



північно-східній частині міста. У XVII ст. в місті було 16 цехів.

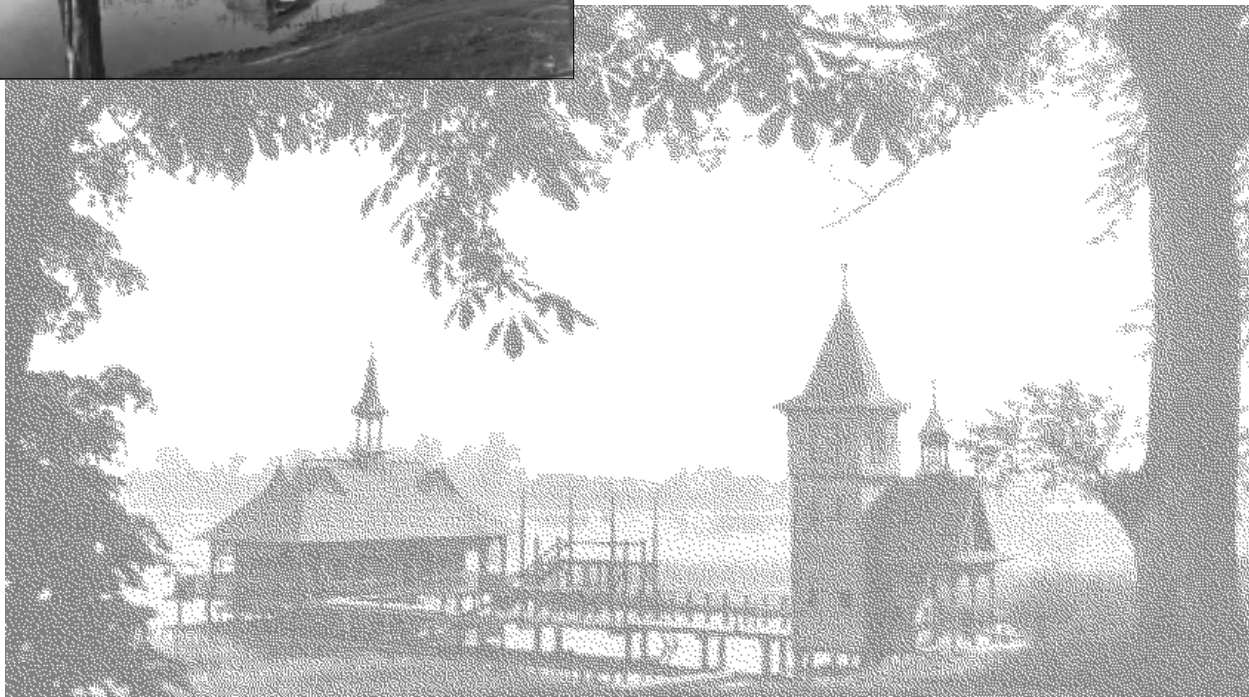
У місті збереглось кілька цікавих пам'яток. Серед них Домініканський монастир з 1404 року, розбудований на початку XX ст. Зараз тут костел Матері Божої Неустанної Помочі, до якого в 1996 році було повернуто однойменну ікону, короновану з благословення Івана Павла II.

Є ще готичний костел Різдва Івана Хрестителя, який зафундував у 1404 р. ще король Владислав II Ягайло (костел відновлювали у 1604 та 1904 роках). Колишній костел св. Марії передали за імператора Йосифа II греко-католицькій громаді. Тепер тут церква Покрови.

На передмісті Рудники в 1825 році дідач Антоній Страхоцький



городок, синагога



збудував романтичний замок-палац. 1915 року в ньому була підписана капітуляція австрійського гарнізону фортеці Перемишль. За советських часів тут розмістили школу.

Поруч, на Заваді збереглась дерев'яна церква Вознесіння з 1720 р. У Годинях (біля станції «Мостиська-І») є дерев'яна церква Здвиження (1729 р.)



Крукеничі

Відпустовим місцем поблизу Мостиськ є джерело з цілющою водою в Чишківському лісі, де ще в 1863 році збудували каплицю Перенесення мощей св. Миколая.

На південь від райцентру, за селом Крисовичі, відомим своїм монастирем Сестер Службниць Діви Марії і костелом-санктуарієм Матері Божої Фатімської, знаходиться колишнє містечко Крукеничі (Крукениця).



Поселення було засноване у 1366 році. У XIV-XIX ст. Крукеничі мали міський статус. На гербі містечка

зображено на червоному тлі чорного крука, що сидить на гілці.

На всю Галичину славились вироби місцевих шевців. Містечко дуже постраждало від епідемії холери у 1870 році та великої пожежі 1886 року.

Місцева дерев'яна церква св. Симеона Стовпника (1803 р.) була підпалена в 1966 році і відновлена в 1989-му.

Гусаків

На захід, над річкою Бухта, лежить колишнє містечко Гусаків. Тепер це село Мостиського району. На старому гербі Гусакова на червоному тлі зображено у першій частині срібний бердиш («Окша»), у другій частині — срібну троянду («Порай»). Герб поєднував родові знаки дідичів містечка Окшиців та руського воєводи Ходецького.

Найдавніші згадки про церкву в Гусакові походять із 1515 року. У 1673 році від дідича містечка Єжи Оссолінського парафія отримала ерекційний акт. У 1888-1894 роках відбувалось спорудження нової мурованої церкви Успення

Мостиська, церква св. івана



Пресвятої Богородиці за одним з перших проєктів Василя Нагірного. В Гусакові є ще костел св. Станіслава.

У місцевій «Просвіті» в 1920-х народилась традиція Йорданської ялинки, прикрашеної яблуками. Парубоче братство цілу ніч перед святом прикрашало яблуневу ялинку, наступного дня її урочисто посвячували в церкві та переносили до Народного дому, де починалась забава. Перше «гонорове» яблуко викупує той, хто дасть найбільше грошей. Після цього до придбання яблук запрошуються всі гості, окрім жінок та дівчат. Зароблені кошти йшли на потреби громади.



Перемишль

Місто Перемишль знаходиться за 12 кілометрів від українсько-польського кордону. Населення 68 тисяч мешканців, територія – 44 кв.км. Перемишль лежить над рікою Сян на перетині важливих залізничних та автомобіль-

них шляхів. У 1975-1999 році місто було центром Перемиського воєводства. Зараз є повітовим центром Підкарпатського воєводства.

Ще у X ст. Перемишль був центром князівства племені білих хорватів та осідком найдавнішого на галицьких землях єпископства. У 980-х роках Володимир Великий включив його до Київської Русі. Потім Перемишль був центром удільного князівства Рюрика і Володара Ростиславичів та одним із значних міст Галицько-Волинського королівства.

У XI-XIII ст. за Перемишль точилась безперервна боротьба між руськими, польськими, угорськими володарями. Битва під Ярославом 17 серпня 1245 р. закінчила довгий період боротьби Данила Галицького з угорсько-польською коаліцією і чернігівськими князями за галицький престол. Після татарського спустошення околиць Львова та Галича князь Лев Данилович мав намір саме Перемишль зробити головним центром своєї держави.

У XIV ст. Перемишль увійшов до складу Польщі, а в 1389 році король Владислав II Ягай-



ло надав місту магдебурзьке право. Місто було важливим торговим та ремісничим центром. У Перемишлі налічувалось до 18 цехів: шевців (вперше згадуються в актах 1386 року), різників (1400), ковалів та слюсарів (1471), седлярів (1482), кушнірів (1509), столярів (1537), пекарів (1558), кравців (1561), броварників (1561), цирюльників (1574), ткачів (1578), капелюшників (1580), крамарів (1591), золотників та малярів (1625), гончарів (1634), музикантів (1754), мулярів та теслярів (1798). Кожний цех мав свою башту на міських мурах. А з прадавніх часів над містом панував укріплений замок.

У 1657 році перемиські міщани напали на обоз, який віз вино для війська семигородського князя Юрія II Ракоці. Розлючений князь послав військо, щоб здобути Перемишль та

вирізати усіх чоловіків. 1 березня 1657 року трансильванські вояки зайняли та пограбували примиський монастир реформатів і розпочали штурм міста. Міщани ледве відкупились від ворожого війська, а своїм порятунком завдячували святому Вінцентові, мощі якого знаходились у Францисканському костелі. Відтоді св. Вінцент став покровителем міста.

У Перемишлі перебували резиденції греко-католицьких та римо-католицьких єпископів. У 1412 році король Владислав II Ягайло передав руський кафедральний собор на замку латинникам. У 1460 році розпочалась будова нової римо-католицької катедри, яка після численних перебудов збереглась донині.

Православні та греко-католицькі владика Перемисько-Самбірсько-Сяноцької єпархії,

перемишль, 1617 р.



окрім Перемишля, перебували в різний час у Валяві, Лаврові, Самборі...

У 1784 році цісар Йосиф II передав єпархії для катедрального собору ліквідований монастир оо. Кармелітів. У період діяльності греко-католицьких єпископів Інокентія та Георгія Винницьких, Єроніма Устрицького (1715-1762), Атанасія Шептицького (1762-1779), Максиміліяна Рилла (1779-1793), Антона Ангеловича (1796-1808), Михайла Левицького (1813-1818), Івана Снігурського (1818-1848), Григорія Яхимовича (1848-1860), Томи Полянського (1860-1869) Перемишль став важливим осередком галицького національного відродження, який називали «Атенами над Сяном».

«Перемишль має великі заслуги у справі перших починів пробудження нашого народу до

нового життя й до першої освітньої праці та поширення національної свідомости, він навіть випередив до певного ступеня головний і природний осередок нашого культурного життя, Львів», – писав перемиський філолог та історик Євген Грицак (1890-1944).

З Перемишлем були пов'язані такі діячі просвіти, науки та духовного життя, як Іван Могильницький, Йосиф Левицький, Йосиф Лозинський, Іван Лаврівський, Іван Мишковський, Михайло Вербицький, Анатоль Вахнянин, Степан Шах, Уляна Кравченко...

За часів Австро-Угорщини Перемишль був третім за величиною та значенням містом Галичини (після Львова та Кракова). У 1910 році в місті жило 54 тисячі



мешканців. З них 22% українців, 47% відсотків поляків, 30% жидів.

440

У роки I Світової війни під однією з найпотужніших в Європі Перемиською фортецею точились кількамісячні бої. У листопаді 1918 року в місті та околицях на короткий час була відновлена українська державність. Згодом до 1939 року Перемишль перебував під владою відродженої Польщі. За пактом Ріббентропа-Молотова місто було розділено на дві частини. По ріці Сян проходив кордон між III Райхом та СРСР. У 1944 році на короткий час Перемишль входив до складу УССР, а у 1945 році відійшов до Польщі.

Внаслідок репатріації до УССР та операції «Вісла» у 1944-1947 рр., переважна більшість українського населення Перемишля та Надсяння залишила рідні землі. У 1946 році був заарештований останній довоєнний перемиський єпископ УГКЦ Йосафат Коциловський (1876-1947), який загинув мученицькою смертю.

Лише в 1989 році греко-католицька громада Польщі отримала свого єпископа. Тоді Іван Мартиняк був призначений єпископом-по-

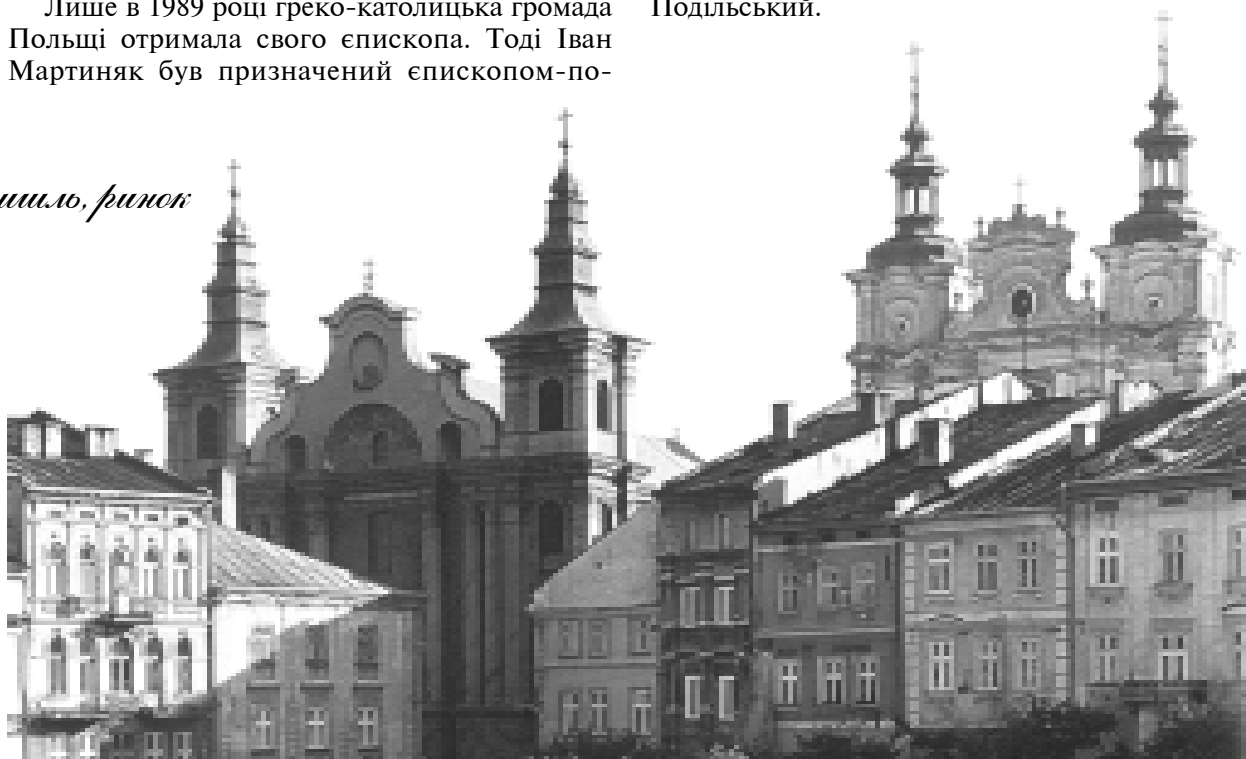
мічником при примасові Польщі, а в 1991 році Іван Павло II призначив його Перемиським єпископом УГКЦ.

Зараз в місті є резиденція митрополита Перемиського і Варшавського УГКЦ Івана Мартиняка. В 1991 році під час візиту до Перемишля Іван Павло II передав під греко-католицький кафедральний собор колишній костел єзуїтів. Митрополії має бути повернений палац перемиських єпископів.

Українська громада Перемишля налічує зараз до 4 тисяч осіб. Українське громадське життя згуртоване довкола кількох церковних парохій, української школи ім. Маркіяна Шашкевича та Народного дому. У місті відбувається Фестиваль української культури.

У Перемишлі збереглися чисельні архітектурні та історичні пам'ятки, що робить місто та його гарні околиці привабливим для туристів. Містами-партнерами Перемишля є зокрема Львів і Кам'янець-Подільський.

перемишль, ринок



Красічин

У Перемиському повіті, більшість населення якого до 1945-1947 років становили українці, є кілька міст та колишніх містечок. Найближчий до міста залишився Красічин, відомий своїм замком-палацом. Замок було збудовано у XVI ст. У XVII ст. тодішні власники – Красіцкі спорудили тут ренесансову резиденцією, яка вважається одним із найгарніших палаців у Польщі. Наступні власники з родів Тарло, Пінінських, Сапегів прикрашали палац та довколишній парк.

У XX столітті під час світових воєн палац було зруйновано, але зараз нинішні власники – Агенція розвитку промисловости – відбудували палацовий комплекс, який тепер є не лише музейним об'єктом, але й місцем проведення конференцій, форумів та мистецьких акцій.

Бірча

Бірча втратила міські права у 1934 році. Тепер це село і центр гміни. А у XIX ст. містечко було навіть центром повіту. У 1939-1941 роках містечко належало до СРСР і було районним

центром Дрогобицької області. У 1946 році під Бірчею відбувались бої між УПА та польськими комуністичними силами безпеки.

Бірча зберегла містечкову забудову, хоча у 1960-х тут зруйнували греко-католицьку церкву. У колишньому містечку є палац Гумницьких із гарним парком.

Кальварія Пацлавська

На схід від Бірчі лежать колишні містечка Риботичі, Фредрополь та Пацлав. Кальварія Пацлавська – відомий осередок прощ та відпустів. Ще за правління галицького короля Юрія I, сина Льва Даниловича, у 1311 році була тут дерев'яна церква Св. Симеона Стовпника. Її перебудували 1611 року і вона простояла до 1950-х років.

У бароковому Францисканському монастирі-санктуарії, збудованому у XVIII ст., знаходиться чудотворний образ Матері Божої Пацлавської. Щороку до 15 серпня (Успення за Юліанським календарем) відбувалося



традиційне паломництво тисяч прочан з Польщі, України, Словаччини.

Довкола Кальварії на узгір'ях та в лісах розкинулось 43 каплички, які лежать на молитовних шляхах прочан. А в самому Пацлаві збереглись дерев'яні будинки з галереями — типова забудова галицьких містечок XVII-XIX ст.

Нижанковичі

Нинішнє селище міського типу Нижанковичі належить до Старосамбірського району. Ще у 1448 воно одержало магдебурзьке право. Тоді містечко називалось Краснопіль (Краснополе). На старому гербі містечка зображено оленя на блакитному тлі між двома золотими восьмикутними зірками.

У XVII ст. містечко було великим центром продажу угорських вин у Галичині. Однак шведський погром у 1708 році та кілька епідемій у XVIII ст. призвели до занепаду містечка.

За австрійських часів почалось деяке піднесення. В Нижанковичах був осідок повітового суду, в 1872 році через містечко пролягла залізнична колія, стала розвиватись деревообробна промисловість.

У селищі збереглась мурована церква Пресвятої Трійці з XVI ст. та ратуша. У Нижанковичах жив самотній художник, графік, майстер вертепів та етнограф Володимир Шагала.

Нове Місто

Нове Місто зараз є звичайним селом. Поселення вперше згадується в 1361 році. Родовий знак «Прус II» власників містечка Новоміських став гербом Нового Міста — на червоному тлі леза двох кіс, а над ними срібний хрест.

Тут народився Лукаш з Нового Міста — галицький філософ та просвітитель XVI ст., педагог. Він навчався у Ягеллонському університеті, де згодом викладав як бакалавр і доцент філософії, магістр вільних мистецтв (з 1521 р.). В останні роки життя Лукаш залишив Краків. Обіймаючи різні громадські посади у Новому Місті, до своєї смерті у 1542 р. вчений підтримував тісні контакти з краківським університетським середовищем.

З XVII ст. походить готичний костел св. Мартина, який добре зберігся донині. Колись він мав оборонне значення і був оточений валами.

У XVIII ст. в Новому Місті були дві невеликі дерев'яні церкви: парафіяльна Успення Пресвятої Богородиці і дочірня Пресвятої Трійці. У 1901 році завдяки о. Стефанові Макару розпочалось будівництво нової мурованої церкви, яку освятили в 1908. Церква щасливо пережила світові війни й атеїстичну советську владу. Це досить вдале поєднання готично-романсь-



красичин, замоч



кого стилю «Rohbau» з візантійщиною – неотиньковані стіни з червоної цегли, стрільчасті дахи і купол з маківкою.

Доброміль

Другим за значенням на Старосамбірщині вважається Доброміль, який свого часу був центром окремого повіту, а потім району. Околиці Добромиля заселені ще в доісторичні часи. Вперше згадується як село у 1374 році. Тоді князь Владислав Опольський надав родові Гербуртів маєтки по річках Вирві і Стрважу, серед яких був і Доброміль. Близько 1450 року львівський ловчий Миколай Гербурт побудував на Сліпій горі біля Добромиля дерев'яний замок.

У 1497 році Доброміль сплюндрували татари, згорів і замок. Цього ж року польський король Ян Ольбрахт визнав Доброміль містечком і дозволив проводити ярмарки. Гербурти відбудували замок на Сліпій горі. Він став уже мурованим з елементами Ренесансу. Замок з XVIII ст. втратив своє оборонне значення і став поступово перетворюватися в руїни. В містечку було споруджено теж дерев'яний Низький замок, від якого не лишилось і сліду.

Король Сигізмунд II Август у 1566 р. надав Добромилю магдебурзьке право. У 1611 році Ян Шасний Гербурт запросив із Кракова друкаря Яна Шелігу й заснував у Добромилі друкарню.



У 1612 році був заснований василіянський монастир св. Онуфрія. Його дзвіниця стоїть з 1751 року. Сучасні будівлі монастиря й церкви св. Онуфрія побудовано у 1805-1831 рр. Монастир відомий знаменитою Добромільською реформою Василіянського чину (1882 р.), а також тим, що в ньому з 2 червня 1883 року розпочинав своє чернече життя майбутній митрополит Андрей Шептицький. Від 1992 року монастир повернули василіянам.

За правління Австрії містечко й солеварні (соліни) стають державними. У 1872 р. поблизу Добромиля було прокладено залізницю, з'явилися фабрика сірників, миловарня, склозавод, лісопильний та пивоварний заводи.

У місті є кілька цікавих пам'яток. Мурований костел Преображення Господнього походить з другої половини XVI ст. Збереглась церква Зішестя Святого Духа, кілька каплиць – св. Івана, св. Кінги (передмістя Саліна), св. Онуфрія. В центрі міста стоїть гарна ратуша.

З приходом советської армії у 1939 р. Доброміль зазнав нечуваного терору. Багато місцевих мешканців та в'язнів, яких пригнали сюди з Перемишля, в червні 1941 року були замордовані у шахтах Саліни.



Хирів

444 Місто Хирів отримало магдебурзьке право у 1528 році від короля Сигізмунда I Старого. А вперше поселення згадується в документах за 1374 рік. Місто стояло на жвавих торгових шляхах. Однак часті татарські набіги, пожежі та повені не сприяли його розвитку.



Зоряний час для Хирова настав у другій половині XIX ст. У 1872 році, коли були збудовані залізниці Перемишль-Хирів-Сянок та Хирів-Стрий, місто стало важливим комунікаційним вузлом. Донині в Хиріві зберігся старий австрійський вокзал, до якого підходять колії європейського та російського стандартів.

У 1880-1889 рр. на околиці Хирова було збудовано Конвікт – єзуїтську колегію-гімназію – елітний навчальний заклад з суворою дисципліною.

За советських часів в колегії було розташовано військову частину.

Неподалік від кордону, у селі Росохи є гарний комплекс оборонної церкви Різдва Богородиці з XV ст.

Устрики Долішні

Втрете перетинаючи кордон потрапляємо до Устрик Долішніх. До 1951 року місто та околиці належали до УРСР, потім їх обміняно на Белз та Христинополь. Населення звідси було виселено до СРСР, частково на Тернопільщину, частково на Херсонщину.

Взагалі після вигнання українського населення з південно-східної Польщі в 1944-1945 рр. територія Бескидів (Бешадів) залишалась малозаселеною. Польський уряд намагався поселити на цих землях греків і македонців.

на Львівській наплавській



У ПНР Бешади були чимось на кшталт Сибіру. Тут розмістилися новобудови соціалізму – Солінська гідроелектростанція. Тут полювали високі урядовці з Варшави та їх гості. Сюди засилали дисидентів.

Криниця

У вузьких долинах Бескидів на давніх українських етнічних землях розташовані міста та колишні містечка: Ліско, Сянок, Балигород, Лютовиська, Риманів, Тирява Волоська, Дукля, Устя Руське (Горлицьке). Найдалі на захід лежить Криниця (Криниця-Здруй) – найгарніший курорт сучасної Польщі.

Курорт почав розвиватись наприкінці ХІХ ст. біля лемківського села Криниця, відомого з 1547 року. Долина, де розташований курорт, відкрита до півдня, отож клімат тут м'який і теплий. Фахівці вважають, що озону в тутешнім

повітрі приблизно на третину більше, ніж звичайно. Лікувальну мінеральну воду у Криниці відкрили наприкінці ХVІІІ сторіччя, однак розвиватися курорт почав сто років потому, коли до Криниці дійшла залізнична колія. Саме тоді були побудовані торф'яно-грязьові (1884 р.) і мінеральні (1886 р.) ванни, а також курортний будинок (1889 р.). Поруч виростили численні вілли й пансіонати, у тірольському і швейцарському, а потім в закоп'янському стилях. Цілющу властивість мають мінеральні джерела «Кринічанка», «Ян», «Юзеф», «Мечислав», «Слотвінка», «Тадеуш», «Зубер»...

На вершину Паркової гори (732 м), що височіє над Криницею, можна піднятися підвісною колією. Місто є також центром туризму та зимових видів спорту.

Щорічно у вересні тут проводиться музичний фестиваль імени Яна Кепури, а взимку



фестиваль гітаристів. Восени Економічний форум в Криниці збирає підприємців, урядовців та науковців Центрально-Східної Європи.

Хоча до Криниці вже понад сто років їздять багатії та знаменитості, міністри та артисти, найбільше прославив рідне містечко лемко Єпифаній Дровняк (1895-1968), відомий як художник-примітивіст Никифор Криницький. Вперше талановитого самоука відкрив та підтримав львівський митець Роман Турин, який ще у 1930-х презентував роботи Никифора на виставках у Львові і Парижі. Та світова слава прийшла до Никифора лише за декілька років до смерті. Зараз у Криниці відкрили його музей.

Підгір'я

На відміну від Львова, сучасний Краків утворився з кількох самоврядних, адміністративно незалежних міст, які поступово зливались в один мегаполіс. Після татарської навали Краків був заново відбудований на основі локаційного привілею від 1257 року. У 1335 році король Казимір видав привілей на заснування на південний схід від Кракова міста Казімеж, який заселяли переважно євреї. 1366 року міські права отримало поселення Клепаж, яке прилягало до Кракова з півночі. У 1791 році обидва міста адміністративно приєднано до Кракова, який у 1609 році втратив свої права перед Варшавою. Проте Краків залишив собі титул Королівського столичного міста, яким пишається донині.

Після 1772 року по течії Вісли проліг кордон між теренами, приєднаними після I поділу

добриміль, монастир



Польщі до Австрії, і рештою земель Речі Посполитої. Австрійська влада заснувала нове місто Підгір'я, яке мало стати конкурентом старої королівської столиці Польщі. 1784 року цесар Йосиф II надав Підгір'ю статус міста, що входило до складу Королівства Галичини і Лодимерії. Відтоді Підгір'я стали ще називати Йозефштадт. Нове місто швидко розбудовувалось, приваблюючи колоністів з німецьких земель імперії.

Загалом очікувалось, що Підгір'я-Йозефштадт налічуватиме понад 200 тисяч мешканців і перевершить не лише Краків, але й Львів. Однак, коли в 1796 році, після остаточного розділу Польщі між Росією, Прусією та Австрією, Краків увійшов до складу імперії Габсбургів разом з іншими землями, які назвали Новою Галичиною, цей амбітний проєкт зупинився.

За рішенням Віденського конгресу 1815 року Краків зі своїми північними околицями проголошено вільним містом – Краківською республікою з власними конституцією та урядом. Тоді через Віслу знову проліг кордон, місто Підгір'я почало розвиватись як конкурент Кракова.

Цісарська влада не відмовилась від планів приєднання Кракова до імперії. Скориставшись повстанням 1846 року, австрійське військо окупувало Краків і в 1849 році вільне місто приєднали до Галичини. Краків навіть претендував на звання столиці коронного австрійського краю. Однак у Кракові була створена лише намісницька комісія, яка керувала шістьма округами Західної Галичини і проіснувала до 1867 року, а Львів залишався галицькою столицею. Однак галицькі політики русофільського та народовського напрямку протягом 1848-1918

дугля



року домагались поділу коронного краю на Східну та Західну, українську та польську Галичину.

448 Лише в 1915 році Підгір'я втратило свій самостійний міський статус і його приєднано до Кракова. У 1947 році на східних околицях Кракова було закладено нове соціалістичне місто Нова Гута побіля будови металургійного комбінату. У 1950-х роках пролетарська Нова Гута стала однією з дільниць Кракова.

Але повернемося до Підгір'я, яке зберегло свою забудову XIX та початку XX ст. з власним Ринком та Львівською вулицею. Найгарнішою спорудою Підгір'я залишається неоготичний костел св. Йосифа зі стрільчастою вежею, збудований у 1905-1909 роках за проектом професора архітектури та естетики Львівської політехніки Яна Сас-Зубрицького. У Львові за його проектом споруджено зокрема костел св. Франциска Асизького на Замарстинові (тепер церква св. Йосафата УГКЦ).

хурів. ринок, поч. 20 ст.



А над Підгір'ям, на горі св. Бенедикта, серед дерев видніється опорний пункт фортифікацій австрійської «Фортеці Краків», кругла цегляна башта-бастіон, неначе перенесена з львівської Цитаделі. Здається, що Підгір'я є своєрідною амбасадой австрійського Львова під краківськими мурами, останньою галицькою станцією, за якою вже починається інша країна..

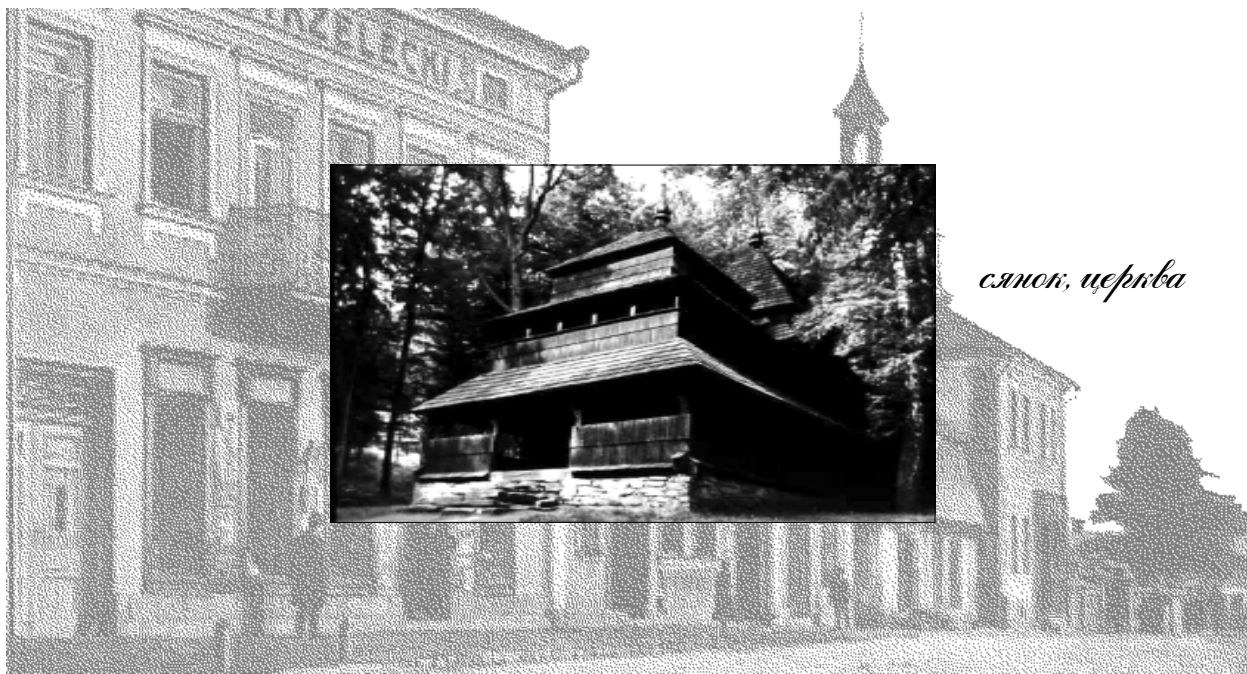
«Рим»

За переказами, в печерах іншої гори, що височіє над Підгір'ям – Крем'янки – у XVI ст. була алхімічна лабораторія магістра таємних наук і доктора медицини Твардовського – краківського «доктора Фавста». Він нібито уклав договір з дияволом, який наділив Твардовського магічними знаннями та здібностями. За чорнокнижне знання Твардовський підписав на волівій шкірі угоду, за якою мусив за два роки прибути до Риму, звідки біс мав забрати його до пекла. Мандруючи по світу, Твардовські оминав Вічне місто, щоб не потрапити до рук диявола.

Одного вечора доктора покликали до хворого в одну корчму біля Підгір'я. Пацієнтом виявився сам чорт, котрий повісив на корчмі вивіску «Рим». Тож Твардовському довелось підкоритись долі і готуватись в дорогу до пекла. Однак перед тим диявол ще мав виконати три завдання. Чорт успішно підкував коня на картині, викупався у баняку зі свяченою водою, але коли доктор наказав йому рік служити своїй дружині, пані Твардовській, біс втік через шпарину замка на дверях.

Таку версію легенди описав Адам Міцкевіч у своїй поемі «Пані Твардовска». За іншою версією легенди, Твардовські втік від чорта верхи на когуті на Місяць, де живе донині. Про чорнокнижника на Підгір'ї нагадує печера Твардовського.

Натомість краківський двірець для галичан залишається донині місцем пересадки на потяги та автобуси, що везуть до Риму.



сянок, церква

добромиль місто героуртів

графіка 19 ст. - карл аугер

фото 20 ст. - олег введенський

наталка космолінська

добромиль, 19 ст.



Хоча первісні поселення людей на теренах Добромиля (Старосамбірський район Львівської області) виникли ще на початку нашої ери, перше своє історичне піднесення край завдячує існуванню тут у 1084-1141 роках Перемиського князівства. На цей час до князівства належали міста Ярослав, Мостиська, Рахів, Переворськ, Любачів, Вишня, Сянок, Самбір, Стара Сіль. Передумовами до розвитку й економічного становлення Добромиля саме на цих теренах було, по-перше, вдале розташування обіч одного з головних комунікаційних напрямів, що пов'язував південь та північ Східної Європи і називався Шлях Хорвацький, чи Угорський, Путь Руський, шлях з Галича до Перемишля, чи просто Старий Путь; по-друге, зіграло роль його оборонно-стратегічне значення як твердині при головному європейському вододілі та, по-третє, наявність в околиці численних покладів соли,

отож солеві копальні та солеварні стали основою економіки міста.

Історія Добромиля як міста (у XII ст. це лише кілька окремих поселень: Вишина (пізніше Гучок) і власне Добромиль по обох берегах ріки Вирви) пов'язана з передачею цих маєтностей у власність родини Гербуртів. Молодших представників роду Гербуртів, які мали посілости і родовий замок Фульштайн у Австрійській Сілезії, спровадив на Перемишину князь Владислав Опольський. Правнук польського короля Владислава Локетка, Владислав через свої пронимецькі уподобання не тішився популярністю серед польської шляхти. Єдиною його заслугою перед Польщею вважається перенесення зі Львова до Ченстохови чудотворного образу Божої Матері і закладення там монастиря Паулінів. Отримавши від короля Людвіга значні землі ленним правом на Русі Червоній,

добромиль, 20 ст.



Опольський намагався формувати своє оточення з іноземців, переважно з німців. Очевидно, саме внаслідок такої політики Владислава у 1374 брати Фридерик і Герберт Гербурти отримали у своє володіння землі по р. Вирві і Стривігору. Тут вони заснували поселення з замком, радше за все дерев'яним, і на згадку про родинний замок назвали його Фельштином.

Не належачи до давніх польських та українських родів і не маючи великих маєтностей, рід Гербуртів мав шанс здобути багатство і славу лише за рахунок відданого служіння новому володарю. Аби вкоренитись на новій землі, Гербурти протягом XV століття заснували кілька поселень із замками, мабуть, такі дерев'яними, адже коштів на муровані у них не було. Гербурти були активними фундаторами церкви, шанувальниками наук і мистецтв, а також не шкодували своєї крові при обороні краю. Так, Фридерик Гербурт загинув в Сокальській

битві, Северин — під Обертином 1531 року, Анджей і Ян Тарновські 1535 року захищали Львів, де і були поховані, Ян — староста Барський та ін. Хоча, відповідно до своїх маєтностей, представники дому Гербуртів носили різні прізвища: Добромильські, Одновські, Мержинецькі, Брухнальські, але по всій Польщі їх називали Гербуртами з Фельштина. Герб роду Гербуртів «Гербурт» (зелене яблуко, прохромлене трьома мечами) є гербом міста Фельштина (тепер — с. Скелівка) і Доброміля.

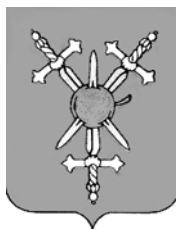
У XV ст. рід Гербуртів, вже та той час достатньо відомий і визнаний в Польщі, активно родичається із впливовими польськими родинами і навіть волинськими князями. Шлюбні контакти із волинськими князями на той час були дуже престижними навіть для польської, не те що для зайшлої шляхти, адже вони вели свої родоводи від київських князів. До Люблінської унії основними шлюбними партнерами

мстиська, 19 ст.



князівських волинських родин виступають або литовські магнати з числа найбільших феодалів: Радзивіли, Сапєги, Ходкевичі, або впливові українські родини. Шлюби навіть з польською шляхтою були серед волинських князів поодинокими випадками, тому шлюб князя Андрія Семена Збараського з Анною Гербуртівною (1630-ті рр.) і шлюб Яна Гербурта Щасного з княжною Єлизаветою Заславською (1601 р.) є беззаперечним доказом визнання заслуг і талантів роду Гербуртів.

Саме XVI і початок XVII століття є другим сплеском розвою Добромиля і околиць як маєтностей поважної родини Гербуртів. У XVI столітті Фельштин і Добромиль отримують статус міст на магдебурзькому праві. У середині XVI століття Гербурти вже є настільки заможними, що будують замок з каменю на Сліпій горі по-



близу Добромиля. У 1555 р. Ян Гербурт (батько Яна Гербурта Щасного), каштелян Сяноцький, Староста Перемишльський, при розподілі батьківського маєтку отримує у власність с. Боневичі, П'ятниці і Тарнаву. Добромиль на цей час був власністю Станіслава Гербурта, його дядька. У 1560 р. Ян Гербурт починає будувати на теренах с. Тарнави кам'яний оборонний замок

на місці спаленого у 1497 році татарами дерев'яного. На початку XVII століття замок було добудовано та реконструйовано його сином Яном Гербуртом Щасним. Таблиця над вхідною брамою замку подає рік його реставрації як 1614. Замок на важкодоступній вершині гори Сліпої фланкував найкоротшу дорогу з Хирова на Перемишль і був місцем тимчасового переховування від ворожих нападів для мешканців навколишніх сіл та містечок, що

мостиська, 20 ст.



належали Гербуртам: Фельштина, Боневич, Гарнави, П'ятниць, Добромиля. 1893 року В. Лушкевич обміряв руїни замку Гербуртів і зробив їх детальний опис та креслення. За його даними, нижня частина замку неправильної яйцеподібної форми, з річкового каменю, з мурами товщиною до 1,4 м, а верхня – на 4 м вужча, вже з цегли, і має характерні риси фахової оборонної архітектури доби Ренесансу. На користь того, що у замку таки не жили постійно, свідчить його мала площа. Натомість відомо, що у Фельштині і Добромилі були панські двори-замки, де власне і жила шляхта з родинами і челяддю. Якщо для Яна Гербурта-батька будова замку була перш за все питанням престижу, то Яну Щасному Гербурту він дуже придався у його опозиційній політиці. Адже він був активним рокошанином, навіть намагався здійснити

державний переворот. На його просвітницькі погляди, без сумніву, мала вплив особистість батька, людини дуже освіченої, який здійснив переклад «Хроніки про походження і справи польського народу» М. Кромера польською і видав її власним коштом 1571 р., а також просвітницька діяльність князя Острозького Василя Костянтина Костянтиновича (1523-1608 рр.), покровителя І. Федорова, Г. Смотрицького, З. Тустановського, Д. Наливайка та ін., з яким Ян Щасний через свою дружину перебував у родинних стосунках. Після смерти Яна Щасного у 1616 році рід Гербуртів занепадає і поступово зникає з історичної арени, по-перше, через немилість до роду короля Сигізмунда III Вази, проти якого інтригував Ян Щасний, по-друге, через вигасання представників чоловічої лінії роду, які масово гинули у війнах та локальних

олесько, 19 ст.



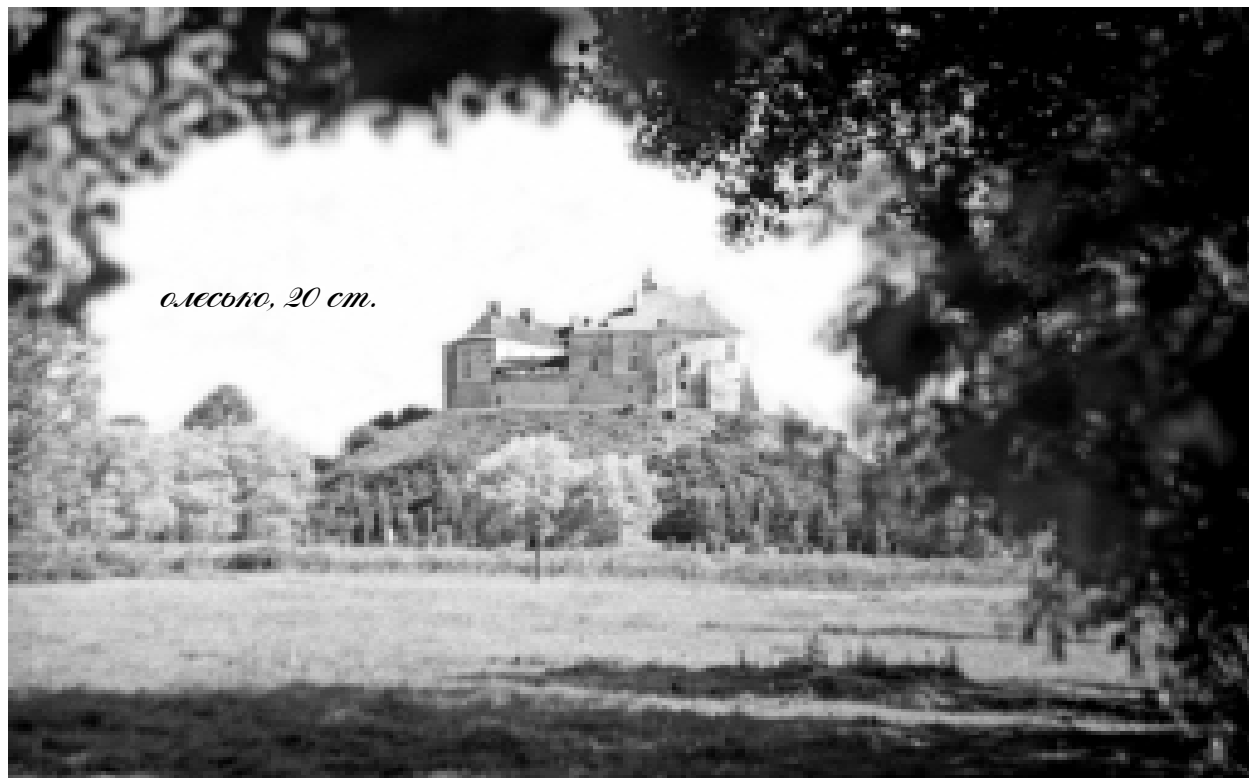
конфліктах. Добромиль та інші маєтності Гербуртів поступово переходять як посаг наречених дому Гербуртів у власність інших шляхетських родин: Чурилів, Конецпольських, Красінських.

Третій період зростання історичної ролі міста Добромиля пов'язаний із піднесенням у XVIII столітті василіянського монастиря в його околицях, найвпливовішого серед галицьких монаших обителів тієї доби. Для його утримання служили менші монастирі в Буккові, біля Фельштина, біля Перемишля та в Журавні біля Сяну, були прилучені чернечі осередки Св. Яна в Перемишлі, в Улучі, Рибнику біля Дрогобича, Колоденці біля Жовкви. Хоча австрійська касаційна політика оминула монастир, але через безліч урядових обмежень монастир став занепадати. Результати заходів з відновлення діяльності монастиря, які здійснив



1882 року Лев III, були нетривкими. У XX столітті монастир остаточно занепає і був закритий.

Історія Добромиля була б неповною без згадки про сусідню місцевість, яка з найдавніших часів пов'язувалась з його околицею – Пацлавську Кальварію: прадавнє місце паломництва руського населення з відпустом на Успення Богородиці. Комплекс Кальварії включав каплиці хресної дороги, каплиці на марійних доріжках, кілька храмів і монастир францисканців, закладений 1667 року. З середини XX століття Пацлавська Кальварія у складі земель Засяння відійшла до Польщі. В наш час перервана традиція щорічних відпустів у Пацлавській Кальварії відроджується, незважаючи на державні кордони. Цьому сприяє і відкриття Добромильського монастиря оо. Василіян 1992 року.



олесько, 20 ст.

На розвиток Добромиля як промислового центру дуже негативно вплинула II Світова війна: місто було сильно зруйноване, а жителі – на дві третини євреї – масово знищені. Сьогодні Добромиль – місто районного підпорядкування, внаслідок свого розташування при кордоні і збереження історичної забудови, в тому числі замку Гербуртів на Сліпій горі, донжону-дзвіниці і костелу XV століття у Фельштині (с. Скелівка) має перспективи розвитку як туристичний маршрут. На базі соляних шахт Добромиля, що нині не використовуються, міг би бути організований музей солеваріння.



nigeyrai, 19 cm.



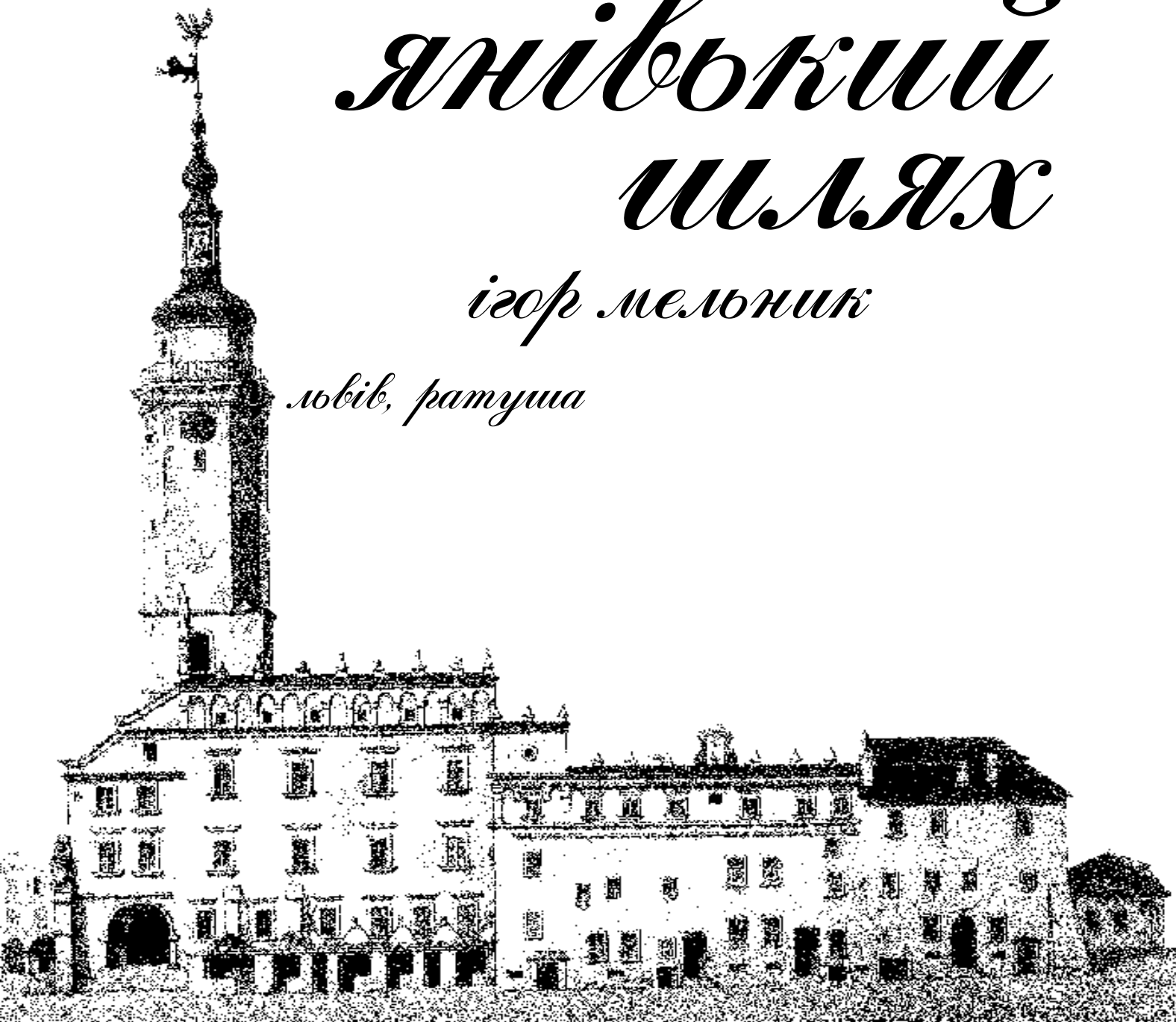
нигірці, 20 см.



Львівський Шлях

Ігор Мельник

Львів, ратуша



Починаємо цей шлях біля барокового храму св. Анни, на розі вулиць Городоцької та Янівської-Шевченка. Костел св. Анни було закладено у 1505 році на місці кривавої сутички кравецьких підмайстрів з міською сторожею. Барокового вигляду костел набув після перебудови у 1673 році. За советських часів інтер'єр храму знищено. Тут розмістили міські залізничні каси, а потім магазин меблів. Тепер храм використовує греко-католицька громада.

Трохи вище на вулиці Шевченка у 1897 році збудовано костел оо. Реформатів. Після війни тут був клуб, а тепер, після добудови куполів у візантійському стилі – церква Апостола Андрія Первозваного УАПЦ.

Янів

Містечко Янів (з 1945 року селище Івано-Франкове), з його мальовничими ставами і лісистими пагорбами, могло б стати рекреаційною та туристичною територією не лише для львів'ян, а й для всієї Центральної Європи. Щоправда, спроби влаштувати тут відпочинкові віли та пансіонати, озерні пляжі та купальні були, однак донині залишились лише спогади.

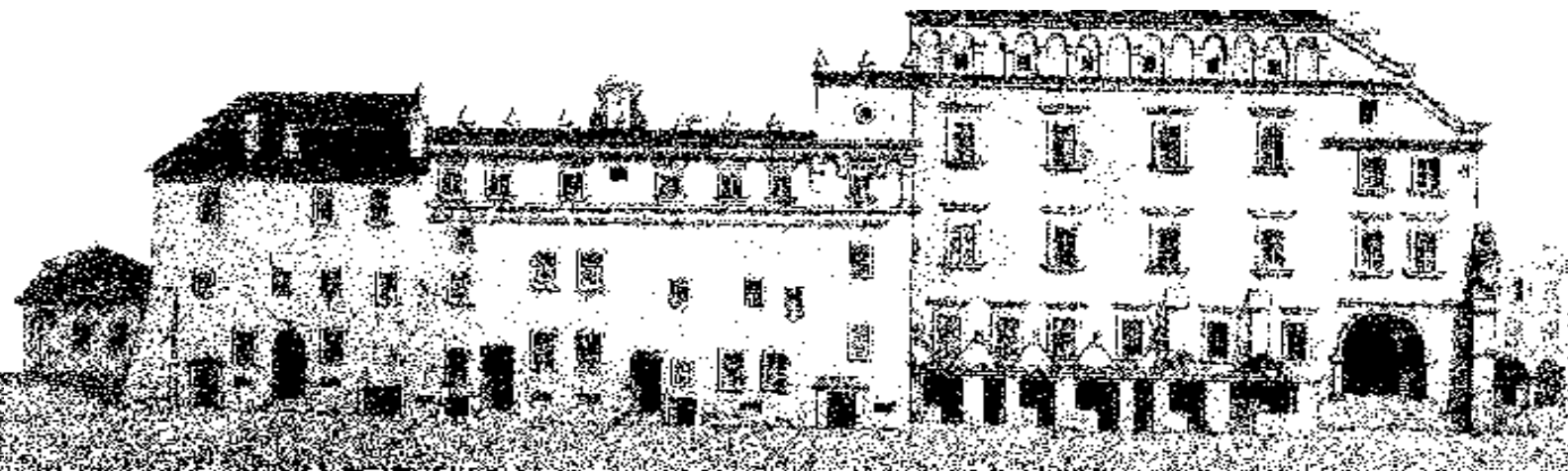
Містечко Янів заснував у 1611 році з дозволу короля Сигізмунда III Вази львівський підкоморій Іван (Ян) Свошовський. Дідич був спочатку

православним, навіть виступав проти унії, однак з часом став латинником, відписав домініканцям своє село Бірки і збудував у Янові костел. Тоді ж Янів отримав магдебурзьке право та привілей на два базарні дні у тиждень та два щорічні ярмарки. Місто, окрім торгівлі та ремесел, утримувалось також з рибальства, довоколишніх лісів та рідкісних рослин, з яких виробляли природний барвник «червець».

У 1895 році до Янова проклали залізницю, а на початку ХХ сторіччя містечко налічувало 2,6 тисяч мешканців, з них 27% греко-католиків, 28% латинників та 43% жидів. На невисокими будинками містечка височіють дзвіниці церков Вознесіння Господнього та св. Володимира і костелу Пресвятої Трійці, у якому була похована Констанція з Чарторийських Понятовська, мати останнього короля Речі Посполитої Станіслава Августа Понятовського.

У містечку є художнє професійно-технічне училище, в якому навчають майстрів мистецької обробки дерева та підтримуються традиції яворівської різьби та дерев'яної іграшки.

У 1984 році Янів став центром природного заповідника «Розточчя», який згодом був перетворений у Яворівський національний природний парк.



Кілька кілометрів перед Яновим, ліворуч від траси розташувалось село Страдч. У часи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства неподалік знаходився другий після Києво-Печерської лаври підземний монастир. Розміщувався він на високій горі, на лівому березі ріки Верещиці. Згадується в Галицько-Волинському літописі від 1242 під назвою «Печера Домажирова».

На вершині гори було укріплене городище. За легендами, ченців знищили татари, тому і село названо Страдч. За іншою легендою, коли люди в печері ховалися від татарів, перед нею явилась Матір Божа і своїм плащем, як стіною, закрила людей від ворогів.

У печері є церква Матері Божої Нерушимої Стіни, а за престолом – вхід до Печерської Лаври. На стінах святилища збереглися дві ікони, висічені у скельних стінах (ікона Христа Спасителя, увінчаного терням, та ікона св. Параскеви П'ятниці). Люди вірять, що пісок з цих печер оберігає дім від усякої нечисті, а вода з печерських стель може навіть вилікувати від різноманітних хвороб.

На мальовничій Страдецькій горі, вкритій сосновим лісом, у 1795 році збудовано муровану церкву Успення Матері Божої. Постала вона на місці дерев'яної церкви княжих часів. Цю церкву відзначали Римські Папи, надавши великі відпусти. На Страдецькій горі встановлено Хресну Дорогу (Кальварію) з Єрусалимськими відпустами, що дає право будь-кому з християн прийти на прощу й отримати повний відпуст своїх гріхів.

Навколо церкви – цвинтар. Тут поховано отця Миколу Конрада та дяка Володимира Прийму, яких жорстоко замучили енкаведисти. 26 червня 1941 року о. Миколу попросили висповідати і причастити стару хвору жінку. З парохом пішов і 36-річний дяк Володимир Прийма. Треба було переходити через шлях, яким відступали советські війська. Енкаведисти на конях спіймали їх і погнали до лісу, де закатавали. У червні 2001 року, під час свого візиту в Україну, Папа Римський Іван Павло II проголосив їх Блаженними.

янів; поч. 20 ст.



Біля Страдча є дендрарій Ботанічного саду Львівського лісотехнічного університету, закладений у 1963 році.

Новояворівськ

Місто Новояворівськ виглядає неначе советський мікрорайон, що невідомо як потрапив поміж соснових лісів. У 1963 році тут почали будувати селище Янтарне для будівельників та працівників Яворівського гірничо-хімічного комбінату. 1969 року поселення отримало статус селища міського типу з назвою Новояворівське. У 1985-му селище отримало статус міста. Про попередню назву нагадує назва залізничної станції «Янтарна». Зараз у Новояворівську налічується 26 тисяч мешканців — удвічі більше, ніж у районному центрі Яворові.



На сучасному гербі міста в лазуровому полі три золотих рівнобічних трикутники у два ряди та три зелені яворові листки в один ряд. Золоті пірамідки символізують сіркодобувну промисловість, яворові листки — назву міста.

У 1990-х гірничо-хімічний комбінат практично припинив видобуток та переробку сірки,

залишивши після себе кілька десятків квадратних кілометрів спустошених земель, засмічених відходами. Тепер на місці кар'єрів — Яворівське водосховище, на берегах якого в перспективі зможе відпочивати до 50 тисяч людей.

Шкло

На заході з Новояворівськом практично зливається селище міського типу Шкло, відоме з XIV ст. Унікальні лікувальні властивості місцевої сірководневої мінеральної води розвідано ще за короля Стефана Баторія. У Шклі лікувався король Владислав IV Ваза. Тут відпочивав і король Ян III Собеський зі своєю дружиною.

Ще за австрійських часів місцевий курорт став військовим санаторієм.

Статус селища Шкло отримало разом з Новояворівськом у 1969 році.

У Шклі збереглась дерев'яна церква св. Параскеви (1732 р.).

На північ від селища, на території кількох десятків виселених сіл, за советських часів створено Яворівський військовий полігон.



Яворів

462

Перша згадка про Яворів датується 1376 роком. У 1569 році Яворів отримує магдебурзьке право. Розвиток міста пов'язаний з іменами яворівських старост Якова і Яна Собеських. Найбільший розквіт Яворова припав на період, коли Ян став королем Польщі (1674-1696).

З усіх своїх маєтків і замків Ян III Собеський найдовше перебував в улюбленому яворівському дерев'яному замку, який стояв серед розкішного французького парку та каскаду ставів, багатих на рибу. Тут король приймав послів інших держав, проводив засідання сенату. А 1684 року в замку відбувся знаменитий банкет з okazji перемоги війська Речі Посполитої над турками під Віднем. Король запросив до столів з іменитими гостями депутацію міщан і селян та танцював з ковалихою з Кінця, що спричинило сенсацію.

У місті збереглась традиційна забудова та кілька пам'яток. Зокрема дерев'яні церкви Різдва Богородиці (1670 р.) на Малому передмісті та Успення Богородиці (1760 р.) на Великому передмісті, споруди Василіянського монастиря

(1621 р.), костел св. Петра і Павла (1639 р.), ратуша та Народний дім з початку ХХ ст.

В Яворові стоїть пам'ятник Митрополитові Андрею Шептицькому, який народився неподалік у селі Прилбичі.

Краковець

З яворівським Великим передмістям зливається село Наконечне Перше, яке переходить у Наконечне Друге. Через Наконечне пролягає міжнародна траса до кордону. На південь від Наконечного, в селі Калинівка, є найунікальніша пам'ятка Яворівщини – мурована капличка в розколотому блискавкою дубі, споруджена на початку ХХ ст.

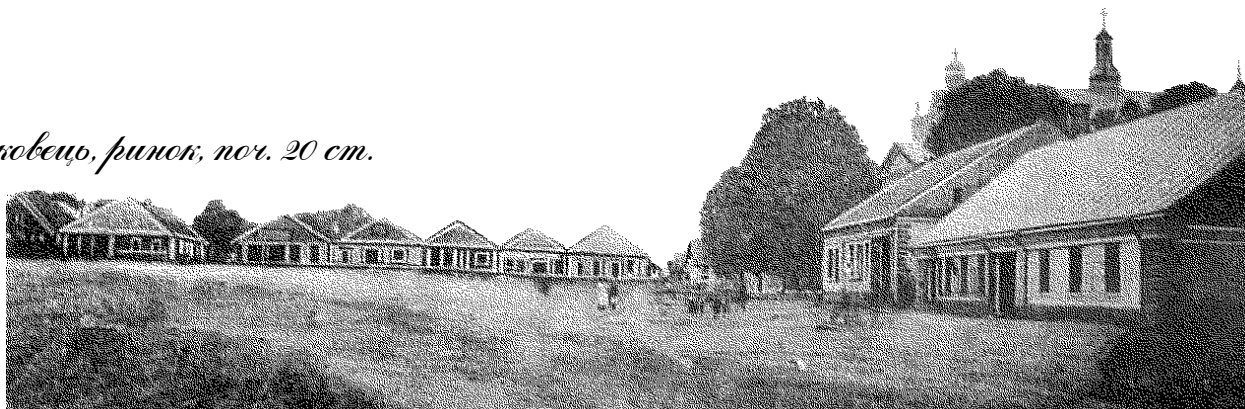
Поблизу українсько-польського кордону лежить містечко Краковець – тепер селище міського типу Яворівського району. Краковець (Краківець) відомий з XV ст. Ще у 1425 р. місту було надано магдебурзьке право.

У містечку стоїть величний костел св. Якова – чудовий зразок класичної архітектури з 1787 р. На жаль, зараз він у доволі занедбаному стані.

Поряд з містечком великий став, тому на гербі Краковця зображені на блакитному фоні три срібні риби.



Краковець, ринок, поч. 20 ст.



Тепер містечко відоме завдяки автомобільному пункту перетину кордону Краковець-Корчова.

Прухник

Після 1945 року на території Польщі, на колишніх українських етнічних землях, опинилось кілька давніх галицьких містечок — Любачів, Олешинці, Гораєць, Наріль, Чесанів... Серед них, коло самого кордону, є містечко з поетичною назвою Великі Очі.

Далі, за Сяном, лежать Радимно, Дубецько, Динів, Прухник, що загубився між Перемишлем та Ярославом.

Колишнє містечко Прухник, яке тепер є просто селом, відоме з XIV ст. Колись у містечку був замок, під яким в 1524 році розбили татарську орду. Від замку залишились рештки вежі, а про перемогу над татарами нагадують напівзруйновані каплички.

У 1657 році місто сплюндрували війська Юрія II Ракоці. За австрійських часів Прухник опинився далеко від залізниць і занепадав. 1888 року в містечку було 1,1 тис. мешканців (17% греко-католиків, 64% латинників, 17% жидів). У селах Прухницького деканату налічувалось тоді 50% поляків та 46% русинів.

У 1611 році в містечку збудовано церкву, з якої після останньої війни зробили будинок культури. Вимуруваний у 1636 році бароковий костел, оточений стіною з брамою, дотривав до нинішніх часів майже без змін.

Світові війни не надто зруйнували забудову містечка, однак у 1942-1947 роках з нього майже цілком зникло жидівське та українське населення.

На вулицях та ринковій площі містечка збереглися дерев'яні одноповерхові будинки з високими дахами, часом вкритими гонтою, з галереями на фасадах. Під цими піддашшями, які підтримують дерев'яні стовпи, колись у торгові дні викладали крам на продаж. Така забудова була типовою для більшості галицьких містечок у XVIII-XIX ст. Тепер вона збереглась у такій кількості лише в Прухнику, у якому час, здається, зупинився на сторіччя.

Ярослав

Ярослав уперше згадується в літописах у 1152 році. Ще 1323 р. місто дістало локаційний привілей від галицьких володарів. А 1375 р. місту було надано магдебурзьке право від намісника Галичини Владислава Опольського.



До середини XIX ст. Ярослав залишався приватним містом і належав по черзі Тарновським, Острозьким, Любомирським, Синявським, Замойським, Собеським, Чарторийським. У XVI-XVII в місті відбувались ярмарки, одні з найбільших в Європі.

У ті часи збудована ратуша та гарні ренесансові кам'яниці на Ринку. До пам'яток міста належать також барокові монастирі Бенедикток та Домініканів з початку XVII ст., греко-католицька церква XVIII ст. та гарна забудова кінця XIX і початку XX ст., що щасливо пережила війни.

В Ярославі народився славний галицький композитор Станіслав Людкевич.

Синява

Невелике галицьке місто Синява (поляки називають його Сенява) зараз належить до Ярославського повіту Підкарпатського воєводства. Містечко розташоване на правому березі Сяну, який колись був важливою торговою артерією, а в Синяві навіть був порт, звідки ліс та зерно відправляли по Віслі до Гданська.

Синява була на українсько-польській етнічній межі. Володимир Кубійович навіть включав саме містечко до польського боку, хоча навколишні села були переважно українськими. У селі Тепличі, на захід від Синяви, з 3,6 тисяч меш-

канців у 1939 році українці становили 82% мешканців та мали греко-католицьку церкву і кооператив «Єдність». В селі Дубно, на лівому «польському» березі Сяну, українців було 94%, у Лежахові – 90%, Пискоровичах – 84%, Дубровиці – 80%, Добрій – 74%, Красному – 58%, Монастирі – 55%...

У самій Синяві українців було небагато. У 1900 році серед 3,6 тисяч мешканців було лише 67 греко-католиків, 37% населення становили римо-католики, 62% – жиди. У жовтні 1939 року Синява опинилась у складі УРСР, кордон тоді проходив вздовж Сяну, лівий берег був німецьким, а правий – советським. Совети встигли тут навіть поставити пам'ятник Леніну. Після II Світової Синява з усім Надсянням перейшла до Польщі, більшість українців звідси було виселено протягом 1944-1947 років. Тепер їх тут залишилось небагато. У 1994 році в Синяві було відновлено греко-католицьку парафію Воздвиження Чесного Хреста.

Місто Синява не дуже старе. Його заснував у 1676 році волинський воєвода Миколай Ієронім Синявський. З його ініціативи розпочалось будівництво палацу, річкового порту, костелів і монастирів та й самого міста з передмістями Тарногородським та Ярославським. Згодом власниками містечка та околичних сіл стали магнати Чарторийські, внаслідок шлюбу

синява, замки



Марії Софії Синявської з руським (львівським) воєводою Августом Александром Чарторийським у 1731 році.

У 1772 році Синява разом з усією Галичиною увійшла до складу Австрії. Відтоді судноплавство на Сяні дещо занепало, містечко опинилось здаля від залізниць і не стало адміністративним центром хоча б повітового рівня, тож у XIX та першій половині XX ст. Синява залишалась торгово-ремісничим осередком місцевого значення. У місті було чотири ремісничих цехи — мулярів, шинкарів, ткачів та шевців. Існувала навіть фахова мулярська школа і будівничі з Синяви працювали в усій Галичині.

Під час I Світової війни в околицях Синяви велись у 1914-1915 рр. бої між австрійськими та російськими військами. Під час II Світової війни більшість єврейського населення було знищено, українці вивезені і населення міста скоротилось до однієї тисячі.

А в самому містечку залишилось кілька пам'яток переважно з XVIII сторіччя. Серед них збереглись ратуша та кілька міщанських кам'яниць. Бароковий парафіяльний римо-католицький костел був збудований у 1749 році і належав

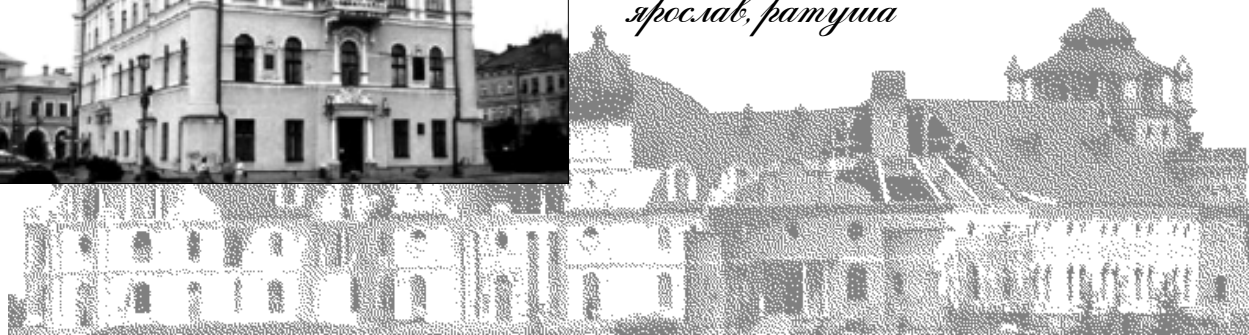
спочатку домініканцям. У підземеллях костелу є крипта, де поховані члени роду Чарторийських.

Греко-католицька церква в Синяві була спочатку дерев'яною. У 1788 році австрійська влада передала греко-католикам колишній костел Івана Хрестителя. До 1947 року в ньому була церква Вознесіння Господнього.

Палац з парком розбудовувався за зразками французького бароко. Нинішнього вигляду палац набув у 1881-1883 роках під час перебудови за проектом архітектора Б. Подчашинського. За часів ПНР палац та парк поступово занепадали. Його навіть використовували як полігон для навчання пожежників. Лише у 80-х роках палац відбудували. Зараз він використовується як готель.



Ярослав, ратуша



*юрко
прохасько*

Відень



Це – Місто не на пагорбах, бо на перший погляд воно пласке, як таріль з тафельшпіцом, як пательня для палачінків. Воно лежить в долині, долині Дунаю, а пагорбами оточене з двох і пів боків – знаменитим Віденським лісом, який насправді є найзахіднішими відрогами Карпат і водночас найсхіднішою прелюдією до Альп, передсмаком Альп. Це місто таки на пагорбах, бо чи не на кожному кроці надibuємо назви, які засвідчують існування цих гір, горбків, плато – подекуди колишніх, бо їх стерло житейське море цього вічного міста з малої літери. Натомість іноді вони ще й як відчутні: бароковий Шпіттельберг, Берггассе (19, Фройд кланяється), перепад висот між Старим Загальним шпиталем і Верінгерштрасе, перепад між

Ринком Ласунів, Нашмарктом і Гумпендорферштрасе (на ній цілковито, бездоганно, взірцево віденська каварня «Шперль» з батистовими фіранками на мосяжних кулках, на мосяжних-таки, потемнілих карнизах, плюшевими червоними сидженнями, мармуровими столиками, об які так лунко цокають неодмінні склянки з водою, кришталевиими шклами дерев'яного різьбленого порталу з молочно-білим декором витравленої по них рослинної плутанини) тощо тощо. Місто на пагорбах ще й тому, що давно вже заповзло своїми віллами, винарнями і замськими (колись) резиденціями на довколишні схили Віденського Лісу. Першим серед них був Бельведер принца Євгена Савойського,



і за його парканом — про це знає кожна дитина — починається відомо що.

Тому насправді пагорбів не сім, а значно більше, і це лише на користь Відневі, бо він, на відміну від інших міст, що трактують усе з містичною повагою, керується здоровою засадою «чим більше, тим ліпше». Тому навіть найзасадничіші, засновницькі австрійські перекази завжди мають дві версії: одну патетично-пієтичну, іншу — життєрадісно-кумедну, грайливо-легко-важну. Бо за чийм, власне парканом починалася Азія: Меттерніховим чи Євгена Савойського, і чи Азія починалася, чи Балкани? І чому завдячує Відень розквіт своїх каварень на початку XIX сторіччя: Віденському конгресові, чи, по-правді кажучи, кепському опаленню в бідермаєрівських помешканнях? Особливість Відня полягає в тому, що правдою в ньому є все. Чи, принаймні, і те, і те.



Тому й ми не надто довірятимемо цьому вже класичному виглядові на Середмістя з палацу Бельведер (тепер цей вигляд під охороною як пам'ятка барокової урбаністики), а станемо на одній з двох найславетніших гір — Лисій (Каленберзі) чи Леопольдовій. І та, і та були найважливішими підвищеннями в драмі останнього звільнення Заходу від турків 1683 р. Що ми звідти побачимо?

Найдалі — Трансданубія і Паннонська рівнина, горизонт конкуренції, небезпеки і величі, угорський обрій. За горою — недобудований Кльостернойбург, що мав стати австрійським Ескоріялом, але не став, попри те, що справжній Ескоріял теж замислили і таки збудували Габсбурги, щоправда еспанські. Догори за течією чудова Вахау, один з найгарніших ландшафтів Європи, виниця за винницею, і все дике і правічне. Далі Вайнфіртель і Вальдфіртель дільниці Нижньої Австрії, що відділяють (чи відділяють?) Відень



від Чехії, місце сільського усамітнення віденців. Найближче бачимо виноградники. Виноград римляни принесли зі собою, прикордонне місто на межі винової, пивової і горілчаної цивілізації, а також цивілізації паленки, сливовиці, цуйки, шнапсу, зрештою. Місто з виноградом, тому далі бачимо гойріги. Ціла дільниця Грінцінг – суцільні винарні. Посеред виноградників – окремі вілли, переважна більшість у барві «шенбруннської жовтизни».

Усе це нанизане на Дунай. Тому далі бачимо Дунай. І новий, і старий, той, що тепер перетворився на Дунайський канал, під орудою Карла Люегера і з візерунком на литих чавунних перилах мостів, станцій метра (яке було спочатку міською залізницею) Отто Вагнера. Ці неодмінно зелені. Ця зелень не має назви, але така сама невіддільна від Відня, як і шенбруннська жовтизна. Це темна, смарагдова зелень

віконних рам, віконниць, дверей, яка так добре поєднується з мосяжними клямками.

Відень лежить в долині Дунаю. Без Дунаю Відня ніколи б не було, і не тільки в географічному сенсі. Дунай промовистіший, ніж можна гадати. Це його течією, вниз за течією прийшли до Східної Марки німецькі колонізатори. Відтоді в цьому сенсі мало що змінилося. Німецькість продовжує бути головною течією, мейнстрімом, чинячи головний культурний вплив. Кожен інший елемент пробирається проти течії, долаючи спротив, і то не лише Дунаю, але й безлічі інших річок і річищ. Але врешті-решт йдеться завжди таки про Дунай. Отож: феномен Відня полягає в тому, що до нього важко діставатися Дунаєм проти течії, зате вже діставшись можна розраховувати на тріумф. Бо Відень дуже вичулений на новації. Сам він рідко чинить відважні виправи за новістю,



зате ту, яка (долаючи спротив) сама доплила до нього, радо вітає і засвоює. Для цього він має спеціальні пристосування: шлюзи. Відень розташований на Дунайському каналі, правильна його назва була б: Відень на Дунайському каналі. Це колишня головна течія, що дугою заходить до самого середмістя, торкаючись його асимптотично, приймає в себе води Відня-річки, і знову впливає з міста. Таким чином витворює — якщо подивитися з висоти пташиного лету — таке-от вушко голки, в яке важко увійти, але ще важче вийти. Бо хто спізнав Відня, той вже пропав. Vienna влилася у його вени.

Відень — плесо, куди все постійно стікається, шумує і вирує але від цього старі відстояні форми стають ще рафінованіші, каміння шліфується щораз більше, набуваючи подеку-

ди ознак нематеріальності. Місто-кит, яке фонтанує зайвим і затримує найкоштовніше, місто, де фабрикують квінтесенцію. Історична місія Відня полягає у синтезі старого і нового.

Мій найулюбленіший віденський настрій: на пл. Св. Стефана стоять тузині фіякрів. Важкий дух конятини мішається з легкими і леткими парфумами пасантів. Тут земне, заземлене, приземлене в бездоганній пропорції поєднується з етеричним. Це — понадчасова місія Відня.





*КОЛМБІЙСЬКИЙ
ШЛЯХ*

ігор мельник

львів, ратуша



Неподалік від храму св. Анни у Львові починається ще одна вулиця – Клепарівська. Вона пролягла під Гицлевою горою, або горою Страт (Mons supplicis). У 1769 році тут страчували гайдамаків. На вершині гори стоїть обеліск на честь повішених тут у 1847 році учасників повстання 1846 року Теофіла Вісньовського та Юзефа Капущінського.

По Клепарівській рухаємось на північ поміж Домом інвалідів та ветеранів австрійського війська, збудованим у 1855-1863 рр. за участі архітектора Теофіля Гансена, вихідця з Данії, та старим броваром «Львівської пивоварні».

За залізничною колією вулиця Клепарівська стає Варшавською – тут починається Клепарів, колишня приміська громада, відома своїм сортом черешень.

Про старі межі Львова, які проходили тут до 1931 року, нагадує вулиця Гранична. А сам Клепарів – це неначе законсервоване галицьке містечко першої половини ХХ ст., в центрі якого стоїть греко-католицька церква св. Андрія Первозваного, що її збудували у 1924-1931 рр. С. Тимошенко та Є. Нагірний. За нею клепарівський Народний Дім, у стилі українського модерну – неначе зменшена копія будинку «Дністра» з вулиці Руської. А навпроти, у колишньому костелику, міститься церква Івана Богослова. Довкола – одно-двоповерхові до-

воєнні будинки. Щоправда, тепер на тлі стандартної багатоповерхової забудови.

Далі колишне село Голоско, де Варшавська вливається у вулицю Замарстинівську, залишаючи лівобіч монастир св. Альфонса оо. Редemptористів. За ним на горбочку притулилась невелика церква Успення Св. Анни з 1775 р.

Брюховичі

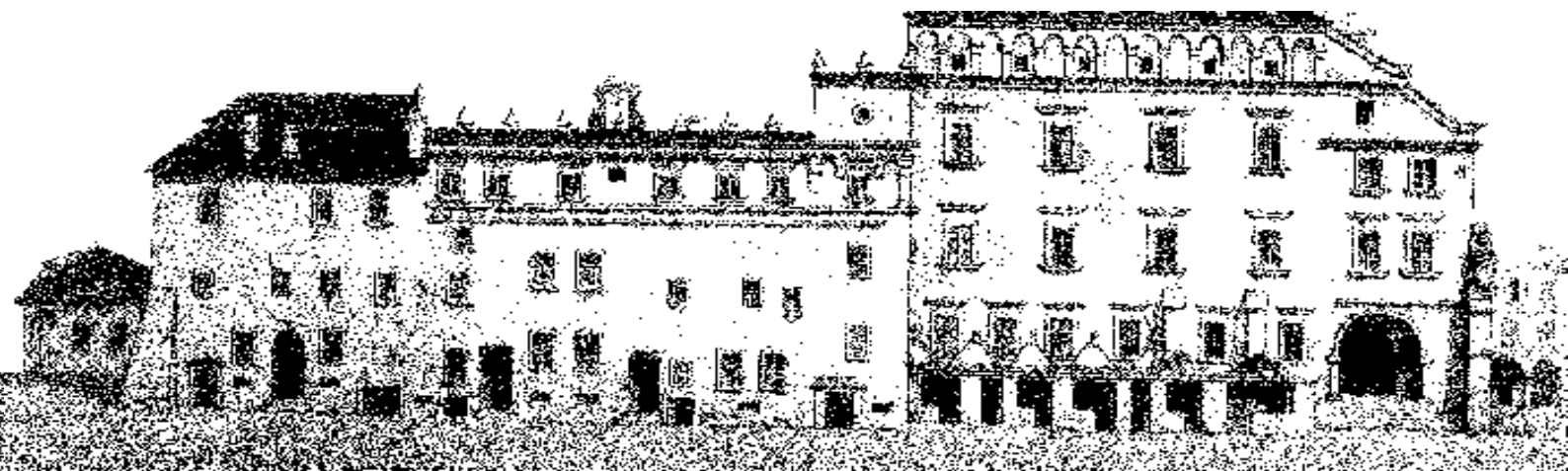
Брюховичі (Бруховичі) завжди вважались зеленими легенями Львова. На гербі Брюхович зображені у срібному полі на зеленій землі три зелені ялинки.

За австрійських та польських часів тут будували віли та пансіонати. На одній із віл, що належала інженерові Зарембі, відбулось у 1930-х роках криваве вбивство – справа Горгонової не лише облетіла газети всього світу, але і стала сюжетом для кінофільмів.

За советських часів тут збудували десятки дитячих таборів і профілакторіїв.

Нині Брюховичі інтенсивно забудовуються. Останнім часом тут з'явилися і свої високі школи: Львівський регіональний інститут державного управління, Вища Духовна Семінарія св. Йосипа РКЦ.

При в'їзді до селища, за цвинтарем, серед лісу можна побачити мальовничі скелі та залишки фортифікаційних споруд на схилах висоти



371,7. На її вершині мало бути колись язичницьке капище.

474 Крехів

Минаючи зарослі лісами схили Розточчя, добираємось до Крехова.

Крехів знаменитий своїм Василянським монастирем св. Миколая. Оборонний монастирський комплекс доби бароко розташований на південний схід за 3 км від села Крехова, біля мальовничих пагорбів, зарослих лісом. Монастир заснували у 1612 році схимники Києво-Печерської Лаври Йоїл і Сильвестр. Вони поселились у видовбаних у скелі келіях, і на її вершині збудували каплицю Покрови та поруч – каплицю св. Петра і Павла. Комплекс називається «Печерний монастир на скелі Тимоша». Датується він XIV-XVI ст. У другій чверті XVII ст. монастир перенесено на сучасне місце.

Будівництво мурованих споруд розпочато замість дерев'яних та земляних укріплень у другій половині XVII сторіччя. Значні перебу-

дови зроблено в середині XVIII ст. У 1908-1912 роках проводились реставраційні роботи. 15 лютого 1949 року Крехівський монастир було закрито і повністю віддано під дитячий будинок, який там вже існував 4 роки спільно з монастирем.

Після повернення монастиря оо. Василянам, у 1990 році була здійснена ґрунтова реставрація комплексу. У 2002 році збудована копія старої дерев'яної Преображенської церкви, відомої з давніх гравюр (існувала в 1658-1775 рр. у монастирському комплексі).

Ансамбль, який належить до визначних пам'яток оборонної архітектури України, має форму неправильного п'ятикутника, складається з оборонних мурів, веж (вежі-дзвіниці, надбрамної, північної та круглої), трьох корпусів монастирських келій, брами, церкви св. Миколая. Перед храмом і келіями – просторий майдан з квітниками і газонами.

Крехівський монастир віддавна славився своїми відпустами. Сюди прибували прочани

крехів, монастир оо. василіян



зблизька і здалека. У XVII-XVIII ст. Крехів притягував богомольців з-за Дніпра, з Волощини, навіть з далекої Греції та Криту. Поруч з монастирем відновлена ритуальна Хресна дорога, що від монастирських стін, з південних уступів гори Побійної, прямує на її вершину. Збереглась каплиця «Гріб Господній», якою завершується Кальварія.

За переказами, у вересні 1672 року, у період війни Польщі з Туреччиною в монастирі розмістився козацький загін під командуванням тоді ще молодого Івана Мазепи. Під час облоги монастиря один з його оборонців влучним гарматним пострілом вбив татарського воєначальника, племінника хана Селім Гірея. Налякані поганою прикметою, татари відступили. А на місці загибелі ханського родича, на честь успішної оборони монастиря, збудовано пам'ятник у виді кам'яної триметрової колони на постаменті. Він стоїть за 1,5 км на північ від монастиря на краю лісу біля польової дороги.

Однак гетьман Петро Дорошенко написав гнівного листа монахам з вимогою виплатити ханові великий викуп, аби не прийшло козацько-татарське військо і зовсім той монастир не зруйнувало. Тому ченці мусили продати усі свої золоті коштовності (разом із богослужбним приладдям), аби оплатити викуп татарам.

У самому селі Крехові збереглась дерев'яна церква 1724 року з цікавим іконостасом.

Магерів

На північний захід від Крехова розташоване містечко Магерів, засноване наприкінці XVI сторіччя. 1591-го року його засновник, Ян Магера, домогся надання місту магдебурзького права. Родовий знак Магерів «Равич» став гербом міста – на золотому тлі дівчина з короною сидить на чорному ведмеді.

У 1657 році біля Магерова відбулась битва між коронним військом та армією семигородського князя Юрія II Ракоці,



на боці якого воювали козаки. Кілька разів на місто нападали татари.

Якщо виїхати трасу, що веде з Жовкви до польського кордону, то за селом Воля Висоцька, лівобіч від дороги, під лісом видно залишки меморіального комплексу, збудованого на честь першого повітряного тарану, який здійснив тут 8 вересня 1914 року авіатор Нестеров. Його іменем за советських часів було названо Жовкву. Далі вздовж шосе пролягає залізнична колія з «кладовищами» старих вагонів та локомотивів. Можна було б колись зробити тут колійовий музей.

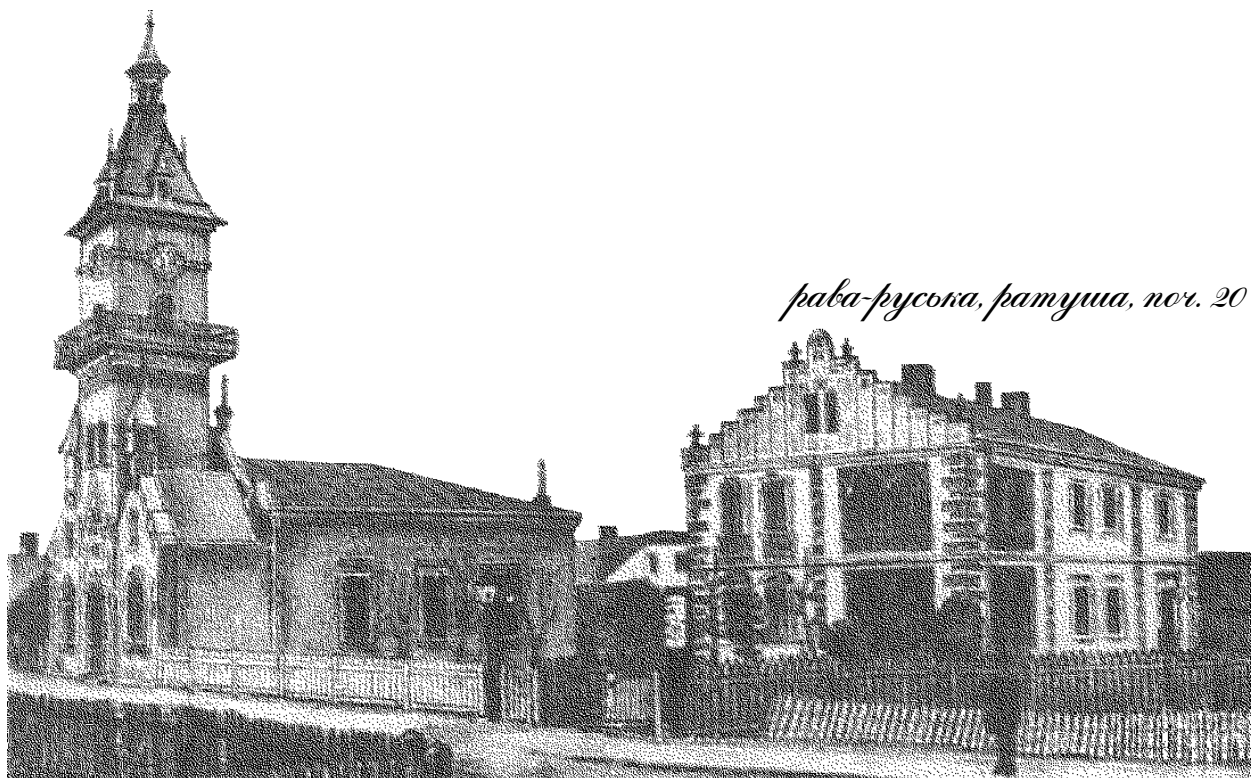
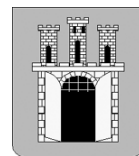
Рава-Руська

Місто Рава-Руська засновано приблизно 1455 року. Колись воно було значним торговим та комунікаційним центром. Тут перетинались залізниці Львів-Белзець-Люблін та Ярослав-

Сокаль. У 1698 р. у Раві відбулась триденна зустріч польського короля Августа II з московським царем Петром I.

У місті збереглися муровані костели св. Йосифа (1770-1776 рр.), св. Михаїла ордену Реформатів (1737 р.), церква св. Юрія (1846 р.). Нещодавно православна громада перевезла з Гуцульщини дерев'яну церкву Святих Мучеників Бориса і Гліба.

Після 1945 року місто опинилось у прикордонному «глухому куті». А на початку 60-х втратило і статус районного центру. Тому не дивно, що його населення так і не досягло довоєнного рівня – 11 тисяч мешканців. Дещо поживило економічну ситуацію Рави-Руської відкриття у 90-х роках минулого століття прикордонного автомобільного переходу.



рава-руська, ратуша, поч. 20 ст.

Потелич

За кілька кілометрів від Рави-Руської, по дорозі на Яворів, біля україно-польського кордону лежить село Потелич, славне своїм гончарним промыслом та архітектурними спорудами. У минулому це було місто Телич, вперше згадане в документах за 1223 рік.

Природні мінеральні багатства околиць Потелича, з прекрасною гончарною глиною, білим піском, придатним для скляних виробів, добрим вапняком і бурим вугіллям, робили поселення досить важливим осередком ремісничого виробництва. У 1498 році місту Потелич було надано магдебурзьке право. Воно стає одним із великих економічних центрів. Тут були знамениті гончарні майстерні, фаянсова фабрика, дві гути, броварня, гуральня, млини, воскобійня і чималий ремісничий промысел — ткацький, кушнірський, шевський, сідлярський, ковальсь-

кий, боднарський... На старому гербі міста зображено два перехрещені золоті ключі.

Більшість витворів потелицьких гончарів виготовлялась з білої глини, а в цілому світі нараховувалось лише до десятка таких родовищ. Різноманітність потелицьких глин та їхні високі пластичні якості сприяли розвитку різних видів кераміки, дозволяли формувати тонкостінні посудини найрізноманітніших форм і розмірів: вогнетривкий посуд — глечики, горщики, макітри, кринки, слоїки, миски, горнятка, різноманітні пічні кахлі, іграшки-свистунці, скарбнички тощо.

Пічні кахлі стали особливим виробом для гончарів Потелича на всі часи. Більшість кахлів були теракотовими, але досить часто рельєфний декор сполучали з одноколірною зеленою, жовтою, коричневою поливою.

477



Потелич знаменитий своїми пам'ятками дерев'яної архітектури. Три дерев'яні церкви стояли ще на початку ХХ ст. Найстарішою будовою міста вважають церкву Святого Духа. Збудована вона 1502-го року на кошти гончарського цеху. Церква є яскравим прикладом забудови бойківського типу з ступінчасто-пірамідальним переkritтям. При ній – 20-метрова вежа-дзвіниця на дев'яти могутніх стояках-стовпах, з яких деякі мають діаметр близько 70 см. Від церкви Пресвятої Трійці збереглась лише дерев'яна дзвіниця з 1545 р.

Потелич славився не тільки гончарством, а й малярством. Потелицькі ікони за своєю красою і привабливістю, технікою виконання не поступаються найкращим європейським зразкам. Найстарішою і унікальною є ікона «Святі Борис і Гліб», датована кінцем ХV ст. До нашого часу збереглись настінні розписи у церкві Святого Духа.

Кілька років тому в Потеличі було відновлено кладовище німецьких вояків, які полягли у ІІ Світовій війні.

Немирів

Немирів зараз є селищем міського типу Яворівського району. 1580 року король Стефан Баторій надав Немирову магдебурзьке право. У ХVІІ ст. Немирів став одним з найбільших в Галичині осередків паперового та скляного виробництва.

Перша дерев'яна церква в Немирові була збудована 1669 р. коштом белзького полковника Вікторіяна Стадницького на тодішньому Великому передмісті. У 1852 році на її місці коштом графа Мочинського була змурована нова церква Зіслання Св. Духа. У 1930 роках церкву розписував Дем'ян Горняткевич. Хоча 1945-1989 рр. церква була замк-



потелич, церква святого духа



нена, люди не дозволили влаштувати в ній склад.

1640 року в місті було збудовано синагогу. У Немирові зберігся юдейський цвинтар, один з небагатьох в Галичині. В містечку діє костел Пресвятої Трійці.

Місцеві мешканці здавна знали цілющі властивості мінеральних вод. Ще у 1814 р. місцевий дідич Мочинський заснував у Немирові лікувально-санаторний заклад із сірководневими ваннами.

У 1940-1958 році Немирів був районним центром. На старому гербі містечка зображений срібний одноріг на блакитному тлі. Це родовий знак «Боньча» дідичів Немирова Фредрів.

Замостя

Місто Замостя (Замосць) заснував 10 квітня 1580 року великий коронний канцлер Ян За-

мойські. Це було зразкове місто-фортеця Civitas Dei (Місто Боже). Початково його проектував і розбудовував в стилі ренесансу один архітектор – італієць Бернард Морандо.

За його проектами збудовано ратушу, арсенал, кам'яниці на Ринку, костел, академію, палац-резиденцію Замойських, до якого від Львівської брами вела вулиця Гродська – композиційна вісь міста. Організаційну структуру міського управління було запозичено у Львові.

Морандо проектував також міські фортифікації, які виявились найпотужнішими в Речі Посполитій. Замість витримало облоги і штурми військ Богдана Хмельницького 1648 р. та шведського короля Карла X Густава 1656 р. Статус міста-фортеці мало Замостя до 1866 року. Хоча йому довелося відіграти важливу роль і у війнах ХХ ст.



У серпні 1920 Замостя обороняла 6 Січова стрілецька дивізія УНР, якою командував генерал-хорунжий Марко Безручко. Українські січовики кілька днів стримували наступ кінної армії Будьонного на Варшаву, чим дали змогу Пілсудському виграти Варшавську битву. А 31 серпня біля Замостя, під містечком Комаровим відбулась остання в європейській історії битва кавалерії. Польські дивізії, що підійшли на допомогу Безручку, завдали поразки армії Будьонного і змусили її відступити.

У Замойській академії, заснованій 1594 року, студіювало багато українських просвітителів та церковних діячів. Серед них Касіян Сакович, Сильвестр Косів. 1706 року в Замості засновано василіянський монастир із церквою св. Миколая, а в 1767 – духовну семінарію. Синод уніятської церкви, скликаний в 1720 році в Замості, визначив основні норми церковного життя, які залишались незмінними аж до

Львівського синоду 1891 року. У 1783 р. греко-католицьку духовну семінарію перенесено до Львова. У 1784 році австрійська влада закрила Замойську академію, деякі її професори перебрались до Львівського університету.

У 1772 році Замостя увійшло до складу Галичини під австрійським пануванням, а 1815 року – до Російської імперії. За Берестейським миром 1918 р. Замостя мало належати до УНР, однак остаточно відійшло до Польщі.

Центральну частину Замостя у 1992 р. включено до Реєстру світової культурної спадщини ЮНЕСКО.

Холм

Вперше Холм згадується у 1240 році, коли Данило Галицький переніс епархію з Угровеська до Холма. Припускають, що Данило заснував Холм і сильно укріпив його, збудував тут чотири прекрасні церкви. Король Данило так полюбив



Триєдність, церква

це місто, що згодом зробив його навіть столицею своєї держави. Проте в 1256 році Холм дуже погорів (від «окаянної баби») і цю пожежу нібито було видно й у Львові. Данила Галицького та деяких його нащадків поховали в Холмі у соборі Пресвятої Богородиці.

У XIV ст. Галичину й Холмщину з Белзькою землею займає Польща. Адміністративно Холмщина ввійшла до Руського воєводства, яке включало також землі Перемиську, Сяноцьку, Львівську й Галицьку. Белзька земля творила тоді окреме, невеличке воєводство. Холмська земля пізніше поділялася на три староства: Холмське, Красноставське і Грубешівське. В 1392 році Холм отримав магдебурзьке право.

1648 року Богдан Хмельницький зі своїм військом ненадовго здобув Холм.

Після третього поділу Польщі 1795 року Холмщина відійшла до Австрії — до складу Нової Галичини. Та невдовзі, за рішенням

Віденського конгресу 1815 року, стала частиною Королівства Польського в складі Російської імперії.

Весь цей час Холм залишався осідком греко-католицької єпархії, яка обіймала також землі Південного Підляшшя. Від 1839 року це була єдина уніятська єпархія в усій Російській імперії. Однак і її ліквідовано в 1875 році і переведено на православ'я.

Насильницька ліквідація унії, а також запровадження російських звичаїв і російської мови в церкві на Холмщині спричинилися до того, що велика частина місцевого населення не захотіла приймати православ'я, потайки залишаючись уніятами чи переходячи на латинський обряд.

У 1912 році було створено окрему Холмську губернію і приєднано до Київського генерал-губернаторства. Однак це вже не змогло зупи-



нити процесу колонізації та латинізації холмщаків.

Коли у 1915 році російська армія відступала з Холмщини, десятки тисяч її мешканців під тиском російської влади залишили свою землю. Багато з них вже ніколи не повернулись, а ті, хто повертався, часто втрачали свої домівки та майно.

За умовами Берестейського миру, укладеного 9 лютого 1918 року, в межі Української держави мали увійти Холмщина та більша частина Підляшшя. Незабаром почалося формування українських державних структур Холмської губернії. Українським губерніяльним комісаром став відомий громадський діяч Олександр Скоропис-Йолтуховський.

Наприкінці 1918 року Холмщину зайняла новостворена II Річ Посполита. Українці намагались відродити на Холмщині національне життя. В 1922 р. було створено Товариство «Рідна хата» (аналог «Просвіти») та Центральний український виборчий комітет Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся. Із 20 обраних тоді українських послів до сейму шестеро були холмщакі. А першим головою Української пар-

ламентарної репрезентації став Антін Васильчук з Холма.

У 1930 р. польська влада повела справжній наступ на українців Холмщини. Було ліквідовано Товариство «Рідна хата», масово закривались православні церкви.

Після поразки Польщі у 1939 р. Холмщину включено до Генеральної губернії. Німці спочатку толерували українське національно-культурне життя. У повітових містах було засновано Українські допомогові комітети, організовано численні українські кооперативи. Розвинулася мережа шкіл, причому вперше на Холмщині вони перейшли на українську мову. У Холмі було відкрито українську гімназію й середню промислову школу. У 1940 р. відновлено Холмську єпархію, яку очолив митрополит Іларіон (проф. Іван Огієнко). Православним було повернуто собор Пресвятої Богородиці у Холмі й багато колишніх їхніх храмів в усьому краї.

Однак з 1942 року розпочалась збройна конфронтація між поляками і українцями, яка пізніше перенеслась на Волинь і Галичину.

Уже наприкінці 1944 року почалося виселення українського населення з Польщі на совет-



за мостя, площа ринок

ську Україну. Відділи УПА, які перемістилися на Холмщину, намагалися протидіяти цьому. Виселення тривало до середини серпня 1946 р., коли з Холмщини вивезли переважну більшість українців. Остаточним «вирішенням українського питання» на Холмщині стала акція «Вісла» 1947 р.

Нині на Холмщині є лише дев'ять православних парафій: у Холмі, Бончі, Угруску, Войславицях, Грубешові, Томашові, Тарногороді, Замості, Шиховицях.

У 1975-1999 роках Холм був центром окремого воєводства, тепер він входить до складу Люблінського воєводства як повітовий центр.

У місті збереглися деякі пам'ятки. Біля Замкової (Данилової) гори, на місці катедрі з князівських часів, в 1735-56 році було споруджено бароковий катедральний собор, який тепер є римо-католицьким костелом Різдва Пресвятої Богородиці. Поруч у 1711 році збудували палац греко-католицьких єпископів та колишній Василіянський монастир з XVII ст. Колишня барокова церква св. Миколая та духовна семінарія використовуються тепер як музей. Православній парафії Холма тепер належить церква

св. Івана Богослова, яку у 1852 році збудував царський уряд у московсько-візантійському стилі. Є в місті кілька костелів.

У Холмі 29 вересня 1866 року народився майбутній професор Львівського університету, голова НТШ, видатний український історик Михайло Грушевський.

Дорогичин

Перша літописна згадка про Дорогичин належить до 1142 р. У 1235 р. захопив місто мазовецький князь Конрад і передав його у володіння хрестоносцям. У 1238 р. Данило Галицький розбив під Дорогичином хрестоносців і приєднав місто до своїх володінь.

У 1253 р. дорогичинська церква Пресвятої Богородиці, яку збудував Данило, стала місцем його коронації на короля Русі. Данило і церковна ерархія погодилися на союз із римським престолом. Однак коли прихильний Данилові

замостя, ратуша



папа Інокентій IV помер, а військова допомога не надійшла, провалилася також ідея церковної унії, і Данило Галицький поїхав на поклін до ординців.

У 30-х роках XIV ст. литовському князю Гедиміну вдалося завоювати Берестя й Дорогичин. А після смерті у 1340 р. останнього з галицько-волинських володарів, Юрія II Болеслава, розгорілася багатолітня боротьба за західні руські землі поміж литовськими князями та польським королем Казимиром. Завершив її мирний договір 1366 р. – міста Дорогичин, Мельник, Бельськ, Бересть і Кам'янець визнані були власністю князя Кейстута Гедиміновича. Кордон, який виник тоді поміж цими землями та Волинню і Холмщиною, у більшій своїй частині був у 1569 р. закріплений як південний кордон Великого князівства Литовського, щоб згодом трансформуватися у 1939 році у міжреспубліканський, а зараз у державний українсько-білоруський кордон, який відділив від України кількасот тисяч українськомовних мешканців Берестейської області.



Хоча Дорогичин отримав 1498 р. магдебурзьке право, а в останні роки навіть став центром римо-католицької єпархії, він ніколи вже не досяг такого значення, як за короля Данила.

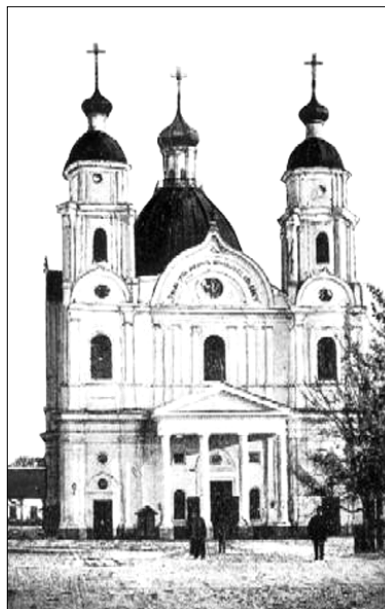
Зараз Дорогичин – невелике містечко Білостоцького воєводства з двома тисячами городян. Серед них – кількадесят православних родин, з яких вже мало хто говорить українською мовою.

Холм



холм, поч. 20 ст.

485



холм, оборонна вежа



*жовківський
шлях*

ігор мельник

львів, ратуша



Жовківською вулицею до війни називалась у Львові нинішня вулиця Богдана Хмельницького. Теперішня вулиця Жовківська (Св. Мартина, Декабристів) відгалужується від старої Жовківської навпроти станції Підзамче, між церквою св. Параскеви П'ятниці та костелом св. Мартина. Цей бароковий костел, закладений у 1736 р., десятиріччями був закритий для пересічних громадян. Тепер тут храм однієї з євангельських громад.

Жовківська, а потім Промислова, виводять нас на Збоїща. Там, на горі, за стандартними багатоповіхівками, до вулиці Загірної притулилась невелика симпатична греко-католицька церква св. Дмитрія, змурована у 1811 році на місці старого храму з XVII ст. У церкві зберігся цінний іконостас XVIII ст. з іконою «Святий Дмитрій» роботи знаменитого галицького маляра Івана Рутковича (1693).

Від церкви вуличками Загірною чи Нагірною можна вийти на дорогу до Жовкви.

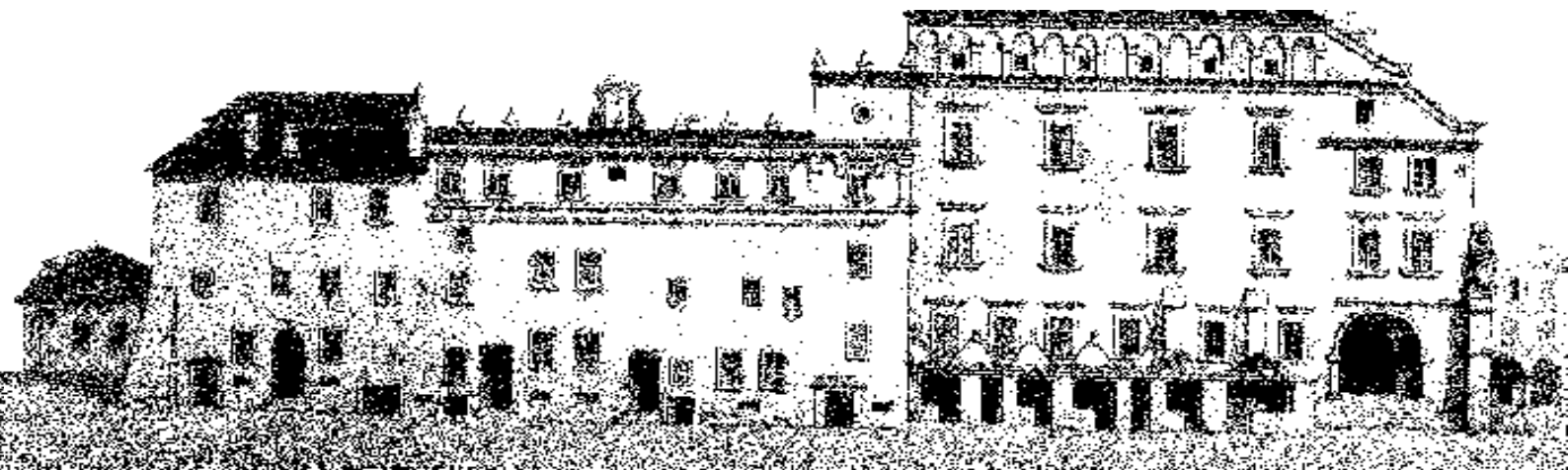
Куликів

Якщо їхати зі Львова, то Куликів постає перед подорожнім несподівано, коли дорога перевалить через зарослу лісом грядку за селом Великий Дорошів. Отих кілька гряд, які тягнуться паралельними пасмами на північ від Львова, — це сліди Великого льодовика, який зупинив своє просування під майбутнім Львовом.

З гряди дорога опускається у долину, завертає праворуч, а потім, біля старого млина — крутий поворот і знову підйом вгору, до костелу. Млин працює й донині, біля нього завжди крутяться селяни з возами та автами, наповненими мішками з зерном і борошном. Колись над річкою з гордою назвою — Думний Потік — замість електричного були водяні млини. А про костел св. Миколая повідають, що підземний хід від нього веде аж до Жовкви, до Домініканського монастиря.

Перша письмова згадка про Куликів датується 1399 роком, коли Галицький католицький архієпископ Якуб Стрепа освячує тут костел Пресвятої Трійці. До речі, це був один із перших костелів у цій околиці і до його парафії належало й тодішнє село Винники (згодом Жовква).

Насправді ж Куликів був заснований значно раніше, можливо, одночасно зі Львовом. Ось як пише про це Степан Шах (1891-1978), уродженець Куликова, відомий педагог, історик та громадський діяч: «Але є ще третя поселенча полоса по східній стороні «Розточчя», що тягнеться паралельно до попередньої — але далше висунена на схід від «Розточчя» з оселями Малехів (стара назва Малешків), Зашків, Дорошів Великий і Малий (стара назва Дорогошів), Куликів, Сулимів, Звертів, Артасів, отже



всіх їх назви закінчені на *-iv* і свідчать про XIII вік постановня цих місцевин, як і Львів. І якщо Львів був оборонним городом князя Лева Даниловича, так і ці вище вчислені місцевости мусіли бути подібними укріпленими оселями якогось боярина Мелешка, Зашка, Дорогоша, Кулика, Сулими і т. п. Оборонні т. зв. «стовпи» побудовані на язиковато закінчених горбах



східнього підніжжя Львівсько-Томашівського Розточчя могли бути оборонними станицями старого торговельного і військово-стратегічного воєнного шляху із Львова до Холма та ще далше на північ; їх завданням було боронити цього воєнного шляху перед східними ко-

човиками, татарськими ордами та всякого роду «ізгоями»; із тих кріпостей найсильніший, без сумніву, був «стовп» Кулика, бо він був з трьох сторін облитий широкими ставами, а шийка його зі заходу, була перекопана, наповнена водою і через це цілий Куликів город був островом, його замок був побудований на окремо стоячій острові). Куликів мав догідний обсерваційний пункт на своїй 353 м високій горі «Червоний Камінь», який ще і в першій світовій війні в серпні 1914 р. служив австрійцям за обсерваційний пункт в сторону північного низу (120 м понад поземом моря) і східню хвилясту рівнину, звідкіля надходила російська армія».

За иншими переказами, назва містечка походить від птахів куликів, які селились у цих місцях на болотистих берегах річок та озер. Тож

кулик є і в гербі містечка. Зокрема, на сучасному гербі у зеленому полі золотий кулик, над ним золотий лапчастий хрест. Щит облямований декоративним картушем та увінчаний срібною міською короною з трьома вежками. До 1963 року Куликів був районним центром, а після укрупнення районів містечко втратило цей статус і стало селищем міського типу нинішнього Жовківського району.

А у XV столітті Куликів мав ще й назву Бош, про що говориться у документах про передачу містечка в Дар Яну з Конєцполя. Тоді це було сильно укріплене місто-фортеця, що мало міцний замок, рештки якого (земляні бастіони) служать тепер трибунами стадіону, та оборонний костел св. Миколая, збудований у 1538 році на місці дерев'яного, заснованого ще у 1399 році. Костел зберігся дотепер. Колись усе місто було оточене валами, на яких зводились дерев'яні частоколи (паркани) з вежами.

Оскільки у містечку переважали русини, то й було в ньому кілька церков. Найдавніша згадка про церкву Успення Пресвятої Богородиці, розташовану в центрі міста, належить до 1515 року. На Жовківському (колишньому Белзькому) передмісті є церква Святого Великомученика Димитрія. Як пише дослідник історії Куликова Богдан Савчук, перша дерев'яна церква на Жовківському передмісті була збудована у 1709 році коштом передміської громади міста Куликова. Церква у 1721 році отримала при-



Куликів, поч. 20 ст.



вілей від королевича Костянтина Собеського. У 1880 році була зведена нова дерев'яна церква за проектом архітектора Сильвестра Гавришкевича, яку освятив митрополит Йосиф Сембратович.

На превеликий жаль, цей прекрасний храм 15 березня 1899 року згорів. Нинішній храм вимурувано у 1901 році на добровільні пожертви парохіян Куликова і Жовківського передмістя. Церква є мурованою хрещатою одноверхою спорудою, увінчаною банею, і дуже нагадує споруди відомого архітектора Василя Нагірного. У 1961 році храм був закритий і знищений, а знову відновлений 1990 року силами громади міста Куликова. У 2001 р. закінчено розширення церкви з прибудовою хорів.

На початку ХХ століття Куликів був особливим містечком, яке відрізнялось від інших малих міст Галичини насамперед етнічним та релігійним складом населення. Хоча кількість мешканців містечка за останні півтора століття мінялась мало і коливалась у межах від 3 до 4 тисяч, у ньому завжди переважало місцеве греко-католицьке населення.

Наприклад, за австрійським переписом населення 1910 року у Куликові з 3914 осіб греко-католиками назвало себе 63,7% мешканців. У той же час євреїв було 27,2%, а римо-католиків – 9%. Така висока частка греко-католиків на той час у Галичині була, окрім Куликова, лише у трьох містах – Миколаєві над Дністром,

Печеніжині та Тисмениці. Усі ці містечка були потужними осередками ремесла та промислів, які були не в чужинецьких руках, а провадились місцевим автохтонним населенням.

Товари куликівських ремісників до II Світової війни славились не лише на галицькому ринку, але й далеко за його межами. Продукцію місцевих шевців та чинбарів – славетні «куликовські буті» – оспівували навіть у батярських піснях Галицької столиці.

За совєтської влади вцілілих шевців позганяли до артілі, потім зробили в містечку взуттєву фабрику, яка стала філією ВО «Прогрес», і її продукція розчинилась у «совєцькому ширпотребі».

А хто не чував про куликівський хліб! Навіть на міжнародному львівському балачку говорилося – «куликовські хліб». Львівський літератор Маріян Гемар (1901-1972) на еміграції у Лондоні написав про це навіть ностальгійну оду.

Ще перед I Світовою війною хліб уже не возили з Куликова, а пекли у самій Галицькій столиці, зокрема у «Куликівській пекарні» Натана Шварца на вулиці Джерельній. Та після II Світової ніхто більше не випікав «куликівський хліб».

Зате ковбаса «Куликівська» пережила усі війни, революції та окупації. Донині на львівських базарах перекупки закликають скуштувати ковбаску «зі самого Куликова», хоча



справді «Куликівської» серед них не так вже й багато. Тільки втаємничені знавці та надійні ресторатори завозять до Королівського міста справжню, а не підроблену «Куликівську».

Це невелике містечко дало Україні і світові цілу когорту славних людей. Скільки-бо вийшло з Куликова усусувів, вояків УГА та УПА, діячів ОУН та «Просвіти», скільки вчителів, священників, ремісників, хліборобів, письменників! Скільки загинуло у війнах, в тюрмах, розпорошилось по засланнях та еміграціях, роз'їхалось «по столицях»! Згадаймо лише славетного просвітянина Степана Шаха (Перського), письменницю Агату Турчинську, о. Сильвестра Лепкого – галицького літератора та батька поетів Богдана та Левка Лепких. А ще народився в Куликові актор Богдан Ступка.

Жовква

Хоча наш шлях Жовківський, саме про Жовкву писатимемо найменше, бо цьому славному місту присвячена окрема розвідка в цій книзі («Жовківські укріплення» Ольги та Ігоря Оконченків). Це місто було однією з перших реалізацій концепції «ідеального міста» на галицьких землях і залишилось



зараз другим, поза Львовом, зібранням архітектурних пам'яток.

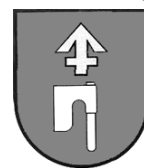
Великі Мости

До 1959 року Великі Мости були районним центром. Тепер це місто Сокальського району. Вперше поселення згадується у 1472 р. Назва походить від мостів через річку Рата. 6 червня 1559 року король Сигізмунд II Август надав Великим Мостам магдебурзьке право. На старому гербі міста зображено знак його дідичів Тенчинських «Топор» – на червоному тлі срібна стріла та обернена у лівий бік сокира.

У Великих Мостах засідав повітовий суд. До війни у місті також була поліцейна школа, яку за советських часів перетворено в навчальний центр прикордонних військ.

Белз

Як їхати зі Львова через Великі Мости, то здалеку видно місто Белз, яке височіє над болотистою долиною річки Солокії. Перше враження від Белза – сотні білих гусей, які є всюди: на берегах річки, на луках і пасовищах, на



Великі мости, поч. 20 ст.



подвір'ях і на вуличках. Місцеві люди жартують, що колись гуси врятували Рим, а тепер рятують Белз — давнє, славне місто, яке тепер опинилося у глухому прикордонні.

Здається, у Белзі час зупинився кілька десятиліть тому, коли місто втратило статус райцентру. Відтоді кілька християнських храмів та залишки старовинних фортифікацій химерно переплелися із казенними будівлями стилю недорозвинутого соціалізму та кількома вцілілими жидівськими кам'яничками. Кількаразова зміна державної належності (остання 1951 року) та складу населення призвела до майже повної втрати історичних традицій.

У 2001 році набрала чинності урядова постановою про надання Белзу статусу історико-культурного заповідника. Це створює для містечка шанс стати туристичним і рекреаційним центром.

Найдавніша згадка про місто датується 1030 роком, коли Ярослав Мудрий «взя Белзь». Тож Белз є найдавнішим містом Львівської області, яке згадується у писемних джерелах. Найстаріша частина міста, яка й донині називається «Замочок», була розташована на горбі, де зливалися річки Солокія та Річиця. У XII-XV століттях Белз був столицею окремого князівства, яке у різні часи потрапляло в залежність від

Галича, Києва, Кракова, а проте зберігало свою окремішність. З белзьких князівен обирали собі дружин володарі Польщі — Казимир Справедливий та Лешек Білий.

На зламі XII-XIII століть у Белзі князували володарі з волинської династії Мстиславичів — Всеволод, а потім його сини Олександр та Всеволод, який був двоюрідним братом Данила Романовича. Однак, між родичами точилася постійна боротьба. На початку осені 1210 року князь Данило вперше зайняв Галич. Було йому тоді 9 років. Його ж молодший брат Василько намагався закріпитися спочатку в Бересті, а потім у Белзі. Властиво, боротьбу за владу провадила радше їхня мати та угорські й польські покровителі малолітніх князів.

Олександр Белзький увесь час ворогував з Романовичами, Данилом і Васильком. З різним успіхом вони десятиліттями воювали за Белз. Нарешті у 1234 році князівство надовго перейшло до Романовичів. Зокрема в 1245-1269 роках на белзькому престолі князував Лев Данилович, потім у 1269-1301 — Юрій Львович.

Після отруєння Юрія II Болеслава у 1340 році Галичина стала об'єктом боротьби між Угорщиною, Польщею і Литвою. Зокрема польський король Казимир III Великий відновив свою умову з угорським королем Людвігом (Лайо-



шем) і, як пише Михайло Грушевський, «випросив грошей від папи, і силкував ся разом з угорським королем Людовиком підбити собі хоч би Белзько-холмські землі. Кілька походів робив він для сього, та мало звісток маємо про них. Найбільш визначила ся облога Белза 1352 р. героїчною обороною його... Людовик, стративши охоту до дальшої війни, покинув Казимира; той мусів також вертати ся з нічим...».



Саме тоді Белз втратив свою реліквію – чудотворну ікону Богородиці. Історія образу Божої Матері з Белза сягає перших століть християнства. Переказ відносить цю ікону Пресвятої Богородиці до ікон, які написав євангеліст Лука. Пречиста Діва дала списати апостолу Луці, майстерному живописцю, кілька Своїх зображень. Побачивши Своє зображення на іконах, Вона сказала: «Благодать Родженого від Мене та Моя з цими іконами так буде». Після Успення Богоматері віруючі зберігали ікони як особливу цінність.

Про появу ікони в Галичині є різні легенди. За однією, святий образ принесли сюди святі просвітителі слов'ян Кирило і Методій. В інших джерелах висловлюють припущення, що у Х столітті цією святою іконою благословили на шлюб з київським князем Володимиром грецьку

царівну Анну, яка відвезла її до Києва; потім святиню було перенесено в церкву князівського замку в Белзі. Прихильники цієї версії вважають, що ікона могла перейти у Белз через шлюби київських князівен з галицькими чи польськими князями. За іншими джерелами, цю ікону до Белза приніс князь Лев Данилович з Константинополя.

Легенди переповідають про чудо, яке сталося від святого образу під час перебування ікони у Белзі. Було це під час татаро-монгольської облоги міста. Обложені винесли чудотворну ікону на міські стіни. Одна із татарських стріл вцілила в лик Цариці Небесної. З рани на іконі потекла кров, а татарів огорнула повна імла. Вони підняли зброю один на одного і погинули під стінами Белза. Відтоді на святій іконі залишився знак у виді трикутної форми.

До 1377 року чудотворний образ був у храмі князівського замку в Белзі. Того року, влітку, король угорський та польський Людвіг (Лайош) з великим військом з'явився в Галичині і взяв в облогу Холм та Белз. Князь Юрій Данилович здався, але отримав від Людвіга великий викуп, а через два роки намісник короля Владислав Опольський надав місту Белзу торгів привілеї. У 1377 році князь Владислав перевіз чудотворну

Белз, поч. 20 ст.



ікону Божої Матері в галицьку столицю — місто Львів.

У 1379 році Владислав відмовився від місництва і передав Галичину Людвігу. Однак ще три роки він не міг вивезти святиню у свої володіння до Польщі. Припускають, що Пресвята Богородиця не хотіла йти в Польщу зі Львова. Тільки у 1382 році йому вдалося вивезти чудотворну ікону. Перебуваючи вже в своїх володіннях, князь Опольський у ніч на 9 серпня 1382 року зупинився на нічліг біля бідного сільця Ченстохови, де ікону Богородиці залишили на ніч у парафіяльній церкві Успення Божої Матері, що стояла на Ясній горі. Коли ж на другий день хотіли узяти святий образ із храму, то ніяк не можна було зрушити його з місця. Князь Владислав змушений був залишити чудотворну ікону на Ясній горі, а 9 вересня оголосив, що віддає свою парафіяльну церквичку на Ясній горі, біля Ченстохови, ченцям ордену

паулінів. У цьому монастирі свята ікона Богородиці перебуває донині. Її називають Ченстоховською. Ікона Богородиці — найбільша католицька святиня в Польщі.

У 1717 році Ченстоховську ікону Богородиці було «короновано» вінцями, які прислав з Риму Папа Климент XI.

З іконою втратив Белз і статус незалежного князівства та потрапив під владу мазовецьких князів. А у 1462 взагалі було ліквідовано Белзьке князівство, і місто стає центром воєводства, до якого увійшли Белзький, Бузький, Грабовецький, Любачівський та Горodelський повітстарства.

У 1509 році Белз отримав магдебурзьке право і протягом XVI-XVII століть був важливим торговельним і ремісничим центром, хоча і відставав від центру сусіднього, Руського воєводства — Львова. Белз користувався правом складу солі та збору мостового мита за переправу через ріку Солокію. Белзькі хутряні та шкіряні вироби славились по всій Речі Посполитій. Крім кушнірства, розвивалось і шевське, ткацьке, кравецьке, бондарське, ковальське ремесла, представники яких були об'єднані у цехи. В околицях випалювали славетний белзький поташ, який ріками сплавляли на експорт



до Гданська. Тоді місто Белз налічувало до чотирьох тисяч мешканців — майже вдвічі більше, ніж тепер.

Через Белз неодноразово прокочувалися війни. У 1499 та 1502 роках татари двічі здобували місто. До 1620 року місто було обведено потрійними валами з чотирма брамами — Львівською, Сокальською, Люблінською та Замойською. У ті часи у Белзі вже було кілька церков, один костел та знаменита оборонна синагога.

Богдан Хмельницький під час свого походу на Замостя у 1648 році оминув Белз, але татарські набіги, напади шведських, козацьких загонів, постої «свого» коронного війська, запад торгівлі руйнували міську господарку.

1772 році Белз, разом із Галичиною увійшов до складу Австрії. Воеводство було ліквідовано, але деякий час Белз виконував роль центру адміністративної округи — циркуля. Від 1783 року центр округи було переведено до Жовкви і з адміністративних установ в Белзі залишились лише повітовий суд та податковий уряд. Ще недалеко протягнули австрійсько-російський кордон і містечко Белз опинилось «у глухому куті» на задвірках Габсбурзької імперії.

«Солокія ріка тиха, глибока і рибоплідна перекараує в своєм переході до Буга на дві частини славиму, плодоносну Белзьку Землю, над нею то на лівому березу, при устю розкошної річеньки Річци, на космику ни то стоїт, ни то

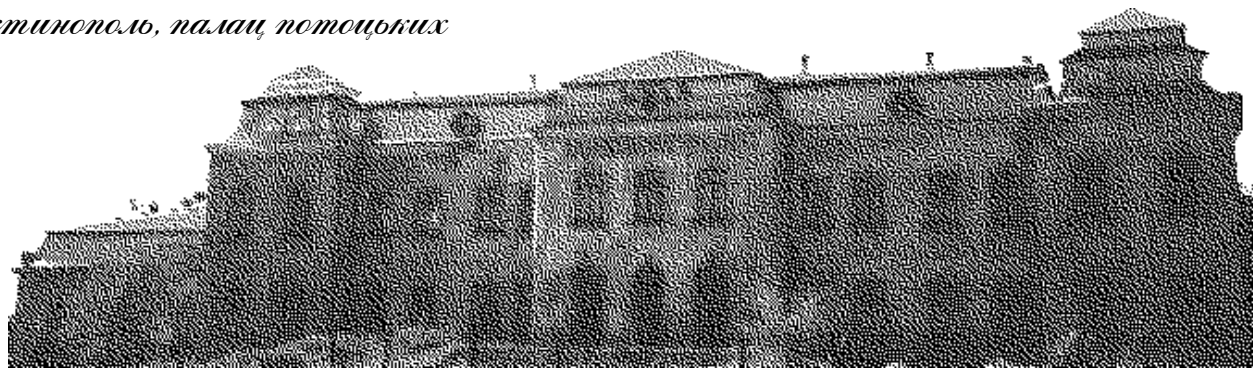
лежит Белз, колишній багатий брат і других знаних руських городів, мов той згорбатилий, розбитий великан, под першись на худих руках, дивится в ріку, тай в журбі своей почорнілий, подобен брату Галичу, відай шукає і питає: где їх давне богатство, що то временем зметіло і водою полило?!» — писав о. Теодор Лисяк у віденському «Вістнику для русинів Австрійської Держави» у 1852 році.

У час занепаду своїх адміністративних та господарських функцій містечко Белз стало значним релігійним центром юдейської релігії, оскільки тут оселився чудотворний хасидський цадик Шалом Рокеах. Від того часу звання цадиків передавалось у родині Рокеах від батька до сина, а до міста з'їжджались його учні хасиди. Багато з них оселялись тут назавжди.

Якщо на початку ХІХ століття жиди становили лише 20% населення містечка (греко-католики — 45%, римо-католики — 35%), то за переписом 1910 року юдеїв налічувалось вже 60%, а греко- і римо-католиків по 20%). Зростала і людність міста. Після того, як у 1884 році біля Белза проклали залізницю Ярослав-Рава Руська-Сокаль, у ньому налічувалось вже понад чотири тисячі мешканців (як і в часи економічного розквіту початку ХVІІ століття).

До початку І Світової війни населення Белза зросло ще у півтора рази, розвивались ремесла і торгівля. Щочетверга у містечку проводились базари, а 9 і 31 січня, 17 березня, 14 квітня, 24

христинополь, палац поточних



червня, 1 серпня, 13 жовтня, 28 листопада і 12 грудня – ярмарки. Через австрійсько-російський кордон перекидалась велика кількість контрабандних товарів, що теж сприяло збагаченню мешканців міста.

Через Белз кілька разів прокочувались фронти I Світової, українсько-польської та польсько-більшовицької воєн, що спричинило певний занепад містечка і зменшення його населення. У міжвоєнний період, поряд з жидівськими та польськими підприємствами і кооперативами діяли тоді й українські організації – «Просвіта», Народний дім, Товариство ремісників, Спілка для збуту худоби.

У ті часи містечко прославив шлягер «Штейтеле Белз», який донині належить до найвідоміших у світі єврейських мелодій.

христинополь, церква св. володимира



Особливо відчутних втрат зазнав Белз у 40-х роках ХХ століття. Внаслідок пакту Ріббентропа-Молотова містечко опинилось на німецькій стороні і вздовж річки Солокії проліг кордон між ССРСР та Генеральною губернією III Райху.

За часів гітлерівської окупації було винищено майже все жидівське населення міста. Після війни Белз опинився на території Польщі. Майже все українське населення містечка та навколишніх сіл було переселено до УРСР, а тих, хто уникнув репатріації, виселили поляки у 1947 році під час операції «Вісла».

До того ж у липні 1944 року німецькі війська кілька днів затято обороняли містечко. Внаслідок обстрілу советської артилерії та бомбардувань у місті було зруйновано понад дві третини будівель. У 1950 році Белз був невеликим польським прикордонним містечком.

У 1951 році на основі договору між ССРСР та Польщею, Белз, Угнів, Варяж, Христинополь, обміняли на район Устрик Долішніх. Містечка передавались порожніми – усі поляки були виселені. Його знову заселяли мешканці сіл Галичини та переселенці з усього ССРСР.

На 50-ті роки ХХ століття припадає деякий період розвитку міста, відколи Белз став центром Забузького району. Було збудовано кілька адміністративних будинків у стилі «соцреалізму» та дрібних підприємств. На схід від Белза будувались шахти Львівсько-Волинського басейну

та виросло місто Червоноград, де знайшли роботу багато мешканців містечка.

496 Однак у 1962 році Забузький район увійшов до складу Сокальщини і Белз знову втратив свої адміністративні функції.

У місті ще збереглися значні архітектурні пам'ятки: ратуша, залишки оборонних мурів, шестикутна оборонна башта з 1606 року, залишки домініканського монастиря та костелу, деякі цікаві будинки XIX – першої половини XX століть.

Белз залишається місцем паломництва юдеїв-хасидів на шляху Лежайськ-Белз-Жовква-Броди-Бердичів-Межиріччя-Умань. В околицях міста збереглися гарні ліси і чисті водойми.

Угнів

Хоч сьогодні Угнів є найменшим за кількістю населення містом України, проте має славу історію. Вважають, що на місці Угнева вже у княжі часи було поселення, хоча перша згадка про нього стосується 1360 року. А вже у 1462 р. місту було надано магдебурзьке право. В Угневі були ремісничі цехи – шевський, ткацький, кушнірський, ковальський, гончарський. Особливо славилось шевське ремесло, яке розвивалось майже до XX сторіччя, але занепало, як і в Куликові, з розвитком фабричного виробництва

взуття. Характерні угнівські підківки до чобіт нагадували давньоруські кінські підкови.

Були колись в Угневі підземні ходи, а також валя з трьома брамами. Залишки валів збереглись донині. А одна вежа зображена на гербі міста. Тяжко пережило місто події XVII сторіччя: татарські напади у 1621 році, моровиця 1624 року, пожежа 1632 року, козацькі походи за часів Хмельниччини. Від того часу залишився в місті костел оборонного типу.

Угнівська латинська парафія відома з 1470 року. Дерев'яний костел згорів у XVII столітті. 1695 року за проєктом архітектора Ленартовича побудовано вже новий цегляний храм Успення Пресвятої Богородиці. Німецька артилерія під час обстрілу Угнева 15 червня 1915 р. збила одну з веж. Після цього їх відбудували в сучасних формах, проте кілька років тому буря звалила завершення однієї з них. Дуже понижений у советські часи, Успенський костел потребує негайного порятунку.

Кам'яна церква побудована на тому самому місці, де стояла дерев'яна василіянська церква. Міщани відбудували спочатку пресвітерію. А Степан Жуковський у 1855-1857 рр. добував решту церкви власним коштом, за що одержав хрест від Папи. У 1893 році церкву відновлено за проєктом Василя Нагірного. Уродженець

сокаль, поч. 20 ст.



Угнова о. Василь Романовський у 1902-1914 роках добудував притвір-бабинець та галерею, перебудував хори, пробив новий вхід у північній стіні. Над бабинцем поставлено два куполи. З балкону церкви в листопаді 1918 р. було проголошено українську державність.

Угнівська церква перед II Світовою війною була однією з найкраще розмальованих церков Галичини. Автор чудового живопису — митець Дам'ян Горняткевич розмалював її в 1933-1936 рр.



Степан Жуковський, фундатор церкви, побудував у містечку бурсу. Фундація подружжя Жуковських давала змогу українським міщанам віддавати своїх дітей на науку до гімназій та університетів.

Один із галицьких просвітителів о. Теодор Лисяк, народжений в Угневі в 1817 році, згадує: «Містечко то еще за моєї молодости красше і богатше виглядало, як нині — а ознаки валів свідчать о его старинности. Міщаньство трудолюбиве, багате і горде, занималось торгівлею, брики їх їздили з товарами межі Холмом, Замостем, а Львовом. Пізнійше, коли замкнено границю, они взялися до ремесла... Заможність уможливила їм посилати своїх дітей до школи, тому в ряди-годи по 40 священників родом з Угнова виповняло ревню свої обов'язки і

присвячувало другим своїм патріотизмом та чесним характером, що згадаю тільки Хоминських, Трохимовичів, Кириловичів, Мамурських».

Однак за Австрії наприкінці XIX ст. українців було усунено від управи містом.

Проте культурний рух серед українців зростає. У 1885 р. побудовано школу та читальню «Просвіти», за о. В. Романовського засновано кредитно-позичкове товариство «Руска каса в Угнові». За Польщі були в Угневі філії спортивного товариства «Сокола», «Сільського господаря», «Народної торгівлі».



Дуже постраждав Угнів у часи II Світової війни. Після війни місто опинилося неподалік кордону. Самих же угнівців виселили большевики в 1944-1946 рр., зокрема польське населення — до Польщі. А євреїв винищили німці ще під час війни. Про ті роки нагадує пам'ятник борцям ОУН-УПА м. Угнева й Угнівщини, які загинули у боротьбі за волю України.

Населення міста сягло свого піку ще в 1890 році — 4,7 тисяч. Відтоді воно постійно зменшувалося. 4,5 тис. — в 1900 р., 3,9 тис. — в 1939 р., 1,9 тис. — у 1959 р., 1,5 тис. — в 1970 р. й 1021 — мешканець згідно з переписом 2001 року. Інші найменші українські міста — Берестечко, Устилуг, Герца — принаймні вдвічі більші.



Христинополь

498 Тепер Червоноград. Сучасний Червоноград розділений заплавою на старе (давнішня назва Христинополь) та нове місто (побудоване в зв'язку з розвитком вугільного басейну), що з'єднуються дамбою. Міській раді підпорядковано селище міського типу Гірник та місто Соснівка.

Територію на берегах Бугу, Солокії та Рати було заселено давно. У 1692 році Фелікс-Казимир Потоцький, який став воєводою Краківським і коронним гетьманом Польщі, заклав на частині земель села Новий Двір містечко, яке назвав на честь своєї дружини Христини з Любомирських, Христинополь.

Намір заснувати нове місто на цих землях виник у родини Потоцьких значно раніше, тому що вже в 1609 р. Потоцькі побудували на цих землях костел Святого Духа і монастир. Другою спорудою міста став палац, закладений 1691 року. Відомо, що дерев'яний костел простояв

недовго і згорів. На його місці син Фелікса-Казимира Потоцького Юзеф у 1703 р. будує новий мурований костел, який у 1988 році в зруйнованому вигляді було передано православної громаді церкви св. Володимира, яка його відбудувала.

Навколо палацу і костелу стало рости місто, споруджувалися приватні будинки, які в ті часи будували з дерева. Славитися Христинополь почав відтоді, як тут осів син Йозефа Потоцького Францішек Салезій Потоцький – воєвода Київський, один із наймогутніших у ті часи магнатів польських. Жив Салезій Потоцький у прекрасній резиденції, збудованій 1736 року на місці старого палацу. У своєму маєтку він тримав власне військо, яке складалося з піхоти, кавалерії й артилерії. Поруч із палацом Потоцьких розташовувалися костел Святого Духа і монастир бернардинів, які за своїм стилем були близькими до архітектури палацового комплексу.



сокаль, поч. 20 ст.

Останньою фундацією Францішка Салезія Потоцького в Христинополі була церква святого Юра і монастир василіянів. Ця будівля завершила формування центральної частини міста. Церкву і монастир зводили за проектом архітектора І. Зальнера і поєднували риси пізнього бароко і класицизму. Зовнішній вигляд і внутрішнє планування підкреслювали їх належність до східного обряду.

Після поділу Польщі в 1772 р. Христинополь разом з усією Галичиною відійшов до Австрії. Потоцькі залишають Христинополь, і він переходить у володіння австрійського уряду в кінці XVIII ст. Відомо, що до середини XIX століття у місті було четверо господарів. Це позначилося на становищі міста: воно занепадає. Хоча це не завадило відомому венеційському гуманісту і аферисту Джакомо Казанові відвідати містечко з куртуазною та, очевидно, шпигунською метою.

Під час I Світової війни містечко було дуже знищено, пошкоджено і замок Потоцьких, в якому солдати повіривали двері, вікна, порозвалювали печі, комини, сходи. 19 вересня 1939 року Христинополь без бою зайняли німці. Частина старого міста, де жило єврейське населення, було спалено, а 90% жидівських сімей покинули місто. Советсько-німецький кордон до 22 червня 1941 року проходив повз містечко вздовж річок Західний Буг і Солокія. Під час II Світової війни частина вихідців з Христинополя влилася в ряди УПА і вела боротьбу як проти фашистських поневолювачів, так і проти польських озброєних загонів. У липні 1944 р. советська армія, вибивши невеликий німецький гарнізон, звільнила Христинополь. Однак місто перейшло до Польщі, і знову повз нього проходив кордон, тепер вже польсько-советський. 15 листопада 1951 року було укладено нову угоду



з Польщею про обмін Забужжя на район Устрик Долішніх, Христинопіль увійшов до складу Української ССР і був перейменований на Червоноград.

Советський Червоноград розвивався на основі розвіданих покладів кам'яного вугілля. У 1950 році розпочалося будівництво шахт. Робочу силу становили місцеві жителі та шахтарі Донбасу, що приїхали допомагати.

Сокаль

Сокаль є найпівнічнішим містом Галичини і лежить на березі Західного Бугу недалеко від межі з Волинню, яку до 1939 року називали «Сокальським кордоном».

Поселення, на місці якого потім виникло місто Сокаль, входило до Белзького князівства, яке утворилося близько 1170 року. Сокаль вперше згадується в історичних джерелах у 1377 році. Існує декілька версій щодо походження назви

Сокаль. Найпоширеніша з них виводить назву міста від птаха сокола.

У 1424 році місту надано магдебурзьке право. Сокаль перебував у складі Белзького князівства, а потім воєводства, Речі Посполитої. До наших днів зберігся зразок печатки міста початку XVI ст. із зображенням сокола.

У XV-XVI ст. Сокаль часто зазнавав спустошливих татарських нападів. Після Сокальської битви 1519 року, в якій татари перемогли українсько-польські війська на чолі з князем Костянтином Острозьким, місто було спалено дотла.

У 1594 році в сокальській церкві св. Миколая відбулася попередня нарада церковних єрархів про унію з Римом, яка була згодом проголошена у Бересті.

За часів Хмельниччини через Сокальщину кілька разів проходили з боями козацькі, польські, московські, мадярські війська. Місто та околиці були спустошені.



сокаль, поч. 20 ст.



У 1772 році Сокаль потрапив під владу Австрії. З середини XIX ст. місто стало своєрідним невеликим курортом. Довколишня шляхта будувала літні відпочинкові будинки над Бугом, даючи початок вул. Шляхетській (тепер Богдана Хмельницького). У 1885 році до Сокаля проведено залізничний шлях, що стало новою епохою в розвитку міста. 1891 року Сокаль, згідно з краєвим законом, було віднесено до 30 найбільших міст Галичини: населення його складало понад 8 тисяч осіб. У 1910 році в Сокалі було вже 11,6 тисяч мешканців (з них 28% греко-католиків, 33% латинників та 39% жидів).

У ті ж часи розгортається українське громадсько-політичне життя, провідником якого був видатний політичний діяч, майбутній президент Західно-Української Народної Республіки Євген Петрушевич (1863-1940). Після отримання ступеня доктора права Петрушевич відкрив у Сокалі адвокатську канцелярію. Він виявив себе талановитим організа-

тором суспільно-політичного й культурно-освітнього життя у віддаленому від галицької столиці повіті. Із утворенням у 1899 році Української національно-демократичної партії Євген Петрушевич став її активним членом. На виборах до парламенту 1907 року його обрано послом від великої виборчої округи Сокаль-Радеків-Броди. Серед 30 українських депутатів він став одним із лідерів (поряд з Костем Левицьким), а згодом головою парламентської репрезентації у віденському Райхсраті.

Розвитку міста став на заваді початок I Світової війни. Вже на її початку Сокаль захопили російські війська, а у червні 1915 року він знову у руках австрійців. Сокальці брали участь у Листопадовому чині 1918 року. Багато з них зі зброєю в руках обстоювали Галичину у складі 5-ї Сокальської та 9-ї Белзької бригад УГА. У період між двома світовими війнами у Сокалі активно діяли українські громадські та політичні організації:



«Просвіта», «Союз Українок», «Пласт», «СУМ», «Сокіл», УНДО, УСРП, ОУН на чолі з такими відомими діячами як Б. Чайківський, С. Ріпецький, П. Сапоцький, І. Климів («Легенда»).

У місті збереглися пам'ятки старовини: Миколаївська церква та синагога середини XVII ст., Михайлівська церква поч. XIX ст., бароковий архітектурний ансамбль монастиря бернардинів XVII ст., церква св. Апостолів Петра і Павла, приміщення гімназії та банку поч. XX ст.

Варяж

Біля Польського кордону лежить колишне містечко Варяж. За советських часів воно стало селом з назвою Новоукраїнка.

Варяж відомий з 1482 році. У XVI столітті місту було надане магдебурзьке право.

У Варяжі зберігся мурований бароковий костел св. Марка, збудований у 1688-1693 роках.

Покровитель Варяжа зображений також на оригінальному старому гербі містечка: на золотому тлі євангеліст Марко сидить на тлі відкритого вікна з книжкою в руках, а біля його ніг лежить золотий крилатий лев.

Є також мурована барокова церква Успення Пресвятої Богородиці, збудована 1784 року як костел. У 1818 році дідич Джевицький перебував храм на церкву.

Була ще у Варяжі дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці, збудована у 1677 році. Вона пережила війни, але її розібрали за советських часів у 1952 р.

Ще одна дерев'яна церква у сусідньому селі Несмічі (Успіння Пресвятої Богородиці, збудована у 1712 р. коштом дідички Терези Скутної-Ненегової), пам'ятка історичної та архітектурної спадщини, згоріла зовсім недавно.



Володимир Волинський, поч. 20 ст.

Угринів

Колишнє містечко Угринів зараз є звичайним селом. У 1515 році Угринів отримав магдебурзьке право від короля Сигізмунда I Старого. Однак ще в 1780 році втратив міський статус.

У 1759 р. коштом власника містечка Потоцького було збудовано нову дерев'яну церкву. При цій церкві в Угринові 1772 р. єпископ Холмський і Белзький Максиміліян Рилло затвердив братство. Однак церква була замала для громади містечка. У 1900 році її розібрали і продали в село Терношин під Замостям. Після війни цю церкву перенесли до скансена в Люблін і тепер вона служить тамтешній греко-католицькій громаді, а в Угринові 1900 року було збудовано нову муровану церкву св. Миколая за проектом Василя Нагірного.

У 1946 році українці були виселені з колишнього містечка, яке тоді належало до Польщі. Після приєднання Угринова до УРСР 1952 року

сюди прийшли цілком нові люди. За советських часів навіть назву села поміняли на Дібрівку.

Тартаків

Село Тартаків розташоване за 10 км на схід від Сокаля. Вперше поселення згадується у 1426 році. 1685 року Тартаків отримує магдебурзьке право та привілей на чотири ярмарки і щотижневі торги.

У XVII ст. Тартаків був головною резиденцією гетьмана Фелікса Казимира Потоцького. Однак він переніс її до новозбудованого Христинополя, названого на честь дружини гетьмана, Христини з Любомирських,

Наступний дідич Тартакова, син Феліксового брата Юзефа, київський воєвода Францішек Салезій Потоцький, започаткував тульчиську лінію роду Потоцьких. Отримавши великі маєтності на Уманщині, він займався переселенням туди галицьких селян. У середині XVIII ст.



магнат заснував на Київщині понад сто греко-католицьких парафій. З тих галицьких переселенців походить і дід Тараса Шевченка.

504 У XVII ст. Потоцькі збудували у Тартакові замок, перетворений пізніше на палац. У колишньому містечку є церква св. Архангела Михаїла, в якому до 1944 р. зберігався чудотворний образ Тартаківської Матері Божої.

Книга записів, яка збереглася до сьогодні, повідомляє про 407 чудесних випадків оздоровлення, здійснених за заступництвом Тартаківської Матері Божої. Від 1965 року образ знаходиться у парафії Лукавець біля Любачева в Польщі. Папа Іван Павло II коронував образ у Любачеві у 1991 р.



Порицьк

Вже на території Волинської області лежить село Милятин, колишнє містечко, в якому збереглась мурована церква св. Параскеви (1778 р.). Поруч Трубки – гніздо давньоруського княжого роду Трубецьких.

А далі Порицьк (Павлівка) – колишнє містечко, де у липні 2003 р. відбулося освячення пам'ятника жертвам кривавого польсько-українського конфлікту на Волині.

Тут, на межі Галичини і Волині, і завершимо нашу мандрівку.

в. лодимир волинський, пл. франца йосифа, поч. 20 ст.





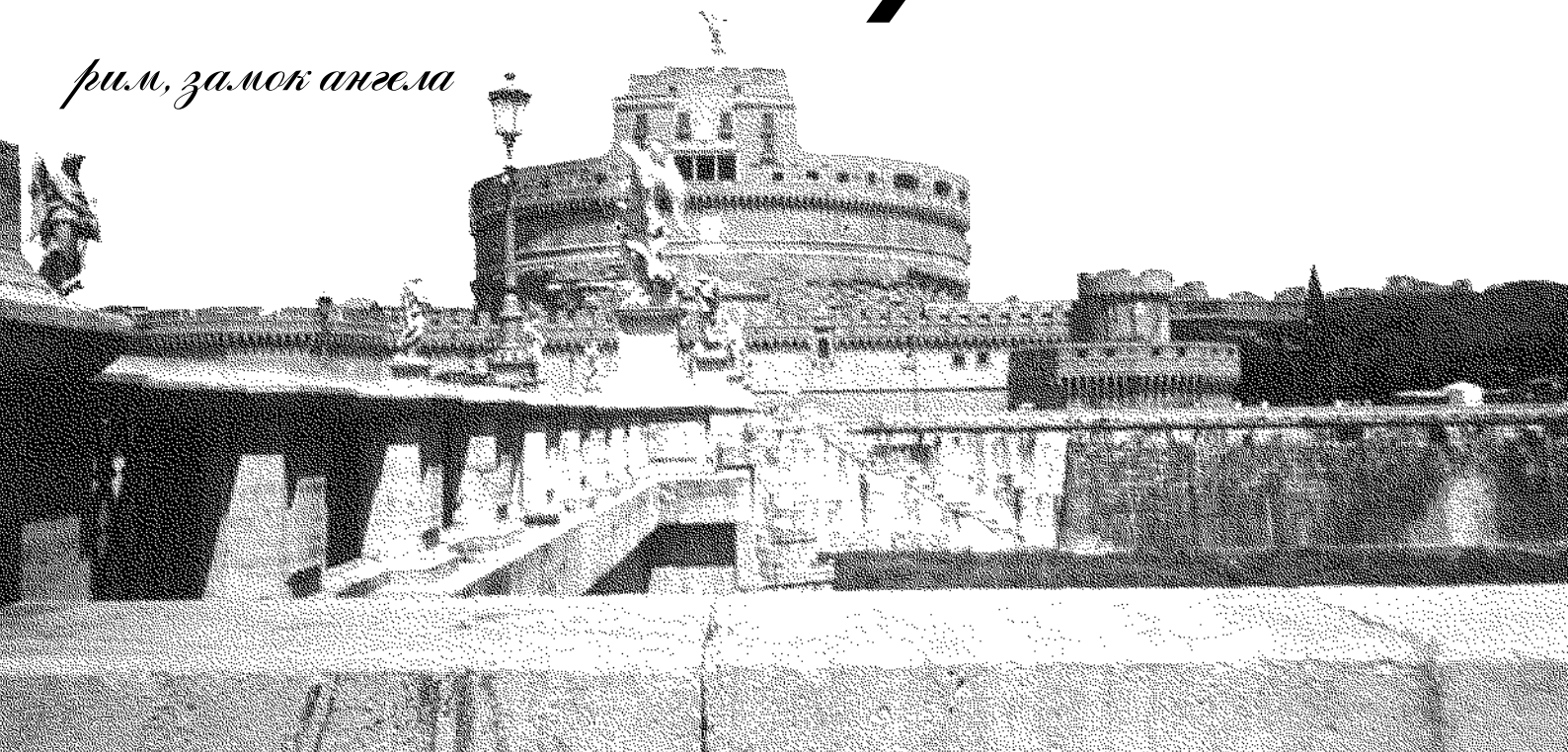
володимир волинський, костел, поч. 20 ст.



михайло ґрушевський

рим

рим, замок ангела



Історія Риму до зєднання Італії (V і IV віки)

Римляне починали свою історію від заснування міста Рима близнятами, вигодованими вовчицею на березі Тібра. Пізніші римські хронольоги вирахували се на 753 рік перед Христом, і від нього йшов рахунок історії Риму («від заложення міста»). Старший з близнят, мовляв, став першим царем Рима, по нїм ще правило шість царів, протягом півтрьста літ, поки царської власти не скасовано, і царського роду не вигнано з Риму.

Се все одна легенда. Дійсні історичні відомости з житя Риму йдуть тільки від V віку, коли до реєстрів вищих урядників стали приписуватись замітки про важніші події. Учені з початку переконали ся про перших царів, що оповідання про них не мають в собі нічого дійсного, а тепер викидають з історії й останніх. Під переказами про них в дійсности лежить мабуть пам'ять про те, як в Римі панували етрусські князі. Повстанне скінчилось вигнанням їх і усталенням виборного правління: містом стали правити два вибрані що року консулі — і се було, очевидно, дійсним початком римської історії (римські хронольоги клали се на кінець VI віку).

Рим лежав в самім центрі західнього побережа Італії — більш приступного для мореплавства і торговельних зносин, на границі двох племінних територій, на березі найбільшої італійської ріки, недалеко від моря, так що невеликі кораблі могли заходити сюди, а від морських разбійників, дуже грізних в тих часах, було безпечнійше. Се все дало Римови важне торговельне значінне, яке послужило причиною його зросту і сили.

Завзяті війни, які Римляне вели з сусідами, закінчили ся тим, що Рим здобув вихід до моря, забрав надморську територію, підбив собі затібрські етрусські городи і міста латинського союзу. Протягом V віку він все більше виростав на значну політичну силу, і до нього все частійше почали ввертати ся близші і дальші городи й племена за помічу проти своїх ворогів. Зв'язані з тим війни розширяли все більше територію римських союзників — городів і племен зв'язаних з Римом постійним союзом і обовязком воєнної помочи під командою римських вождів, і збільшали простір «римського поля» — себто тих земель, які забирали ся Римлянами від переможених племен і служили для наділення своїх безземельних і малоземельних горожан.

З початком IV віку сей зріст Риму був перерваний натиском воевничих Галів, що зайшовши в долину По,



почали звідти пробивати ся і в середню Італію. Римляне виступили против них, але їх побито; Галі спалили Рим і взяли з Римлян контрибуцію, але Римляне устояли в сій боротьбі і приспособивши ся до гальських способів війни навчились давати собі раду і з ними. Вийшовши ціло з сеї борні, вони стали першою політичною силою Італії, великою військовою силою — війна стала їх ремеслом і весь державний устрій був приспособлений до завдань війни.

Після Асирії се буда друга мілітарна держава такого зручно виробленого типу. Кождий горожанин був тут вояком і мусів служити до старости, власник коштом, конем чи пішо, відповідно до своїх достатків. Військо визначало ся незвичайною витривалістю і воєнним духом. Правительство, що лежало в руках аристократії, вояків і правителів з діда-прадіда, вславилось незвичайною тяглістю і послідовністю в своїй політичній програмі.

Ся програма розширяла ся в міру того, як різні італійські держави і племена втягали Рим в свої справи. Коли східні Італіки натисли на полудневі італійські городи, в звязку з напором Галів, міста полудневої Італії віддали ся під опіку Риму. З сього вивязали ся довгі і за-

взяті війни в середині IV віку, які закінчили ся тим, що Римляне стали сильною ногою на східнім побережжю і в полудневій Італії. Вмішанне в сі війни північних племен, в тім числі і Галів, повело за собою розширення римського володіння на північ.

В початках III віку перед Христом вся Італія крім північної її частини стояла в різних степенях залежності від Рима — була політично об'єднана. «Римське поле» прорізувало її впоперек, розділюючи полудневих союзників від північних. Розкидані в різних частях краю, на кращих ґрунтах оселені кольонії римських горожан, і чудові, вічні римські дороги — звязували їх території певними звязками. Горожанство римське незвичайно помножилось, а щасливе розв'язання внутрішніх питань коло сього ж часу надало йому велику внутрішню силу і енергію для дальших поступів в розширенню римського пановання.



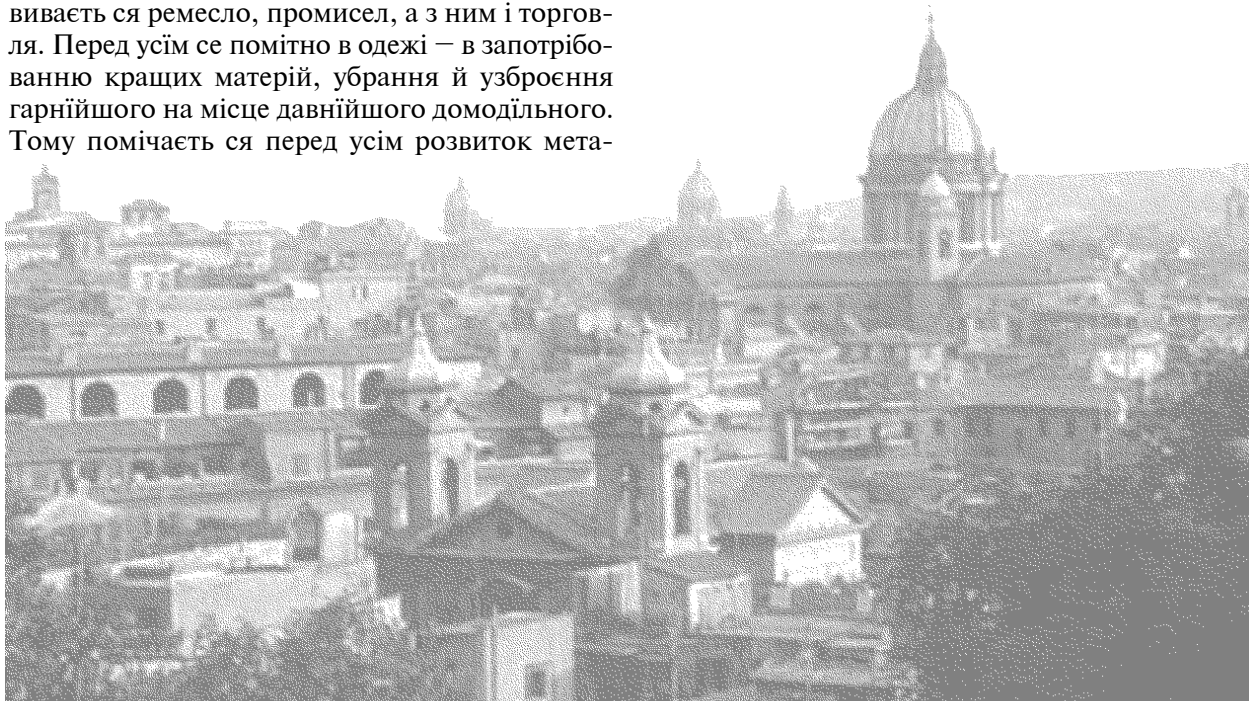
Міста

Упадок старої римської імперії був упадком міст. Тільки дуже небогато з них пережили часи руїни. Варварська Європа перших віків по упадку імперії була Європою селянською і поміщицькою. Ремесло управлялось для потреб поміщицького або монастирського хозяйства, руками вивчених для того рабів або кріпаків. Торговлю привозними заграничними товарами вели мандрівні купці, що переїздили з резиденції до резиденції, а особливо приїздили на ярмарки, звязані з церковними святами. Товари їх знаходили покупців переважно в великім вищійм кругу і в невеликій кількості. Грошей взагалі було дуже мало. Хозяйство було натуральне – велося не для збуту, а для прогодовання свого і свого двору та служби.

Але під кінець першого тисячоліття по Хр. західня Європа починав виходити з такого примітивного стану, засібність громадянства і рівень його потреб потроху підіймається. Розвивається ремесло, промисел, а з ним і торгівля. Перед усім се помітно в одежі – в запотребованню кращих матерій, убрання й узброєння гарнійшого на місце давнійшого домодільного. Тому помічається перед усім розвиток мета-

лічних і ткацьких виробів для продажу, особливо сукна. Оден такий центр сих виробів визначається в північній Італії, другий в північній Франції і Фландрії. Разом з тим розвивається й торгівля. Ростуть торговельні і ремісничі оселі в сусідстві деяких резиденцій, монастирів, на переїзжих шляхах, коло ярмаркових місць. Починається поділ праці, завязується грошеве господарство, обраховане на продажу, на обмін і вивіз. Зявляються початки купецьких і ремісничих організацій (так званих гільдій, ганз, комун), за для оборони свого промислу і торгівлі від усяких перешкод.

Вони пускають для сього в оборот і збройну силу і грошеві свої засоби, які давало їм ремесло і торгівля. Володарі, сеньори, єпископи і монастирі охоче звертаються до купецьких і ремісничих організацій в своїх грошевих потребах, а мають їх часто. Особливо хрестоносні походи, спорядженне військових полків в далекий похід, перевіз і прогодованне їх вимагає великих грошей від



учасників-сеніорів. Вони розпродають і заставляють маетки, продають права і привилегії. Купецькі й ремісничі міські організації за позички, за одноразові чи постійні оплати від них виторговують різні полегкості і уступки.

Міські осаді, на чолі котрих стоять сї організації купецькі й ремісничі дістають від сеньорів право оружної самооборони, власного самосуду, звільняють ся за ціну певного грошевого чиншу від усяких иньших служб і обовязків на своїх панів. Вони окужають себе міцними мурами, заводять свою власну міліцію, вибирають своїх виборних старших і судів для управи і суду.

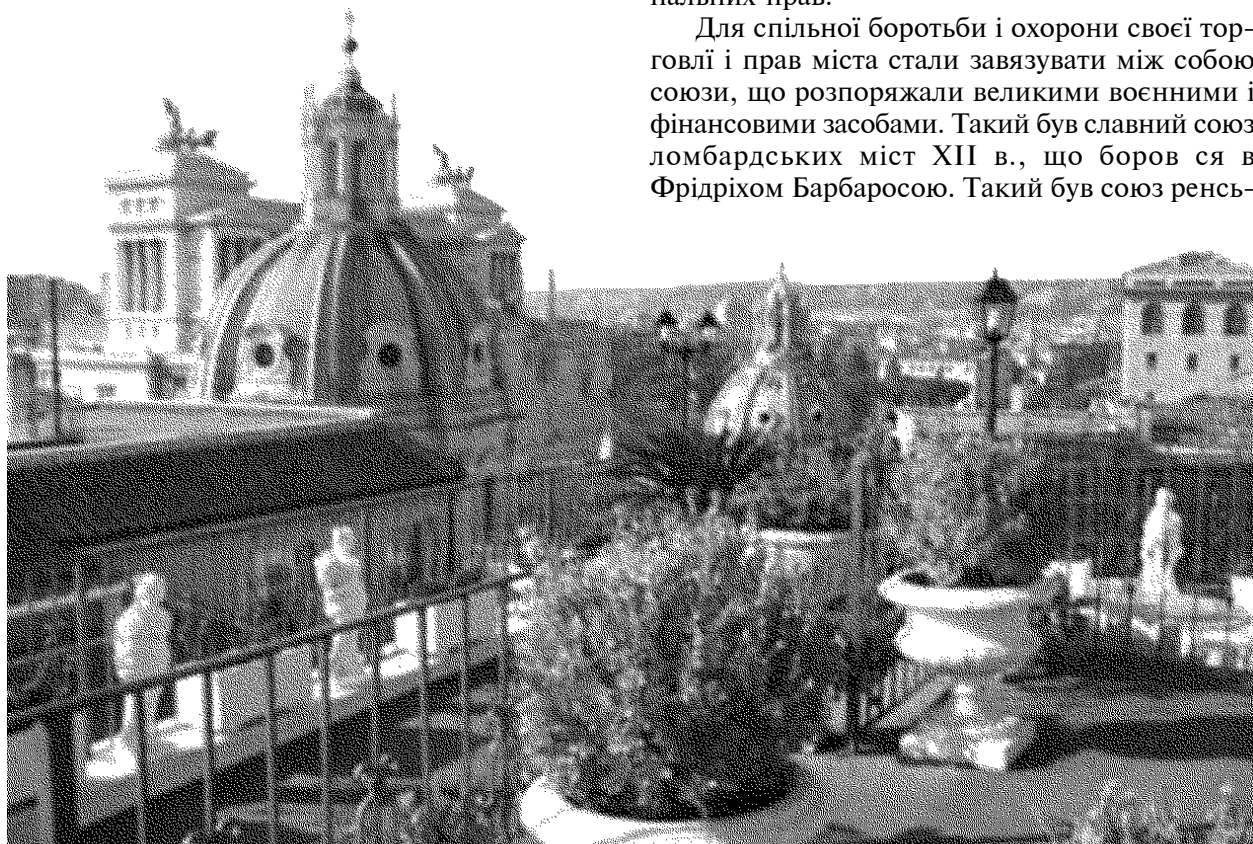
Так на місце неорганізованих осад зявляють ся організовані укріплені міста. Перші успіхи окрилюють їх все дальшими змаганнями.

Добробут і безпека притягають в міські мури не тільки маси безправної людности, а й лицарські, сеньорські роди, які часто стають в перших рядах міської старшини. Міста змагають до повної незалежности від своїх давнійших сеньорів, входять в безпосередні відносини до імператора чи короля, в ряди тих сеньорій, з яких складаєть ся імперія чи королівство, та заводять своїх власних васалів обовязаних службою.

Часом при тім приходиться їм іти на оружну боротьбу в своїми сеньорами-єпископами чи королівськими намістниками.

Особливо замітна оружна боротьба міст північної Франції і Фландрії за свої права в XII в.: їх змагання тягли ся не раз довгі літа — то перепомогала комуна і визволяла ся, то брав гору сеньор і тоді він позбавляв місто комунальних прав.

Для спільної боротьби і охорони своєї торговлі і прав міста стали завязувати між собою союзи, що розпоряжали великими воєнними і фінансовими засобами. Такий був славний союз ломбардських міст XII в., що боров ся в Фрідріхом Барбаросою. Такий був союз ренсь-



ких міст і заснований пізніше (в XIII в) союз міст північно-німецьких, так звана Ганза.

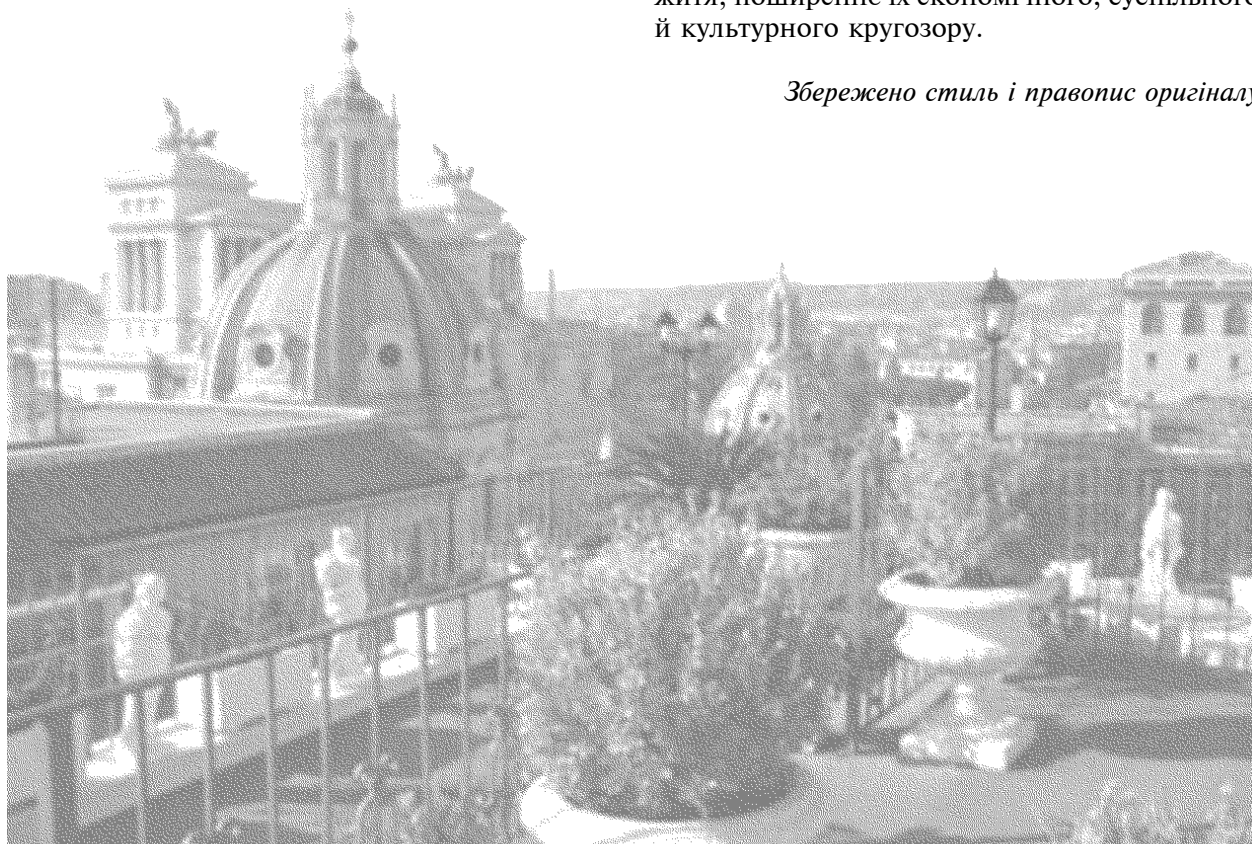
На перше місце однак видвигнулися італійські міста, що держали в своїх руках торгівлю з Середземним побережжям і східними краями, були також ініціаторами хрестоносних походів, брали в них дуже діяльну участь, і властиво вони й зібрали їх овочі.

Вони не тільки захопили в свої руки торгівлю зі Сходом – чого їм власне було треба, але й незвичайно поширили круг своїх володінь. Венеція і Генуя здобули цілий ряд місць на балканському, чорноморському і азійському побережжю, перетворилися в сильні морські держави-республіки, на чолі котрих стояли міщанська, купецька аристократія.

Вони й інші італійські міські громади стали разом осередками нового культурного життя. Піза, Флоренція, Сієна – італійські міщанські республіки – вписують своє ім'я в історію раннього європейського відродження.

Але сей зріст торгівлі, грошових операцій, попиту на товари, на ремісничі й артистичні вироби не обмежується самими тими містами. Він захоплює міське життя західної Європи взагалі, а особливо тих торговельно-промислових областей, згаданих вище, і дає їм дальші побудки економічного, а з тим і культурного зросту. І тут хрестоносні походи, самі будучи в значній мірі виником цього першого зросту грошового господарства, приросту свободних економічних і суспільних сил, що гуртувалися в містах і шукали нового поля для своєї діяльності, – навзаєм вплинули сильно на зріст міського життя, поширення його економічного, суспільного й культурного кругозору.

Збережено стиль і правопис оригіналу



АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

Бариш 228
Белз 490
Бережани 215
Бережці 161
Берездівці 336
Берестечко 123
Битків 363
Бібрка 270
Білий Камінь 142
Білокриниця 161
Більче-Золоте 242
Більшівці 284
Бірча 441
Біще 214
Богородчани 359
Болехів 346
Бориня 419
Борислав 391
Борщів 244
Броди 145
Брюховичі 473
Бубнище 348
Будзанів 192
Букачівці 280
Бурштин 281
Буськ 136
Бучач 45, 228
Варяж 502
Велика Горожанна 381
Велика Кам'янка 302
Великий Любінь 406
Великі Дідушичі 345
Великі Мости 490
Вербів 224
Верхнє Синьовидне 395
Вибранівка 271

Вигода 353
Вижняни 172
Винники 209
Висічка 245
Вишнівець 153
Вишнівчик 222
Вікно 194
Войнилів 358
Ворохта 371
Галич 285
Галичани 124
Гвіздець 306
Глиняни 173
Гологори 175
Городенка 305
Городище 272
Городок 242, 433
Горожанка 226
Горохів 126
Гошів 347
Гримайлів 193
Грушів 383
Гусаків 436
Гусятин 45, 205
Дашава 341
Делятин 367
Дзвенигород 254
Доброміль 443, 451-456
Добротвір 120
Долина 350
Дорогичин 483
Дрогобич 387
Дружкопіль 125
Дубляни 115
Дубно 162
Дунаїв 211
Єзупіль 293
Жаб'є-Верховина 372
Жванець 256

Жидачів 336
Жовква 65-75, 490
Журавне 340
Журів 281
Заболотів 320
Заболотці 145
Завалів 225
Задвір'я 134
Залізці 149
Заліщики 239
Замостя 479
Зарваниця 220
Збараж 151
Зборів 178
Збручанське-Чорнокозинці 251
Звенигород 124, 204, 267
Знесіння 133
Золотий Потік 233
Золотники 220
Золочів 177
Калинів 410
Калуш 357
Кальварія Пацлавська 441
Кам'янець на Поділлі 259-262
Кам'янка-Бузька 117
Касперівці 242
Княгиничі 275
Козлів 180
Козова 219
Коліндяни 236
Коломия 308
Комарне 408
Копичинці 236
Королівка 246
Коропець 227
Коршів 302

Косів 315
Кохавина 338
Краковець 462
Красичин 441
Красне 137
Кременець 158
Крехів 474
Кривче 248
Криниця 445
Крукеничі 436
Кудринці 252
Кукезів 116
Кукільники 285
Кулачківці 307
Куликів 487
Кути 319
Куткір 135
Ланівці 246
Ланчин 370
Левандівка 430
Лешнів 123
Лисець 296
Литвинів 224
Лопатин 122
Луцьк 126
Любачівка 124
Магерів 475
Манява 361
Маріямпіль 292
Маркопіль 94-105, 149
Мартинів 283
Меденичі 382
Мельниця-Подільська 250
Миколаїв над Дністром 333
Миколаїв 210
Микулинці 185
Монастирська 227
Монастирок 243

Моршин 344	Пістинь 315	Стара Сіль 416	Хотимир 303
Мостиська 435	Пліснеськ 145	Старе Село 265	Христинополь
Мукачеве 400	Погорільці 174	Старий Самбір 416	(Червоноград) 498
Муроване 415	Поморяни 212	Стебник 389	Червоногород 238
Наварія 379	Порицьк 504	Стецева 322	Чернелиця 304
Надвірна 364	Потелич 477	Стільсько 332	Чернівці 323, 325-329
Нараїв 215	Почаїв 156	Стоянів 125	Черніїв 297
Немирів 478	Прухник 463	Стратин 277	Чортків 234
Нижанковичі 442	Пустомити 380	Стрий 342	Чортова Скеля 171
Нижнів 301	Рава-Руська 476	Струсів 187	Чортовець 304
Нове Місто 442	Радехів 121	Судова Вишня 434	Шкло 461
Новий Витків 121	Радивилів 161	Сухостав 193	Щирець 381
Новий Милятин 135	Рай 219	Східниця 394	Щуровичі 122
Новий Олексинець	Рівне 164	Тарноруда 201	Яблунів 314
156	Рогатин 278	Тартаків 503	Яворів 462
Новий Яричів 134	Рожнів 320	Теребовля 188	Ягільниця 237
Нові Стрелища 273	Рожнятів 354	Тернопіль 181	Язлівець 76-92, 231
Новосілки 135	Розділ 335	Тисмениця 297	Янів (Долина) 192
Новояворівськ 461	Руда 340	Тлумач 300	Янів 459
Обертин 303	Рудки 409	Товсте 194, 237	Яремче 371
Ожигівці 198	Рудно (Рудне) 431	Топорів 137	Ярослав 463
Озерна 181	Самбір 411	Трускавець 390	Рум 507-511
Озеряни 246	Сасів 142	Турка 418	Viden' 467-470
Окопи Святої Трійці	Сатанів 201	Угнів 496	
254	Свірж 210	Угринів 503	
Одесько 138	Сидорів 205	Ужгород 420, 425-427	
Оліїв 180	Синява 464	Улашківці 247	
Отинія 301	Скала Подільська 247	Унів 174	
Перегінське 355	Скалат 197	Урич 395	
Перемиль 124	Скелівка 415	Урмань 214	
Перемишляни 211	Сколе 396	Устечко 238	
Перемишль 437	Славсько 397	Устрики Долішні 444	
Печеніжин 313	Сможе 399	Устя Зелене 226	
Підбуж 386	Снятин 320	Устя 250	
Підволочиськ 198	Сокаль 500	Фірлеїв (Липівка) 276	
Підгайці 222	Соколівка 138, 272	Хирів 444	
Підгірці 143	Солотвин 360	Ходорів 274	
Підгір'я 446	Станіславів (Івано-	Холм 480	
Підгороддя 277	Франківськ) 44, 294	Холоїв 120	
Підкамінь 148, 276	Станіславчик 123	Хоростків 193	

АВТОРИ ЧИСЛА:

Возняк Тарас, філософ, видавець, головний редактор Незалежного культурологічного журналу «Ї», Львів

Грушевський Михайло, (1866-1934), укр. історик, політичний і державний діяч; 1917-1918 гол. Центр. Ради, 29.IV.1918 обраний Президентом УНР; 1919-1924 на еміграції, потому повернувся до Києва й очолив секцію історії України Історичного відділу ВУАН; 1931 його заарештовано, але незабаром звільнено. Створив наукову схему історії України, яка докорінно вплинула на подальший розвиток укр. історіографії; автор понад 2 тис. наукових праць, з яких найважливіші: «Історія України-Руси» в 10 т., «Історія укр. літератури» в 6 т. Друкується уривок з праці «Всесвітня історія. Приладжена до програми вищих початкових шкіл і низших клас шкіл середніх», Київ, 1920.

Загайська Роксоляна, викладач, керівник бібліотеки Львівського коледжу мистецтв ім. Ів. Труша, майстриня та дослідниця писанкарства, Львів

Лозинський Роман, кандидат географічних наук, заст. декана географічного факультету Львівського національного університету ім. Ів. Франка, Львів

Магдиш Ірина, автор, редактор Незалежного культурологічного журналу Ї, Львів

Малик Галина, письменниця, член НСПУ, головний редактор видавництва «Закарпаття», Ужгород

Мельник Ігор, співпрацівник газети «Поступ», журналів «Річ» та «Місто», При написанні матеріялів автор використовував багато джерел, з посеред яких: «Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wydany pod Redakcją Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego», путівники Мечислава Орловича по Галичині та Львову, багатотомник «Історія міст і сіл УРСР», діаспорні збірники про окремі галицькі повіти, видані у 1960-1980-х роках, «Вісник і-ту Укрзахідпроектреставрація», а також інформаційні сайти: «Замки та храми України» <http://www.mycastles.narod.ru/>, Фотогалерея пам'яток архітектури України Миколи Жарких <http://myslenedrevo.com.ua/>, «Подорожуємо Україною» <http://www.viaduk.net/clients/unp.nsf/TravelVW>, «Подорожі по Україні» <http://mskifa.narod.ru/podukr.html>, Дністровські ремінісценції», <http://geocities.com/dnistrove/>, Волинський сайт <http://wassa.dp.ua/lutsk1.php>, польський сайт «Креси» <http://kresy.najlepsze.net/> та багато інших джерел.

Оконченко Ігор, архітектор, начальник відділу обліку, паспортизації та наукових досліджень Державного історико-архітектурного заповідника у Жовкві, Львів

Оконченко Ольга, архітектор, аспірантка катедри РРАК Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка», Львів

Пустиннікова Ірина, викладач української мови, дослідниця пам'яток, автор Інтернет-сайту «Замки та храми України», Кам'янець-Подільський

Рибчинський Олег, аніматор містечкової культури, викладач катедри реставрації Національного університету «Львівська політехніка», Львів

Січинський Володимир (1894-1962), архітектор, графік та мистецтвознавець, професор Українського Вільного університету в Празі (1940-1945), автор проєктів церков на Пряшівщині та в Америці, дослідник української архітектури та мистецтва, дійсний член НТШ

Шах Степан (Степан Перський) (1891-1978), педагог і просвітянський діяч, краєзнавець, секретар відділу Т-ва «Просвіта» (1920-1932), директор української гімназії в Перемишлі (1932-1939), дослідник історії українського шкільництва та просвітянського руху, дійсний член НТШ, з 1944 р. на еміграції в Німеччині та Австралії, з 1923 на еміграції в Чехословаччині, Німеччині та США

ЧИСЛА НЕЗАЛЕЖНОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЧАСОПISУ «І»:

- №1 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, КВІТЕНЬ 1989
- №2 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, СІЧЕНЬ 1990
- №3 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, ЛЮТИЙ 1990
- №4 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, БЕРЕЗЕНЬ 1990
- №5 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, ГРУДЕНЬ 1992
- №6 ЕВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР УКРАЇНИ**, ТРАВЕНЬ 1995
- №7 POST - РИМ, ВІЗАНТІЯ, РОСІЯ**, ТРАВЕНЬ 1996
- №8 ЮДЕЇ, ЄВРЕЇ, ГЕБРЕЇ**, ЖОВТЕНЬ 1996
- №9 СЕРЕДНЯ ЕВРОПА. АВСТРІЯ ПІСЛЯ АВСТРІЇ**, ГРУДЕНЬ 1997
- №10 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. НАПРИКІНЦІ СТОЛІТТЯ**, ЛЮТИЙ 1998
- №11 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ**, ТРАВЕНЬ 1998
- №12 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА-ФРАНЦІЯ-НІМЕЧЧИНА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ-2**, ЖОВТЕНЬ 1998
- №13 НОВА ЕВРОПА. ЄДНІСТЬ У РОЗМАЇТТІ**, ГРУДЕНЬ 1998
- №14 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ЕВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ**, ЛЮТИЙ 1999
- №15 ЮГОСЛАВІЯ, КОСОВО, ЕВРОПА**, ГРУДЕНЬ 1999
- №16 ПРАВИ ТА ЕВРОПА**, ТРАВЕНЬ 2000
- №17 ҐЕНДЕРНІ СТУДІЇ**, ВЕРЕСЕНЬ 2000
- №18 УКРАЇНА, РОСІЯ, БІЛОРУСЬ: ТРИ ПРОЕКТИ**, ЖОВТЕНЬ 2000
- №19 ҐЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЕВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА УКРАЇНА**, ГРУДЕНЬ 2000
- №20 УКРАЇНА, ЕС, КОРДОН, 2000 + ?** БЕРЕЗЕНЬ 2001
- №21 ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. УКРАЇНА 2001**, СЕРПЕНЬ 2001
- №22* 10 РОКІВ «ПРОЕКТУ УКРАЇНА»**, ВЕРЕСЕНЬ 2001
- №22** 10 YEARS OF «ПРОЕКТ УКРАЇНА»**, ГРУДЕНЬ 2001
- №23 ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА УКРАЇНА**, БЕРЕЗЕНЬ 2002
- №24 ПОКОЛІННЯ І МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ**, ТРАВЕНЬ 2002
- №25 НАСИЛЬСТВО, ВЛАДА, ТЕРОР**, СЕРПЕНЬ 2002
- №26 ТОПОС ПОРАЗКИ**, ЖОВТЕНЬ 2002
- №27 ҐЕНДЕР. ФЕМІННІСТЬ. МАСКУЛІННІСТЬ**, СІЧЕНЬ 2003
- №28 ВОЛИНЬ 1943, БОРОТЬБА ЗА ЗЕМЛЮ**, КВІТЕНЬ 2003
- №29 GENIUS LOCI. ЛЬВІВ, LEOPOLIS, LEMBERG, LWOW**, СЕРПЕНЬ 2003
- №30 МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ**, ВЕРЕСЕНЬ 2003
- №30* МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ**, МОЛОДІЖНИЙ ВИПУСК, ГРУДЕНЬ 2003
- №31 РОСІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ**, ЛЮТИЙ 2004
- №32 СОЛОДКА СВОБОДА СЛОВА**, КВІТЕНЬ 2004
- №32* КОРУПЦІЯ МІНУС СВОБОДА**, СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК, ТРАВЕНЬ 2004
- №33 ҐЕНДЕР, ЕРОС, ПОРНО**, ТРАВЕНЬ 2004
- №34 РЕВОЛЮЦІЯ, ЕВОЛЮЦІЯ, СТАГНАЦІЯ**, ЖОВТЕНЬ 2004
- №35 МОВА НІМЕЇ КРАЇНИ**, ГРУДЕНЬ 2004
- №36 ГАЛИЧИНА - КРАЇНА МІСТ**, ЛЮТИЙ 2005

«І»

НЕЗАЛЕЖНИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Число 36

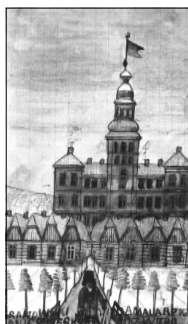
2005

Головний редактор

Тарас Возняк

Художній редактор

Тарас Матіїв



Редакція часопису «І» не рецензує надіслані матеріали

Редакція часопису «І»

e-mail: info@ji.lviv.ua

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

<http://www.ji.lviv.ua>

Віддруковано з готових діапозитивів СПД ФО Кичма І.В.

Підписано до друку 15.01.2005

Друк. офсет. Формат 84x90 1/16. Умовн.-друк. арк. 26,25. Зам.